

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2024

Спеціальний випуск № 1 (132)

***Права людини та правоохоронна діяльність
в умовах воєнного стану***

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 26 грудня 2024 р.)*

Дніпро
2024

Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ:
Науковий журнал. 2024. Спеціальний випуск № 1 (132) «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». 304 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпровський державний університет внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа – R30-02605 (рішення Національної ради від 08.08.2024 № 2574) • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 35 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.edu.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах
(<https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/indexation>):

Електронний архів (репозитарій) Дніпровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Scientific Journal Impact Factor (SJIF); Dimensions. Журнал використовує Open Journal Systems 3.3.0.19 – програмний пакет з відкритим вихідним кодом, який підтримує процеси менеджменту та публікації журналу

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, голова (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** заступник голови (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Валерій ДАРАГАН** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Андрій СОБАКАРЬ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., ст. дослідник **Максим ПОЧТОВИЙ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Дмитро САНАКОЄВ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Сергій ШЕВЧЕНКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н. **Олександр ГАНЖА** (ГУНП в Дніпропетровській обл.)
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ** (Paulina BIEŚ-SROKOSZ) (Ун-т Яна Длугоша, Польща);
доц. **Міндаугас БІЛІУС** (Mindaugas BILIUS) (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ** (Rafal LIZUT) (Льоблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ** (Robert McGEE) (Держ. ун-т Фаствілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК** (Bjarne MELKEVIK) (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ** (Andrzej PIASECKI) (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

ISSN 2078-3566

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олександр Ганжа

Кримінально-правова протидія корупції
в правоохоронних органах під час дії воєнного стану7

Роман Опацький, Євген Кобко

Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів щодо реагування
на випадки насильства за ознакою статі в умовах воєнного стану 15

Микола Котелюх

Особливості забезпечення охорони
правопорядку на деокупованих територіях 20

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ, КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Андрій Манжула

Інститут цивільних (реєстрованих) партнерств як складова
недопущення дискримінації ЛГБТ-осіб в Україні 27

Ігор Сердюк

Сучасна парадигма дослідження права на справедливий суд
та механізму його забезпечення 32

Ольга Чепік-Трегубенко

Медіація в умовах воєнного стану в Україні: сучасність
та перспективні напрями дослідження38

Марина Войтюк

Інтерпретація поняття «функції соціальної правової держави»:
доктринальні підходи 44

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Віта Кононець

Особливості адміністративної відповідальності
за порушення норм податкового законодавства 52

Олеся Марченко

Співвідношення правових категорій «електронні процедури»
та «публічні послуги» у сервісній діяльності органів публічної
адміністрації як один із напрямів запобігання корупції 58

Роман Опацький, Андрій Собакарь

Підстави та порядок звільнення повнолітніх дочки
та сина від обов'язків утримувати їхніх батьків 65

Сергій Дяченко, Наталія Савенко

Стягнення аліментів на неповнолітніх
в умовах воєнного стану: судова практика 71

Олександр Журавель Необхідна оборона поліцейського при виконанні службових завдань	78
--	----

Тетяна Журавльова Особливості адміністративних процедур при здійсненні податкового контролю: правові аспекти та ефективність застосування	83
---	----

Володимир Киян Окремі питання застосування судами законодавства України при розгляді трудових спорів	89
--	----

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ
ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Іван Богатирьов Кримінально-виконавчі засади матеріальної відповідальності засуджених в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України	96
--	----

Валерій Пстков Кримінальна відповідальність за екоцид: правовий аналіз і перспективи вдосконалення законодавства	102
--	-----

Вадим Хашев Деякі питання кваліфікації посягань на майно, що вчиняють російські військові в Україні	107
---	-----

Олена Проценко Досвід зарубіжних країн щодо протидії та запобігання насиллю (на прикладі США)	115
---	-----

ПРАВООХОРОНА У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

Василь Березняк Окремі питання співробітництва України та Міжнародного кримінального суду	123
---	-----

Olena Soldatenko, Volodymyr Kiyanytsya Some topical issues of application of property seizure during pre-trial investigation under martial law	130
--	-----

Вікторія Рогальська, Вадим Болгаренко Особливості проведення обшуку на деокупованих територіях в умовах воєнного стану	136
--	-----

Valentin Bidniak Cooperation of pre-trial investigation bodies with knowledgeable persons in the course of investigation of criminal offences related to public financing of the healthcare sector	144
--	-----

Oleksiy Boiko, Volodymyr Yefimov Peculiarities of interaction between of investigators of the National Police of Ukraine with the Armed Forces of Ukraine during the transferring items and documents discovered on the battlefield or in deoccupied territories	149
--	-----

Аліна Гаркуша

Співвідношення спеціальних процедур «in absentia»
та екстрадиції у кримінальному процесі в умовах воєнного стану 155

Микола Репан

Окремі питання джерел доказів у кримінальному провадженні 164

**ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ Й ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Євген Курінний

Формати правового забезпечення фіскальної функції
під час дії режиму воєнного стану в Україні 172

Лариса Марценюк, Ілля Махінко, Біджай Кандел

Управління людськими ресурсами в умовах воєнного стану 179

Михайло Пузирьов, Вікторія Дзюба

Економічна злочинність в умовах воєнного стану як загроза
національній та державній безпеці України 184

Eduard Ryzhkov

Countering corruption in Ukraine in the field of informatization under martial law 190

Юрій Челпан, Валерій Степанов

Особливості законного перехоплення інформації в мережах
мобільного зв'язку 5G, який використовує технологію IMS 196

Андрій Зуб

Розробка та впровадження вдосконалених систем захисту БПЛА
від радіоелектронної протидії в умовах сучасного конфлікту 202

Ельвіра Круць, Марина Рудая (науковий керівник)

Прерогатива забезпечення прав людини за допомогою особливих умов
оподаткування під час дії воєнного стану в Україні 208

**ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ
ФОРМУВАННЯ ЗАСАД НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ**

Anatoliy Popovskyy, Ganna Dekusar

Imperial rod of criminal moscow – executioners, torture rooms, torture 215

Iryna Tsarova, Cameron Batmanghlich

Methods of digital transformation of the process
of foreign language teaching for law enforcement specialties 221

Наталія Комих

Дуальна освіта в закладах із специфічними
умовами навчання в умовах війни 227

Олександр Гресь

Інноваційні методи психологічної реабілітації військовослужбовців
після участі в бойових діях: досвід України 232

Трибуна аспіранта

Юрій Буланов

Нормативно-правові засади введення посиленого варіанту
службової діяльності в підрозділах Національної поліції України 237

Юрій Гаркуша

Формування кримінально-правової політики України
в умовах російсько-української війни до введення воєнного стану 243

Андрій Калашник

Система суб'єктів адміністративно-правового реагування
на виклики та загрози національній безпеці України:
їх повноваження та взаємодія 249

Олександр Кучеровський

Воєнні злочини: деякі аспекти регламентації кримінальної відповідальності
та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями
за Кримінальним кодексом України 255

Андрій Литвяк

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам,
що вчиняються працівниками правоохоронних органів 262

Іван Паталаха

Інтерпретація поняття «право на справедливий суд»
як багатоаспектного соціально-правового феномена 268

Катерина Ремез

Міжнародний досвід правового регулювання відповідальності
за податкові правопорушення та шляхи його імплементації в Україні 282

Володимир Шатохін

Система суб'єктів публічного контролю
за додержанням законодавства на транспорті 287

Катерина Штефан

Зброя, бойові припаси та вибухові пристрої як обов'язкові ознаки
складів кримінальних правопорушень 292

Довідка про авторів 298

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 343.35

DOI: 10.31733/2078-3566/2024-5-1

Олександр ГАНЖА ©
доктор юридичних наук
(ГУНП в Дніпропетровській області,
м. Дніпро, Україна)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено феномен корупції в оборонному секторі України як критичну загрозу національній безпеці, що підриває довіру суспільства до державних інституцій і послаблює демократичне управління. Розглянуто історичні та сучасні аспекти походження корупції, зокрема неефективність розподілу ресурсів і роль суб'єктивного чинника у фінансуванні оборонних потреб. Наголошено на особливо згубних наслідках корупції під час дії воєнного стану, як-от зниження боєздатності Збройних Сил України, неефективність оборонних закупівель і деморалізація суспільства.

На основі аналізу наукових робіт українських дослідників виокремлено ключові аспекти, пов'язані з необхідністю реформування антикорупційного законодавства, підвищення прозорості державних закупівель та ролі громадянського суспільства в моніторингу. Окрему увагу приділено механізмам громадського контролю, вдосконаленню нормативної бази та впровадженню міжнародних стандартів у сфері боротьби з корупцією.

Запропоновано комплекс заходів для зменшення корупційних ризиків: посилення незалежності антикорупційних органів, підготовка військових кадрів з акцентом на етичні стандарти, створення інституту громадських аудиторів та вдосконалення системи електронного моніторингу. Висвітлено необхідність системного підходу до боротьби з корупцією, що охоплює державні органи, громадськість та міжнародних партнерів.

Ключові слова: *корупція, оборонний сектор, воєнний стан, антикорупційна політика, громадський контроль, прозорість, військові закупівлі, національна безпека.*

Постановка проблеми. Актуальним питанням не тільки для України, але й усієї цивілізованої спільноти залишаються особливості запобігання корупції в секторі безпеки та оборони, що тривалий час становить предмет уваги науковців і практиків у різних галузях права, таких як адміністративне, військове та кримінальне. Національна безпека завжди була та є пріоритетним напрямом діяльності для будь-якої держави, особливо в умовах збройного конфлікту. Оборонний сектор, що охоплює військову галузь, оборонні закупівлі та пов'язані з ними сфери, відіграє ключову роль у забезпеченні суверенітету країни та захисту її громадян, особливо під час дії воєнного стану. Проте корупція, що проникає в цю стратегічно важливу сферу, може мати катастрофічні наслідки як для обороноздатності держави, так і для суспільства загалом.

Під час війни будь-які корупційні схеми або спроби нажитися на державних ресурсах чи коштах, призначених для потреб фронту, є особливо аморальними та цинічними діями. На жаль, на сьогодні кримінально-правова характеристика корупційних правопорушень не зазнала істотних законодавчих змін у контексті посилення відповідальності за такі дії, що є особливо актуальним у період дії воєнного стану.

На відміну від норм стосовно інших кримінальних правопорушень, як-от державна зрада, диверсія, крадіжка, грабїж, розбїй, вимагання, невиконання наказу, опір начальнику або примушування його до порушення службових обов'язків тощо, статті Кримінального кодексу України щодо корупційних правопорушень не були доповнені кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками, що враховували б їх вчинення в умовах воєнного стану. Ця ситуація викликає занепокоєння, оскільки, з огляду на триваючу війну, корупційні скандали, пов'язані з оборонним сектором, продовжують спалахувати, завдаючи суттєвої шкоди національній безпеці та обороноздатності країни.

Відсутність посилення кримінальної відповідальності за корупцію в умовах воєнного стану свідчить про необхідність системних змін у законодавстві та підходах до боротьби з корупцією. Важливо не лише посилити санкції за корупційні правопорушення, а й розробити ефективні механізми контролю та прозорості у сфері оборонних закупівель і фінансування. Запровадження більш жорстких покарань, адаптованих до реалій воєнного часу, а також належне забезпечення роботи антикорупційних органів у сфері безпеки та оборони є нагальним завданням для держави. Лише у такий спосіб можна забезпечити ефективний захист національних інтересів та зберегти довіру громадян до державних інституцій у найскладніший період в історії країни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Слід наголосити, що питанням кримінально-правової протидії корупції в правоохоронних органах приділялась увага з боку значної кількості вчених, як-от: О. Береза, В. Березняк, В. Боярський, Н. Буряк, В. Гребенюк, І. Гуменюк, М. Зайцев, М. Іванець, О. Костенко, О. Котляренко, Ю. Лісова, О. Мельник, Є. Пащенко, О. Петров, Ю. Приходько, А. Радіна, О. Резнік, О. Соловійов, В. Стасюк, Т. Супрун, В. Топчій, Н. Христинченко, М. Чалий, А. Черкосова, В. Шаблистий, С. Шевченко, Д. Шестаков, В. Шкелебей, О. Юнін та ін. Дослідження вищезгаданих авторів мають фрагментарний характер, у них зосереджено увагу саме на кримінально-правових та кримінологічних засадах протидії корупції. Водночас малодослідженим залишається вчинення таких діянь в умовах воєнного стану, а саме його використання для задоволення особистих потреб.

Метою статті є всебічне дослідження теоретико-прикладних засад кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності держави в особливий період, зокрема в умовах воєнного стану. Стаття має на меті визначити ключові проблеми, пов'язані з протидією корупції у секторі безпеки та оборони, а також запропонувати конкретні шляхи вдосконалення чинного законодавства у контексті посилення відповідальності за корупційні правопорушення під час війни.

Виклад основного матеріалу. Корупція в оборонному секторі є серйозною загрозою, оскільки підриває довіру суспільства до державних інституцій і послаблює демократичне управління. Коли посадові особи, відповідальні за безпеку країни, беруть участь у корупційній діяльності, це руйнує фундаментальні принципи прозорості, підзвітності та законності. Внаслідок цього формується культура безкарності, що нівелює верховенство права й підриває здатність держави ефективно захищати національні інтереси та забезпечувати громадянську довіру.

Походження корупції як соціального явища часто пояснюють неспроможністю державних органів повністю дотримуватися принципу справедливості під час розподілу суспільно значущих ресурсів. Якщо розглянути історичний контекст фінансування оборонного сектора, стає очевидним, що протягом багатьох століть такі витрати мали суб'єктивний характер і залежали від волі окремих осіб чи низки чинників. Наприклад, в античних полісах забезпечення фінансування війська покладалося на заможних громадян, які покривали витрати на військові потреби, зокрема на будівництво військових кораблів. В інших випадках витрати на армію перекладалися на підкорені народи, що потребувало постійних бойових дій для залучення нових ресурсів. Такий підхід був позбавлений прозорості, що значно підвищувало корупційні ризики, спричиняючи нестачу ресурсів і знижуючи ефективність армії [1].

Повертаючись до сучасності, зазначимо, що будь-які дії або бездіяльність, спрямовані на незаконне збагачення чи отримання неправомірної вигоди в умовах військового конфлікту, мають особливо згубні наслідки для національної безпеки, оскільки можуть послабити обороноздатність держави через зниження якості військової техніки й послуг. Це створює пряму загрозу для життя військовослужбовців і національної безпеки загалом. Також корупція спотворює процес оборонних закупівель, призводячи до завищення витрат, закупівлі неякісного обладнання та обмеження

конкуренції. Такі неетичні практики, як «відкати» та фаворитизм, підривають прозорі процедури торгів і заважають обирати найкращих і найбільш економічно ефективних постачальників. У результаті ресурси розподіляються нераціонально, а кошти платників податків використовуються неефективно, що посилює недовіру до влади [2, с. 177].

Проблема корупції в оборонному секторі впливає не лише на військову безпеку, але й на інші аспекти державної безпеки, як-от демографічні ризики. Зокрема, корупційні скандали можуть деморалізувати суспільство, викликаючи небажання громадян повертатися до України з-за кордону. Це створює додаткові виклики для держави, яка втрачає цінний людський ресурс. Н. Христинченко, М. Зайцев та інші автори простежують взаємозв'язок між вихованням нетерпимості до корупції поміж військових і рівнем корупційних ризиків у секторі оборони. Вони наголошують на необхідності підготовки військових кадрів, які мають високу етичну стійкість до корупції [3].

Не можна забувати і про важливу роль громадянського суспільства як активного учасника у моніторингу корупційних ризиків. Проблема запобігання корупції у військових структурах має загальнонаціональний соціальний характер, оскільки стосується інтересів усього українського суспільства; вона зосереджується навколо трьох основних питань.

Перше питання стосується ефективності використання ресурсів, залучених від різноманітних джерел – зарубіжних партнерів, державного і місцевих бюджетів, а також донорських організацій, – для виконання завдань із протидії російській агресії. На наш погляд, ефективність у цьому контексті означає досягнення максимальної успішності військових операцій із деокупації українських територій, поєднаної з мінімізацією втрат серед військовослужбовців і забезпеченням збереження їхнього здоров'я [4, с. 130].

По-друге, корупційні ризики у сфері оборонних закупівель мають значний вплив на забезпечення військових підрозділів необхідним обладнанням, озброєнням та майном. Проблеми виникають через зловживання дискреційними повноваженнями, що призводить до неефективного використання бюджетних коштів. До основних чинників ризику належать: змова посадових осіб, тиск на членів тендерних комітетів, їх відбір без належної оцінки професійності та доброчесності, а також брак часу і ресурсів для аналізу умов договорів. Ці проблеми були зафіксовані ще у 2021 р. в звіті щодо корупційних ризиків у Міністерстві оборони України.

Запровадження системи прямих договорів для закупівлі товарів на потреби Збройних Сил України та інших силових структур, хоча й сприяє швидшому забезпеченню військових, створює загрозу зростання корупційних ризиків через брак незалежного зовнішнього контролю. Проте викорінення корупції в оборонних закупівлях залишається актуальним завданням.

Третє ключове питання – це збереження демократичних цінностей і досягнень нашої держави. Необхідно запобігти будь-яким незаконним обмеженням прав і свобод громадян, а також уникнути тенденції до тоталітаризації державного апарату. Збереження демократичних інститутів є фундаментальним для підтримки довіри суспільства до влади. Водночас на соціальному рівні вирішення проблеми корупції у військовому управлінні ускладнюється кількома чинниками. Один із них – високий рівень соціальної ентропії, що є неминучим під час ведення бойових дій. Інший важливий аспект – суперечність між проголошеною в Конституції України цінністю людського життя та вимогою віддати це життя заради захисту держави та суспільства. Ця дилема створює додаткові моральні та психологічні виклики у контексті боротьби з корупцією.

Аналізуючи безпекові ризики крізь призму сучасних тенденцій, можна виокремити кілька особливо чутливих сфер. Насамперед це ризики, пов'язані з мобілізацією, котрі особливо помітно виявляються на місцевому рівні. Поширення інформації про випадки корупції під час мобілізаційних заходів поміж родичів, колег, однокласників чи друзів часто має значно більший вплив, ніж будь-які державні патріотичні ініціативи. У таких ситуаціях діє так званий «закон прискореного поширення негативної інформації», що підриває довіру до влади.

Корупційні ризики у сфері мобілізації можуть призводити до масового ухиляння від військового обліку, уникнення проходження військово-лікарської комісії та, власне, мобілізації. Військовозобов'язані часто шукають як законні, так і незаконні способи уникнути виконання своїх обов'язків. Таким чином, проблема корупції в оборонному секторі не лише послаблює боєздатність країни, а й створює значний соціальний резонанс, що підриває довіру громадян до державних інституцій [5, с. 824].

Крім того, корупція у військовому управлінні може спричинити міжнародні ризики. Україна отримує значну допомогу від іноземних держав, міжнародних організацій та приватних донорів. Інформація про можливі корупційні порушення може стати підставою для скорочення цієї підтримки або її перенаправлення. Водночас держави-донори запровадили власні демократичні процедури для моніторингу використання допомоги.

Своєю чергою, слід звернути увагу на думку Є. Пашенко та М. Чалий, які підкреслюють, що правові інструменти боротьби з корупцією у сфері оборони є складними й різноманітними, але часто регламентовані абстрактно й не системно. Вчені вважають за необхідне вдосконалити законодавчу базу для ефективної протидії корупції в оборонному секторі. Більшість доступних антикорупційних інструментів, що використовуються в секторі безпеки і оборони, мають організаційно-правові форми функцій і повноважень державних органів, що відповідають за управління структурними підрозділами служб безпеки і оборони. Такі правові інструменти не є системними і часто абстрактно регулюються на законодавчому рівні [6, с. 133–134].

На рівні безпеки проблема запобігання корупції у військовому управлінні може бути розглянута як сукупність ризиків, що негативно впливають на сектор оборони та безпеки. Ці ризики є значно ширшими за обсягом порівняно з ризиками у сфері виключно воєнної безпеки. Наприклад, можна виділити демографічні ризики, котрі мають непрямий, але досить помітний зв'язок із корупцією у військових структурах. Інформація про корупційні зловживання в силах оборони може деморалізувати суспільство та вплинути на рішення громадян, які перебувають за кордоном, не повертатися на Батьківщину. Це, своєю чергою, створює загрози для демографічної безпеки держави. Однак у межах цього дослідження акцент буде зроблено на ризиках, що безпосередньо стосуються функціонування систем військового управління і не залежать від комплексного впливу різних чинників. Водночас вбачається неузгодженість позицій законодавчої влади щодо внесення змін у закони, пов'язані з протидією корупції.

У 2023 р. в Міністерстві оборони України створено Департамент з питань запобігання та виявлення корупції. Основним завданням цього департаменту є впровадження та практична реалізація принципу нульової толерантності до корупції. Позитивним моментом є те, що Міністерство оборони відреагувало на ситуацію, ухваливши відповідні кадрові рішення та провівши інституційні реформи. Однак важливо, щоб ці заходи не залишилися декларативними, а принесли реальні результати у боротьбі з корупцією.

Ще одним важливим кроком у контролі за оборонними закупівлями та використанням коштів стало створення Громадської антикорупційної ради при Міністерстві оборони України. Ця рада була утворена 10 квітня 2023 р. за наказом Міністра оборони України.

Вищевикладене дозволяє дійти висновку, що за роки війни питання притягнення до кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення так і не було належною мірою врегульовано на законодавчому рівні. Відсутній ефективний механізм притягнення до відповідальності осіб, підозрюваних у вчиненні корупційних злочинів, що часто призводить до закриття справ через відсутність складу злочину. Першою спробою вирішити це питання став проєкт Закону № 7348 від 04 травня 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану», що був поданий до Верховної Ради України 5 травня 2022 р. [7].

Цей законопроєкт передбачав внесення змін до ст. 111 Кримінального кодексу України, що стосується державної зради. Пропонувалося додати новий пункт, згідно з яким незаконне збагачення у період воєнного стану або протягом року після його завершення прирівнювалося б до державної зради. У законопроєкті зазначалося, що набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких перевищує її законні доходи на суму понад шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у такий період є державною зрадою. За це пропонувалося запровадити покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років або довічного ув'язнення з конфіскацією майна та позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Законопроєкт, на жаль, не пройшов далі першого читання у Верховній Раді України.

Таким чином, проблема корупції в оборонному секторі залишається невирішеною, і для забезпечення національної безпеки необхідно здійснити системні

зміни у законодавстві, посиливши відповідальність за корупційні злочини в умовах воєнного стану.

Другою спробою внесення змін до кримінально-правової кваліфікації корупційних правопорушень стали два проекти законів із майже ідентичними назвами: «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 17.02.2023 № 9029 [8] та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні злочини, вчинені під час воєнного або надзвичайного стану» від 22.02.2023 № 9049 [9].

Щодо змісту законопроекту № 9029, то він був прийнятий для розгляду на першому читанні, проте результатів так і не було досягнуто, і відповідні зміни до законодавства не внесли. Законопроект передбачав доповнення низки статей Кримінального кодексу України (зокрема, ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369 і 369-2) обтяжуючою ознакою «те саме діяння, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [8]. Це дозволило б судам застосовувати більш суворі види покарань за корупційні кримінальні правопорушення, вчинені в таких умовах, порівняно з аналогічними правопорушеннями у мирний час.

На зазначені законопроекти були подані науково-експертні висновки, а також стосовно цих проектів проведено аналізи щодо їх відповідності європейським стандартам. Верховна Рада України не підтримала згадані законопроекти, що спричинило подальшу бездіяльність держави у питанні посилення покарання за корупційні правопорушення. Як зазначають політики, обидва законопроекти базуються на хибному припущенні, що посилення покарань може стримати потенційних корупціонерів від протиправних діянь. Насправді ж більшість злочинів вчиняється з розрахунком на те, що винні особи не будуть викриті, а якщо й будуть, то зможуть уникнути відповідальності чи звести її до мінімуму. Досвід засвідчує, що лише майже 1 % осіб, які скоїли корупційні кримінальні правопорушення, реально відбуває покарання у вигляді позбавлення волі.

Однак законопроект № 9029 містить доречну пропозицію щодо доповнення складів кримінального правопорушення такою обтяжуючою ознакою, як «вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану» [8]. Водночас такі зміни автоматично підвищують суспільну небезпеку цих кримінальних правопорушень, незалежно від того, чи використовувалися обставини воєнного стану для їх вчинення. Таким чином, правопорушення, скоєне у період воєнного або надзвичайного стану, розглядатиметься як кваліфікований або особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення.

Ця позиція потребує більш чіткого юридичного формулювання. Водночас важливо пам'ятати, що до осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, не можуть застосовуватися загальні положення ст. 65 Кримінального кодексу України. Кожен законопроект, спрямований на посилення кримінальної відповідальності, особливо шляхом збільшення розмірів покарань, має спиратися на серйозне наукове обґрунтування і детальний аналіз судової практики. Проекти, що передбачають підвищення строків ув'язнення, повинні супроводжуватися статистичними даними та конкретними прикладами, що підтверджують неефективність чинного законодавства. Необхідно наводити реальні випадки, коли небезпечні діяння залишалися безкарними через прогалини у законі.

У цьому контексті слід враховувати, що ефективність покарання залежить не лише від суворості санкцій, а й від здатності правоохоронних органів забезпечити неминучість відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення. Саме безкарність, а не м'якість призначених судом покарань, є тим підґрунтям, на якому формується і поширюється корупційна поведінка. Відсутність належного покарання стимулює подальше вчинення нових кримінальних правопорушень.

Іноземні та міжнародні процедури демократичного цивільного контролю у сфері оборони відіграють важливу роль у забезпеченні прозорості та ефективності діяльності військових інституцій. В умовах складної ситуації з контролем за діяльністю Сил оборони в Україні ці процедури є вкрай позитивним явищем. Особливе значення має шостий принцип, викладений у Глобальних принципах національної безпеки та права на інформацію 2013 р., яким визначено, що жодна державна установа не може бути звільнена від обов'язку розкривати інформацію, включно з безпековим сектором та розвідувальними органами. Згідно з цим принципом громадськість має право знати про існування всіх організацій безпекового сектора, їхню нормативно-правову базу та

бюджети [10]. Це забезпечує додатковий рівень контролю, що є необхідним в умовах військових конфліктів.

Висновки. Отже, запобігання корупції серед військових посадових осіб у період правового режиму воєнного стану має базуватися на систематичному аналізі динаміки корупційних ризиків. Широкомасштабна збройна агресія росії призвела до зміни цих ризиків, тому необхідно проводити постійний моніторинг законодавства, що регулює дискреційні повноваження посадових осіб. Важливо, щоб повноваження, пов'язані з прийняттям рішень на власний розсуд, були виправдані виключно їхньою участю в бойових діях. Повсякденна діяльність посадових осіб, особливо у сфері обігу військового майна, має бути чітко регламентована нормативно-правовими актами. Запобігання корупції як процес вимагає узгодженої роботи всіх ланок: вищих органів державної влади, органів військового управління, антикорупційних та правоохоронних структур, громадськості та ЗМІ. Основними цілями такої роботи є мінімізація корупційних ризиків, підвищення рівня доброчесності військовослужбовців та посадових осіб сектора оборони.

Доброчесність у цьому контексті – це відповідність поведінки та мотиваційно-ціннісної сфери військовослужбовців нормам міжнародного гуманітарного права, моральним стандартам цивілізованих демократій, а також етичним кодексам і правилам поведінки.

Корупційні порушення з боку військових посадових осіб у період воєнного стану можуть призводити до серйозних наслідків:

- зниження рівня довіри громадян до держави, органів влади та Збройних Сил України;
- збільшення міграції населення України до країн Європейського Союзу та інших держав;
- формування негативних настроїв у військових колективах;
- іміджеві втрати України на міжнародній арені.

Тому для реформування цього напрямку пропонується здійснити такі заходи, як:

1. Реформування нормативної бази: регламентація дискреційних повноважень посадових осіб, забезпечення прозорості їхньої діяльності. Так, у законодавстві часто залишаються прогалини, що дозволяють суб'єктам влади діяти на власний розсуд без прозорих критеріїв. Наприклад, дискреційні повноваження в Україні часто ґрунтуються на оціночних поняттях (наприклад, «суспільний інтерес», «доцільність»), що можуть трактуватися довільно;

2. Посилення громадського контролю: створення умов для доступу громадськості до інформації про діяльність сектора безпеки, зокрема, шляхом впровадження механізмів громадського нагляду за оборонними закупівлями. Наприклад, шляхом запровадження сертифікованої програми для підготовки громадських аудиторів, які отримають доступ до перевірки військових закупівель. Ці аудитори працюватимуть у тісній співпраці з антикорупційними організаціями та державними аудиторами. Механізм реалізації може бути таким: оголошення відкритого конкурсу для активістів із відповідною освітою (юридичною, економічною). Після навчання аудитори отримають акредитацію для перевірки закупівель і матимуть право подавати висновки до правоохоронних органів. Відповідно, їхня діяльність щодо порівняння очікуваних і фактичних результатів дозволить громадськості оперативно виявляти розбіжності;

3. Підвищення кваліфікації кадрів: проведення навчальних програм із антикорупційного законодавства, етики та доброчесності;

4. Впровадження електронних систем обліку: використання цифрових платформ для відстеження оборонних закупівель і розподілу військового майна. В цьому контексті можна звернути увагу на удосконалення електронної системи публічних закупівель Prozorro в частині формування окремого інструменту для громадського моніторингу, що дозволить активістам і журналістам автоматизувати аналіз контрактів, як-от: додаткові фільтри для відстеження ризикових закупівель; можливість публічного «тревожного сигналу» через платформу у вигляді анонімного «гарячого» каналу викривачів; рейтинг постачальників та замовників на основі відкритих даних;

5. Міжнародна співпраця: інтеграція українських підходів до антикорупційної діяльності з найкращими міжнародними практиками, що забезпечить довіру з боку донорів та партнерів;

6. Посилення ролі антикорупційних органів: забезпечення незалежності та ресурсної спроможності таких установ, як НАБУ, для розслідування корупційних

злочинів у військовій сфері;

7. Розширення інформаційних кампаній: підвищення обізнаності громадян і військовослужбовців щодо небезпеки корупції, її наслідків та способів протидії. Наукові дослідження мають зосереджуватися на оцінці впливу корупційних ризиків на діяльність військових формувань у період воєнного стану, а також на розробці нових методів зниження таких ризиків.

Список використаних джерел

1. Шаблюстий В. В., Березняк В. С., Коваленко А. В. Нормативне закріплення та побутове розуміння антикорупційної діяльності в Україні та інших країнах пострадянського простору : практ. порадник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 40 с.
2. Шаблюстий В. В. Про публічність та приватність кримінально-правового забезпечення інформаційної безпеки людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2013. № 1. С. 177–184.
3. Khrystynchenko N., Koropatnik I., Khomiakov D., etc. Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol 11. No. 3. P. 112–120.
4. Юнін О. С. Порівняльний аналіз підходів до боротьби з корупцією за кордоном та в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 129–131.
5. Юнін О. С., Шевченко С. І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. P. 823–846. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/322/8792/18393-1>.
6. Пашченко Є. М., Чалий М. Г. Правові інструменти протидії корупції у секторі безпеки і оборони України: сутність і особливості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. № 5. С. 132–136.
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану : проект Закону України від 04.05.2022 № 7348. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ЛІ073731>.
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану : проект Закону України від 17.02.2023 № 9029. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ЛІ08790A>.
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні злочини, вчинені під час воєнного або надзвичайного стану : проект Закону України від 22.02.2023 № 9049. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ЛІ088161>.
10. Global Principles on National Security and the Right to Information. URL : <https://www.justiceinitiative.org/uploads/45d4db46-e2c4-4419-932b-6b9aadad7c38/tshwane-principles-15-points-09182013.pdf>.

Надійшла до редакції 30.11.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Shablysty, V. V., Bereznjak, V. S., Kovalenko, A. V. (2021) Normatyvne zakriplennia ta pobutove rozuminnia antykoruptsiinoi diialnosti v Ukraini ta inshykh krainakh postradianskoho prostoru [Regulatory consolidation and everyday understanding of anti-corruption activities in Ukraine and other post-Soviet countries] : prakt. poradnyk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 40 p. [in Ukr.].
2. Shablysty, V. V. (2013) Pro publichnist ta pryvatnist kryminalno-pravovoho zabezpechennia informatsiinoi bezpeky liudyny [On the publicity and privacy of criminal law support for human information security]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. № 1, pp. 177–184. [in Ukr.].
3. Khrystynchenko, N., Koropatnik, I., Khomiakov, D., etc. (2022) Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*. Vol 11. No. 3, pp. 112–120.
4. Yunin, O. S. (2013) Porivnialnyi analiz pidkhodiv do borotby z koruptsiieiu za kordonom ta v Ukraini [Comparative analysis of approaches to combating corruption abroad and in Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 2, pp. 129–131. [in Ukr.].
5. Yunin, O. S., Shevchenko, S. I. (2023) Kryminalno-pravove zabezpechennia voiennoi bezpeky Ukrainy [Criminal law support for military security of Ukraine] // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 823–846. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/322/8792/18393-1>. [in Ukr.].
6. Pashchenko, Ye. M., Chalyi, M. H. (2022) Pravovi instrumenty protydii koruptsii u sektori bezpeky i oborony Ukrainy: sutnist i osoblyvosti [Legal instruments to combat corruption in the security and defense sector of Ukraine: essence and features]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. № 5,

pp. 132–136. [in Ukr.].

7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za koruptsiini diiannia pid chas dii voiennoho stanu [On amendments to the Criminal Code of Ukraine to strengthen liability for corruption acts during martial law] : proekt Zakonu Ukrainy vid 04.05.2022 № 7348. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JI07373I>. [in Ukr.].

8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za koruptsiini zlochyny, vchyneni v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu [On amendments to the Criminal Code of Ukraine to strengthen criminal liability for corruption crimes committed during martial law or a state of emergency] : proekt Zakonu Ukrainy vid 17.02.2023 № 9029. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JI08790A>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za koruptsiini zlochyny, vchyneni pid chas voiennoho abo nadzvychainoho stanu [On amendments to the Criminal Code of Ukraine to strengthen liability for corruption crimes committed during martial law or a state of emergency] : proekt Zakonu Ukrainy vid 22.02.2023 № 9049. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JI08816I>. [in Ukr.].

10. Global Principles on National Security and the Right to Information. URL : <https://www.justiceinitiative.org/uploads/45d4db46-e2c4-4419-932b-6b9aadad7c38/tshwane-principles-15-points-09182013.pdf>.

ABSTRACT

Oleksandr Hanzha. Criminal-legal anti-corruption measures in law enforcement bodies during martial law. The article examines the phenomenon of corruption in the defense sector of Ukraine as a critical threat to national security, which undermines public confidence in state institutions and weakens democratic governance. The historical and contemporary aspects of the origin of corruption, including the inefficient allocation of resources and the role of subjective factors in the financing of defense needs, are considered. The authors emphasize the particularly harmful consequences of corruption during a military conflict, such as a decrease in the combat capability of the Armed Forces of Ukraine, ineffective defense procurement, and demoralization of society.

Based on the analysis of scientific works by Ukrainian researchers, the author identifies key aspects related to the need to reform anti-corruption legislation, increase transparency of public procurement and the role of civil society in monitoring. Special attention is paid to mechanisms of public control, improvement of the regulatory framework and implementation of international standards in the fight against corruption.

The author proposes a set of measures to reduce corruption risks: strengthening the independence of anti-corruption bodies, training military personnel with an emphasis on ethical standards, creating an institute of public auditors and improving the electronic monitoring system. The author emphasizes the need for a systematic approach to combating corruption, involving government agencies, the public and international partners.

Keywords: corruption, defense sector, martial law, anti-corruption policy, public control, transparency, military procurement, national security.

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566/2024-5-2

**Роман
ОПАЦЬКИЙ[©]**
доктор юридичних
наук, доцент
(Дніпровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

**Євген
КОБКОВ[©]**
доктор юридичних
наук, професор
(Національна
академія
внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів щодо реагування на випадки насильства за ознакою статі в умовах збройних конфліктів. Проаналізовано міжнародні практики та моделі взаємодії поліції, соціальних служб та громадських організацій, спрямовані на захист прав постраждалих та профілактику гендерного насильства. Розглянуто нормативні акти та політики таких організацій, як ООН та ЄС, котрі встановлюють стандарти для попередження та протидії насильництву в умовах кризових ситуацій. Особливу увагу приділено адаптації успішних зарубіжних методів до умов України, яка перебуває в умовах збройного конфлікту.

Проаналізовано роль правоохоронних органів у забезпеченні безпеки жертв, а також ефективність програм соціальної реабілітації та психосоціальної підтримки, що реалізуються за кордоном. Запропоновано рекомендації щодо запровадження міжнародних стандартів і найкращих практик в українських реаліях для покращення взаємодії між державними органами, громадськими структурами та міжнародними організаціями. Дослідження підкреслює важливість інтеграції гендерного аспекту у сферу забезпечення правопорядку для створення більш стійкої та справедливої системи захисту прав людини.

Розглянуто також питання підвищення кваліфікації та підготовки працівників правоохоронних органів до роботи в умовах збройного конфлікту та кризових ситуацій. Акцентовано на необхідності створення спеціалізованих підрозділів і програм навчання, орієнтованих на роботу з випадками насильства за ознакою статі, що допоможе забезпечити швидке та чутливе реагування на потреби постраждалих. Представлені матеріали дослідження можуть стати ресурсом для науковців, законодавців і практиків, які працюють над вдосконаленням системи протидії гендерному насильству та покращенням умов захисту прав людини в Україні.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення національної правової бази та розробки практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі з гендерним насильством.

Ключові слова: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, збройний конфлікт, зарубіжний досвід, правоохоронні органи, поліція.

Постановка проблеми. Гендерне насильство в умовах конфліктів є глобальною проблемою, що не лише порушує права людини, але й дестабілізує соціальні й правові системи. Таке насильство має особливо руйнівний вплив на жінок, дітей та вразливі групи населення, призводячи до численних психологічних, соціальних та економічних наслідків.

Сучасні міжнародні організації, як-от ООН та Європейський Союз, наполягають на необхідності активної боротьби з гендерним насильством під час збройних конфліктів, що створює високий попит на ефективні стратегії та кращі практики правоохоронної діяльності в цій сфері. Дослідження зарубіжного досвіду дозволяє розробити ефективні підходи та інноваційні методи, що вже застосовані та протестовані в інших країнах. Це

© Р. Опацький, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

roman.opatskyi@dduvs.edu.ua

© Є. Кобко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3121-0823>

nnipp@naiau.kiev.ua

також дає можливість оцінити практичність їх адаптації до національних умов.

Для України, яка зазнає впливу збройного конфлікту, питання захисту прав постраждалих від гендерного насильства є особливо актуальним. Зарубіжний досвід може стати основою для вдосконалення існуючих підходів у правоохоронній діяльності та сприяти підвищенню ефективності системи правосуддя. Аналіз міжнародних практик у цій сфері також допоможе гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, зокрема положеннями Стамбульської конвенції.

Слід зазначити, що обмін досвідом між країнами підвищує професійний рівень та компетентність правоохоронних органів у протидії гендерному насильству. Вивчення зарубіжного досвіду в цьому контексті дозволяє визначити, які підходи можуть забезпечити найкращий захист для постраждалих, а також як саме забезпечити профілактику таких конфліктів, що є особливо актуальним в умовах постконфліктного відновлення.

Крім того, аналіз міжнародних підходів дозволяє розширити розуміння причин і наслідків гендерного насильства в умовах збройних конфліктів. Не менш важливим є те, що дослідження зарубіжного досвіду може сприяти зниженню рівня латентності таких правопорушень. Багато постраждалих від насильства не звертаються за допомогою через страх перед агресором, недовіру до правоохоронних органів або невпевненість в одержанні достатньої підтримки з боку держави. Міжнародні практики можуть підказати, як саме побудувати систему, що забезпечує довіру громадян до правоохоронців.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам діяльності правоохоронних органів щодо реагування на випадки насильства за ознакою статі в умовах збройного конфлікту в українській правничій науці присвячено низку доробок. Так, О. Безпалова, К. Чишко, А. Бахаєва, В. Макаренко присвятили свої роботи адміністративній діяльності поліції в умовах воєнного стану. А. Блага, О. Кочемировська, О. Мартиненко досліджували запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою. Водночас комплексного підходу до вивчення зарубіжного досвіду діяльності правоохоронних органів щодо реагування на випадки насильства за ознакою статі в умовах збройного конфлікту з метою його імплементації в національне законодавство здійснено не було.

Мета статті – дослідити зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів щодо реагування на випадки насильства за ознакою статі та визначити шляхи імплементації його впровадження в національне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Згідно з даними Організації економічного співробітництва та розвитку за 2023 р. жодна країна не має законодавства, що повністю охоплювало б питання захисту від домашнього насильства, а в деяких країнах таке насильство навіть не вважається злочином. Процент жінок, які зазнали фізичного або сексуального насильства хоча б раз у житті, варіюється від 9,8 % у Швейцарії до 85 % у Пакистані. За інформацією Ради Європи, у країнах-членах кожна четверта або п'ята жінка стикалася з фізичним насильством у дорослому віці, а понад 10 % стали жертвами сексуального насильства із застосуванням сили. Ця проблема особливо загострена в економічно слаборозвинених країнах, де жінки частіше виправдовують насильство. Наприклад, відсоток жінок, які повідомляють про насильство з боку членів родини, коливається від 15 % у Японії до 71 % в Ефіопії. Згідно з іншими даними, рівень насильства в сім'ї становить майже 23 % у Швеції, 4 % в Японії та Сербії і 30–54 % в Бангладеш, Ефіопії, Перу та Танзанії [1].

За даними ООН (ЮНІСЕФ), три чверті дітей віком від 2 до 4 років регулярно зазнають жорстокого поводження з боку батьків чи опікунів, при цьому 42 % батьків вважають емоційне насильство допустимим для виховання. У 2017 р. з-поміж 87 тис. жінок, убитих навмисно, більш ніж половина загинула від рук своїх партнерів або членів родини, що в середньому становить 137 жінок на день. У США кожні 18 хвилин жінка стає жертвою фізичного нападу, а 62 % вбивств жінок скоєно їхніми чоловіками. У Перу 70 % усіх зареєстрованих злочинів стосується насильства в сім'ї, а сексуальне насильство стало масовим явищем: у Канаді, Новій Зеландії, США та Великій Британії кожна шоста жінка зазнала зґвалтування [2].

Основні положення міжнародних стандартів у сфері протидії домашньому насильству ґрунтуються на розумінні неприпустимості такого насильства та грубого порушення прав людини. Водночас слід зазначити, що практично немає комплексних міжнародно-правових актів, що системно закріплювали б ці стандарти. Більшість

міжнародних документів націлені на забезпечення гендерної рівності та запобігання насильству щодо жінок і дітей, наприклад, Конвенція ООН про права дитини та Декларація про ліквідацію насильства щодо жінок. Важливість цих документів важко переоцінити, оскільки насильство щодо жінок і дітей становить значну частину домашнього насильства. Дослідники пов'язують домашнє насильство з насильством над батьками в дитинстві: 50 % родин, у яких обидва батьки зазнали домашнього насильства, самі чинять насильство над дітьми [3].

Особливістю німецького законодавства є спрямованість на вилучення з сім'ї агресора, що дозволяє поліції за наказом примусово видалити насильника з житла на термін до 10 днів. У Німеччині також діють спеціальні відділи кримінальної поліції, що займаються справами про домашнє насильство, забезпечуючи ефективніше розслідування та встановлення контактів із жертвами та агресорами для запобігання подальшим випадкам насильства. Цей підхід практикується також в Австрії, Іспанії, Нідерландах, Чехії, Швеції та інших країнах Європи [4].

Законодавство Німеччини надає потерпілим право подавати позов про виділення квартири. У разі заподіяння фізичних ушкоджень чи загрози обмеження волі суд може зобов'язати винного залишити квартиру, незалежно від статусу подружжя. Навіть власники або наймачі, які вчиняють насильство, можуть бути примусово виселені [5, с. 89].

Варто звернути увагу на можливість застосування судом таких спеціальних заходів, як заборона входу в житло (квартиру), обмеження перебування біля нього на відстані, визначеній судом, обмеження контактів із дітьми, жінкою або іншими особами, які стали жертвами домашнього насильства, а також заборона наближатися до потерпілих, зустрічатися з ними або намагатися зв'язатися за допомогою мобільного телефону чи інших засобів зв'язку. У свою чергу, в Австрії робота із запобігання та протидії домашньому насильству базується на таких принципах [6]:

- право на життя у безпечному середовищі, в тому числі вдома, є невід'ємним правом людини;
- домашнє насильство є злочином, а не «сімейною справою»;
- усі мають право на захист. Поліція, згідно з федеральними законами «Про захист від насильства» і «Про охоронну поліцію», має повноваження видавати заборони на основі підстав, що свідчать про загрозу для членів сім'ї, співмешканців тощо. Особи, які становлять небезпеку, можуть бути видалені з місця проживання (незалежно від родинних зв'язків та майнових прав) із заборонаю повертатися, а також із вилученням ключів і призначенням іншого місця проживання. У випадку опору правопорушника можуть застосовуватися поліцейські заходи. Якщо потерпілий не досяг 14 років, правопорушнику забороняється наближатися на відстань менше 50 метрів від навчального закладу чи соціальної служби, де перебуває потерпілий.

Слід зазначити, що прийняття Закону № 2006-399 від 04 квітня 2006 р. у Франції, котрий посилив запобігання та покарання за домашнє насильство, стало початком активної боротьби з цією проблемою. Цей закон надає можливість сімейним суддям видавати спеціальні накази для забезпечення безпеки жертв домашнього насильства. Такі заходи дозволяють жінкам, які постраждали від насильства, змінювати місце проживання або виселяти чоловіків зі спільного житла. Поліція Франції ефективно співпрацює з мобільною гарячою лінією, що дозволяє швидко реагувати на випадки домашнього насильства. Поліція має право негайно виселяти правопорушників із місця проживання потерпілих, а суд може призначити електронні браслети, котрі сигналізують про наближення правопорушника до жертви [7].

У Бельгії також дотримуються принципу «хто вас б'є, той має піти», реагуючи на випадки домашнього насильства. Закон «Про тимчасову заборону доступу до житла у разі вчинення насильства в сім'ї» наділяє прокурора повноваженнями приймати рішення про примусове виселення правопорушника з житла, якщо існує безпосередня загроза для безпеки інших членів сім'ї. При цьому йому заборонено повертатися туди або контактувати з певними особами на термін до 10 днів, протягом якого справа про домашнє насильство розглядається судом, який може продовжити заборону до трьох місяців. Порушення таких умов вважається злочином. Для зменшення латентності випадків домашнього насильства внесено зміни до Кримінального кодексу Бельгії, що звільняють медичних працівників, фармацевтів та акушерок від кримінальної відповідальності за розголошення інформації про випадки насильства (якщо таке розголошення відбулося у вигляді заяви до правоохоронних органів) [8].

Згідно з польським законодавством кримінальна відповідальність за домашнє насильство настає лише за фактом його скоєння. Так, відповідно до ст. 207 Кримінального кодексу Польщі особа, яка вчиняє насильство щодо близької людини або особи, яка залежить від кривдника, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років [9].

У Норвегії акцент робиться на захисті та реабілітації жертв домашнього насильства. Згідно з чинним законодавством муніципальні органи зобов'язані забезпечити жертвам безкоштовний тимчасовий притулок (або інше житло), надати доступ до цілодобової телефонної лінії для консультацій, а також юридичну та психологічну допомогу в робочий час. Крім того, розробляється персональний план реабілітації, що враховує першочергові потреби потерпілого та передбачає окреме лікування для неповнолітніх жертв відповідно до їхнього віку [10].

У багатьох країнах домашнє насильство класифікується як кримінальний злочин, що дозволяє поліції втручатися у такі ситуації. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки, згідно з Законом про домашнє насильство, поліція має право заарештувати злочинця та притягнути його до кримінальної відповідальності.

В інших країнах, наприклад, в Індії, домашнє насильство розглядається як цивільна справа, а не кримінальна. У таких випадках жертва може подати позов до суду для отримання захисту.

У країнах, де це явище є проблемою, зазвичай існують програми та служби підтримки для жертв, такі як гарячі телефонні лінії та притулки для жінок і дітей, які потребують допомоги та захисту. Однак незважаючи на наявність законів та програм, домашнє насильство залишається серйозною проблемою в багатьох країнах, проте багато з них активно працюють над подоланням цього явища та забезпеченням захисту жертв.

Слід зазначити, що уповноважені підрозділи Національної поліції України відіграють важливу роль у запобіганні та протидії насильству за ознакою статі в умовах збройного конфлікту, виконуючи при цьому специфічні завдання та обов'язки. Такі функції покладені на патрульних поліцейських, працівників ГУНП, ДСНС, мобільних груп реагування на випадки насильства в сім'ї, дільничних офіцерів, офіцерів громад, ювенальних інспекторів та слідчих. Важливо внести відповідні зміни до законодавства, щоб відобразити ці функції.

Умови воєнного стану ускладнюють ситуацію з домашнім насильством, адже вони часто пов'язані зі зростанням стресу, напруги та посиленням відчуття невизначеності. Основними формами домашнього насильства в цей період можуть бути: фізичне насильство (напади, бійки, побої), психологічне насильство (шантаж, погрози, контроль), економічне насильство (обмеження доступу до ресурсів), а також сексуальне насильство (примусова сексуальна поведінка).

Висновки. Вищезазначене дозволяє стверджувати, що тема домашнього насильства залишається актуальною на глобальному рівні, і різні країни мають свої підходи до законодавства та практики в цій сфері. У деяких із них, наприклад, у США, домашнє насильство вважається кримінальним злочином, тоді як в інших воно може бути сприйняте як прийнятне явище, що створює серйозні проблеми.

В Україні домашнє насильство є нагальною проблемою, і для його подолання потрібні комплексні заходи на різних рівнях. На державному рівні необхідно забезпечити належне фінансування програм для запобігання та протидії домашньому насильству, удосконалити законодавство, посилити відповідальність за такі злочини та створити ефективну систему захисту жертв. Важливо також створити систему скоординованих дій державних органів, громадських організацій та окремих громадян для нейтралізації криміногенних чинників у сфері домашнього насильства. Своєчасне виявлення випадків насильства та активна увага суспільства повинні сприяти розробці сучасних технологій і механізмів захисту жертв та попередження цього явища. Особливо важливою є співпраця державних органів, правоохоронців, медичних установ і кризових центрів, що забезпечить жертвам комплексну та своєчасну кваліфіковану допомогу. Подолання насильства можливе лише за умови об'єднання зусиль усіх структур суспільства.

Список використаних джерел

1. UN Handbook for Legislation on Violence against Women. *The Advocates for Human Rights*. URL : http://www.stopvaw.org/united_nations_model_legislation.
2. Коломоєць О. Д. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*.

2011. Т. 24 (63). № 1. С. 202–208.

3. Zaidi L. Y., Knutson J. F., Mehm J. G. Transgenerational patterns of abusive parenting: analog and clinical tests. *Aggressive Behavior*. 1989. Vol. 15. No. 2. P. 137–152.

4. Мінка Т. Розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2019. January. P. 98–101.

5. Галай А. О., Галай В. О., Головка Л. О., Муранова В. В. та ін. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія / за заг. ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.

6. Грозик Л. О. Механізм подолання домашнього насильства: досвід Австрії. *Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід) : зб. тез доп. учасників XXI студентської наук.-практ. конф. іноземними мовами* (м. Харків, 09 квіт. 2020 р.). Харків, 2020. С. 177–178.

7. Новый французский закон против насилия в семье. *rfi*. URL : <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20100629-novyi-frantsuzskii-zakon-protiv-nasiliya-v-seme>.

8. Легенька М. М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості використання в Україні. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 111–116.

9. Кримінальний кодекс Республіки Польща. *Юридична Фірма Адвокатів та Юристів Кацпжак – Ковалак*. URL : <https://yuristvpolski.com.ua/kriminalnij-kodeks-respubliki-polshha-osnovni-polozhennya/>.

10. Злочин і кара: чому в Європі сімейне насильство під табу. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2360665-zlocin-i-kara-comu-v-evropi-simejne-nasilstvo-pid-tabu.html>.

References

1. UN Handbook for Legislation on Violence against Women. *The Advocates for Human Rights*. URL : http://www.stopvaw.org/united_nations_model_legislation.

2. Kolomoiyets, O. D. (2011) Svitovyi dosvid protydyi nasylstvu v simi [World experience in combating domestic violence]. *Uchenyye zapiski Tavricheskogo natsionalnoho unyversyteta im. V. I. Vernadskoho. Seryia «Iurydycheskye nauky»*. Т. 24 (63). № 1, pp. 202–208. [in Ukr.].

3. Zaidi, L. Y., Knutson, J. F., Mehm, J. G. (1989) Transgenerational patterns of abusive parenting: analog and clinical tests. *Aggressive Behavior*. Vol. 15. No. 2, pp. 137–152.

4. Minka, T. (2019) Rozmezhuвання адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства [Differentiation between administrative and criminal liability for domestic violence]. *National Law Journal: Theory and Practice*. January, pp. 98–101. [in Ukr.].

5. Halai, A. O., Halai, V. O., Holovko, L. O., Muranova, V. V. та ін. (2014) Mizhnarodnyi dosvid poperedzhennia ta protydyi domashnomu nasylstvu [International experience in preventing and combating domestic violence] : monohrafiia / za zah. red. A. O. Halaia. Kyiv : KNT. 160 p. [in Ukr.].

6. Hrozyk, L. O. (2020) Mekhanizm podolannia domashnoho nasylstva: dosvid Avstrii [Mechanism for overcoming domestic violence: the experience of Austria]. *Poperedzhennia ta protydyia nasylstvu u suspilstvi (zarubizhnyi dosvid) : zb. tez dop. uchasnykiv XXI studentskoi nauk.-prakt. konf. inozemnyimi movamy* (m. Kharkiv, 09 kvit. 2020 r.). Kharkiv, pp. 177–178. [in Ukr.].

7. Novyi frantsuzskiy zakon protiv nasyliya v seme [New French law against domestic violence]. *rfi*. URL : <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20100629-novyi-frantsuzskii-zakon-protiv-nasiliya-v-seme>. [in Rus.].

8. Lehenka, M. M. (2017) Zarubizhnyi dosvid protydyi nasylstvu v simi ta mozhlyvosti vykorystannia v Ukraini [Foreign experience in combating domestic violence and the possibility of its use in Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. № 4 (67), pp. 111–116. [in Ukr.].

9. Kryminalnyi kodeks Respubliki Polshcha [Criminal Code of the Republic of Poland]. *Yurydychna Firma Advokativ ta Yurystiv Katspzhak – Kovalak*. URL : <https://yuristvpolski.com.ua/kriminalnij-kodeks-respubliki-polshha-osnovni-polozhennya/>. [in Ukr.].

10. Zlochyn i kara: chomu v Yevropi simejne nasylstvo pid tabu [Crime and punishment: why domestic violence is taboo in Europe]. *Ukrinform*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2360665-zlocin-i-kara-comu-v-evropi-simejne-nasilstvo-pid-tabu.html>. [in Ukr.].

Надійшла до редакції 03.12.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

ABSTRACT

Roman Opatsky, Yevhen Kobko. Foreign experience of law enforcement regarding the response to gender-based violence under martial law. The article examines the foreign experience of law enforcement agencies in the field of responding to cases of gender-based violence in armed conflicts. International practices and models of interaction between the police, social services and public organizations aimed at protecting the rights of victims and preventing gender-based violence were analyzed. The normative acts and policies of such organizations as the UN and the EU, which establish standards for prevention and countermeasures against the population in crisis situations, are considered. Special attention is paid to the adaptation of successful foreign methods to the conditions of Ukraine, which is in the midst

of an armed conflict.

The role of law enforcement agencies in ensuring the safety of victims, as well as the effectiveness of social rehabilitation and psychosocial support programs implemented abroad, are analyzed. Recommendations are offered for the introduction of international standards and best practices in Ukrainian realities to improve interaction between state bodies, public structures and international organizations. The study highlights the importance of gender mainstreaming in law enforcement to create a more sustainable and fair human rights protection system.

The issue of professional development and training of law enforcement officers to work in armed conflict and crisis situations was also considered. Particular attention is paid to the need to create specialized units and training programs focused on working with cases of gender-based violence, which will help ensure a quick and sensitive response to the needs of victims. As a result, the materials of the article can become a resource for scientists, legislators and practitioners who work on improving the system of combating gender violence and improving the conditions for the protection of human rights in Ukraine.

The results of the study can be used to improve the national legal framework and develop practical recommendations for improving the effectiveness of law enforcement agencies in the fight against gender-based violence.

Keywords: domestic violence, gender-based violence, armed conflict, foreign experience, law enforcement agencies, police.

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566/2024-5-3

Микола КОТЕЛЮХ[©]

кандидат педагогічних наук
(Дніпровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Визначено особливості адміністративно-правового забезпечення охорони правопорядку на деокупованих територіях. Розглянуто поняття деокупованих територій і акцентовано, що окуповані території варто поділяти на декілька груп, відповідно до кожної планувати або визначати чи коригувати діяльність органів державної влади України з відновлення українського суверенітету на них – такий підхід зазначати у нормативних документах стратегічного характеру або в планах дій правоохоронних органів на таких територіях; основним критерієм класифікації при цьому є час перебування таких територій під окупацією. Проаналізовано нормативно-правові документи, що визначають головні заходи на деокупованих територіях для правоохоронних органів, на основі яких розкрито особливості адміністративно-правового забезпечення охорони правопорядку на таких територіях.

Ключові слова: органи забезпечення правопорядку, деокупація, плани заходів, поліцейські послуги, пошук колаборантів.

Постановка проблеми. Перед українським народом та нашою державою наразі постають складні екзистенційні виклики, спричинені повномасштабною збройною агресією російської федерації. Тематика відновлення влади на деокупованих територіях є специфічною й такою, що не цікавить дослідників у багатьох країнах внаслідок відсутності потреби у цьому, але у випадку України, на жаль, вона є актуальною й такою, що потребує значної уваги. Ефективний механізм відновлення українського суверенітету на деокупованих територіях є якраз одним із аспектів відповіді на згадані вище виклики. Україна наразі перебуває у стадії активних бойових дій на лінії фронту більше ніж у тисячу кілометрів, ситуація є динамічною і такою, що змінюється кожного дня. Починаючи з жовтня 2023 р. росіяни постійно здійснюють наступальні дії, захоплюючи українські населенні пункти, водночас досвід харківської контрнаступальної операції та

деокупації Херсону дозволяє стверджувати, що Збройні Сили України спроможні звільняти українські землі від окупантів, відповідно військово-цивільна українська влада повинна мати план дій для органів виконавчої влади, правоохоронних органів із відновлення української влади на територіях, що були деокуповані, щодо відновлення правопорядку, налагодження процедури надання громадянам України усіх послуг від держави, відновлення можливостей із реалізації громадянами усіх своїх прав та свобод.

На деокупованих територіях представники правоохоронних органів можуть зіштовхнутися з такими проблемами, що не притаманні для умов «мирного» часу, оскільки території можуть бути щільно заміновані; треба фіксувати наслідки значної кількості воєнних злочинів, скоєних росіянами проти українських громадян; на деокупованих територіях може знаходитися значна кількість автоматичної вогнепальної зброї, гранат або озброєння регулярної армії проти танків та іншої броньованої техніки (як-от протитанкові керовані ракетні комплекси тощо); необхідно виявляти колаборантів, навідників на українські позиції чи інфраструктурні об'єкти тощо. Тому, на нашу думку, потрібен чіткий план першочергових дій, а також важливою є злагоджена взаємодія правоохоронних органів та Збройних Сил України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика особливостей забезпечення правопорядку на деокупованих територіях розглядається українськими та закордонними дослідниками, з-поміж яких: Б. Логвиненко, А. Чорна, О. Юнін та ін.

Метою статті є визначення особливостей адміністративно-правового забезпечення охорони правопорядку на деокупованих територіях.

Виклад основного матеріалу. Передусім необхідно встановити законодавчо закріплене визначення деокупації та окупованих територій задля подальшого висвітлення проблем деокупації. У Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», а саме у п. 7 ч. 1 ст. 1-1, наводиться поняття «тимчасово окупована Російською Федерацією територія України (тимчасово окупована територія)»: «це частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації» [4]. На нашу думку, такі окуповані території варто поділяти на декілька груп, відповідно до кожної планувати або визначати чи коригувати діяльність органів державної влади України з відновлення українського суверенітету на них, такий підхід зазначати у нормативних документах стратегічного характеру або в планах дій публічних адміністрацій на деокупованих територіях, планах дій правоохоронних органів на таких територіях. Основним критерієм класифікації, вважаємо, має бути час перебування таких територій під окупацією. С. Баранов наводить визначення державної політики у сфері деокупації тимчасово окупованої території України: «це комплекс визначених цілей, завдань та напрямів діяльності компетентних органів та громадянського суспільства, що спрямовані на відновлення територіальної цілісності та суверенітету України над тимчасово окупованою територією, нівелювання потенційних загроз зі сторони рф, здійснення планової діяльності стосовно створення умов та визначення можливостей реалізації військових, політико-дипломатичних, організаційно-правових заходів щодо звільнення тимчасово окупованих територій АРК, Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей» [2, с. 515]. Дослідник слушно вказує про таке завдання, як нівелювання потенційних загроз із боку рф. Процес деокупації має також на меті убезпечити громадян від дій росіян в подальшому і не допустити повторення окупації, хоча здебільшого це вже питання військового характеру та завдання Збройних Сил України, з іншого боку, правоохоронні органи мають здійснювати на деокупованих територіях заходи з виявлення та притягнення до покарання зрадників і колаборантів.

На щастя, Херсон, населені пункти Харківської області були звільнені, але перебування під окупацією росіян навіть у розрізі часу в декілька місяців або до року суттєво вплинуло на життя цих населених пунктів. Наразі новими тимчасово окупованими територіями стали населені пункти Херсонської, Запорізької областей, де росіяни тільки вибудовували свою каральну окупаційну адміністрацію. Водночас заходи з деокупації на цих територіях можуть бути зовсім іншими, аніж заходи з деокупації на територіях окремих регіонів Донецької та Луганської областей (до повномасштабної

агресії росіян вкорінився термін «ОРДЛО») або Автономної Республіки Крим, де вже ціле покоління українських школярів встигло піти до окупаційної школи з усіма наративами російського режиму та закінчити школу. На таких українських землях російська пропаганда вкорінилася набагато сильніше, тож там треба буде окремо проводити комплексну цілеспрямовану політику «депутінізації» населення, в чому важливу роль зіграють саме правоохоронні органи.

Водночас ситуація на деокупованих територіях може відрізнятися залежно від того, в який спосіб ця територія була деокупована. У разі деокупації військовими засобами правоохоронні органи відновлюватимуть правопорядок за умов близькості до лінії бойового зіткнення, «насиченості» у населення зброї, значного мінування території та підвищеної небезпеки через нерозірвані снаряди тощо. За умов деокупації політико-дипломатичним шляхом одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів на деокупованих територіях має бути пошук колаборантів та допомога українцям, які стали вимушеними переселенцями й хочуть повернутися до своїх населених пунктів, із відновлення їхніх прав на майно тощо (особливо нерухоме), оскільки росіяни проводять політику заселення на українських територіях етнічних росіян, привласнення усього майна українців та передачі його новим «колонізаторам».

У п. 3 ч. 1. ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» деокупація визначена як «комплекс заходів державної політики, наслідком яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації і окупаційної адміністрації Російської Федерації та встановлення загального ефективного контролю України на цій території (повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території)» [4]. Відповідно до наведеного визначення деокупація передбачає два головні аспекти: перший – це, власне, процес видворення або знищення російських окупаційних військ із окупованої території, а другий аспект передбачає процедуру відновлення конституційного ладу України, повернення української юрисдикції на окупованих територіях. На нашу думку, поняття деокупації має містити ще один важливий аспект, а саме ліквідацію наслідків діяльності окупаційної адміністрації політичного, культурного, ідеологічного характеру. Таким чином, процес деокупації не обмежується фізичним видворенням з території України російських окупантів, і правоохоронні органи у такій діяльності з ліквідації наслідків окупації в питанні відновлення правопорядку як такого стану, за якого громадяни України зможуть реалізовувати власні права і свободи, котрі будуть захищеними від порушень і посягань, відіграють визначну роль.

Б. Логвиненко у своїй праці про адміністративно-правове забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим (далі – АРК) та міста Севастополя також зауважує, що головним спрямуванням адміністративно-правового забезпечення державної політики щодо деокупації та реінтеграції має бути пріоритет прав, свобод та законних інтересів людини [2, с. 129]. Відновлення правопорядку якраз є однією з основ реалізації українцями на деокупованих територіях своїх прав і свобод. Також погоджуємося з твердженням дослідника про важливу роль адміністративного права у реалізації заходів деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій АРК, оскільки воно знаходиться в основі практичного втілення державної політики [2, с. 129].

Таким чином, якщо розглядати органи адміністративно-правової охорони правопорядку як такі, діяльність яких визначається нормами адміністративного права, на які покладено повноваження, пов'язані з виконанням правоохоронних функцій держави задля ефективного відновлення правопорядку на деокупованих територіях, необхідними стають нормативно закріплені акти стратегічного характеру, плани діяльності із зазначеними першочерговими заходами, цілями правоохоронних органів на деокупованих територіях, що визначатимуть взаємодію правоохоронних органів між собою та зі Збройними Силами України.

О. Юнін, розглядаючи особливості надання поліцейських послуг в умовах дії правового режиму воєнного стану, зазначає, що в межах реалізації поставлених перед Національною поліцією України завдань напрямки діяльності поліцейських не є характерними для поліції в мирний час, оскільки саме на «деокупованих територіях, прифронтових територіях поліцейські у взаємодії з іншими правоохоронними органами або законними воєнізованими формуваннями (взаємодія з якими також є не типовою у

діяльності поліції у мирний час) протидіють диверсійним групам ворога (які є професійними військовими); займаються фіксацією воєнних злочинів росіян; розмінуванням; техніко-криміналістичним забезпеченням огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху. Водночас на території, яка є театром активних бойових дій, у прифронтових зонах поліцейські здійснюють евакуацію населення, доставляють гуманітарну допомогу. Окрім того, серед пріоритетних завдань на щойно деокупованих територіях та у прифронтових територіях є запобігання фактам мародерства тощо. Там, де запроваджено правовий режим воєнного стану, поліцейські знаходяться на облаштованих блокпостах та разом з іншими інстанціями забезпечують дотримання правового режиму воєнного стану» [9, с. 98–99].

Наразі існує декілька таких актів, про котрі йшла мова вище, і першим, на який варто звернути увагу, є план дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад [3]. У плані передбачені строки й пріоритетні завдання діяльності, наприклад, Національної поліції України на деокупованих територіях. Загалом із-поміж 131 заходу, передбаченого центральною владою для усіх органів виконавчої влади та публічних адміністрацій в деокупованих населених пунктах і на деокупованих територіях, Національна поліція згадується 19 разів [8, с. 412].

Відповідно до згаданого плану (п. 7) протягом одного тижня з дати завершення тимчасової окупації передбачено здійснення заходів із виявлення та документування фактів використання символіки, визначеної Законом України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну»; здійснення заходів із її знищення [3]. Згідно з ч. 4 ст. 2 зазначеного закону використанням символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, зокрема, є: 1) використання латинських літер «Z», «V» окремо чи інших літер в окремих словах з візуальним акцентом на цих літерах; 2) використання символіки збройних сил Російської Федерації, інших збройних формувань та (або) органів держави-терориста (держави-агресора) [5]. Звісно, такий першочерговий крок є важливим в контексті наведеного нами твердження про ліквідацію наслідків діяльності окупаційної адміністрації політичного, культурного, ідеологічного характеру. Адже використання такої символіки деякими громадянами тісно пов'язане з колабораційною діяльністю, а виявлення таких фактів стане превентивним заходом із попередження допомоги військам РФ у скоєнні воєнних злочинів чи обстрілів інфраструктури тощо.

Пунктом 12 плану передбачено постійне з дати завершення тимчасової окупації здійснення заходів із очищення (розмінування) територій населених пунктів, об'єктів життєзабезпечення населення, гасіння пожеж, розбирання завалів тощо. Суб'єктами такої діяльності є ДСНС, Міноборони, Національна поліція України, військові адміністрації, Національна гвардія України, Національний орган з питань протимінної діяльності [3]. Відповідно до п. 39 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» у межах визначеної законодавством компетенції поліцейські здійснюють розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень [6]. Такі повноваження поліції було надано після повномасштабного вторгнення, проте така функція не є характерною для поліції інших країн, які не переживали повномасштабних бойових дій розмаху Першої світової. Не так багато країн у світі, які зіштовхувалися з подібними проблемами (одразу спадає на думку Ізраїль, який перманентно знаходиться у стані збройного конфлікту).

Пункт 14 плану передбачає вжиття заходів для виявлення осіб, причетних до колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору [3]. Такі заходи поліція має здійснювати у взаємодії з іншим державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України – зі Службою безпеки України. Це також є особливістю забезпечення охорони правопорядку на деокупованих територіях, оскільки органи Національної поліції України здебільшого займаються пошуком правопорушників за іншими статтями Кримінального кодексу України, ніж за зраду чи колабораційну діяльність.

Також Національна поліція України, відповідно до п. 16 плану, займається підтриманням прикордонного режиму в прикордонній смузі та контрольованих прикордонних районах шляхом підтримки у створенні громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, здійснення координації їх діяльності; організації, спрямування та здійснення контролю за повсякденною (оперативною) діяльністю громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону [3]. Заходи, передбачені п. 17 та 19, стосуються відновлення документації щодо власників зареєстрованої зброї та здійснення приймання, зберігання вилученої, добровільно зданої або знайденої зброї. Особливістю тут постає характер зброї, оскільки, на відміну від незаконної вогнепальної зброї у мирний час, на деокупованих територіях зброя є характерною для регулярної армії. Ще однією особливістю, відповідно до п. 52 плану, є проведення Національною поліцією України у взаємодії з Державною міграційною службою та Службою безпеки України перевірки законності перебування на території України громадян держави-агресора, а також інших іноземців, осіб без громадянства та прийняття за її результатами рішень, передбачених Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», оскільки багато росіян можуть бути або працівниками окупаційної адміністрації й такими, що були залучені до скоєння воєнних злочинів, або російськими солдатами, яких кинули під час деокупації свої та які намагаються видавати себе за цивільних.

Також згідно з п. 61 плану Національна поліція України має забезпечувати ведення обліку фактів порушення прав і свобод цивільного населення внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України відповідно до принципів і норм міжнародного права [3]. Такі заходи також є нетиповими для правоохоронних органів у мирний час. Чи не найстрашнішою особливістю для діяльності правоохоронних органів із відновлення правопорядку є здійснення заходів із пошуку загиблих та постраждалих, транспортування тіл (останків) загиблих, передбачене п. 71 плану [3].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції» [7] Донецькій та Луганській обласним державним адміністраціям (обласним військовим адміністраціям) рекомендується утворити координаційні ради з питань стабілізації ситуації на деокупованих територіях області та їх реінтеграції та затвердити положення про них, а також координаційні групи, керівники яких входитимуть до координаційних рад; затвердити плани першочергових дій зі стабілізації ситуації на деокупованих територіях області та їх реінтеграції за погодженням з Координаційним штабом з питань деокупованих територій та після деокупації територій подавати щомісяця до 25 числа Координаційному штабу з питань деокупованих територій інформацію про результати діяльності за напрямками згідно з додатком [7]. За напрямом «Безпека» у діяльності координаційних груп для правоохоронних органів передбачено: здійснення розмінування, ліквідації наслідків бойових дій/тимчасової окупації, зокрема очищення території від завалів; впровадження особливого режиму в'їзду і виїзду та пересування; організацію патрулювання населеного пункту; організацію охорони об'єктів; виявлення осіб, причетних до колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору; забезпечення визначення розміру шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [7].

Ці основні документи визначають особливості забезпечення правопорядку на деокупованих територіях.

Висновки. У результаті здійсненого дослідження, а також на основі аналізу плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад та постанови Кабінету Міністрів України «Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції» можна виокремити особливості забезпечення правопорядку на деокупованих територіях. Правоохоронні органи виконують не типові для мирного часу завдання на деокупованих територіях, з-поміж яких слід виділити такі: виявлення та документування фактів використання російської символіки агресії проти України; здійснення заходів із розмінування територій населених пунктів; здійснення заходів із виявлення осіб, причетних до колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору; відновлення реєстрів щодо зброї та приймання, зберігання вилученої, добровільно зданої або знайденої зброї, вибухових речовин, які залишилися після активних бойових дій і є зброєю регулярного війська, тобто такою, яка не потрапляє у мирний час до рук населення;

перевірка законності перебування на території України громадян держави-агресора; документування воєнних злочинів росіян та ведення обліку фактів порушення прав і свобод цивільного населення внаслідок збройної агресії російської федерації проти України відповідно до принципів і норм міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Баранов С. О. Адміністративно-правове забезпечення процесу деокупації тимчасово окупованих територій України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 512–516. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2022/117.pdf.
2. Логвиненко Б. О. Адміністративно-правове забезпечення деокупації та реінтеграції окупованої території Автономної республіки Крим та міста Севастополя. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 2. С. 126–130.
3. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text>.
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
5. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22 травня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>.
7. Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції : постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 р. № 486. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2023-%D0%BF#Text>.
8. Чорна А. Правові акти, що регулюють діяльність Національної поліції щодо запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 410–413. URL : http://lsej.org.ua/1_2023/98.pdf.
9. Юнін О. С. Особливості надання поліцейських послуг в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія : Право*. 2023. № 14. С. 95–100.

Надійшла до редакції 02.12.2024
Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Baranov, S. O. (2022) Administratyvno-pravove zabezpechennia protsesu deokupatsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy [Administrative and legal support for the process of de-occupation of temporarily occupied territories of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 6, pp. 512–516. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2022/117.pdf. [in Ukr.].
2. Lohvynenko, B. O. (2023) Administratyvno-pravove zabezpechennia deokupatsii ta reintehratsii okupovanoi terytorii Avtonomnoi respubliky Krym ta mista Sevastopolia [Administrative and legal support for de-occupation and reintegration of the occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol]. *Dniprovskiy naukovi chasopys publichnogo upravlinnia, psykholohii, prava*. № 2, pp. 126–130. [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennia planu dii orhaniv vykonavchoi vlady z vidnovlennia deokupovanykh terytorii terytorialnykh hromad [On approval of the action plan of executive bodies for the restoration of de-occupied territories of territorial communities] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 hrudnia 2022 r. № 1219-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text>. [in Ukr.].
4. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>. [in Ukr.].
5. Pro zaboronu propahandy rosiiskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu, zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symboliky voiennoho vtornnennia rosiiskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu [On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, the armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, the symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime into Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 22 travnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>. [in Ukr.].
6. Pro Natsionalnu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>. [in Ukr.].
7. Pro pidhotovku do dii iz stabilizatsii sytuatsii na deokupovanykh terytoriakh Donetskoi i Luhanskoi oblasti ta yikh reintehratsii [On preparation for actions to stabilize the situation in the de-

occupied territories of Donetsk and Luhansk regions and their reintegration] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 travnia 2023 r. № 486. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2023-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

8. Chorna, A. (2023) Pravovi akty, sho rehuliuiut diialnist Natsionalnoi politsii shchodo zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam na deokupovanykh terytoriakh [Legal acts regulating the activities of the National Police in preventing criminal offenses in the de-occupied territories]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 1, pp. 410–413. URL : http://lsej.org.ua/1_2023/98.pdf. [in Ukr.].

9. Iunin, O. S. (2023) Osoblyvosti nadannia politseiskyykh posluh v umovakh voiennoho stanu [Features of providing police services under martial law]. *Naukovi zapysky. Seriya : Pravo*. № 14, pp. 95–100. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Koteliukh. Peculiarities of law-and-order maintenance in the de-occupied territories. The article deals with the definition of the features of administrative and legal support for the protection of law and order in the de-occupied territories. The concept of de-occupied territories is considered and it is noted that the occupied territories should be divided into several groups, in accordance with each of which the activities of the state authorities of Ukraine to restore Ukrainian sovereignty in them should be planned or determined or adjusted, and such an approach should be indicated in regulatory documents of a strategic nature or in action plans of law enforcement agencies in such territories, and the main criterion for classification is the time of such territories being under occupation.

The regulatory and legal documents that determine the main measures in the de-occupied territories for law enforcement agencies are considered, on the basis of which the features of the administrative and legal support for the protection of law and order in such territories are discussed. It is concluded that law enforcement agencies perform tasks that are not typical for peacetime in the de-occupied territories, among which the detection and documentation of the facts of the use of russian symbols of aggression against Ukraine, the implementation of measures to demine the territories of settlements; implementation of measures to identify persons involved in collaborative activities and aiding the aggressor state; this is the restoration of registers on weapons and the acceptance, storage of seized, voluntarily surrendered or found weapons, explosives that remain after active hostilities and are weapons of the regular army, that is, those that do not fall into the hands of the population in peacetime; verification of the legality of the stay on the territory of Ukraine of citizens of the aggressor state is also an atypical task for law enforcement agencies in ensuring law and order; a feature is also the documentation of war crimes committed by russians and keeping records of violations of the rights and freedoms of the civilian population as a result of the armed aggression of the russian Federation against Ukraine in accordance with the principles and norms of international law.

Keywords: law enforcement agencies, de-occupation, action plans, police services, search for collaborators.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ, КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566/2024-5-4

Андрій МАНЖУЛА[©]

доктор юридичних наук, професор
(Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна)

ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНИХ (РЕЄСТРОВАНИХ) ПАРТНЕРСТВ ЯК СКЛАДОВА НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЛГБТ-ОСІБ В УКРАЇНІ

Здійснено спробу наукового обґрунтування важливості нормативного закріплення інституту цивільних (реєстрованих) партнерств як складової недопущення дискримінації ЛГБТ-осіб в Україні. Наголошено на важливості наукових досліджень, присвячених проблемним аспектам захисту прав і свобод людини щодо подолання гендерно-зумовленого насильства, дискримінації та сегрегації в українському суспільстві.

Звернено увагу на Рішення Європейського суду з прав людини у справі за заявою № 75135/14 «Маймулахін і Марків проти України», а також на проєкт Закону України про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023.

Підкреслено, що інститут цивільних (реєстрованих) партнерств є однією з юридичних форм врегулювання відносин між особами, які мають спільний побут (проживають разом), але не перебувають у шлюбі. Відповідна правова форма партнерства стосується не лише ЛГБТ-осіб, а передбачена для гомо- та гетеросексуальних пар у випадках, коли з огляду на певні обставини партнери не можуть або не бажають вступити у звичайний шлюб.

Сформульовано висновок про те, що запровадження інституту цивільного (реєстрованого) партнерства має сприяти забезпеченню права на створення сім'ї для кожного громадянина України, а також надати впевненості особам, які не можуть укласти звичайний шлюб з огляду на ті чи інші причини. Це не єдина, але поки що краща альтернатива для того, щоб сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність не виступали ознакою, за якою в Україні відбувається дискримінація. Цивільні (реєстровані) партнерства мають сприяти утвердженню України як демократичної держави із сучасними європейськими цінностями. Вони дозволять офіційно визнати форму стосунків між двома людьми незалежно від їхньої статі й надати партнерам певні права та обов'язки, подібні до тих, котрі надає звичайний шлюб. Така форма офіційно закріпленого партнерства дозволить гарантувати юридичний захист партнерам у таких важливих питаннях, як спадкування, медичні втручання, соціальні виплати і захист, супровід, майно, догляд, захист від проявів домашнього та іншого гендерно-зумовленого насильства тощо.

Ключові слова: права людини, гендер, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, недискримінація, забезпечення прав і свобод, цивільне партнерство, гарантії.

Постановка проблеми. Конституція України визначає нашу державу як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну та правову. Головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Крім того, усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1].

Зазначені конституційні положення мають передбачати наявність дієвих механізмів для забезпечення прав і свобод, а не лише декларувати їх захист та визнання державою. Значна кількість проблем тут пов'язана зі створенням суспільства, вільного від проявів дискримінації за будь-якою ознакою, в якому гарантується рівність прав і свобод

© А. Манжула, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4662-9376>

a.a.manzhula@cuspu.edu.ua

жінок та чоловіків, а державна політика ґрунтується на доктрині людиноцентризму.

У зазначеному аспекті становить інтерес стаття 12 «Право на шлюб» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. У цій статті закріплено, що чоловік і жінка, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права [2]. Натомість вітчизняне законодавство певною мірою відстає від сучасних тенденцій розвитку правової думки, обмежуючи реалізацію права на створення сім'ї для гомосексуальних партнерів. Як наслідок, ЛГБТ-особи обмежені у реалізації цілої низки прав, пов'язаних із офіційним визнанням їхніх партнерських стосунків. У свою чергу, порушення прав і свобод людини мають значне поширення в умовах відбиття збройної агресії російської федерації. Саме цим і обумовлена актуальність представленого дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження, присвячені проблемним аспектам захисту прав і свобод людини, як-от подолання гендерно-зумовленого насильства, дискримінації та сегрегації, не є новими у вітчизняній науці. Вони широко представлені у працях Л. Наливайко [3; 4; 5], А. Барчук [6-7], Б. Логвиненка [8-10], Н. Уварової [11-12] та багатьох інших вчених.

З іншого боку, особливі правові умови воєнного стану виступають своєрідним каталізатором для удосконалення вітчизняного законодавства з метою оптимізації механізмів захисту прав і свобод громадян, посилення інституційної стійкості, ефективності правозастосування тощо. Консолідація суспільства навколо спільної мети – збереження незалежності України та досягнення справедливого миру – потребує рішучих дій у правовій площині також. З огляду на це Україні потрібен перегляд гендерної політики, політики щодо реабілітації осіб з інвалідністю, ювенальної політики, а також політики щодо недискримінації ЛГБТ-спільноти.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні важливості нормативного закріплення інституту цивільних (реєстрованих) партнерств як складової недопущення дискримінації ЛГБТ-осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження слід розпочати з того, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) своїм рішенням від 01.06.2023 (Заява № 75135/14) визнав, що Україною було порушено статтю 14 у поєднанні зі статтею 8 Європейської конвенції з прав людини. Ця справа розпочалась із того, що заявники – двоє чоловіків, які проживають як пара з 2010 р., – скаржилися з огляду на статтю 14 у поєднанні зі статтею 8 Європейської конвенції з прав людини на те, що відсутність у них можливості згідно з українським законодавством укласти шлюб або будь-який інший тип цивільного союзу, що визнавав би їхні стосунки, становить дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації [13].

З цього приводу автор законопроекту про реєстровані партнерства, народний депутат І. Совсун зауважила, що «Україна, як держава-учасниця Європейської конвенції з прав людини, має ухвалити закон, яким на юридичному рівні визнає одностатеві пари, і надати їм можливість реєструвати свої стосунки як сім'ю. Аналогічні рішення ЄСПЛ виносив щодо інших країн, це стала практика. Такі ж рішення свого часу виконали Італія та Греція. Дуже скоро таке зобов'язання чекає і на Польщу. При цьому суд щоразу аналізує національне законодавство держави: Конституцію, Сімейний кодекс, практику національних судів та враховує пояснення уряду держави-відповідачки» [14].

Станом на кінець 2024 р. ситуація з нормативним закріпленням інституту цивільних (реєстрованих) партнерств в Україні залишається незадовільною, попри підтримку парламентських комітетів, окремих політиків та громадських діячів, подання петицій та широке суспільне обговорення.

Відповідно, слід детальніше розібратися із сутністю інституту цивільних (реєстрованих) партнерств та визначити, у чому полягає важливість його юридичного визнання в Україні для недопущення дискримінації.

Хронологія перспективи визнання цивільних (реєстрованих) партнерств охоплює низку законодавчих ініціатив починаючи з 2015 р.:

- 2015 р. – Президентом України запроваджено Національну стратегію у сфері прав людини, а уряд прийняв план дій з її реалізації на період до 2020 року;
- 2021 р. – Президент України підписав оновлену стратегію з прав людини, план реалізації якої також містить реєстрацію законопроекту про реєстровані цивільні партнерства;
- 2023 р. – 13.03.2023 у Верховній Раді України було зареєстровано Проект

Закону про інститут реєстрованих партнерств за № 9103 [15].

Загалом інститут цивільних (реєстрованих) партнерств є однією з юридичних форм врегулювання відносин між особами, які мають спільний побут (проживають разом), але не перебувають у шлюбі. Відповідна правова форма партнерства стосується не лише ЛГБТ-осіб. Вона передбачена як для гомо-, так і гетеросексуальних союзів у випадках, коли з огляду на ті чи інші обставини партнери не можуть або не бажають вступити у шлюб. Головне призначення цивільного (реєстрованого) партнерства полягає у тому, щоб належною мірою захистити права та інтереси учасників таких відносин, які, не перебуваючи в офіційному шлюбі, мають спільне господарство, виховують дітей або здійснюють інші соціальні та економічні дії, що передбачають наявність правової регламентації. Зокрема, це важливо у питаннях припинення (розриву) відносин, спадщини, соціального забезпечення, медичних втручань, захисту від домашнього та іншого гендерно-зумовленого насильства, супроводу у виїзді на лікування за кордон, можливості не свідчити проти партнера (партнерки) у суді та інших, що можуть виникати між учасниками таких відносин.

Згідно з даними аналітичної записки, сформованої експертом правозахисного ЛГБТ Центру «Наш світ» Андрієм Кравчуком, 34 країни світу мали досвід законодавства про звичайний шлюб, що поширювалося також і на одностатеві пари. Наприклад, в Ізраїлі не дозволяли укладати шлюб між людьми однієї статі, але визнавали такі шлюби, укладені за кордоном за законодавством інших країн. Ще 14 країн світу, не дозволяючи укладати звичайні шлюби між особами однієї статі, запровадили для них правову форму реєстрації подружніх відносин, альтернативну до звичайного шлюбу. У різних юрисдикціях вона називається по-різному: реєстроване партнерство, цивільний союз, домашнє партнерство, життєве партнерство тощо. В європейських країнах одностатеві шлюби укладалися в 19 державах, причому в деяких із них як альтернатива шлюбу також були доступні реєстровані партнерства. Тільки одностатеві партнерства, але не шлюби, були дозволені в 11 країнах Європи. З-поміж 27 країн-членів ЄС лише шість не визнавали звичайні шлюби або цивільні союзи для одностатевих пар. Примітно, що реєстроване партнерство вперше було запроваджене як форма реєстрації подружніх стосунків одностатевих пар, які тоді не могли укласти звичайний шлюб. Це сталося у Данії ще у 1989 р. У 1998 р. у Нідерландах ухвалили закон про партнерства, які могли укласти як одностатеві, так і різностатеві пари, що виявився затребуваним для гетеросексуальних пар – за перші три роки його дії майже третину партнерств було укладено між людьми різної статі. З часом приклад Нідерландів наслідували і деякі інші країни, зокрема Франція, Естонія, Велика Британія, Кіпр [16].

Чому без нормативного закріплення інституту цивільних (реєстрованих) партнерств не можна вести мову про подолання дискримінації ЛГБТ-осіб в Україні? Насамперед тому, що в умовах триваючого воєнного стану багато представників і представниць вітчизняної ЛГБТ-спільноти долучилися до Збройних Сил України. Так, ще у 2018 р. було створено Об'єднання «Українські ЛГБТ+ військові та ветерани за рівні права» після виставки Антона Шебетко «Ми були тут». Наразі об'єднання налічує понад 500 відкритих та закритих ЛГБТ-військових і ЛГБТ-ветеранів, які об'єднуються для того, щоб здобути рівні з іншими громадянами України права. Наразі вони беруть активну участь не лише у захисті Батьківщини від російських окупантів, а й у захисті прав і свобод. Із-поміж них є як чинні військовослужбовці, які захищають Україну, так і ветерани, що були військовими, а також є членами ЛГБТ-спільноти. Вони допомагають соціалізуватися ветеранам після повернення з фронту, аби інтегрувати їх у цивільне суспільство [17].

Запровадження інституту цивільного (реєстрованого) партнерства має сприяти забезпеченню права на створення сім'ї для кожного громадянина України, а також надати впевненості особам, які не можуть укласти звичайний шлюб з огляду на ті чи інші причини. Це не єдина, але поки що краща альтернатива для того, щоб сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність не виступали ознакою, за якою в Україні відбувається дискримінація.

Отже, що може принести Україні визнання інституту цивільних (реєстрованих) партнерств? На наше переконання, це сприятиме утвердженню України як демократичної держави із сучасними європейськими цінностями. Вони полягають не у наданні преференцій для окремих груп населення, як досліджувані нами ЛГБТ, а у створенні суспільства рівних прав та можливостей. Безумовно, це дозволить офіційно визнати форму стосунків між двома людьми незалежно від їхньої статі й надати партнерам певні права та обов'язки, подібні до тих, які надає звичайний шлюб.

Досліджувана форма партнерства дозволить гарантувати юридичний захист партнерам у таких важливих питаннях, як спадкування, медичні втручання, соціальні виплати і захист, супровід, майно, догляд, захист від проявів домашнього та іншого гендерно-зумовленого насильства тощо. Цивільні (реєстровані) партнерства сприятимуть стабільності відносин, у яких перебувають партнери, дозволять досягти вищого рівня соціального прогресу та рівності у державі.

На жаль, вищезгаданий законопроект № 9103 досі не прийнятий. І тут варто згадати те, з чого було розпочато наше дослідження, – рішення ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марків проти України» щодо порушення статей 14 та 8 Європейської конвенції з прав людини [13].

Висновки. Таким чином, офіційне визнання та належне нормативне закріплення інституту цивільних (реєстрованих) партнерств вбачається важливим кроком для забезпечення рівності прав та свобод для всіх громадян, незалежно від їхньої сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Це також сприятиме створенню більш прогресивного, інклюзивного й толерантного суспільства в Україні.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення перспективних напрямів забезпечення прав і свобод ЛГБТ-спільноти в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Наливайко Л. Р. Гендерна рівність у секторі безпеки та оборони в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 911–919.
4. Наливайко Л. Р. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3 (31). С. 622–635.
5. Наливайко Л. Р. Домашнє насильство як перешкода становленню громадянського суспільства: сучасні тенденції та перспективи подолання в Україні. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 трав. 2020 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 21–25.
6. Барчук А. Б. Засоби адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 6. С. 291–295.
7. Барчук А. Б. Дискримінація за ознакою СОГІ в період воєнного стану: проблемні моменти. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) : у 2 ч.* Дніпро : ДДУВС, 2024. Ч. 1. С. 193–194.
8. Lohvynenko B., Kalenichenko L., Myroniuk R., etc. The way the health care system in Ukraine looks like: international practices within national realities. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. № 4. Р. 685–691.
9. Логвиненко Б. О., Ігнатів С. О. Проблеми аспекти адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування). *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. Вип. № 6. С. 266–269.
10. Логвиненко Б. О. Дискусійні питання ратифікації Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції). *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 1. С. 135–139.
11. Уварова Н. В. Проблеми аспекти реалізації норми статті 2-1 «Рівність трудових прав громадян» Кодексу законів про працю сексуальними меншинами. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 23-24 трав. 2019 р.) : у 2 ч.* Суми : Сумський державний університет, 2019. Ч. 1. С. 105–108.
12. Логвиненко Б. О., Уварова Н. В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Київ : Видавничий дім «Кондор», 2024. 108 с.
13. Справа «Маймулахін і Марків проти України» (Заява № 75135/14) : Рішення Європейського суду з прав людини від 01.06.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i96#Text.
14. ЄСПЛ зобов'язав Україну визнати стосунки ЛГБТ пар – авторка законопроекту про реєстровані партнерства. *Радіо Свобода*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-espl-lhbt-pary-ukraina/32439862.html>.
15. Реєстровані партнерства в Україні – рівні права, які на часі. *ГО «Точка опору ЮА»*. URL : <https://www.rivnoprava.com/>.
16. Ковальова А. Реєстроване партнерство як спосіб полегшити життя: що це таке та чому це не тільки про ЛГБТ+ спільноту. *Точка доступу*. URL : <http://surl.li/ijfjzw>.
17. Хто ми? *Військові ЛГБТ*. URL : https://www.lgbtmilitary.org.ua/#pro_nas.

Надійшла до редакції 29.11.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
3. Nalyvaiko, L. R. (2024) Henderna rivnist u sektori bezpeky ta oborony v umovakh voiennoho stanu [Gender equality in the security and defense sector under martial law]. *Naukovi perspektvy*. № 3 (45), pp. 911–919. [in Ukr.].
4. Nalyvaiko, L. R. (2024) Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh voiennoho stanu [Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen under martial law]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*. № 3 (31), pp. 622–635. [in Ukr.].
5. Nalyvaiko, L. R. (2020) Domashnie nasyistvo yak pereshkoda stanovlenniu hromadianskoho suspilstva: suchasni tendentsii ta perspektvy podolannya v Ukraini [Domestic violence is an obstacle to the formation of civil society: modern trends and prospects for overcoming it in Ukraine]. *Problemy formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini: vyklyky ta kolizii : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 15 trav. 2020 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 21–25. [in Ukr.].
6. Barchuk, A. B. (2023) Zasoby administratyvno-pravovoho zabezpechennia prav LHBT+ osib v Ukraini [Means of administrative and legal protection of rights of LGBT+ persons in Ukraine]. *Dniprovskiyi naukoviy chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*. № 6, pp. 291–295. [in Ukr.].
7. Barchuk, A. B. (2024) Dyskryminatsiia za oznakoiu SOGI v period voiennoho stanu: problemni momenty [Discrimination on the basis of SOGI during martial law: problematic issue]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 15 ber. 2024 r.) : u 2 ch. Dnipro : DDUVS. Ch. I, pp. 193–194. [in Ukr.].
8. Lohvynenko, B., Kalenichenko, L., Myroniuk, R., etc. (2019) The way the health care system in Ukraine looks like: international practices within national realities. *Wiadomości Lekarskie*. № 4, pp. 685–691.
9. Lohvynenko, B. O., Ihnatov, S. O. (2019) Problemni aspekty administratyvnoi vidpovidalnosti za vchynennia bulinhu (tskuvannia) [Problematic aspects of administrative liability for bullying]. *Porivnialno-analitychne pravo*. Iss. № 6, pp. 266–269. [in Ukr.].
10. Lohvynenko, B. O. (2021) Dyskusiini pytannia ratyfikatsii Ukrainoiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyistvu stosovno zhinok i domashnomu nasyistvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy (Stambulskoi konventsii) [Discussion issues regarding the ratification by Ukraine of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)]. *Dniprovskiyi naukoviy chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*. № 1, pp. 135–139. [in Ukr.].
11. Uvarova, N. V. (2019) Problemni aspekty realizatsii normy statii 2-1 «Rivnist trudovykh prav hromadian» Kodeksu zakoniv pro pratsiu seksualnymy menshynamy [Problematic aspects of the implementation of the norm of Article 2-1 «Equality of labor rights of citizens» of the Code of Laws on labor by sexual minorities]. *Reformuvannia pravovoi systemy v konteksti yevrointegratsiynykh protsesiv : materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Sumy, 23-24 trav. 2019 r.) : u 2 ch. Sumy : Sumskiyi derzhavnyi universytet. Ch. I, pp. 105–108. [in Ukr.].
12. Lohvynenko, B. O., Uvarova, N. V. (2024) Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «On the principle of prevention and discrimination in Ukraine»]. Kyiv : Vydavnychiy dim «Kondor». 108 p. [in Ukr.].
13. Sprava «Maimulakhin i Markiv proty Ukrainy» [Case «Maimulakhin and Markiv v. Ukraine»] (Zaiava № 75135/14) : Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 01.06.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i96#Text. [in Ukr.].
14. YeSPL zoboviazav Ukrainu vyznaty stosunki LHBT par – avtoraka zakonoproiektu pro reiestrovani partnerstva [The ECHR obliged Ukraine to recognize the relationships of LGBT couples – the author of the draft law on registered partnerships]. *Radio Svoboda*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-espl-lhbt-pary-ukraina/32439862.html>. [in Ukr.].
15. Reiestrovani partnerstva v Ukraini – rivni prava, yaki na chasi [Registered partnerships in Ukraine – equal rights that are on time]. *HO «Tochka opory YuA»*. URL : <https://www.rivniprava.com/>. [in Ukr.].
16. Kovalova, A. Reiestrovane partnerstvo yak sposib polehshyty zhyttia: shcho tse take ta chomu tse ne tilky pro LHBT+ spilnotu [Registered partnership as a way to make life easier: what it is and why it is not only about the LGBT+ community]. *Tochka dostupu*. URL : <http://surl.li/ijfJzw>. [in Ukr.].
17. Khto my? [Who are we?]. *Viiskovi LHBT*. URL : https://www.lgbtmilitary.org.ua/#pro_nas. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Manzhula. The institution of civil (registered) partnerships as a component of preventing discrimination against LGBT persons in Ukraine. The article attempts to provide a scientific justification for the importance of regulatory consolidation of the institution of civil (registered) partnerships as a component of preventing discrimination against LGBT persons in Ukraine. The

importance of scientific research on problematic aspects of protecting human rights and freedoms to overcome gender-based violence, discrimination and segregation in Ukrainian society is emphasized. Attention is drawn to the Judgment of the European Court of Human Rights in the case of application No. 75135/14 «Maimulakhin and Markiv v. Ukraine» and the draft Law of Ukraine on the Institute of Registered Partnerships No. 9103 of 13.03.2023. It is emphasized that the institution of civil (registered) partnerships is one of the legal forms of regulating relations between persons who have a common life (live together) but are not married.

The relevant legal form of partnership applies not only to LGBT persons, but is also provided for homosexual and heterosexual couples in cases where, due to certain circumstances, the partners are unable or unwilling to enter into a conventional marriage. The author concludes that the introduction of the civil (registered) partnership institution should help ensure the right to create a family for every citizen of Ukraine, and also provide confidence to persons who are unable to enter into a regular marriage for one reason or another. This is not the only, but so far, the best alternative to ensure that sexual orientation and gender identity are not grounds for discrimination in Ukraine.

Civil (registered) partnerships should contribute to the establishment of Ukraine as a democratic state with modern European values. They will officially recognize a form of relationship between two people, regardless of their gender, and provide partners with certain rights and obligations similar to those of a regular marriage. This form of formalized partnership will guarantee legal protection for partners in such important issues as inheritance, medical interventions, social benefits and protection, support, property, care, protection from domestic and other gender-based violence, etc.

Keywords: *human rights, gender, sexual orientation, gender identity, non-discrimination, ensuring rights and freedoms, civil partnership, guarantees.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-5

Ігор СЕРДЮК[®]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ТА МЕХАНІЗМУ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Визначено сучасну парадигму дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення. Аргументовано, що сучасну парадигму дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення складає не якась одна універсальна теорія, а визнані науковим співтовариством положення різних теорій, а саме: прав людини, правовладдя (верховенства права) та правової держави. Відповідні положення є основою для постановки дослідницьких завдань і водночас засобом для їх вирішення.

Ключові слова: *предмет дослідження, право на справедливий суд, механізм забезпечення права на справедливий суд, методологія правничої науки, методологія дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення, парадигма, парадигма дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення, правовладдя (верховенство права), правова держава.*

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної правничої науки є не лише з'ясування юридичної природи державно-правових явищ, але й обґрунтування тих теоретичних положень, що стосуються наукової (теоретичної або концептуальної) складової методології пізнання предмета цієї науки, тобто загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування права і держави, а також іще не пізнаних чи до кінця не пізнаних випадкових зв'язків, що суттєво впливають на виникнення, розвиток та функціонування цих явищ [8, с. 46]. Це завдання є актуальним і щодо такої важливої складової предмета загальної теорії права, як право на справедливий суд та механізм його забезпечення.

© І. Сердюк, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3655-721X>

ihor.serdiuk@dduvs.edu.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Поняття методології права, її внутрішня структура, а також пізнавальний потенціал окремих її структурних елементів в аспекті предмета науки є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах наукових монографій, дисертацій, статей, підручників і навчальних посібників із теорії держави і права та інших юридичних наук.

Вагомий внесок у розробку окреслених вище питань належить таким вітчизняним і зарубіжним науковцям, як С. Гусарев, О. Джужа, Р. Калюжний, М. Кельман, А. Козловський, В. Коробка, М. Костицький, Т. Кун, А. Кучук, Р. Лукіч, Н. Оніщенко, Ю. Орлов, О. Петришин, П. Рабінович, О. Сердюк, Т. Тарахонич, О. Тихомиров та ін.

Водночас науковий (теоретичний або концептуальний) складник методології дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення, незважаючи на численні праці, присвячені вищезгаданій основоположній можливості [2; 5-6; 13-14], залишився поза увагою правників. Радше як виняток можна відзначити наукову статтю О. Стратія, в якій право на справедливий суд розглядається в контексті верховенства права [10]. Усунути вказану прогалину і покликана представлена праця.

Мета статті полягає у визначенні сучасної парадигми дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання таких складників інструментального компонента методології правничої науки:

1) діалектичного методологічного підходу, що ґрунтується на принципах взаємозв'язку та розвитку державно-правових явищ; у межах цього дослідження вказані принципи інтерпретувались в аспекті взаємозв'язку та розвитку права на справедливий суд і механізму його забезпечення з тими теоретичними положеннями, що пояснюють сутність цих явищ, а також їхнє соціальне призначення;

2) формально-логічного методу, за допомогою якого із загальної системи ідей (теорії права) було виокремлено ті, що розкривають юридичну природу права на справедливий суд і механізму його забезпечення як явищ правової дійсності, а також сформульовано висновки, що у вигляді суджень автора відображають результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Аксіомою для сучасної правничої науки є теза про об'єктивну обумовленість методології дослідження її предметом. Саме від обраного вченим теоретичного інструментарію визначальною мірою залежить ефективність дослідження та достовірність і переконливість його результатів.

В одній із попередніх наукових праць нами було розкрито зміст методології дослідження правових актів, а також визначено структурні елементи однойменного феномена [9]. Відповідні судження будуть інтерпретовані стосовно такого предмета пізнання, як право на справедливий суд та механізм його забезпечення.

Під методологією дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення пропонуємо розуміти визнану науковим загалом на сучасному етапі розвитку правничої науки і обумовлену предметом пізнання сукупність теорій (парадигм), ґносеологічних принципів, підходів і методів, що забезпечують можливість вирішення визначених дослідницьких завдань, а також отримання достовірних і об'єктивних знань про вищезгадану можливість, а також умови та засоби її забезпечення [9, с. 120].

Аналіз вищенаведеного судження дає підстави для двох принципово важливих в аспекті предмета цього дослідження висновків: по-перше, парадигма являє собою самостійний структурний елемент методології; по-друге, її складниками є різні теорії.

Перевіримо коректність цих висновків, а також спробуємо наповнити їх змістом, властивим досліджуваному нами явищу. С. Гусарев і О. Тихомиров розрізняють горизонтальну і вертикальну структури методології юриспруденції. Горизонтальну структуру методології, на думку вчених, утворюють види методів певного рівня (загальнонаукові, конкретно-наукові), а вертикальну – її рівні в напрямку від вищого до нижчого шляхом виділення компонентів за ступенем їхньої ієрархічної залежності (підпорядкованості). Вчені акцентують на таких рівнях (компонентах) вертикальної організації методології: домінуючому світогляді, типі правового мислення, парадигмах, методологічних підходах, методах та процедурах [4, с. 66].

Таким чином, парадигми необхідно розглядати як один із компонентів вертикальної організації методології, що, за влучним виразом Т. Куна, являє собою визнані всіма науковці досягнення, що протягом визначеного часу дають науковому

співтовариству модель постановки проблем та їх вирішень. Оскільки наукові досягнення об'єктивуються в систематизованих ученнях, об'єднаних спільним предметом пізнання, маються на увазі саме теорії [4, с. 66].

На наявності двох пізнавально-правових парадигм мислення та реалізації права наголошує у своїй науковій статті А. Козловський. Учений із цього приводу, зокрема, зауважує: «В основі пізнання права лежать дві фундаментальні гносеологічні структури, які визначають його осмислення і розвиток. Своє теоретичне обґрунтування вони отримали в двох основних і протилежних історично сформованих пізнавально-правових парадигмах мислення та реалізації права, які між собою містять усе розмаїття концепцій відповідних типів, а саме: природно-правової та позитивно-правової парадигми права. Гносеологічні настанови релятивізму і догматизму, свідомо чи несвідомо прийняті в концепціях природного і позитивного права, зумовлюють усі особливості пізнавальних процесів у сфері права і його реалізації. Ці настанови протилежні, але однаково вони відображають основні ідеали і принципи, цілісну й водночас антиномічну природу права» [7, с. 35].

Із ідеї «Закону природи» та ідеї природного права постала й розвивалася протягом досить тривалого історичного періоду концепція природних прав. Як слушно зауважив С. Головатий, натеper уже усталилося і є загальновизнаним сучасне розуміння та сприйняття людських прав як суто природних [3, с. 35].

Принагідно відзначити, що ідеї концепції природного права знайшли своє втілення і розвиток у теорії прав людини, а також чинній Конституції України. Йдеться передусім про приписи ст. ст. 3, 21–22, 24 вищезгаданого джерела об'єктивного права. Розглядаючи ст. 3 як ядро української конституційної системи, С. Головатий обґрунтовано зауважив: «... ідейна спрямованість та нею обумовлена архітектура ст. 3 Конституції України загалом укладаються у філософсько-юридичні рамки Західної доктрини права, заснованої на ідеях природного права» [3, с. 662].

Конкретизуємо ці приписи. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Основного закону України найвищою цінністю в нашій державі визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Згідно з ч. 2 аналізованої статті саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Остання відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Оскільки право кожного на справедливий суд у розумінні сучасної правничої науки, включно з доктриною міжнародного права, є засадничим, а його гарантування кожному, хто перебуває під юрисдикцією України, є зобов'язанням нашої держави за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, особливо важливим є конституційний припис, що покладає на Україну головний юридичний обов'язок утвердження і забезпечення цього права, що, у свою чергу, вимагає від держави створення відповідного механізму, складовими якого є механізми реалізації, охорони та захисту.

Не менш важливими для пізнання права на справедливий суд та механізму його забезпечення є положення теорії верховенства права (або правовладдя), що знайшли своє відображення в сучасній правовій доктрині, Конституції України, а також практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, у ст. 8 Основного закону Української держави і суспільства закріплено відразу три основоположні ідеї, що перебувають між собою у концептуальному (а отже, системному і логічному) взаємозв'язку:

- 1) визнання і дії в Україні принципу верховенства права;
- 2) найвищої юридичної сили Конституції України, а також відповідності їй законів та інших нормативно-правових актів;
- 3) прямої дії норм Конституції України та гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України [1].

Принагідно уточнити, що право кожного на справедливий суд не знайшло свого прямого конституційного закріплення. Однак ч. 2 і 5 ст. 55 Основного закону нашої держави і суспільства гарантують кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1].

Право на звернення до суду у розумінні Європейського суду з прав людини є важливим складником правовладдя. На підтвердження цієї тези звернемося до правової позиції Страсбурзького суду, сформульованої ним у рішенні у справі *Golder v. the United Kingdom*. При тлумаченні статті 6 (1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – «у світлі предмета і цілей Конвенції» – слід керуватися тим, що однією з причин укладення самої конвенції була «глибока віра в правовладдя» з боку держав, що її підписали. Суд нагадав, що Статут Ради Європи посиляється двічі на правовладдя: один раз у його преамбулі, де уряди, що його підписали, «підтвердили свою відданість правовладдю (the rule of law)», і вдруге – у його статті 3, передбачивши, що «кожний член Ради Європи обов'язково має визнати принцип правовладдя (the rule of law)...». На підставі цього суд дійшов висновку, що «неможливо уявити собі правовладдя, коли не існує можливості мати доступ до судів» [3, с. 378].

Але однією лише можливістю доступу до суду досліджуване право не вичерпується. Розвиваючи свою позицію, суд зазначив: «Стаття 6 (1) Конвенції втілює в собі «право на суд», де право доступу до судів становить лише один із його аспектів; до нього ще додаються «гарантії, закладені статтею 6 (1) стосовно як організації суду і його складу, так і способу судочинства»; усе це «сумарно становить право на справедливий судовий розгляд»» [3, с. 378].

Відповідаючи на запитання про притаманність принципу верховенства права окремому історичному типу держави, ми з необхідністю дійдемо висновку саме про правову державу, що є найвизначнішим політико-правовим ідеалом сучасності. Як теоретичний концепт, вона являє собою організацію публічної влади, заснованої на принципах верховенства права, поділу державної влади, реальності прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також взаємної відповідальності особи й держави [3, с. 135].

В контексті питання, що складає предмет розгляду, вважаємо за необхідне розкрити зміст і такої важливої складової теоретичної конструкції правової держави, як реальність прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Сутність цього принципу полягає в тому, що права, свободи та законні інтереси людини й громадянина мають бути не тільки задекларовані в законодавчих актах, але й забезпечені, гарантовані всіма соціальними суб'єктами і насамперед державою. Для цього остання повинна створювати ефективні механізми їх реалізації [3, с. 134].

Аналіз цього судження свідчить про те, що право на справедливий суд може стати реальністю лише в тому випадку, коли буде забезпечене, гарантоване державою; саме вона має створити дієві механізми для його реалізації, охорони та захисту.

Висновки. Отже, наукову (теоретичну або концептуальну) складову методології дослідження права на справедливий суд та механізму його забезпечення, а по суті, сучасну парадигму дослідження цих явищ державно-правової дійсності складає не якась одна універсальна теорія, а визнані науковим співтовариством на сучасному етапі розвитку правничої науки положення таких теорій:

1) прав людини, що пояснюють юридичну природу цього правового феномена, його походження, багатоманітність проявів у правовій дійсності, а також призначення соціально-правового механізму забезпечення прав людини;

2) правовладдя (верховенства права), важливим складником якого у розумінні Європейського суду з прав людини, а отже, й західноєвропейської правової доктрини, є право на звернення до суду. Неможливість доступу до суду є маркером панування не верховенства права, а диктатури чогось іншого, за своєю природою (сутністю) відмінного від права, тобто соціального явища, позбавленого справедливого начала;

3) правової держави, що як теоретичний концепт являє собою організацію публічної влади, заснованої на принципах верховенства права, поділу державної влади, реальності прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також взаємної відповідальності особи й держави. У контексті питання, що складає предмет цього дослідження, сутність принципу реальності прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина полягає в тому, що право на справедливий суд може стати реальністю лише в тому випадку, коли воно буде забезпечене, гарантоване державою; саме держава за допомогою своїх інститутів має створити дієві механізми для його реалізації, охорони та захисту.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Бойко О. Зміст права на справедливий судовий розгляд. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 294–298.
3. Головатий С. Про людські права : лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
4. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посібник. 3-є вид., перероб і доп. Київ : Знання, 2008. 495 с.
5. Завальнюк І. В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 46–52.
6. Завальнюк І. В. Право на справедливий суд та право на судовий захист: аспекти співвідношення. *Київський часопис права*. 2021. № 1. С. 52–59.
7. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III. № 1–2. С. 32–44.
8. Сердюк І. А. Визначення предмету теорії держави і права: доктринальні підходи та правове закріплення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 40–52.
9. Сердюк І. А. Методологія дослідження правових актів: поняття та її структура. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 110–123.
10. Стратій О. В., Меленко О. В. Право на справедливий суд як елемент принципу верховенства права. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2024. № 11. С. 501–504. URL : http://lsej.org.ua/11_2024/118.pdf.
11. Талдикін О. В. Концепція правової держави: поняття і принципи // Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с. С. 132–135.
12. Тарахонич Т. І. Методологічні засади правового регулювання і правового впливу та їх взаємозв'язок із суміжними правовими категоріями // Дія права: інтегративний аспект : монографія / кол. авт. ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2010. 360 с. С. 131–176.
13. Тобота Ю. А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2013. № 1086. Вип. 2. С. 65–68.
14. Шелевер Н. Конституційне право на справедливий суд у контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 72–78.

Надійшла до редакції 21.11.2024

Прийнято до опублікування 29.11.2024

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
2. Boiko, O. (2020) Zmist prava na spravedlyvyi sudovyi rozghliad [The content of the right to a fair trial]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5, pp. 294–298. [in Ukr.].
3. Holovaty, S. (2016) Pro liudski prava [On human rights] : lektzii. Kyiv : DUKh I LITERA. 760 p. [in Ukr.].
4. Husariyev, S. D., Tykhomirov, O. D. (2008) Yurydychna deontolohiia (Osnovy yurydychnoi diialnosti) [Legal deontology (Fundamentals of legal activity)] : navch. posibnyk. 3-ye vyd., pererob i dop. Kyiv : Znannia. 495 p. [in Ukr.].
5. Zavalniuk, I. V. (2022) Konstytutsiino-pravova kvalifikatsiia prava na spravedlyvyi sud [Constitutional and legal qualification of the right to a fair trial]. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii*. № 1, pp. 46–52. [in Ukr.].
6. Zavalniuk, I. V. (2021) Pravo na spravedlyvyi sud ta pravo na sudovyi zakhyst: aspekty spivvidnoshennia [The right to a fair trial and the right to judicial protection: aspects of the relationship]. *Kyivskyi chasopys prava*. № 1, pp. 52–59. [in Ukr.].
7. Kozlovskiy, A. A. (2005) Hnoseolohichni pryntsypy prava [Epistemological principles of law]. *Problemy filosofii prava*. T. III. № 1–2, pp. 32–44. [in Ukr.].
8. Serdiuk, I. A. (2013) Vyznachennia predmetu teorii derzhavy i prava: doktrynalni pidkhody ta pravove zakriplennia [Definition of the subject of the theory of state and law: doctrinal approaches and legal entrenchment]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 40–52. [in Ukr.].
9. Serdiuk, I. A. (2022) Metodolohiia doslidzhennia pravovykh aktiv: poniattia ta yii struktura [Methodology for researching legal acts: concept and its structure]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 110–123. [in Ukr.].
10. Stratii, O. V., Melenko, O. V. (2024) Pravo na spravedlyvyi sud yak element pryntsypu verkhovenstva prava [The right to a fair trial as an element of the principle of the rule of law]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal*. № 11, pp. 501–504. URL : http://lsej.org.ua/11_2024/118.pdf. [in Ukr.].

11. Taldykin, O. V. (2016) Kontsepsiia pravovoi derzhavy: poniattia i pryntsypy [The concept of the rule of law: concepts and principles] // *Teoriia derzhavy i prava : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. Yu. A. Vediernikov. 3-ye vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 480 p., pp. 132–135. [in Ukr.].*

12. Tarakhonch, T. I. (2010) Metodolohichni zasady pravovoho rehuliuвання i pravovoho vplyvu ta yikh vzaiemovv'iazok iz sumizhnymy pravovymy katehoriiami [Methodological principles of legal regulation and legal influence and their relationship with related legal categories] // *Diia prava: intehratyvnyi aspekt : monohrafiia / kol. avt.. ; vidp. red. N. M. Onishchenko. Kyiv : Vydavnytstvo «Iurydychna dumka». 360 p., pp. 131–176. [in Ukr.].*

13. Tobota, Yu. A. (2013) Poniattia ta kryterii «spravedlyvoho sudovoho rozghliadu» u rishenniakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The concept and criteria of «fair trial» in the decisions of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. № 1086. Iss. 2, pp. 65–68. [in Ukr.].*

14. Shelever, N. (2020) Konstytutsiine pravo na spravedlyvyi sud u konteksti stat' 6 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku [The constitutional right to a fair trial in the context of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950]. *Iurydychnyi visnyk. № 5, pp. 72–78. [in Ukr.].*

ABSTRACT

Ihor Serdiuk. Modern paradigm of research on the right to a fair trial and the mechanism to ensure it. The purpose of the article is to determine the modern paradigm of research on the right to a fair trial and the mechanism of its provision. It is argued that the scientific (theoretical or conceptual) component of the methodology of research on the right to a fair trial and the mechanism of its provision, and in fact, the modern paradigm of research on these phenomena of state and legal reality is not some universal theory, but the following theories recognized by the scientific community at the current stage of development of legal science:

1) human rights, which explain the legal nature of this legal phenomenon, its origin, the diversity of manifestations in legal reality, as well as the purpose of the social and legal mechanism for ensuring human rights;

2) the rule of law (the rule of law), an important component of which in the understanding of the European Court of Human Rights, and therefore, Western European legal doctrine, is the right to appeal to court. The impossibility of access to the court is a marker of the rule not of the rule of law, but of the dictatorship of something else, by its nature (essence) different from law, that is, a social phenomenon devoid of a just principle;

3) a legal state, which as a theoretical concept is an organization of public power based on the principles of the rule of law, the separation of state power, the reality of the rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen, as well as the mutual responsibility of the person and the state. In the context of the issue that is the subject of this study, the essence of the principle of the reality of the rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen is that the right to a fair trial can become a reality only if it is ensured, guaranteed by the state; it is the state through its institutions that must create effective mechanisms for its implementation, protection and defense.

Keywords: *subject of research, right to a fair trial, mechanism for ensuring the right to a fair trial, methodology of legal science, methodology for researching the right to a fair trial and the mechanism for ensuring it, paradigm, paradigm for researching the right to a fair trial and the mechanism for ensuring it, rule of power (rule of law), legal state.*

УДК 347.965.42
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-6

Ольга ЧЕПІК-ТРЕГУБЕНКО[©]
кандидат юридичних наук
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МЕДІАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснено загальнотеоретичну характеристику наукових здобутків українських вчених щодо особливостей застосування медіації як альтернативного вирішення конфліктів/спорів у звичайних умовах професійної діяльності та в особливий період у приватно- та публічно-правових сферах життєдіяльності суспільства.

Наголошено, що юридичні конфлікти виступають невіддільною складовою життя держави та суспільства. Медіація системно вдосконалюється, зважаючи на теоретичні напрацювання та практичні здобутки вчених і практиків із різних країн. У представленому дослідженні розглянуто незначну частину теоретичних здобутків українських вчених щодо медіації та її ролі в українському суспільстві в умовах воєнного стану. Визначено перспективні наукові напрями дослідження у цій сфері.

Ключові слова: медіація, судова влада, конфлікт, спір, воєнний стан.

Постановка проблеми. Питання щодо більш широкого використання медіації у різних сферах життєдіяльності викликане низкою чинників, як-от особливості правовідносин в умовах воєнного стану, інтеграція України у міжнародну спільноту та ін. Проте найбільш вагомою підставою для цього виступає саме практична цінність медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів/спорів для правової системи держави. Це потребує подальшої адаптації національного законодавства до міжнародних та європейських стандартів.

Юридичні конфлікти виступають невіддільною складовою життя держави та суспільства. Медіація є розповсюдженим механізмом вирішення конфліктів у різних категоріях справ у багатьох державах світу. Цей механізм системно вдосконалюється, зважаючи на теоретичні напрацювання та практичні здобутки вчених та практиків із різних країн.

Українська судова система є важливою складовою правового простору країни та визначальним елементом її правової державності. Здійснення правосуддя не лише відображає динаміку розвитку суспільства, але й впливає на гармонійність взаємин між громадянами, владою та іншими інститутами [1, с. 303]. Вдосконалення системи національного правосуддя та розвиток інституту медіації якнайкраще сприятиме забезпеченню прав та свобод громадян України. У зв'язку з цим виникає потреба у подальшому загальнотеоретичному дослідженні інституту медіації у звичайних умовах професійної діяльності та в особливий період.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Українські вчені вивчали різні аспекти медіації, як-от: сімейна медіація, політична медіація, бізнес-медіація, онлайн-медіація. З-поміж авторів, які присвятили свої наукові дослідження окресленій проблематиці, слід назвати О. Андрєєву, С. Антонову, І. Басову, Д. Дремова, Д. Маліннікову, І. Патлашинську, Л. Романадзе, О. Сегіну та ін.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика наукових здобутків українських вчених щодо особливостей застосування медіації як альтернативного вирішення конфліктів/спорів у звичайних умовах професійної діяльності та в особливий період у приватно- та публічно-правових сферах життєдіяльності суспільства.

Виклад основного матеріалу. Держава за своєю суттю є антропоцентричною,

якщо вона визнає людину найвищою соціальною цінністю та бачить своє призначення у забезпеченні принципу соціальної справедливості, створенні кожній людині умов для гідного рівня життя [2, с. 63; 3]. Одним із механізмів забезпечення гідного рівня життя громадян є існування ефективних способів вирішення правових конфліктів.

Правові спори часто розглядаються саме у судовому порядку. Проте рішення суду не завжди гарантує врегулювання конфлікту, задоволення інтересів сторін і виконання встановленого судовим актом. Тому відповідні фахівці активно впроваджують та застосовують альтернативні методи вирішення спорів замість класичного судового процесу, адже вони надають можливість ефективніше та швидше вирішувати спори, сприяючи тим самим підвищенню якості правосуддя та задоволенню потреб учасників конфліктів [4, с. 649]. Саме тому подальше загальноправове дослідження медіації як альтернативного способу вирішення спорів виступає важливим завданням як із погляду теоретичних здобутків, так і з позицій практики.

Важливо зазначити, що медіація як альтернативний інструмент вирішення правових конфліктів/спорів аж ніяк не може повноцінно замінити систему правосуддя, але має всі підстави й можливості стати її потужним доповненням та альтернативою (в низці справ), а також способом розвантаження судової влади України, особливо в умовах воєнного стану.

Різні аспекти медіації вивчали вітчизняні вчені, проте після введення режиму воєнного стану і сама процедура медіації, що підтвердила свою високу ефективність, і її наукові дослідження набули нового вектору розвитку. Так, слід навести працю Л. Романадзе «Доступ до правосуддя: роль медіації у воєнні та повоєнні часи» (2022 р.), в якій авторка наголосила, що «функціонування судової системи у воєнний час підкреслило давні та відомі проблеми». Вона зауважила про очевидність навантаження суду спадковими та сімейними справами через неминучі наслідки людських втрат та міграції в Україні: «Саме такі спори – між спадкоємцями, подружжям, що розлучається, щодо дітей та майна, боргових зобов'язань – є медіабельними» [5, с. 13]. На жаль, слід констатувати, що такий висновок вченої отримав практичне підтвердження у подальшому – 2023-2024 рр.

Так, під час робочої зустрічі у Вищій раді правосуддя із експертами Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) у грудні 2024 р. українськими суддями було наголошено: «одним із найбільших судів в Україні є Київський апеляційний суд, в штаті якого має працювати 145 суддів, але працює лише 73 судді, в апараті суду передбачено 509 посад, а фактично працює – 378. У день в суді може бути призначено понад 600 судових засідань – за такого навантаження суду досить складно працювати. Зауважено, що в Україні ніколи не відбувалося зменшення навантаження у судовій владі. У 2007–2008 рр. навантаження у Печерському районному суді м. Києва становило 5–6 тисяч справ, а у 2024 р. – 70 тисяч справ. У 2023 р. надходження справ становило майже 68 тис. справ і матеріалів на 19 суддів, які мають повноваження здійснювати правосуддя. Загалом у штаті суду має працювати 36 суддів, але наразі 9 суддів – без повноважень, 4 посади – вакантні. Водночас протягом року суд розглядає 83 % справ» [6]. Також учасницею заходу М.-М. Пилаєвою висловлена позиція: «...збільшення судових справ також свідчить і про те, що в Україні відсутня культура позасудового вирішення конфліктів, гальмується впровадження медіації тощо» [6].

Продовжуючи розгляд проблематики завантаження судової влади, наведемо статистику розлучень: після спаду у 2022 р. наразі спостерігається тенденція збільшення кількості розлучень. Так, у 2024 р. за перші півроку розірвали свої шлюби 15,5 тис. пар [7]. Це у 1,5 рази більше, ніж за такий самий період у 2023 р., та на 18 % більше, ніж у 2021 р. Тому, зважаючи на вищенаведене, можна стверджувати про більше навантаження на судову систему, котре доцільно оптимізувати шляхом використання можливостей інституту медіації.

Проблематику сімейної медіації під час воєнного стану вивчала Д. Маліннікова «Сімейна медіація як ефективний метод вирішення спорів в умовах воєнного стану в Україні» (2024 р.) [7]. Д. Маліннікова наголошує, що «у воєнних умовах сімейна динаміка зазнає значних тисків, що може викликати конфлікти між членами сім'ї. Стрес, обмежені ресурси та загроза безпеки можуть призводити до погіршення міжособистісних відносин та спровокувати конфлікти, які вимагають ефективного вирішення. Ключові виклики, з якими стикаються сім'ї в умовах воєнного конфлікту: розрив сімейних зв'язків; травми та стрес; економічна нестабільність; зміна ролей та відповідальності в родині; втрата

близьких; труднощі для дітей; втрата житла та майна» [7, с. 37; 9]. Подальші дослідження у сфері сімейної медіації та інших напрямках сприяють напрацюванню нових методів та способів подолання конфліктів/спорів як у звичайний період, так і в умовах воєнного стану.

О. Сегіна, С. Антонова у роботі «Інститут медіації в Україні як один із альтернативних механізмів врегулювання конфліктів у громадах мирним способом: проблеми та перспективи розвитку у період воєнного конфлікту» (2023 р.) констатують, що «наразі тривалі конфлікти виснажують і громадськість, і місцеве самоврядування – вони поглинають ресурси, які могли б працювати на благо всіх. Вирішення проблемних питань позитивно впливає і на сприйняття місцевої влади, і на імідж міста або села загалом, що робить його більш привабливим для бізнесу, а громаду – більш ефективною та заможною» [10]. Зважаючи на ефективність та оперативність, застосування медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів стане найбільш раціональним.

І. Басова систематизувала стримуючі чинники впровадження медіації у цивільний процес України: «необізнаність суспільства про такий альтернативний, позасудовий шлях врегулювання спору, наслідком якої є правова неграмотність у сфері медіації; неготовність законодавства до цього, зокрема відсутність достатньої правової бази для впровадження вказаної процедури; скептичне відношення суспільства та недовіра до альтернативних шляхів вирішення спору загалом, та за допомогою медіації зокрема; відсутність інформації про переваги медіації; матеріальна складова, тобто недостатність фінансового забезпечення» [11, с. 7]. Вказані авторкою чинники цілком можливо екстраполювати й на інші сфери суспільних відносин, де можна використати медіацію для врегулювання конфліктів.

У сучасних вітчизняних та міжнародних реаліях актуальним напрямом дослідження є політична медіація. У роботі «До питання ролі політичної медіації у вирішенні воєнних конфліктів: досвід для України» (2022 р.) І. Патлашинська зауважує, що «науковий інтерес до політичної медіації у вітчизняній науці та політиці стає більш помітним, зокрема, це пов'язано з воєнним станом. Необхідність і актуальність аналізу конфліктів і їх вирішення за допомогою політичної медіації також зумовлено тим, що у сучасному світі взагалі й у країнах, що стали на шлях становлення демократичних інститутів, зокрема, суперечності внутрішнього або міждержавного характеру досить часто набувають найвищого ступеня поширеності та гостроти, переходять до форм деструктивних збройних зіткнень, що загрожують важкими матеріальними втратами та людськими жертвами» [12, с. 298, 300]. Дослідниця слушно акцентує на потребі більш ретельної уваги до вказаної проблематики, а також наголошує, що політична медіація в Україні поки що не існує як окреме явище, а сфера її застосування є обмеженою. Водночас слід підтримати позицію авторки про особливо важливу роль медіації у вирішенні воєнних конфліктів.

На окрему увагу заслуговує стаття О. Андрєєвої «Медіація як ефективний спосіб вирішення економічних спорів в умовах воєнного стану та в післявоєнний період» (2023 р.). Дослідниця зазначає, що «бізнес-медіація є сучасним, ефективним, оперативним і дієвим способом вирішення різноманітних конфліктів (спорів) у сфері господарювання. Серед її переваг: швидкість вирішення конфліктної ситуації, можливість передбачити витрати на проведення такої процедури, збереження контролю самими заінтересованими сторонами над процедурою медіації, можливість узгодити вирішення конфліктної ситуації з іншою стороною на засадах захисту власних інтересів та розуміння інтересів протилежної сторони, продовження подальших бізнес-зв'язків між сторонами медіаційної процедури, можливість впливати на остаточні варіанти вирішення конфліктної ситуації, збереження ділової репутації, можливість вирішення не тільки поточних конфліктних ситуацій, а й майбутніх імовірних непорозумінь» [13, с. 109–110].

В умовах воєнного стану в Україні та стрімкого розвитку інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій, діджиталізації всіх сфер життя [14–16] постає питання щодо переваг та недоліків онлайн-медіації.

Так, Д. Дремов у роботі «Онлайн-медіація: проблеми реалізації та питання доцільності» (2024 р.) наголосив, що «розвиток онлайн-медіації є вкрай необхідним в Україні, що зумовлено: недоліками вітчизняного правосуддя, усвідомленням потреби швидкого вирішення конфлікту шляхом залучення альтернативної системи вирішення спорів, швидким впровадження та застосування онлайн методів комунікації між учасниками конфлікту, тенденціями сучасного законодавства, пов'язаними із розвитком

альтернативних форм в умовах воєнного стану». Водночас автор зауважує, що дистанційна медіація має і свої недоліки, здебільшого технічного характеру, а саме: відсутність Інтернет-зв'язку; технічні збої; неможливість встановити зв'язок зі сторонами тощо. «Ще одним із недоліків є той факт, що при використанні онлайн-медіації медіатор не може повноцінно провести аналіз мови тіла (міміку, вираз обличчя, пози сторін тощо), що зумовлює обмеженість технік та прийомів медіатора. Недопрацьованим є забезпечення конфіденційності, як від третіх осіб, адже можливі хакерські атаки та втручання у канали зв'язку, так і від самих сторін, адже вони можуть записувати медіацію на відео або дублювати чати і в подальшому намагатися їх використати для судового провадження» [17, с. 29-30]. Зважаючи на зазначене, ефективне становлення онлайн-медіації в Україні можливе лише після внесення змін до національного законодавства, зокрема Закону України «Про медіацію» та інших нормативно-правових актів.

«Медіація дозволяє розглядати конфлікт/спір як цінність, що мобілізує до дії та прийняття рішень у конкретних життєвих ситуаціях. Медіація дозволяє не тільки вирішити конфлікт, а насамперед, створює можливість побачити у ньому людей – їхні потреби та цінності, пропрацювати та зрозуміти ці цінності та інтереси і сформувати взаємовигідну угоду, розраховану на подальшу співпрацю» [18, с. 268; 19, с. 6] – на сучасному етапі така позиція науковців є широковідомою, хоча і поки що, напевно, не загальновизнаною представниками різних сфер суспільної діяльності, адже інститут медіації, незважаючи на законодавчі зміни та увагу вчених із різних сфер, нині не отримав масової апробації. Тому важливим є продовження наукових досліджень у цій сфері, зокрема уваги потребує новий напрям впровадження медіації центрами з надання безоплатної правової допомоги з метою врегулювання конфлікту між потерпілим та неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення.

Так, із 30 серпня до 01 листопада 2024 р. було оголошено конкурсний відбір для залучення медіаторів до надання послуг із медіації з метою врегулювання конфлікту між потерпілим та неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до державної Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення. Після завершення третього конкурсного відбору медіаторів в Реєстр медіаторів включено 134 медіатора, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги [20]. Ба більше, до надання послуг із медіації в інших категоріях конфліктів медіатор, включений до реєстру, залучатиметься по мірі прийняття відповідних нормативно-правових актів, що будуть регулювати питання забезпечення надання послуг із медіації центрами з надання безоплатної правничої допомоги.

Висновки. Таким чином, було розглянуто лише незначну частину теоретичних здобутків українських вчених щодо медіації та її ролі в умовах воєнного стану. Медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів/спорів очевидно має суттєві переваги, а в умовах правового режиму воєнного стану вкотре підтвердилася її вагомá роль та ефективність для правової системи держави. Відновлення та побудова гармонійних взаємовідносин – одна з ключових цілей медіації. Сучасне трактування науковцями конфлікту – крізь призму медіації – як цінності, що активізує до вчинення певних дій його суб'єктів та сприяє виявленню у цьому конфлікті інтересів та потреб кожного учасника, прийняття взаємовигідних умов подолання конфлікту, створення умов для можливої подальшої співпраці свідчить про людиноцентричний фундамент медіації. Перспективним науковим напрямом, що має цілком прикладний характер, є впровадження інституту медіації у центрах з надання безоплатної правничої допомоги з метою врегулювання конфлікту між потерпілим та неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Ромців О., Кузьм'як М. Судова система України: конституційний аналіз реформування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2024. Т. 11. № 1 (41). С. 303–307.
2. Талдикін О. Гідний рівень життя як категорія соціальної держави. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 3. С. 63–68.
3. Гігін О. В., Волченко Н. В., Лавренко Д. О. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини громадянина в Україні в умовах євроінтеграції. *Академічні візії.* 2023. Вип. 18. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/323>.

4. Федоренко М. О. Медіація як спосіб альтернативного вирішення цивільно-правових спорів. *Альманах права*. 2024. Вип. 15. С. 649–653.
5. Романадзе Л. Доступ до правосуддя: роль медіації у воєнні та повоєнні часи. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 5. С. 13–29.
6. У ВРП відбулася робоча зустріч, спрямована на розроблення дієвих засобів судового адміністрування. *Судова влада України*. URL : <https://court.gov.ua/archive/1725983/>.
7. Маліннікова Д. К. Сімейна медіація як ефективний метод вирішення спорів в умовах воєнного стану в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2024. Т. 35 (74). № 1. С. 36–40.
8. Павлюк А. Українці почали частіше розлучатися, а кількість шлюбних договорів зросла. *Українська правда*. URL : <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-par-v-ukrajini-rozluchilisya-za-pershe-pivrichchya-2024-roku-statistika-303092/>.
9. Чепік-Трегубенко О. С. Економічне домашнє насильство: шляхи запобігання. *Нове українське право*. 2022. № 4. С. 63–68.
10. Сегіна О. М., Антонова С. Є. Інститут медіації в Україні як один із альтернативних механізмів врегулювання конфліктів у громадах мирним способом: проблеми та перспективи розвитку у період воєнного конфлікту. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2023. Вип. 4. С. 320–330.
11. Басова І. Медіація в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2024. № 2 (70). С. 5–9.
12. Патлашинська І. До питання ролі політичної медіації у вирішенні воєнних конфліктів: досвід для України. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 42. С. 298–303.
13. Андреева О. В. Медіація як ефективний спосіб вирішення економічних спорів в умовах воєнного стану та в післявоєнний період. *Право України*. 2023. № 10. С. 101–111.
14. Panov I., Petrosyan K., Dobroboh L., etc. Digitalization of the social services system in the context of government decentralization: legal regulation and areas of improvement. *Khazanah Hukum*. 2023. Vol. 5. No. 3. P. 231–239.
15. Чепік-Трегубенко О. С. Інформаційна система суспільства: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2015. № 2 (3). С. 117–122.
16. Боняк В. О., Чепік-Трегубенко О. С. Взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в контексті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 14–21.
17. Дремов Д. С. Онлайн – медіація: проблеми реалізації та питання доцільності. *Modern scientific journal*. 2024. Вип. 3. С. 25–31.
18. Karaszewska H. Mediacja jako pozasadowa metoda rozwiazywania sporu – perspektywa historyczna i wspolczesna. *Polska Myśl Pedagogiczna*. 2020. № 6. S. 267–284.
19. Подковенко Т. О. Зміст та значення принципу конфіденційності в медіації. *Галицькі студії: юридичні науки*. 2024. Вип. 5. С. 5–11.
20. Оголошено конкурсний відбір медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги. *Безоплатна правнича допомога*. URL : <https://legalaid.gov.ua/novyny/ogolosheno-konkursnyj-vidbir-mediatoriv-yaki-zaluchayutsya-czentramy-z-nadannya-bezoplatnoyi-pravnychoyi-dopomogy/>.

Надійшла до редакції 21.11.2024

Прийнято до опублікування 29.11.2024

References

1. Romtsiv, O., Kuzmiak, M. (2024) Sudova systema Ukrainy: konstytutsiyni analiz reformuvannya [The judicial system of Ukraine: constitutional analysis of reform]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya : Yurydychni nauky. T. 11. № 1 (41), pp. 303–307. [in Ukr.].
2. Taldykin, O. (2024) Hidnyi riven zhyttia yak katehoriia sotsialnoi derzhavy [A decent standard of living as a category of the social state]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 63–68. [in Ukr.].
3. Hihin, O. V., Volchenko, N. V., Lavrenko, D. O. (2023) Konstytutsiino-pravove rehuliuвання prav i svobod liudyny hromadianyna v Ukraini v umovakh yevrointegratsii [Constitutional and legal regulation of the rights and freedoms of a citizen in Ukraine in the context of European integration]. *Akademichni vizii*. Iss. 18. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/323>. [in Ukr.].
4. Fedorenko, M. O. (2024) Mediatsiia yak sposib alternatyvnoho vyrishennia tsyvilno-pravovykh sporiv [Mediation as a method of alternative resolution of civil disputes]. *Almanakh prava*. Iss. 15, pp. 649–653. [in Ukr.].
5. Romanadze, L. (2022) Dostup do pravosuddia: rol mediatsii u voiennoi ta povoienni chasy [Access to justice: the role of mediation in wartime and post-war times]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 5, pp. 13–29. [in Ukr.].
6. U VRP vidbulasia robocha zustrich, spriamovana na rozroblennia diievykh zasobiv sudovoho administruvannia [A working meeting was held at the High Council of Justice aimed at developing effective

means of judicial administration]. *Sudova vlada Ukrainy*. URL : <https://court.gov.ua/archive/1725983/>. [in Ukr.].

7. Malinnikova, D. K. (2024) Simeina mediatsiia yak efektyvnyi metod vyrishennia sporiv v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Family mediation as an effective method of resolving disputes under martial law in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Yurydychni nauky*. T. 35 (74). № 1, pp. 36–40. [in Ukr.].

8. Pavliuk, A. Ukrainci pochaly chastishe rozluchatysia, a kilkist shliubnykh dohovoriv zrosla [Ukrainians began to divorce more often, and the number of marriage contracts increased]. *Ukrainska pravda*. URL : <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-par-v-ukrajini-rozluchilisya-za-pershe-pivrichchya-2024-roku-statistika-303092/>. [in Ukr.].

9. Chepik-Trehubenko, O. S. (2022) Ekonomichne domashnie nasylstvo: shliakhy zapobihannia [Economic domestic violence: ways to prevent it]. *Nove ukrainske pravo*. № 4, pp. 63–68. [in Ukr.].

10. Sehina, O. M., Antonova, S. Ye. (2023) Instytut mediatsii v Ukraini yak odyin iz alternatyvnykh mekhanizmv vrehuliuvannia konfliktiv u hromadakh myrnym sposobom: problemy ta perspektyvy rozvytku u period voiennoho konfliktu [The Institute of Mediation in Ukraine as one of the alternative mechanisms for resolving conflicts in communities peacefully: problems and prospects for development during the period of military conflict]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky*. Iss. 4, pp. 320–330. [in Ukr.].

11. Basova, I. (2024) Mediatsiia v umovakh voiennoho stanu [Mediation under martial law]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky*. № 2 (70), pp. 5–9. [in Ukr.].

12. Patlashynska, I. (2022) Do pytannia roli politychnoi mediatsii u vyrishennia voiennykh konfliktiv: dosvid dlia Ukrainy [On the issue of the role of political mediation in resolving military conflicts: experience for Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofska-politologichni studii*. Iss. 42, pp. 298–303. [in Ukr.].

13. Andreyeva, O. V. (2023) Mediatsiya yak efektyvnyi sposib vyrishennia ekonomichnykh sporiv v umovakh voiennoho stanu ta v pislivoiennyi period [Mediation as an effective way to resolve economic disputes under martial law and in the post-war period]. *Pravo Ukrayiny*. № 10, pp. 101–111. [in Ukr.].

14. Panov, I., Petrosyan, K., Dobroboh, L., etc. (2023) Digitalization of the social services system in the context of government decentralization: legal regulation and areas of improvement. *Khazanah Hukum*. Vol. 5. No. 3, pp. 231–239.

15. Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Informatsiina systema suspilstva: teoretyko-pravovyi aspekt [Information system of society: theoretical and legal aspect]. *Pravo i suspilstvo*. № 2 (3), pp. 117–122. [in Ukr.].

16. Boniak, V. O., Chepik-Trehubenko, O. S. (2023) Vzaiemodiia orhaniv publichnoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva v konteksti zabezpechennia prav vnutrishno peremishchenykh osib [Interaction between public authorities and civil society institutions in the context of ensuring the rights of internally displaced persons]. *Naukovi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 14–21. [in Ukr.].

17. Dremov, D. S. (2024) Onlain – mediatsiia: problemy realizatsii ta pytannia dotsilnosti [Online mediation: implementation problems and feasibility issues]. *Modern scientific journal*. Iss. 3, pp. 25–31. [in Ukr.].

18. Karaszewska, H. (2020) Mediacja jako pozasadowa metoda rozwiazywania sporu – perspektywa historyczna i wspolczesna. *Polska Myśl Pedagogiczna*. № 6, s. 267–284.

19. Podkovenko, T. O. (2024) Zmist ta znachennia pryntsyphu konfidentsiinosti v mediatsii [The content and meaning of the principle of confidentiality in mediation]. *Halyski studii: yurydychni nauky*. Iss. 5, pp. 5–11. [in Ukr.].

20. Oholosheno konkursnyi vidbir mediatoriv, yaki zaluchaiutsia tsentramy z nadannia bezoplatnoi pravnychoi dopomohy [A competitive selection of mediators to be engaged by free legal aid centers has been announced]. *Bezoplatna pravnycha dopomoha*. URL : <https://legalaid.gov.ua/novyny/ogolosheno-konkursnyj-vidbir-mediatoriv-yaki-zaluchayutsya-czentramy-z-nadannya-bezoplatnoyi-pravnychoyi-dopomogy/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olha Chepik-Trehubenko. Mediation under martial law in Ukraine: current state and prospective directions of research. The article provides a general theoretical description of the scientific achievements of Ukrainian scientists regarding the features of the use of mediation as an alternative solution to conflicts/disputes in ordinary conditions of professional activity and in a special period in the private and public legal spheres of society. It is emphasized that legal conflicts are an integral part of the life of the state and society. Mediation is a widespread mechanism for resolving conflicts in various categories of cases in many countries of the world. This mechanism is systematically improved, taking into account the theoretical developments and practical achievements of scientists and practitioners from different countries.

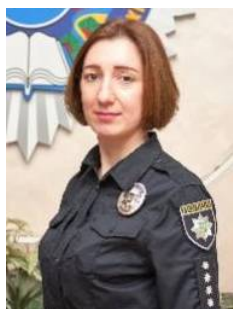
The presented article considers a small part of the theoretical achievements of Ukrainian scientists regarding mediation and its role in martial law. It is noted that mediation as an alternative method of resolving conflicts/disputes obviously has significant advantages, and the introduction of the legal regime

of martial law once again confirmed its significant role and effectiveness for the legal system of the state. It is emphasized that the restoration and building of harmonious relationships is one of the key goals of mediation. The modern interpretation by scholars of the conflict – through the prism of mediation – as a value that activates its subjects to take certain actions and contributes to the identification of the interests and needs of each participant in this conflict, the adoption of mutually beneficial conditions for overcoming the conflict, the creation of conditions for possible further cooperation, indicates the human-centric foundation of mediation. It is determined that a promising scientific direction, which is entirely applied in nature, is the introduction of the institution of mediation in centers for providing free legal aid in order to resolve the conflict between the victim and a minor suspect accused of committing a criminal offense.

Keywords: mediation, judiciary, conflict, dispute, martial law.

УДК 342.415

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-7

Марина ВОЙТЮК[©]

викладач

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ»: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

Досліджено зміст поняття «функції соціальної правової держави». З огляду на постійні зміни у різних сферах держави її функції не є сталими, а тому питання є актуальним та потребує подальшого дослідження. У сучасній юридичній науці спостерігається плуралізм підходів до визначення функцій держави, проте вкрай рідко зустрічається розкриття змісту саме поняття функцій соціальної правової держави.

Визначено смислове навантаження терміна «соціальна правова держава». Соціальною є держава, пріоритетним напрямом діяльності якої є забезпечення права людини на гідне життя. Правова держава виконує свої функції з огляду на найбільш значущий для її органів, посадових і службових осіб принцип верховенства права, що як загальна засада закріплено в ст. 1 Основного закону.

Розглянуто різноманітні підходи до розуміння терміна «функції держави». Дослідники формують визначення функцій держави, по-перше, як напрямів діяльності держави, що спрямовані на задоволення потреб населення у всіх сферах суспільних відносин; по-друге, як напрямів держави, що виражають сутність, цілі та завдання.

Запропоновано власну інтерпретацію поняття функцій соціальної правової держави як напрямів діяльності держави, що виражають сутність та соціальне призначення держави, за допомогою яких формуються її цілі й завдання та трансформація яких на конкретному історичному етапі розвитку держави відбувається під впливом соціально-економічних, політичних, культурних та інших чинників.

Ключові слова: Конституція України, функції, функції держави, соціальна держава, правова держава, функції соціальної правової держави.

Постановка проблеми. Основний закон нашої держави закріплює, що Україна визнається суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою. Українська держава дбає про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов життя, а їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави.

Свій розвиток ця конституційна засада знаходить у ч. 1 ст. 3 Конституції України, згідно з якою: людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а забезпечення і утвердження прав і свобод людини є головний обов'язком держави [10].

Огляд доктринальних джерел, присвячених темі дослідження, свідчить про єдність вчених до підходів визначення «функцій держави». Попри наявність значної

кількості наукових досліджень, присвячених різним функціональним аспектам держави, зміст поняття «функції соціальної правової держави» дотепер залишається нерозкритим.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Категорія «функції держави» не є новою для правничої науки. Протягом не одного десятиліття її досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Аналіз наукових праць із досліджуваної проблематики свідчить про те, що розвідка функцій держави є одним із найбільш актуальних дослідницьких напрямів.

Проблемам дефініції «функції держави» присвячено численні наукові праці в політичній, юридичній галузях знань. Вагомий внесок у дослідження цієї тематики зробили вітчизняні вчені: І. Арістова, В. Венцель, М. Дзевелюк, М. Кельман, А. Колодій, О. Марущак, Л. Наливайко, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, В. Сухонос, В. Тодика, М. Чорноголовкін та ін.

З огляду на ситуацію, що склалася в нашій державі, перед науковцями виникає завдання, що полягає як в аналізі наукових робіт сучасних дослідників представленої проблематики, так і в пошуку та формуванні нових підходів у розумінні сутності, цілей, завдань та зв'язку із соціальним середовищем соціальної правової держави.

Функціям держави притаманна особливість, а саме під впливом соціальних, економічних, політичних, культурних змін в державі спрямовуватись на виконання запитів спільноти, що накладає свій відбиток на подальші дослідження у згаданому напрямі.

Метою статті є обґрунтування авторської дефініції поняття «функції соціальної правової держави» та характеристика суттєвих ознак цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Досліджувана категорія є важливою складовою понятійно-категоріального апарату теорії держави, що дотепер не втрачає своєї актуальності, а тому вимагає посиленої уваги. У науковій і навчальній юридичній літературі вченими запропоновано терміно-поняття «функції держави» і деякими з них згадується словосполучення «функції соціальної правової держави».

Принагідно зазначити, що досліджуваний нами термін «функції соціальної правової держави» є складним, адже утворився в результаті поєднання чотирьох слів: функції, соціальна, правова, держава. Аналіз цієї граматичної конструкції вимагає з'ясування змісту таких термінів: соціальна держава, правова держава, функції, функції держави.

З огляду на історичну ретроспективу концепції соціальної держави та правової держави відображалися у процесі розвитку державності в період Нового і Новітнього часу, що в перспективі знайшло своє відображення у конституційних актах Англії, Сполучених Штатів Америки. Поняття соціальної правової держави отримало офіційне закріплення в конституціях європейських країн після завершення Другої світової війни. Зокрема, термін «соціальна правова держава» з'явився в Основному законі Федеративної Республіки Німеччини 1949 р. [7, с. 4]. В конституціях Франції, Хорватії та Македонії використовується граматична конструкція «соціальна держава», що не містить слова «правова».

З моменту проголошення незалежності в українському суспільстві і державі відбулися трансформаційні процеси, що тривають і дотепер. Із проголошенням незалежності відновився процес державотворення, що здійснювався на визначених Конституцією України засадах розбудови соціальної правової держави пріоритету прав і свобод людини в діяльності державних органів, демократизму, верховенства права, поділу державної влади.

Принагідно зауважити, що свого часу один із розробників Декларації про державний суверенітет України, український науковець-правознавець В. Селіванов пропонував конкретні кроки, необхідні для подальшої розбудови соціальної правової держави:

- 1) розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо визначення завдань та шляхів формування в Україні соціальної, правової держави;
- 2) визначити статус людини в демократичній, правовій державі;
- 3) провести соціальну експертизу відповідності законодавства України про права та свободи людини і громадянина міжнародним стандартам, а також аналіз того, як Україна виконує ратифіковані нею міжнародні норми у сфері захисту прав людини [22, с. 277–278]. Наведену концепцію соціальної правової держави в подальшому було покладено в основу створення Конституції України 1996 року.

Огляд навчальної та наукової юридичної літератури свідчить, що трактування терміно-поняття «соціальна держава» більшою мірою відображене у доктринальних джерелах, аніж в нормативно-правових актах. Так, на думку правника П. Рабіновича, держава фактично набуває характеристики «соціальна» тоді, коли, ставлячи собі за мету реалізацію права людини на гідне життя, покладає на себе обов'язок щодо виконання значної за обсягом соціальної функції – «проведення соціальної політики, спрямованої на розробку і здійснення системи реформ і заходів соціального захисту населення» [12, с. 374].

Схожі думки поділяють і інші дослідники. Так, Д. Єрмоленко пропонує розглядати соціальну державу як «засновану на принципах соціальної справедливості, рівності і свободи надкласову, правову державу із розвиненим громадянським суспільством, в якому всебічно гарантовані гідний людини прожитковий мінімум, соціальне забезпечення, загальний підйом добробуту та інші соціально-економічні права громадян, існує налагоджений, нескладний і досяжний механізм їх практичної реалізації і захисту» [6, с. 82]. О. Панкевич вважає, що «особливістю розбудови соціальної держави, на пострадянському просторі, відбувається одночасно з формуванням правової держави» [18, с. 62].

Смислове навантаження терміна «правова держава» з'ясовував науковець О. Головащенко, який зазначав: «концепція правової держави заснована на ідеях верховенства права, демократії, поділу влади, рівності всіх громадян перед законом і судом, тоді як соціальна держава поєднує ці ідеї з ідеями соціальної справедливості, соціальної рівності». На його думку, «для правової держави головне – захист громадян від зайвого втручання держави, для соціальної, навпаки, головне – захист соціально-економічних і культурних прав і свобод громадян силами держави, що передбачає її активне втручання» [4, с. 52].

Проте зустрічаються й інші наукові підходи до розуміння терміно-поняття соціальної, правової держави. Так, на думку С. Погребняка, «сене правової державності полягає у захисті суспільства від держави, у той час як сенсом соціальної державності, навпаки, захист суспільства державою» [20, с. 19]. Іншої думки дотримується дослідник І. Яковюк, який пропонує в сучасній державі поєднати правову та соціальну складові, в його розумінні «правова держава забезпечує організацію суспільного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє досягненню особистістю самостійності й відповідальності за свої дії, раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи. Як соціальна – визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу інвалідам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення вбачає у забезпеченні громадського миру і злагоди в суспільстві» [27, с. 98–99].

Схожий концептуальний підхід розділяють вітчизняні дослідники Б. Кістяківський, В. Хропанюк та О. Малько, які визначають «соціальну державу як частину правової держави, або як матеріальний зміст правової держави» [1, с. 14].

Обґрунтовано висвітлена правниками загальнотеоретична категорія «соціальна, правова держава» у Науково-практичному коментарі Конституції України. Колектив авторів цього коментаря термін «правова держава» тлумачить як «організація політичної влади, що заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, верховенстві права, взаємній відповідальності особи і держави». Слід зробити акцент на твердженні авторів, що в деякому сенсі правова держава інтерпретується як певне програмне поняття, що застосовується «в понятійних конструкціях з історично мінливим змістом» та піддається впливу у певний період історії [10, с. 10]. Соціальна ж держава у науково-практичному коментарі тлумачиться як «держава, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, своє призначення вбачає у забезпеченні громадського миру і злагоди в суспільстві, надає на субсидіарних засадах соціальну допомогу індивідам та іншим громадянам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя. Пряме визнання держави соціальною дозволяє стверджувати, що конституційному устрою Української держави притаманний принцип соціальної держави, через що він набуває вищої імперативної сили і стає загальнозначущим, у тому числі і щодо соціальної спрямованості законодавства» [10, с. 11].

Чи не єдиним правовим актом, що надає роз'яснення поняття «соціальна

держави», є Рішення Конституційного Суду України (далі – Рішення КСУ). Так, у Рішенні КСУ від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 у справі № 1-11/2012 офіційним суб'єктом тлумачення визначено, що «Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві. Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї. Згідно з Конституцією України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (див. ч. 4 ст. 13), що є основою для реалізації соціальних прав громадян, зокрема на соціальний захист та достатній життєвий рівень» [21].

Аналіз вищенаведених суджень про визначення терміно-понять «соціальна держава», «правова держава» дозволяє сформулювати проміжні висновки:

1) соціальна держава є доцільною тільки в умовах демократії та повинна бути правовою в сучасному розумінні. Соціальною є держава, пріоритетним напрямом діяльності якої є забезпечення права людини на гідне життя, тобто можливості реалізувати свій потенціал, що підкріплюється гідною заробітною платою, пенсійним забезпеченням, медичною допомогою та освітою;

2) правова держава виконує свої функції з огляду на найбільш значущий для її органів, посадових і службових осіб принцип верховенства права, що як загальна засада закріплений у статті 1 Основного закону й визначає відповідальність за порушення встановлених державою приписів, а також відповідальність за діяння компетентних суб'єктів, які наділені державно-владними повноваженнями.

З огляду на вищевказане утворюється лаконічна формула, суть якої зводиться до того, що «правова держава» зобов'язана бути соціальною, зі свого боку, «соціальна держава» мусить бути правовою.

Ще одним аспектом нашого дослідження є розкриття дефініції «функції держави». Як базова категорія «функції держави» пройшли в юридичній науці складний та довготривалий процес становлення шляхом еволюції правової, політичної, та філософської думки [13, с. 18]. Наукові джерела містять різноманітні підходи до визначення цієї наукової категорії, що суттєво відрізняються один від одного.

Для того щоб з'ясувати первинну основу терміна «функція», необхідно провести етимологічне дослідження. Так, у XVII ст. однойменний термін впровадив німецький вчений Г. Лейбніц для визначення відрізка, довжина якого змінюється. У Словнику іншомовних слів термін «функція» (від лат. «function» – виконання, здійснення) розглядається як явище, що залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін [25]. Інший словник розкриває «функцію» як «роботу кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось, повинність», місію [26].

Слід зазначити, що концептуальна основа дефініції функцій держави закладена у працях Ж. Бодена, Дж. Локка, Т. Гоббса. З-поміж них на особливу увагу заслуговує робота англійського філософа Т. Гоббса «Левіафан», що є першим твором у політичній філософії, з яким пов'язують виникнення терміна «функції держави». Сама праця присвячена ключовим проблемам держави, як-от: людина, її сутність, природний стан і природні закони, держава й суверен. У своїй роботі Т. Гоббс розвивав думку про те, що держава була утворена на підставі взаємного договору множини людей, де єдина уповноважена особа використовувала свою міцність та могутність для миру та взаємної боротьби проти спільного ворога. На думку мислителя, основним завданням «держави» є злагода, загальний захист та безпека людей [3, с. 187]. Спираючись на таке положення, Т. Гоббс розробив оригінальну концепцію основних напрямів діяльності держави, що суттєво вплинула на становлення державно-правової думки наступних століть [5, с. 47].

У подальшому наукове розуміння дефініції «функції держави» формувалося в кілька етапів:

1) у XX ст. функції держави розглядали в контексті загального вчення про державу;

2) до середини XX ст. згадану дефініцію досліджували через соціальну сутність держави;

3) з другої половини XX ст. і до 90-х років XX ст. функції держави трактують як напрями діяльності держави, що відображають її соціальну сутність і призначення

держави;

4) наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. на еволюцію розуміння функцій держави вплинули доктрини демократичної, правової держави, де забезпечення прав та свобод людини є пріоритетним завданням держави [14, с. 54].

У ході дослідження було виявлено, що питанню функцій держави у науковій літературі, навчальних посібниках із теорії держави і права присвячені цілі розділи, в яких одні автори розкривають функції держави «як основні напрямки (сторони і види) діяльності держави: її практичну діяльність, яка має предметно-політичний та соціальний характер» [8, с. 65]; інші ж під функціями держави розуміють «основні напрямки її діяльності, які виражають її сутність, завдання, цілі та соціальне призначення в галузі управління справами суспільства» [27, с. 89].

У сучасній довідковій літературі поняття «функції держави» характеризується «як основні напрямки її діяльності, які зумовлені призначенням держави в суспільстві та реалізуються у правових формах через державний механізм» [2, с. 822]. Поняття «функції держави» розкриває її взаємозв'язок із соціальним середовищем, пояснює сенс існування, характерні властивості та еволюцію природи держави. Загалом сенсом держави є збереження відповідної людської спільноти, забезпечення її існування, сталого розвитку шляхом упорядкування суспільних відносин» [2, с. 822].

У сучасній юридичній науці відстежуємо різноманітні трактування наведеної категорії. Наприклад, дослідник О. Коломєць вважає, що «функції сучасної держави слід розуміти як конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрями реалізації діяльності держави в ключових сферах життя суспільства (економічній, соціальній, правовій, культурній, екологічній та зовнішньополітичній та ін.)» [9, с. 43].

Функції держави, на думку Л. Наливайко, – «це об'єктивно необхідні, взаємопов'язані напрями та види діяльності, спрямовані на реалізацію завдань, досягнення відповідної мети в конкретних формах за допомогою спеціальних методів, які виражають сутність, соціальне призначення держави, роль і місце її в суспільстві на конкретному етапі розвитку» [16, с. 234].

Заслуговує на увагу дефініція поняття «функції держави», котру пропонує В. Мурза: «це основні, нормативно-регламентовані та організаційно-забезпечені усталені напрямки діяльності держави, у яких відображаються та конкретизуються її необхідні цілі та завдання, виявляються її сутність, зміст та соціальне призначення» [15, с. 45]. О. Марущак також вважає, «...що на сьогодні сучасні демократичні держави позиціонують себе як соціальні, на перший план виходить визначення «функцій держави» саме з погляду її соціального призначення [13, с. 19].

«Функції держави», на думку О. Скакун, – «це головні напрями її діяльності, напрями, що зумовлені цілями та завданнями (соціальним призначенням) держави (спрямовані на виконання відповідних цілей та завдань), які конкретизують сутність держави» [24, с. 76].

У нижченаведеному визначенні закладено основи ключової класифікації функцій держави. Дослідник А. Нікітін розглядає дефініцію «функція держави» «як напрям внутрішньої та зовнішньої діяльності держави, в якій виявляється її сутність і соціальне призначення» [17, с. 75].

В. Погорілко не пропонує авторської інтерпретації цієї категорії, проте зауважує: «...ефективність здійснення функцій кожною державою залежить від внутрішніх національних та зовнішніх міжнародних чинників» [19, с. 313].

Дослідник І. Сердюк розглядає загальнотеоретичну категорію «функції держави» у співвідношенні з дефініцією «форми здійснення функцій держави». Правник наголошує: «і функції держави, і форми здійснення функцій держави пов'язані з одним явищем – юридичною діяльністю державних органів, співвідносяться як філософські категорії “зміст” та “форма”». Зважаючи на це пропонує таке визначення функцій держави: «це основні напрямки діяльності держави, в яких виражаються її сутність та соціальне призначення, цілі і завдання по управлінню суспільством у притаманних їй формах і притаманними їй методами» [23, с. 134].

По-новітньому підійшла до визначення функцій держави вітчизняна вчена М. Дзевелюк: на її думку, «це особливі канали комунікації між державою та суспільством, що виникають унаслідок раціоналізації їх нормативних та інституційних засад, що веде їх до становлення як дискурсів – стабільних і тривалих форм взаємодії між людьми, покликаних вирішувати завдання загальносуспільного значення» [5, с. 62].

Отже, більшість науковців формують лаконічне визначення функцій, по-перше, як напрямів діяльності держави, що спрямовані на задоволення потреб населення у всіх сферах суспільних відносин; по-друге, як напрямів держави, що відображаються через соціальне призначення та деталізуються через цілі й завдання. Слід наголосити, що напрями діяльності держави формуються в сучасних країнах по-різному, зважаючи на наявні потреби суспільства. Так, Україна в теперішніх умовах повномасштабної війни має забезпечити безпеку та оборону, захистити цивільне населення, надати соціальну допомогу вразливим групам населення тощо, а це, безумовно, впливає на визначення пріоритетних функцій Української держави.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків. Соціальною правовою є держава, яка забезпечує права та свободи людини, несе відповідальність за результати своєї діяльності, а також реалізовує основні напрями діяльності в такий спосіб, щоб створити гідні умови життя для громадян. Протягом розвитку соціальної правової держави, а також під впливом різноманітних чинників її сутність поступово змінюється, а відповідно, змін зазнають і її функції.

Таким чином, пропонуємо інтерпретувати поняття «функції соціальної правової держави» як напрями діяльності держави, що виражають сутність та соціальне призначення держави, через які формуються її цілі й завдання, трансформація яких на конкретному історичному етапі розвитку держави відбувається під впливом соціально-економічних, політичних, культурних та інших чинників.

Список використаних джерел

1. Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина. *Форум права*. 2012. № 1. С. 10–14.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / ред. кол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 952 с.
3. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.
4. Головащенко О. С. Соціальна та правова держави : аналіз співвідношення моделей. *Форум права*. 2010. № 1. С. 50–55.
5. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 209 с.
6. Єрмоленко Д. О. Поняття та ознаки соціальної держави. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 2. С. 76–82.
7. Єрмоленко Д. О. Співвідношення соціальної та правової держави. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 12. С. 3–5.
8. Кельман М. С. Теорія держави : навч. посібник. Тернопіль : ТзОВ «Поліграфіст», 1997. 330 с.
9. Коломєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 41–44.
10. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2011. 1128 с.
11. Конституція України: від 28.06.1996 р. : станом на 02 лютого 2019 р. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 66 с.
12. Мала енциклопедія етнодержавознавства / упоряд. Ю. І. Римаренко (та ін.) ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ : Генеза : Довіра, 1996. 942 с.
13. Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття. *Форум Права*. 2019. № 3 (65). С. 17–21.
14. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 478 с.
15. Мурза В. В. Поняття та види функцій сучасної держави. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4 (55). С. 42–50.
16. Наливайко Р. Л. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія. Харків : Право, 2009. 597 с.
17. Нікітін А. В. Теорія держави та права : навч. посібник / за ред. А. М. Колодія. Київ : Ун-т «Україна», 2004. 158 с.
18. Панкевич О. З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загальнотеоретичне дослідження). Львів : Астрон, 2006. 176 с.
19. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Прецедент, 2009. 344 с.
20. Погребняк С. Соціальна держава: обґрунтування концепції. *Вісник академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 15–25.

21. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.
22. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України : методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.
23. Сердюк І. А. Функції держави та форми здійснення функцій держави: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 127–135.
24. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підруч. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
25. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція «Українська радянська енциклопедія», 1974. 776 с.
26. Словник іншомовних слів. URL : <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D4%F3%ED%EA%F6%B3%FF>.
27. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права : підруч. Харків : Право, 2010. 584 с.
28. Яковюк І. Я. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. 214 с.

Надійшла до редакції 29.11.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Abliazov, D. E. (2012) Sotsialna, pravova derzhava ta prava liudyny i hromadianyna [Social, legal state and human and citizen rights]. *Forum prava*. № 1, pp. 10–14. [in Ukr.].
2. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian legal encyclopedia] : u 20 t. Vol. 3 : Zahalna teoriia prava / red. kol. : O. V. Petryshyn (holova) ta in. ; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy ; In-t derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy ; Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo, 2017. 952 p. [in Ukr.].
3. Hobbs, T. (2000) Levianfan [Leviathan] / per. z anhl. Kyiv : Dukh i Litera. 606 p. [in Ukr.].
4. Holovashchenko, O. S. (2010) Sotsialna ta pravova derzhavy : analiz spivvidnoshennia modelei [Social and legal states: an analysis of the ratio of models]. *Forum prava*. № 1, pp. 50–55. [in Ukr.].
5. Dzeveliuk, M. V. (2017) Tradytsii ta novatsii v rozvytku funktsii suchasnoi derzhavy [Traditions and innovations in the development of the functions of the modern state] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Odesa. 209 p. [in Ukr.].
6. Iermolenko, D. O. (2001) Poniattia ta oznaky sotsialnoi derzhavy [Concepts and signs of the social state]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu*. № 2, pp. 76–82. [in Ukr.].
7. Iermolenko, D. O. (2001) Spivvidnoshennia sotsialnoi ta pravovoi derzhavy [Correlation of the social and legal state]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Iss. 12, pp. 3–5. [in Ukr.].
8. Kelman, M. S. (1997) Teoriia derzhavy [Theory of the state] : navch. posibnyk. Ternopil. 330 p. [in Ukr.].
9. Kolomoiets, O. V. (2013) Funktsii derzhavy u suchasnomu derzhavoznavstvi: teoretychni problem [Functions of the state in modern political science: theoretical problems]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia*. № 5, pp. 41–44. [in Ukr.].
10. Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary] / redkol. : V. Ya. Tatsii (holova redkol.), O. V. Petryshyn (vidp. sekretar), Yu. H. Barabash ta in. ; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. 2-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo, 2011. 1128 p. [in Ukr.].
11. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine: dated 06/28/1996] : stanom na 02 liutoho 2019 r. Kyiv : VD «Profesional», 2022. 66 p. [in Ukr.].
12. Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva [Small encyclopedia of ethno-state studies] / uporiad. Yu. I. Rymarenko (ta in.) ; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv : Heneza : Dovira, 1996. 942 p. [in Ukr.].
13. Marushchak, O. A. (2019) Funktsii derzhavy: vyznachennia poniattia [Functions of the state: definition of the concept]. *Forum Prava*. № 3 (65), pp. 17–21. [in Ukr.].
14. Melnychuk, S. M. (2019) Pravovi formy realizatsii funktsii suchasnoi derzhavy Ukraina [Legal forms of implementation of the functions of the modern state of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 478 p. [in Ukr.].
15. Murza, V. V. (2011) Poniattia ta vydy funktsii suchasnoi derzhavy [The concept and types of functions of the modern state]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (55), pp. 42–50. [in Ukr.].
16. Nalyvaiko, R. L. (2009) Derzhavnyi lad Ukrainy: teoretyko-pravova model [The state

system of Ukraine: theoretical and legal model] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo. 597 p. [in Ukr.].

17. Nikitin, A. V. (2004) Teoriia derzhavy ta prava [Theory of the state and law] : navch. posibnyk / za red. A. M. Kolodiia. Kyiv : Un-t «Ukraina». 158 p. [in Ukr.].

18. Pankevych, O. Z. (2006) Sotsialna derzhava ta prava liudyny «druoho pokolinnia» (zahalnoteoretychne doslidzhennia) [Social state and human rights of the «second generation» (general theoretical study)]. Lviv : Astron. 176 p. [in Ukr.].

19. Pohorilko, V. F., Fedorenko, V. L. (2009) Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. / za zah. red. V. F. Pohorilka. Kyiv : Pretsedent. 344 p. [in Ukr.].

20. Pohrebniak, S. (2011) Sotsialna derzhava: obgruntuvannia kontseptsii [Social state: justification of the concept]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 2, pp. 15–25. [in Ukr.].

21. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 1, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyny druhoi statti 124, chastyny pershoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, punktu 5 chastyny pershoi statti 4 Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy, punktu 2 chastyny pershoi statti 9 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v systemnomu zviazku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Board of the Pension Fund of Ukraine on the official interpretation of the provisions of Article 1, parts one, two, three of Article 95, part two of Article 96, paragraphs 2, 3, 6 of Article 116, part two of Article 124, part one of Article 129 of the Constitution of Ukraine, paragraph 5 of part one of Article 4 of the Budget Code of Ukraine, paragraph 2 of part one of Article 9 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in systemic connection with certain provisions of the Constitution of Ukraine] vid 25 sichnia 2012 roku № 3-rp/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>. [in Ukr.].

22. Selivanov, V. M. (2002) Pravo i vlada suverennoi Ukrainy : metodolohichni aspekty [Law and power of sovereign Ukraine: methodological aspects] : monohrafiia. Kyiv : In Yure. 724 p. [in Ukr.].

23. Serdiuk, I. A. (2013) Funktsii derzhavy ta formy zdiisnennia funktsii derzhavy: spivvidnoshennia poniat [State functions and forms of implementation of state functions: correlation of concepts]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 127–135. [in Ukr.].

24. Skakun, O. F. (2006) Teoriia derzhavy i prava (entsyklopedychnyi kurs) [Theory of the state and law (encyclopedia course)] : pidruch. Kharkiv : Espada. 776 p. [in Ukr.].

25. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words] / za red. O. S. Melnychuka. 1-e vyd. Kyiv : Holovna redaktsiia «Ukrainska radianska entsyklopediia», 1974. 776 p. URL : <http://rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=35993>. [in Ukr.].

26. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. URL : <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D4%F3%ED%EA%F6%B3%FF>. [in Ukr.].

27. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. ta in. (2010) Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law] : pidruch. Kharkiv : Pravo. 584 p. [in Ukr.].

28. Iakoviuk, I. Ya. (2000) Sotsialna derzhava: pytannia teorii i shliakhy yii stanovlennia [The social state: issues of theory and ways of its formation] : dys. : ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kharkiv. 214 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maryna Voitiuk. Interpretation of the concept of «functions of a social state based on the rule of law»: doctrinal approaches. The article is devoted to the study of the concept of «functions of a social state based on the rule of law». Given the constant changes in various areas of the state, its functions are not stable, and therefore the issue is relevant and requires further research. In modern legal science, there is a pluralism of approaches to the definition of «functions of the state», but it is extremely rare to find a disclosure of the content of the concept of «functions of a social state based on the rule of law».

The author defines the semantic load of the term «social legal state». A social state is a state whose priority is to ensure the human right to a decent life. The rule-of-law state fulfills its functions based on the principle of the rule of law which is most important for its bodies, officials and employees, and which is enshrined in Article 1 of the Fundamental Law as a general principle.

The author examines various approaches to understanding the term «functions of the State». The researchers define the functions of the state, firstly, as the areas of the state's activities aimed at meeting the needs of the population in all spheres of public relations; secondly, the areas of the state which express the essence, goals and objectives.

The author proposes an interpretation of the concept of «functions of a social state based on the rule of law» as the areas of state activity which express the essence and social purpose of the state, and through which its goals and objectives are formed, and which are transformed at a particular historical stage of the state's development under the influence of socio-economic, political, cultural and other factors.

Keywords: *Constitution of Ukraine, functions, functions of the state, social state, rule-of-law state, functions of a social state based on the rule of law.*

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-8

Віта КОНОНЕЦЬ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Проаналізовано питання щодо механізму забезпечення дотримання законодавства, зокрема у сфері відповідальності за порушення норм податкового законодавства, завдяки використанню юридичної відповідальності. Виходячи з аналогій у договірних відносинах, аргументовано важливість встановлення санкцій для забезпечення ефективного виконання обов'язків. Детально розглядається відмінність між юридичною відповідальністю та відповідальністю за порушення норм податкового законодавства, зокрема у контексті податкового права. Юридична відповідальність розглядається крізь призму її основних ознак та підходів науковців у сфері права. Визначено, що юридичній відповідальності притаманні особливі способи законодавчого закріплення, а також забезпечення механізмами публічно-правового примусу, які можуть бути застосовані до порушника відповідних норм, унікальний суб'єктний склад, обов'язковість та невідворотність настання негативних наслідків для особи, яка вчинила податкове правопорушення. Виокремлено іманентні риси юридичної відповідальності за податкові правопорушення. Встановлено, що в силу варіативності різновидів юридичної відповідальності, кожен із різновидів відповідальності за податкові правопорушення може характеризуватися власним набором специфічних рис.

Автором з'ясовано, що адміністративна відповідальність за податкові правопорушення виконує особливі завдання, а саме упорядкування суспільних відносин у податковій сфері, припинення й виправлення неналежної поведінки суб'єктів у вказаній сфері; охорона чинного конституційних засад в умовах воєнного стану, забезпечення законності й захист інтересів держави та суспільства; покарання винного в учиненні адміністративного правопорушення за порушення норм податкового законодавства. Автором визначено, що адміністративна відповідальність за податкові правопорушення здійснює певні функції, які окреслюють вихідні напрями впливу на суспільні відносини в податковій сфері.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, фінансова відповідальність, податкова відповідальність, податкове порушення, податкова система, склад податкового правопорушення.

Постановка проблеми. Важливим і актуальним є аналіз сутності та особливостей адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства, що є необхідним як для теоретичної науки так і в практичній реалізації задля забезпечення захисної функції права та стабільного функціонування адміністративної відповідальності в державі.

Незважаючи на численні порушення податкового законодавства в сучасних умовах економічної ситуації України під час війни, актуального значення набуває необхідність дослідження та детального аналізу відповідальності за порушення норм податкового законодавства.

Отже необхідність дослідження даного питання пояснюється тим, що розробка і теоретичне обґрунтування природи юридичної відповідальності за порушення норм податкового законодавства є важливою умовою реформування національної економічної системи, зміцнення законності в Україні в умовах воєнного стану.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналізу окремих питань правового регулювання адміністративно-деліктних відносин, зокрема й у податковій сфері, приділялася увага в працях вітчизняних та іноземних учених у галузях теорії держави і права, адміністративного права, зокрема: В. Авер'янова, О. Андрійко, А. Берлача, Л. Воронової, О. Гетманець, Е. Дмитренко, І. Заверухи, А. Іванського, А. Касьяненко, О. Кузьменко, М. Кучерявенка, А. Монаска, О. Музики-Стефанчук, І. Сікорської, Н. Якимчук та ін.

Метою статті є з'ясування сутності та природи притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм податкового законодавства, визначенні прогалин законодавчого регулювання зазначених відносин і надання обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на покращення процесу притягнення до відповідальності за правопорушення у податковій сфері.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогоднішній день через нестабільність нормативно-правового врегулювання відносин у податковій сфері відбуваються динамічні зміни, а саме вносяться безліч змін та доповнень до законодавчих актів. Це викликано необхідністю врегулювання ряду питань які викликані військовою збройною агресією з боку росії та необхідністю переміщення платників податків з окупованих територій, виведення активів за кордон, банкрутства підприємств. У зв'язку з цим тимчасово створюються прогалини в законодавчому аспекті та відбувається відкрите порушення, зі сторони суб'єктів таких правовідносини, недосконалих норм та відбувається вчинення неправомірних дій.

Нормативно-правову базу регулювання та відповідальності у сфері оподаткування складає низка законодавчих актів, а саме: Конституція України, норми Закону про Державний бюджет України, Податковий кодекс, Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні», нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України прийняті на підставі і на виконання Кодексу та інших законів України, нормативно-правові акти органів виконавчої влади.

Основними завданнями Державної податкової служби є реалізація державної податкової політики, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону[1].

Державна податкова служба, відповідно до покладених на неї завдань, складає стосовно платників податків – фізичних осіб та посадових осіб платників податків - юридичних осіб, протоколи про адміністративні правопорушення та виносить постанови у справах про адміністративні правопорушення у порядку, встановленому законом[1].

Одразу потрібно зауважити, що самого поняття «податкова відповідальність», як специфічного різновиду юридичної відповідальності, не існує. Натомість існує доволі комплексна та об'ємна терміносполука «відповідальність за вчинення податкових правопорушень, норм податкового законодавства та порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи». З вищезазначеного формулювання вбачається, що контролюючі органи наділені повноваженнями притягати порушників до відповідальності за:

- вчинення власне податкових правопорушень;
- вчинення порушень іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Фактичною підставою адміністративної відповідальності, зокрема за порушення податкового законодавства, є неправомірні дії суб'єктів права, передбачені нормами

адміністративного права. До таких діянь належить адміністративне правопорушення. З визначення адміністративного правопорушення, закріпленого в статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), слідує, що адміністративна відповідальність за порушення норм податкового законодавства настає тільки за вчинення адміністративного правопорушення[3].

Україна має комплексну систему адміністративної відповідальності, яка визначається рядом законодавчих актів та регуляторів. Основні аспекти відповідальності в Україні включають такі напрямки:

1. Податкова відповідальність: суб'єкти господарювання зобов'язані дотримуватися податкового законодавства, яке включає оподаткування прибутку, ПДВ, акцизи та інші податки. Порушення цих норм може призвести до фінансових штрафів, пені, адміністративної та навіть кримінальної відповідальності.

2. Бухгалтерська відповідальність: суб'єкти господарювання повинні вести бухгалтерський облік відповідно до встановлених стандартів. Порушення бухгалтерської дисципліни також може призвести до штрафів і санкцій.

3. Аудиторський контроль: обов'язкове при наявності чітко визначених умов проведення аудиту фінансової звітності певних категорій суб'єктів господарювання, які визначаються законодавством. Аудиторська діяльність підлягає регулюванню, і порушення стандартів аудиту також може мати юридичні наслідки.

4. Фінансовий моніторинг та протидія відмиванню грошей: суб'єкти господарювання зобов'язані дотримуватися вимог щодо фінансового моніторингу та запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.

5. Цінні папери та фінансовий ринок: суб'єкти, які здійснюють операції з цінними паперами та участь на фінансовому ринку, повинні дотримуватися відповідних нормативів та стандартів.

Найпоширенішим видом відповідальності в правовій системі України сьогодні є адміністративна відповідальність. Адміністративна відповідальність є одним із найбільш дієвих правових інструментів у боротьбі з наймасовішими протиправними діяннями, яким є адміністративні проступки. Головною їх особливістю є те, що вони входять до широкого кола відносин, що регулюються нормами адміністративного права [4, с. 32]. Доцільно зауважити, що порушення норм податкового законодавства в силу своєї важливості на державному рівні безумовно крім норм адміністративного права також охороняються нормами фінансового права. Безпосередньо перед розглядом випадків, коли настає адміністративна відповідальність за вчинення правопорушень за порушення норм податкового законодавства, необхідно зупинитись на основних відмінностях адміністративної та фінансово-правової відповідальності за вчинення правопорушень у податковій сфері.

Попри існуючі суперечки стосовно предмета юридичної відповідальності, науковці не сумніваються що в процесі регулювання окремих відносин може відбуватися перетин предмета адміністративного права з предметом фінансового, що свідчить про системність українського права і юридичної відповідальності.

Випадки, коли настає адміністративна відповідальність за правопорушення норм податкового законодавства передбачена ст. 164-12 КУпАП «Порушення податкового законодавства». Законодавець встановив даний вид відповідальності за вчинення наступних дій відповідним суб'єктом вчинення правопорушень: включення недостовірних даних у запитих, що призвело до затвердження необґрунтованих бюджетних призначень або необґрунтованих бюджетних асигнувань; порушення вимог бюджетного кодексу України при здійсненні попередньої оплати за товари, роботи та послуги за рахунок бюджетних коштів, а також порушення порядку і термінів здійснення такої оплати; здійснення платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань, за відсутності підтвердних документів чи при включенні до платіжних документів недостовірної інформації, а також безпідставна відмова у проведенні платежу органами, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів [3].

Водночас слід зауважити, що протоколи про адміністративні правопорушення за порушення норм податкового законодавства можуть складати уповноважені посадові особи відповідних органів, згідно ст. 255 КУпАП:

– податкові органи: мають широкі повноваження щодо контролю за дотриманням податкового законодавства та можуть виявляти факти незаконних дій у разі банкрутства.

– органи державної виконавчої служби: займаються примусовим виконанням судових рішень та можуть виявляти факти приховування майна боржником.

– інші уповноважені органи: залежно від конкретних обставин справи, протоколи можуть складати і інші органи, наділені такими повноваженнями.

Кодекс України про адміністративні правопорушення, визначає, що відповідно до ст. 255, складати адміністративні матеріали та виносити постанови за окремими порушеннями податкового законодавства мають право центральні органи виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, та його територіальних органів (статті 51-2, 155-1, частини перша і третя статті 161-1, статті 162-1, 163-1 - 163-4, 163-12, 163-15, частини друга і третя статті 163-17, статті 164, 164-5, 164-16, 166-16, 166-17, 177-2). Такими різновидами адміністративних правопорушень є: Стаття 163-1. Порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків. Стаття 163-2. Неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів). Стаття 163-4. Порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи. Стаття 164-16. Зайняття забороненими видами господарської діяльності. Стаття 166-16. Незаконні дії у разі банкрутства. Стаття 166-17. Фіктивне банкрутство, та інші види правопорушень [3].

У будь-який час актуальність питань, пов'язаних з відповідальністю за порушення норм податкового законодавства та притягнення винних осіб до того чи іншого виду відповідальності завжди була високою. Це, безумовно, дуже важливе та значуще питання для нашої держави саме в цей час, коли ми всією країною намагаємось стримувати та протистояти військовій агресії російської федерації. Автор зауважував що за порушення податкового законодавства наступають різні, чітко визначенні законодавством, види відповідальності, які мають свої характерні аспекти.

КУпАП закріплює низку складів адміністративних правопорушень у сфері оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Зокрема розглянемо один із складів правопорушення, а саме ст. 166-16 «Незаконні дії у разі банкрутства». Важливо зауважити, що даний склад правопорушення становить особливий механізм зловживання під час банкрутства юридичної особи. Процедура банкрутства, попри свою важливість для економіки, часто стає об'єктом зловживань з боку як боржників, так і кредиторів, що призводить до значних фінансових втрат для кредиторів, а також підривати довіру до системи оподаткування та правосуддя.

Важливим є визначення факту, що типові зловживання під час банкрутства полягають в наявності декількох критеріїв: штучне банкрутство; завищення або заниження зобов'язань; створення фіктивних боргів; зловживання кредиторами; затягування процедури банкрутства; корупція; переведення активів підприємства на підконтрольних осіб перед початком процедури банкрутства. Створення штучних боргових зобов'язань перед пов'язаними особами з метою їх подальшого погашення в пріоритетному порядку. Зловмисне ініціювання банкрутства, передбачає собою подання заяви про банкрутство з метою отримання контролю над активами боржника або усунення конкурентів.

В аспекті застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення тих чи інших правопорушень за порушення норм податкового законодавства, необхідно розкрити зміст та зробити аналіз складу адміністративного правопорушення, в нашому випадку правопорушення передбаченого ст. 164-16 КУпАП «Незаконні дії у разі банкрутства». За загальними вимогами склад адміністративного правопорушення складають сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак за наявності яких дана дія чи бездіяльність становить адміністративне правопорушення. Тобто для встановлення наявності адміністративного правопорушення передбаченого даною статтею нам необхідно встановити такі його складові як об'єкт та об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Ми не будемо зупинятись на визначеннях цих складових ознак адміністративного правопорушення, а розглянемо ці складові безпосередньо стосуючись ст. 166-16 КУпАП «Незаконні дії у разі банкрутства».

Кваліфікуючими ознаками складу правопорушення за ст. 166-16 КУпАП «Незаконні дії у разі банкрутства» є вчинення певних дій, пов'язаних із банкрутством юридичної особи.

Суб'єктом правопорушення, є фізичні особи, засновники (учасники) юридичної

особи, яка визнана банкрутом. Службові особи: працівники юридичної особи, які мають певні повноваження та несуть відповідальність за її діяльність. Об'єктом правопорушення визначено правові відносини, що виникають у зв'язку з процедурою банкрутства. Це стосується як самих процедур банкрутства, так і відносин між учасниками цих процедур. Об'єктивна сторона правопорушення передбачає умисне приховування майна, що передбачає приховування інформації про майно, його переміщення в інше місце або його знищення. Фальсифікація документів, підробка документів, які відображають фінансовий стан підприємства. Передача майна в інше володіння, передача майна іншим особам з метою його приховування від кредиторів. Об'єктивна сторона характеризує завдання великої матеріальної шкоди, а саме дії правопорушника повинні призвести до значних фінансових втрат для кредиторів або підприємства.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується виною, правопорушення вчиняється умисно, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і бажає або передбачає настання шкідливих наслідків. У тому числі важливо зазначити, що зловживання під час банкрутства є серйозною проблемою, яка потребує комплексного вирішення. Посилення контролю за процедурами банкрутства, підвищення відповідальності учасників процесу та забезпечення прозорості – це лише деякі з заходів, які можуть сприяти зниженню рівня зловживань та захисту інтересів всіх учасників процедури.

Дослідивши склад правопорушення, необхідно зауважити, що виявлення зловживань під час банкрутства юридичної особи є досить складним процесом. Типовими ознаками зловживань під час банкрутства, є несподіване банкрутство фінансово стабільного підприємства. Якщо підприємство, яке раніше демонструвало стабільні фінансові показники, раптом оголошує про банкрутство, це явно свідчить про штучне створення такої ситуації.

Ключовими аспектами зловживання під час банкрутства є: масове звільнення працівників перед процедурою банкрутства, може бути спробою зменшити витрати підприємства та уникнути виплати вихідних допомог; переведення активів на підконтрольних осіб, у разі якщо перед початком процедури банкрутства відбувається масовий продаж активів підприємства за заниженою ціною пов'язаним особам, це може свідчити про виведення активів з підприємства; створення фіктивних боргів. Якщо перед банкрутством з'являються нові кредитори, які мають сумнівні договори або вимоги, це може свідчити про створення фіктивних боргів для ускладнення процедури банкрутства.

Враховуючи особливості встановлення фактів правопорушення уповноваженими органами використовуються різні методи виявлення факту вчиненого правопорушення норм податкового законодавства.

Що стосується доказування в рамках провадження за порушення норм податкового правопорушення, ключовим є законність під час збору доказів, що вимагає перевірки контрактів та договорів, аналіз договорів підприємства з контрагентами де може бути виявлено ознаки пов'язаних осіб та угод, укладених на неринкових умовах. Також доцільно проведення оцінки вартості активів. Експертна оцінка вартості активів підприємства дозволить визначити, чи продавалися активи за ринковою ціною.

Зокрема, ініціювання проведення аудиту фінансової діяльності підприємства може забезпечити арбітражний керуючий. Оскільки арбітражний керуючий, призначений судом для управління майном боржника під час процедури банкрутства, зобов'язаний виявляти та запобігати зловживанням.

Посилення контролю за процедурою банкрутства, провадження більш жорстких вимог до фінансової звітності підприємств, посилення відповідальності арбітражних керуючих. Прозорість процедури банкрутства, забезпечення широкого доступу до інформації про хід процедури банкрутства. Ефективна система покарання за зловживання, встановлення жорстких санкцій за вчинення правопорушень під час процедури банкрутства. Підвищення кваліфікації учасників процедури банкрутства, проведення регулярних навчань для суддів, арбітражних керуючих, адвокатів. Виявлення зловживань під час банкрутства є складним процесом, який вимагає знань, досвіду та співпраці різних учасників процедури. Однак, своєчасне виявлення та припинення таких дій дозволяє захистити інтереси кредиторів та відновити справедливість.

Для притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 166-16 КУпАП «Незаконні дії у разі банкрутства» необхідно довести наявність усіх елементів складу правопорушення. По перше особа, яка вчинила правопорушення, повинна бути

засновником, учасником або службовою особою банкрута. Дії повинні бути спрямовані на порушення правових відносин, що виникають під час процедури банкрутства.

По друге, докази для доведення вини особи необхідно зібрати достатню доказову базу, яка підтверджує вчинення нею правопорушення.

Адміністративна відповідальність за дії, передбачені ст. 166-16 КУпАП, «Незаконні дії у разі банкрутства» не виключає можливості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, якщо їхні дії містять ознаки кримінально караних діянь.

Якщо систематизувати та підсумувати вище визначене, хочемо зазначити що провадження про адміністративне правопорушення за ст. 166-16 КУпАП «Незаконні дії у разі банкрутства», має свої особливості, пов'язані зі специфікою економічних правовідносин та процедури банкрутства. Весь вичерпний перелік заходів адміністративної відповідальності міститься в КУпАП. Порушенням норм податкового законодавства, інших нормативних правових актів, що регулюють дану сферу правовідносин, дію чи бездіяльність фінансового органу, передбачено застосування заходів примусу.

Щодо характеру впливу контролюючих органів слід зазначити, що такий вплив не можна зводити лише до систематичного спостереження, оскільки до повноважень контролюючих органів відноситься накладення стягнень.

Стаття 166-16 КУпАП «Незаконні дії у разі банкрутства» є важливим інструментом для боротьби зі зловживаннями під час процедури банкрутства. Однак, застосування цієї норми вимагає ретельного аналізу всіх обставин справи та збору достатньої доказової бази.

Висновки. Виходячи із сукупності фактів, встановлених при дослідженні, можна прийти до висновку, що не можна заперечити необхідність забезпечення юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства. Така відповідальність регламентується низкою нормативно-правових актів і застосовується контролюючими органами до платника податків, шляхом застосування таких різновидів юридичної відповідальності: фінансової відповідальності, адміністративної відповідальності та кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>.
2. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67), т. 1. С. 12–17.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20230820#Text>.
4. Берназюк Я. О. Преюдиційність судового рішення в адміністративному судочинстві: між принципами правової визначеності та обов'язковості з'ясування всіх обставин справи. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Pрудic_2022_11_24.pdf.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/ed20221223#Text>.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20230903#Text>.

Надійшла до редакції 22.11.2024

Прийнято до опублікування 02.12.2024

References

1. Pro zatverdzhennya polozhen' pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy ta Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy [On approval of the provisions on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2019 № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>.
2. Kalyenichenko, L. I. (2020) Yurydychna vidpovidal'nist': ponyattya, oznaky [Legal responsibility: concept, features]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*. № 1 (67), vol. 1, pp. 12–17.
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20230820#Text>.
4. Bernazyuk, Ya. O. Preyudytsiynist' sudovoho rishennya v administratyvnomu sudochynstvi: mizh pryntsypamy pravovoyi vyznachnosti ta obov'yazkovosti z'yasuvannya vsikh obstavyn spravy [Prejudiciality of a court decision in administrative proceedings: between the principles of legal certainty

and the obligation to clarify all the circumstances of the case]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Preudic_2022_11_24.pdf.

5. Pro sudoustriy i status suddiv [On the judicial system and the status of judges]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/ed20221223#Text>.

6. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 [Tax Code of Ukraine of 02.12.2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20230903#Text>.

ABSTRACT

Vita Kononets. Peculiarities of administrative liability for violation of tax legislation. The article analyzes issues related to the analysis of mechanisms for ensuring compliance with legislation, in particular in the area of responsibility for violations of tax legislation, thanks to the use of legal liability. Based on analogies in contractual relations, the importance of setting sanctions to ensure effective performance of duties is argued.

Additionally, the article examines in detail the difference between legal responsibility and responsibility for violation of tax legislation, particularly in the context of tax law. Legal responsibility is considered through the prism of its main features and approaches of scholars in the field of law.

It was determined that legal responsibility is characterized by special methods of legislative consolidation, as well as provision of mechanisms of public and legal coercion that can be applied to the violator of the relevant norms, a unique subject composition, the obligation and inevitability of negative consequences for the person who committed a tax offense.

Immanent features of legal responsibility for tax offenses are singled out. It was established that due to the variability of types of legal liability, each of the types of liability for tax offenses can be characterized by its own set of specific features, which is determined by the specifics of the industry.

The author found out that the administrative responsibility for tax offenses performs special tasks, namely the regulation of social relations in the tax sphere, the termination and correction of improper behavior of subjects in the specified sphere; protection of the current constitutional principles in the conditions of martial law, ensuring legality and protecting the interests of the state and society; punishment of the person guilty of committing an administrative offense for violating the norms of tax legislation. The author determined that administrative responsibility for tax offenses performs certain functions that outline the initial directions of influence on social relations in the tax sphere.

Keywords: administrative and legal principles, legal responsibility, administrative responsibility, financial responsibility, tax responsibility, tax violation, tax system, composition of tax offense.

УДК 342.922

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-9

Олеся МАРЧЕНКО®

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна)

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ «ЕЛЕКТРОННІ ПРОЦЕДУРИ» ТА «ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ» У СЕРВІСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Розглянуто співвідношення правових категорій «електронні процедури», «публічні послуги» та «сервісна функція» в діяльності суб'єктів публічної адміністрації як один із напрямів запобігання корупції. Досліджено сучасне розуміння вченими-адміністративістами зазначених правових категорій. Сформульовано висновок, що «електронні процедури», «публічні послуги» є складовою сервісної функції, що має бути покладена в основу державної політики України як один із напрямів запобігання корупції з метою досягнення людиноцентристської ідеології. Органи публічної адміністрації повинні в своїй діяльності виконувати свої повноваження, дотримуючись принципів верховенства права, законності тощо, в тому числі гарантій забезпечення прав людини.

Встановлено, що у вітчизняній науці використовують категорію «процедури», основна увага приділяється юридичним аспектам, зокрема електронним процедурам надання послуг як

© О. Марченко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-3506-2308>

kafedra_ctg@ukr.net

одному з напрямів запобігання корупції. Це можна пояснити тим, що застосування теорії послуг в Україні переважно вивчають вчені у галузі адміністративного права. Основними опонентами цієї теорії є також представники прецедентного права, і дискусія з цього питання особливо активно точиться саме у сфері прецедентного права. Це пов'язане з тим, що ставиться під сумнів можливість використання категорії «процедура» щодо діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування як одного з напрямів запобігання корупції.

Електронні процедури є, по-перше, діяльністю органів публічної адміністрації, по-друге, здійснюються за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів, по-третє, одним із пріоритетів розвитку інформаційного суспільства є надання інформаційних та інших послуг громадянам та юридичним особам із використанням електронних інформаційних систем електронного урядування; по-четверте, електронний зв'язок є основою для забезпечення обміну інформацією між адміністративними органами та громадянами і юридичними особами як одного з напрямів запобігання корупції.

Виокремлено елементи удосконалення сервісної діяльності держави в діяльності суб'єктів публічної адміністрації як один із напрямів запобігання корупції: а) подальша наукова діяльність, спрямована на розробку концептуальних засад розвитку України як сервісної держави; б) розробка сервісної концепції модернізації державного управління; в) впровадження наукових розробок, теоретико-методологічних підходів і рекомендацій у практику державної служби в Україні; г) удосконалення правового регулювання адміністративної діяльності, пов'язаної з наданням послуг; д) впровадження зарубіжного досвіду правового регулювання та організації надання публічних послуг.

Ключові слова: запобігання корупції, електронні послуги, електронні процедури, корупція, орган публічної адміністрації, публічні послуги, послуга, сервіс, функція, правовідносини.

Постановка проблеми. У відносинах між громадянами та державною адміністрацією громадяни є споживачами, а не замовниками послуг. Водночас так само, як постачальники послуг у приватному секторі зосереджуються на потребах, запитах та очікуваннях споживачів («клієнтів»), держава в особі органів публічної влади зосереджується на потребах громадян. Коли категорія «послуга» використовується в Україні, акцент робиться переважно на правових аспектах, особливо на адміністративних процедурах надання послуг. Це можна пояснити тим, що основними розробниками запровадження теорії послуг в Україні були переважно представники адміністративного права. Основними опонентами цієї теорії є також представники В. Авер'янов, І. Голосніченко, С. Ківалов, В. Тимошук юридичної науки, які ставлять під сумнів можливість використання категорії «послуга» щодо діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1, с. 109–114], тому дискусія з цього питання є особливо активною в юридичній науці.

В англійській мові для позначення категорії публічних послуг використовується термін «public services». Однак через особливості українського класифікаційного апарату спочатку замість терміна «публічні послуги» використовувався термін «адміністративні послуги», так само як термін «публічне управління» помилково перекладали як «державне управління». Однак останнім часом термін «адміністративні послуги» став найбільш вживаним, оскільки вважається, що категорія «адміністративні послуги» набула самостійного значення в юридичній науці. Визначення «адміністративні» також є більш вдалим, оскільки вказує на організацію, яка надає такі послуги, тобто на уряд або адміністративний орган. Крім того, прикметник «адміністративний» характеризує владний і публічний (адміністративний) характер діяльності, пов'язаної з наданням таких послуг [2, с. 117]. Публічні послуги – це всі послуги, що надаються державним сектором або іншими організаціями під відповідальність органів публічної влади та за рахунок публічних коштів. Українська концепція адміністративної реформи пропонує нову функцію виконавчої влади, а саме надання адміністративних послуг, що визначаються як «послуги, що надаються адміністративними органами, такі як реєстрація, ліцензування та сертифікація, які є необхідною умовою для реалізації прав і свобод громадян» [3].

Основною метою електронного урядування є забезпечення державою необхідних передумов для участі громадян у процесі прийняття державних рішень за допомогою сучасних ІКТ як один із напрямів запобігання корупції, що сприяє доступності, швидкому, якісному та ефективному наданню державних послуг. Цей процес є досить складним і вимагає належної організації апаратного та програмного забезпечення, створення мереж і, по суті, реорганізації всього процесу для більш ефективного впровадження електронних послуг [4]. Як зазначено в Концепції розвитку електронного урядування в Україні, електронні послуги (або е-послуги) – це адміністративні або інші публічні послуги [1]. Іншими словами, це послуги, що надаються в електронній формі.

Електронна публічна послуга – це публічна послуга, що надається в електронній формі державною установою або органом місцевого самоврядування фізичній особі, громадянину, фізичній або юридичній особі [5]. Закон України «Про адміністративні послуги» визначає адміністративну послугу як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону. Адміністративні послуги надаються як органами державної влади (як правило, адміністративними органами), так і органами місцевого самоврядування [6].

Для надання якісних та ефективних послуг, здійснення процедур необхідно оптимізувати процедури надання послуг як один із напрямів запобігання корупції. Це означає, що деякі документи, що їх надають споживачі, мають бути визнані непотрібними, їхня кількість підлягає скороченню, також важливим є відкриття доступу до національних інформаційних ресурсів та запровадження електронного обміну між установами [3].

Більшість адміністративних послуг надається на регіональному та/або місцевому рівнях. Крім того, багато послуг для громадян та бізнесу надають місцеві адміністративні органи за місцем проживання. Особливо важливо надавати адміністративні послуги в електронній формі, аби вони стали доступними для всіх громадян у будь-який час і в будь-якому місці. З розвитком місцевих та регіональних публічних електронних послуг стрімко зростає складність політики та проблеми забезпечення інтероперабельності, стандартизації, взаємозв'язку та синергії між усіма службами, залученими до цього процесу, а також між усіма рівнями та видами адміністрування. Окремо слід визначити категорії осіб, які визнаються соціально вразливими. Як свідчить аналіз, до соціально вразливих осіб, залежно від сфери надання соціальних послуг, переважно належать такі групи: громадяни, які через різні обставини (похилий вік, хвороба, інвалідність тощо) не можуть самостійно про себе подбати; громадяни, які перебувають у складних життєвих обставинах і середньомісячний сукупний дохід яких нижчий за визначений прожитковий мінімум (безробітні, особи, які шукають роботу, біженці, особи, які постраждали внаслідок стихійного лиха, тощо).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У відносинах між громадянами та державною адміністрацією громадяни є споживачами, а не замовниками послуг. Водночас, так само як постачальники послуг у приватному секторі зосереджуються на потребах, запитах та очікуваннях споживачів («клієнтів»), держава в особі органів публічної влади зосереджується на потребах громадян. Коли категорія «послуга» використовується в Україні, акцент робиться переважно на правових аспектах, особливо на адміністративних процедурах надання послуг. Це можна пояснити тим, що основними мислителями у запровадженні теорії послуг в Україні були переважно представники адміністративного права (В. Авер'янов, І. Голосніченко, С. Ківалов, В. Тимошук). Основними опонентами цієї теорії є також представники юридичної науки, які ставлять під сумнів можливість використання категорії «послуга» щодо діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1, с. 109-114], тому дискусія з цього питання є особливо активною в юридичній науці.

Мета статті полягає в розкритті співвідношення правових категорій «електронні процедури», «публічні послуги» та «сервісна функція» в діяльності суб'єктів публічної адміністрації як одного із напрямів запобігання корупції.

Виклад основного матеріалу. Сервісна концепція держави та державного управління – це сучасне розуміння соціального призначення держави, згідно з яким пріоритетом демократичного врядування є служіння громадянському суспільству, а основним видом діяльності органів публічної влади – надання публічних послуг. У межах сервісної концепції державного управління держава розуміється як «постачальник послуг», адміністративна система – як організація, що надає такі державні (публічні) послуги, а громадяни – як їхні клієнти/споживачі. Крім того, з'явилося нове розмежування між громадянським суспільством і державою з погляду прав, обов'язків і відповідальності. Замість того, щоб виконувати всі завдання самостійно, сучасна держава повинна забезпечувати та організовувати виконання цих завдань.

Відповідно до концепції сервісної держави у 80-90-х рр. XX ст. багато західних країн і США почали оцінювати природу державного управління крізь призму взаємовідносин між державою і громадянським суспільством. Нова концепція державного

управління в західній теорії трансформувала концепцію держави, в якій держава стала інститутом, що надає послуги громадянам. Орієнтація на надання послуг громадянам є основою для модернізації структурних і функціональних компонентів сучасної держави. Оптимізація організаційної, адміністративної та правової діяльності створила можливість передачі функцій надання публічних послуг приватним структурам. Вперше поняття «соціальна держава» та «публічні послуги» були запроваджені в Європейській соціальній хартії від 3 травня 1996 р. Відповідно до положень цього документа держави-учасниці зобов'язуються забезпечити, щоб «кожна людина мала доступ до порад і допомоги, необхідних для уникнення, подолання або полегшення особистих чи сімейних позбавлень через відповідні державні або приватні служби» [5].

На сьогодні мають місце діаметрально протилежні підходи до цього питання, і науковці ще не змогли сформувати загальноприйнятих тлумачень понять «електронні послуги», «публічні послуги» в діяльності суб'єктів публічної адміністрації як один із напрямів запобігання корупції. В. Авер'янов, наприклад, стверджуючи правомірність і термінологічну визначеність поняття «послуги», що надаються адміністративними органами, звертає увагу на неточність маркування цих послуг як адміністративні послуги. Натомість він акцентує увагу не на «владно-організаційних» аспектах відповідних дій (оскільки «адміністрування» є владно-організаційним впливом), а на тому, що вони здійснюються публічними (державними та автономними) адміністративними органами. Іншими словами, найбільш відповідним терміном є «адміністративна послуга» [6, с. 38]. Цей науковець пояснює, що така зміна термінології ґрунтується на визнанні того факту, що публічна влада – це не лише реалізація повноважень покладати обов'язки на народ, а й виконання державою певних зобов'язань перед народом, за які держава несе повну відповідальність перед народом (liability state). Ці зобов'язання є важливою характеристикою справді демократичної держави [7, с. 126].

Зокрема, І. Коліушко та В. Тимошук вважають за доцільне використовувати визначення «адміністративна послуга» і так зване «широке» розуміння поняття «адміністративна послуга». Це, по суті, те саме, що й поняття «публічні послуги», що безпосередньо не надаються органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, але опосередковано покладають на них відповідальність. Введення поняття «адміністративні послуги» має суттєвий вплив на переосмислення змісту предмета адміністративного права та дає підстави для визначення цієї категорії через відповідні правовідносини. Г. Писаренко визначає адміністративні послуги як реалізацію суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи на отримання певних результатів у процесі управлінської діяльності адміністративного органу (зазначає, що це правовідносини, що виникають у зв'язку з їхніми вимогами [8, с. 60]).

Професори О. Кузьменко, В. Колпаков та інші вчені дають широке та вузьке визначення адміністративної послуги: «Адміністративна послуга – це: 1) юридичне оформлення адміністративними органами результатів розгляду справ, що виникають за заявами фізичних, юридичних осіб або інших суб'єктів щодо реалізації прав, свобод і законних інтересів; 2) юридичне оформлення адміністративними органами результатів розгляду справ, що виникають за заявами фізичних, юридичних осіб або інших суб'єктів щодо реалізації прав, свобод і законних інтересів; 3) юридичне оформлення органами, уповноваженими забезпечувати юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів відповідно до закону, за їх заявами, дозвільних документів (наприклад, дозволів (ліцензій), посвідчень, видача довідок, реєстрація тощо)» [9, с. 6].

У звіті, підготовленому Головним управлінням державної служби України на своєму офіційному сайті, категорія «адміністративні послуги» визначається як діяльність адміністративних органів, яка здійснюється за заявою приватних осіб (фізичних або юридичних) і результатом якої є юридичне оформлення прав, свобод і законних інтересів особи (наприклад, видача дозволу, ліцензії, свідоцтва, посвідчення, свідоцтва про реєстрацію) та виконання такою особою обов'язків [10]. Відсутність сучасної нормотворчості демонструє Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012, в якому у преамбулі дається наступне визначення адміністративних послуг: «Адміністративна послуга – результат здійснення суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи владних повноважень з метою набуття, зміни чи припинення прав та/або обов'язків цієї особи відповідно до закону». [11].

На нашу думку, відповідно до правил законотворчої практики преамбула повинна

містити основний зміст закону, а не визначення поняття [11]. Погоджуємося з Є. Легезою, що адміністративна послуга – це розгляд заяв про видачу певних адміністративних актів (дозволів (ліцензій), свідоцтв тощо), спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів фізичних або юридичних осіб та/або виконання ними юридичних обов’язків відповідно до правових норм, під якими розуміється діяльність (регламент) адміністративних органів [12]. Авторське визначення поняття «електронні послуги» представлено за результатами дослідження адміністративних послуг, що надаються адміністративними органами України [13]. На жаль, чинне нормативно-правове законодавство України не містить визначення терміна «електронні послуги», тому звернемося до думок науковців із цього питання [14].

Деякі вчені визначають електронні послуги як надання урядової інформації в електронному вигляді, наприклад, програм і керівних принципів діяльності уряду та формулювання стратегій вирішення найважливіших суспільних проблем. «Електронні послуги характеризуються новими формами участі громадян та співпраці між урядом і громадянами» [15]. «Електронні послуги – це різні види матеріальних і нематеріальних послуг, що надаються в електронній формі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), у тому числі Інтернету» [16, с. 17]. Альтернативно під електронними послугами розуміють державні та муніципальні послуги, а також інформаційні послуги з використанням ІКТ [17, с. 45].

Висновки. Отже, розкрито співвідношення правових категорій «електронні процедури», «публічні послуги» та «сервісна функція» в діяльності суб’єктів публічної адміністрації як один із напрямів запобігання корупції. Одним із пріоритетних напрямів розвитку інформаційного суспільства є здійснення електронних процедур шляхом надання відповідних публічних послуг громадянам та юридичним особам у діяльності суб’єктів публічної адміністрації як один із напрямів запобігання корупції.

Встановлено, що електронні процедури базуються на новітніх інформаційно-комунікаційних технологіях і гарантують обмін інформацією між адміністративними органами та органами місцевого самоврядування.

Обґрунтовано, що публічні послуги та електронні процедури передбачені законом у межах діяльності відповідних суб’єктів влади та реалізуються з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для розгляду заяв про видачу адміністративних актів (дозволів (ліцензій), сертифікатів тощо), спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів фізичних або юридичних осіб та/або виконання ними юридичних обов’язків.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80>.
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.
3. United Nations E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to Support Transformation towards sustainable and resilient societies. New York : United Nations, 2018. 300 p. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf.
4. Реут А. Г. Система державної соціальної допомоги в Україні: сучасні виклики та вплив на бідність. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 44–54.
5. Реут А. Г. Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1. С. 190–200.
6. 9. Make it accessible. *Australian Government. Digital Transformation Agency*. URL : <https://www.dta.gov.au/node/847>.
7. Australian Department of Human Services. URL : <https://www.humanservices.gov.au/organisations/about-us/annual-reports/annual-report-2017-18-html/part-3-transformation-and-technology/reform-service-delivery>.
8. EGovernment in Denmark. January 2015. Edition 17.0. 51 p. URL : https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/egov_in_denmark_-_january_2015_-_v_17_0_final.pdf.
9. ElKayt Program. *Government of Dubai*. URL : <https://www.cda.gov.ae/en/socialcare/PeopleWithDisabilities/Pages/PWDEmploymentElKayt.aspx>.
10. Легеза Є. О. Адміністративні процедури у сфері нерухомого майна: державна реєстрація речових прав та особливості реалізації через електронні торги : монографія. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 246 с.

11. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. Ensuring human rights in Ukraine: problematic issues and ways of their solution in the social and legal sphere. *Cuestiones políticas*. 2020. Vol. 37. No. 64. P. 123–136.
12. Leheza Ye., Shamara O., Chalavan V. Principios del poder judicial administrativo en Ucrania. *DIXI*. 2022. Vol. 24. Núm. 1. P. 1–11.
13. Leheza Ye., Yerko I., Kolomiichuk V., Lisniak M. International Legal And Administrative-Criminal Regulation Of Service Relations. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. 2022. Vol. 10. No. 1. P. 49–60.
14. Matviichuk A., Shcherbak V., Sirko V., Malieieva H., Leheza Ye. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. No. 75. P. 221–231.
15. Tylchuk V., Matselyk T., Hryshchuk V., etc. Administrative and legal regulation of public financial activity: Regulación administrativa y legal de la actividad financiera pública. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. No. 72. P. 573–581.
16. Villasmi Espinoza J., Leheza Ye., Holovii L. Reflections for the interdisciplinary study of the Russian Federation's invasion of Ukraine in 2022: Reflexiones para el estudio interdisciplinario de la invasión de Ucrania por parte de la Federación Rusa en 2022. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. No. 73. P. 16–24.
17. Zhukova Y., Bryl K., Svystun L., Kobrusieva Ye., Leheza Ye. Legal regulation of public administration of education and science: Regulación legal de la administración pública de educación y ciencia. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41. No. 76. P. 336–346.

Надійшла до редакції 04.12.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini [The concept of electronic governance in Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.09.2017 № 649-r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80>. [in Ukr.].
2. Pro administratyvni posluhy [About administrative services] : Zakon Ukrainy vid 06 veresnia 2012 r. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>. [in Ukr.].
3. United Nations E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to Support Transformation towards sustainable and resilient societies. New York : United Nations, 2018. 300 p. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf.
4. Reut, A. H. (2015) Sistema derzhavnoi sotsialnoi dopomohy v Ukraini: suchasni vyklyky ta vplyv na bidnist [The system of state social assistance in Ukraine: modern challenges and impact on poverty]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. № 1 (23), pp. 44–54. [in Ukr.].
5. Reut, A. H. (2008) Sistema sotsialnykh posluh dlia vrazlyvykh verstv naselennia: novitni tendentsii ta innovatsii [The system of social services for vulnerable population groups: the latest trends and innovations]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. № 1, pp. 190–200. [in Ukr.].
6. 9. Make it accessible. *Australian Government. Digital Transformation Agency*. URL : <https://www.dta.gov.au/node/847>.
7. Australian Department of Human Services. URL: <https://www.humanservices.gov.au/organisations/about-us/annual-reports/annual-report-2017-18.html/part-3-transformation-and-technology/reform-service-delivery>.
8. EGovernment in Denmark. January 2015. Edition 17.0. 51 p. URL : https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/egov_in_denmark_-_january_2015_-_v_17_0_final.pdf.
9. ElKayt Program. *Government of Dubai*. URL : <https://www.cda.gov.ae/en/socialcare/PeopleWithDisabilities/Pages/PWDEmploymentElKayt.aspx>.
10. Leheza, Ye. O. (2022) Administratyvni protsedury u sferi nerukhomoho maina: derzhavna reiestratsiia rechovykh prav ta osoblyvosti realizatsii cherez elektronni torhy [Administrative procedures in the field of real estate: state registration of property rights and features of implementation through electronic auctions] : monohrafiia. Dnipro : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 246 p. [in Ukr.].
11. Leheza, Ye., Filipenko, T., Sokolenko, O., Darahan, V., Kucherenko, O. (2020) Ensuring human rights in Ukraine: problematic issues and ways of their solution in the social and legal sphere. *Cuestiones políticas*. Vol. 37. No. 64, pp. 123–136.
12. Leheza, Ye., Shamara, O., Chalavan, V. (2022) Principios del poder judicial administrativo en Ucrania. *DIXI*. Vol. 24. Núm. 1, pp. 1–11.
13. Leheza, Ye., Yerko, I., Kolomiichuk, V., Lisniak, M. (2022) International Legal And Administrative-Criminal Regulation Of Service Relations. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. Vol. 10. No. 1, pp. 49–60.
14. Matviichuk, A., Shcherbak, V., Sirko, V., Malieieva, H., Leheza, Ye. (2022) Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco

normativo universal. *Cuestiones Políticas*. Vol. 40. No. 75, pp. 221–231.

15. Tylchyk, V., Matselyk, T., Hryshchuk, V., etc. (2022) Administrative and legal regulation of public financial activity: Regulación administrativa y legal de la actividad financiera pública. *Cuestiones Políticas*. Vol. 40. No. 72, pp. 573–581.

16. Villasmit Espinoza, J., Leheza, Ye., Holovii, L. (2022) Reflections for the interdisciplinary study of the Russian Federation's invasion of Ukraine in 2022: Reflexiones para el estudio interdisciplinario de la invasión de Ucrania por parte de la Federación Rusa en 2022. *Cuestiones Políticas*. Vol. 40. No. 73, p. 16–24.

17. Zhukova, Y., Bryl, K., Svystun, L., Kobrusieva, Ye., Leheza, Ye. (2023) Legal regulation of public administration of education and science: Regulación legal de la administración pública de educación y ciencia. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41. No. 76, pp. 336–346.

ABSTRACT

Olesia Marchenko. The correlation of the legal categories «electronic procedures» and «public services» in the service activities of public administration bodies as one of the directions of corruption prevention. The correlation of the legal categories «electronic procedures», «public services» and «service function» in the activities of public administration entities as one of the areas of corruption prevention is considered. The modern understanding of the above legal categories by administrative scientists is studied. The conclusion is formulated that «electronic procedures», «public services» are a component of the service function, which should be laid at the basis of the state policy of Ukraine as one of the areas of corruption prevention in order to achieve a human-centric ideology. Public administration bodies must carry out their powers in their activities, adhering to the principles of the rule of law, legality, etc., including guarantees of human rights.

It has been established that in domestic science the category of «procedures» is used, the main attention is paid to legal aspects, in particular electronic procedures for providing services as one of the areas of corruption prevention. This can be explained by the fact that the application of the theory of services in Ukraine is mainly studied by scientists in the field of administrative law. The main opponents of this theory are also representatives of case law, and the discussion on this issue is particularly active in the field of case law. This is due to the fact that the possibility of using the category of «procedure» in relation to the activities of state authorities and local self-government bodies as one of the areas of corruption prevention is being questioned. Electronic procedures are, firstly, the activities of public administration bodies, and secondly, they are carried out using information and communication tools. Thirdly, one of the priorities for the development of the information society is the provision of information and other services to citizens and legal entities using electronic information systems of e-government; fourthly, electronic communication is the basis for ensuring the exchange of information between administrative bodies and citizens and legal entities as one of the areas of corruption prevention.

The elements of improving the service activities of the state in the activities of public administration entities as one of the areas of corruption prevention are identified: a) further scientific activity aimed at developing conceptual principles for the development of Ukraine as a service state; b) development of a service concept for the modernization of public administration; c) implementation of scientific developments, theoretical and methodological approaches and recommendations into the practice of civil service in Ukraine; d) improvement of legal regulation of administrative activities related to the provision of services; e) implementation of foreign experience in legal regulation and organization of the provision of public services.

Keywords: *prevention of corruption, electronic services, electronic procedures, corruption, public administration body, public services, service, function, legal relations.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-10

**Роман
ОПАЦЬКИЙ[©]**
доктор юридичних
наук, доцент

**Андрій
СОБАКАРЬ[©]**
доктор юридичних
наук, професор

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗВІЛЬНЕННЯ ПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ ТА СИНА ВІД ОБОВ'ЯЗКІВ УТРИМУВАТИ ЇХНІХ БАТЬКІВ

У сучасних умовах розвитку сімейного права питання звільнення повнолітніх дочки та сина від обов'язку утримувати батьків набуває все більшої актуальності. Ця проблема зачіпає як правові, так і соціальні аспекти взаємовідносин між членами сім'ї.

У представленому дослідженні здійснено аналіз нормативно-правового регулювання цього питання, підстав, за яких можливе звільнення дітей від утримання батьків, а також порядку вирішення таких справ у суді.

Одним із ключових аспектів дослідження є визначення підстав, що дозволяють звільнити повнолітніх дітей від обов'язку утримання. До них віднесено: неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дітей, наявність фактів зловживання батьками своїми правами, фінансова неспроможність дітей або інші обставини, що вказують на необґрунтованість утримання. Наголошено, що ці підстави мають бути чітко окреслені в законодавстві для уникнення неоднозначного тлумачення та забезпечення справедливості у вирішенні спорів.

Особливу увагу приділено аналізу судової практики, котра демонструє, що рішення у таких справах часто залежать від суб'єктивної оцінки суддів і недостатнього врахування морально-етичних аспектів взаємовідносин між батьками та дітьми.

Також охарактеризовано порядок розгляду справ щодо звільнення повнолітніх дітей від обов'язку утримувати батьків. Наголошено на важливості дотримання принципів законності, справедливості та пропорційності при ухваленні рішень. Запропоновано вдосконалити механізм судового розгляду таких справ шляхом запровадження більш чітких процесуальних правил, що враховували б індивідуальні обставини кожного конкретного випадку.

Результати дослідження спрямовані на формування ефективної системи правового регулювання, що забезпечить баланс інтересів повнолітніх дітей і батьків, сприятиме вирішенню сімейних конфліктів і зміцненню сімейних відносин у сучасному суспільстві. Підкреслено, що вдосконалення правового механізму в цій сфері дозволить не лише захистити права всіх учасників сімейних відносин, але й забезпечити стабільність і передбачуваність правозастосовної практики.

Дослідження стане корисним для науковців, практикуючих юристів, суддів та інших спеціалістів, які займаються питаннями сімейного права, а також для розробників нормативно-правових актів у цій сфері.

Ключові слова: обов'язок утримання, повнолітні діти, непрацездатні батьки, відповідальність, правові наслідки, судовий порядок, права і обов'язки, види юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Питання звільнення повнолітніх дітей від утримання батьків є важливим аспектом сімейного права, оскільки відображає баланс між соціальною та правовою відповідальністю членів сім'ї. В умовах сучасного розвитку

© Р. Опацький, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

roman.opatskyi@dduvs.edu.ua

© А. Собакарь, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>

andrii.sobakar@dduvs.edu.ua

суспільства та змін у сімейно-правових відносинах особливо актуальним є вивчення підстав та порядку такого звільнення.

Зокрема, економічні, соціальні та демографічні зміни впливають на потребу перегляду нормативно-правового регулювання відносин між батьками та повнолітніми дітьми. Зростання кількості випадків, коли батьки звертаються за утриманням до суду, а також наявність конфліктних ситуацій у сім'ях викликає потребу в чіткому визначенні підстав, за яких повнолітні діти можуть бути звільнені від такого обов'язку.

Крім того, існує потреба в аналізі практики застосування законодавства у цій сфері, що є актуальним для забезпечення справедливості у відносинах між членами сім'ї. Недостатня увага до цього питання може сприяти виникненню правових колізій та суперечностей.

Дослідження цієї теми дозволить удосконалити правове регулювання, сприятиме захисту прав та інтересів як повнолітніх дітей, так і батьків, а також забезпечить гармонізацію сімейних відносин в умовах сучасного українського суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика звільнення від юридичної відповідальності завжди була та залишається однією з дискусійних у правничій науці. Фахівці в галузях кримінального, адміністративно-деліктного та трудового права здійснили фундаментальні дослідження із зазначеного питання. Водночас у сімейному праві основний акцент робився саме на розробці механізму примусу до утримання дітей, непрацездатних та літніх людей. Сама ж проблема звільнення повнолітніх дочки та сина від утримання батьків розглядалася як дотична. Однак констатувати повну відсутність робіт також буде неправильним. Безпосередньо обов'язку повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків присвячені роботи таких правників: Г. Богданова, Є. Костюченко, О. Лук'янчук, О. Розгон, Ю. Рустамова, які опосередковано все ж розглядали підстави звільнення повнолітніх дочки та сина від утримання батьків.

Вищезазначене спонукало приділити окрему увагу комплексному дослідженню проблематики, пов'язаної з підставами звільнення повнолітніх дочки та сина від утримання батьків.

Метою дослідження є комплексний аналіз підстав і порядку звільнення повнолітніх дочок і синів від обов'язку утримувати батьків із огляду на чинне законодавство України, практику його застосування та сучасні соціально-правові реалії, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери з метою забезпечення балансу інтересів обох сторін і справедливості у сімейних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Сімейне законодавство України чітко визначає обов'язки повнолітніх дітей щодо утримання своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги. Однак законодавець, зважаючи на принципи справедливості, соціальної рівності та етичні підходи до регулювання сімейних правовідносин, встановлює окремі випадки, за яких повнолітні дочки або сини можуть бути звільнені від цього обов'язку. Такий підхід дозволяє урівноважити права і обов'язки всіх сторін у сімейних правовідносинах, уникаючи зловживань із боку батьків, які у минулому ухилялися від виконання своїх обов'язків [1].

Згідно зі ст. 204 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [2] суд може звільнити повнолітніх дітей від обов'язку утримання своїх батьків за наявності підстав, що підтверджують факт ухилення батьків від виконання їхніх обов'язків щодо виховання та утримання дітей у минулому. Ця норма є проявом основоположних принципів справедливості, закріплених у законодавстві. Застосування цієї статті дає можливість захистити інтереси повнолітніх дітей, які в дитинстві не отримували належної уваги, матеріальної підтримки чи виховання з боку своїх батьків.

Однією з основних підстав для звільнення повнолітніх дітей від обов'язку утримання батьків є факт ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо дітей. Ухилення може виявлятися у різних формах: від повної відсутності участі у вихованні до несплати аліментів, байдужості до емоційного та фізичного стану дитини або навіть фізичного чи психологічного насильства. Важливо зазначити, що саме систематичний характер такого ухилення є ключовою підставою для звільнення повнолітніх дітей від їхніх зобов'язань перед батьками [3].

Судова практика з цього питання демонструє, що для ухвалення рішення про звільнення від обов'язку утримання батьків необхідно надати переконливі докази. Такими

доказами можуть бути:

- документи, що підтверджують несплату аліментів батьками під час дитинства заявника (рішення судів про стягнення аліментів, виконавчі документи тощо);
- акти органів опіки та піклування, що свідчать про нехтування батьківськими обов'язками;
- свідчення свідків, які можуть підтвердити факт відсутності участі батьків у житті дитини;
- медичні довідки чи висновки психологів, що засвідчують негативний вплив поведінки батьків на психічний або фізичний стан дитини [4].

Порядок звільнення від обов'язку утримання передбачає подання відповідного позову до суду. Заявник повинен аргументовано викласти обставини справи, надати докази, що підтверджують неналежне виконання батьками їхніх обов'язків. Суд, розглядаючи справу, враховує всі обставини, зокрема тривалість ухилення, причини такого ухилення, а також можливі наслідки для сторін.

Судова практика демонструє, що звільнення від обов'язку утримання може бути частковим або повним. У деяких випадках, навіть якщо встановлено факт ухилення батьків від обов'язків, суд може зобов'язати дітей сплачувати аліменти на обмежений строк – не більш ніж три роки. Такі рішення приймаються у виняткових обставинах, наприклад, якщо батьки перебувають у критичному стані здоров'я і не мають інших джерел для виживання [4].

Водночас важливим аспектом є те, що звільнення від обов'язку утримання не є автоматичним навіть за наявності підстав. Суд детально аналізує матеріали справи, оцінює докази, а також враховує поведінку повнолітніх дітей. Наприклад, якщо встановлено, що, незважаючи на неналежне виконання обов'язків батьками, діти підтримували з ними контакт і отримували певну допомогу, суд може відмовити у звільненні або прийняти часткове рішення [5].

У п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» роз'яснено, що обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК України), не є абсолютним. У зв'язку з цим суд на вимогу дочки, сина, до яких пред'явлено позов про стягнення аліментів, зобов'язаний перевірити їхні доводи про ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо них [6].

Тобто, звільнення від обов'язку утримувати матір, батька може мати місце лише у випадку, якщо такий обов'язок у дочки, сина виник.

Так, у справі № 400/1621/16-ц Касаційний цивільний суд дійшов висновку про відмову у задоволенні як первісного позову про стягнення аліментів на утримання непрацездатного батька, так і зустрічного позову про звільнення від обов'язку утримувати батька. Суд звернув увагу, що позивач за первісним позовом не довів факт потреби матеріальної допомоги, що виключає можливість застосування ч. 1 ст. 202 СК України та обов'язок відповідача утримувати свого непрацездатного батька. Касаційний цивільний суд визнав помилковими висновки судів про задоволення зустрічного позову, оскільки суди не врахували, що у відповідача (за первісним позовом) не виник обов'язок утримувати батька [7].

В іншій справі, № 676/5118/16-ц суд визнав належними доказами ухилення батька від виконання своїх батьківських обов'язків після припинення спільного проживання із матір'ю особи довідку загальноосвітньої школи, довідку навчально-виховного комплексу та показання свідків [8].

Щодо факту необхідності матеріальної допомоги Верховний Суд зазначав, що необхідність матеріальної допомоги визначається в кожному конкретному випадку залежно від матеріального становища батьків. До уваги береться отримання батьками пенсії, державних пільг, субсидій, наявність у батьків майна, що може приносити дохід, тощо. Сам собою факт непрацездатності батьків не зумовлює виникнення у дітей обов'язку надання утримання та не свідчить про наявність потреби в отриманні матеріальної допомоги (постанова Касаційного цивільного суду від 14.11.2018 у справі № 175/1508/16-ц) [9].

Слід також звернути увагу, що відповідно до ч. 1 ст. 204 СК України дочка, син звільняються судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько не сплачували аліменти на

утримання дитини, що призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, і така заборгованість є непогашеною на момент прийняття судом рішення про визначення розміру аліментів на батьків. Така несплата підтверджується довідкою органу державної виконавчої служби або приватного виконавця.

Водночас у виняткових випадках суд може присудити з дочки, сина аліменти на строк не більш ніж у три роки [10].

На особливу увагу заслуговує питання морально-етичного аспекту звільнення від обов'язку утримання. Незважаючи на юридичні підстави, багато дітей не бажають звертатися до суду для звільнення від обов'язку, вважаючи, що це суперечить моральним цінностям або соціальним нормам. Такі ситуації ілюструють значущість родинних відносин та їхнього впливу на рішення правових спорів.

Крім того, слід враховувати, що обов'язок утримання може не виникнути, якщо батьки були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені. Відповідно до ст. 166 СК України позбавлення батьківських прав тягне за собою втрату права на утримання, що є важливим запобіжником від зловживань із боку недобросовісних батьків. Це також слугує додатковою підставою для звільнення повнолітніх дітей від обов'язку [11].

Отже, система звільнення повнолітніх дітей від обов'язку утримання своїх батьків є складною, але водночас справедливою та виваженою, що забезпечує всебічний захист прав та інтересів усіх сторін. Ця система враховує не лише юридичні, але й етичні аспекти сімейних відносин, оскільки баланс між правами й обов'язками батьків і дітей є одним із ключових принципів сімейного законодавства України. Зокрема, вона спрямована на захист повнолітніх дітей, які зазнали недбалості чи байдужості з боку своїх батьків у дитинстві, та встановлює чіткі критерії й підстави для звільнення від обов'язків, пов'язаних із утриманням [12].

Важливою перевагою цієї системи є те, що вона дозволяє уникнути зловживань і гарантує, що права та обов'язки між батьками і дітьми є взаємними. Законодавчі норми з цього питання сприяють формуванню відповідального ставлення батьків до своїх дітей у ранньому віці, адже розуміння наслідків недбалого ставлення є суттєвим чинником, що допомагає запобігти його проявам. При цьому судовий механізм, передбачений для реалізації права на звільнення від обов'язку, надає можливість врахувати всі обставини кожної окремої ситуації. Завдяки цьому механізму українське сімейне законодавство дотримується принципу справедливості, що становить основу гармонійного суспільного розвитку.

Встановлюючи чіткі правила, що регулюють обов'язки й права у сімейних відносинах, система звільнення повнолітніх дітей від обов'язку утримання своїх батьків забезпечує захист інтересів кожної сторони та закладає фундамент для стабільності й добробуту як окремих родин, так і суспільства загалом.

Висновки. У результаті дослідження підстав та порядку звільнення повнолітніх дочки та сина від утримання батьків встановлено, що це питання має важливе значення для розвитку сімейного права та практичного забезпечення справедливості у сімейних відносинах.

Аналіз дозволив визначити основні підстави для звільнення повнолітніх дітей від утримання батьків, як-от: неспроможність дітей виконувати цей обов'язок через поважні причини (наприклад, стан здоров'я, скрутне матеріальне становище), неналежне виконання батьками своїх обов'язків у минулому, а також інші виняткові обставини, що унеможливають утримання.

Досліджено порядок звільнення від такого обов'язку, що передбачає, зокрема, звернення до суду, обґрунтування заявником відповідних обставин і надання доказів, що підтверджують необхідність звільнення.

Проведений аналіз свідчить про необхідність вдосконалення правового регулювання цієї сфери. Зокрема, доцільним є уточнення законодавчих норм, що визначають підстави для звільнення від утримання, а також розробка рекомендацій для судової практики з метою уніфікації підходів до вирішення таких справ.

Запропоновані висновки можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень, спрямованих на розробку більш чітких і прозорих механізмів регулювання правовідносин між батьками та повнолітніми дітьми, а також сприятимуть зміцненню принципів справедливості та гуманізму у сфері сімейного права.

Список використаних джерел

1. Малишко С. І. Юридичний обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків та механізм його реалізації як предмет наукових досліджень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 43–46. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2021/8.pdf.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Барабаш Ю. Г. та ін. Конституційне право : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. 528 с.
4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.
5. Лук'янчук О. І. Підстави виникнення обов'язку дітей утримувати непрацездатних батьків. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 25–29.
6. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06?lang=ru#Text>.
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 400/1621/16-ц від 07 листопада 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77720678>.
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 676/5118/16-ц від 28 листопада 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78529159>.
9. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області у справі № 175/1508/16-ц від 13 грудня 2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63575624>.
10. Звільнення повнолітніх сина, дочки від обов'язку утримувати батьків. *Європейська правнича компанія*. URL : <https://ukrprawo.net/legal-advice-duty-to-support-parents/>.
11. Малишко С. І. Поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 31–35.
12. Кучук А. М. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків як загальноправова проблема. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 25–30.

Надійшла до редакції 03.12.2024

Прийнято до опублікування 08.12.2024

References

1. Malysko, S. I. (2021) Yurydychnyi obov'язok povnolitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsездatnykh batkiv ta mekhanizm yoho realizatsii yak predmet naukovykh doslidzhen [The legal obligation of adult children to take care of their disabled parents and the mechanism of its implementation as a subject of scientific research]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11, pp. 43–46. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2021/8.pdf. [in Ukr.].
2. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].
3. Barabash, Yu. H. ta in. (2021) Konstytutsiine pravo [Constitutional law] : pidruch. / za zah. red. M. I. Koziubry. Kyiv : VAITE. 528 p. [in Ukr.].
4. Romovska, Z. V. (2009) Simeinyi kodeks Ukrainy: nauково-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. Kyiv : Pravova yednist. 432 p. [in Ukr.].
5. Lukianchuk, O. I. (2019) Pidstavy vynyknennia obov'язku ditei utrymuvaty nepratsездatnykh batkiv [Grounds for the origin of the obligation of children to support disabled parents]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 25–29. [in Ukr.].
6. Pro zastosuvannia sudamy okremykh norm Simeinoho kodeksu Ukrainy pry rozghliadi sprav shchodo batkivstva, materynstva ta stiahnennia alimentiv [On the Application by Courts of Certain Norms of the Family Code of Ukraine in Considering Cases of Paternity, Maternity, and Collection of Alimony] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 15.05.2006 № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06?lang=ru#Text>. [in Ukr.].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u spravi № 400/1621/16-ts vid 07 lystopada 2018 r. [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation in case No. 400/1621/16-ts dated November 07, 2018]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77720678>. [in Ukr.].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u spravi № 676/5118/16-ts vid 28 lystopada 2018 r. [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation in case No. 676/5118/16-ts dated November 28, 2018]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78529159>. [in Ukr.].
9. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti u spravi № 175/1508/16-ts vid 13

hrudnia 2016 r. [Resolution of the Court of Appeal of Dnipropetrovsk Region in case No. 175/1508/16-ts dated December 13, 2016]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63575624>. [in Ukr.].

10. Zvinnennia povnolitnikh syna, dochky vid oboviazku utrymuvaty batkiv [Exemption of adult sons and daughters from the obligation to support their parents]. *Yevropeiska pravnycha kompaniia*. URL : <https://ukrprawo.net/legal-advice-duty-to-support-parents/>. [in Ukr.].

11. Malyshko, S. I. (2022) Poniattia yurydychnoho oboviazku povnolitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsездatnykh batkiv [The concept of the legal obligation of adult children to take care of their incapacitated parents]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 1, pp. 31–35. [in Ukr.].

12. Kuchuk, A. M. (2024) Oboviazok povnolitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsездatnykh batkiv yak zahalnopravova problema [The obligation of adult children to take care of their incapacitated parents as a general legal problem]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2, pp. 25–30. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Opatsky, Andrii Sobakar. Grounds and procedure for releasing of adult daughter and son from obligation to maintain their parents. In the current conditions of family law development, the issue of releasing adult daughters and sons from the obligation to support their parents is becoming increasingly relevant. This problem affects both legal and social aspects of relationships between family members. The article examines the regulatory and legal regulation of this issue, analyzes the grounds on which children can be released from parental support, as well as the procedure for resolving such cases in court.

One of the key aspects of the study is the determination of the grounds that allow releasing adult children from the obligation to support. These include: improper fulfillment by parents of their responsibilities for raising children, the presence of facts of abuse by parents of their rights, financial insolvency of children or other circumstances that indicate the unfoundedness of support. The author emphasizes that these grounds should be clearly outlined in the legislation to avoid ambiguous interpretation and ensure fairness in resolving disputes.

Particular attention is paid to the analysis of judicial practice, which demonstrates that decisions in such cases often depend on the subjective assessment of judges and insufficient consideration of the moral and ethical aspects of the relationship between parents and children.

The article also describes the procedure for considering cases regarding the release of adult children from the obligation to support their parents. The importance of adhering to the principles of legality, fairness and proportionality when making decisions is emphasized. It is proposed to improve the mechanism for judicial consideration of such cases by introducing clearer procedural rules that would take into account the individual circumstances of each specific case.

The results of the study are aimed at forming an effective system of legal regulation that will ensure a balance of interests of adult children and parents, facilitate the resolution of family conflicts and contribute to the strengthening of family relations in modern society. The author emphasizes that improving the legal mechanism in this area will not only protect the rights of all participants in family relations, but also ensure stability and predictability of law enforcement practice.

The article will be useful for scholars, practicing lawyers, judges and other specialists dealing with family law issues, as well as for developers of regulatory legal acts in this area.

Keywords: *maintenance obligation, adult children, incapacitated parents, responsibility, legal consequences, judicial procedure, rights and obligations, types of legal liability.*

УДК 347.615

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-11

**Сергій
ДЯЧЕНКО[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Наталія
САВЕНКО[©]**
здобувач першого
(бакалаврського)
рівня вищої освіти

*(Державний податковий університет,
м. Ірпінь Київської обл., Україна)*

СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ НА НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУДОВА ПРАКТИКА

Досліджено судову практику щодо стягнення аліментів на неповнолітніх дітей у контексті воєнного стану. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють відносини в окресленій сфері, судові рішення, пов'язані зі стягненням аліментів на неповнолітніх дітей в умовах воєнного стану. Зокрема, розглянуто такі питання: зміни у розмірі аліментів, порядок їх виплати, забезпечення виконання судових рішень, а також вплив воєнного стану на права дитини на належне утримання.

Аліменти на дитину нараховуються за рішенням суду зі дня подання позову, а у разі подання заяви про видачу судового наказу – зі дня подання заяви. Коли особа отримує рішення суду про стягнення аліментів на неповнолітню дитину і це рішення на користь дитини, є кілька варіантів його виконання (добровільне та примусове виконання рішення суду).

Нині багато людей мобілізовано на захист нашої землі від окупантів. У зв'язку з цим дуже поширеним стало питання, чи можна стягнути аліменти на неповнолітню дитину з платника, який перебуває в ЗСУ. З цього приводу законодавством чітко визначено, що обмежень щодо стягнення аліментів з військовослужбовців немає. Тому військовослужбовці, як правило, сплачують аліменти на загальних засадах та з усіх видів грошового забезпечення.

Проведене дослідження дозволяє виявити тенденції, проблеми та особливості, що виникають у зазначеній сфері правовідносин в умовах воєнного стану.

Ключові слова: аліменти, неповнолітні діти, воєнний стан, судова практика, сімейне право, права дитини.

Постановка проблеми. Війна в країні, безумовно, торкнулася всіх сфер життя громадян і не оминула жодну категорію населення. І в мирний час, і в реаліях сьогодення діти потребують особливої уваги та турботи, а також гарантій захисту своїх прав та законних інтересів. У період воєнного стану країна активно реагувала на різноманітні виклики та адаптувала чинне законодавство до раптових змін. Питання захисту прав дитини неодноразово ставали центром таких змін. Проте одним із найактуальніших питань, як у звичайний час, так і зараз, є утримання дітей (аліменти).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Тема стягнення аліментів на неповнолітніх дітей в умовах воєнного стану завжди є актуальною та потребує постійної уваги з боку наукової спільноти. Воєнний конфлікт вносить значні корективи в життя суспільства, зокрема у сферу сімейних відносин. У різні часи дослідження з окресленої тематики проводили, зокрема: В. Труба, В. Бобрик, Л. Красицька, В. Кройтор, З. Ромовська та інші вчені. Вони розглядали проблемні питання

© С. Дяченко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0104-2769>

sv_dyachenko@ukr.net

© Н. Савенко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-3405-0396>

natalka12052005@gmail.com

стягнення аліментів, досліджували судову практику, обґрунтовували важливість розробки цієї даної та перспектив вирішення таких спірних питань у цивільному судочинстві. Проте аналіз наявних наукових праць виявив, що аспекти вирішення спірних питань щодо стягнення аліментів саме в умовах воєнного стану є недостатньо дослідженими.

Метою статті є проаналізувати, як воєнний стан впливає на право дитини на належне утримання; вивчити та узагальнити судову практику щодо розгляду справ про стягнення аліментів в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Справи про стягнення аліментів на дітей розглядаються районним судом. Позовну заяву про стягнення аліментів на дітей можна пред'являти як за місцем проживання позивача – одержувача аліментів, так і за місцем проживання відповідача – платника аліментів. Строки розгляду справ про стягнення аліментів залежать від завантаженості суду, але вони не повинні перевищувати один місяць згідно з ч. 1 ст. 157 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [12]. При поданні позовної заяви про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей судовий збір не сплачується згідно з п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [5].

Законом України «Про внесення зміни до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження»» від 15 березня 2022 р., який набрав чинності 26 березня 2022 р., було доповнено Закон України «Про виконавче провадження» низкою положень, пов'язаних із військовою агресією російської федерації на території нашої держави.

У продовження прийнятого закону Міністерством юстиції України 1 квітня 2022 р. було опубліковано роз'яснення щодо аліментних зобов'язань у період воєнного стану. Зокрема, зазначено, що Верховна Рада України прийняла закон, яким передбачено, що тимчасово на період до припинення або скасування воєнного стану на території України припиняється звернення щодо стягнення на заробітну плату та інший дохід боржника [9].

Водночас Мін'юст звернув увагу на те, що забороняється відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів щодо виконання рішень на території адміністративно-територіальних одиниць, тимчасово окупованих внаслідок російської військової агресії, під час цієї окупації.

З-поміж іншого варто зазначити, що після введення воєнного стану на території України було проведено низку заходів, спрямованих на недопущення несанкціонованого доступу до державних реєстрів. Вони передбачали тимчасове обмеження доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження та Єдиного реєстру боржників, що унеможливило роботу державних та приватних виконавців і, таким чином, вплинуло на процес виконання справ про стягнення аліментів – ці справи фактично блокувалися.

Проте пізніше наказом Міністерства юстиції України від 04 квітня 2022 р. № 1310/5 «Деякі питання доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження та Єдиного реєстру приватних виконавців України у період воєнного стану» було встановлено порядок відновлення доступу державних виконавців до зазначених систем.

Відповідно до ст. 182 Сімейного кодексу України (далі – СК України) аліменти на дітей, що стягуються з батька, матері у частці від заробітку (доходу) платника, не можуть бути менше, ніж 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Також стаття встановлює перелік обставин, що підлягають доказуванню при визначенні судом розміру аліментів, а саме: стан здоров'я та матеріальне становище дитини та платника аліментів; наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дітей; інші обставини, що мають істотне значення.

Частіше за все розмір аліментів визначається у частці від заробітку (доходу) матері, батька дитини. Згідно з ч. 5 ст. 183 СК України «той із батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину» [10].

Проте, якщо платник аліментів має мінливий, нерегулярний дохід, суд за заявою одержувача аліментів, керуючись ст. 184 СК України, може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі у розмірі 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

У ст. 192 СК України встановлено: «Розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за

рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них та в інших випадках, передбачених цим Кодексом» [10]. На нашу думку, законодавець слушно затвердив можливість змінити розмір аліментів, оскільки можливість змінювати розмір аліментів є важливою гарантією справедливості та адаптивності сімейного права до мінливих життєвих обставин. Коли матеріальне становище одного з батьків змінюється (наприклад, збільшуються доходи або з'являються додаткові утриманці), можливість скоригувати розмір аліментів дозволяє зберегти баланс і забезпечити адекватну підтримку дитини.

Так, Луцький міськрайонний суд у своєму рішенні зауважив: «Враховуючи зміст статей 181, 192 СК України, розмір аліментів, визначений рішенням суду, не вважається незмінним. Отже, у зв'язку із значним покращенням матеріального становища платника аліментів один із батьків дитини може подати до суду заяву про збільшення розміру аліментів. Значне погіршення матеріального становища платника аліментів може бути підставою для його вимоги про зменшення розміру аліментів (див. постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 15.09.2021 у справі № 364/1139/19). У постанові Верховного Суду України від 05.02.2014 у справі № 6-143цс13 зроблено висновок, що розмір аліментів, визначений рішенням суду, не вважається незмінним. Отже, у зв'язку із значним покращенням матеріального становища платника аліментів матір дитини може подати до суду заяву про збільшення розміру аліментів. Значне погіршення матеріального становища батька може бути підставою для його вимоги про зменшення розміру аліментів. СК України передбачає підстави для зміни розміру аліментів, визначеного за рішенням суду, але не пов'язує їх зі способом присудження. Отже, у спірних правовідносинах підлягає застосуванню не тільки стаття 192 СК України, але й низка інших норм, присвячених обов'язку батьків утримувати своїх дітей (стаття 182 «Обставини, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів», стаття 183 «Визначення розміру аліментів у частці від заробітку (доходу) матері, батька дитини», стаття 184 «Визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі»)). За встановлених фактичних обставин справи та з урахуванням релевантних джерел права суд дійшов таких висновків. Позивач зазначив, що в нього на утриманні перебуває двоє неповнолітніх дітей, а тому загальна сума сплачуваних на них аліментів повинна становити 1/3 його заробітку (доходу), по 1/6 частці на кожну дитину. Тобто свої вимоги позивач фактично обґрунтував зміною сімейного стану. При цьому позивач вказав, що його матеріальний стан протягом декількох років залишається незмінним. Даючи відповідь на цей аргумент і відхиляючи його, суд виходить з того, що зменшення розміру аліментів у зв'язку з тим, що позивач має на утриманні дітей, які народилися в іншому шлюбі, а також дружину, без доведення погіршення майнового становища, самі по собі не є підставою для зменшення розміру аліментів. Такий правовий висновок викладений в постанові ВС від 22.07.2024 у справі №688/4308/23. Народження другої дитини у іншому шлюбі не є безумовною підставою для зменшення розміру аліментів (див. постанову ВС від 09.09.2024 у справі №314/4732/19). Суд зауважив, що обставини сімейного стану, якими позивач обґрунтовує свій позов, були наявними станом на час видання судом наказів про стягнення аліментів на дітей. Суд висновує, що позивач не підтвердив обставин, які можуть бути підставою для зменшення розміру аліментів на неповнолітніх дітей або які свідчать про неможливість надавати матеріальну допомогу дітям. Суд не приймає визнання позову з боку відповідачки ОСОБА_1, оскільки таке визнання суперечить інтересам як її дитини, так і дитини іншої відповідачки ОСОБА_3. Отже, в задоволенні позову слід відмовити» [8].

За загальним правилом, аліменти, призначені судом, обчислюються зі дня звернення до суду, а у разі подання заяви про видачу судового наказу – зі дня подання заяви (ч. 1 ст. 191 СК України). Проте законодавець допускає стягнення аліментів за минулий період (не більш ніж 10 років) (ч. 2 ст. 191 СК України). Про факти, котрі необхідно довести для такого стягнення, нагадав Верховний Суд у постанові від 20 березня 2024 р. у справі № 235/101/21.

Цікавим питанням є стягнення аліментів за минулий час у контексті розгляду питання встановлення батьківства. Суди мають різну позицію. Відповідно до постанови Верховного Суду у справі № 369/9386/17 від 19 квітня 2023 р. суд апеляційної інстанції вважав, що аліменти на утримання дитини підлягають стягненню з моменту визнання районним судом батьківства відповідача, а не з моменту звернення до суду з відповідним позовом. Верховний

Суд з цим не погодився, оскільки це суперечить ч. 1 ст. 191 СК України, зазначивши: «з відповідача на користь позивача підлягають стягненню аліменти на утримання дитини саме з моменту звернення до суду з відповідною позовною заявою» [11].

Згідно зі ст. 199 СК України «якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той з батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання» [10]. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду свідчить застосування згаданої статті на практиці: «Аналіз змісту частини другої статті 199 СК дає підстави для висновку, що законодавець не передбачив такої можливості, як зупинення нарахування аліментів, переривання сплати аліментів у певні періоди, зокрема коли повнолітня дитина безпосередньо не бере участі в освітньому процесі, а також звільнення платника аліментів від сплати аліментів на утримання повнолітньої дитини у зв'язку з продовженням нею навчання в період канікул, переходу на навчання на інший освітній рівень або до іншого навчального закладу, зокрема вступу до магістратури. Правило частини другої статті 199 СК виключно передбачає припинення права повнолітньої дитини на утримання у разі припинення нею навчання, тобто закінчення або відрахування з навчання у навчальному закладі. Законодавець не передбачив винятку з правила частини першої статті 199 СК, яка, зокрема, не містить застереження про те, що канікулярний період, період вступу до вищого навчального закладу для здобуття вищого рівня освіти не входять до періоду нарахування та сплати аліментів одним із батьків на користь повнолітньої дитини. Завершення повнолітньою дочкою/сином, до досягнення ними 23 років, навчання на певному освітньому рівні та: безпосередній після цього перехід (вступ) до навчального закладу на наступний рівень освіти; або безпосередній після цього перехід (вступ) до навчального закладу для здобуття освіти на наступному рівні чи за іншою спеціальністю, незалежно від того, чи відбувається це в тому самому або у різних закладах освіти, не свідчить про припинення навчання та, відповідно, саме по собі не є підставою для припинення права на утримання (аліменти)» [1].

Варто звернутися до аналогічного рішення Богунського районного суду: «Згідно з частиною другою статті 27 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 року батьки або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Правовідносини щодо утримання батьками повнолітніх дочки, сина регулюються главою 16 СК України, яка, зокрема, передбачає обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, у спосіб сплати аліментів (статті 199, 200, 201 СК України). Отже, стягнення аліментів на утримання дитини, яка продовжує навчання, є одним із способів захисту інтересів дитини, забезпечення одержання нею коштів, необхідних для її життєдіяльності, оскільки на період навчання вона не має самостійного заробітку та потребує матеріальної допомоги з боку батьків, які зобов'язані утримувати своїх повнолітніх дітей, що продовжують навчатися, до досягнення ними двадцяти трьох років. Дана правова позиція викладена у постанові Верховного Суду від 13.04.2021 у справі № 308/4214/18. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» прожитковий мінімум з 01.01.2024 для дітей віком від 6 до 18 років становить 3196 грн., для працездатних осіб – 3028 грн. на місяць

Отже, оскільки стягнення аліментів на утримання дитини, яка продовжує навчання, є одним із способів захисту інтересів дитини, забезпечення одержання нею коштів, необхідних для її життєдіяльності, оскільки на період навчання вона не має самостійного заробітку та потребує матеріальної допомоги з боку батьків, які зобов'язані утримувати своїх повнолітніх дітей, що продовжують навчатися, до досягнення ними двадцяти трьох років, та зважаючи, що обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей на період навчання є спільним обов'язком та враховуючи, що відповідач офіційно працевлаштований, має доходи, сплачує аліменти, проживає у цивільному шлюбі, що не повинно позбавляти дитину гарантованого розміру аліментів, тим більш у воєнний час, суд дійшов висновку, що відповідач у відповідності до положень ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» може сплачувати аліменти на утримання дитини, яка продовжує навчання, в розмірі 1500 грн. щомісячно, у зв'язку з чим позовні

вимоги підлягають задоволенню частково» [6].

Одне з актуальних питань, що постає в умовах воєнного стану, стосується стягнення аліментів з платників, які перебувають в Збройних Силах України. З цього приводу законодавством чітко визначено, що обмежень щодо стягнення аліментів з військовослужбовців немає.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 р. № 122 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146» встановлено, що з військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Держспецв'язку, Держприкордонслужби, поліцейських, осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів внутрішніх справ, Національного антикорупційного бюро, Державного бюро розслідувань, БЕБ, служби цивільного захисту та Державної кримінально-виконавчої служби, співробітників Служби судової охорони утримання аліментів провадиться з усіх видів грошового забезпечення, крім грошового забезпечення, що не має постійного характеру, та інших випадків, передбачених законом [3]. Тому військовослужбовці, як правило, сплачують аліменти на загальних засадах та з усіх видів грошового забезпечення.

Якщо чоловік перебуває у Збройних Силах України, то провадження щодо стягнення аліментів буде зупинено на підставі п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України: «перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції» [12]. Так, ухвала Львівського апеляційного суду у справі № 439/1518/23 від 09.04.2024 зупинила провадження саме на підставі ст. 251 ЦПК України.

Рішення Івано-Франківського міського суду свідчить про те, що не завжди зупиняють провадження, коли сторона знаходиться у складі Збройних Сил України: «Відповідно до статті 8 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного та соціального розвитку. При цьому суд зауважує, що згідно з положеннями статті 27 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, яка ратифікована постановою Верховної Ради України №789-ХІІ від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27 вересня 1991 року, держава визнає право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Батько(-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Статтею 18 зазначеної вище Конвенції передбачено, що суд повинен докласти всіх можливих зусиль для того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Згідно зі статтею 180 Сімейного кодексу України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення повноліття.

Як вбачається з матеріалів справи, відповідач особисто участь у судових засіданнях не брав, оскільки перебуває у ЗСУ, водночас користувався правом подачі заяв. Відзив на позов не подавав, участь представника не забезпечував, на підтвердження свого майнового стану та доходів пояснень не подавав, докази не долучав. Отже, суд повинен врахувати всі обставини, які доводяться сторонами, а також врахувати в т.ч. і розмір прожиткового мінімуму на дитину, інші витрати батьків. При визначенні розміру аліментів суд враховує обставини, визначені в ст. 182 СК України, а саме стан здоров'я та матеріальне становище позивача, стан здоров'я та матеріальне становище відповідача, те, що він є працездатним, розмір прожиткового мінімуму, який існує в державі для працездатних осіб на час винесення судом рішення. Отже, враховуючи те, що відповідач є працездатною особою, інших аліментних зобов'язань не має, суд дійшов висновку, що позов про стягнення з відповідача аліментів на користь ОСОБА_1 аліменти на утримання дитини ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1 слід задовольнити та стягувати з відповідача аліменти щомісячно на утримання дитини до досягнення нею повноліття у розмірі 1/4 від всіх видів доходів щомісячно, але не менше 50% прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку, та не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку до досягнення нею повноліття» [7].

Висновки. Отже, тема стягнення аліментів на неповнолітніх дітей в умовах воєнного стану є багатогранною та потребує комплексного підходу. Дослідження в цьому напрямі слід продовжувати – вони дозволять розробити ефективні механізми захисту прав

дітей та забезпечення їхнього належного утримання. Розгляд судової практики щодо стягнення аліментів є дуже важливим, оскільки саме на судову практику більшість суддів орієнтуються при вирішенні аналогічних спорів.

Війна дуже сильно вплинула на всі сфери життя, деяких людей позбавила можливості працювати, але діти не повинні від цього страждати, навпаки, вони потребують особливої уваги та турботи, а також гарантій захисту своїх прав та законних інтересів. Аліменти на дитину нараховуються за рішенням суду зі дня подання позову, а у разі подання заяви про видачу судового наказу – зі дня подання заяви. Коли особа отримує рішення суду про стягнення аліментів на неповнолітню дитину і це рішення на користь дитини, є кілька варіантів його виконання (добровільне та примусове виконання рішення суду).

Нині багато людей мобілізовано на захист нашої землі від окупантів. У зв'язку з цим дуже поширеним стало питання, чи можна стягнути аліменти на неповнолітню дитину з платника, який перебуває в ЗСУ. З цього приводу законодавством чітко визначено, що обмежень щодо стягнення аліментів з військовослужбовців немає. Тому військовослужбовці, як правило, сплачують аліменти на загальних засадах та з усіх видів грошового забезпечення.

Список використаних джерел

1. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 752/20152/16-ц від 10.04.2023. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110749212?fbclid=IwY2xjawGMMM4BHaEQPKS2G2zoobnoTKRyPccE6BqKrd2ekJiYlwb7jTzQT5WRs8DVcGW1oA>.
2. Постанова Верховного Суду у справі № 235/101/21 від 20.03.2024. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/117849215?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.207118993.322496923.1729521129-1412543415.1667460169#_gl=1*1j9a213*_gcl_au*MTEzODE3ODYxNy4xNzI3Mjc5MTg3.
3. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146 : постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2022. № 122. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/122-2022-п#Text>.
4. Про внесення зміни до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» : Закон України від 15.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2129-20#top>.
5. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>.
6. Рішення Богунського районного суду м. Житомира у справі № 295/5878/24 від 24.05.2024. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119351225>.
7. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області у справі № 344/432/24 від 17.10.2024. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122430183>.
8. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області у справі № 161/13256/24 від 02.10.2024. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122211110>.
9. Сібірцева О. Стягнення аліментів під час війни: роз'яснення юриста. *LIGA ZAKON*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/analitics/211762_styagnennya-alimentv-pd-chas-vyni-roz yasennnya-yurista.
10. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
11. Сорокіна І. Огляд судової практики по аліментах. *LIGA ZAKON*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/analitics/226869_oglyad-sudovo-praktiki-po-alimentakh.
12. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Надійшла до редакції 28.11.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі Obiednanoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u spravi № 752/20152/16-ts vid 10.04.2023 [Resolution of the Supreme Court of the United Chamber of the Civil Court of Cassation in case No. 752/20152/16-ts dated 10.04.2023]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110749212?fbclid=IwY2xjawGMMM4BHaEQPKS2G2zoobnoTKRyPccE6BqKrd2ekJiYlwb7jTzQT5WRs8DVcGW1oA>. [in Ukr.].
2. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 235/101/21 vid 20.03.2024 [Resolution of the Supreme Court in case No. 235/101/21 dated March 20, 2024]. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/117849215?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.207118993.322496923.1729521129-1412543415.1667460169#_gl=1*1j9a213*_gcl_au*MTEzODE3ODYxNy4xNzI3Mjc5MTg3. [in Ukr.].
3. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.02.1993. № 146 [On

Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 26, 1993 No. 146] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 liutoho 2022 r. № 122. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/122-2022-p#Text>. [in Ukr.].

4. Pro vnesennia zminy do rozdil XIII «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vykonavche provadzhennia» [On amending Section XIII «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On Executive Proceedings»] : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2129-20#top>. [in Ukr.].

5. Pro sudovyi zbir [On Court Fees] : Zakon Ukrainy vid 08.07.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>. [in Ukr.].

6. Rishennia Bohunskoho raionnoho sudu m. Zhytomyra u spravi № 295/5878/24 vid 24.05.2024 [Decision of the Bohunsky District Court of Zhytomyr city in case No. 295/5878/24 dated 05/24/2024]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119351225>. [in Ukr.].

7. Rishennia Ivano-Frankivskoho miskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti u spravi № 344/432/24 vid 17.10.2024 [Decision of the Ivano-Frankivsk City Court of the Ivano-Frankivsk Region in case No. 344/432/24 dated October 21, 2024]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122430183>. [in Ukr.].

8. Rishennia Lutskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti u spravi № 161/13256/24 vid 02.10.2024 [Decision of the Lutsk City and District Court of the Volyn Region in case No. 161/13256/24 dated October 2, 2024]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122211110>. [in Ukr.].

9. Sibirtseva, O. Stiahnennia alimentiv pid chas viiny: roziasnennia yurysta [Collecting alimony during wartime: a lawyer's explanation]. *LIGA ZAKON*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/analitics/211762_styagnennya-alimentiv-pd-chas-vyni-roziasnennya-yurista. [in Ukr.].

10. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].

11. Sorokina, I. Ohliad sudovoi praktyky po alimentakh [Review of court practice on alimony]. *LIGA ZAKON*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/226869_oglyad-sudovo-praktiki-po-alimentakh. [in Ukr.].

12. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhiy Diachenko, Natalia Savenko. Collection of alimony for minors under marital law: judicial practice. The judicial practice on the collection of alimony for minor children in the context of martial law was studied. The normative and legal acts regulating relations in the specified sphere, court decisions related to the collection of alimony for minor children in martial law conditions were analyzed. In particular, the following issues were considered: changes in the amount of alimony, the procedure for their payment, ensuring the execution of court decisions, as well as the impact of martial law on the child's rights to proper maintenance.

Alimony for the child is calculated according to the court's decision from the date of filing the lawsuit, and in the case of filing an application for the issuance of a court order - from the date of filing the application. When a person receives a court decision to collect child support for a minor child and this decision is in favor of the child, there are several options for its implementation (voluntary and forced execution of the court decision).

Currently, many people are mobilized to defend our land from the occupiers. In this regard, the question of whether it is possible to collect child support for a minor child from a payer who is in the Armed Forces of Ukraine has become very widespread. In this regard, the legislation clearly states that there are no restrictions on the collection of child support from military personnel. Therefore, military personnel, as a rule, pay child support on a general basis and from all types of financial support.

The conducted research allows to identify trends, problems and features that arise in the specified area of legal relations under martial law.

Keywords: *alimony, minor children, martial law, judicial practice, family law, child rights.*

УДК 351.74:796.012.62
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-12

Олександр ЖУРАВЕЛЬ[©]
доктор філософії в галузі права
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НЕОБХІДНА ОБОРОНА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ

Необхідна оборона є важливою складовою правової діяльності поліцейських, що забезпечує їхню безпеку та ефективність виконання службових завдань. У контексті забезпечення правопорядку та захисту громадян поліцейські часто стикаються з ситуаціями, що вимагають застосування сили для запобігання злочинам або нейтралізації небезпеки. Це актуалізує питання про межі допустимого використання необхідної оборони відповідно до вітчизняного законодавства.

У представленому науковому дослідженні аналізується правова природа необхідної оборони в діяльності Національної поліції України, висвітлюються її межі та особливості застосування. Особливу увагу приділено правам та обов'язкам поліцейських у разі застосування сили, а також розглянуто юридичні аспекти необхідної оборони в міжнародному контексті. Досліджено випадки перевищення меж необхідної оборони і відповідальність, котру може нести поліцейський за перевищення допустимих меж.

Як висновок зауважено, що правове регулювання необхідної оборони є критично важливим для підтримання законності дій поліцейських під час виконання службових завдань. Важливою є наявність чітких інструкцій та навчання поліцейських, що дозволяє забезпечити баланс між захистом громадської безпеки і недопущенням порушення прав громадян.

Ключові слова: необхідна оборона, службові завдання, поліція, злочинність, правопорядок, безпека.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження необхідної оборони поліцейського при виконанні службових завдань зумовлена сучасними викликами, що постають перед правоохоронними органами. У зв'язку зі зростанням рівня злочинності, зокрема у складних соціально-політичних умовах, а також через загострення воєнних дій на території України поліцейські все частіше стикаються з ситуаціями, що потребують негайного застосування заходів захисту. В умовах, коли поліцейські вимушені діяти у стресових обставинах і ризикувати власним життям для захисту громадян та правопорядку, питання визначення законних меж необхідної оборони стає надзвичайно важливим. Недостатня чіткість правового регулювання або відсутність належної підготовки може призводити до перевищення меж оборони, що тягне за собою юридичну відповідальність для поліцейського, або, навпаки, до недостатнього захисту, що ставить під загрозу його безпеку та безпеку громадян.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окреслені питання розглядали у своїх наукових працях такі вчені, як Д. Анісімов, Д. Петрушин, В. Богуславський, М. Пожидаєв, М. Логвиненко, О. Завістовський, В. Поливанюк, О. Росляков, Д. Прохоренков, О. Тихончук, Ю. Ірха, В. Литвин, Ю. Баулін, О. Проневич, О. Кваша.

Метою статті є проаналізувати правову природу необхідної оборони в діяльності Національної поліції України, визначити її межі та особливості застосування.

Виклад основного матеріалу. Необхідна оборона стала не лише одним із фундаментальних принципів конституційного права, але й ключовим аспектом кримінально-правової системи, що гарантує захист життя та здоров'я кожної особи. Справедливо визнано, що право на життя та недоторканність особи є невід'ємними складовими кожного цивілізованого суспільства. У ст. 36 Кримінального кодексу України чітко зазначено, що кожен індивід має право на самозахист, котре є важливою

передумовою забезпечення прав і свобод громадян. Зокрема, цей принцип знайшов своє віддзеркалення в Конституції України (ч. 2 ст. 27), де проголошено, що кожна особа має право захищати не лише своє власне життя та здоров'я, але й життя та здоров'я інших осіб у випадку загрози чи незаконних посягань. Визнання цього права не лише відображає загальноприйняті норми моралі та справедливості, але й створює юридичну основу для захисту особистої безпеки та інтересів громадянства у сучасному правовому контексті [1].

Необхідна оборона стає не лише виразником індивідуального права на самозахист, але й важливим засобом забезпечення суспільного порядку та правопорядку, що є визначальною ознакою демократичного правового державного устрою. Право на необхідну оборону відображає природний і необхідний механізм захисту особистої недоторканності та безпеки. Це право визнається в контексті ситуацій, коли лише та особа, яка стає об'єктом неправомірного насильства, має право на відповідний самозахист. Слід зазначити, що це право може бути реалізоване лише у відповідь на конкретну загрозу або атаку і лише з метою захисту власного життя чи життя інших осіб [4]. У контексті цього права важливо розуміти, що кожна людина має право на необхідну оборону, незалежно від можливості отримати допомогу від державних структур чи посадових осіб. Саме з цього принципу випливає, що особа має право вжити заходів захисту в будь-який момент, коли це необхідно, навіть якщо існує можливість звернутися до влади чи правоохоронних органів [2, с. 35].

Варто наголосити, що вчинення дій у межах необхідної оборони не є обов'язком перед законом, але є виразом особистого права на самозахист. Таке право визнається як суттєва складова гарантії особистої безпеки, а відмова від його використання не може бути підставою для винесення будь-яких судових рішень або відповідальності перед законом [7]. Аналіз ч. 1 ст. 36 Кримінального кодексу України дозволяє констатувати, що необхідна оборона визнається такою, що вчиняється з метою захисту прав та інтересів особи, яка обороняється, або іншої особи, а також суспільних та державних інтересів від суспільно небезпечних дій шляхом завдання шкоди, яка є необхідною та достатньою в конкретній ситуації для негайного запобігання чи припинення протиправних дій, при цьому не допускаючи перевищення меж оборони. Підставою для такої оборони є суспільно небезпечні дії та необхідність негайного запобігання їм [1].

Якщо під час виправдання оборони відбувається помста або розправа з кривдником, то вже немає права на оборону, оскільки основним мотивом дії є не захист себе чи інших, а бажання помститися потерпілому. У цьому випадку відповідальність і покарання визначаються загальними принципами [10].

Розглядаючи питання про перевищення меж необхідної оборони, важливо враховувати, що особа, яка захищається, не завжди може визначити, чи завершене посягання, чи воно може бути відновлене. Запізніла оборона може статися, коли особа, яка обороняється, усвідомлює, що посягання завершилося і немає негайної небезпеки його відновлення.

Перевищення меж необхідної оборони за часом може бути визначене, якщо особа, яка обороняється, умисно заподіює тяжку шкоду тому, хто посягає, без наявності значного часового проміжку між завершенням посягання та захистом. Урахування всіх цих аспектів є ключовим для правильного визначення легітимності оборони [8].

Закон передбачає, що ексцес оборони виникає, коли заподіяна тяжка шкода тій особі, яка посягає, не відповідає небезпеці посягання або умовам захисту. Це означає, що різка невідповідність між тяжкою шкодою та рівнем небезпеки або обстановкою захисту має бути очевидною. Особа, яка захищається, повинна усвідомлювати цю невідповідність та своє ставлення до заподіяної шкоди. Важливим є суб'єктивне уявлення особи про ступінь невідповідності між заподіяною шкодою та ситуацією. Перевищення меж необхідної оборони може бути визнане лише у випадку наявності умислу нанесення більш тяжких наслідків особі, щодо якої направлена необхідна оборона. Таким чином, непередбаченим ексцесом оборони є випадки, коли тяжка шкода заподіюється внаслідок необережності [9].

Згідно зі ст. 36 Кримінального кодексу України використання зброї або інших засобів для захисту від озброєної або групової атаки, а також для захисту від незаконного вторгнення в житло або будь-яке інше приміщення не призводить до перевищення меж необхідної оборони, навіть якщо заподіяна шкода є смертельною [8].

Отже, у контексті оборони від неправомірних посягань розуміння меж необхідної оборони є ключовим елементом в правовій системі. Перевищення цих меж може

призвести до серйозних наслідків для всіх сторін, які залучені до конфлікту. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що визначення меж необхідної оборони має бути ретельно пророблене з акцентом на врахування конкретних обставин у кожному випадку. Визначення перевищення меж необхідної оборони вимагає врахування різних чинників, таких як характер посягання, обставини захисту, психологічний стан особи, яка захищається, та ін. Зокрема, наявність умислу є ключовим критерієм визначення перевищення меж необхідної оборони [5, с. 26]. У випадках, коли виявляється перевищення меж необхідної оборони, необхідно вживати відповідних заходів згідно з законом, щоб забезпечити справедливості та реабілітацію учасників конфлікту. Доцільно також розглядати різні варіанти вирішення ситуації з метою зменшення можливих негативних наслідків та підтримки правової стабільності в суспільстві [6, с. 44].

Відповідно до ст. 36 Кримінального кодексу України необхідна оборона – це правомірний захист особи, її прав та інтересів, прав інших осіб, інтересів суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди тому, хто посягає. У контексті діяльності поліцейських це означає право на захист власного життя та здоров'я, а також життя і здоров'я інших осіб від злочинних дій чи загроз. Необхідна оборона поліцейських передбачає застосування ними сили для відбиття нападу, захисту від збройних злочинців, припинення злочинних дій, що можуть загрожувати життю або здоров'ю інших осіб. Однак застосування необхідної оборони обмежується вимогами до пропорційності дій поліцейського, що не повинні перевищувати загрози, яка виникає [7, с. 31].

Право на необхідну оборону поліцейських під час виконання службових обов'язків закріплено в низці нормативно-правових актів України. Зокрема, ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліцейський має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби або вогнепальну зброю у випадках, визначених законом. Законодавець встановлює чіткі умови, за яких поліцейський може використовувати ці засоби: для захисту від нападу, відбиття насильства чи затримання правопорушника [3]. Кримінальний кодекс України, у свою чергу, передбачає положення, що стосуються перевищення меж необхідної оборони. Якщо дії поліцейського під час виконання службових обов'язків виходять за межі, встановлені законом, це може призвести до юридичних наслідків, включно з кримінальною відповідальністю. Таким чином, важливим завданням є дотримання принципу пропорційності при використанні заходів оборони, що передбачає захист із мінімальною необхідною шкодою для порушника [5].

Важливим аспектом необхідної оборони є її практична реалізація в умовах реальних службових завдань. Поліцейські часто опиняються в ситуаціях, коли необхідно швидко реагувати на загрозу життю або здоров'ю. Це вимагає не лише правових знань, але й високого рівня підготовки щодо використання фізичних прийомів, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Одним із ключових аспектів ефективної оборони є своєчасне і правильне оцінювання загрози, що дозволяє поліцейському діяти в межах закону, але ефективно запобігати суспільно небезпечним посяганням [7]. Недооцінка або переоцінка загрози може мати серйозні наслідки як для самого поліцейського, так і для оточуючих. З цієї причини навчання і підвищення кваліфікації поліцейських, зокрема в частині необхідної оборони, є ключовими складовими їхньої професійної підготовки [9, с. 45].

Міжнародний досвід свідчить про те, що в багатьох країнах питання необхідної оборони поліцейських регулюється на високому рівні, зважаючи на стандарти прав людини. Наприклад, у країнах Європейського Союзу та Сполучених Штатах Америки поліцейські мають чіткі інструкції щодо використання сили, що визначають межі правомірного застосування оборони. Важливим є те, що кожен випадок застосування сили підлягає ретельному аналізу для забезпечення законності та дотримання прав громадян. Водночас міжнародні організації, як-от ООН та Рада Європи, розробляють стандарти та рекомендації щодо захисту прав осіб під час застосування сили правоохоронцями. Це сприяє формуванню загальних підходів до врегулювання питань необхідної оборони в контексті захисту прав людини [9, с. 41].

Необхідна оборона поліцейського при виконанні службових завдань є важливим правовим інструментом, що забезпечує їхню безпеку та захист прав громадян. Проте застосування необхідної оборони вимагає чіткого дотримання законодавчих норм, пропорційності дій та високого рівня професійної підготовки. Важливим є подальший розвиток правового регулювання цієї сфери та впровадження найкращих міжнародних практик для забезпечення ефективності та законності дій поліцейських під час захисту від

суспільно небезпечних посягань [10, с. 37].

Висновки. Отже, необхідна оборона поліцейських при виконанні службових завдань є критично важливою складовою забезпечення безпеки як самих правоохоронців, так і громадян, яких вони покликані захищати. Аналіз законодавства України свідчить про наявність чітких правових механізмів, що регулюють застосування сили правоохоронцями, але водночас і про потребу в подальшому вдосконаленні цих механізмів для забезпечення балансу між захистом прав поліцейських та гарантіями прав людини.

Основними чинниками ефективного використання необхідної оборони є чітке дотримання принципу пропорційності та правомірності дій поліцейських. Перевищення меж необхідної оборони може мати серйозні наслідки, включно з кримінальною відповідальністю для поліцейських, що підкреслює необхідність їхнього належного навчання та підготовки. Міжнародний досвід підтверджує, що успішна реалізація механізмів необхідної оборони тісно пов'язана з ретельною правовою регламентацією та постійним удосконаленням професійної підготовки правоохоронців. Україна повинна продовжувати адаптувати найкращі міжнародні практики у цій сфері, забезпечуючи дотримання стандартів прав людини під час виконання поліцейськими своїх обов'язків.

Таким чином, необхідна оборона поліцейських при виконанні службових завдань є не лише правовим обов'язком, але й важливим інструментом захисту суспільної безпеки. Правове регулювання цього питання має постійно розвиватися відповідно до змін у соціально-правовій ситуації та вимог безпеки, забезпечуючи адекватну правову підтримку дій поліцейських у сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Анісімов Д. О., Антипова А. К. Гендерні аспекти фізичної підготовки працівників правоохоронних органів. *Молодий вчений*. 2022. № 10 (110). С. 14–16.
2. Баулін Ю. В. Необхідна оборона. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 425–428.
3. Класифікація больових прийомів під час силового затримання правопорушника : метод. рекомендації / кол. авт. ; ред. В. В. Богуславський. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 18 с.
4. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; «Освіта України», 2016. 236 с.
5. Кваша О. О., Андрусак Г. М. Необхідна оборона (захист від посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи) : монографія. Київ : АртЕк, 2016. 264 с.
6. Кісілюк Е. М., Мошенець Д. М. Умови правомірності необхідної оборони, які характеризують посягання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 503–510.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Критович В. М. Практика застосування інституту необхідної оборони. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. симпозиуму* (м. Івано-Франківськ, 15 трав. 2020 р.). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. С. 553–555.
9. Ліщук Б. В. Особиста безпека як важлива складова в службовій діяльності поліцейських. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 204–211.
10. Росляков О. В., Прохоренков Д. В., Тихончук О. В. Особливості застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї правоохоронними органами держав світу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія : Державне управління. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 223–229.
11. Тактика самозахисту та особистої безпеки працівників Національної поліції України : метод. рекомендації / уклад. : Бортник С. М., Моргунов О. А., Артем'єв В. О., Хомко І. Г. ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Каф. спец. фіз. підготовки ф-ту № 2 ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2017. 136 с.

*Надійшла до редакції 11.11.2024
Прийнято до опублікування 19.11.2024*

References

1. Anisimov, D. O., Antypova, A. K. (2022) Henderni aspekty fizychnoi pidhotovky pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Gender aspects of physical training of law enforcement officers]. *Molodyi vchenyi*. № 10 (110), pp. 14–16. [in Ukr.].
2. Baulin, Yu. V. (2016) Neobkhdna oborona [Necessary defense]. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1 (6), pp. 425–428. [in Ukr.].
3. Klyasyfikatsiia bolovykh pryiomiv pid chas sylovoho zatrymannia pravoporushnyka

[Classification of painful techniques during the forcible detention of an offender] : metod. rekomendatsii / kol. avt. ; red. V. V. Bohuslavskiy. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2023. 18 p. [in Ukr.].

4. Vozniuk, A. A. (2016) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : konspekt leksii. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav ; «Osvita Ukrainy». 236 p. [in Ukr.].

5. Kvasha, O. O., Andrusiak, H. M. (2016) Neobkhidna oborona (zakhyst vid posiahannia na statevu svobodu ta statevu nedotorkanist osoby) [Necessary defense (protection against encroachment on sexual freedom and sexual integrity of a person)] : monohrafiia. Kyiv : ArtEk. 264 p. [in Ukr.].

6. Kisiliuk, E. M., Moshenets, D. M. (2014) Umovy pravomirnosti neobkhidnoi oborony, yaki kharakteryzuiut posiahannia [Conditions of legitimacy of necessary defense, which characterize the encroachment]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Iss. 73, pp. 503–510. [in Ukr.].

7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

8. Krytovych, V. M. (2020) Praktyka zastosuvannia instytutu neobkhidnoi oborony [Practice of application of the institute of necessary defense]. *Kontseptualni problemy rozvytku suchasnoi humanitarnoi ta prykladnoi nauky : materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. sympoziumu* (m. Ivano-Frankivsk, 15 trav. 2020 r.). Ivano-Frankivsk : Redaktsiino-vydavnychiy viddil Universytetu Korolia Danyla, pp. 553–555. [in Ukr.].

9. Lishchuk, B. V. (2016) Osobysta bezpeka yak vazhlyva skladova v sluzhbovii diialnosti politseiskyykh [Personal security as an important component of the work of police officers]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 204–211. [in Ukr.].

10. Rosliakov, O. V., Prokhorenkov, D. V., Tykhonchuk, O. V. (2020) Osoblyvosti zastosuvannia fizychnoi syly, spetsialnykh zasobiv ta zbroi pravookhoronnymy orhanamy derzhav svitu [Features of the use of physical force, special means and weapons by law enforcement agencies of the world]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia : Derzhavne upravlinnia*. Vol. 31 (70). № 2, pp. 223–229. [in Ukr.].

11. Taktyka samozakhystu ta osobystoi bezpeky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Tactics of self-defense and personal security of employees of the National Police of Ukraine] : metod. rekomendatsii / uklad. : Bortnyk S. M., Morhunov O. A., Artemiev V. O., Khomko I. H. ; MVS Ukrainy ; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav ; Kaf. spets. fiz. pidhotovky f-tu № 2 ; za zah. red. V. V. Sokurenka. Kharkiv : KhNUVS, 2017. 136 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Zhuravel. Necessary defense of a police officer during the performance of office tasks. Necessary defense is an important component of the legal activity of police officers, which ensures their safety and efficiency in performing their duties. In the context of law enforcement and protection of citizens, police officers often face situations which require the use of force to prevent crimes or neutralize danger. This raises the question of the limits of permissible use of necessary defense under domestic law.

This scientific study analyzes the legal nature of necessary defense in the activities of the National Police of Ukraine, and highlights its limits and peculiarities of application. Particular attention is paid to the rights and obligations of police officers in the event of the use of force, and the legal aspects of necessary defense in the international context are also considered. It also examines cases of exceeding the limits of necessary defense and the liability that a police officer may bear for exceeding the permissible limits.

The study concludes that the legal regulation of necessary defense is critical to maintaining the legitimacy of police officers' actions in the performance of their duties. It is important to have clear instructions and training for police officers to ensure a balance between protecting public safety and preventing violations of citizens' rights.

Keywords: *necessary defense, official tasks, police, crime, law and order, safety.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-13

Тетяна ЖУРАВЛЬОВА[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ

Досліджено питання адміністративних процедур, що застосовуються при здійсненні податкового контролю, з акцентом на правові аспекти та оцінку ефективності застосування таких процедур. Приділено увагу аналізу нормативного регулювання податкових перевірок, зокрема їх етапів, форм і методів. Розглянуто механізми взаємодії між контролюючими органами та платниками податків, а також визначено роль адміністративних процедур у забезпеченні прозорості та справедливості оподаткування в Україні.

Наголошено, що чинне законодавство містить чітко визначені норми, що регулюють порядок проведення податкових перевірок, проте практична реалізація цих норм стикається з певними викликами. Зокрема, акцентовано на необхідності вдосконалення методів оцінки ризиків і процедур оскарження результатів перевірок, а також на важливості належного документального оформлення податкових перевірок як важливого елемента забезпечення законності дій податкових органів.

Обґрунтовано позицію, що для підвищення ефективності податкового контролю необхідно запроваджувати сучасні підходи до адміністративних процедур, такі як автоматизація процесів перевірок, розвиток електронного документообігу та вдосконалення механізмів взаємодії між платниками податків і контролюючими органами. Важливою складовою є також використання міжнародного досвіду в запровадженні систем прогнозування податкових ризиків і зниження адміністративного навантаження на суб'єкти господарювання.

Сформульовано висновок, що ефективні адміністративні процедури в податковому контролі є запорукою прозорості, справедливості та результативної податкової системи, що сприяє не лише наповненню державного бюджету, а й захисту прав платників податків. Подальше вдосконалення правового регулювання та практичних підходів до здійснення податкового контролю є необхідним кроком для підвищення ефективності податкового адміністрування в Україні.

Ключові слова: адміністративні процедури, податковий контроль, податкові перевірки, правові аспекти, ефективність.

Постановка проблеми. Рівень ефективності функціонування податкової системи країни безпосередньо залежить від належного виконання обов'язків зі сплати податків і обов'язкових платежів фізичними та юридичними особами, а також від законної та ефективної діяльності податкових органів. Досягнення таких цілей забезпечується застосуванням різних правових механізмів, поміж яких важливе місце займають адміністративні процедури при здійсненні податкового контролю. Вони відіграють ключову роль у гарантуванні ефективності та прозорості системи оподаткування, підтримуючи баланс між інтересами держави та правами платників податків.

Процес удосконалення механізмів податкового контролю в Україні наразі триває, що зумовлює потребу не лише в адаптації спеціальних механізмів до викликів воєнного часу та повоєнного відновлення, а й у врахуванні досвіду країн Європейського Союзу. Правова література визначає загальні стадії податкового контролю, як-от: констатація фактів і перевірка виконання планів, критична оцінка досягнутих показників, а також розробка заходів для поліпшення роботи та усунення недоліків [1]. Адміністративні процедури податкового контролю значною мірою визначаються конкретними формами його здійснення. Реалізація таких стадій може передбачати профілактичні та запобіжні заходи, спрямовані як на запобігання порушенням, так і на підвищення ефективності

роботи податкових органів.

Про актуальність питання правового регулювання адміністративних процедур щодо здійснення податкового контролю свідчить також активний законотворчий процес у цій сфері. Зокрема, Президентом України в жовтні 2024 р. було підписано закон № 4015-IX про підвищення податків, який набере чинності 01 грудня. Зазначений законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану» Верховна Рада України ухвалила у жовтні, і передбачалося, що частина його норм набере чинності з 01 жовтня. Проте робота над податковими нормами триває, відповідно, наразі плануються зміни до цього закону, котрі, найімовірніше, будуть внесені вже після 01 грудня. В контексті прийняття вищезазначеного закону варто наголосити, що його зміст стосується не лише безпосереднього збільшення ставок податків, а й удосконалення процесу адміністрування, зокрема нових правил подання інформації про прийняття на роботу та звільнення, розширення повноважень податкової та оновлення норм щодо проведення камеральних перевірок. Зазначено, що податкові органи, крім своїх чинних повноважень, також контролюють своєчасність і повноту сплати авансових внесків із податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб для платників, які займаються роздрібною торгівлею паливом. Розширено список питань, які можуть бути предметом камеральної перевірки. Тепер до них належить перевірка своєчасності та повноти сплати узгоджених сум грошових зобов'язань у вигляді авансових внесків із податку на прибуток підприємств згідно з п. 141.14 ст. 141, а також авансових внесків із податку на доходи фізичних осіб відповідно до підпункту 177.5.1-1 п. 177.5 ст. 177 Податкового кодексу України [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Варто зазначити, що окремі аспекти адміністративних процедур у податковій сфері вже ставали предметом наукових розвідок. Цій темі присвячено праці таких вчених, як О. Джафарова, О. Зима, Є. Калугіна, А. Комзюк, Т. Костюк, Р. Ляшук, О. Музичук, С. Серьогін, О. Соловйов, О. Юнін, І. Ясько та ін. Однак, незважаючи на певні наукові напрацювання, питання ефективного застосування адміністративних процедур при здійсненні податкового контролю все ще недостатньо вивчене і потребує подальших досліджень.

Метою статті є аналіз правових аспектів адміністративних процедур податкового контролю та оцінка їхньої ефективності в контексті забезпечення справедливого оподаткування й дотримання прав платників податків.

Виклад основного матеріалу. Війна значно збільшила видатки на оборону, що суттєво посилило тиск на державний бюджет. Так, у 2022 р. податкові надходження скоротилися на 14,2 %, тоді як видатки зросли на 81,4 %, що свідчить про серйозний розрив між доходами і витратами. Особливо гостро це відчувається через втрату доступу до міжнародних ринків капіталу. Бюджетні витрати загалом збільшилися в 1,5-2 рази, причому витрати на безпеку та оборону зросли більш ніж у 10 разів, а половина всіх бюджетних коштів спрямовується на фінансування військових потреб [3].

Податкова система відіграє ключову роль у забезпеченні стійкості бюджету. В умовах воєнного стану важливо створити ефективні механізми збору податків і протидії ухиленню від сплати, щоб мінімізувати бюджетний дефіцит. У майбутньому перед Україною стоятимуть завдання не лише відновлення критично важливої інфраструктури та житла, а й забезпечення стабільного надходження податкових коштів для подолання гуманітарної кризи та підтримки економічного відновлення [4-5].

Пріоритетним завданням податкових органів є здійснення податкового контролю. Це комплексна система, що охоплює облік платників податків, перевірку правильності нарахування, повноти та своєчасності сплати податків, фінансових санкцій, а також контроль за проведенням розрахунків, обліком товарів і коштів. Важливу роль відіграє формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб і єдиного банку даних про юридичних осіб – платників податків і зборів. До ключових функцій також належать розробка нормативно-правових актів і методичних рекомендацій із оподаткування у визначених законом випадках, роз'яснення податкового законодавства для платників і внесення пропозицій щодо його вдосконалення.

Попри єдність параметрів і характеристик адміністративних процедур, закріплених Законом України «Про адміністративну процедуру», їх практичне застосування може значно різнитися за змістом юридичних результатів, методами, інтенсивністю виконання та цілями [6]. Це особливо помітно у сфері оподаткування.

Згідно з Податковим кодексом України та підзаконними актами, що регулюють діяльність податкових органів, ці органи уповноважені виконувати різні процедури, що дозволяє провести їх класифікацію.

Класифікація податкових процедур може здійснюватися за кількома критеріями. Вони розрізняються за цільовим призначенням, включно з процедурами контролю, адміністрування податків, стягненням податкового боргу або наданням податкових пільг. Крім того, важливим критерієм є стадії реалізації, що охоплюють ініціювання, розгляд, ухвалення рішення та його виконання. Значну роль відіграють методологічні особливості, що визначають, чи використовуються автоматизовані системи, чи має місце безпосередня участь посадових осіб. Процедури також можна розрізняти за інтенсивністю і частотою, поділяючи їх на регулярні, зокрема періодичні, перевірки та разові, що стосуються розгляду окремих запитів платників податків. Така класифікація не лише впорядковує адміністративну діяльність податкових органів, але й сприяє підвищенню її ефективності. Водночас різноманітність процедур потребує чіткого нормативного регулювання, що має забезпечити дотримання принципів законності, об'єктивності та справедливості під час їх виконання [7, с. 408–411].

Досягнення цілей податкового адміністрування значною мірою залежить від належного та своєчасного проведення адміністративних процедур податкового контролю, особливо податкових перевірок. Податкова перевірка є формою адміністративної процедури контролю, котру здійснюють податкові та інші контролюючі органи в межах своєї компетенції для перевірки правильності обчислення та сплати податків і зборів. Її зміст охоплює два основні аспекти: аналіз документів податкового обліку та звітності, що відображають результати фінансово-господарської діяльності платників податків за звітний період, а також обстеження приміщень, пов'язаних із отриманням доходів або утриманням об'єктів оподаткування.

Податкові перевірки дозволяють не лише перевірити арифметичну точність податкової звітності, а й оцінити логічний взаємозв'язок між показниками податкових декларацій, бухгалтерських форм і даних із зовнішніх джерел, а також провести аналіз ключових фінансово-економічних показників діяльності платника податків [8].

Сучасна класифікація податкових перевірок, що проводяться органами Державної податкової служби України, передбачає такі основні види:

1. Камеральна перевірка – спрямована на виявлення помилок у поданій платниками податків звітності, зокрема арифметичних або методологічних, котрі можуть призвести до завищення чи заниження податкових зобов'язань. Ця перевірка проводиться без спеціальних наказів керівництва або участі платника податків і має систематичний характер. Вона здійснюється протягом 30 днів після завершення терміну подання декларації або уточнюючого розрахунку, а у разі пізнішого подання – від дати фактичного подання;

2. Документальна перевірка, – у свою чергу, покликана перевірити своєчасність, повноту та достовірність нарахувань і виплат, передбачених Податковим кодексом України. Вона також охоплює контроль за дотриманням валютного, трудового законодавства, зокрема щодо оформлення трудових відносин із найманими працівниками. Документальні перевірки бувають плановими і позаплановими, виїзними та невиїзними;

3. Фактична перевірка – проводиться безпосередньо за місцем здійснення господарської діяльності платника податків. Її метою є контроль за дотриманням законодавства щодо обігу готівки, правильності розрахунково-касових операцій, наявності необхідних ліцензій і дозволів, а також дотримання вимог щодо оформлення трудових договорів із працівниками, включно з обігом підакцизних товарів [9, с. 318–323].

Отже, адміністративна процедура податкової перевірки являє собою впорядковану систему дій і операцій, спрямованих на забезпечення виконання фізичними та юридичними особами норм податкового законодавства щодо сплати податків і зборів, а також правильності та своєчасності подання податкової звітності до відповідних органів. Види та порядок проведення таких перевірок визначаються Главою 8 Податкового кодексу України (далі – ПК України), що надає контролюючим органам право здійснювати камеральні, документальні (планові, позапланові; виїзні, невиїзні) та фактичні перевірки. Камеральні й документальні перевірки проводяться виключно в межах повноважень і відповідно до порядку, передбаченого кодексом, тоді як фактичні перевірки регулюються ПК України та іншими законами України, контроль за дотриманням яких здійснюють контролюючі органи.

Адміністративна процедура податкової перевірки не лише виконує функцію контролю, а й сприяє зміцненню податкової дисципліни серед платників податків. Її структурована система дозволяє забезпечувати баланс між інтересами держави та платників, оскільки чітко регламентовані правила та порядок перевірок мінімізують ризик свавілля з боку контролюючих органів. Водночас регулярні перевірки стимулюють платників дотримуватися норм податкового законодавства, що, у свою чергу, сприяє зростанню довіри до державних інституцій.

Однак важливо зазначити, що ефективність таких процедур залежить від декількох чинників. Із-поміж них – рівень підготовки та професіоналізм інспекторів, об'єктивність у проведенні перевірок, а також дотримання принципів правомірності, пропорційності й неупередженості. З іншого боку, надмірна кількість або жорсткість перевірок може створювати надмірне навантаження на бізнес, особливо малий і середній, що в перспективі може негативно вплинути на інвестиційний клімат країни.

Таким чином, ключовим завданням держави є досягнення оптимального балансу між ефективністю контролю та створенням сприятливого середовища для розвитку підприємництва. Це вимагає не лише дотримання законодавчих норм, але й впровадження сучасних підходів до адміністрування податків, таких як цифровізація процесів і використання аналітичних інструментів для прогнозування ризиків [10].

Такий підхід до класифікації податкових перевірок є важливим елементом регулювання адміністративної процедури, оскільки забезпечує прозорість і передбачуваність дій контролюючих органів. Поділ за місцем проведення дозволяє чітко визначити, чи буде взаємодія з платником відбуватися дистанційно чи безпосередньо на об'єкті перевірки, що мінімізує ризики надмірного втручання в діяльність суб'єкта господарювання. Розподіл за періодичністю сприяє регулюванню навантаження на платників і контролюючі органи, адже планові перевірки здійснюються за затвердженим графіком, а позапланові – лише за наявності законних підстав [11].

Класифікація за предметом перевірки дає змогу органам податкового контролю зосередитися на специфічних аспектах фінансово-господарської діяльності, забезпечуючи точність і об'єктивність аналізу. Таким чином, податкові перевірки стають не лише інструментом контролю, а й важливою складовою адміністративного регулювання, спрямованою на дотримання балансу між інтересами держави та платників податків.

Податкове законодавство детально регламентує процедуру податкових перевірок, визначаючи ключові етапи та дії, що їх мають виконувати контролюючі органи. Зокрема, ст. 80 ПК України описує порядок проведення фактичних перевірок, встановлюючи умови, підстави та послідовність дій під час їх здійснення. Оформлення результатів перевірок регулюється ст. 86 зазначеного кодексу, котра передбачає складання акту або довідки, що підписується посадовими особами контролюючого органу та платником податків або його законним представником.

У разі виявлення порушень складається акт, а за їх відсутності – довідка. Документ, підписаний відповідальними особами, передається платнику податків у встановлені строки. Якщо платник не погоджується з висновками, він повинен підписати акт або довідку із запереченнями, котрі можна подати разом із підписаним документом або окремо в межах строків, визначених законодавством. Матеріалами перевірки є акт (довідка) з додатками, заперечення платника, а також пояснення та документальні підтвердження, надані під час перевірки [12].

Чітко визначені етапи перевірки, порядок оформлення її результатів і можливість подання заперечень платником податків свідчать про спрямованість адміністративної процедури на захист прав обох сторін – держави та платників податків. Це дозволяє не лише контролювати правильність сплати податків, але й забезпечувати справедливе вирішення спірних питань, знижуючи конфліктність і підвищуючи ефективність податкового адміністрування.

Висновки. Дослідження особливостей адміністративних процедур у сфері податкового контролю дозволяє дійти таких висновків:

1. Правова регламентація адміністративних процедур у податковому контролі є важливою складовою забезпечення прозорості та передбачуваності дій контролюючих органів. Вона сприяє підвищенню довіри платників податків до податкової системи та зміцнює правові гарантії захисту їхніх інтересів;
2. Етапи податкового контролю, а саме підготовка, проведення перевірки та

оформлення її результатів, чітко визначені податковим законодавством. Вони забезпечують дотримання принципів законності, рівності перед законом та ефективного адміністрування;

3. Ефективність застосування адміністративних процедур залежить від їхньої відповідності сучасним викликам податкового адміністрування. Зокрема, впровадження електронних сервісів та автоматизація процесів дозволяють підвищити оперативність і знизити адміністративне навантаження на платників податків;

4. Попри чітке законодавче регулювання адміністративних процедур податкових перевірок, підвищення їхньої ефективності залишається ключовою метою вдосконалення податкового законодавства. Основними шляхами їх удосконалення є розробка та впровадження єдиних методичних підходів до податкового контролю і системи показників для прогнозування ймовірності податкових порушень у різних галузях. Це дасть змогу більш точно відслідковувати фінансовий стан однорідних груп підприємств, проводити порівняльний аналіз їхньої фінансово-господарської діяльності та ефективніше запобігати ухиленню від сплати податків. Крім того, удосконалення механізмів і методів податкового контролю має на меті зменшити кількість перевірок суб'єктів господарювання, водночас підвищуючи їхню якість і результативність.

Список використаних джерел

1. Мироненко І. С. Адміністративно-правові засади діяльності Державної фіскальної служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний авіаційний університет. Київ, 2017. 231 с.
2. Закон про підвищення податків набуде чинності 1 грудня – хто та як платитиме військовий збір та інші податки. *Судово-юридична газета*. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/316932-zakon-o-povyshenii-nalogov-vstupit-v-silu-1-dekabrya-kto-i-kak-budet-platit-voennyi-sbor-i-drugie-nalogi>.
3. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-r#Text>.
4. Кулініч О. О. Гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану: загальна характеристика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 59–63.
5. Myroniuk R., Myroniuk S., Kuntsevych I. Features of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine and taking into account the EU standards for its improvement. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. P. 86–97.
6. Юнін О. С. Адміністративне провадження як складова адміністративного процесу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 4. С. 176–180.
7. Ярошенко А. С. Реформування системи державного фінансового контролю з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 408–411.
8. Курило В. І., Дуліба Є. В. Про окремі напрями підвищення ефективності фіскальної функції держави. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : «Юридичні науки»*. 2018. № 1 (6). С. 41–46.
9. Сопільник Р. Л., Ковалів М. В., Проць І. М. та ін. Податкове право України : навч. посібник. Львів : СПОЛІОМ, 2023. 362 с.
10. Собакарь А. О. Характеристика адміністративного нагляду та державного контролю в системі публічного управління. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 270–272.
11. Мороз В. П. Адміністративно-правове забезпечення примусового виконання судових рішень в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2021. 513 с.
12. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 10.12.2024

References

1. Myronenko, I. S. (2017) Administratyvno-pravovi zasady diialnosti Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal principles of the State Fiscal Service of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalnyi aviatsiynyi universytet. Kyiv. 231 p. [in Ukr.].
2. Zakon pro pidvyshchennia podatkov nabude chynnosti 1 hrudnia – khto ta yak platytyme viiskovyi zbir ta inshi podatky [The law on tax increases will come into force on december 1 – who and how will pay military fees and other taxes]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/316932-zakon-o-povyshenii-nalogov-vstupit-v-silu-1-dekabrya-kto-i-kak-budet-platit-voennyi-sbor-i-drugie-nalogi>. [in Ukr.].
3. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii dokhodiv do 2030 roku [On Approval of the National

Revenue Strategy until 2030] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2023 r. № 1218-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-r#Text>. [in Ukr.].

4. Kulinich, O. O. (2022) Harantuvannia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini v umovakh voiennoho stanu: zahalna kharakterystyka [Guaranteeing the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine under martial law: general characteristics]. *Analychno-porivnialne pravo*. № 2, pp. 59–63. [in Ukr.].

5. Myroniuk, R., Myroniuk, S., Kuntsevych, I. (2021) Features of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine and taking into account the EU standards for its improvement. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, pp. 86–97.

6. Iunin, O. S. (2023) Administratyvne provadzhennia yak skladova administratyvnoho protsesu [Administrative proceedings as a component of the administrative process]. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava*. Iss. 4, pp. 176–180. [in Ukr.].

7. Iaroshenko, A. S. (2020) Reformuvannia systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu z urakhuvanniam pozytyvnoho zarubizhnogo dosvidu [Reforming the system of state financial control taking into account positive foreign experience]. *Porivnialno-analychne pravo*. № 1, pp. 408–411. [in Ukr.].

8. Kurylo, V. I., Duliba, Ye. V. (2018) Pro okremi napriamy pidvyshchennia efektyvnosti fiskalnoi funktcii derzhavy [On individual areas of increasing the efficiency of the fiscal function of the state]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya : «Iurydychni nauky»*. № 1 (6), pp. 41–46. [in Ukr.].

9. Sopilnyk, R. L., Kovaliv, M. V., Prop, I. M. ta in. (2023) Podatkove pravo Ukrainy [Tax Law of Ukraine] : navch. posibnyk. Lviv : SPOLOM. 362 p. [in Ukr.].

10. Sobakar, A. O. (2013) Kharakterystyka administratyvnoho nahliadu ta derzhavnoho kontroliu v systemi publichnogo upravlinnia [Characteristics of administrative supervision and state control in the system of public management]. *Porivnialno-analychne pravo*. № 2, pp. 270–272. [in Ukr.].

11. Moroz, V. P. (2021) Administratyvno-pravove zabezpechennia prymusovoho vykonannia sudovykh rishen v Ukraini [Administrative and legal enforcement of enforcement of court decisions in Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Dnipro. 513 p. [in Ukr.].

12. Podatkovyi kodeks Ukrainy [The Tax Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02 hrudnia 2010 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tetiana Zhuravlova. Features of administrative procedures in tax control: legal aspects and application effectiveness. The article is devoted to the study of administrative procedures applied in the implementation of tax control, with a focus on legal aspects and the assessment of their effectiveness. Attention is given to the analysis of regulatory frameworks governing tax audits, particularly their stages, forms, and methods. The article examines mechanisms of interaction between supervisory authorities and taxpayers, while also clarifying the role of administrative procedures in ensuring transparency and fairness in taxation in Ukraine.

The article states that the current legislation provides clearly defined rules regulating the conduct of tax audits; however, the practical implementation of these norms faces certain challenges. Particular emphasis is placed on the need to improve risk assessment methods and procedures for appealing audit results. The importance of proper documentation of tax audits is highlighted as a crucial element in ensuring the legality of the actions taken by tax authorities.

The position is substantiated that enhancing the effectiveness of tax control requires the introduction of modern approaches to administrative procedures, such as the automation of audit processes, the development of electronic document management systems, and the improvement of mechanisms for interaction between taxpayers and supervisory authorities. An essential component is also the use of international experience in implementing tax risk forecasting systems and reducing the administrative burden on business entities.

It is concluded that effective administrative procedures in tax control are the key to a transparent, fair, and efficient tax system, contributing not only to the replenishment of the state budget but also to the protection of taxpayers' rights. Further improvement of legal regulations and practical approaches to tax control is a necessary step to enhance the effectiveness of tax administration in Ukraine.

Keywords: administrative procedures, tax control, tax audits, legal aspects, effectiveness.

Володимир КИЯН®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРИ РОЗГЛЯДІ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Розглянуто проблеми застосування судами законодавства України при розгляді трудових спорів. У результаті проведеного дослідження сформульовано висновок, що в сучасних умовах трудові правовідносини становлять одну з основних складових соціально-економічного життя держави. Законодавство України, зокрема Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України), забезпечує права та гарантії працівників, а також визначає обов'язки роботодавців. У зв'язку з динамічністю ринку праці й постійними змінами у законодавстві виникає безліч правових питань, пов'язаних із забезпеченням оперативного та точного вирішення справ у судах.

Водночас недосконалість законодавства та його неоднозначність при практичному застосуванні призводять до численних суперечностей і труднощів при розгляді трудових спорів. Тому вдосконалення та якісне застосування правових норм судами стає нагальною потребою.

Судова практика відіграє значну роль у тлумаченні сучасного трудового законодавства. А конкретні рішення судів формують правозастосовчу практику, що, у свою чергу, впливає на розвиток трудового права. Судові рішення, котрі стосуються трудових справ, можуть закріплювати або змінювати підходи до вирішення трудових спорів. Тим самим органи судової системи забезпечують правову визначеність у трудових відносинах.

Сучасні соціально-економічні умови, включно з глобалізацією, зміною форм зайнятості, розвитком нових технологій, ставлять нові виклики перед трудовими правовідносинами. В умовах швидких змін у світі праці важливо своєчасно адаптувати судову практику до нових реалій, щоб ефективно захищати права працівників і роботодавців.

Ключові слова: орган державної влади, працівник, роботодавець, право на працю, суд, суддя, трудовий договір, трудове законодавство, трудові відносини, трудові права, трудові спори (конфлікти), трудова функція.

Постановка проблеми. Подолання певних складнощів, що виникають при розгляді сучасних трудових суперечностей, зокрема в умовах воєнного стану, неможливе без належного дослідження нормативно-правового забезпечення цього питання. Адже саме нормами права визначаються основні матеріальні та процедурно-процесуальні механізми розгляду трудових спорів.

Безумовно, сфера застосування трудових правовідносин вбачається однією з найбільш конфліктних у суспільному житті. Недосконалість та постійна мінливість законодавчого регулювання відповідних суспільних відносин призводять до плутанини в тлумаченні норм трудового законодавства та випадків неоднакового застосування судами законодавства про працю. Це ускладнює прогнозування правових наслідків для сторін трудових відносин, де працівники можуть опинитися в невідгідному становищі, якщо здійснюється зловживання з боку роботодавців, а також здійснення процедурно-процесуальних дій органами, що розглядають трудові спори, у тому числі судами.

Через російську військову агресію Україні довелося зіткнутися із суттєвими труднощами як в економічному розвитку, так і в правовому полі, зокрема з появою прогалин у законодавстві, котрі не могли виникнути у мирний час. Усе це призвело до необхідності кардинального перегляду існуючих нормативно-правових актів та прийняття нових, адаптованих під умови сьогодення, що і обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Свого часу дослідженню окремих аспектів застосування судами трудового законодавства у своїх наукових працях приділяли увагу такі вчені, як: М. Бару, Я. Безугла, Н. Болотіна, С. Вавженчук, В. Венедітков, М. Іншин, Л. Луць, Н. Обушенко, П. Пилипенко,

Г. Чанишева, В. Щербина, О. Ярошенко та ін. Проте з урахуванням воєнного стану та вимог сьогодення низка правових питань потребують належного дослідження, зокрема проблеми застосування судами трудового законодавства під час розгляду трудових спорів.

Метою статті є дослідження окремих аспектів застосування судами законодавства України при вирішенні трудових спорів. Результатом цього аналізу стане виявлення проблем і недоліків у практиці правозастосування, а також визначення напрямів для вдосконалення трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні стала каталізатором для переформатування правового регулювання трудових відносин, спричинивши значні зміни та виклики як для працівників, так і роботодавців. Водночас, незважаючи на внесені зміни до законодавства, включно з КЗпП України [1], останній залишається чинним і продовжує регулювати трудові відносини, навіть в умовах війни та з огляду на його певну застарілість.

Також тривають політичні дискусії щодо оновлення трудового законодавства, оскільки Україна так і не отримала сучасного Трудового кодексу. Низка поданих законопроектів так і не знайшла свого логічного завершення. Наразі робоча група з підготовки чергового проекту Трудового кодексу України, що складається з народних депутатів, науковців, професіоналів, доопрацьовує законопроект № 2410 від 08.11.2019 [2], котрий очікує вже на друге читання. Тому є сподівання, що дослідження проблематики трудових відносин, зокрема щодо захисту трудових прав сторін трудового договору, певною мірою буде відображено вже у новому кодексі.

Складність у застосуванні судами національного трудового законодавства нерозривно пов'язана з правовою проблематикою, з якою стикаються сторони трудових відносин, як-от:

- 1) існуючі суперечності та невизначеності правових норм, що ускладнюють тлумачення прав та обов'язків сторін трудового договору;
- 2) зловживання правами з боку як роботодавців, так і працівників, що досить часто призводять до конфліктних ситуацій у трудових відносинах;
- 3) невиконання або неналежне виконання умов трудового договору, що тягне за собою ускладнення під час захисту прав працівників;
- 4) існуюча дискримінація на робочому місці, що часто впливає на порушення принципу рівності при прийнятті рішень судом;
- 5) своєчасність та достатність доказів для підтвердження своїх вимог, особливо коли йдеться про усні домовленості, котрі не було зафіксовано в письмовій формі, що призводить до проблем із доказуванням і, відповідно, прийняттям неупередженого рішення;
- 6) часта надмірна тривалість судових процесів у трудових спорах, що негативно впливає на трудові права працівників та породжує затримки у вирішенні цих проблем.

Крім того, як свідчить практика, значна частина працівників виявляє недостатню правову обізнаність щодо своїх прав та можливостей захисту, що призводить до нерівності у спорах із роботодавцем.

Проте, незважаючи на існуючу проблематику у законодавстві, більшість учасників трудових правовідносин при конфліктних ситуаціях усе ж таки продовжують звертатися до суду, вважаючи його незалежним та неупередженим органом, уповноваженим державою вирішувати їхні спори.

Звертаючись із захистом до суду, кожен учасник повинен пам'ятати, що відповідно до ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [3] йому гарантується захист прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом.

Стаття 55 Конституції України визначає, що саме на суди покладається завдання захисту прав і свобод людини і громадянина [4]; а ст. 124 Основного закону передбачено, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Тому право на судовий захист є одним із основних прав, що має бути не лише декларованим, але й у належний спосіб реалізованим у демократичній та правовій державі.

Отже, звернення до суду є основним і найбільш ефективним способом захисту прав та свобод громадян, оскільки суди здатні забезпечити повний і всебічний розгляд будь-якого правового конфлікту.

Слід враховувати, що відповідно до ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ [3]. Тому суди при розгляді трудових спорів керуються саме нормами

національного законодавства, котрі аналізуються суддями із урахуванням конкретної конфліктної ситуації, що постала перед ними та вимагає їхнього розгляду.

Згідно з ч. 3 ст. 3 ЦПК України провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

Як відомо, основоположні права громадян, пов'язані з реалізацією права на працю, передбачені ст. ст. 43–46 Конституції України. Проте в умовах воєнного або надзвичайного стану, відповідно до ч. 1 ст. 64 Основного закону України, можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, що, на жаль, і було застосовано з моменту введення воєнного стану. Так, Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. визначає, що на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України [5]. Також у зазначений період не застосовуються норми законодавства про працю в частині відносин, що врегульовані вказаним законом. Водночас положення законодавства про працю, що не суперечать вказаному закону, продовжують застосовуватися для регулювання трудових правовідносин. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. ст. 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Основного закону.

Свого часу професор В. Андрійв слушно визначав основні трудові права як «підсистему природних, невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для задоволення своїх потреб та інтересів у сфері застосування здатності до праці, що визнані та закріплені як міжнародні стандарти у сфері праці міжнародною спільнотою та відображені у національному законодавстві як самостійні, не зведені до інших прав мінімальні стандарти у цій сфері» [6, с. 260–261].

Цей зміст конституційних прав на працю полягає у тому, що кожен має можливість вільно обирати сферу своєї професійної діяльності та вид трудової зайнятості. В Україні примусова праця заборонена. Держава гарантує кожному належні, безпечні та здорові умови праці. Також кожен має право на заробітну плату, котра не може бути нижчою за встановлений законом мінімум, і на її своєчасне отримання. Крім того, кожна особа захищена від незаконного звільнення.

З огляду на комплексність змісту права на працю вважаємо, що слушною є позиція С. Вавженчука, який зазначає, що Конституцію України слід розглядати як «ядро» у системі джерел трудового права, оскільки нею фіксуються основоположні соціальні, економічні, культурні і трудові права громадян. Вона виступає законодавчим фундаментом для трансформації трудо-правового поля й визначає основний вектор української спільноти [7, с. 35].

Крім того, варто зазначити, що більшість норм Конституції України має декларативний характер і не виконує безпосередньої регулятивної функції. Через це вони не можуть забезпечити комплексне врегулювання трудових правовідносин. Досліджуючи питання застосування вітчизняного законодавства у вирішенні трудових спорів, слід зауважити, що суди часто звертають увагу на особливості використання положень Конституції України. З іншого боку, посилення на її норми саме собою не гарантує законності, обґрунтованості та вмотивованості судових рішень. Проте практика винесення рішень виключно на основі норм Основного закону, без глибокого аналізу та співвіднесення з фактичними обставинами справи залишається поширеною.

Так, наприклад, Верховний Суд у постановках Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20 березня 2020 р. у справі № 174/442/17 [8] та від 21 червня 2023 року у справі № 149/1089/22 [9], аргументуючи свою позицію щодо конкретних трудових спорів, навів цитату ст. 43 Конституції України, не обґрунтовавши правового зв'язку зі спірними ситуаціями, котрі мали місце, а лише продекларувавши її норму. Проте декларування положень Конституції України у межах судових рішень значно зменшує рівень значущості цих норм при її застосуванні під час правозастосовчої практики. Суди мають не лише посилаватися на положення Конституції України у своїх рішеннях, а й безпосередньо застосовувати їх як норми прямої дії, зокрема і при врегулюванні трудових суперечностей. Це передбачає їхнє тлумачення та співвіднесення з конкретною конфліктною ситуацією, що перебуває на розгляді суду.

Розглядаючи трудові спори, суддя використовує КЗпП України як основний нормативно-правовий акт національного законодавства, що покликаний здійснювати

правове регулювання трудових правовідносин. У ньому найбільш вдало кодифіковано правові норми для практичного застосування при вирішенні трудових спорів (конфліктів),

Крім того, при розгляді трудових суперечностей у суді останній застосовує спеціальні (профільні) закони, котрі приймаються з метою правового регулювання норм, що не врегульовані діючим КЗпП України, а також для доповнення та певною мірою вдосконалення окремих його норм.

Свого часу вчена Т. Занфірова, досліджуючи питання застосування профільних законів у сфері правового регулювання праці, а також процесуальні правовідносини, котрі виникають при вирішенні трудових спорів і конфліктів, зауважила, що ці правовідносини «визначають послідовність дій, спрямованих на досягнення конкретної цілі – захист і відновлення порушеного трудового права або реалізацію законного інтересу» [10, с. 86]. При цьому дослідниця зазначає, що рівень захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав людини у сфері праці безпосередньо залежить від якості відповідного профільного законодавства.

Підтримуючи цю позицію, слід зазначити, що якість законодавства повинна бути головним критерієм оцінки правової системи. Високі стандарти якості законів є необхідною умовою для національного законодавства, і вони мають застосовуватися до всіх нормативно-правових актів без винятку.

Основну нормативно-правову базу, що регламентує сферу правового регулювання трудових відносин, складають закони України «Про зайнятість населення», «Про оплату праці», «Про відпустки», «Про охорону праці», «Про колективні договори і угоди», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» тощо.

Крім того, під час дії воєнного стану з метою усунення прогалин та колізій в законодавстві, вдосконалення трудових правовідносин задля забезпечення трудових прав працівників було також прийнято низку важливих законів України, зокрема: «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. [5], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01 липня 2022 р. [11], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» від 12 травня 2022 р. [12], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування національної системи кваліфікацій» від 01 квітня 2022 р. [13], «Про дерадикалізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 р. [14], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» від 18 липня 2022 р. [15], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19 липня 2022 р. [16], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці» від 21 вересня 2022 р. [17] тощо.

При цьому норми кожного із цих законів прямо чи опосередковано застосовуються судами при розгляді трудових спорів. Крім того, суди, розглядаючи трудові спори, не обмежуються застосуванням лише норм трудового законодавства. Вони використовують широкий спектр правових актів, зокрема кодекси та закони України, що регламентують сферу господарської діяльності, адміністративні та кримінальні правовідносини, оскільки трудові спори з кожним роком стають все складнішими та багатограннішими.

Зростаюча складність трудових спорів обумовлена кількома чинниками, як-от: трудові відносини можуть виникати в різних галузях, кожна з яких має свої особливості; у трудових спорах можуть брати участь різні сторони, включно з працівниками, роботодавцями, профспілками та іншими організаціями; великі підприємства можуть мати складні структури, що передбачає залучення широкого кола працівників; з розвитком суспільства з'являються нові види трудових відносин, що вимагають відповідного правового регулювання.

У зв'язку з цим суди повинні застосовувати комплексний підхід до вирішення трудових спорів, використовуючи не лише спеціальні норми трудового законодавства, але й загальні положення цивільного та господарського права. Це дозволить їм ефективно вирішувати конфлікти, що виникають у різноманітних сферах трудових відносин.

Так, досить часто суди посилаються на норми ст. ст. 15 та 16 Цивільного кодексу України [18], котрі закріплюють право на захист цивільних прав та інтересів людини. У разі його порушення, невизнання або оспорування кожна особа має право на захист свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, зокрема шляхом звернення до суду.

Тому суди при врегулюванні трудових спорів можуть розглядати і спори щодо відшкодування моральної шкоди, застосовуючи при цьому норми ст. ст. 23, 1167, 1168 Цивільного кодексу України [18]. Так, ч. 1 ст. 1167 Цивільного кодексу України визначено, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті.

Така компенсація моральної шкоди здійснюється за наявності всіх загальних умов відповідальності за завдання шкоди, а саме: протиправної поведінки, моральної шкоди, ознаки якої визначені у ст. 23 Цивільного кодексу України, причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою та завданою моральною шкодою та вини заподіювача.

Розглядаючи порушені норми матеріального права, суди неминує використовувати і норми процесуального права, котрі хоч і не здійснюють правове регулювання трудових суперечностей, проте забезпечують відповідну процедуру розгляду справ. Це, зокрема, норми Цивільного процесуального кодексу України, що застосовуються судами з урахуванням складності справи та виду впровадження.

Висновки. З огляду на вищевикладене доходимо висновку, що національні суди для забезпечення всебічного та справедливого розгляду трудових спорів мають використовувати комплексний підхід, що охоплює широкий спектр правових норм.

По-перше, суди застосовують положення Конституції України як норми прямої дії. Це означає, що конституційні права та свободи, пов'язані з трудовими відносинами, мають безпосередню юридичну силу та можуть бути застосовані судами без додаткового законодавчого закріплення.

По-друге, КЗпП України виступає основним джерелом регулювання трудових відносин. Він містить комплекс норм, що визначають права та обов'язки працівників і роботодавців, а також порядок вирішення трудових спорів.

По-третє, суди також використовують низку профільних поточних законів, що регулюють окремі аспекти трудових відносин. Це можуть бути закони, що стосуються конкретних галузей економіки, видів трудової діяльності або категорій працівників.

Застосування такого комплексного підходу дозволяє судам забезпечити прийняття обґрунтованих, законних та вмотивованих судових рішень, що враховують всі обставини справи та відповідають вимогам чинного законодавства.

Пріоритетним напрямом сьогодні є вдосконалення судового підходу до застосування норм Конституції України під час розгляду та вирішення трудових спорів, оскільки її положення повинні виконувати не лише декларативну, а й регулятивну функцію, закладену в їхній юридичній природі. Важливо, щоб КЗпП України та інші нормативно-правові акти своєчасно й адаптивно удосконалювали трудові правовідносини відповідно до сучасних вимог. У комплексі це сприятиме справедливому та неупередженому вирішенню трудових конфліктів.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
2. Проект Трудового кодексу України від 08.11.2019 № 2410. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
6. Андрієв В. М. Юридичний механізм забезпечення трудових прав працівників : монографія. Чернігів : Черніг. держ. ін-т права, соціальних технологій та праці, 2011. 305 с.
7. Вавженчук С. Я. Система захисту і охорони конституційних трудових прав працівників : монографія. Харків : ДІСА ПЛЮС, 2013. 510 с.
8. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 174/442/17 від 20 березня 2020 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88449082>.
9. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду у

справі № 149/1089/22 від 21 червня 2023 р. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/111772371>.

10. Занфірова Т. А. Процесуальні правовідносини з вирішення трудових спорів і конфліктів. *Економіка та держава*. 2007. № 4. С. 86–88.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України від 01 липня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників : Закон України від 12 травня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#n6>.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування національної системи кваліфікацій : Закон України від 01 квітня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2179-20#n6>.

14. Про деєрадянізацію законодавства України : Закон України від 21 квітня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#n9>.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом : Закон України від 18 липня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#n6>.

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність : Закон України від 19 липня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2434-20#n6>.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці : Закон України від 21 вересня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#n6>.

18. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Надійшла до редакції 28.11.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>. [in Ukr.].

2. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft Labor Code of Ukraine] vid 08.11.2019 № 2410. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331. [in Ukr.].

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. [in Ukr.].

4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].

5. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [On the organization of labor relations under martial law] : Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>. [in Ukr.].

6. Andriiv, V. M. (2011) Yurydychnyi mekhanizm zabezpechennia trudovykh prav pratsivnykiv [Legal mechanism for ensuring labor rights of employees] : monohrafiia. Chernihiv : Chernih. derzh. in-t prava, sotsialnykh tekhnolohii ta pratsi. 305 p. [in Ukr.].

7. Vavzhynchuk, S. Ya. (2013) Systema zakhystu i okhorony konstytutsiinykh trudovykh prav pratsivnykiv [System of protection and protection of constitutional labor rights of employees] : monohrafiia. Kharkiv : DISA PLUS. 510 p. [in Ukr.].

8. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 174/442/17 vid 20 bereznia 2020 r. [Resolution of the Second Judicial Chamber of the Cassation Civil Court of the Supreme Court in case No. 174/442/17 of March 20, 2020]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88449082>. [in Ukr.].

9. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 149/1089/22 vid 21 chervnia 2023 r. [Resolution of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court in case No. 149/1089/22 of June 21, 2023]. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/111772371>. [in Ukr.].

10. Zanfirova, T. A. (2007) Protseualni pravovidnosyny z vyrishennia trudovykh sporiv i konfliktiv [Procedural legal relations in resolving labor disputes and conflicts]. *Ekonomika ta derzhava*. № 4, pp. 86–88. [in Ukr.].

11. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidnosyn [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on optimizing labor relations] : Zakon Ukrainy vid 01 lypnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>. [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav pratsivnykiv [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on strengthening the

protection of employees' rights] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#n6>. [in Ukr.].

13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo funktsionuvannia natsionalnoi systemy kvalifikatsii [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the functioning of the national qualifications system] : Zakon Ukrainy vid 01 kvitnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2179-20#n6>. [in Ukr.].

14. Pro deradianizatsiiu zakonodavstva Ukrainy [On de-sovietization of the legislation of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 kvitnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#n9>. [in Ukr.].

15. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia trudovykh vidnosyn z nefiksovanym robochym chasom [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the regulation of labor relations with unfixed working hours] : Zakon Ukrainy vid 18 lypnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#n6>. [in Ukr.].

16. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia rehuliuvannia trudovykh vidnosyn u sferi maloho i serednoho pidpriemnytstva ta zmeshennia administratyvnoho navantazhennia na pidpriemnytstvu diialnist [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on simplifying the regulation of labor relations in the sphere of small and medium-sized entrepreneurship and reducing the administrative burden on business activity] : Zakon Ukrainy vid 19 lypnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2434-20#n6>. [in Ukr.].

17. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia sluzhby zainiastosti, sotsialnoho strakhuvannia na wypadok bezrobittia, spriannia produktyvnoi zainiastosti naselennia, u tomu chysli molodi, ta vprovadzhennia novykh aktyvnykh prohram na rynku pratsi [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on reforming the employment service, social insurance in case of unemployment, promoting productive employment of the population, including youth, and introducing new active programs in the labor market] : Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#n6>. [in Ukr.].

18. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Kiyan. Specific issues of the application of Ukrainian legislation by courts in labor dispute resolution. The problems of applying Ukrainian legislation by courts when considering labor disputes are considered.

As a result of the research, it was concluded that in the current conditions labor relations constitute one of the main components of the socio-economic life of the state. The legislation of Ukraine, in particular the Labor Code of Ukraine, ensures the rights and guarantees of employees, and also defines the responsibilities of employers. Due to the dynamism of the labor market and constant changes in legislation, many legal issues arise that require prompt and accurate resolution of cases in courts.

The complexity in the application of national labor legislation by courts is inextricably linked to the legal issues faced by the parties to labor relations, namely: contradictions and ambiguities in legal norms, which complicate the interpretation of the rights and obligations of the parties to the employment contract; abuse of rights by both employers and employees, which often leads to conflict situations in labor relations; non-compliance or improper compliance with the terms of the employment contract, which entails complications in protecting the rights of employees; existing workplace discrimination, which can affect the violation of the principle of equality in court decisions; timeliness and sufficiency of evidence to support one's claims, especially when it comes to oral agreements that were not recorded in writing, leading to problems with proof and, consequently, impartial decision-making; quite often, court proceedings in labor disputes can be too lengthy, which negatively affects the labor rights of employees and leads to delays in resolving these problems.

And as practice shows, a significant portion of employees demonstrate insufficient legal awareness of their rights and protection options, which leads to inequality in disputes with the employer.

Judicial practice plays a significant role in interpreting modern labor legislation. Specific court decisions shape law enforcement practice, which, in turn, influences the development of labor law. Court decisions related to labor cases can consolidate or change approaches to resolving labor disputes. Thereby, the judicial system bodies ensure legal certainty in labor relations.

Modern socio-economic conditions, including globalization, changes in employment forms, and the development of new technologies, pose new challenges to labor relations. In the context of rapid changes in the world of work, it is important to timely adapt judicial practice to new realities in order to effectively protect the rights of employees and employers.

Keywords: public authority, employee, employer, right to work, court, judge, employment contract, labor legislation, labor relations, labor rights, labor disputes (conflicts), labor function.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 343.81

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-15

Іван БОГАТИРЬОВ[©]

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Державний університет «Житомирська
політехніка», м. Житомир, Україна)

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Досліджено матеріальну відповідальність засуджених у місцях несповоди Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) через призму кримінально-виконавчих засад. Проаналізовано праці українських учених щодо поняття «кримінально-виконавчі засади», що дозволило сформулювати їх авторське визначення в частині матеріальної відповідальності засуджених у місцях несповоди ДКВС України. Доведено, що матеріальна відповідальність засуджених у місцях несповоди ДКВС України становить важливий напрям наукових розвідок у пенітенціарній сфері, оскільки досі не існує монографічного дослідження з комплексним аналізом цієї проблематики.

Виокремлено три види матеріальної відповідальності засуджених у місцях несповоди ДКВС України: 1) відшкодування збитків, заподіяних колонії, і додаткових витрат, пов'язаних із припиненням втечі засудженого, лікуванням засудженого, який навмисно заподіяв собі тілесні ушкодження, згідно із законодавством; 2) відшкодування збитків, заподіяних у процесі суспільно корисної праці, у розмірі і на підставах, встановлених законодавством про працю; 3) відшкодування збитків у розмірі і на підставах, встановлених цивільним законодавством.

Зазначено роль громадського контролю за застосуванням адміністрацією виправної колонії до засуджених матеріальної відповідальності за збитки, заподіяні протиправною поведінкою під час відбування покарання.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, матеріальні збитки, виправлення, ресоціалізація, покарання, співрозмірність, зобов'язання, примус, засуджені, ув'язнені, місця несповоди, персонал, особи рядового і начальницького складу, дисциплінарна відповідальність, Державна кримінально-виконавча служба України, громадський контроль.

Постановка проблеми. Проблематика кримінально-виконавчих засад матеріальної відповідальності засуджених у місцях несповоди ДКВС України завжди була на порядку денному при плануванні оперативно-службових заходів, підведенні підсумків роботи органів і установ виконання покарань ДКВС України, під час наукових дискусій українських учених щодо відшкодування збитків, заподіяних колонії, і додаткових витрат, пов'язаних із припиненням втечі засудженого, лікуванням засудженого, який навмисно заподіяв собі тілесні ушкодження, тощо.

Установлюючи матеріальну відповідальність до засуджених у місцях несповоди ДКВС України, законодавець бере до уваги багато обставин, що утворюють передумови такого рішення, зокрема, у випадку заподіяння засудженим збитків шляхом вчинення нового кримінального правопорушення. Наприклад, унаслідок вчинення засудженим втечі з виправної колонії остання несе додаткові витрати на його затримання, приведення

© І. Богатирьов, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

vanbogatyrov@gmail.com

до ладу технічних засобів контролю, проведення службового розслідування і притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб колонії тощо. Загалом місця несвободи ДКВС України охоплюють декілька видів покарань: обмеження волі; позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі, а також перебування ув'язнених і засуджених у слідчих ізоляторах. Тематика матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України потребує особливої уваги, оскільки пов'язана зі внесенням змін у порядок і умови виконання/відбування засудженими покарання.

Не є секретом, що будь-яке фундаментальне наукове дослідження має спиратися на власний понятійний апарат. І дослідження матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України не є винятком. Тому з метою наукового обґрунтування авторського визначення поняття матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України було проаналізовано наукові позиції українських учених, в результаті чого з'ясовано, що окреслена проблема розглядалася ними поверхово, монографічне дослідження взагалі не проводилося.

Отже, матеріальна відповідальність засуджених у місцях несвободи ДКВС України розглядається нами як актуальна малодосліджена проблема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Теоретичну основу дослідження кримінально-виконавчих засад матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України склали праці таких учених, як: К. Автухов, І. Богатирьов, О. Богатирьова, В. Борисов, В. Голіна, Б. Головкін, О. Джужа, В. Дрьомін, В. Коваленко, О. Колб, В. Конопельський, І. Копотун, Ю. Новосад, М. Романов, Р. Підвисоцький, М. Пузирьов, А. Степанюк, О. Шкута, І. Яковець та ін.

Попри дослідження зазначених учених, сьогодні на порядку денному стоїть питання наукового пошуку кримінально-виконавчих засад матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України, що обумовило вибір цієї тематики для проведення дослідження з огляду на дію правового режиму воєнного стану і вироблення теоретичних та практичних пропозицій щодо удосконалення цього публічного інституту.

Зважаючи на вищенаведене, за **мету** було визначено вивчити проблему кримінально-виконавчих засад матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України. Для реалізації поставленої мети було здійснено ґрунтовний аналіз наукових праць українських учених із зазначеної тематики, окреслено коло проблем кримінально-виконавчих засад матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України, сформульовано їх авторське визначення.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що невирішеність проблем кримінально-виконавчих засад матеріальної відповідальності засуджених в місцях несвободи ДКВС України створює у свідомості засуджених очевидну невизначеність. Зазначимо, що за рік до звільнення з місць несвободи ДКВС України засуджений має погасити всі збитки і додаткові витрати, заподіяні виправній або виховній колонії. Проте на жаль, як свідчить проведене нами дослідження, матеріальна відповідальність засуджених у місцях несвободи ДКВС України не є системою, а в більшості випадків залежить від однобоких рішень адміністрації виправної колонії.

Звичайно, варто погодитися з думкою українського дослідника Д. Левчановського про те, що матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі являє собою не тільки вираження законної загальнообов'язкової норми в суспільстві, а й важіль виховного впливу на засуджених, які мають стійку асоціальну поведінку, профілактики безтурботності, стимулювання підсвідомих позитивних правових навичок, в окремих випадках – стимулювання до праці і отримання корисних професійних навичок [1, с. 364].

З-поміж норм кримінально-виконавчого законодавства України, де передбачено матеріальну відповідальність засуджених у місцях несвободи ДКВС України, чільне місце належить ст. 136 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) [2]. Важливим прикладним аспектом є те, що вона ця норма застосовується з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання.

У кримінально-виконавчій науці України, на жаль, дослідженню сутності і змісту поняття матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України

українськими ученими приділено недостатньо уваги. Тому будемо керуватися доктринальними положеннями сучасної теорії та практики пенітенціарної науки в окресленому напрямі.

Проведений нами ґрунтовний аналіз Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану (згідно з ч. 4 ст. 18 КВК України «засуджені військовополонені тримаються відповідно до норм міжнародного гуманітарного права» [2]), доводить, що термін «кримінально-виконавчі засади» хоч і становить широко вживане поняття, проте автори досі так і не визначили його змісту [3, с. 128].

Варто зазначити, що українська учена Л. Олефір, розглядаючи кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні, дійшла висновку, що «в пенітенціарній науці відсутня єдність поглядів вітчизняних учених щодо загальноприйнятого визначення поняття “кримінально-виконавчі засади”» [4], тому авторка зауважує, що загалом думки вчених – пенітенціаристів, попри всі розбіжності, у визначенні поняття «кримінально-виконавчі засади» переважно збігаються в частині окреслення їх критеріїв. Таким чином, кримінально-виконавчі засади учена визначає як «виражені в кримінально-виконавчому праві або в інших законодавчих актах вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст і закріплюють порядок та умови виконання й відбування кримінального покарання та застосування пробації» [4, с. 24].

Дослідження поняття та змісту кримінально-виконавчих засад матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України вбачається неповним без з'ясування суті самої дефініції «матеріальна відповідальність засуджених». Оскільки законодавче закріплення поняття матеріальної відповідальності засуджених відсутнє, пропонуємо власне визначення, котре в подальшому може слугувати предметом наукової дискусії.

Отже, матеріальна відповідальність засуджених у місцях несвободи ДКВС України – це один із видів юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку засудженого під час відбування кримінального покарання відшкодувати у встановленому законом розмірі та порядку шкоду, заподіяну виправній колонії ДКВС України. З-поміж видів матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України виділяємо:

- відшкодування збитків, заподіяних колонії, і додаткових витрат, пов'язаних із припиненням втечі засудженого, лікуванням засудженого, який навмисно заподіяв собі тілесні ушкодження, згідно із законодавством;
- відшкодування збитків, заподіяних у процесі суспільно корисної праці, у розмірі і на підставах, встановлених законодавством про працю;
- відшкодування збитків у розмірі і на підставах, встановлених цивільним законодавством.

Оскільки матеріальна відповідальність засуджених у місцях несвободи ДКВС України виникає безпосередньо під час відбування покарання, то у випадку заподіяння шкоди виправній колонії така відповідальність не може залежати від покарання засудженого до інших видів відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, кримінальної) та застосування інших заходів (як-от відмова засудженому в умовно достроковому звільненні).

Оснoв гарантій при матеріальній відповідальності, яку несуть засуджені в місцях несвободи не встановлено у ст. 136 КВК України можемо припустити, що у випадку завдання шкоди виправній колонії внаслідок недотримання правил внутрішнього розпорядку дня, вчинення засудженим нового кримінального правопорушення, що завдало шкоди виправній колонії, засуджений може нести матеріальну відповідальність тільки за пряму матеріальну шкоду і лише у випадках, коли її заподіяно винними протиправними діями (або бездіяльністю) засудженого.

Це означає, що засуджений під час відбування покарання усвідомлює те, що він своїми протиправними діями (ст. 391 КК України – злісна непокоря вимогам адміністрації виправної колонії; ст. 392 КК України – дії, що деорганізують роботу виправних установ; ст. 393 КК України – втеча з місця позбавлення волі або з-під варти) [5] заподіює колонії пряму матеріальну шкоду.

Варто підтримати українську дослідницю У. Настоящу в тому, що відсутність бажання персоналу застосовувати механізм стягнення матеріальних збитків із засуджених згідно з кримінально-виконавчим законодавством може аргументуватися

невеликим розміром заподіяної шкоди та відсутністю обов'язковості для засудженого відшкодувати завдані збитки відповідно до накладеної на нього постанови начальника установи [6, с. 165].

У процесі проведеного дослідження було встановлено роль громадського контролю за застосуванням адміністрацією виправної колонії до засуджених матеріальної відповідальності за збитки, заподіяні протиправною поведінкою під час відбування покарання.

Отже, ефективність громадського контролю за застосуванням адміністрацією виправної колонії до засуджених матеріальної відповідальності пов'язана з діяльністю щодо дотримання прав засуджених під час виконання/відбування кримінальних покарань в Україні. Зважаючи на це, більшість громадських об'єднань та їхніх представників при здійсненні моніторингу сфери виконання покарань беруть матриці (від лат. matrix, -icis – мати; штамп (форма); стереотип) [7, с. 357], що застосовуються для оцінки окресленої сфери суспільних відносин державними контрольно-наглядовими органами та міжнародними неурядовими правозахисними організаціями [8].

Український учений В. Устименко, аналізуючи зарубіжний досвід громадського контролю щодо засуджених, зазначає, що у деяких країнах за кордоном (Англії, Уельсі, Швейцарії, Норвегії та ін.) до таких оціночних показників віднесено:

1) жорстоке поводження із засудженими; одиночне ув'язнення; засоби вгамування;

2) засоби захисту: огляди; процедури подання скарг; дисциплінарні стягнення; матеріальна відповідальність, розмежування (класифікація) різних категорій засуджених;

3) тюремний персонал: загальні положення; підготовка персоналу; умови праці та соціальний захист цих осіб тощо [9, с. 87].

Отже, в контексті проведеного нами дослідження саме громадський контроль відіграє важливу роль у застосуванні адміністрацією виправної колонії до засуджених матеріальної відповідальності у випадку заподіяння шкоди цій колонії. До речі, такий напрям є одним із завдань адміністрації виправної колонії згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках», де зазначено про систему взаємодії між державними органами та громадськими організаціями з надання послуг, необхідних для мінімізації ризиків вчинення в місцях несвободи ДКВС України нових кримінальних правопорушень [10].

Підсумовуючи, зазначимо, що недостатня наукова розробленість матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України в умовах правового режиму воєнного стану свідчить про потребу вироблення українськими ученими теоретичних та практичних пропозицій щодо цього публічного інституту. Зокрема, це стосується:

1) відшкодування засудженим збитків, заподіяних виправній колонії ДКВС України, або додаткових витрат виправної колонії ДКВС України, пов'язаних із припиненням втечі засудженого, лікуванням засудженого, який навмисно заподіяв собі тілесні ушкодження, – матеріальна відповідальність настає згідно із діючим національним законодавством;

2) відшкодування засудженим збитків, заподіяних у процесі виконання суспільно корисної праці, – матеріальна відповідальність настає у розмірах і на підставах, встановлених законодавством про працю;

3) настання матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України у розмірах і на підставах, встановлених цивільним законодавством.

Висновки. На підставі проведеного наукового аналізу матеріальної відповідальності засуджених в місцях несвободи ДКВС доходимо таких висновків:

– по-перше, з огляду на реформування пенітенціарної системи України доведено, що практична реалізація матеріальної відповідальності засуджених у місцях несвободи ДКВС України органами і установами виконання покарань потребує не тільки наукового супроводу, а і законодавчого удосконалення;

– по-друге, нормативно-правова база забезпечення матеріальної відповідальності засуджених в місцях несвободи ДКВС потребує оновлення шляхом прийняття Закону України «Про пенітенціарну систему» і Пенітенціарного кодексу України;

– по-третє, пропонується внести зміни до ст. 136 ДКВС України, де передбачити

укладання договору адміністрації виправної колонії із засудженим щодо матеріальної відповідальності під час відбування покарання.

Список використаних джерел

1. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк, дієвий важіль виховного впливу в умовах ізоляції, ціль, суть та умови. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 362–364. URL : http://lsej.org.ua/8_2023/83.pdf.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
3. Конопельський В. Кримінально-правові та кримінально-виконавчі засади протидії рецидивній злочинності у виправних і виховних колоніях України. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 127–133.
4. Олєфір Л. І. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 209 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Настояща У. В. Психологічні аспекти правової свідомості як детермінанти особистості співробітника Державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінально-виконавча система. Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2018. № 1 (3). С. 162–197.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
8. Пенітенціарне відомство – на шляху перетворень. *Сайт Дмитра Ягунова*. URL : https://dmytro-yagunov.at.ua/news/pen_vid_na_sh_per/2010-12-13-143.
9. Устименко В. В. Організаційно-правові аспекти підвищення кваліфікації прокурорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2015. 217 с.
10. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.

Надійшла до редакції 29.11.2024

Прийнято до опублікування 08.12.2024

References

1. Levchanovskiy, D. E. (2023) Materialna vidpovidalnist zasudzhenykh do pozbavlennia voli na pevnnyi strok, diievyi vazhil vykhovnoho vplyvu v umovakh izoliatsii, tsil, sut ta umovy [Material liability of those sentenced to imprisonment for a certain period, an effective lever of educational influence in conditions of isolation, purpose, essence and conditions]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 8, pp. 362–364. URL : http://lsej.org.ua/8_2023/83.pdf. [in Ukr.].
2. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. [in Ukr.].
3. Konopelskyi, V. (2014) Kryminalno-pravovi ta kryminalno-vykonavchi zasady protydyi retsydyvnii zlochynnosti u vypravnykh i vykhovnykh koloniiakh Ukrainy [Criminal law and criminal enforcement principles of combating recidivism in correctional and educational colonies of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*. № 5, pp. 127–133. [in Ukr.].
4. Olefir, L. I. (2018) Kryminalno-vykonavchi zasady zastosuvannia probatsii v Ukraini [Criminal and executive principles of the application of probation in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 209 p. [in Ukr.].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
6. Nastoiashcha, U. V. (2018) Psykholohichni aspekty pravovoi svidomosti yak determinanty osobystosti spivrobitnyka Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Psychological aspects of legal consciousness as determinants of the personality of an employee of the State Criminal Executive Service of Ukraine]. *Kryminalno-vykonavcha systema. Vchora. Sohodni. Zavtra*. № 1 (3), pp. 162–197. [in Ukr.].
7. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] / uklad. O. Yeroshenko. Donetsk : TOV «Hloriia Treid», 2012. 864 s. [in Ukr.].
8. Penitentsiarne vidomstvo – na shliakhu peretvoren [The penitentiary service is on the path of transformation]. *Sait Dmytra Yahunova*. URL : https://dmytro-yagunov.at.ua/news/pen_vid_na_sh_per/2010-12-13-143. [in Ukr.].
9. Ustymenko, V. V. (2015) Orhanizatsiino-pravovi aspekty pidvyshchennia kvalifikatsii prokuroriv [Organizational and legal aspects of improving the qualifications of prosecutors] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.10. Kyiv. 217 p. [in Ukr.].
10. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022-2024 rokakh [On approval of the Penitentiary

System Reform Strategy for the period until 2026 and approval of the operational plan for its implementation in 2022-2024] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 hrudnia 2022 r. № 1153-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bohatyryov. Criminal-executive principles of convicts' material liability in places of imprisonment of the State Criminal Executive Service of Ukraine. The article examines the criminal-executive principles of material liability of convicts in places of imprisonment of the State Criminal Executive Service of Ukraine for compensation for damages caused to the colony, and additional costs associated with stopping the escape of a convict, treatment of a convict who intentionally inflicted bodily harm on himself, etc.

It is proven that this problem has always been on the agenda of operational and service measures, summarizing the work of bodies and institutions for the execution of sentences of the State Criminal Executive Service of Ukraine, scientific discussions of Ukrainian scientists. It is noted that when establishing material liability for convicts in places of imprisonment of the State Criminal Executive Service of Ukraine, the legislator takes into account many circumstances that form the prerequisites for such a decision, in particular, in the case of causing damage to convicts by committing a new criminal offense.

Since the places of imprisonment of the State Criminal Executive Service of Ukraine cover several types of punishments: restriction of liberty; deprivation of liberty for a certain period of time and life imprisonment, as well as the stay of prisoners and convicts in pre-trial detention centers, this article examines the material liability of convicts in places of imprisonment of the State Criminal Executive Service of Ukraine as a topical and little-studied problem.

The article analyzes the scientific positions of Ukrainian scientists on the material liability of convicts in places of imprisonment of the State Criminal Executive Service of Ukraine, and notes that this problem is considered superficially by them, a monographic study has not been conducted at all. The role of public control in the application of material liability by the administration of a correctional colony to convicts in the event of causing damage to the correctional colony is revealed.

Based on the conducted scientific analysis of the material liability of convicts in places of deprivation of imprisonment of the State Criminal Executive Service of Ukraine, the following conclusions were made:

- firstly, in view of the reform of the penitentiary system of Ukraine, it has been proven that the practical implementation of the material liability of convicts in places of deprivation of liberty of the State Committee for the State Penitentiary Service of Ukraine by the bodies and institutions of execution of sentences requires not only scientific support, but also legislative improvement;
- secondly, the regulatory and legal framework for ensuring the material liability of convicts in places of deprivation of liberty of the State Committee for the State Penitentiary Service of Ukraine requires updating through the adoption of the Law of Ukraine «On the Penitentiary System» and the Penitentiary Code of Ukraine;
- thirdly, it is proposed to amend Article 136 of the Criminal Enforcement Code of Ukraine, which would provide for the conclusion of an agreement between the administration of the penal colony and the convict regarding material liability during the serving of the sentence.

Keywords: *material liability, material damages, correction, resocialization, punishment, proportionality, obligation, coercion, convicts, prisoners, places of imprisonment, personnel, rank-and-file and senior staff members, disciplinary liability, State Criminal Executive Service of Ukraine, public control.*

УДК 343.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-16

Валерій ПЕТКОВ[©]

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

(Донецький державний університет внутрішніх
справ, м. Кропивницький, Україна)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЦИД: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Проаналізовано проблему кримінальної відповідальності за екоцид у контексті чинного законодавства України. Розглянуто елементи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, зокрема об'єкт, суб'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони. Особливу увагу приділено поняттю «екологічна катастрофа», котре не має чіткого законодавчого визначення, що ускладнює правозастосування. Зазначено необхідність уточнення критеріїв масового знищення флори і фауни, отруєння атмосфери, земель та водойм.

Здійснено аналіз прогалин у визначенні суб'єктивної сторони екоциду, зокрема умислу, а також специфіки суб'єктного складу, включно з відповідальністю посадових осіб, військових, транснаціональних корпорацій. Висвітлено актуальність міжнародного досвіду та рекомендацій для гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами.

Наведено пропозиції щодо вдосконалення ст. 441 КК України, зокрема шляхом додавання кваліфікуючих ознак і терміна «умисне» у формулюванні злочину. Акцентовано увагу на необхідності адаптації кримінального законодавства до сучасних екологічних викликів, як-от вплив збройних конфліктів на довкілля. У результаті сформовано рекомендації, спрямовані на посилення ефективності захисту екосистеми України та забезпечення екологічної безпеки.

Ключові слова: екоцид, масове знищення флори і фауни, отруєння атмосфери, земель та водойм, збройний конфлікт, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Проблема кримінальної відповідальності за екоцид є надзвичайно актуальною в умовах зростання загроз для навколишнього середовища. Екоцид, як один із найтяжчих кримінальних правопорушень проти природи, має значні наслідки не лише для екосистеми, але й для життєдіяльності людства. Проте правова регламентація цього явища в Україні залишається недостатньо чіткою та повною.

Нечіткість визначення термінів, таких як «екологічна катастрофа» або «масове знищення флори та фауни», утруднює доведення наявності складу кримінального правопорушення. Крім того, сучасні реалії, пов'язані зі збройними конфліктами, забрудненням довкілля та антропогенним впливом, демонструють недоліки існуючої правової бази. Також потребує уваги суб'єктивна сторона екоциду, зокрема питання умислу, яке є неоднозначним і не завжди враховується належною мірою.

На міжнародному рівні існують зобов'язання щодо запобігання екоциду, проте їх впровадження в національне законодавство України потребує адаптації до сучасних викликів.

Не менш важливим є питання відповідальності посадових осіб, військових, транснаціональних корпорацій, дії яких можуть мати катастрофічний вплив на довкілля. Недостатність кваліфікуючих ознак у законодавстві та відсутність практичної правозастосовної бази унеможливають ефективне протистояння екоциду.

Тому існує потреба у комплексному правовому аналізі чинного законодавства та розробці нових підходів, що враховуватимуть як міжнародний досвід, так і особливості сучасного розвитку суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика кримінальних правопорушень, спрямованих проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, завжди привертала і продовжує привертати увагу

багатьох науковців і практиків. Із-поміж найбільш ґрунтовних досліджень окремих аспектів злочину екоциду варто виділити праці таких авторів, як: В. Андрейцев, П. Андрушко, Д. Бараненко, О. Борщевська, Р. Вереша, О. Ковтун, І. Колосов, М. Куцевич, О. Кучинська, С. Лихова, Н. Малишева, О. Маренкова, В. Минькович-Слободяник, О. Попов, В. Рибачек, І. Сиводєд, О. Сурілова, Т. Сухоребра, О. Шацька, А. Шульга, О. Шуміло та ін.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів кримінальної відповідальності за екоцид, виявлення недоліків чинного законодавства України в цій сфері та формування науково обґрунтованих рекомендацій з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних викликів, зокрема в контексті захисту екологічної безпеки, для підвищення ефективності правозастосування у боротьбі з екоцидом.

Виклад основного матеріалу. Суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України, є єдиною підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення. Зважаючи на це, внутрішня структура будь-якого правопорушення, включно з екологічними, складається з таких елементів: об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін.

Згідно з ч. 1 ст. 1 КК України довілля визначено як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони [1]. У цьому контексті родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, складають суспільні відносини, що забезпечують екологічну безпеку людства. Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, спрямовані на захист природи як середовища існування людини. У свою чергу, вважаємо, що об'єкт екоциду охоплює не лише довілля, але й людей, їхню культуру та виробничу діяльність, які також можуть стати об'єктами посягання.

Екоцид може бути не лише факультативним наслідком знищення середовища існування, але й способом його руйнування. Це висуває питання можливості нормальної життєдіяльності суспільства, адже людина, суспільство та природне середовище діють як єдине ціле. Антропогенний вплив на екологічні процеси, котрий порушує структурну стійкість екосистеми, може мати дію на біорізноманітність видів, чутливих до таких впливів. Це обмежує можливості використання відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів, що, своєю чергою, негативно позначається на сталому економічному розвитку, дестабілізує економічну систему і в результаті призводить до тяжких наслідків для населення та майбутніх поколінь.

З огляду на це доцільно було б доповнити ст. 441 КК України частиною другою такого змісту: «Ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки для населення та наступних поколінь». При цьому під тяжкими наслідками слід розуміти повну неможливість існування населення на території, де вчинено екоцид, або значне погіршення умов життя на такій території.

З приводу об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, слід зазначити, що вона включає: масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також вчинення інших дій, здатних спричинити екологічну катастрофу [1].

Проте Верховний Суд досі не сформулював чіткої правової позиції щодо складу цього кримінального правопорушення, оскільки воно містить низку оціночних суджень. Зокрема, поняття «масовість» має оціночний характер і виявляється у будь-якому фізичному впливі на рослинний та тваринний світ, який населяє певну територію або тимчасово, або постійно. Такий вплив повинен створювати загрозу для екосистеми, що виражається у загибелі представників фауни або зникненні рослинного покриву.

Водночас у чинній редакції статті не вказаний конкретний етап, на якому буде завдано шкоду рослинному та тваринному світу, котру можна вважати знищенням, та відповідний кількісний критерій (тривалість, завдані збитки, площа тощо), за яким вчинені дії можна кваліфікувати як екоцид. Що, до речі, стосується й «отруєння атмосфери або водних ресурсів», під яким розуміють процес насичення атмосфери, різних водойм отруйними речовинами хіміко-біологічного походження, а також радіоактивними, що спричиняють підвищення захворюваності, а також смертності всіх живих організмів, причиною якого зазвичай є антропогенний вплив через промислові підприємства оксиду сірки, азоту чи інших речовин, з яких утворюються кислотні дощі [2, с. 635–640].

Предметом цього кримінального правопорушення є всі ключові компоненти екосистеми: рослинний і тваринний світ, атмосфера, водні ресурси. У своїй сукупності вони формують середовище існування людини [3]. Водночас згідно з Законом України

«Про охорону земель» під землею слід розуміти поверхню суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [4]. На наш погляд, окрім отруєння атмосфери чи водних ресурсів, до складу злочину доцільно включити також «отруєння земель», оскільки земля є невід'ємною складовою екологічної системи.

Відповідно до положень ст. 441 КК України склад цього правопорушення має унікальну конструкцію, що відрізняється від типових матеріальних складів, котрі потребують встановлення не лише факту вчинення діяння, а й настання реальних негативних наслідків у формі екологічної катастрофи. Такими наслідками можуть бути, зокрема, знищення флори та фауни, отруєння атмосфери чи водойм. Водночас склад розглядуваного правопорушення відрізняється від формальних складів, де для визнання правопорушення завершеним не є обов'язковим настання таких наслідків, якщо вчинені дії потенційно здатні викликати екологічну катастрофу [1]. З огляду на це за своєю об'єктивною стороною таке кримінальне правопорушення є формально-матеріальним.

До інших дій, що можуть викликати екологічну катастрофу, належать різні способи впливу на довкілля, що спричиняють негативні наслідки. Поміж таких дій можуть бути штучні опади, наслідками яких стають знищення посівів, дамб, доріг, ставків, споруд, а також землетруси, виверження вулканів, цунамі тощо [10, с. 313]. Національне кримінальне законодавство України не містить вичерпного переліку дій, що можуть бути визнані екоцидом [10, с. 313]. Такий підхід є обґрунтованим, адже науково-технічний прогрес створює нові чинники, що впливають на довкілля.

Вчені у своїх думках щодо визначення поняття «екологічна катастрофа» поділилися на дві основні групи. Перша вважає, що екологічна катастрофа – це стійкі зміни у навколишньому середовищі, котрі роблять проживання людей на певній території неможливим або надзвичайно небезпечним. Друга група визначає екологічну катастрофу як тяжкий наслідок, обумовлений тривалими, значними та несприятливими змінами в природному середовищі на великих територіях, що суттєво обмежують або припиняють життєдіяльність живих організмів [5, с. 185].

Термін «екологічна катастрофа» не має чіткого законодавчого визначення ні в Кримінальному кодексі України, ні в спеціальному законодавстві, тому його тлумачення можливе шляхом аналізу інших норм. Однак зважаючи на положення міжнародного права, екологічну катастрофу можна розуміти як масштабну, довготривалу та серйозну шкоду довкіллю, що передбачено Конвенцією про заборону військового або іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [6]. Така шкода спричиняється діями, що порушують функціонування екосистеми або біологічної різноманітності.

Крім того, формулювання «можуть спричинити екологічну катастрофу» містить певну неоднозначність. Не зрозуміло, чи стосується це всіх перерахованих дій чи лише «інших дій». Якщо метою законодавця було підкреслення реальної небезпеки цих дій, варто було б змінити формулювання на «створюють реальну, невідворотну загрозу...». У цьому контексті «невідвотною» слід вважати таку шкоду, котру неможливо уникнути чи відвернути, а «реальною» – таку, що об'єктивно може настати.

Суб'єктивна сторона екоциду характеризується винятково умисною формою вини, що може виявлятися як у формі прямого умислу, так і через необережність у вигляді кримінально-протиправної недбалості чи самовпевненості. Практика свідчить, що особи, які скоюють екоцид, зазвичай усвідомлюють суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачають їхні наслідки та свідомо прагнуть їх настання. Проте у тексті ст. 441 КК України відсутня чітка вказівка на умисний характер вчинення такого діяння, хоча він є обов'язковою умовою для його кваліфікації на міжнародно-правовому рівні [1]. З огляду на це для забезпечення узгодженості норм кримінального законодавства України до основного складу кримінального правопорушення доцільно додати термін «умисне».

Щодо мети та мотиву, вони є факультативними ознаками суб'єктивної сторони, проте з огляду на спрямованість умислу винної особи ці характеристики мають значення для чіткого відмежування екоциду від інших суміжних кримінальних правопорушень.

Згідно з положеннями Міжнародного кримінального суду суб'єктом екоциду та кримінальної відповідальності за його вчинення може бути лише осудна фізична особа, яка досягла 18-річного віку. Крім цього, держава, громадяни якої вчинили це кримінальне правопорушення, може нести лише міжнародну (політичну, економічну тощо, проте не кримінальну) відповідальність за міжнародні злочини. Згідно з КК України за вчинення

екоциду може бути засуджена фізична особа, яка досягла 16-річного віку [7]. Проте не погоджуємося з таким твердженням, зважаючи на вчинені діяння на території України як під час війни, так і у мирний час.

Під дію ст. 441 КК України також підпадає аварія на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 р. У офіційній доповіді Міжнародної консультативної групи з ядерної безпеки зазначалося, що причиною аварії стали недбалість і помилки персоналу, котрі полягали в порушенні вимог експлуатації реактора та нехтуванні безпекою виробництва [8]. Екологічна катастрофа, що мала місце, була спричинена спеціальними суб'єктами – обслуговуючим персоналом, тобто особами, які володіли відповідним статусом, освітою, досвідом роботи та необхідними навичками для виконання своїх обов'язків.

Отже, загальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа віком від 16 років, яка не має спеціальної освіти, статусу чи компетенції для виконання подібної діяльності, не може стати причиною екоциду.

Щодо сучасності, то з початку повномасштабного російського вторгнення в Україну дії ворожих сил призвели до сильного забруднення ґрунту, повітря та водних ресурсів, що стало причиною загибелі багатьох тварин. Підлив Каховської ГЕС вчені назвали найбільшим актом екоциду за останні десятиліття. Це пов'язане з тим, що руйнування греблі має негативні наслідки як для навколишнього середовища, так і для економіки.

Тому переконані, що до основних суб'єктів слід віднести: посадових осіб, військовослужбовців або осіб, які обіймають інші державні посади, що пов'язані з ризиком вчинення екологічної катастрофи. Також з урахуванням настання можливих суспільно небезпечних наслідків екоцид не може бути вчиненим одним суб'єктом, через що загалом суб'єктами цього кримінального правопорушення є військові, цивільні посадові особи, керівники різних установ іноземних держав включно, оскільки фактично виконавці також повинні нести відповідальність за вчинення екоциду. Іншими словами, екоцид не характеризується наявністю лише одного виконавця, але такі випадки не можна виключати. Хоча суб'єкт екоциду, як правило, є спеціальним, не слід нівелювати можливість вчинення цього діяння загальним суб'єктом.

Окремо варто звернути увагу на транснаціональні корпорації, що щодня зміцнюють свої позиції завдяки тісному зв'язку з процесами глобалізації світової економіки. Вони одночасно є її результатом і каталізатором. Зіткнувшись із викликами сталого розвитку та необхідністю захисту довкілля, ці корпорації несуть відповідальність за життя рішучих заходів для забезпечення екологічної безпеки як у власних країнах, так і в державах, де вони ведуть діяльність. Проблемою є не сам факт видобутку природних ресурсів, а суперечлива фінансова модель, що регулює рух активів і розрахунки. Негативні явища, такі як забруднення територій, стають дедалі поширенішими, що значно посилює екологічні ризики [9, с. 250].

Отже, з вищезазначеного аналізу можна сформулювати такий висновок, що інститут екологічної безпеки, як невід'ємна складова збереження екосистеми нашої планети в частині протидії вчиненню екоциду, з урахуванням сучасних реалій вимагає удосконалення суб'єктивних ознак складу цього злочину.

Висновки. Отже, екоцид є одним із найбільш небезпечних кримінальних правопорушень, що загрожують екосистемі, суспільству та майбутнім поколінням. Незважаючи на актуальність цього явища, кримінальне законодавство України має низку прогалин у визначенні складу екоциду, зокрема щодо чіткого формулювання об'єктивної та суб'єктивної сторін. Відсутність конкретних критеріїв, таких як масштаб шкоди, її тривалість або вплив на біорізноманітність, ускладнює правозастосовну практику.

Особливої уваги потребує врахування сучасних викликів, таких як діяльність військових, державних посадовців і транснаціональних корпорацій, що може спричинити значні екологічні катастрофи. У цьому контексті необхідно забезпечити гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема визначенням екологічної катастрофи як довготривалої, масштабної та серйозної шкоди довкіллю.

Диспозиція ст. 441 КК України має бути доповнена чіткими формулюваннями, що враховуватимуть не лише умисний характер дій, але й невідворотну загрозу екологічної катастрофи. Крім того, потребує розширення перелік дій, що можуть кваліфікуватися як екоцид, зокрема включення таких елементів, як отруєння земель чи інші деструктивні антропогенні впливи. З огляду на викладене пропонується доповнити

диспозицію ст. 441 КК України та внести кваліфікуючі ознаки з урахуванням сучасних викликів.

Запропоновані зміни сприятимуть більш ефективному захисту екосистеми, підвищенню відповідальності за вчинення екологічних кримінальних правопорушень і забезпеченню сталого розвитку суспільства. Таким чином, вдосконалення законодавчої бази України щодо екоциду є важливим кроком на шляху до збереження природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Дудоров О. О., Навроцький В. О., Ришелюк А. М. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2010. 1288 с.
3. Андрушко П. П. та ін. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / заг. ред. М. О. Потєбенко, В. Г. Гончаренко / Інститут Генеральної прокуратури України ; Український інформаційно-правовий центр. Київ : Форум, 2001. 942 с.
4. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
5. Березняк В., Рукіна Д. Проблематика міжнародно-національного закріплення дефініції «екоцид» з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних ознак складу такого кримінального правопорушення: доктрина та практика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 183–188.
6. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976. *United Nations Treaty Collection*. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=26&clang=_en&mtmsg_no=XXVI-1&src=TREATY.
7. Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
8. The Chernobyl accident: updating of INSAG-1: INSAG-7 : a report by the International Nuclear Safety Advisory Group. Vienna : International Atomic Energy Agency, 1992. 148 p. URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub913e_web.pdf.
9. Березняк В. С. Рукіна Д. О. Окремі питання кримінально-правової кваліфікації екоциду. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (08 груд. 2023 р., м. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 248–251.
10. Березняк В. С. Рукіна Д. О. Нормативно-правове визначення дефініції «екоцид»: сучасні виклики та теоретичні проблеми. *Science and society: modern trends in a changing world : The 3rd International scientific and practical conference* (Vienna, Austria, February 19-21, 2024). Vienna : MDPC Publishing, 2024. P. 310–315.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
2. Dudorov, O. O., Navrotskyi, V. O., Rysheiliuk, A. M. ta in. (2010) Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. Kyiv : Yurydychna dumka. 1288 p. [in Ukr.].
3. Andrushko, P. P. ta in. (2001) Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Osoblyva chastyna [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine. Special part] / zah. red. M. O. Potebenko, V. H. Honcharenko / Instytut Heneralnoi prokuratury Ukrainy ; Ukrainyskyi informatsiino-pravovyi tsentr. Kyiv : Forum. 942 p. [in Ukr.].
4. Pro okhoronu zemel [On land protection] : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>. [in Ukr.].
5. Bereznjak, V., Rukina, D. (2024) Problematyka mizhnarodno-natsionalnoho zakriplennia definitsii «ekotsyd» z urakhuvanniam subiektyvnykh ta obiektyvnykh oznak skladu takoho kryminalnoho pravoporushennia: doktryna ta praktyka [Problems of international and national consolidation of the definition of «ecocide» taking into account the subjective and objective features of the composition of such a criminal offense: doctrine and practice]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1 (128), pp. 183–188. [in Ukr.].
6. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976. *United Nations Treaty Collection*. URL: [https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=26&clang=_en&mtmsg_no=XXVI-](https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=26&clang=_en&mtmsg_no=XXVI-1)

1&src=TREATY.

7. Kutsevych, M. P. (2007) Kryminalna vidpovidalnist za ekotsyd: mizhnarodnyi ta natsionalnyi aspekty [Criminal liability for ecocide: international and national aspects] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].

8. The Chernobyl accident: updating of INSAG-1: INSAG-7 : a report by the International Nuclear Safety Advisory Group. Vienna : International Atomic Energy Agency, 1992. 148 p. URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub913e_web.pdf.

9. Berezniak, V. S. Rukina, D. O. (2024) Okremi pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii ekotsydu [Certain issues of the criminal legal qualification of ecocide]. *Aktualni problemy kryminalno-pravovoho, kryminalnoho protsesualnoho ta kryminalistychnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (08 hrud. 2023 r., m. Dnipro). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 248–251. [in Ukr.].

10. Berezniak, V. S. Rukina, D. O. (2024) Normatyvno-pravove vyznachennia definitsii «ekotsyd»: suchasni vyklyky ta teoretychni problemy [Normative and legal definition of the definition of «ecocide»: modern challenges and theoretical problems]. *Science and society: modern trends in a changing world : The 3rd International scientific and practical conference* (Vienna, Austria, February 19-21, 2024). Vienna : MDPC Publishing, pp. 310–315. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valerii Petkov. Criminal liability for ecocide: legal analysis and prospects for improving legislation. The article analyzes the issue of criminal liability for ecocide in the context of current Ukrainian legislation. The elements of the criminal offense under Article 441 of the Criminal Code of Ukraine, including the object, subject, objective and subjective sides are considered. Particular attention is paid to the concept of «environmental disaster», which does not have a clear legislative definition, which complicates law enforcement. The author emphasizes the need to clarify the criteria for mass destruction of flora and fauna, poisoning of the atmosphere, land and water bodies.

The author analyzes the gaps in the definition of the subjective side of ecocide, in particular intent, as well as the specifics of the subject composition, including the responsibility of officials, military and transnational corporations. The author highlights the relevance of international experience and recommendations for harmonizing Ukrainian legislation with international standards. Proposals are made to improve Article 441 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, by adding qualifying features and the term «intentional» to the wording of the crime. The article emphasizes the need to adapt criminal law to modern environmental challenges, including the impact of armed conflicts on the environment. As a result, the author formulates recommendations aimed at enhancing the effectiveness of protection of Ukraine's ecosystem and ensuring environmental safety.

Keywords: *ecocide, mass destruction of flora and fauna, poisoning of the atmosphere, land and water bodies, armed conflict, criminal liability.*

УДК 344

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-17

Вадим ХАШЕВ®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОСЯГАНЬ НА МАЙНО, ЩО ВЧИНЯЮТЬ РОСІЙСЬКІ ВІЙСЬКОВІ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості кваліфікації посягань на майно цивільних осіб, що вчиняють російські військові в Україні, з урахуванням норм національного та міжнародного права. Сформульовано висновок, що випадки пограбування майна цивільних осіб російськими військовими як на полі бою, так і не на полі бою, мають підлягати кваліфікації не за ст. 432 Кримінального кодексу України (далі – КК України) як мародерство, а за ст. 438 КК України як воєнний злочин, оскільки це є одним із проявів порушення законів та звичаїв війни, що передбачено

© В. Хашев, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2240-0713>

khvg7747@gmail.com

у диспозиції цієї статті. Причому головним орієнтиром для кваліфікації діянь як воєнних злочинів за ст. 438 КК України має бути ст. 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Тобто випадки пограбування повинні відповідати положенням підпункту «iv» п. «а» ч. 2 або підпункту «xvi» п. «б» ч. 2 цього нормативного акта: бути широкомасштабними або здійсненими в межах розграбування міста або населеного пункту. Встановлення мінімального розміру викраденого майна для того, щоб пограбування було визнано широкомасштабним, віднесено на розсуд суду для кожного окремого випадку. І якщо заподіяну шкоду не буде визнано «широкомасштабною», відповідно, кваліфікацію заволодіння майном за ст. 438 КК України як воєнного злочину буде виключено. Для підтвердження факту «розграбування міста або населеного пункту» необхідно довести, що заволодіння майном відбулося у значному розмірі.

Пропонується орієнтиром для визнання мінімального розміру майна, яким протиправно заволоділи російські військові, значним для того, щоб відповідне діяння можливо було кваліфікувати за ст. 438 КК України як воєнний злочин, вважати положення п. 2 примітки до ст. 185 КК України, відповідно до якого значною шкодою слід вважати спричинені збитки на суму від ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. А окремі випадки пограбування цивільного населення російськими військовими, якщо не було встановлено та доведено, що вони вчинені в межах широкомасштабного привласнення майна чи розграбування міста або населеного пункту у значному розмірі, не можуть кваліфікуватися за ст. 438 КК України як прояви воєнних злочинів. Водночас залежно від способу заволодіння майном їх можна кваліфікувати як крадіжки, грабежі, розбої, вимагання чи шахрайство за відповідними статтями Розділу VI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти власності».

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, воєнні злочини, порушення законів та звичаїв війни, мародерство, пограбування, міжнародне гуманітарне право.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну потягло за собою, зокрема, масові випадки вчинення військовослужбовцями цієї країни актів, спрямованих на заволодіння майном цивільного населення нашої держави як у місцях ведення бойових дій, так і на окупованих територіях. За понад два роки відкритої військової агресії рф таких фактів налічується десятки, а то й, можливо, сотні тисяч.

Можна стверджувати, що мародерство є одним зі стимулів наступального потенціалу російської армії. Причому командування окупаційних військ не просто поблажливо дивиться на подібні випадки – воно заохочує своїх військовослужбовців до протиправних дій [1].

Водночас масове пограбування цивільного населення, власності Української держави, громадських організацій, підприємців, зарубіжних фірм порушує проблему відповідальності російських військовослужбовців. Збитки всім постраждалим повинні бути відшкодовані за рахунок репарацій, накладених на росію. Це має унеможливити повторення подібних злочинів у майбутньому [2, с. 137].

Відповідно, захист права власності громадян України від посягань на їхнє майно з боку російських військових має здійснюватися за допомогою різноманітних засобів, як-от фіксація завданих збитків та притягнення винних до кримінальної відповідальності. У цьому контексті на сьогодні вкрай важливим та актуальним є удосконалення алгоритму правильної кваліфікації злочинних посягань на майно цивільного українського населення, що вчиняють російські військові на території нашої держави, а саме як воєнних злочинів. Потреба в цьому актуалізувалась після того, як Верховною Радою України 21 серпня 2024 р. було ратифіковано Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та у подальшому до КК України внесено зміни згідно із Законом № 4012-IX від 09 жовтня 2024 р. і термін «воєнні злочини» нарешті отримав закріплення у вітчизняному кримінальному законодавстві – ст. 438 КК України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемні питання кримінальної відповідальності за мародерство та інші посягання на власність в умовах воєнного стану досліджували такі вітчизняні вчені, як І. Борбуль, О. Будяченко, А. Горностаї, Я. Лизогуб, С. Лихова, Р. Мовчан, П. Назаренко, К. Першина, О. Предместніков, Ю. Усманов, М. Хавронюк та ін. Незважаючи на це, деякі питання кваліфікації випадків вчинення російськими військовослужбовцями актів, спрямованих на заволодіння майном цивільного населення, залишаються дискусійними.

Метою статті є з'ясування особливостей кваліфікації випадків протиправного заволодіння майном цивільного населення, що вчиняють російські військові в Україні, з урахуванням норм національного та міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. З погляду міжнародного гуманітарного права

протиправне заволодіння майном цивільних осіб військовослужбовцями збройних сил являє собою один із проявів так званого «мародерства» або «пограбування».

Такий висновок, як зазначає Я. Лізогуб, «непрямо випливає і з тексту статей 28, 46, 47 і 53 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, що є додатком до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року (в Україні набула чинності 24 серпня 1991 року). Так, на тлі встановлення офіційної заборони у ст. 47 мародерство, згідно зі ст. 28, забороняється й «у місті чи місцевості», тобто не лише на полі бою. При цьому з огляду на припис ст. 46 «приватна власність (а не лише речі вбитих та поранених) не підлягає конфіскації» і «окупаційна армія може заволодіти лише грошима, фондами та цінними паперами, які виключно є власністю держави...» (ст. 53)» [3, с. 60–61].

Крім того, як підкреслює В. Кондратьєва, у нормах міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) поняття «мародерство», «пограбування» та «грабіж» виступають як взаємозамінні. Очевидно, що такий підхід призводить до правової невизначеності й відсутності єдності в розумінні кожної з цих категорій у нормах міжнародного права [4, с. 379]. Дійсно, в англomовному та франкомовному текстах використовується термін «pillage», котрий на українську мову перекладається і як «пограбування», і як «мародерство». Тому можна стверджувати, що ці терміни є синонімами, а їх трактування з погляду міжнародного права – ідентичним.

З іншого боку, в книзі «Коментар до Римського статуту Міжнародного кримінального суду» німецького вченого О. Тріфтерера, який зробив вагомий внесок у розвиток міжнародного кримінального права, зазначається, що офіційного визначення терміна «мародерство» не існує. Однак його слід розуміти як несанкціоноване привласнення або отримання майна з метою привласнити його собі або третій особі всупереч волі законного власника. Відповідно, це визначення охоплює акти пограбування, мародерства та привласнення [5, с. 452].

Що стосується безпосередньої заборони таких дій, то у п. 2 ст. 33 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. прямо зазначається, що «пограбування забороняються» [6].

Офіційний коментар до п. 2 ст. 33 вищезазначеної конвенції містить, зокрема, такі положення: «Ця заборона має загальний характер. Вона стосується не тільки пограбування в результаті індивідуальних дій без згоди військової влади, але й організованого пограбування, наслідки якого описані в історіях колишніх воєн, коли здобич, виділена кожному солдату, розглядалася як частина його платні. П. 2 ст. 33 є надзвичайно стислим і чітким; він не залишає жодної лазівки. Високі Договірні Сторони забороняють віддавати накази, а також дозволяти пограбування. Крім того, вони зобов'язуються запобігати індивідуальним пограбуванням або, якщо воно вже почалося, припиняти його. Отже, вони повинні вжити всіх необхідних законодавчих заходів. Заборона пограбувань поширюється як на територію сторони конфлікту, так і на окуповані території. Ця норма гарантує захист всім видам власності, незалежно від того, чи належать вони приватним особам, громадам або державі. З іншого боку, вона залишає недоторканим право реквізиції або конфіскації» [7]. Тобто мародерством визнаються не лише групові та масові акти пограбування майна цивільних осіб, але й окремі індивідуальні випадки.

Проте найактуальнішим міжнародним правовим актом у питаннях визначення воєнних злочинів виступає Римський статут МКС, підписаний у 1998 р., котрий набрав законну силу в 2002 р. після того, як понад 60 країн світу його ратифікували. Римський статут МКС не тільки зміг консолідувати в собі всі склади «воєнних злочинів», розкиданих до цього по багатьох міжнародних джерелах міжнародного гуманітарного права, але й надати більш-менш чітке тлумачення кожному з них [8, с. 457].

У цьому міжнародному нормативному акті, що набуває чинності в Україні з 01 січня 2025 р., а саме у ст. 8 поміж воєнних злочинів називаються два діяння, що їх можна віднести до проявів протиправного заволодіння майном цивільних осіб, а саме:

- широкомасштабне... привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо (підпункт «iv» п. «а» ч. 2);
- розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом (підпункт «xvi» п. «b» ч. 2) [9].

Причому в англomовній версії Римського статуту МКС термін «розграбування» також позначається словом «pillaging» [10].

Водночас, якщо звернутися до регламентації відповідальності за мародерство у вітчизняному кримінальному законодавстві, то слід відзначити його більш вузьке розуміння, ніж це передбачено міжнародними нормативними актами. Так, відповідно до диспозиції ст. 432 КК України мародерством є лише «викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених» [11]. Також окремі випадки заволодіння майном цивільних осіб зовнішньо схожі з діями, передбаченими ст. 433 КК України «Насильство над населенням у районі воєнних дій», а саме: протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій (ч. 1), та розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій (ч. 2) [11].

Відсутність конкретизації стосовно кола потерпілих осіб у диспозиції ст. 432 КК України, на нашу думку, не повинно виключати визнання мародерством випадки пограбування майна вбитих чи поранених не лише військових, але й цивільних осіб, які перебувають на полі бою, а також кваліфікацію таких випадків за згаданою нормою.

Під «полем бою» слід розуміти земельну ділянку, в межах якої ведуться бойові дії. Зокрема, під це поняття підпадають ділянки тилу, що можуть бути враженими супротивниками, в межах яких можуть знаходитися поранені чи вбиті. Предметом мародерства є речі убитих чи поранених, а саме особисті речі (годинник, гроші, золоті прикраси тощо). Не можуть бути предметом мародерства такі речі, як зброя, танки, боеприпаси тощо [12, с. 193].

У широкому розумінні цивільними особами слід визнати всіх осіб, які не мають статусу комбатантів, тобто і працівників вітчизняних правоохоронних органів, насамперед Національної поліції України, які здійснювали евакуацію мирного населення з поля бою і отримали поранення або були вбиті. Але лише у тому разі, якщо підрозділи, у яких служать ці працівники, не ведуть бойових дій (наприклад, ОШБ НПУ «Лють»).

Військовослужбовці збройних сил російської федерації мають статус комбатантів. Так, згідно з ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), «особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу, про який ідеться у статті 33 Третьої конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях» [13].

Проте суб'єктами діянь, передбачених у ст. ст. 432, 433 КК України, можуть бути не всі комбатанти, а лише особи, зазначені у ч. 2 ст. 401 КК України:

- військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом;

- поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях [11].

Тобто військовослужбовці збройних сил РФ не можуть визнаватися суб'єктами злочину, передбаченого ст. 432 та ст. 433 КК України, що випливає з розуміння наведеної нами вище ч. 2 ст. 401 КК щодо суб'єктів злочинів, вказаних у розділі XIX КК України [14]. Тому не погоджуємося з думкою науковців, які вважають, що викрадення автівки загиблого військовослужбовця на полі бою військовослужбовцем російської федерації буде кваліфікуватися за двома статтями КК України: 432 (мародерство) та 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом) [15].

Відповідно, випадки пограбування майна цивільних осіб російськими військовими як на полі бою, так і не на полі бою повинні підлягати кваліфікації не за ст. 432 КК України, а за ст. 438 КК України як воєнний злочин, оскільки з боку цих військових має місце прояв порушення законів та звичаїв війни, що передбачено у диспозиції вищезазваної статті, а саме: «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [11]. Такі порушення законів та звичаїв війни вчинюються на порушення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [16, с. 294]. Передусім мова йде про ст. 8 Римського статуту МКС. Причому діяння винних осіб завжди повинні відбуватися в контексті збройного конфлікту, як міжнародного, так і неміжнародного [17, с. 578].

Так, Т. Короткий і І. Берднік зазначають: якщо військовослужбовці РФ викрали майно цивільної особи, то їхні дії слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 438 КК України. Це порушення законів та звичаїв війни у виді пограбування. У такому випадку, на погляд вчених, доцільно застосовувати обмеження КК України щодо вартості викраденого майна [14]. В. Людвік також відносить мародерство російських військових до інших порушень законів та звичаїв війни у контексті ст. 438 КК України [18, с. 118].

Проте головним орієнтиром для кваліфікації діянь як воєнних злочинів має бути ст. 8 Римського статуту МКС, згідно з наведеними вище положеннями якої, щоб бути визнаними воєнним злочином, випадки пограбування мають бути широкомасштабними або здійсненими в межах розграбування міста або населеного пункту. При цьому роз'яснень щодо того, які саме випадки привласнення майна слід визнавати широкомасштабними, ні у тексті Римського статуту МКС, ні в інших міжнародних нормативних актах немає.

Водночас тлумачення поняття «широкомасштабність», але вже у контексті злочинів проти людяності, міститься у рішенні Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди, у вирокі у справах Д.-П. Акасу, К. Каїшема та О. Рузіндана, у якому під поняттям «широкомасштабний напад» розуміється спрямованість проти багатьох жертв, велике за масштабом діяння, що вчиняється колективно зі значною серйозністю [19]. Хоча у наведеному тлумаченні відсутня конкретика щодо хоча б приблизних кількості жертв (десятки, сотні або тисячі) та масштабу вчинених діянь.

О. Тріфтерер у коментарі до підпункту «iv» п. «а» ч. 2 ст. 8 Римського статуту МКС лише зазначає, що одного випадку вчинення діяння або інциденту, як правило, недостатньо для визнання знищення або привласнення майна «широкомасштабним». Можуть, однак, бути винятки, наприклад, руйнування цивільної лікарні, оскільки у світлі руйнівної сили певних видів зброї один акт може призвести до значних руйнувань. Таким чином, оцінка повинна проводитися в кожному конкретному випадку [5, с. 341–342]. Наведене тлумачення також лише орієнтує правозастосовні органи за допомогою оціночних ознак на те, що «широкомасштабність» може бути пов'язана зі значною кількістю потерпілих, або, якщо це один випадок пограбування, на те, що заволодіння майном має бути у значному розмірі. Тобто встановлення мінімального розміру викраденого майна, для того щоб пограбування було визнано широкомасштабним, віднесено на розсуд суду для кожного окремого випадку. І якщо заподіяну шкоду не буде визнано «широкомасштабною», відповідно, кваліфікацію заволодіння майном за ст. 438 КК України як воєнного злочину буде виключено.

Що стосується тлумачення «розрабування міста або населеного пункту» згідно з підпунктом «xvi» п. «b» ч. 2 ст. 8 Римського статуту МКС, то О. Тріфтерер зазначає, що заборона поширюється як на індивідуальні акти пограбування без згоди військової влади, що є наслідком поодиноких проявів недисциплінованості, так і на організоване мародерство. Ця норма також охоплює офіційно дозволені форми мародерства, коли привласнення відповідного майна не вимагалось військовою необхідністю. Водночас, зважаючи на той факт, що юрисдикція МКС обмежується найтяжчими злочинами, що викликають занепокоєння міжнародної спільноти в цілому, стверджується, що окремі випадки мародерства, які стосуються лише предметів, що мають незначну цінність, і які не вчиняються в дещо більших масштабах, зазвичай не підпадають під юрисдикцію МКС [5, с. 453]. Тобто під юрисдикцію МКС можуть підпадати одноразові випадки пограбування майна цивільних осіб, але при цьому заволодіння майном має відбуватися у значному розмірі, мінімальну межу якого, однак, не визначено. А що стосується неодноразових, організованих випадків пограбування майна, то, аби підпадати під юрисдикцію МКС, у них також повинен мати місце значний розмір його вилучення, а саме діяння – бути визнаним серйозним порушенням норм МГП. Отже, слід констатувати, що і у цьому разі, якщо не буде встановлено та доведено, що заволодіння майном відбулося у значному розмірі, кваліфікація дій винної особи чи групи осіб за ст. 438 КК України виключається.

Наприклад, Міжнародний трибунал для колишньої Югославії у рішенні від 16 листопада 1998 р. у справі «Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Čerkez» вказав, що він не має юрисдикції щодо крадіжок ювелірних виробів, грошей та інших цінностей у таборі в Боснії, оскільки наслідки цього для жертв не були значними. Суд також підкреслив, що «наявність серйозного порушення можна припускати в тих обставинах, коли присвоєння відбувається щодо великої кількості осіб, навіть якщо тяжкі наслідки для окремо взятих

осіб відсутні. У такому разі тяжкості порушенню надають загальні наслідки для цивільного населення та множинність правопорушень» [20; 21].

Одразу постає питання: чи можливо кваліфікувати випадки заволодіння майном цивільних осіб із боку російських військових, якщо вони не є широкомасштабними або не вчинені у значному розмірі, за іншими статтями КК України? У цьому контексті М. Хавронюк зазначає, що немає причин виключати кримінальну відповідальність комбатантів за злочини, що не охоплюються поняттям «порушення законів та звичаїв війни», але можуть бути вчинені комбатантами, так би мовити, між іншим. Наприклад, зараження венеричною хворобою (ст. 133), експлуатація дітей (ст. 150), розбещення неповнолітніх (ст. 156), крадіжка (ст. 185), шахрайство (ст. 190) [22]. Крім того, «в жодному міжнародному договорі не знайти точного і ясного положення, що комбатант має імунітет від кримінальної відповідальності» [22]. Тобто пряма заборона визнавати комбатантів суб'єктами загальнокримінальних, а не лише воєнних злочинів, відсутня.

Висновки. Отже, випадки пограбування майна цивільних осіб російськими військовими як на полі бою, так і не на полі бою повинні підлягати кваліфікації не за ст. 432 КК України як мародерство, а за ст. 438 КК України як воєнний злочин, оскільки з боку цих військових має місце один із проявів порушення законів та звичаїв війни, що передбачено у диспозиції цієї статті.

Причому головним орієнтиром для кваліфікації діянь як воєнних злочинів за ст. 438 КК України має бути ст. 8 Римського статуту МКС. Відповідно, щоб бути визнаними воєнними злочинами, випадки пограбування мають відповідати положенням підпункту «iv» п. «а» ч. 2 або підпункту «xvi» п. «b» ч. 2 цього нормативного акта, тобто бути широкомасштабними або здійсненими в межах розграбування міста або населеного пункту.

Встановлення мінімального розміру викраденого майна, для того щоб пограбування було визнано широкомасштабним, віднесено на розсуд суду для кожного окремого випадку. І якщо заподіяну шкоду не буде визнано «широкомасштабною», відповідно, кваліфікацію заволодіння майном за ст. 438 КК України як воєнного злочину буде виключено. Для підтвердження факту «розграбування міста або населеного пункту» необхідно довести, що заволодіння майном відбулося у значному розмірі.

На нашу думку, орієнтиром для визнання мінімального розміру майна, яким протиправно заволоділи російські військові, значним, для того щоб відповідне діяння можна було кваліфікувати за ст. 438 КК України як воєнний злочин, доцільно вважати положення п. 2 примітки до ст. 185 КК України, відповідно до якого значною шкодою слід вважати спричинені збитки на суму від ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Проте окремі випадки пограбування цивільного населення російськими військовими, якщо не було встановлено та доведено, що вони вчинені в межах широкомасштабного привласнення майна чи розграбування міста або населеного пункту у значному розмірі, не можуть кваліфікуватися за ст. 438 КК України як прояви воєнних злочинів. Водночас, залежно від способу заволодіння майном, їх можливо кваліфікувати як крадіжки, грабежі, розбої, вимагання чи шахрайство за відповідними статтями Розділу VI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти власності».

Список використаних джерел

1. Перехоплення ГУР МО: окупант розповів, як російська армія обкрадала українські родини. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/society/2022/06/24/521119_perehoplennya_gur_mo_okupant.html.
2. Філь О., Хойнацька Л. Мародерство як спосіб ведення війни Російською Федерацією проти України та мотиваційний чинник російських військовослужбовців. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 129–138.
3. Лизогуб Я. Г. Мародерство у пошуках розуміння змісту діяння. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3. С. 58–64.
4. Кондратьєва В. В. Мародерство у міжнародному праві та кримінальному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 379–383. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/91.pdf.
5. Rome Statute of the International Criminal Court. A Commentary / ed. by O. Triffterer, K. Ambos. 3d ed. München ; Oxford ; Baden-Baden : C. H. BECK ; Hart ; Nomos, 2016. 2392 p.
6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
7. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 1958. Article 33 - Individual responsibility, collective penalties, pillage,

reprisals. *International Committee of the Red Cross*. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/1958?activeTab=undefined>.

8. Морозюк Н. С. Значення військових насильницьких кримінальних правопорушень // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph* / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. P. 440–467.

9. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. Ратифіковано із заявами Законом України від 21.08.2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

10. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court, 2021. 89 p. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>.

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

12. Лихова С. Я., Поліщук Д. О. Кримінальна відповідальність за мародерство в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 192–198.

13. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

14. Короткий Т., Берднік І. Кваліфікація воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України. *Тренінговий центр прокурорів України*. URL : <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/czentr-znan/intervyu-z-treneramy/kvalifikacziya-voeyennyh-zlochyniv-za-kryminalnym-kodeksom-ukrayiny/>.

15. Предместніков О. Г., Назаренко П. Г., Першина К. В. Кримінальна відповідальність за мародерство в умовах воєнного часу (українські реалії). *Академічні візії*. 2023. № 20. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/396>.

16. Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблістий В. В. та ін. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посібник. Київ : Алерта, 2023. 532 с.

17. Пташник І. Р. Принцип розмежування (відмінності) як один з підґрунть для кваліфікації військових злочинів // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph* / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. P. 568–583.

18. Liudvik V. Criminal liability for violation of the laws and customs of war. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2023. Special Issue № 1. P. 116–122.

19. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4, Judgment (Sept. 2, 1998). *University of Minnesota Human Rights Library*. URL : http://hrlibrary.umn.edu/instreet/ICTR/AKAYESU_ICTR-96-4/Judgment_ICTR-96-4-T.html.

20. Усманов Ю. «Як мародерство відрізняється від грабежу майна під час війни?». *Центр міжнародного гуманітарного права і перехідного правосуддя*. URL : <https://ihlaw.org/yak-maroderstvo-vidriznyayetsya-vid-grabezhu-majna/>.

21. Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Čerkez (Appeal Judgement). *ICC Legal Tools Database*. URL : <https://www.legal-tools.org/doc/738211/pdf>.

22. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. *Центр політико-правових реформ*. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychayiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/#link13>.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Perekhoplennia HUR MO: okupant rozpoviv, yak rosiiska armii obkradala ukrainski rodyny [Interception of the GUR of the Ministry of Defense: the occupier told how the Russian army robbed Ukrainian families]. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/06/24/521119_perehoplennya_gur_mo_okupant.html. [in Ukr.].

2. Fil, O., Khoynatska, L. (2022) Maroderstvo yak sposib vedennia viiny Rosiiskoii Federatsiiei proty Ukrainy ta motyvatsiinyi chynnyk rosiiskyykh viiskovosluzhbovtiv [Looting as a method of waging war by the Russian Federation against Ukraine and a motivating factor for russian servicemen]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4, pp. 129–138. [in Ukr.].

3. Lyzohub, Ya. H. (2023) Maroderstvo u poshukakh rozuminnia zmistu diiannia [Looting in search of understanding the content of the act]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 3, pp. 58–64. [in Ukr.].

4. Kondratieva, V. V. (2023) Maroderstvo u mizhnarodnomu pravi ta kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy [Looting in international law and criminal legislation of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 1, pp. 379–383. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/91.pdf. [in Ukr.].

5. Rome Statute of the International Criminal Court. A Commentary / ed. by O. Triffterer, K. Ambos. 3d ed. München ; Oxford ; Baden-Baden : C. H. BECK ; Hart ; Nomos, 2016. 2392 p.

6. Zhenevska konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny [Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War] vid 12 serpnia 1949 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukr.].

7. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 1958. Article 33 - Individual responsibility, collective penalties, pillage, reprisals. *International Committee of the Red Cross*. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/1958?activeTab=undefined>.
8. Moroziuk, N. S. (2023) *Znachennia viiskovykh nasylnytskykh kryminalnykh pravoporushen [The Meaning of Violent War Crimes] // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 440–467. [in Ukr.]*.
9. Rymyskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court] vid 17.07.1998. Ratyfikovano iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukr.]
10. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court, 2021. 89 p. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>.
11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.]
12. Lykhova, S. Ya., Polishchuk, D. O. (2023) Kryminalna vidpovidalnist za maroderstvo v umovakh voiennoho stanu [Criminal liability for looting under martial law]. *Iurydychnyi visnyk*. № 1, pp. 192–198. [in Ukr.]
13. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I) [Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)], vid 8 chervnia 1977 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. [in Ukr.]
14. Korotkyi, T., Berdnik, I. Kvalifikatsiia voiennykh zlochyniv za Kryminalnym kodeksom Ukrainy [Qualification of war crimes under the Criminal Code of Ukraine]. *Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy*. URL : <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/czentr-znan/intervyu-z-treneramy/kvalifikaciya-voyennykh-zlochyniv-za-kryminalnym-kodeksom-ukrayiny/>. [in Ukr.]
15. Predmestnikov, O. H., Nazarenko, P. H., Pershyna, K. V. (2023) Kryminalna vidpovidalnist za maroderstvo v umovakh voiennoho chasu (ukrainski realii) [Criminal liability for looting in wartime (Ukrainian realities)]. *Akademichni vizii*. № 20. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/396>. [in Ukr.]
16. Fomenko, A. Ye., Yunin, O. S., Berezniak, V. S., Shablysty, V. V. ta in. (2023) Kvalifikatsiia okremykh kryminalnykh pravoporushen proty voiennoi bezpeky Ukrainy [Qualification of certain criminal offenses against the military security of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : Alerta. 532 p. [in Ukr.]
17. Ptashnyk, I. R. (2023) Pryntsyp rozmezhuвання (vidminnosti) yak odyń z pidgrunt dlia kvalifikatsii viiskovykh zlochyniv [The principle of distinction (distinction) as one of the grounds for the qualification of war crimes] // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 568–583. [in Ukr.]
18. Liudvik, V. (2023) Criminal liability for violation of the laws and customs of war. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2023. Special Issue № 1, pp. 116–122.
19. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4, Judgment (Sept. 2, 1998). *University of Minnesota Human Rights Library*. URL : http://hrlibrary.umn.edu/instreet/ICTR/AKAYESU_ICTR-96-4/Judgment_ICTR-96-4-T.html.
20. Usmanov, Yu. «Jak maroderstvo vidrizniaetsia vid hrabezhu maina pid chas viiny?» [«How does looting differ from pillaging property during war?»]. *Tsentr mizhnarodnoho humanitarnoho prava i perekhidnoho pravosuddia*. URL : <https://ihlaw.org/yak-maroderstvo-vidriznyayetsya-vid-grabezhu-majna/>. [in Ukr.]
21. Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Čerkez (Appeal Judgement). *ICC Legal Tools Database*. URL : <https://www.legal-tools.org/doc/738211/pdf>.
22. Khavroniuk, M. Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny: dvadtsiat zapytan ta vidpovidei [Criminal Liability for Violations of the Laws and Customs of War: Twenty Questions and Answers]. *Tsentr polityko-pravovykh reform*. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennia-zakoniv-ta-zvychayiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/#link13>. [in Ukr.]

ABSTRACT

Vadym Khashev. Some issues to establish encroachments on property committed by russian servicemen in Ukraine. The article examines the peculiarities of establishment of encroachments on civilian property committed by russian servicemen in Ukraine with due regard for the provisions of national and international law. It is concluded that cases of looting of civilian property by the russian military both on and off the battlefield should be established not under Article 432 of the Criminal Code of Ukraine as looting, but under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine as a war crime, since these military personnel commit one of the manifestations of violation of the laws and customs of war, as provided for in the disposition of this article.

Moreover, the main reference point for establishing acts as war crimes under Article 438 of the

Criminal Code of Ukraine should be Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court. That is, the cases of robbery must comply with the provisions of subparagraph «iv» of paragraph «a» of Part 2 or subparagraph «xvi» of paragraph «b» of Part 2 of this normative act: be large-scale or committed as part of the plundering of a city or settlement. Establishing the minimum amount of stolen property for the robbery to be recognised as large-scale is at the discretion of the court in each individual case. And if the damage caused is not recognised as «large-scale», the establishing of the seizure of property under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine as a war crime is excluded. In order to prove the fact of «plundering a city or settlement», it is necessary to prove that the seizure of property occurred on a large scale. It is proposed to consider the provisions of paragraph 2 of the note to Article 185 of the Criminal Code of Ukraine as a guideline for recognising the minimum amount of property illegally seized by the Russian military as significant in order to establish the relevant act as a war crime under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, according to which the damage caused in the amount of one hundred tax-free minimum incomes should be considered significant damage.

And individual cases of robbery of civilians by the Russian military, unless it has been established and proved that they were committed as part of a large-scale misappropriation of property or plundering of a city or settlement on a large scale, cannot be established under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine as manifestations of war crimes. At the same time, depending on the method of seizure of property, they can be established as theft, robbery, extortion or fraud under the relevant articles of Section VI of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine «Criminal offences against property».

Keywords: *military criminal offences, war crimes, violation of laws and customs of war, looting, robbery, international humanitarian law.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-18

Олена ПРОЦЕНКО[©]
науковий співробітник
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЮ (на прикладі США)

У представленому дослідженні проаналізовано закордонний досвід щодо протидії та запобігання насиллю, а також правового регулювання зазначеної сфери на прикладі США.

Розглянуто різні види насильства, як-от: гендерно-зумовлене насильство, домашнє насильство та насильство щодо жінок. Підкреслено, що ці терміни передають схожі поняття та часто використовуються як синоніми, однак між ними існує низка важливих відмінностей.

З огляду на досвід США у сфері боротьби з насильством акцентовано, що ефективність такої діяльності залежить від цілісного підходу, що поєднує законодавчі ініціативи, підтримку жертв, реабілітацію кривдників та активну участь громадянського суспільства.

Зауважено, що, зважаючи на зарубіжний досвід, Україні слід розширити юридичні можливості для жертв насильства (наприклад, спростити процедуру отримання судових приписів про заборону наближення); забезпечити посилення ролі судової та правоохоронної систем, зокрема створити спеціалізовані судові інституції для розгляду справ про домашнє насильство; розвивати реабілітаційні ініціативи для кривдників, залучати до роботи з ними психологів та соціальних працівників.

Ключові слова: *гендерно-зумовлене насильство, домашнє насильство, насильство щодо жінок, кривдник, потерпіла, сексуальне насильство, закордонний досвід.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що в Україні було ратифіковано Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, відому як Стамбульська конвенція, законодавство та структура відповідальних органів за напрямом домашнього насильства

та насилля за ознакою статі значно відстає в своєму розвитку порівняно з іншими державами. На першу лінію огляду відразу виходить сексуальне насильство, що ретельно деталізоване в США. Будь-які дії сексуального характеру без згоди партнера вважаються порушенням, за яке законом передбачена відповідальність. Відповідальність за сексуальне насильство в США визначається на рівні штатів, тому закони та санкції можуть відрізнятися залежно від особливостей демографічного, соціального та іншого характеру станів регіонів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженнями закордонного досвіду щодо питань насилля займалися такі вчені, як: К. Довгунь, Т. Продан, В. Малиновська, О. Бочковий, А. Собакарь, М. Репан, М. Бленд, І. Скакун та ін.

Мета статті полягає в проведенні детальної аналітики закордонного досвіду щодо протидії та запобігання насиллю, а також правового регулювання зазначеної сфери на прикладі США.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо форми прояву насильства в Америці. Окрім домашнього насильства, у США також розповсюдженою формою є «гендерно-зумовлене насильство» та «насильство щодо жінок».

Терміни «гендерно-зумовлене насильство», «домашнє насильство» та «насильство щодо жінок» передають схожі поняття та часто використовуються як синоніми. Однак існує низка важливих відмінностей між ними, відповідно, відрізняються і наслідки цих видів насильства. Подолання таких відмінностей є важливим для розуміння того, якими є прояви насильства в повсякденному житті і якого роду допомоги потребують його жертви.

Визначенням гендерно-зумовленого насильства (gender-based violence) за міжнародними стандартами ООН є «будь-який акт гендерного насильства, який спричиняє або може призвести до фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди чи страждань жінкам незалежно від того, відбувається це в громадському чи приватному житті». Однією з відмінностей цього визначення є відповідальність за скоєння правопорушень як щодо жінок, так і чоловіків [3].

Гендерне насильство також може стосуватися насильства, якого зазнають люди, які не відповідають гендерним вимогам. Важливо розпізнавати насильство щодо людей, які не відповідають гендерним вимогам, оскільки їхній доступ до допомоги може бути ускладнений. Крім того, уявлення про гендер дуже різняться в усьому світі, тому бінарність чоловіка і жінки, наявна в західному суспільстві, просто не завжди відповідає іншим культурам.

Насильство щодо жінок (violence against women) є більш специфічним, ніж гендерне насильство, оскільки воно стосується лише людей, які ідентифікують себе або представляють себе як жінки. Переважну більшість жертв гендерного насильства становлять саме жінки, тому масштаби гендерного насильства та насильства щодо жінок збігаються.

Поняття «насильство над жінками» можна використовувати замість гендерного насильства, коли необхідно спеціально підкреслити, що жінки становлять групу, що є найбільш постраждалою від гендерного насильства з погляду масштабу.

Під домашнім насильством (domestic violence) як у США, так і в багатьох інших країнах, розуміють насильство, що відбувається між інтимними партнерами. Як чоловіки, так і жінки можуть бути кривдниками або жертвами в контексті домашнього насильства. Однак поняття домашнього насильства є ширшим за партнерське насильство і охоплює насильство щодо інших людей, які живуть разом, зокрема дітей, братів і сестер або бабусь і дідусів.

Насильство з боку інтимного партнера (intimate partner violence) описує насильство, що відбувається між людьми, які перебувають у сексуальних або романтичних стосунках, та є більш конкретизованим поняттям, ніж домашнє насильство. Від гендерного насильства воно відрізняється тим, що насильство з боку інтимного партнера може відбуватися між партнерами однієї гендерної ідентичності, наприклад, у стосунках геїв чи лесбійок.

Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA) працює над тим, щоб покласти край гендерному насильству до 2030 р., надаючи постраждалим від гендерного насильства медичну допомогу, юридичні послуги та психосоціальні консультації. UNFPA також виступає за надійний правовий захист жертв насильства там, де таких законів ще

немає [4].

Іншими видами сексуального насильства є сексуальне насильство над дітьми (child sexual abuse), торгівля людьми (human trafficking).

У США передбачено кримінальну відповідальність за такі діяння в окресленій сфері:

1. Зґвалтування (rape). Зґвалтування у США зазвичай визначається як «сексуальний акт без згоди». Санкції можуть передбачати:

1) позбавлення волі. Термін може варіюватися від декількох років до довічного ув'язнення залежно від ступеня тяжкості злочину та обставин;

2) штрафи. Значні штрафи можуть бути призначені залежно від штату та обставин справи;

2. Сексуальний напад (sexual assault). Визначається як «будь-який сексуальний контакт без згоди, що не включає зґвалтування»;

3. Сексуальне домагання (sexual harassment) – «незаконні сексуальні дії або слова, що створюють вороже або образливе середовище» [5].

Крім того, у США жертви сексуального насильства можуть подавати до суду цивільні позови проти кривдників, щоб отримати компенсацію за завдану шкоду.

Отже, доходимо висновку, що у США введено більш жорсткі міри щодо осіб, які вчинили насильство.

Варто зазначити, що проблема насильства вражає своїми обсягами та виходить на міжнародний рівень. У кожній країні щодня відбуваються насильницькі дії, але заходи та нормативна база щодо його подолання є індивідуальними з огляду на особливості держави та навіть окремих регіонів, як, наприклад, у випадку США [3].

У цій країні існує низка законів, спрямованих на боротьбу з насильством проти жінок; основні з них:

– Закон про насильство в сім'ї (Violence Against Women Act), котрий надає фінансування програмам, що допомагають жертвам насильства в сім'ї, та покращує координацію між різними правоохоронними органами [4];

– Закон про сексуальні злочини (Sexual Offenses Act) – визначає різні види сексуальних злочинів, як-от зґвалтування, сексуальний напад, сексуальне домагання, сексуальна експлуатація;

– Закон про рівність (Equal Rights Amendment). Хоча він не був ратифікований, має на меті забезпечити рівність жінок і чоловіків у США.

У США діють державні інституції, що займаються питаннями гендерної рівності та боротьби з насильством, зокрема Міністерство охорони здоров'я та соціальних служб США та Національний центр зниклих та експлуатованих дітей, що працюють комплексно відповідно до міжнародних принципів викорінення насилля.

США виділяє значні кошти на програми боротьби з насильством, включно з підтримкою притулків, терапевтичним обслуговуванням та профілактичними програмами. Також діє програма освіти з питань насильства за ознакою статі, що спрямована на зміну ставлення до гендерних ролей та на просування рівності [6].

За даними статистики, у США в середньому за хвилину 24 людини стають жертвами зґвалтування, фізичного насильства або переслідування з боку інтимного партнера – загалом протягом одного року понад 12 млн жінок і чоловіків.

Майже 3 з 10 жінок (29 %) і 1 із 10 чоловіків (10 %) у США зазнавали зґвалтування, фізичного насильства та/або переслідування з боку партнера та повідомили, що це вплинуло на якість їхнього фізичного стану та життя.

Майже 15 % жінок і 4 % чоловіків у США отримали травми внаслідок насильства з боку інтимного партнера, що включало зґвалтування, фізичне насильство та/або переслідування з боку інтимного партнера.

Одна з 4 жінок (24,3 %) і 1 із 7 чоловіків (13,8 %) у віці 18 років і старше в США були жертвами жорстокого фізичного насильства з боку інтимного партнера протягом свого життя.

Понад 1 з 3 жінок (35,6 %) і 1 із 4 чоловіків (28,5 %) у США протягом свого життя зазнавали зґвалтування, фізичного насильства та/або переслідування з боку інтимного партнера.

Майже половина всіх жінок і чоловіків у США (48,4 % і 48,8 % відповідно) стикалися з психологічною агресією з боку інтимного партнера протягом свого життя.

Жінки віком від 18 до 24 років і від 25 до 34 років, як правило, зазнають

найвищого рівня насильства з боку інтимного партнера.

Більшість жінок, які стали жертвами насильства з боку інтимного партнера, раніше були жертвами того самого правопорушника: 77 % жінок віком від 18 до 24 років, 76 % жінок віком від 25 до 34 років і 81 % жінок віком від 35 до 49 років.

За даними статистики щодо сексуального насильства, у США майже 1 з 5 жінок (18,3 %) і 1 із 71 чоловіка (1,4 %) були зґвалтовані протягом свого життя. Майже 1 з 10 жінок (9,4 %) протягом життя була зґвалтована інтимним партнером. Понад 80 % жінок, які зазнали зґвалтування, переслідування або фізичного насильства з боку інтимного партнера, повідомили про значні наслідки (короткострокові чи довготермінові), такі як травми чи симптоми посттравматичного стресового розладу; 35 % чоловіків повідомили про такий самий значний вплив досвіду зґвалтування, переслідування або фізичного насильства з боку інтимного партнера. Більш ніж половина (51,1 %) жінок, які стали жертвами зґвалтування, повідомили, що їх зґвалтував інтимний партнер; 40,8 % – що їх зґвалтував знайомий. Із-поміж жертв чоловічої статі 52,4 % повідомили, що їх зґвалтував знайомий; 15,1 % – що їх зґвалтував незнайомиць. За підрахунками, 13 % жінок і 6 % чоловіків зазнають сексуального примусу (небажаного сексуального проникнення після тиску нефізичним шляхом) протягом свого життя; 27,2 % жінок і 11,7 % чоловіків стикаються з небажаним статевим контактом.

Дані статистики щодо stalkingу свідчать про таке. Одна з 6 жінок (16,2 %) і 1 із 19 чоловіків (5,2 %) у США були жертвами переслідування в якийсь момент протягом свого життя, коли вони відчували страх або вірили, що вони (або хтось із їхніх близьких) будуть жертвами переслідування. поранені або вбиті. Дві третини (66,2 %) жінок стали жертвами переслідування з боку теперішніх або колишніх інтимних партнерів. Жертв із-поміж чоловіків переслідували переважно партнери (41,4 %) або знайомі (40 %). Найпоширенішою тактикою переслідування, з якою стикалися як жінки (78,8 %), так і чоловіки (75,9 %), які стали жертвами переслідування, були повторні небажані телефонні дзвінки, голосові чи текстові повідомлення. Згідно з підрахунками, 10,7 % жінок і 2,1 % чоловіків зазнали переслідувань із боку інтимного партнера протягом життя.

Статистика щодо дітей свідчить про те, що діти були свідками насильства майже в 1 із 4 (22 %) справ про насильство з боку інтимного партнера, поданих до судів штатів. Від 30 % до 60 % осіб, які вчинили насильство щодо інтимного партнера, також жорстоко поводяться з дітьми в сім'ї. 40 % дітей, які постраждали від жорстокого поводження, також повідомляють, що зазнавали домашнього насильства. Одне дослідження засвідчило, що діти, які зазнають насильства вдома, у 15 разів частіше зазнають фізичного та/або сексуального насильства, ніж у середньому в країні. Згідно з даними Консультативної ради США з питань жорстокого поводження з дітьми та зневаги домашнє насильство може бути єдиним основним передвісником смертельних випадків від жорстокого поводження з дітьми та зневаги в США.

Що стосується підлітків і молоді, то 9,4 % старшокласників повідомили, що їхні партнери навмисно били, ляпаси або завдавали фізичної шкоди протягом попередніх 12 місяців. Приблизно 1 з 5 жінок і 1 з 7 чоловіків, які зазнали зґвалтування, фізичного насильства та/або переслідування з боку інтимного партнера, вперше зазнали насильства з боку партнера у віці від 11 до 17 років. Понад чверть (28 %) чоловіків, які стали жертвами зґвалтування, були вперше зґвалтовані, коли їм було 10 років або менше. Приблизно 35 % жінок, які були зґвалтовані в неповнолітньому віці, також були зґвалтовані у дорослому віці, порівняно з 14 % жінок, які не мали раннього зґвалтування. Більшість (79,6 %) жінок, які стали жертвами зґвалтування, пережили перше зґвалтування у віці до 25 років, 42,2 % – у віці до 18 років. Один із 10 старшокласників минулого року зазнав фізичного насильства з боку партнера після знайомства. Більшість жінок (69 %) і чоловіків (53 %), які стали жертвами зґвалтування, фізичного насильства та/або переслідування з боку інтимного партнера, мали перший досвід насильства з боку інтимного партнера у віці до 25 років. 43 % студенток коледжу, які зустрічаються, повідомляють про насильницьку та образливу поведінку на побаченнях, зокрема про фізичне, сексуальне, цифрове, вербальне чи інше контрольоване насильство. Майже 1 з 3 студенток коледжу (29 %) стверджує, що стала жертвою жорстоких стосунків на побаченнях. 52 % студенток повідомили, що знають подругу, яка зазнавала жорстокої та образливої поведінки на побаченнях, включно з фізичним, сексуальним, цифровим, вербальним чи іншим контрольованим насильством. 57 % студентів коледжу, які повідомили, що зазнали насильства та жорстокого поводження на побаченнях, вказали, що це сталося в коледжі. 58 % студентів коледжу

кажуть, що не знають, що робити, щоб допомогти людині, яка стала жертвою насильства на побаченнях. 38 % студентів коледжу кажуть, що не знають, як отримати допомогу, якщо вони стали жертвою жорстокого поводження на побаченнях. Понад половина всіх студентів коледжу (57 %) вказує, що важко визначити насильство на побаченнях. 36 % студентів коледжів, які знайомляться з новими партнерами в Інтернеті, надали партнеру свій пароль від комп'ютера, електронної пошти чи соціальних мереж; ці студенти частіше зазнають зловживань цифровими побаченнями. Одна з 5 студенток коледжу зазнавала словесних образ від партнера; 1 з 6 студенток (16 %) зазнавала сексуального насильства під час зустрічей.

Жертви цифрового насильства та переслідувань мають вдвічі більше шансів стати жертвами фізичного або психологічного насильства, в 5 разів більше – сексуального насильства. Майже 1 із 10 підлітків, що перебуває у стосунках, повідомляє, що партнер втручається в його обліковий запис у соціальних мережах, що є найпоширенішою формою переслідувань або жорстокого поводження. Лише 1 із 5 постраждалих каже, що зазнав цифрового насильства чи переслідувань у школі під час уроків; більшість – поза межами території школи. Приблизно 84 % жертв зазнають психологічного насильства з боку своїх партнерів; половина зазнає фізичного насильства, а третина зазнає сексуального примусу. Лише 4 % жертв зазнають виключно цифрового насильства чи переслідувань. Соціальні медіа, текстові повідомлення та електронні листи є ще одним інструментом для заподіяння шкоди.

Викликають інтерес і статистичні дані щодо психічного здоров'я жертв насильства, отримані у США. Ті, хто вижив, мають у 3 рази більше шансів відповідати критеріям посттравматичного стресового розладу. Ті, хто вижив, мають у 2 рази більшу ймовірність розвитку симптомів депресії та втричі більшу – великої депресії. У таких людей втричі більше шансів вдатися до самоушкодження. Вони у 3 рази частіше мають суїцидальні думки і в 4 рази частіше намагаються вчинити самогубство. У них втричі більше шансів отримати діагноз тривожного розладу, у 6 разів більше шансів мати розлад, пов'язаний із вживанням психоактивних речовин.

Проведені у США статистичні дослідження охопили і зв'язок насильства зі сферою праці. Так, майже 33 % жінок, убитих на робочих місцях у США, стали жертвами нинішніх або колишніх інтимних партнерів. Майже 1 із 4 великих приватних підприємств повідомило про принаймні один випадок домашнього насильства, включно з погрозами та нападами. 44 % дорослих, які працюють повний робочий день у США, повідомили, що відчували наслідки домашнього насильства на своєму робочому місці; 21 % назвали себе жертвами насильства з боку інтимного партнера. За даними опитування, 64 % респондентів, які назвали себе жертвами домашнього насильства, зазначили, що насильство вплинуло на їхню працездатність. 57 % жертв домашнього насильства вказали, що їх відволікали; майже половина (45 %) боялися бути виявленими, а 2 з 5 боялися несподіваного візиту свого інтимного партнера (особисто або телефонним зв'язком). Майже дві третини керівників компаній (63 %) кажуть, що домашнє насильство є основною проблемою суспільства; 55 % вказують на його шкідливий вплив на продуктивність у своїх компаніях. 91 % працівників стверджують, що домашнє насильство негативно впливає на прибутки їхньої компанії. З цим погоджуються лише 43 % керівників компаній; 71 % керівників компаній не сприймають домашнє насильство як основну проблему в своїй компанії. Понад 70 % робочих місць у США не мають офіційної програми чи політики боротьби з насильством на робочому місці. Проблеми домашнього насильства призводять до майже 8 млн втрачених днів оплачуваної роботи щороку, що еквівалентно понад 32 000 штатних робочих місць. 96 % працюючих жертв домашнього насильства відчувають проблеми на роботі через насильство.

Жінки в США мають в 11 разів більше шансів бути вбитими зі зброї, ніж жінки в інших країнах з високим рівнем доходу. Інтимних партнерів жінок частіше вбивають із вогнепальної зброї, ніж із усіх інших засобів разом узятих. Наявність зброї в ситуаціях домашнього насильства підвищує ризик вбивства для жінок на 500 %. Понад половина жінок, які загинули в результаті насильства з використанням зброї, були вбиті членами сім'ї або інтимними партнерами [7].

Правова система США для боротьби з домашнім насильством охоплює різні рівні та структури, основними з яких є:

1. Федеральний рівень:

- а) закони та програми:
 - Закон про насильство проти жінок (VAWA), згідно з яким фінансуються служби допомоги жертвам та програми запобігання насильству;
 - Закон про захист жертв (VOCA), згідно з яким надається компенсація жертвам злочинів, зокрема домашнього насильства;
 - Закон про безпеку дітей (CASA) – забезпечує ресурси для дітей, які стали жертвами домашнього насильства;

б) агентства:

- Міністерство юстиції США (DOJ). Відповідає за правоохоронну діяльність та судовий процес, включно з розслідуванням злочинів, пов'язаних із домашнім насильством;
- Федеральне бюро розслідувань (FBI). Розслідує насильство, що перетинає державні кордони;
- Національний центр статистики щодо кримінальних правопорушень (NCVS). Збирає та аналізує дані щодо домашнього насильства;
- Національна коаліція з боротьби з домашнім насильством (NCADV). Надає ресурси та підтримку для жертв та їхніх сімей;

2. Державний рівень:

а) закони:

- закони про домашнє насильство: кожен штат має власні закони щодо домашнього насильства, зокрема замовлення про захист та кримінальні закони;
- закони про зброю: деякі штати мають закони, що забороняють насильникам володіти зброєю;

б) агентства:

- організації правоохоронної діяльності. Поліція та шерифи в кожному штаті відповідають за розслідування та арешти, пов'язані з домашнім насильством;
- судові системи. Суди видають замовлення про захист, ведуть кримінальні справи та визначають покарання;
- державні агентства з соціального захисту – захищають дітей, які постраждали від домашнього насильства;

в) неурядові організації:

- центри кризової допомоги – надають тимчасове житло, консультації та інші послуги жертвам;
- коаліції з боротьби з домашнім насильством. Локальні організації, що надають ресурси та підтримку для жертв;

3. Місцевий рівень:

- місцеві правоохоронні органи. Відповідають за розслідування домашнього насильства в їхніх юрисдикціях;
- місцеві суди. Видають замовлення про захист, ведуть кримінальні справи та визначають покарання;
- місцеві агентства з соціального захисту. Забезпечують дітей, які постраждали від домашнього насильства;
- місцеві неурядові організації. Надають притулок, консультації та інші послуги жертвам;

4. Послуги жертвам: гарячі лінії, притулки, консультації, правова допомога.

Важливо розуміти, що структура правових суб'єктів щодо боротьби з домашнім насильством є багаторівневою та складною, але її мета – забезпечити безпеку та справедливість для жертв.

Додатковими ресурсами є Національний центр статистики щодо кримінальних правопорушень (NCVS), Національна коаліція з боротьби з домашнім насильством (NCADV), Міністерство юстиції США (DOJ) [8, с. 297].

Поліцейські органи на всій території США відповідають за розслідування домашнього насильства та надання допомоги жертвам. Проте не існує окремої «поліцейської організації», що спеціалізується виключно на домашньому насильстві. Зазвичай це завдання виконують:

1. Місцеві поліцейські департаменти. Більшість випадків домашнього насильства розслідують саме місцеві поліцейські департаменти відповідного міста або округу. Вони реагують на виклики, проводять розслідування, затримують підозрюваних, збирають докази і надають підтримку жертвам. Багато департаментів мають спеціальні відділи або

програми, присвячені домашньому насильству, там працюють офіцери, що спеціалізуються на цій сфері;

2. Шерифські департаменти. У сільській місцевості шерифські департаменти часто є основним правоохоронним органом, що відповідає за розслідування домашнього насильства;

3. Державні поліцейські. У деяких штатах державні поліцейські можуть розслідувати домашнє насильство, особливо у випадках, що перетинають межі юрисдикцій або стосуються злочинів, що мають більш серйозний характер;

4. Спеціалізовані одиниці. Спеціалізовані одиниці з боротьби з домашнім насильством можуть існувати у великих містах або районах з високим рівнем домашнього насильства. Вони мають спеціальні знання та навички для роботи з жертвами, розслідування злочинів і співпраці з іншими організаціями [9].

Висновки. Отже, аналіз досвіду США у сфері протидії та запобігання насильству дозволяє сформулювати кілька важливих висновків щодо його використання для покращення правової та інституційної системи України.

Основні завдання передбачають одночасну роботу в кількох напрямках: законодавча підтримка, реабілітація жертв, освітні ініціативи та робота з кривдниками. В Україні доцільно створити цілісну стратегію боротьби з насильством, що включала б удосконалення законодавчої бази.

Важливим прикладом для наслідування є американський Акт про насильство проти жінок (VAWA), що забезпечує комплексний захист постраждалих і фінансування профілактичних заходів. В Україні слід розширити юридичні можливості для жертв насильства (наприклад, спростити процедуру отримання судових приписів про заборону наближення).

Для інтеграції зарубіжного досвіду Україні необхідно забезпечити посилення ролі судової та правоохоронної систем. США впровадили успішні ініціативи, наприклад, спеціалізовані суди з питань насильства, що дають можливість оперативно вирішувати конфлікти, пов'язані з домашнім насильством, і забезпечують професійну підготовку суддів. Також успішно функціонують програми обов'язкового навчання поліцейських, суддів та інших працівників правоохоронних органів для більш ефективного реагування на випадки насильства. Отже, в Україні необхідно створити спеціалізовані судові інституції для розгляду справ про домашнє насильство.

Важливим компонентом боротьби з насильством є робота з кривдниками. Так, у США діють програми управління гнівом та зміни поведінкових патернів, що допомагають знизити ризик повторних проявів насильства. В Україні такі програми лише починають впроваджуватись, тому потрібне масштабування реабілітаційних ініціатив для кривдників. Не менш необхідним є залучення психологів та соціальних працівників до роботи з такою категорією населення.

Для України ключовим завданням є адаптація цих механізмів до національного контексту та їх імплементація на всіх рівнях – від законодавчого до практичного. Це дозволить створити безпечне середовище для кожного громадянина та зменшити кількість випадків насильства в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Проценко О. В. Забезпечення рівня захищеності осіб від проявів домашнього насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (111). С. 186–190.
2. Марценюк Л. В., Проценко О. В. Удосконалення сутності поняття «домашнє насильство». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 203–209.
3. Чоловіки проти насильства: досвід США. URL : <https://gender.at.ua/publ/3-1-0-173>.
4. Violence Against Women Act (VAWA). *National Domestic Violence Hotline*. URL: <https://www.thehotline.org/resources/violence-against-women-act-vawa/>.
5. What is gender-based violence (GBV)? *USA for UNFPA*. URL: <https://www.usaforunfpa.org/what-is-gender-based-violence-gbv/#:~:text=Slightly%20more%20than%201%20in,of%20youth%20victims%20know%20theirs>.
6. Domestic Violence Statistics. *National Domestic Violence Hotline*. URL : <https://www.thehotline.org/stakeholders/domestic-violence-statistics/>.
7. Predicting Domestic Violence: How and Why Police are Looking to Algorithms for Help. *HackerNoon*. URL : <https://hackernoon.com/predicting-domestic-violence-how-and-why-police-are-looking-to-algorithms-for-help>.

8. Продан Т. Протидія домашньому насильству: досвід зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 296–298. URL : http://www.lsej.org.ua/8_2021/69.pdf.
9. Police Response to Violence Against Women – VAW. *IACP*. URL: <https://www.theiacp.org/projects/police-response-to-violence-against-women-vaw>.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Protsenko, O. V. (2021) Zabezpechennia rivnia zakhyshchenosti osib vid proiaviv domashnoho nasylstva [Ensuring the level of protection of individuals from manifestations of domestic violence]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2 (111), pp. 186–190. [in Ukr.].
2. Martseniuk, L. V., Protsenko, O. V. (2023) Udoskonalennia sutnosti poniattia «domashnie nasylstvo» [Improving the essence of the concept of «domestic violence»]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 203–209. [in Ukr.].
3. Choloviky proty nasylstva: dosvid SShA [Men against violence: the experience of the USA]. URL : <https://gender.at.ua/publ/3-1-0-173>. [in Ukr.].
4. Violence Against Women Act (VAWA). *National Domestic Violence Hotline*. URL: <https://www.thehotline.org/resources/violence-against-women-act-vawa/>.
5. What is gender-based violence (GBV)? *USA for UNFPA*. URL: <https://www.usaforunfpa.org/what-is-gender-based-violence-gbv/#:~:text=Slightly%20more%20than%201%20in,of%20youth%20victims%20know%20theirs>.
6. Domestic Violence Statistics. *National Domestic Violence Hotline*. URL: <https://www.thehotline.org/stakeholders/domestic-violence-statistics/>.
7. Predicting Domestic Violence: How and Why Police are Looking to Algorithms for Help. *HackerNoon*. URL : <https://hackernoon.com/predicting-domestic-violence-how-and-why-police-are-looking-to-algorithms-for-help>.
8. Prodán, T. (2021) Protydiia domashnomu nasylstvu: dosvid zarubizhnykh krain [Combating domestic violence: the experience of foreign countries]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 8, pp. 296–298. URL : http://www.lsej.org.ua/8_2021/69.pdf. [in Ukr.].
9. Police Response to Violence Against Women – VAW. *IACP*. URL : <https://www.theiacp.org/projects/police-response-to-violence-against-women-vaw>.

ABSTRACT

Olena Protsenko. Experience of foreign countries of combating and preventing violence (on the example of the United States). The presented study analyzes foreign experience in combating and preventing violence, as well as legal regulation of this area using the example of the USA.

Different types of violence are considered, such as: gender-based violence, domestic violence and violence against women. It is emphasized that these terms convey similar concepts and are often used as synonyms, however, there are a number of important differences between them.

Given the experience of the USA in combating violence, it is emphasized that the effectiveness of such activities depends on a holistic approach that combines legislative initiatives, support for victims, rehabilitation of perpetrators and active participation of civil society.

It is noted that, taking into account foreign experience, Ukraine should expand legal opportunities for victims of violence (for example, simplify the procedure for obtaining court orders prohibiting contact); ensure the strengthening of the role of the judicial and law enforcement systems, in particular, create specialized judicial institutions to consider cases of domestic violence; develop rehabilitation initiatives for perpetrators, involve psychologists and social workers in working with them.

Keywords: gender-based violence, domestic violence, violence against women, offender, victim, sexual violence, foreign experience.

ПРАВООХОРОНА У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 341.461

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-19

Василь БЕРЕЗНЯК[®]

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

В основу дослідження покладено розгляд концептуальних питань, пов'язаних із доцільністю ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), поширення юрисдикції МКС та можливості притягнення країни-агресора до відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, а також правових аспектів взаємодії України з МКС. Визначено, що ратифікація Римського статуту має такі наслідки: по-перше, приєднання до МКС не несе жодних нових ризиків для України, по-друге, ратифікація не лише зобов'язує Україну співпрацювати з МКС, але й надає їй доступ до того, чого Україна зараз не має, – додаткових матеріальних та процесуальних прав, по-третє, ратифікація важлива як механізм притягнення путіна, вищого військового командування та інших посадових осіб держави-агресора до відповідальності на міжнародному рівні за найтяжчі злочини, скоєні в Україні. Незалежно від того, чи ратифікував агресор Римський статут, це не захищає посадових осіб РФ від кримінального переслідування, якщо є достатні докази того, що злочинний наказ був виданий кимось із них.

Водночас доведено, що Міжнародний кримінальний суд не є універсальним механізмом для притягнення до відповідальності країни-агресора за вчинені міжнародні злочини в Україні. У зв'язку з цим наша держава повинна наполегливо працювати над створенням спеціального міжнародного трибуналу, аналогічно до Нюрнберзького, Токійського, Югославського та Руандійського міжнародних кримінальних трибуналів.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, спеціальний міжнародний трибунал, міжнародне співробітництво, Римський статут, війна в Україні.

Постановка проблеми. Значна кількість збройних конфліктів, військових агресій та війн сприяла усвідомленню низкою країн світу неприпустимості безкарності за найбільш тяжкі злочини, що визнаються міжнародним кримінальним правом. Це викликало занепокоєння міжнародного співтовариства із подальшою необхідністю запобігати таким діям, що є об'єктивною передумовою для функціонування МКС. Водночас воєнний стан, як особливий порядок управління, що запроваджений на всій території України, є новим досвідом функціонування правової системи нашої держави. Як наслідок, це спровокувало поміж правничих кіл бурхливі дискусії з метою розв'язання таких основних концептуальних питань, що пов'язані з наслідками ратифікації Україною Римського статуту МКС, як: поширення юрисдикції МКС та можливість притягнення країни-агресора до відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, а також особливості співробітництва України з МКС в цілому. З іншого боку, з огляду на характер російської військової агресії актуальним залишається створення дієвих юридичних засад співробітництва України з МКС щодо функціонування спеціального міжнародного трибуналу.

© В. Березняк, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>

vasyl.berezniak@dduvs.edu.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремим питанням, пов'язаним із перевагами та недоліками ратифікації Україною Римського статуту, юрисдикцією МКС, особливостями співробітництва України та МКС тощо, присвячені численні наукові доробки, зокрема, таких авторів, як: М. Бондаренко, К. Важна, А. Кибальник, О. Кучер, С. Лихова, І. Лукашук, В. Людвік, В. Миронова, А. Наумов, Ю. Орлов, Н. Плахотнюк, М. Свистуленко, О. Ситніченко, М. Смирнов, Л. Тарасенко, М. Черкес, В. Шаблистий та ін.

Мета написання наукової статті обумовлена сучасними викликами, котрі щоденно постають перед Україною у зв'язку зі вчиненням армією РФ злочинів, що визнані міжнародним кримінальним правом. Отже, в межах дослідження заплановано розглянути основні концептуальні питання, пов'язані з особливостями взаємодії МКС та національної системи правосуддя, доцільністю ратифікації Римського статуту, здатністю національної та міжнародної систем правосуддя притягнути країну-агресора до міжнародної кримінальної відповідальності, та сформулювати висновки і пропозиції, що будуть спрямовані на подальше вдосконалення чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Щоденні дії армії країни-агресора, що тривають із 2015 р., перейшовши у гарячу фазу після 24 лютого 2022 р., є яскравим прикладом порушення законів та звичаїв ведення війни, що спровокувало занепокоєння міжнародного співтовариства і змусило значну кількість країн вжити заходів щодо запобігання безкарності та притягнення винних до відповідальності. Активна взаємодія України з іншими світовими партнерами викликала низку питань, пов'язаних із наслідками ратифікації Україною Римського статуту МКС; перевагами та недоліками такої ратифікації; особливостями співробітництва України з МКС в частині розслідування злочинів, вчинених РФ; поширенням юрисдикції МКС; можливістю притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні таких злочинів, як злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії.

Слід наголосити, що Міжнародний кримінальний суд є міжнародною організацією, що розташована у місті Гаазі та діє на підставі Римського статуту, під юрисдикцію якого підпадають справи щодо вчинення особливо небезпечних міжнародних злочинів, та якою за результатами розслідування приймається рішення стосовно винних осіб із подальшим притягненням останніх до кримінальної відповідальності у разі доведення факту вчинення злочину або причетності до його вчинення. Водночас МКС не входить до офіційної структури Організації Об'єднаних Націй, на відміну від Міжнародного суду ООН, який також засідає в Гаазі [1, с. 9].

Свою діяльність МКС розпочав у 2002 р. на підставі Римського статуту 1998 р. як міжнародно-правового договору, положення якого передбачають: зобов'язання держав-учасниць та підписантів; визначення діянь міжнародними злочинами; врегулювання процесуальних аспектів здійснення міжнародного кримінального правосуддя [2].

Так, розглядаючи основні положення Римського статуту, можна дійти висновку, що цей документ охоплює лише сферу юрисдикції МКС, не окреслюючи питання співпраці з іншими державами, громадяни яких вчинили злочини, визначені у ньому. Сумнівно, що всі держави-учасниці визначили у національному законодавстві сферу співробітництва з МКС як окремим правовим інститутом, оскільки питання арешту, екстрадиції та судового процесу над особами, які вчинили злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, потребують більш широкого та ретельного урегулювання. Водночас згідно з ч. 5, ст. 124 Конституції України статус МКС є своєрідним «доповненням» до системи національного правосуддя [3]. З цього вбачається, що, оскільки Римський статут має міжнародне значення, він повинен містити положення, яке розкриває алгоритм взаємодії МКС з правоохоронними та судовими органами будь-якої держави, зокрема державами-учасницями.

Звертаємо увагу на ч. 5 ст. 124 Конституції України, в якій зазначено: «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду» [3]. Проте неможливість отримання статусу держави-учасниці Римського статуту обґрунтовано чинним висновком Конституційного Суду України (далі – КСУ) у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) № 3-в/2001 від 11 липня 2001 р., згідно з яким Римський статут МКС, підписаний від імені

України 20 січня 2000 р., визнається таким, що не відповідає Конституції України в частині, що стосується положень абз. 10 преамбули та ст. 1 статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції», проте «можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України» [4]. Оскільки положення Конституції України не дозволяють вносити такі зміни, КСУ дійшов висновку, що приєднання України до Римського статуту МКС є неможливим.

Проте Верховною Радою України 21 серпня 2024 р. прийнято Закон України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього, що був внесений Президентом України В. Зеленським. Відповідно, документ підтримав 281 народний депутат України. Як наслідок, пропозиції України стосовно створення спеціального Міжнародного суду щодо злочинів агресії проти України з боку рф можуть бути втілені незабаром унаслідок розширення можливостей із використання механізмів, передбачених Римським статутом для притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності винних за злочин геноциду, злочини проти людяності, військові злочини та злочин агресії.

На противагу цьому постають думки деяких науковців, які вказують на можливі негативні наслідки, що можуть спіткати Україну після ратифікації. Зокрема, стосовно того, що ратифікація Римського статуту Україною під час війни є несвоєчасною, адже згідно з його положеннями спеціальні компетентні органи іноземних держав отримали та продовжують отримувати велику кількість заяв від країни-агресора про підозру у злочинах, скоєних українськими військовослужбовцями. У цьому випадку МКС зобов'язаний дати правову оцінку таким заявам, а після ратифікації Римського статуту його юрисдикція, відповідно, пошириться не тільки на державу-агресора, але й на саму Україну. Це означає, що українські військові також можуть бути притягнуті до відповідальності МКС. Однак слід зазначити, що розширення юрисдикції МКС не відбувається, оскільки така можливість вже була починаючи з 2014 р. за допомогою особливого порядку [5, с. 620].

Крім того, МКС не притягатиме до кримінальної відповідальності військових Збройних Сил України за використання зброї для захисту своєї Батьківщини шляхом її законного застосування, а той факт, що захищати свою країну від збройної агресії законно, підтверджується Статутом ООН, підписаним Україною. Тобто тільки особа, яка віддала злочинний наказ, постане перед судом. Водночас у період із 2014 до 2015 р. наша держава скористалася можливістю, як повноправний учасник Римського статуту, звернутися до МКС в режимі *ad hoc* із поданням заяви про визнання юрисдикції МКС за ст. 7 щодо злочинів проти людяності і ст. 8 щодо воєнних злочинів, вчинених на території України вищими посадовими особами країни-агресора та керівниками терористичних організацій «днр» та «лнр» починаючи з 20 лютого 2014 р. і без кінцевої дати [6]. Згідно зі ст. 12 Римського статуту, якщо держава подає таку заяву, вона визнає юрисдикцію МКС і зобов'язана співпрацювати і виконувати його рішення, але вона не користується всіма правами організаційного та процесуального характеру як повноправна учасниця Римського статуту.

Як уже зазначалося, юрисдикція МКС має специфічний характер, адже поширюється виключно у разі вчинення особливих видів злочинів, що посягають на міжнародний правопорядок, завдають шкоди мирному співробітництву держав, до яких належать злочини проти миру, людяності, воєнні злочини. Такий перелік вперше було висвітлено у статутах Нюрнберзького та Токійського міжнародних військових трибуналів [7, с. 157]. Так, Незалежна міжнародна слідча комісія ООН з розслідування порушень в Україні встановила, що росія, крім численних воєнних злочинів, причетна до злочинів проти людяності, до яких належать удари по об'єктах критичної інфраструктури, катування, позбавлення волі чи в іншій формі позбавлення фізичної свободи тощо. Однак Кримінальним кодексом України не передбачено статтю, що карала б за злочин проти людяності, на відміну від воєнних злочинів (порушення законів і звичаїв війни (ст. 438); геноцид (ст. 442); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437)) [8]. Цим викликана неможливість відображення специфічної правової природи злочинів проти людяності як окремої категорії міжнародних злочинів, що є досить важливим, адже нині співпраця з МКС заснована на багатосторонньому міжнародному договорі, відповідно до якого компетенцією МКС є «переслідування осіб, відповідальних за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресію» [2]. У зв'язку з цим

позитивним кроком вбачається прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», на основі якого КПК України було доповнено окремим розділом IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [9]. Аналіз вищезгаданого розділу дає підстави вважати, що у ньому викладено порядок взаємодії МКС із національними правоохоронними та судовими органами України у питаннях здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС. Тож у такому випадку не може бути й мови про «ратифікацію» за допомогою КПК. Передусім поява розділу КПК України обумовлена тим фактом, що ст. 12 Римського статуту визначено: «У випадках, передбачених пунктом (а) або (с) статті 13, Суд може здійснювати свою юрисдикцію, якщо одна або декілька зазначених нижче держав є учасниками цього Статуту або визнали юрисдикцію Суду відповідно до пункту 3: а) держава, на території якої мало місце відповідне діяння, або, якщо злочин було вчинено на борту морського чи повітряного судна, держава реєстрації цього морського або повітряного судна; б) держава, громадянином якої є особа, яку обвинувачують у вчиненні злочину» [2]. Крім того, Угода про асоціацію між Україною та ЄС покладає на Україну зобов'язання не тільки ратифікувати Римський статут, а ще й співпрацювати з МКС. Також Офіс Прокурора має право ініціювати власне розслідування за умови, що суб'єктом і об'єктом агресії є країна, яка підписала Римський статут. За запитом Ради Безпеки ООН МКС може розслідувати злочин агресії. Однак після окупації Криму та початку бойових дій на сході України росія у 2016 р. відкликала свій підпис під Римським статутом, щоб уникнути міжнародно-правової відповідальності в МКС. Крім того, наразі така процедура ускладнена через те, що РФ залишається постійним членом Ради Безпеки ООН, блокуючи будь-який спротив інших держав-членів її незаконній діяльності. З іншого боку, після ратифікації Римського статуту Україна стала його повноправним учасником, як наслідок, вона зможе впливати на роботу МКС.

Не варто забувати про розгалужену структуру МКС, до якої належать: Президія, Апеляційний відділ, Судовий відділ, Відділ досудового провадження, Офіс Прокурора, Секретаріат, Генеральна Асамблея МКС, де остання є дуже важливим підрозділом, оскільки держави-учасниці здійснюють адміністративний нагляд над роботою МКС, вирішують бюджетні питання та обирають суддів, Прокурора МКС, заступника Прокурора МКС. Ратифікація Римського статуту дозволяє Україні бути повноправним учасником процесу в усіх структурах МКС, зокрема, мати організаційні та процедурні права: право стати членом Генеральної Асамблеї МКС; право висувати питання до порядку денного Генеральної Асамблеї та брати активну участь у її роботі; можливість формувати бюджет на розслідування; можливість брати участь у формуванні МКС, висуваючи суддів від України, які будуть чинити процесуальний вплив на хід розгляду конкретної справи, тощо. Зважаючи на вищезазначене, МКС слід розглядати як дуже потужний інструмент кримінального переслідування кривавих диктаторів, подібних путіну, навіть якщо вони переховуються в своїй країні [10, с. 400]. Відповідно до ст. 89 Римського статуту МКС має право звернутися до Прокурора МКС з проханням про передачу особи, щодо якої ведеться розслідування [2]. Такий запит може бути направлений в будь-яку державу, на території якої знаходиться або потенційно може перебувати розшукувана особа. Тому, якщо МКС видасть ордер на арешт людини, обвинуваченої в тяжкому злочині, скоєному на території України, це, принаймні, позбавить її можливості пресуватись. Якщо вона поїде до однієї зі 124 країн-учасниць МКС, то буде заарештована, як того вимагає Римський статут МКС. Юрисдикція МКС є обов'язковою, навіть якщо держава, в регіоні якої було скоєно злочин, або держава, громадянином якої є обвинувачений, не є учасником Римського права.

Доцільно, на наше переконання, розглянути варіант щодо утворення Спецтрибуналу як найбільш оптимального способу забезпечення індивідуальної кримінальної відповідальності, дієвості якого повинна ґрунтуватися на міжнародній підтримці шляхом голосування у Генеральній асамблеї ООН та підписання відповідного багатостороннього договору, схваленого Генеральною Асамблеєю ООН, який би об'єднував держав-однодумців та був підтриманий Радою Європи, ЄС та іншими міжнародними організаціями. Звичайно, росія може накласти вето на створення трибуналу в Раді Безпеки ООН, але не може завадити його створенню, бо не має права вето у Генасамблеї. Як наслідок, функціонування такого трибуналу унеможливить спростування звинувачень урядом РФ і дозволить винести вирок за лічені тижні, а не роки,

як в інших судових процесах щодо воєнних злочинів. За резолюцією, запропонований трибунал має бути уповноважений розслідувати і переслідувати злочини агресії, скоєні політичним і військовим керівництвом рф. На наше переконання, трибунал також повинен мати повноваження видавати міжнародні ордери на арешт, не обмежуючись імунітетом глав держав, урядів та інших державних посадових осіб. Прикладом для цього є досвід створення Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу щодо Руанди. Зважаючи на вищезазначене, вважаємо, що доказові матеріали може надавати не тільки Україна, але й інші країни, що пов'язане з військовими діями, котрі спричинили масові міграційні процеси починаючи з 2014 р.

Міжнародний трибунал повинен відновити легітимність міжнародного права і стати надійним механізмом здійснення правосуддя. На думку М. Бондаренко та О. Ситніченко, «такий спеціальний трибунал має ґрунтуватися на принципах, викладених у статутах міжнародних кримінальних трибуналів. Однак юрисдикція спеціального міжнародного трибуналу має охоплювати злочини агресії, щоб не створювати конкуренції у своїй діяльності з Міжнародним кримінальним судом. Проте наша держава й надалі буде продовжувати співпрацю з МКС, який є головним органом міжнародного кримінального правосуддя» [1, с. 12].

Висновки. Зараз на території України відбувається найбільший військовий конфлікт в Європі з часів Другої світової війни. Реакція міжнародної спільноти на цю війну має бути подібною до реакції Нюрнберзького, Токійського, Югославського та Руандійського трибуналів, які змогли засудити винних на міжнародному рівні, на рівних умовах, сприяти швидким та ефективним судовим процесам. Оскільки не все залежить від України, необхідно залучати до цього процесу інші держави, зважаючи на особливий політичний і міждержавний характер злочинів, визнаних міжнародним криміналом правом, котрі спрямовані не проти конкретного суб'єкта, а проти всієї держави.

Україна співпрацює з МКС на підставі внесених поправок до КПК України, що були прийняті у 2022 р. Однак повноцінна співпраця з МКС почалася після ратифікації Римського статуту МКС, з якою наша держава отримує більше прав, а обов'язки в неї фактично залишаються ті самі, проте з можливістю притягнути до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини геноциду, злочини проти людяності, військові злочини, злочини агресії, використовуючи відповідні механізми. Тому для усунення юридичних перешкод на шляху ратифікації Римського статуту та створення відповідних передумов для повноцінної співпраці з МКС Україні необхідно привести внутрішнє законодавство у відповідність до положень міжнародного кримінального права. Це має бути всеосяжним процесом і супроводжуватися відповідними змінами в матеріальному та процесуальному праві. Перші кроки вже зроблено, адже Верховна Рада України прийняла за основу законопроект, яким вносяться зміни до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього.

Отже, окреслимо такі наслідки ратифікації Римського статуту: по-перше, приєднання до МКС не несе жодних нових ризиків, по-друге, ратифікація не лише зобов'язує Україну співпрацювати з МКС, але й надає їй доступ до того, чого Україна зараз не має, – додаткових матеріальних та процесуальних прав, по-третє, ратифікація важлива як механізм притягнення пугіна, вищого військового командування та інших посадових осіб держави-агресора до відповідальності на міжнародному рівні за найтяжчі злочини, скоєні в Україні. Незалежно від того, чи ратифікувала країна-агресор Римський статут, це не захищає таких осіб від кримінального переслідування.

Переконані, що МКС не є універсальним механізмом для притягнення до відповідальності країни-агресора за вчинені міжнародні злочини в Україні. У зв'язку з цим наша держава повинна наполегливо працювати над створенням спеціального міжнародного трибуналу. Водночас слід зазначити, що на сьогодні МКС є найбільш досконалою інституційною моделлю з-поміж діючих міжнародних інститутів кримінального правосуддя. Визнання повної юрисдикції МКС, а не виключно спеціальної, відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту, є пріоритетним і суттєвим елементом європейського шляху розвитку нашої держави, реальною можливістю на міжнародному рівні притягнути до відповідальності вищих посадових осіб країн-агресорів за вчинені злочини. Вважаємо, нашій країні слід звернути увагу на це питання. У зв'язку з цим перспективою подальшої розвідки в цій сфері є всебічне вивчення питання ратифікації Римського права та визначення найбільш ефективних форм співпраці з МКС.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н., Ситніченко О. Міжнародне правосуддя над воєнними злочинцями. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія «Юридичні науки»*. 2024. № 3. С. 4–14.
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. Ратифіковано із заявами Законом України від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
3. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>.
5. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p.
6. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» : Постанова Верховної Ради України від 04 лютого 2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>.
7. Березняк В. С. Щодо особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду: аналіз окремих положень Римського статуту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 155–160.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 03 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>.
10. Смирнов М. І. Особливості співробітництва України з міжнародним кримінальним судом в контексті військової агресії росії проти України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 395–402.

Надійшла до редакції 01.10.2024

Прийнято до опублікування 08.10.2024

References

1. Bondarenko, N., Sytnichenko, O. (2024) Mizhnarodne pravosudivia nad voiennymy zlochyntsiamy [International justice over war criminals]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. Seriiia «Iurydychni nauky»*. № 3, pp. 4–14. [in Ukr.].
2. Rymyskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court] vid 17.07.1998. Ratyfikovano iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukr.].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
4. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymyskoho Statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (sprava pro Rymyskyi Statut) [Conclusion of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the President of Ukraine on the provision of an opinion on the compliance of the Constitution of Ukraine with the Rome Statute of the International Criminal Court (case on the Rome Statute)] vid 11 lypnia 2001 r. № 3-v/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>. [in Ukr.].
5. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p.
6. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyktsii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyntiv proty liudianosti ta voiennykh zlochyntiv vyshchymy posadovymy osobamy Rosiiskoi Federatsii ta kerivnykamy terorystychnykh orhanizatsii «DNR» ta «LNR», yaki pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukrainskykh hromadian» [On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the recognition of Ukraine of the jurisdiction of the International Criminal Court over the commission of crimes against humanity and war crimes by senior officials of the Russian Federation and leaders of the terrorist organizations «DPR» and «LPR», which led to particularly grave consequences and mass murder of Ukrainian citizens»] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 04 liutoho 2015 r. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>. [in Ukr.].
7. Berezniak, V. S. (2022) Shchodo osoblyvostei yurysdyktsii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu: analiz okremykh polozhen Rymyskoho statutu [Regarding the peculiarities of the jurisdiction of the

International Criminal Court: analysis of individual provisions of the Rome Statute]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 155–160. [in Ukr.].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo spivrobitnytstva z Mizhnarodnym kryminalnym sudom [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding Cooperation with the International Criminal Court] : Zakon Ukrainy vid 03 travnia 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>. [in Ukr.].

10. Smyrnov, M. I. (2023) Osoblyvosti spivrobitnytstva Ukrainy z mizhnarodnym kryminalnym sudom v konteksti viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy [Peculiarities of Ukraine's Cooperation with the International Criminal Court in the Context of Russia's Military Aggression Against Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 1, pp. 395–402. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vasyl Berezniak. Certain issues of cooperation between Ukraine and the International Criminal Court. The study is based on the consideration of conceptual issues related to the expediency of Ukraine's ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court (hereinafter – ICC), the extension of the ICC's jurisdiction and the possibility of bringing the aggressor country to justice for the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes and the crime of aggression, as well as legal aspects of Ukraine's cooperation with the ICC.

It is determined that the ratification of the Rome Statute has the following consequences: first, joining the ICC does not carry any new risks for Ukraine; second, ratification will not only oblige Ukraine to cooperate with the ICC, but will also give Ukraine access to what it does not currently have – additional substantive and procedural rights; third, ratification is important as a mechanism for bringing Putin, the highest military command and other officials of the aggressor state to international responsibility for the most serious crimes committed in Ukraine.

Regardless of whether the aggressor has ratified the Rome Statute, this does not protect them from prosecution if there is sufficient evidence that a criminal order was issued by one of them. At the same time, it has been proven that the International Criminal Court is not a universal mechanism for bringing the aggressor country to justice for international crimes committed in Ukraine. In this regard, our state should work hard to establish a special international tribunal, similar to the Nuremberg, Tokyo, Yugoslav and Rwanda International Criminal Tribunals.

Keywords: *International Criminal Court, ad hoc international tribunal, international cooperation, Rome Statute, war in Ukraine.*

UDC 343.132

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-20

**Olena
SOLDATENKO[©]**
PhD in Law,
Professor

**Volodymyr
KYIANYTSIA[©]**
Lecturer

(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

SOME TOPICAL ISSUES OF APPLICATION OF PROPERTY SEIZURE DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW

Олена Солдатенко, Володимир Кіяниця. ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. Арешт майна є важливим заходом забезпечення кримінального провадження, особливо під час досудового розслідування. В умовах воєнного стану актуальність цієї теми зростає з огляду на особливі обставини, що впливають на процедуру та правомірність арешту. Основні питання стосуються забезпечення балансу між необхідністю захисту національних інтересів і прав осіб, щодо яких здійснюються слідчі дії. Ця тема потребує ретельного аналізу з урахуванням міжнародних стандартів прав людини і національного законодавства, щоб запобігти зловживанням і забезпечити правовий захист громадян.

У представленому дослідженні здійснено аналіз актуальних проблем, пов'язаних із застосуванням арешту майна під час досудового розслідування в умовах воєнного стану. Розглянуто правові підстави та процедуру арешту майна, особливості його застосування в контексті воєнного стану, а також специфічні виклики, що виникають в умовах обмеженого функціонування судової системи та загроз національній безпеці. Основну увагу приділено питанням забезпечення прав і свобод осіб, майно яких арештовується, а також дотриманню принципів пропорційності та законності. Окремо розглянуто практичні аспекти арешту майна, як-от запобігання його відчуженню, використанню у злочинних цілях або виведенню за межі юрисдикції України.

Ключові слова: арешт майна, досудове розслідування, воєнний стан, права і свободи, пропорційність, законність, національна безпека, відчуження майна.

Relevance of the study. By the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of 24 February 2022, martial law was introduced in Ukraine in connection with the military aggression of the Russian Federation [1]. This event caused significant changes in the regulation of almost all spheres of public life. In particular, it has become a serious challenge for the criminal justice system, which must ensure the inevitability of liability for criminal offences committed, while at the same time guaranteeing the safety of persons involved in criminal proceedings, even under martial law.

In order to adapt the current criminal procedure legislation to the new realities, the legislature adopted a number of legal acts. These acts are aimed at regulating issues arising in the course of criminal proceedings, especially under martial law. Particular attention was paid to the issues related to the choice of preventive measures, which is an important component of ensuring law and order in such unstable conditions [2, p. 382–390].

These legislative changes emphasise the relevance of studying issues related to criminal proceedings during martial law. The analysis of these innovations is becoming the subject of

© O. Soldatenko, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6587-0280>
olena.soldatenko@dduvs.edu.ua

© V. Kyianytsia, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9433-1924>
volodymyr.kiiianytsia@dduvs.edu.ua

scientific discourse, since the need to improve the mechanisms of human rights protection and security in criminal proceedings remains critical for the effective functioning of the legal system in Ukraine.

Recent publications review. Certain issues of the application of property seizure during pre-trial investigation, including in the conditions of martial law, were considered by such scientists as: V. Ablamska, S. Ablamskyi, O. Garasymiv, T. Kotenko, V. Kyianytsia, O. Ryashko, O. Soldatenko, A. Vozniuk, O. Zakharova, etc.

The article's objective is to study current problems and features of the use of property seizure during pre-trial investigation under martial law, in particular legal grounds, procedural aspects, protection of individual rights and observance of the principles of legality and proportionality, as well as an analysis of international experience to improve national legislation in this area.

Discussion. Seizure of property is an important tool used during pre-trial investigation to prevent the possibility of its concealment, damage, deterioration, destruction, transformation, alienation [5]. It is a procedural action that allows to temporarily restrict the ownership of certain property in order to preserve evidence, ensure compensation for damages or possible confiscation. Such a measure is necessary to prevent the concealment, alienation or destruction of property that can be used as evidence or the subject of a criminal offence. The application of property seizure is governed by procedural law, in particular, the Criminal Procedure Code of Ukraine. It is important to note that the seizure of property is a restrictive measure, so its application must be proportionate and justified in accordance with the circumstances of the case, so as not to violate the rights of owners without objective necessity [3, p. 86-89].

The use of property seizure during pre-trial investigation under martial law is an important aspect that requires special attention from human rights defenders, lawyers and state authorities. In the context of military conflicts, property seizure may be applied to ensure the possibility of compensation for damages, as well as to prevent the use of property for criminal purposes. However, such measures must comply with the law and international human rights standards.

First of all, the seizure of property can be used to protect the interests of victims of criminal acts. In situations where the suspect (accused) may hide or destroy property, the pre-trial investigation involves taking measures to prevent such actions. However, this requires compliance with the principle of proportionality: the arrest should not be excessive or unreasonable, which may lead to abuse of property rights [4].

The second important aspect is the legal basis for the seizure of property under martial law. Ukraine has legislation regulating the seizure procedures, in particular, the Criminal Procedure Code.

Under the current criminal procedure legislation of Ukraine, the legal basis for restricting property rights when applying a measure to secure criminal proceedings in the form of seizure of property is primarily a decision of an investigating judge or court. According to Part 1 of Art. 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, a property seizure order is a prerequisite for the seizure of property, which ensures the legality and fairness of criminal proceedings. The case law requires that the decision be made on the basis of substantiated evidence that demonstrates the need for seizure [5].

Another important ground is the decision of the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine or his deputy to impose a preliminary seizure of property or funds on the accounts of individuals or legal entities in financial institutions. This decision must be approved by the prosecutor and is based on the principle of the need to ensure the investigation of corruption-related cases. An important feature is that in such cases, procedural actions should be as transparent as possible and comply with the requirements of the law.

At the same time, in accordance with Part 3 of Art. 233 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the investigator, investigator, prosecutor has the right to enter the house or other property of a person before the decision of the investigating judge is issued only in urgent cases related to saving lives and property or direct prosecution of persons suspected of committing a criminal offense. In such a case, the prosecutor, investigator, investigator, in agreement with the prosecutor, is obliged to apply to the investigating judge immediately after taking such actions with a request to conduct a search. The investigating judge considers such a petition in accordance with the requirements of Art. 234 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, checking, among other things, whether there really were grounds for breaking into a person's home or other property without a decision of the investigating judge [6, p.283].

The third legal basis for the seizure of property under martial law includes a resolution of the head of the prosecutor's office. This norm, enshrined in Part 2 of Art. 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, provides that if the investigating judge is unable to exercise his powers related to the imposition of an arrest, this may be carried out directly by the prosecutor's office. This ensures promptness in responding to changes in circumstances that may threaten the proper investigation and helps to preserve property that may be the subject of criminal acts. In order to effectively apply the seizure of property, the peculiarities of martial law and the possibility of convenient mechanisms for responding to changes in the situation should be taken into account [7].

The third aspect is the role of the judiciary in the seizure process. The court hearing the case must take into account both the interests of the victims and the rights of the property owners. This implies a proper assessment of the situation in which the owner may find himself or herself and the justification for the decision to seize. The court must also adhere to the principle of independence and impartiality, ensuring a balance between the rights of all parties. The last aspect is the need to monitor and control the application of property seizure during pre-trial investigation under martial law. This involves the participation of independent observers, human rights defenders and lawyers who can ensure that human rights and the legality of the processes are respected. In the context of armed conflict, it is important to maintain a balance between the security of the state and the rights of citizens, which is a guarantee of democratic values and the rule of law.

The use of property seizure during pre-trial investigation under martial law in Ukraine faces a number of contemporary issues that require serious analysis and resolution. Firstly, martial law poses special challenges for the observance of human rights. There are often situations when prompt decisions on seizure may lead to violations of the rights of property owners, especially if there are no clear criteria or justifications for such actions. This can cause public discontent and undermine trust in law enforcement agencies [8, p. 197–201].

Secondly, instability and lack of clarity in the legal framework may facilitate abuse by the authorities. Under martial law, when procedural procedures can be simplified, there is a risk that property seizures will be used as a tool to exert pressure on entrepreneurs or citizens who may be dissatisfied with the actions of the authorities. This threatens to undermine the rule of law and can lead to serious social consequences.

The third aspect is limited access to the courts. Under martial law, some courts may be inaccessible or their work may be restricted. This complicates the process of obtaining property seizure orders, which, in turn, can lead to delays in the investigation of cases and create obstacles to the legitimate protection of property owners' rights. As a result, the legality and transparency of the seizure process may be jeopardised [9, p. 107–109].

The fourth problem is the lack of legal awareness of citizens regarding their rights in cases of property seizure. Many people do not know how to protect their interests in the event of misconduct by law enforcement officers or judges. This can lead to situations where citizens do not appeal against illegal actions, which in turn undermines the justice and human rights system in the country.

Last but not least, there is a need to integrate international standards into national legislation on property seizure. In the context of martial law, it is important to take into account the best international practices and human rights mechanisms that can help improve the property seizure procedure. This implies the development and implementation of new rules that would strike a balance between the need for state security and the observance of citizens' rights, which is critical for building a state governed by the rule of law in Ukraine.

To address the problems associated with the use of property seizure during pre-trial investigations under martial law in Ukraine, a comprehensive approach should be implemented, which includes reforming the existing legal system. The first step should be to improve the procedural rules governing the seizure of property. This would involve establishing clear criteria and standards by which courts and investigators should make decisions on the seizure of property, as well as strengthening the requirements for justifying such decisions. The involvement of independent experts in the development of these rules will help ensure transparency and objectivity in decision-making [10, p. 302–307].

The second important area is ensuring access to justice for citizens. It is necessary to create conditions for property owners to be able to promptly appeal against arrest decisions in court. During the period of martial law, it is particularly important to protect the rights and freedoms of persons suspected or accused of committing criminal offences. The Code of

Criminal Procedure of Ukraine contains a separate provision that provides for the mandatory participation of a defence counsel in criminal proceedings.

In addition, the mandatory participation of a defence counsel is also provided for in cases where a special pre-trial investigation or court proceedings are conducted in relation to a person. If a plea agreement is concluded between the prosecutor and the suspect or accused, the defence counsel's participation is mandatory from the moment the process of concluding such an agreement begins. The list of these grounds is exhaustive [11, p. 468].

Access to justice can be achieved through the introduction of mechanisms for simplified consideration of cases, as well as raising public awareness of their rights. Educational programmes, seminars and information campaigns can help citizens understand how to act in the event of an unlawful seizure of property, as well as provide them with knowledge of legal mechanisms of protection.

The third area is the integration of international standards into national legislation. Ukraine should learn from international experience to adapt best practices in the area of property seizure while respecting human rights principles. This could include holding international conferences, exchanging experience with other countries, and cooperating with international human rights organisations. Such an approach will help to strengthen public confidence in justice and create a fairer and more effective system of human rights protection in Ukraine, even in the difficult conditions of martial law.

International experience in the area of seizure of property during pre-trial investigations, especially under martial law, demonstrates the importance of respecting human rights and the rule of law. One of the key aspects is the recognition of the need to ensure clear legal grounds for seizure. Many countries, such as Germany and Canada, have clearly defined criteria and procedures for seizing property, which helps to avoid abuse and ensure fairness. In particular, the requirement to justify the need for seizure is important, which helps to reduce the risks of unlawful interference with property rights [12, p. 134–139].

The experience of countries that have faced crises or military conflicts also highlights the importance of access to justice. For example, in Iraq and Afghanistan, special commissions were set up to review cases related to the seizure of property, which simplified the appeal process. This demonstrates that adapting the legal system to emergency conditions can improve the mechanisms for protecting the rights of citizens, enabling them to respond quickly to possible abuses. Establishing mechanisms for simplified case processing and increasing the availability of legal resources are important elements that can be implemented in Ukraine.

In addition, international human rights standards, in particular the provisions enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, can serve as a basis for improving national legislation. These standards require that seizure of property be used only in exceptional circumstances and in strict accordance with the law. Ukraine should introduce systems for monitoring and assessing the human rights impact of property seizure, as well as ensure independent control over the implementation of procedural rules. Integration of international practices and standards will help Ukraine create a fairer and more sustainable legal system under martial law.

It should also be noted that according to Part 4 of Art. 132 of the Criminal Procedure Code of Ukraine [5], the decision of the investigating judge or court to apply measures to ensure criminal proceedings ceases to be valid upon expiry of its validity, cancellation of the preventive measure, acquittal or closure of criminal proceedings in accordance with the procedure provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine. For example, when a suspect or accused person dies, in accordance with Paragraph 5, Part 1, Art. 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the criminal proceedings are closed and the interim measure in the form of property seizure is cancelled.

Conclusions. Thus, the use of property seizure during pre-trial investigation under martial law in Ukraine raises a number of pressing issues that need to be addressed comprehensively. These challenges require urgent measures to ensure a balance between the security of the state and the protection of property rights.

Integrating international standards into law enforcement in Ukraine will be an important step in creating a fairer and more transparent system. This involves raising awareness of citizens about their rights, engaging independent observers to monitor the situation, and actively cooperating with international organisations. Thus, ensuring a balance between state security and human rights under martial law will be possible thanks to the efforts of all stakeholders.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Кіяниця В. М., Котенко Т. А. Обрання запобіжних заходів на стадії досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Scientific research in the modern world. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference* (Toronto, Canada, 28-30 June 2023) Toronto : Perfect Publishing, 2023. P. 382–390. URL: <https://kmaecm.edu.ua/wp-content/uploads/ix-isk-thesis-canada-28-30.06.23-sharykov.pdf#page=382>.
3. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П. Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій : навч.-метод. посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право». Чернівці, 2022. 182 с.
4. Кушпів В. П., Циліорик І. І., Черепушак В. В. Про забезпечення недоторканості права власності у кримінальному провадженні прокурором і слідчим. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 371–375. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/95.pdf.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Soldatenko O., Kyianytsia V. Features of the conduct search under the conditions of the state of war. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1. P. 281–286.
7. Гарасимів О., Захарова О., Ряшко О. Арешт майна у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 118–123. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2022/15.pdf.
8. Баженова А. І. Деякі аспекти участі потерпілого, цивільного позивача в інституті накладення арешту на майно. *Взаємодія громадського суспільства, особи і держави: вектор удосконалення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 25-й річниці Конституції України* (м. Київ, 22 черв. 2021 р.). Київ : Київський регіональний центр НАПРН України, 2021. С. 197–201.
9. Абламський С., Абламська В. Накладення директором Національного антикорупційного бюро попереднього арешту на майно: дискусійні питання. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції : II Харківський кримінальний процесуальний полілог, присвячений актуальним питанням застосування заходів забезпечення кримінального провадження* (м. Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків : Право, 2020. С. 107–109.
10. Баженова А. І. Генезис і розвиток інституту арешту майна у кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 302–307.
11. Кіяниця В. М., Гулько К. О. Щодо участі захисника у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 465–470.
12. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / вступ. слово О. О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; «Освіта України», 2016. 236 с.

References

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].
2. Kiiyantsia, V. M., Kotenko, T. A. (2023) Obrannia zapobizhnykh zakhodiv na stadii dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu [Choosing preventive measures at the stage of pre-trial investigation under martial law]. *Scientific research in the modern world. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference* (Toronto, Canada, 28-30 June 2023) Toronto : Perfect Publishing, pp. 382–390. URL: <https://kmaecm.edu.ua/wp-content/uploads/ix-isk-thesis-canada-28-30.06.23-sharykov.pdf#page=382>. [in Ukr.].
3. Popovych, O. V., Tomash, L. V., Latkovskiy, P. P. (2022) Kryminalne pravo Ukrainy. Chastyna 1 : konspekt lektsii [Criminal Law of Ukraine. Part 1 : lecture notes] : navch.-metod. posibnyk dlia zdobuvachiv dennoi ta zaochnoi formy navchannia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 081 «Pravo». Chernivtsi. 182 p. [in Ukr.].
4. Kushpit, V. P., Tsyliuryk, I. I., Cherepushchak, V. V. (2020) Pro zabezpechennia nedotorkanosti prava vlasnosti u kryminalnomu provadzhenni prokurorom i slidchym [On ensuring the inviolability of property rights in criminal proceedings by the prosecutor and investigator]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7, pp. 371–375. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/95.pdf. [in Ukr.].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
6. Soldatenko, O., Kyianytsia, V. (2022) Features of the conduct search under the conditions of the state of war. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1, pp. 281–286.
7. Harasymiv, O., Zakharova, O., Riashko, O. (2022) Aresht maina u kryminalnomu provadzhenni [Seizure of property in criminal proceedings]. *Yurydychnyi visnyk*. № 2, pp. 118–123. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2022/15.pdf. [in Ukr.].
8. Bazhenova, A. I. (2021) Deiaki aspekty uchasti poterpiloho, tsyvilnoho pozyvacha v instytuti

nakladennia areshtu na maino [Some aspects of participation of the victim, civil plaintiff in the institution of seizure of property]. *Vzaimodiia hromadskoho suspilstva, osoby i derzhavy: vektor udoskonalennia : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoï 25-y richnytsi Konstytutsii Ukrainy* (m. Kyiv, 22 cherv. 2021 r.). Kyiv : Kyivskyi rehionalnyi tsentr NAPrN Ukrainy, pp. 197–201. [in Ukr.].

9. Ablamskyi, S., Ablamska, V. (2020) Nakladennia dyrektorom Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro poperednoho areshtu na maino: dyskusiini pytannia [Imposition of preliminary seizure of property by the Director of the National Anti-Corruption Bureau: discussion questions]. *Kryminalnyi protses: suchasnyi vymir ta prospektyvni tendentsii : II Kharkivskyi kryminalnyi protsesualnyi poliloh, prysviachenyi aktualnym pytanniam zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia* (m. Kharkiv, 12 hrud. 2019 r.). Kharkiv : Pravo, pp. 107–109. [in Ukr.].

10. Bazhenova, A. I. (2020) Henezys i rozvytok instytutu areshtu maina u kryminalnomu protsesi [Genesis and development of the institute of property seizure in criminal proceedings]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. № 4, pp. 302–307. [in Ukr.].

11. Kiianytsia, V. M., Hunko, K. O. (2023) Shchodo uchasti zakhysnyka u kryminalnomu provadzhenni na stadii dosudovoho rozsliduvannia [On the participation of a defence counsel in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4, pp. 465–470. [in Ukr.].

12. Vozniuk, A. A. (2016) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : konspekt lektsii / vstup. slovo O. O. Dudorova. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav ; «Osvita Ukrainy». 236 p. [in Ukr.].

Submitted 29.11.2024

Admitted 09.12.2024

ABSTRACT

Seizure of property is an important measure to ensure criminal proceedings, especially during pre-trial investigation. In the context of martial law, the relevance of this topic increases due to the special circumstances affecting the procedure and legality of arrest. The main issues relate to striking a balance between the need to protect national interests and the rights of persons subject to investigative actions. This topic requires careful analysis, taking into account international human rights standards and national legislation, in order to prevent abuses and ensure legal protection of citizens.

The article is devoted to the analysis of topical issues related to the application of property seizure during pre-trial investigation under martial law. The author examines the legal grounds and procedure for seizure of property, peculiarities of its application in the context of martial law, as well as specific challenges arising in the context of limited functioning of the judicial system and threats to national security. The article focuses on the issues of ensuring the rights and freedoms of persons whose property is seized, as well as compliance with the principles of proportionality and legality. Practical aspects of property seizure are also considered, in particular, prevention of its alienation, use for criminal purposes or transfer outside the jurisdiction of Ukraine.

Keywords: *seizure of property, pre-trial investigation, martial law, rights and freedoms, proportionality, legality, national security, alienation of property.*

УДК 343.132

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-21

**Вікторія
РОГАЛЬСЬКА[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Вадим
БОЛГАРЕНКО**
курсант

*(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено особливості проведення обшуків на деокупованих територіях в умовах воєнного стану, що є актуальною темою в умовах сучасних конфліктів та процесу реінтеграції. Розглянуто процесуальні та організаційні аспекти проведення обшуків, а також виклики, з якими стикаються органи правопорядку, зокрема Національна поліція України, під час виконання цих завдань. Висвітлено та проаналізовано основні чинники забезпечення особистої безпеки правоохоронців під час проведення обшуку, взаємодію між практичними підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, а також конкретні випадки проведення обшуків на деокупованих територіях в умовах воєнного стану, що дозволяє виявити нагальні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Ключові слова: обшук, деокуповані території, воєнний стан, особиста безпека, взаємодія, правомірність, судова практика.

Постановка проблеми. У сучасних умовах конфліктів та процесу реінтеграції органи правопорядку стикаються з низкою викликів, що ускладнюють виконання завдань, котрі стоять перед ними, зокрема проведення процесуальних дій на деокупованих територіях в умовах воєнного стану. За інформацією Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, силами Збройних Сил України протягом 2022–2023 років було деокуповано майже 2,8 тис. населених пунктів у більш ніж 160 територіальних громадах Донецької, Луганської, Житомирської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, Сумської та Одеської областей [1]. Після деокупації попит на розслідування кримінальних правопорушень, що були вчинені на цих територіях, значно зріс. Так, за інформацією Херсонської обласної прокуратури, за 2023 р. обліковано 21 189 кримінальних правопорушень. З них 824 – проти основ національної безпеки України та 12 968 – проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [1].

Під час розслідування вищезазначених правопорушень органи досудового розслідування проводять на деокупованих територіях значну кількість процесуальних дій, зокрема і обшуків. Так, станом на 13.09.2024 до слідчих суддів судів Херсонської області після деокупації було подано 196 клопотань на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи [2]. Проведення вищезазначеної слідчої (розшукової) дії на деокупованих територіях є складним і багатогранним завданням, що вимагає ретельного підходу та врахування численних факторів, зокрема забезпечення особистої безпеки правоохоронців та інших учасників кримінального процесу в умовах воєнного стану, що

© В. Рогальська, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6265-0469>
viktorii.rohalska@dduvs.edu.ua

© В. Болгаренко, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-5550-0228>
Vbolharr@gmail.com

наразі є не лише одним із ключових завдань для правоохоронної системи, а і суттєвим викликом в реаліях сьогодення, оскільки на деокупованих територіях можуть залишатися небезпечні предмети, як-от міни та інші вибухові пристрої, що становлять загрозу для життя та здоров'я. Крім того, координація дій між різними підрозділами органами правопорядку, а також взаємодія з громадськістю, іншими державними та недержавними структурами є критично важливими чинниками для успішного проведення обшуків, відсутність яких може спричинити неефективність проведення зазначеної процесуальної дії. Відсутність на сьогодні чітких правових норм та регламентів, що регулюють проведення обшуків у специфічних умовах на деокупованих територіях призводить до неоднозначного розуміння цих норм правозастосовувачами, порушень прав людини під час їх реалізації і, як наслідок, до визнання отриманих доказів недопустимими. Саме тому, на нашу думку, є вкрай необхідним розроблення та впровадження спеціалізованих правових актів щодо порядку проведення окремих процесуальних дій, зокрема обшуків, котрі будуть враховувати особливості таких територій та умови воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню актуальних проблем проведення обшуків присвячено значну кількість праць. Із-поміж останніх досліджень слід виокремити монографію О. Смірнова та Г. Тетерятник, у якій авторами було ґрунтовно розглянуто підстави та процесуальний порядок проведення обшуків, у тому числі в умовах воєнного стану [3]; однак у вищезазначеній роботі поза увагою залишилися питання щодо особливостей проведення вищезазначеної слідчої (розшукової) дії (далі – СРД) на деокупованих територіях. Натомість у працях Т. Фоміної здійснюється аналіз роботи правоохоронних органів саме на деокупованих територіях, проте розглядаються інші процесуальні дії, а не обшук [4].

Метою статті є новий науковий результат щодо особливостей проведення обшуків на деокупованих територіях в умовах воєнного стану, висвітлення проблемних питань та розроблення пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 64 Конституції України [5] в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень. У ст. 3 Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 [6], яким введено воєнний стан в Україні, визначено, що на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Обмеження цих прав і свобод має бути здійснено з дотриманням вимог Конституції України та законів України. Зокрема, були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [7], що стосуються порядку проведення обшуку. Так, зокрема, було введено екстраординарний порядок надання дозволу на проведення обшуку, згідно з яким останній може здійснюватися на підставі постанови керівника органу прокуратури, якщо відсутня об'єктивна можливість виконанням слідчим суддею повноважень, передбачених ст. 234 КПК України, в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 615 КПК України) [8].

Зміни, внесені до зазначеної норми відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» від 27.07.2022, врегульовують механізм реалізації цих повноважень: такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором [9-10]. Також було змінено час проведення обшуку та дозволено його здійснювати у нічний час (із 22:00 до 06:00). Крім того, враховано, що в цей період фізична присутність адвоката може бути ускладнена, тому передбачено можливість його дистанційної участі за допомогою технічних засобів. Зміни в КПК України також дозволяють на сьогодні проводити обшук без участі понятих у випадку загрози для їхнього життя чи здоров'я. Проте усі дії та результати обов'язково повинні бути зафіксовані безперервним відеозаписом, протокол обшуку має бути складений протягом не більш ніж 72 години.

Що стосується окремого процесуального порядку проведення обшуку на деокупованих територіях в умовах воєнного стану, то на сьогодні він відсутній; є декілька розроблених алгоритмів дій, зокрема, від Головного слідчого управління Національної поліції України, щодо проведення низки процесуальних дій на деокупованих територіях [7; 8], однак порядок проведення обшуку ними наразі не врегульований. Спираючись на вже існуючі алгоритми, нами було запропоновано такий алгоритм дій проведення обшуку

на деокупованих територіях в умовах воєнного стану.

Першим етапом алгоритму є визначення доцільності проведення саме обшуку та отримання дозволу на його проведення.

У разі визначення необхідності виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, що було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб слідчий або дізнавач повинен звернутися або до слідчого судді, або до керівника відповідного органу прокуратури з клопотанням, погодженим із прокурором, про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

Суб'єкт надання дозволу на проведення обшуку буде залежати від об'єктивної можливості виконанням слідчим суддею своїх повноважень. У разі його відсутності такі повноваження здійснюються керівником органу прокуратури. Зважаючи на те, що зазначені повноваження є делегованими, а вимоги щодо спеціальної форми клопотань відсутні, доходимо висновку, що такі клопотання мають відповідати формі та змісту, передбаченим для клопотань, із якими слідчий, прокурор звертаються до слідчого судді для прийняття процесуальних рішень, наведених у абз. 1 п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України. Відповідно до абз. 2 п. 2 ч. 1 ст. 615 та ст. 110 КПК України рішення керівника відповідного органу прокуратури виносяться у формі постанови, у мотивувальній частині якої міститься інформація, характерна для вступної, мотивувальної та резолютивної частин відповідних ухвал. Мотивувальна частина такої постанови має містити обґрунтування правомірності здійснення керівником відповідного органу прокуратури повноважень слідчого судді, тобто обґрунтування того факту, що відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею цих повноважень. Постанова затверджується підписом керівника органу прокуратури та печаткою відповідного органу. Звертаємо увагу, що Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р. вперше передбачив виготовлення у разі необхідності оригіналу кримінального процесуального рішення – постанови слідчого, прокурора – в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, або створення його з використанням Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування відповідно до ст. 106-1 КПК України [9; 10].

Окрім того, під час визначення доцільності проведення обшуку необхідно враховувати специфіку кожної ситуації, рівень загрози та можливі наслідки, адже в умовах обмежених ресурсів та високого рівня небезпеки на деокупованих територіях раціональне використання ресурсів, мінімізація ризиків та забезпечення безпеки усіх учасників є ключовими чинниками. На сьогодні значна частина проблем щодо роботи правоохоронних органів на деокупованих територіях пов'язана з реальною небезпекою для життя і здоров'я їх працівників. Постійні артилерійські обстріли, ракетні та авіаційні удари, велике скупчення людей створюють перешкоди як для проведення процесуальних дій із метою документування злочинів, так і для проведення подальших СРД, спрямованих на розслідування вказаних злочинів. Цей аспект повинен бути обов'язково врахований при визначенні доцільності проведення обшуку та потребує попередніх консультацій із військовими щодо можливості та необхідності перебування в тих чи інших місцях, адже велике скупчення людей або мобільних телефонів може привернути до себе увагу розвідки ворожих підрозділів. Також слідчим, дізнавачам необхідно враховувати певні складнощі, що виникають під час обшуку та вилученні об'єктів, а саме: тривалість і трудомісткість процесу їх опису; велику кількість фрагментів залишків вибухових пристроїв, що істотно ускладнюють виявлення та вилучення речових доказів; значні відстані, на які під час вибуху на відкритій місцевості розлітаються фрагменти; наявність потерпілих, які потребують екстреної допомоги та евакуації; наявність вибухонебезпечних предметів; необхідність термінового проведення невідкладних аварійно-відновлювальних робіт; несприятливі погодні умови (при обшуку на відкритій місцевості) [11].

На цьому етапі важливо пам'ятати про відмінність огляду від обшуку та не допускати підміну цих СРД. На жаль, існує сумнозвісна практика, коли працівники правоохоронних органів здійснюють замість обшуку огляд місця події. Підставою для

проведення огляду місця події є інформація про вчинення кримінального правопорушення, зафіксована у визначеній процесуальній формі. Без такої інформації проведення огляду місця події не допускається. Ця позиція відображена у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 740/5066/15-к від 07.06.2018 [12]. Спільним між обшуком і оглядом є пошук і виявлення об'єктів, що мають доказове значення у кримінальному провадженні. Водночас обшук, на відміну від огляду, має примусовий характер, що виявляється у можливості проведення обстеження житла або іншого володіння особи, а також особистого обшуку без згоди особи, всупереч її волі, зі втручанням у сферу її інтересів. Як і під час обшуку, під час огляду для участі у цій дії можуть бути запрошені потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. Для отримання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий або прокурор можуть запросити фахівців для участі в огляді (обшуку). Форма фіксації для СРД однакова – це складання відповідного протоколу, до якого, у разі необхідності, вносяться заяви, зауваження, заперечення осіб, у присутності яких відбувалися дії. Під час огляду слідчий, прокурор або за їхнім дорученням спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, оглядати та вилучати речі і документи, але лише ті, що мають значення для кримінального провадження. Так само, як і під час проведення обшуку, слідчий або прокурор мають право заборонити будь-якій особі залишати місце огляду до його завершення та здійснювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Саме тому вважаємо, що необхідно визначитись на цьому етапі, яка саме процесуальна дія буде проводитись, а також чи є підстави для проведення саме обшуку.

Другим етапом є підготовка до проведення обшуку, що охоплює:

– оцінку ситуації та ризиків. Важливо врахувати, наскільки ситуація викликає резонанс у суспільстві, чи може операція бути ризикованою, а також визначити рівень проведення операції та ступінь залучення різних спецслужб. Розробити безпечні маршрути для входу та виходу з об'єкта. Це допоможе мінімізувати ризики для учасників обшуку. Використовувати методи SWOT-аналізу для оцінки сильних та слабких сторін, можливостей та загроз. Розробити кілька сценаріїв розвитку подій та відповідні плани дій. Це дозволить бути готовими до різних варіантів розвитку ситуації. В умовах бойових дій перед виїздом на обшук слідчому рекомендується підготувати маршрут, вивчити рельєф місцевості та забезпечити безпеку членів групи і супровід. Інформацію про розташування військових об'єктів, зони активних бойових дій, мінні загрози тощо можна отримати від військового командування на місці дислокації.

Практика свідчить, що працівники поліції узгоджують можливість проведення СРД із командуванням відповідних військових підрозділів [13]. Слід проводити спільні навчання для покращення взаємодії, що дозволить учасникам краще зрозуміти методи роботи одне одного та підвищить ефективність спільних дій. Якщо ситуація є високоризиковою, необхідно проаналізувати, які контррозвідувальні заходи можуть знадобитись, які служби слід залучити. Встановити локацію, провести спостереження за нею за допомогою оперативних працівників, за потреби здійснити розмінування, підключити до цього етапу служби безпеки та саперів для аналізу та контролю локації, встановлення входів і виходів із локації тощо. Це допоможе виявити потенційні ризики та розробити стратегії для їх мінімізації. Розробити кілька сценаріїв розвитку подій та відповідні плани дій. Це дозволить бути готовими до різних варіантів розвитку ситуації. Крім того, слід використовувати сучасні технології, такі як дрони, тепловізори та інші засоби, для підвищення ефективності. Це дозволить отримати додаткову інформацію та підвищити точність дій. Регулярно проводити тренінги з використання нового обладнання;

– запобігання витоку інформації. На деокупованих територіях, що знаходяться близько до лінії фронту, існує значний ризик витоку інформації та відстеження дій правоохоронних органів. Це обумовлено як географічною близькістю до зони бойових дій, так і наявністю ворожих агентів та колаборантів поміж місцевого населення. Постійна загроза артилерійських обстрілів та диверсійних дій, а також висока ймовірність проникнення ворожих агентів на територію створюють додаткові ризики. Місцеві жителі, які співпрацюють із ворогом, можуть передавати інформацію про дії правоохоронних органів, використовуючи сучасні засоби зв'язку для передачі даних. Використання дронів та інших технічних засобів для спостереження за діяльністю правоохоронних органів, а також перехоплення радіо- та телефонних розмов також становлять серйозну загрозу. Для

мінімізації цих ризиків необхідно вести агентурну роботу поміж місцевого населення для виявлення колаборантів та ворожих агентів, а також використовувати подвійних агентів для дезінформації ворога. Постійний моніторинг та аналіз інформаційних потоків, використання засобів радіоелектронної боротьби для перешкоджання ворожим засобам зв'язку є важливими контррозвідальними заходами. Маскування діяльності правоохоронних органів, включно з використанням цивільного одягу та транспорту для пересування, а також організацією фіктивних операцій для відволікання уваги ворога, допомагає зберегти безпеку. Захист інформації шляхом використання шифрування для передачі важливої інформації та обмеження доступу до конфіденційної інформації серед особового складу також є критично важливими заходами.

Крім того, слід виключити наявність співробітників на локації, а також пересування містом у великих групах, у формі або тактичному одязі. Слід використовувати спеціалізовані програми для обміну інформацією в реальному часі, як-от захищені месенджери або системи управління проектами. Прикладами успішного застосування цих заходів є виявлення кількох ворожих агентів на деокупованих територіях Харківської області у 2022 р. завдяки роботі подвійних агентів, які передавали дезінформацію ворогу. У 2023 р. на деокупованих територіях Херсонської області правоохоронні органи використовували цивільний транспорт для пересування, що дозволило уникнути ворожих обстрілів та зберегти життя особового складу. Крім того, працівники практичних підрозділів поліції вже зараз перебувають у цивільній формі одягу, що також створює додаткове ускладнення для вистежування знаходження відділень поліції. Також у 2023 р. на деокупованих територіях Донецької області було успішно проведено операцію з перехоплення ворожих дронів, що дозволило запобігти витоку інформації про місцезнаходження українських військових підрозділів. Загалом для забезпечення безпеки на деокупованих територіях необхідно застосовувати комплексний підхід, що передбачає агентурну роботу, контррозвідальні заходи та маскування діяльності правоохоронних органів.

Це дозволить мінімізувати ризики витоку інформації та забезпечити ефективну роботу правоохоронних органів у складних умовах, зокрема під час проведення обшуку на деокупованих територіях в умовах воєнного стану. У контексті проведення обшуків на деокупованих територіях важливо враховувати рівень загрози та потенційні ризики, пов'язані з конкретними особами та ситуаціями. Наприклад, якщо йдеться про дрібне правопорушення, підготовка до обшуку може бути меншою. Однак якщо мова йде про колабораціоніста, який може становити серйозну загрозу, наприклад, через передачу інформації ворогу, що може, у свою чергу, призвести до атаки дронів на працівників поліції, підготовка до обшуку повинна бути значно ретельнішою. Зокрема, у випадках, коли існує ризик витоку інформації, що може загрожувати життю учасникам обшуку або успішному проведенню операції, необхідно вжити додаткових заходів безпеки, як-от: попереднє отримання розвідальної інформації, координація з військовими підрозділами, використання спеціального обладнання для виявлення та нейтралізації загроз. Таким чином, підхід до проведення обшуків на деокупованих територіях повинен бути гнучким і враховувати специфіку кожної ситуації, рівень загрози та можливі наслідки. Це дозволить ефективно використовувати ресурси та мінімізувати ризики для всіх учасників процесу;

– забезпечення безпеки проведення. Усі учасники обшуку повинні бути забезпечені належним захисним спорядженням, зокрема бронежилетами, шоломами та іншими засобами індивідуального захисту. Дозволяється проводити обшук виключно після підтвердження відповідними спеціалістами (вибухотехніками/саперами) відсутності небезпечних вибухових матеріалів на території місця проведення обшуку відповідно до положень наказу Міністерства внутрішніх справ України від 19.08.2019 № 691 «Про затвердження Інструкції про поведінку з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» [14].

Наступним етапом є безпосереднє проведення обшуку. Проведення обшуку на деокупованих територіях в умовах воєнного стану повинно здійснюватися відповідно до загального порядку, передбаченого ст. 236 КПК України, та, у разі необхідності, з урахуванням ст. 615 КПК України. Відповідно до ст. 223 КПК України особа, яка проводить процесуальну дію, повинна забезпечити безпеку для всіх її учасників. В умовах воєнного стану це є гострою проблемою, особливо на деокупованих територіях, де лінія

фронту знаходиться досить близько до місця проведення процесуальної дії. Наразі однією з нагальних проблем є забезпечення безперервності відеофіксації під час проведення обшуку в тих випадках, коли оголошується сигнал повітряної тривоги, та у випадках повторного обстрілу. На нашу думку, така ситуація потребує уваги законодавця та внесення відповідних змін до КПК України, адже неврегульованість зазначеного питання в кримінальному процесуальному законодавстві може стати причиною визнання отриманих доказів недопустимими через порушення процесуального порядку проведення процесуальної дії, а саме – незабезпечення слідчим безперервності відеофіксації проведення обшуку. Забезпечення безпеки учасників обшуку на деокупованих територіях в умовах воєнного стану має стати пріоритетом. Із цією метою слід врахувати вимоги міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій із додатковими протоколами, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 [15] та Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [16].

Висновки. Вищезазначене дозволяє дійти таких висновків: 1) порядок проведення обшуку на деокупованих територіях в умовах воєнного стану має свої процесуальні та організаційні особливості; 2) наразі відсутній алгоритм дій для працівників органів Національної поліції України щодо проведення таких видів обшуків; 3) на підставі існуючих алгоритмів щодо проведення процесуальних дій на деокупованих територіях запропоновано такий алгоритм проведення обшуку на деокупованих територіях в умовах воєнного стану: а) визначення доцільності проведення обшуку та отримання дозволу на його проведення; б) підготовка до проведення обшуку, що охоплює оцінку ситуації та ризиків, запобігання витоку інформації, а також забезпечення безпеки проведення; в) безпосереднє проведення обшуку; 4) запропоновано нормативно врегулювати питання щодо винятків забезпечення безперервності відеофіксації під час обшуку в умовах воєнного стану, коли це безпосередньо впливає на безпеку учасників СРД.

Список використаних джерел

1. «Попит на судову послугу після деокупації міста Херсона та Херсонської області перевершив очікування» – голова Херсонського апеляційного суду Олександр Коровайко. *PRAVO.UA*. URL: <https://pravo.ua/popyt-na-sudovu-posluhu-pislja-deokupatsii-mista-khersona-ta-khersonskoi-oblasti-perevershyv-ochikuvannia-holova-khersonskoho-apeliatsiinoho-sudu-oleksandr-korovaiko/>.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
3. Смірнов О. С., Тетерятник Г. К. Обшук у кримінальному провадженні : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 208 с.
4. Фоміна Т. Г. Тенденції та перспективи здійснення кримінального провадження після деокупації. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.)* / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 643–647.
5. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n45>.
9. Гловук І., Дроздов О., Тетерятник Г. та ін. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 30 грудня 2022 року). 4-е вид. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2022. 82 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/366684199_Glovuk_I_Droz dov_O_Teteratnik_G_Fomina_T_R ogalska_V_Zavtur_V_Osoblivij_rezim_dosudovogo_rozsliduvanna_sudovogo_rozgladu_v_umovah_voe nnogo_stanu_naukovo-prakticnij_komentar_Rozdilu_IX-1_Kriminalnogo_pr.
10. Здійснення досудового розслідування слідчими Національної поліції : навч.-практ. посібник / авт. кол. Дніпро ; Київ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; «7БЦ», 2023. 512 с.
11. Клименко І. В., Цуцкірідзе М. С., Гловук І. В. та ін. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посібник до 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-е вид., доп. та перероб. Харків : Право, 2024. 432 с.

12. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 740/5066/15-к від 07.06.2018. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/74598730?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&_ga=2.93465373.148563331.1726250224-1460129772.1726250224#_gl=1*8wlisy*_gl*_au*MjlyMDE2NjY3LjE3MjYyNTAyMjM.
13. Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Головне слідче управління Національної поліції України. URL: <https://drive.google.com/file/d/11Cn7drDDDsZDuEmdnPpRKABXnKCIVjDr/view>.
14. Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.08.2019 № 691. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19#Text>.
15. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

Надійшла до редакції 02.12.2024
Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. «Popyt na sudovu posluhu pislia deokupatsii mista Khersona ta Khersonskoi oblasti perevershyv ochikuvannia» – holova Khersonskoho apeliatsiinoho sudu Oleksandr Korovaiko [Demand for judicial services after the de-occupation of the city of Kherson and Kherson region exceeded expectations – Chairman of the Kherson Court of Appeal Oleksandr Korovaiko]. *PRAVO.UA*. URL: <https://pravo.ua/popyt-na-sudovu-posluhu-pislia-deokupatsii-mista-khersona-ta-khersonskoi-oblasti-perevershyv-ochikuvannia-holova-khersonskoho-apeliatsiinoho-sudu-oleksandr-korovaiko/>. [in Ukr.].
2. *Yedyniy derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].
3. Smirnov, O. S., Teteriatnyk, H. K. (2023) Obshuk u kryminalnomu provadzhenni : monohrafiia [Search in criminal proceedings]. Odesa : Vydavnytstvo «Iurydyka». 208 p. [in Ukr.].
4. Fomina, T. H. (2024) Tendentsii ta perspektyvy zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia pislia deokupatsii [Trends and prospects of criminal proceedings after de-occupation]. *Zlochynnist i protydiia yii v umovakh viiny ta u povoiennii perspektyvi: mizhdystsyplinarna panorama : zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 19 kvit. 2024 r.) / MVS Ukrainy ; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav ; Kryminol. asots. Ukrainy. Vinnytsia : KhNUVS, pp. 643–647. [in Ukr.].*
5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. [in Ukr.].
6. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of the procedure for criminal proceedings under martial law] : Zakon Ukrainy vid 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n45>. [in Ukr.].
9. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteriatnyk, H. ta in. (2022) Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu: nauko-vo-praktychnyi komentar Rozdil IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (ctanom na 30 hrudnia 2022 roku) [Special regime of pre-trial investigation, court proceedings under martial law: scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (as of December 30, 2022)]. 4-e vyd. Dnipro ; Lviv ; Odesa ; Kharkiv. 82 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/366684199_Glovuk_I_Drozdov_O_Teteratnik_G_Fomina_T_Rogalska_V_Zavtur_V_Osoblivij_rezim_d_osudovogo_rozsliduvanna_sudovogo_rozgladu_v_umovah_voennogo_stanu_naukovo-prakticnij_komentar_Rozdil_IX-1_Kryminalnogo_pr. [in Ukr.].
10. Zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia slidchymy Natsionalnoi politsii [Conducting pre-trial investigations by investigators of the National Police] : navch.-prakt. posibnyk / avt. kol. Dnipro ; Kyiv : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; «7BTs», 2023. 512 p. [in Ukr.].
11. Klymenko, I. V., Tsutskiridze, M. S., Hloviuk, I. V. ta in. (2024) Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv i poviazanykh z viinoiu kryminalnykh pravoporushen: kryminalno-pravovi, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty [Investigation of war crimes and war-related criminal offenses: criminal law, criminal procedural and forensic aspects] : nauk.-prakt. posibnyk do 30-richchia Kharkiv. nats. un-tu vnutr. sprav / za zah. red. V. V. Sokurenka ; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. 2-

e vyd., dop. ta pererob. Kharkiv : Pravo. 432 p. [in Ukr.].

12. Postanova Druhoi sudovoï palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 740/5066/15-k vid 07.06.2018 [Resolution of the Second Judicial Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court in case No. 740/5066/15-k dated 07.06.2018]. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/74598730?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&_ga=2.93465373.148563331.1726250224-1460129772.1726250224#_gl=1*8wlisy*_gcl_au*MjlyMDE2NjY3LjE3MjYyNTAyMjM. [in Ukr.].

13. Alhorytm dii slidcho-operatyvnykh hrup Natsionalnoi politsii na zvilnennykh vid okupatsii terytoriiakh z dokumentuvannia voienynykh zlochyniv (na prykladi zvilnennykh terytorii Kyivskoi oblasti) [Algorithm of actions of investigative-operational groups of the National Police in territories liberated from occupation for documenting war crimes (using the example of the liberated territories of the Kyiv region)]. Holovne slidche upravlinnia Natsionalnoi politsii Ukrainy. URL: <https://drive.google.com/file/d/11Cn7drDDDZDuEmdnPpRKABXnKCIVjDr/view>. [in Ukr.].

14. Pro zatverdzhennia Instruksii pro povodzhennia z vybukhovymy materialamy v orhanakh i pidrozdilakh Natsionalnoi politsii Ukrainy ta pidrozdilakh Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [On approval of the Instructions on handling explosive materials in bodies and units of the National Police of Ukraine and units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 19.08.2019 № 691. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19#Text>. [in Ukr.].

15. Zhenevska konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny [Geneva Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War] vid 12 serpnia 1949 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukr.].

16. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyï rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktoriia Rohalska, Vadym Bolharenko. Peculiarities of conducting a search in de-occupied territories under martial law. This article deals with comprehensive study of the peculiarities of conducting searches in de-occupied territories, a topic of significant relevance in the context of modern conflicts and reintegration processes. The paper meticulously examines the legal, organizational, and practical aspects of conducting searches, as well as the multifaceted challenges faced by law enforcement agencies in performing these critical tasks.

The article delves into the legal frameworks governing searches, highlighting the necessity for strict adherence to legal norms to ensure the legitimacy of the operations. It also explores the organizational strategies required to effectively plan and execute searches, emphasizing the importance of coordination among various law enforcement units and the integration of intelligence and operational data.

A significant portion of the study is dedicated to the practical aspects of conducting searches, including the tactical approaches and methodologies employed by law enforcement officers. The article underscores the importance of ensuring the personal safety of officers during searches, detailing the protective measures and protocols that need to be in place. It also discusses the interaction between different practical units of the Ministry of Internal Affairs, illustrating how effective collaboration can enhance the efficiency and safety of search operations.

The analysis of specific cases of searches in de-occupied territories provides valuable insights into the typical problems encountered during such operations. These case studies highlight the common challenges, such as resistance from local populations, the presence of unexploded ordnance, and the difficulties in securing reliable evidence. The article proposes practical solutions to these problems, offering recommendations for improving the effectiveness and safety of search operations.

Furthermore, the article addresses the critical issue of interaction with the local population, emphasizing the need for building trust and cooperation to facilitate smoother operations. It also examines the procedures for ensuring a robust evidence base, detailing the methods for collecting, preserving, and documenting evidence to support legal proceedings. The importance of thorough documentation of search results is highlighted, with a focus on maintaining continuous video recording to ensure transparency and accountability, even in the face of potential threats such as missile strikes or air raids.

In conclusion, this article provides a detailed and nuanced examination of the complexities involved in conducting searches in de-occupied territories. It offers a comprehensive overview of the legal, organizational, and practical considerations, along with actionable recommendations for law enforcement agencies. The insights gained from this study are intended to enhance the effectiveness, safety, and legality of search operations in challenging environments.

Keywords: *search, de-occupied territories, martial law, personal security, interaction, legality, judicial practice.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-22

Valentin BIDNIAK[©]

Ph.D. in Law, Post Doctoral Student
(Dnipro State University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

COOPERATION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES WITH KNOWLEDGEABLE PERSONS IN THE COURSE OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO PUBLIC FINANCING OF THE HEALTHCARE SECTOR

Валентин Бідняк. ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ОБІЗНАНИМИ ОСОБАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДЕРЖАВНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я. Досліджено особливості взаємодії уповноважених осіб із судовими експертами, фахівцями органів державного фінансового контролю, спеціалістами в різних галузях знань під час досудового розслідування за фактами протиправної діяльності у сфері охорони здоров'я. На підставі аналізу нормативно-правової бази та наукових здобутків провідних вчених визначено форми такої взаємодії, що полягають у: 1) залученні спеціаліста для проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, 2) призначенні судових експертиз (судово-економічної, судово-почеркознавчої, товарознавчої, комп'ютерно-технічної, телекомунікаційної, фоноскопичної, технічної експертизи документів тощо), 3) взаємодії з органами державного фінансового контролю (фінансовий аудит, ревізії (інспектування), моніторинг закупівлі та перевірка закупівель), 4) консультації (письмові та усні) та ін.

Ключові слова: форми взаємодії, слідчий, експерт, спеціаліст, ревізор, судові експертизи, досудове розслідування, кримінальні провадження, сфера охорони здоров'я.

Relevance of the study. In today's challenging environment, the healthcare system is undergoing dramatic changes, with martial law exacerbating the negative consequences. When countering criminal offences in the healthcare sector, law enforcement officers face various ways of committing criminal offences related to misappropriation, embezzlement or seizure of public funds through abuse of office; public procurement in violation of the law; misuse of medical facilities and medical equipment; excessive write-off of medicines and medical devices; misappropriation of funds by writing them off for routine repairs of buildings and equipment. The above criminal torts are characterised by a mercenary motive, non-obviousness and a high level of latency.

In this regard, all forms of interaction between law enforcement and knowledgeable persons are of particular importance in the system of measures to counteract them in order to timely detect criminal acts that are being prepared or have already been committed. However, the state of this activity is low, as evidenced by statistical data, as well as the permanent disclosure of multi-episodic and/or ongoing criminal offences that have been committed for several years.

Thus, according to the Prosecutor General's Office, in 2024, 3402 criminal offences were registered in the healthcare and social assistance sector over 11 months, with 2101 proceedings involving notices of suspicion served on individuals, in which 1967 proceedings were sent to court, including 1958 with an indictment, and 941 proceedings were closed. For a partial calendar year, the figures exceed the previous one. Thus, in 2023, 3310 criminal offences were registered, in 1964 proceedings, persons were served with notices of suspicion, 2,461 proceedings were sent to court, including 2457 with indictments, and 1274 criminal proceedings were closed [11].

Recent publications review. The conceptual foundations of criminal offences investigation and the issues of using specialised knowledge in criminal proceedings have been thoroughly researched by such well-known criminalists as G. Bidniak, N. Filipenko,

© V. Bidniak, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6243-1939>

d_cpsi@dduvs.edu.ua

A. Ishchenko, N. Klimenko, V. Konovalova, Y. Korukhov, V. Lukashevych, E. Lukianchykov, V. Lysychenko, I. Pyrig, M. Saltevsykyi, M. Shcherbakovskyi, V. Shepitko and others. Certain issues of investigation of economic crimes were studied by G. Matusovskyi, O. Pchelina, R. Stepaniuk, A. Volobuiev but the issues of interaction of law enforcement officers with persons with special knowledge in criminal proceedings on the facts of offences related to the state support of the healthcare sector require modern research in accordance with the norms of legislation and forensic practice.

The article's objective is to investigate the forms of interaction of pre-trial investigation officers with knowledgeable persons and to identify those which are relevant in the investigation of criminal offences related to the State provision of healthcare.

Discussion. Scientists, in particular, E. Lukianchikov, consider interaction as a method of organisation, including a set of methods and techniques of joint coordinated activities, a system of relations and legal relations of interacting subjects, where the main role belongs to the investigator. The concept of forms of interaction is often confused with the concept of its methods or directions. However, the forms of interaction cannot be reduced only to certain ways of communication between the investigator and a person with specialised knowledge. The concept of form is broader than the concept of method. A form is a way of organising something, a type, structure, method of performing any action, a strictly established order in any case. The form of interaction as a way of organisation includes a set of methods and techniques of joint coordinated activity, a system of relations and legal relations of interacting subjects. It is clear that the main, unchanging and permanent subject of interaction in procedural forms is the investigator [8].

V. Pletenets notes the following forms of interaction – procedural, non-procedural, which will be determined in each case, taking into account the assessment of the needs of expediency and the possibility of their implementation. The productive style of cooperation and high-quality performance of joint tasks can be facilitated by mutual high qualities: efficiency, competence, organisation, exactingness, morality, etc. of its participants, as well as the prevailing conditions of the investigation, awareness of the presence and degree of opposition to the pre-trial investigation, etc. The level of effectiveness of cooperation in the context of counteraction to the pre-trial investigation should be assessed from the point of view of minimising the possibility of occurrence of the above-mentioned manifestations and the effectiveness of their overcoming [10, p. 283].

M. Efimov, N. Pavlova, S. Chuchko note the general conditions of cooperation, including: strict observance of the law; planning; speed, activity and wide use of scientific and technical means in the course of investigation; mandatory involvement of the public; correct attitude to the evaluation of evidence; knowledge by each participant of the interaction of the powers and forms of activity of the investigation and inquiry bodies; precise delimitation of the competence of the participants of the interaction; taking into account the leading role of the investigator in the process of interaction; non-disclosure of pre-trial investigation data, etc. [6, p. 116].

Employees of the National Police of Ukraine, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Bureau of Economic Security of Ukraine and the State Bureau of Investigation, which have jurisdiction over this category of criminal proceedings, mostly interact with auditors, auditors, forensic experts who have specialised knowledge and without whom it is impossible to achieve the objectives of criminal proceedings.

Scholars and practitioners pay special attention to such a form of interaction as the appointment of forensic examinations. Interviews with employees revealed that 100 per cent of them ordered various types of forensic examinations. Apart from the cases of mandatory appointment regulated by Article 242 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular, «determination of the amount of material damage, non-property damage, environmental damage caused by a criminal offence», it is almost impossible to prove otherwise by whom, when, and in what amount the damage was caused under the above-mentioned criminal offences.

The analysis of the materials of criminal proceedings on the facts of offences related to the state support of the functioning of the healthcare sector has established that forensic economic examinations were primarily appointed (98, 2 %), forensic handwriting (86 %), technical examination of documents (36.7 %), commodity (46.3 %), computer and technical (38.1 %), telecommunications (43.6 %), phonoscopic (27.9 %), construction and technical (24.7 %), medical (15.8 %), other types (11.3 %).

The main object of study in most classes of the listed forensic examinations are

documents containing business financial and other information. The objects of forensic medical examination in the criminal offences under study are also documents, not persons. For example, these may be the conclusions of a medical and social expert commission. A typical issue in such cases is the legitimacy of the disability group. When investigating these crimes, it is also advisable to appoint comprehensive examinations, which may include economic, construction, commodity, handwriting, etc. The names of expert specialties, depending on which the name of the appointed examination is specified, and a list of typical questions for each type of forensic examination are set out in the scientific literature and regulations. However, only those questions that are directly necessary for the investigation of a particular criminal proceeding should be asked. Otherwise, the time and cost of conducting examinations will be increased [9, p. 230].

In order for the investigator and the court to be able to fully assess the expert's opinion, they must have general knowledge in the field of forensic examination. In turn, a forensic expert, as a specially knowledgeable person in a particular field, in the process of research, involves a deep analysis of the entire conclusion, based on scientific, technical or other special knowledge. And only he can fully ascertain the correctness and validity of the applied research methods, decide whether all the methods necessary in this case were applied, whether the signs that led to certain conclusions were correctly identified and evaluated. And the use by investigators and the court of procedural and non-procedural forms of using specialised knowledge, such as consulting assistance, questioning of the expert, presence during the examination, etc., will help to correctly assess the expert's opinion and use it as a source of evidence, and the factual data contained therein as evidence [1, p. 66].

The above example from the Verdict of the Oktyabrsky District Court of Poltava demonstrates a case of forensic economic examination with obvious gross violations, which led to the loss of significant evidence. Thus, the expert's opinion of 14 June 2019 No. 118, which is the basis for the prosecution of PERSON_15, PERSON_17, PERSON_16, PERSON_18 and PERSON_19, was conducted with a gross violation of the current legislation of Ukraine, namely:

- the status of the forensic examination was illegally changed from additional to primary;
- the introductory part of the expert's opinion does not contain information about the primary forensic examination conducted earlier in this case, dated 27 May 2019, No. 90, the conclusions of which do not confirm the charges against these persons;
- the expert's conclusions are not substantiated, complete, specific, and not subject to ambiguous interpretation;
- the expert did not examine the primary documents on business transactions when conducting the economic examination;
- the conclusion of the expert study dated 14 June 2019 No. 118 was based on a specialist's certificate, which is purely informational and is not proper and admissible evidence in criminal proceedings. Based on the above, the court recognises the expert opinion of 14 June 2019 No. 118 as inadmissible evidence in this criminal proceeding' [3].

In the forensic literature and scientific articles, some scholars combine the functions of an expert and a specialist, which is absolutely unacceptable. We agree that an expert may be involved as a specialist in complex cases to examine the scene, search, take samples, etc. However, his or her main duty is to perform examinations. Forensic examinations are appointed regardless of whether the investigator, prosecutor, or judge has special knowledge when appointing the examination, since the factual data obtained through expert research cannot be reflected in any procedural document other than the expert's opinion, however, without bilateral interaction, it is difficult to achieve success [2, p. 56].

Today, the functions of an expert have been significantly expanded, and now they have the right to provide opinions. However, in criminal proceedings of this category, it is important to involve specialists in the field of handwriting, document examination for document review, and an IT specialist during searches not only to properly seize computer equipment and communication devices, but also to prevent counteraction to the investigation (destruction, damage to information).

The next form of interaction between the investigator and knowledgeable persons is cooperation with employees of state financial control bodies in the form of financial audit, revision (inspection), procurement monitoring and procurement verification.

Financial audit provides companies with an economic picture of the correctness of accounting and reliability of financial statements, the functioning of the internal control system, and can be used as circumstantial evidence in pre-trial investigations. In order to monitor

procurement in the investigation of crimes related to the illegal use of budget funds in the healthcare sector, the investigator, operative of the Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine, prosecutor apply to the state financial control body to monitor public procurement to identify violations of the legislation in the field of public procurement, establish discriminatory requirements for participants, identify facts of unfair competition, identify facts of collusion between participants, misuse of budget funds, etc. In some cases, additional evidence of a crime is needed to restore the dynamics of the crime, etc., so there is a need for a procurement audit, which results in an act. The Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Financial Control in Ukraine» stipulates that procurement audits are also conducted by the state financial control body, the essence of which is a documentary and factual analysis of compliance with procurement legislation [5, p. 82].

A more significant form of interaction with the state financial control authorities is an audit, which results in an act recording the facts of offences committed by the object of control, which is subsequently used during pre-trial investigations, forensic examinations, etc.

However, it is currently impossible to conduct an unscheduled audit at the initiative of the investigator, as scholars have repeatedly highlighted in their research. Therefore, at the stage of pre-trial investigation, the involvement of experts from the State Audit Service of Ukraine office as a specialist is widely used.

«Thus, the director of the Municipal Non-Profit Enterprise of the Rokytnyansky District Council of Kyiv Region «Rokytnyansky Central District Hospital», being an official, showed improper performance of his official duties due to his negligent attitude to them, contrary to the requirements of clause 3.2 of the Contract and clause 9. 7 of the Charter, he signed four orders that became the basis for the accrual and payment of an excessive surcharge to the director of the Rokytnyansky District Council of Kyiv Oblast's Rokytnyansky Central District Hospital, causing significant damage to the interests of the municipal non-profit enterprise in the amount of UAH 128,975.63, which is one hundred times or more the tax-free minimum income of citizens. The evidence against him includes: a certificate of the Northern Office of the State Audit Service dated 05.10.2022 regarding the unjustified accrual of a surcharge for the provision of medical care to patients with acute respiratory disease COVID-19 to the director of the Rokytnyanska BL in the amount of UAH 186648.52 and the conclusions of forensic experts dated 22.12.2022 №CE-19/111-22/49291-EK and 05.12.2022 №CE-19/111-22/49189-ПЧ» [4].

And, of course, a consultative form of interaction is used throughout the pre-trial investigation, in particular, on the eve of the appointment of forensic examinations, audits, other investigative (detective) actions, covert investigative (detective) actions, and measures to ensure criminal proceedings.

Conclusions. As a result, it should be noted that during the investigation of criminal proceedings on unlawful facts related to the state support of the healthcare sector, pre-trial investigation officers should use all legal methods and means. The specificity of proving the above criminal offences requires the investigator to use forensically significant information of a specific nature relating to the economic and business activities of medical institutions, which can be provided at a high professional level only by knowledgeable persons in the manner regulated by criminal procedure legislation. Therefore, in criminal proceedings, the following forms of interaction are of particular importance: engaging an expert to conduct forensic examinations (forensic economic, forensic handwriting, commodity, computer, telecommunications, phonoscopic, technical examination of documents, etc.), engaging specialists to conduct procedural actions (investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, measures to ensure criminal proceedings), consultations (at all stages of the investigation), accounting and reference forms. During the investigation of the above criminal offences, such forms of financial control as audits, procurement monitoring, procurement verification, and financial audit, which are used at different stages of the pre-trial investigation, are of great importance.

Список використаних джерел

1. Бідняк Г. С. Взаємодія слідчого з експертом під час призначення та проведення судових експертиз. *Науковий журнал Академії «Штефан чел Маре»* МВС Республіки Молдова. 2021. № 13. С. 65–74.
2. Бідняк Г. С. Висновок експерта як джерело доказів під час розслідування шахрайства. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2. С. 55–59.
3. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави у справі № 541/1953/19 від 06.09.2021. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99403838/>.
4. Вирок Рокитнянського районного суду Київської області у справі № 375/380/23 від 12

грудня 2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116051310>.

5. Діденко В. Л. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів з органами державного фінансового контролю під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 721–723. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2022/178.pdf.

6. Єфімов М. М., Павлова Н. В., Чучко С. В. Методика розслідування шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу Інтернет: теоретичні та праксеологічні засади : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 202 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

8. Лук'янчиков Є. Д. Форми взаємодії в процесі використання спеціальних знань. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2009. № 3. С. 71–79. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/3/9.pdf>.

9. Bidniak V. Types of expertise assigned in the investigation of crimes relating to illegal use of budget funds in the field of health care. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1. P. 229–232.

10. Плетенець В. М. Особливості взаємодії слідчих органів Національної поліції з підрозділами кримінального розшуку в підвищенні ефективності подолання протидії розслідуванню. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 272–283.

Submitted 02.12.2024

Admitted 10.12.2024

References

1. Bidniak, H. S. (2021) Vzaiemodiia slidchoho z ekspertom pid chas pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz [Interaction of the investigator with the expert during the appointment and conduct of forensic examinations]. *Naukovyi zhurnal Akademii «Shtefan chel Mare» MYS Respubliky Moldova*. № 13, pp. 65–74. [in Ukr.].

2. Bidniak, H. S. (2014) Vysnovok eksperta yak dzhерelo dokaziv pid chas rozsliduvannia shakhraistva [Expert's conclusion as a source of evidence during the investigation of fraud]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2, pp. 55–59. [in Ukr.].

3. Vyroky Oktiabrskoho raionnoho sudu m. Poltavu u spravi № 541/1953/19 vid 06.09.2021 [Verdict of the Oktiabrsky District Court of Poltava in case No. 541/1953/19 dated 09/06/2021]. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99403838/>. [in Ukr.].

4. Vyroky Rokytnianskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti u spravi № 375/380/23 vid 12 hrudnia 2023 r. [Verdict of the Rokytnyansky District Court of Kyiv Region in case No. 375/380/23 dated December 12, 2023]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116051310>. [in Ukr.].

5. Didenko, V. L. (2022) Vzaiemodiia slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv z orhanamy derzhavnoho finansovoho kontroliu pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u biudzhethnii sferi [Interaction of investigative and operational units with state financial control bodies during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 9, pp. 721–723. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2022/178.pdf. [in Ukr.].

6. Iefimov, M. M., Pavlova, N. V., Chuchko, S. V. (2022) Metodyka rozsliduvannia shakhraistv, poviazanykh iz kupivleiu-prodazhem tovariv cherez merezhu Internet: teoretychni ta prakseolohichni zasady [Methodology of investigating fraud related to the purchase and sale of goods via the Internet: theoretical and praxeological principles] : monohrafiia. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 202 p. [in Ukr.].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

8. Lukianchikov, Ye. D. (2009) Formy vzaiemodii v protsesi vykorystannia spetsialnykh znan [Forms of interaction in the process of using special knowledge]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. № 3, pp. 71–79. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/3/9.pdf>. [in Ukr.].

9. Bidniak, V. (2019) Types of expertise assigned in the investigation of crimes relating to illegal use of budget funds in the field of health care. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1, pp. 229–232.

10. Pletenets, V. M. (2022) Osoblyvosti vzaiemodii slidchykh orhaniv Natsionalnoi politsii z pidrozdilamy karnoho rozshuku v pidvyshchenni efektyvnosti podolannia protydii rozsliduvanniu [Peculiarities of the interaction of investigative bodies of the National Police with criminal investigation units in increasing the effectiveness of overcoming opposition to the investigation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. Vyp. 3 (99), pp. 272–283. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article examines the peculiarities of interaction between authorised persons and forensic experts, specialists of the State Financial Control Authority, and specialists in various fields of knowledge during pre-trial investigation of illegal activities in the healthcare sector. Based on the analysis of the regulatory framework and scientific achievements of leading scholars, the author identifies the forms of

interaction which include: 1) engagement of a specialist to conduct investigative (detective) actions, covert investigative (detective) actions, and measures to ensure criminal proceedings, 2) appointment of forensic examinations (forensic economic forensic, handwriting, commodity, computer and technical, telecommunication, phonoscopic, technical examination of documents, etc.), 3) interaction with the state financial control authorities (financial audit, audits (inspections), procurement monitoring and procurement verification), 4) consultations (written and oral), etc.

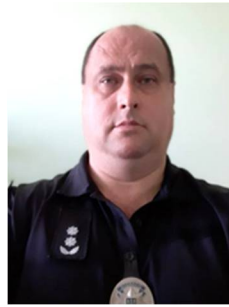
Keywords: *forms of interaction, investigator, expert, specialist, auditor, forensic examinations, pre-trial investigation, criminal proceedings, healthcare sector.*

UDC 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-23

**Oleksii
BOIKO[©]**
Ph.D. in Law

**Volodymyr
YEFIMOV[©]**
Ph.D. in Law,
Associate Professor

(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

PECULIARITIES OF INTERACTION OF INVESTIGATORS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING THE TRANSFERRING ITEMS AND DOCUMENTS DISCOVERED ON THE BATTLEFIELD OR IN DEOCCUPIED TERRITORIES

Олексій Бойко, Володимир Єфімов. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЗІ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ ПРИ ПЕРЕДАЧІ РЕЧЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ, ВИЯВЛЕНИХ НА ПОЛІ БОЮ ЧИ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ. Висвітлено особливості взаємодії слідчих Національної поліції України зі Збройними Силами України при передачі речей та документів, виявлених на полі бою чи деокупованих територіях.

Акцентовано на тому, що доцільно здійснювати збирання військовослужбовцями усіх речей і документів, що ними виявляються в ході бойових дій, та їх передачу різноманітними способами через довірених осіб слідчому, в якого під територіальною юрисдикцією знаходиться місцевість. Вказаним способом інколи фактично знищується доказова сила виявлених матеріальних слідів злочину, оскільки, по-перше, предмети з різних ділянок фронту потрапляють до одного пакету, і встановити час та точне місце їх виявлення не видається за можливе, а по-друге, особи, які здійснюють доставку пакетів до слідчого, також не володіють інформацією щодо обставин та точного місця вилучення та не можуть дати жодних коментарів із приводу наданих потенційних речових доказів.

Доведено, що передача представниками Збройних Сил України слідчому Національної поліції України інформації при виявленні та фіксації вчинення воєнного злочину може здійснюватися: на окупованій території, на території, де ведуться активні бойові дії, та на деокупованій території.

На окупованій території та території, де ведуться активні бойові дії, така інформація може бути зафіксована на відео за допомогою БПЛА.

Офісом Генерального прокурора України та Національною поліцією України для практичних працівників розроблено пам'ятки та рекомендації щодо організаційних засад забезпечення діяльності слідчо-оперативних груп Національної поліції України з документування

© O. Boiko, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2316-4871>

oleksii.boiko@dduvs.edu.ua

© V. Yefimov, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7094-3990>

volodymyr.yefimov@dduvs.edu.ua

воєнних злочинів, процесуальних та тактичних особливостей проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, підготовки та призначення судових експертиз під час досудового розслідування воєнних злочинів.

Ключові слова: взаємодія, слідчі Національної поліції України, Збройні Сили України, передача речей та документів, поле бою, окуповані території, деокуповані території.

Relevance of the study. Verkhovna Rada of Ukraine adopted a number of laws, according to which police authorities have additional powers to ensure the effectiveness of criminal proceedings and the exercise of police powers under martial law.

The process of pre-trial investigation under martial law has some negative issues that significantly complicate the conduct of procedural actions and decision-making. In particular, there are factors that influence the conducting investigative (search) actions, the choice of forms and methods of investigative units activity. They are the legal regime (restriction of rights, freedoms and interests of citizens), a decrease in the population (absence of witnesses), hostilities (threat to the life of an investigator while performing his official duties), the level of public danger of crimes committed in conditions of hostilities and the severity of their consequences, a decrease in the capabilities of operational units, etc.

Recent publications review. Domestic scientists were engaged in the study of topics related to the investigation of war crimes, among which it is worth noting M. Chlenov, T. Fomina, A. Kohuta, A. Kovalenko, O. Pchelina, A. Piddubna, O. Starostin, A. Timofeiev and others. Their works created a significant theoretical basis for further research and practical activities in this area.

The study of the interaction of investigators of the National Police of Ukraine with the Armed Forces of Ukraine when transferring items and documents found on the battlefield or in deoccupied territories is an important task for scientists and practitioners of Ukraine, because this will contribute to increasing the level of investigation of war crimes.

Since, as of today, there is no official document that would regulate the procedure for interaction between investigators of the National Police of Ukraine and representatives of the Armed Forces of Ukraine when investigating war crimes, including the procedure for transferring items and documents found on the battlefield or in deoccupied territories, we will try to analyze the views of scientists on this issue. We hope that the results of the study will be useful for scientists, practical workers of the National Police of Ukraine and military personnel working in this area.

The article's objective is to highlight the features of interaction between investigators of the National Police of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine when transferring items and documents found on the battlefield or in deoccupied territories and to provide recommended algorithms of action.

Discussion. The interaction of investigators of the National Police of Ukraine with representatives of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter – AFU) when transferring items and documents found on the battlefield or in deoccupied territories currently causes certain difficulties, which is primarily due to the different functions of activity or tasks of the investigative units of the National Police of Ukraine and units of the AFU.

Proper interaction of pre-trial investigation bodies during the investigation of crimes with other bodies and units under martial law is a necessary prerequisite for effective and successful pre-trial investigation of criminal offenses.

In conditions of prolonged full-scale military aggression, mechanisms for ensuring law and order is extremely important, which the legislator forms and improves based on the challenges of today. In particular, the legislator has made amendments to Section IX-1 «Special regime of pre-trial investigation, trial under martial law» of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which should ensure pre-trial investigation and interaction of investigators with other bodies and units under martial law [3].

Thus, in accordance with Section 3 of the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «On the Organization of the Activities of the Investigative Units of the National Police of Ukraine» dated from July 6, 2017 No. 570, one of the functions of the investigative units is a comprehensive, complete and impartial investigation of the circumstances of the criminal proceedings, the identification of circumstances that expose and justify the suspect, the accused, as well as circumstances that mitigate or aggravate his punishment, providing them with a proper legal assessment and ensuring the adoption of lawful and impartial procedural decisions. That is, the investigators of the National Police of Ukraine are entrusted with the function of investigation [1].

In turn, according to Art.1 of the Law of Ukraine «On the Armed Forces of Ukraine», the functions of the military of the AFU are defense of Ukraine, protection of sovereignty, territorial integrity and inviolability [2].

All this leads to differences in understanding by AFU of certain norms of the Ukrainian criminal procedural legislation regarding the collecting evidence during the investigation of war crimes, which may subsequently lead to the recognition of the collected evidence as inadmissible.

According to experts, it is advisable for servicemen to collect all items and documents that they find in the fighting and transfer them in various ways through trusted persons to the investigator who has territorial jurisdiction over the area. This method sometimes actually destroys the evidentiary value of the identified material traces of the crime, since, firstly, items from different areas of the front are collected in one package and it is not possible to establish the time and exact place of their discovery, and secondly, the persons delivering the packages to the investigator also do not have information about the circumstances and exact place of their seizure and cannot give any comments on the potential material evidence provided [4].

The Prosecutor General's Office and the National Police of Ukraine have developed Memos and Recommendations for practitioners on the organizational principles of ensuring the activities of investigative and operational groups of the National Police of Ukraine for documenting war crimes, procedural and tactical features of conducting urgent investigative (search) actions under martial law, preparation and appointment of forensic examinations during pre-trial investigations of war crimes. They are Algorithm of actions for the National Police of Ukraine investigative and operational groups in the liberated territories for documenting war crimes (using the example of the liberated territories of the Kyiv region); Algorithm of National Police of Ukraine employees response to events related to shelling of settlements, which resulted in large-scale destruction of civilian infrastructure, primarily critical, and/or significant human losses; Memorandum on the organizing and conducting investigative (search) actions during the investigation of attacks (shelling) on the civilian population and civilian infrastructure; Memorandum «Special regime of criminal proceedings in martial law»; Memorandum on the specifics of conducting interrogations of victims/witnesses regarding the investigation of facts of sexual violence in armed conflict; Recommendations for conducting a scene inspection, etc.

The above-mentioned developments indicate the types of investigative and operational groups of the National Police of Ukraine for documenting war crimes and a non-exhaustive list of bodies and units with which pre-trial investigation bodies interact during urgent investigative (search) actions under martial law, as well as a clear algorithm of actions for each member of the investigative and operational group of the National Police of Ukraine. In particular, in connection with the documentation of war crimes, pre-trial investigation bodies interact with units of the State Emergency Service, the Armed Forces of Ukraine, sappers and paramilitary territorial defense formations of the Armed Forces of Ukraine, local self-government bodies, experts and specialists in the use of missile forces, artillery and military aviation (invited from relevant military units or military command bodies if necessary to determine the probable directions of attacks that led to the death or injury of persons and/or damage (destruction) of objects, and to establish the types of weapons used to carry out the attacks), investigators of the State Security Service of Ukraine, representatives of the media and volunteers [5–11].

Summarized scientific publications, materials from interviews with investigators of the National Police of Ukraine and military personnel of the Armed Forces of Ukraine, we come to the conclusion that the transfer of information by representatives of the AFU to the investigative National Police of Ukraine when detecting and recording the commission of a war crime can be carried out in the occupied territory, in the territory where active hostilities are underway, and in the deoccupied territory.

In the occupied territory and in the territory where active hostilities are underway, such information can be recorded on video using a UAV.

When it is impossible to involve an investigator in a specific area of deployment of the AFU, the algorithm of actions for transferring the video for including it in the materials of the criminal proceedings should be as follows: 1) notification of the representative of the AFU by a report from his immediate commander about the detected war crime UAV recorded on video; 2) sending, with a cover letter signed by the commander, a report by the representative of the AFU about the detected war crime on UAV recorded video to the pre-trial investigation body of the National Police of Ukraine, under whose territorial jurisdiction the place of commission of the war crime is located; 3) entering information into the URPTI; 4) sending a request in

accordance with Art. 93 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine by the investigator to the Armed Forces of Ukraine to obtain the UAV recorded video; 5) Conducting a review of the video by the investigator.

If possible, such a video may be obtained without sending a request in accordance with Art.93 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine [3] and in the following order: 1) the investigator summons the representative of the Armed Forces of Ukraine (the UAV operator) who discovered the war crime for questioning as a witness; 2) the investigator issues a resolution to take testimony from technical devices and technical means that have the functions of photography, filming, video recording, or means of photography, filming, video recording in accordance with Art.245-1 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine [3]; 3) the investigator draws up a report on the recording of such a video in accordance with the requirements of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in the presence of the representative of the Armed Forces of Ukraine (the UAV operator) who discovered the war crime.

Regarding the trophy documents from the territory of the fight and from the deoccupied territories, representatives of the Armed Forces of Ukraine, during hostilities or patrols, may discover various objects and documents related to the commission of war crimes. In such a case, the representatives of the Armed Forces of Ukraine should ensure the preservation of evidence firstly. Such preservation must be carried out from the moment of discovery, collection, packaging until the transfer to the investigator of the discovered objects and documents that have evidentiary value.

If it's impossible for an investigator to get to the specific area of deployment of the AFU, the procedure for transferring items and documents (trophies) that may contain information about war crimes discovered in the territory of active fights to include them in the materials of the criminal proceedings, they should be carried out according to the following algorithm: 1) after the discovery by the Armed Forces of Ukraine of items and documents that may have evidentiary value, the items and documents are collected (if possible for video recording) and packaged. It is recommended to pack the discovered items and documents in waterproof bags (packages) that are marked with labels; 2) a representative of the Armed Forces of Ukraine should draw up a report, which is submitted to the commander together with the package on the circumstances of the capture, time and date of the capture, place of capture, full rectangular coordinates X, Y of the capture point, enemy unit to which the captured documents belonged; 3) sending with a cover letter a report signed by the commander of the representative of the Armed Forces of Ukraine on the discovered items and documents that may contain data on the commission of a war crime to the pre-trial investigation body of the National Police of Ukraine, under whose territorial jurisdiction the place of commission of the war crime is located; 4) entering information into the URPTI; 5) sending a request in accordance with Art. 93 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine by the investigator to the Armed Forces of Ukraine to obtain the discovered items and documents; 6) conducting an inspection of the discovered items and documents by the investigators of the National Police of Ukraine; 7) questioning the representative of the Armed Forces of Ukraine who discovered the captured items and documents and the commander; 8) ordering expert examinations if necessary.

The procedure of transferring items and documents (trophies) that may contain data of war crimes discovered in the deoccupied territories with the possibility of involving an investigator, for the purpose of including them in the materials of the criminal proceedings, should be carried out according to the following algorithm: 1) identification by representatives of the Armed Forces of Ukraine of items and documents that may have evidentiary value for the commission of war crimes; 2) ensuring the inviolability of the place of discovery until the arrival of investigators; 2) drawing up a report by a representative of the Armed Forces of Ukraine, which is submitted to the commander on the discovery of items and documents; 3) notification by the commander of the pre-trial investigation body of the National Police of Ukraine, under whose territorial jurisdiction the place of the commission of the war crime is located, on the discovery of items and documents; 4) conducting an inspection of the scene by the investigator with the seizure of the discovered items and documents; 5) interrogation of the representative of the Armed Forces of Ukraine and the commander who discovered the trophy items and documents; 6) if necessary, ordering expert examinations.

Conclusions. Thus, the transferring of information by representatives of the Armed Forces of Ukraine to the investigative of the National Police of Ukraine upon detection and recording of the commission of a war crime can be carried out in the occupied territory, in the territory of fighting, and in the de-occupied territory.

In the occupied territory and in the territory of fighting, such information can be recorded on video using an UAV.

The Prosecutor General's Office and the National Police of Ukraine have developed for practical workers Memos and Recommendations on the organizational principles of ensuring the activities of investigative and operational groups of the National Police of Ukraine in documenting war crimes, procedural and tactical features of conducting urgent investigative (search) actions under martial law, preparation and appointment of forensic examinations during the pre-trial investigation of war crimes.

Список використаних джерел

1. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.
2. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Когут А. А., Старостін О. Ю., Тимофеев А. О., Членов М. В. Взаємодія Збройних Сил України з органами досудового розслідування під час фіксації обставин вчинення злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України : практ. порадник. Харків : ІПЮК для СБУ, 2023. 56 с.
5. Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Київ : Головне слідче управління Національної поліції України, 2022. 14 с.
6. Алгоритм реагування працівників Національної поліції на події, пов'язані із обстрілами населених пунктів, унаслідок яких сталися масштабні руйнування цивільної інфраструктури, насамперед критичної, та/або значні людські втрати. Київ : Національна поліція України, 2022. 11 с.
7. Коваленко А. В. Проблеми взаємодії правоохоронних органів із засобами масової інформації під час досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах правового режиму воєнного стану. *Організаційно-правові аспекти взаємодії правоохоронних та судових органів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією рф проти України : матеріали наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 30 квіт. 2022 р.). Дніпро : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2022. С. 86–90.
8. Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури. Київ : Офіс Генерального прокурора ; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 9 с. URL: https://docs.google.com/document/d/1TyileSKvDjvKYtsRb6VgGRRVI2DAIn_M/edit.
9. Пам'ятка «Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану». Київ : Офіс Генерального прокурора ; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 32 с.
10. Пам'ятка «Особливості розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту». Київ : Офіс Генерального прокурора ; Тренінговий центр прокурорів України, 2023. 36 с. URL: https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1bkEd7whktqntj_BRtfxpW2TvYtf40J_e.
11. Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду та документування міжнародних злочинів. Київ : Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, 2019. 43 с. URL: <https://censo.org/wp-content/uploads/2020/05/posibnik-dlya-MKC.pdf>.

Submitted 29.11.2024

Admitted 10.12.2024

References

1. Pro orhanizatsiiu diialnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoi politzii Ukrainy [On the organization of the activities of investigative units of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>. [in Ukr.].
2. Pro Zbroini Syly Ukrainy [About the Armed Forces of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06 hrudnia 1991 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>. [in Ukr.].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
4. Kohut, A. A., Starostin, O. Yu., Tymofiev, A. O., Chlenov, M. V. (2023) Vzaiemodiia Zbroinykh syl Ukrainy z orhanamy dosudovoho rozsliduvannia pid chas fiksatsii obstavyn vchynennia zlochyniv, poviazanykh zi zbroinoiu ahresiiieu proty Ukrainy [Interaction of the Armed Forces of Ukraine with pre-trial investigation bodies during the recording of the circumstances of the commission of crimes related to armed aggression against Ukraine] : prakt. poradnyk. Kharkiv : IPluK dlia SBU. 56 p. [in Ukr.].
5. Alhorytm dii slidcho-operatyvnykh hrup Natsionalnoi politzii na zvilnennykh vid okupatsii terytoriiakh z dokumentuvannia voiennykh zlochyniv (na prykladi zvilnennykh terytorii Kyivskoi oblasti)

[Actions algorithm of documenting war crimes for investigative and operational groups of the National Police in the territories liberated from occupation (using the example of the liberated territories of the Kyiv region)]. Kyiv : Holovne slidche upravlinnia Natsionalnoi politsii Ukrainy, 2022. 14 p. [in Ukr.].

6. Alhorytm reahuvannia pratsivnykiv Natsionalnoi politsii na podii, poviazani iz obstrilamy naselenykh punktiv, unaslidok yakykh stalysia masshtabni ruinuvannia tsyvilnoi infrastruktury, nasampered krytychnoi, ta/abo znachni liudski vtraty [Algorithm for the response of National Police officers to events related to shelling of settlements, which resulted in large-scale destruction of civilian infrastructure, primarily critical infrastructure, and/or significant human losses]. Kyiv : Natsionalna politsiia Ukrainy, 2022. 11 p. [in Ukr.].

7. Kovalenko A.V. (2022) Problemy vzaiemodii pravookhoronnykh orhaniv iz zasobamy masovoi informatsii pid chas dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Problems of interaction between law enforcement agencies and the media during pre-trial investigation of criminal offenses under the legal regime of martial law. Organizational and legal aspects of interaction between law enforcement and judicial agencies during the investigation of criminal offenses related to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Orhanizatsiino-pravovi aspekty vzaiemodii pravookhoronnykh ta sudovykh orhaniv pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z viiskovoiu ahresiiu rf proty Ukrainy : materialy nauk.-prakt. seminaru* (m. Dnipro, 30 kvit. 2022 r.). Dnipro : Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E.O. Didorenka, pp. 86–90. [in Ukr.].

8. Pamiatka shchodo osoblyvosti orhanizatsii i provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia napadiv (obstriliv) na tsyvilne naselennia ta obiekty tsyvilnoi infrastruktury [Memorandum on the specifics of organizing and conducting investigative (search) actions during the investigation of attacks (shelling) on the civilian population and civilian infrastructure facilities]. Kyiv : Ofis Heneralnoho prokurora ; Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy, 2022. 9 p. URL: https://docs.google.com/document/d/1TyileSKvDjvKYtsRb6VgGRRVI2DAln_M/edit. [in Ukr.].

9. Pamiatka «Osoblyvyi rezhym kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu» [Memorandum «Special regime of criminal proceedings under martial law»]. Kyiv : Ofis Heneralnoho prokurora ; Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy, 2022. 32 p. [in Ukr.].

10. Pamiatka «Osoblyvosti rozsliduvannia faktiv seksualnoho nasylstva v umovakh zbroinoho konfliktu» [Memorandum «Peculiarities of investigating sexual violence in armed conflict»]. Kyiv : Ofis Heneralnoho Prokurora ; Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy, 2023. 36 p. URL: https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1bkEd7whktqntj_BRtfxpW2TvYtf40J_e. [in Ukr.].

11. Posibnyk zi zboru dokaziv dlia Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta dokumentuvannia mizhnarodnykh zlochyniv [Evidence Collection Manual for the International Criminal Court and Documenting International Crimes]. Kyiv : Ministerstvo z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii ta vnutrishno peremishchenykh osib Ukrainy, 2019. 43 p. URL: <https://censs.org/wp-content/uploads/2020/05/посібник-для-МКС.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article highlights features of interaction between investigators of the National Police of Ukraine with the Armed Forces of Ukraine during the transferring things and documents discovered on the battlefield or in deoccupied territories.

It is indicated that it is advisable for servicemen to collect all items and documents that they discover in the fighting, and transfer them in various ways through trusted persons to the investigator under whose territorial jurisdiction the area is located. This method sometimes actually destroys the evidentiary value of the discovered material traces of the crime, because of some reasons.

Keywords: *interaction, investigators of the National Police of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, transferring of items and documents, battlefield, occupied territories, deoccupied territories.*

УДК 341.44

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-24

Аліна ГАРКУША[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СПІВВІДНОШЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕДУР «IN ABSENTIA» ТА ЕКСТРАДИЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Висвітлено проблематику застосування норм національного та міжнародного законодавства під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України – військових, воєнних та політичних. Досліджено застосування таких спеціальних процедур, як екстрадиція та «in absentia», щодо військовослужбовців збройних сил рф. Наголошено на проблематиці практичного застосування цих процедур в умовах воєнного стану стосовно вказаної категорії осіб.

Наголошено на необхідності удосконалення положень кримінального процесуального законодавства України та можливості перегляду міжнародного права в сучасних умовах воєнного стану щодо застосування процедури спеціального досудового розслідування «in absentia» та екстрадиції. Запропоновано розглянути «in absentia» як альтернативу екстрадиції у кримінальних провадженнях стосовно військовослужбовців збройних сил рф та громадян України, які перебувають на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: Органи досудового розслідування, захисник, підозрюваний, розшук, міжнародне співробітництво, спеціальне досудове та судове провадження, Європейський суд з прав людини, екстрадиція, «in absentia», військові, політичні та воєнні злочини.

Постановка проблеми. У 2024 р. минає вже третя річниця від початку повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію нашої незалежної держави – України. Загалом окупація російською федерацією Донецької та Луганської областей протягом уже 10 років свідчить про те, що ця країна-агресор грубо порушує статут ООН, норми і принципи міжнародного права, низку двосторонніх і багатосторонніх договорів. З самого початку вторгнення рф на територію України 13 квітня 2014 р. РНБО прийнято рішення про початок широкомасштабної антитерористичної операції із залученням Збройних Сил України [3]. 14 квітня 2014 р. виконувачем обов'язки Президента України О. Турчиновим підписано Указ про проведення антитерористичної операції (далі – АТО), а наступного дня – Указ «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», що позначив офіційний початок Антитерористичної операції. 18 березня 2014 р. в результаті злочинних дій рф здійснено анексію півострову АРК Крим. Чотири роки тривала запекла боротьба з російським тероризмом щодо громадян та кордонів України. Влітку 2017 р. розпочалися обговорення щодо ймовірної зміни формату операції. 13 червня 2017 р. секретар РНБО О. Турчинов зробив заяву щодо завершення антитерористичної операції та переходу до нового формату захисту, на законодавчому рівні визначивши засади державної політики щодо звільнення окупованих територій. На жаль, усі заходи, вжиті з боку керівництва нашої держави, не вирішили терористичних нападів із боку рф, та 24.02.2022 країна-агресор здійснила повномасштабне вторгнення, що супроводжується здійсненням великої кількості злочинів, пов'язаних із порушенням кордонів України, здійсненням насильницьких дій проти громадян України та знищення їхньої власності. 05.02.2024 відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України [2], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8] Указом Президента України № 49/2024 продовжено дію воєнного стану в Україні на наступні 90 днів [15]. Тож перед правоохоронними органами постала низка проблемних питань, пов'язаних із притягненням винних осіб до кримінальної відповідальності.

© А. Гаркуша, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3299-8405>

alinagarkusha@i.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження проблематики застосування міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні та спеціального кримінального провадження «in absentia» висвітлено у працях В. Жидкова, О. Жила, В. Зуєва, І. Сливича, А. Шевчишина, Ю. Аленіна, О. Виноградової, Т. Гавриш, М. Пашковського, В. Сердюк, Ю. Стринатко, О. Толочки.

Мета статті полягає у дослідженні правового регулювання діяльності органів досудового розслідування, суду, процесуального порядку застосування процедури екстрадиції та спеціального досудового розслідування «in absentia» в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до питань притягнення військових злочинців рф до кримінальної відповідальності, слід розглянути низку визначень політичних, воєнних, військових злочинів, проблематику оголошення таких осіб у міжнародний розшук, проведення процедури екстрадиції та практику застосування «in absentia».

Отже, слід розуміти відмінність військових злочинів від воєнних. Загалом ключовою відмінністю є те, що: воєнні злочини – це порушення норм міжнародних законів та звичаїв ведення війни, а військові злочини – порушення порядку проходження військової служби безвідносно наявності чи відсутності війни.

Згідно з інтернет-медіаресурсом Офісу Генерального прокурора під воєнними злочинами розуміються грубі порушення норм Женевських конвенцій 1949 р. та інші грубі (серйозні) порушення законів і звичаїв війни, визначені у ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут). Вони є одним із видів міжнародних злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом), до яких також належать злочин геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії [4].

Системний аналіз воєнних злочинів дає можливість поділити їх на два види:

а) грубі порушення Женевської конвенції 1949 р. [6], а саме навмисні вбивства, катування, спричинення страждань, депортація населення, взяття заручників тощо;

б) інші серйозні (грубі) порушення законів і звичаїв війни (навмисні напади на цивільне населення та об'єкти, персонал і транспорт гуманітарної допомоги, вбивство і поранення воюючих осіб, що склали зброю, неналежне використання прапора ворога, умисні напади на релігійні, культурні, історичні об'єкти, шпиталі, заява про те, що пощади не буде, пограбування міст тощо) (ст. 8 Римського статуту) [18].

20 січня 2000 р. Україна підписала Римський статут, але до 21.08.2024 не ратифікувала його [8]. Факт нератифікації Україною Римського статуту був одним з негативних чинників, що впливав на можливість притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців, в тому числі і керівництво рф. Із прийняттям закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21.08.2024 Україна переглянула своє бачення щодо притягнення військових злочинців рф до кримінальної відповідальності та здійснила головний крок до вирішення цієї проблематики [16].

Згідно з вимогами Римського статуту військові, виконуючи наказ, вчиняють воєнний злочин і несуть відповідальність у разі очевидної злочинності такого наказу. Факт виконання ними наказу при цьому не може бути виправданням вчинення ними воєнного злочину. За ст. 33 Римського статуту передбачено такі факти виконання наказів: особа була юридична зобов'язана виконувати наказ, вона не знала, що наказ був незаконним, наказ не був явно незаконним. При цьому накази про вчинення геноциду або злочинів проти людяності є автоматично явно незаконними [16].

Відповідно до XIX розділу КК України військові злочини – це злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. У свою чергу, ст. 401 КК України передбачає таке поняття, як військові злочини проти встановленого порядку несення військової служби – злочини проти встановленого законодавством України порядку несення або проходження військової служби. Крім того, згідно з вимогами КК України до військових злочинів віднесено і такі злочини, як – мародерство (ст. 432 КК України), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України) [9].

Отже, підсумовуючи, констатуємо, що воєнні злочини стосуються порушення загальних міжнародно-правових приписів щодо правил та законів ведення бойових дій, а поняття військового злочину має суто внутрішньодержавний характер і виключно локальний формат, що виявляється у визначенні кримінальних правопорушень проти встановленого законодавством України порядку несення або проходження військової

служби, вчинених військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Воєнні злочини охоплюють масштабні події, а не окремі одиничні випадки, і можуть бути інкриміновані, зокрема, і вищому воєнному та політичному керівництву країн-агресорів. Тобто наслідком вчинення воєнного злочину є загроза миру та безпеці в міжнародному та світовому масштабі.

В українському законодавстві відсутнє чітке визначення політичних злочинів, але розділом I Особливої частини КК України («Злочини проти основ національної безпеки України») передбачено перелік злочинів політичного характеру, таких як дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України), фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України), державна зрада (ст. 111 КК України), колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), диверсія (ст. 113 КК України), шпигунство (ст. 114 КК України) [9]. Крім того, до політичних злочинів законодавцем віднесено і діяння, ознаки яких містяться у статтях Розділу XX КК України («Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»), а саме: злочини, передбачені ст. ст. 436–437, 439, 440, 442–445, 447 КК України [9].

Слід зазначити, що природа виникнення політичних злочинів різноманітна та залежить від способу здійснення злочинної діяльності, а саме розрізняють:

- насильницькі злочини (розв'язування та ведення агресивних війн, міжнародний тероризм та ін.);
- ненасильницькі злочини (політична корупція, електоральна злочинність).

В Україні політично вмотивованими залишаються і такі злочини, як незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК України), дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності (ст. 161 КК України), перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України) і деякі інші [9].

Отже, здійснивши системний аналіз норм КК України, доходимо висновку, що під політичними злочинами слід розуміти ті, що направлені проти основ національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Аналіз військових, воєнних, політичних злочинів був здійснений з огляду на те, що Європейською конвенцією про видачу правопорушників від 13.12.1957 передбачено окремі види злочинів, за якими така видача не здійснюється [5]. Зокрема, ст. 3 цієї конвенції передбачено, що видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням. Крім того, видача за правопорушення, які передбачені військовим правом і які не є правопорушеннями за звичайним кримінальним правом, зі сфери застосування цієї конвенції вилучаються [5]. Тобто згідно з вимогами аналізованої конвенції злочини відповідної категорії (військові, політичні) не є екстрадиційними, та видача злочинців за такими злочинами взагалі неможлива. Але навіть якщо б зазначених вимог і не передбачалося Європейською конвенцією про видачу правопорушників, видача таких злочинців все одно була б неможливою, тому що основною вимогою для здійснення екстрадиції є те, що договірні сторони зобов'язуються видавати одна одній усіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої сторони за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою. Майже аналогічні вимоги передбачено і в Статуті Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, а саме ст. 3 статуту передбачає, що організації суворо заборонено здійснювати будь-яке втручання або діяльність політичного, військового, релігійного або расового характеру [19].

Таким чином, до сьогодні, навіть в умовах воєнного стану, наша держава не звернулася до представників Європи з пропозицією щодо можливості перегляду вимог міжнародного законодавства у сфері видачі осіб за скоєння злочинів, пов'язаних із політичними, військовими, расовими поглядами та права оголошення таких осіб в міжнародний розшук. Історичні події неодноразово демонстрували всьому світу приклади жаклих злочинів проти людяності, розв'язування та ведення агресивних війн, міжнародного тероризму тощо.

Поняття злочинів проти людяності з'явилося після Другої світової війни, а саме після розкриття жахливих злочинів, вчинених нацистами. Злочини проти людяності стали важливою складовою Нюрнберзького процесу, де вперше в історії було притягнуто винних осіб до відповідальності за масові порушення.

Головним міжнародним інструментом для розгляду злочинів проти людяності є Римський статут Міжнародного кримінального суду, що був прийнятий у 1998 р. та набрав чинності у 2002 р. [11]. Аналітичним порталом «Слово і Діло» проаналізовано кількість злочинів, скоєних військовими РФ у період повномасштабної війни. Так, станом на сьогодні слідчі Національної поліції України розпочали 111 368 кримінальних проваджень за фактами скоєння на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил РФ та їх посібниками [1]. З усіх злочинів 96 767 кваліфікуються за ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни), 9259 – за ст. 110 КК України (зазіхання на територіальну цілісність та недоторканність України), 3559 – за ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність), 244 – за ст. 111 КК України (державна зрада) та ін. За даними Офісу Генерального прокурора росія вбила в Україні щонайменше 520 дітей. Але насправді загиблих набагато більше, адже це лише офіційно задокументовані дані.

Глобальною проблемою розслідування злочинів цієї категорії є також встановлення особи злочинця за фото- та відеоматеріалами, отриманими під час проведення досудового розслідування. Як слушно зауважує С. Болвінов, у таких умовах постала нагальна потреба в розробленні унікальної за своєю суттю інформаційної системи, за допомогою якої органи та підрозділи поліції мали б змогу обробляти й завантажувати документи, фото-, відеоматеріали тощо, котрі свідчать про вчинення військовослужбовцями російської армії злочинів. Так і з'явилася ідея пілотного проєкту зі створення системи управління даними, обробки та аналізу для розслідування справ SORC, що сьогодні функціонує на базі СУ ГУНП в Харківській області, розробником якої є українська компанія ТОВ «СОПК» [2].

Основними функціями системи SORC є: 1) створення, наповнення та робота з базою доказів воєнних злочинів і матеріалами кримінальних проваджень; 2) пошук воєнних злочинців, взаємодія між різними підрозділами, обмін інформацією; 3) пошук зв'язків та контроль за діяльністю. Аналізуючи наявні в системі SORC списки російських військовослужбовців вже встановленого підрозділу, слідчі СУ ГУНП в Харківській області змогли ідентифікувати та отримати фотознімки інших військових. У ході досудового розслідування також були проведені впізнання зі свідками та потерпілими, які впізнали ще 5 військовослужбовців РФ, причетних до вчинення як цього, так і інших воєнних злочинів [2].

Однак, незважаючи на поліпшення умов проведення досудового розслідування стосовно військових злочинців РФ, наразі залишається проблемою притягнення винних до кримінальної відповідальності. Як слушно зазначають В. Федченко та Т. Бадалова, у довоєнні часи екстрадиція була найбільш затребуваною процесуальною формою міжнародного співробітництва, але з 23.12.2022, коли набув чинності Закон України «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року» від 01.12.2022, спільноти адвокатів України все більше наполягають на застосуванні процедури спеціального досудового розслідування «*in absentia*» щодо військових злочинців РФ [20]. В. Федченко та Т. Бадалова погоджуються з думкою адвоката А. Шуліки стосовно того, що «*in absentia*» є спеціальною процедурою кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності підозрюваного або обвинуваченого в Україні. Але вказані автори лише частково згодні з думкою А. Шуліки, що процедура «*in absentia*» є єдиним правовим механізмом вирішення проблеми притягнення військових злочинців РФ до кримінальної відповідальності за здійснення злочинів (проти основ національної безпеки України, проти громадської безпеки, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) [20].

На нашу думку, дійсно, процедура «*in absentia*» наразі, в умовах дії воєнного стану, є більш ефективною, ніж процедура видачі особи (екстрадиція), про що свідчить і судова практика зокрема.

Слід виокремити особливості застосування спеціальної процедури «*in absentia*»:

1. Спецрозслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді (ст. 297-2 КПК України) за умови наявності достатніх доказів для підозри особи, щодо якої подано

клопотання у вчиненні злочину;

2. Згідно з ч. 2 ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, передбачених лише конкретними статтями КК України, а саме ст. ст. 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2, 115, 116, 118, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 127, ч. 2 і 3 ст. 146, ст. ст. 146-1, 147, ч. 2–5 ст. 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), ст. ст. 209, 255–258-6, 348, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, 379, 400, 408, 436, 436-1, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 442-1, 443, 444, 445, 446, 447 КК України, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук [10];

3. «In absentia» здійснюється стосовно підозрюваного (обвинуваченого), який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук (виняток становлять неповнолітні) (п. 4 ч. 2 ст. 297-2 КПК України).

При всіх перевагах процедури «in absentia» слід зважити на наявні прогалини в законодавстві України, а саме:

1. Однією з підстав проведення спецрозслідування за відсутності підозрюваного є оголошення особи у міжнародний розшук. Однак законодавцем дотепер не визначено саме поняття міжнародного розшуку. Згідно з вимогами ст. 281 КПК України («Розшук підозрюваного»), якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме або він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, слідчий, прокурор оголошує розшук такого підозрюваного. При цьому законодавець використовує термін «розшук», не поділяючи його на державний чи міжнародний, що також суперечить вимогам Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, затвердженої наказом МВС України, Офісу Генерального прокурора, НАБУ, СБУ, ДБР, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 613/380/93/228/414/510/2801/5 від 17 серпня 2020 р. [7]. До 2021 р. для прийняття рішення про початок спеціального досудового розслідування правоохоронним органам потрібно було оголосити підозрюваного в міжнародний розшук. У більшості випадків мова йшла про кримінальні провадження, пов'язані з подіями на Майдані, анексією Криму та воєнним конфліктом на сході, коли потенційні підозрювані переховувалися на непідконтрольних Україні територіях. Проте Інтерпол дуже часто відмовляв Україні в оголошенні в міжнародний розшук окремих осіб та не виставляв щодо них так звану червону картку, оскільки керувався ст. 3 свого статуту та вважав, що їх міжнародний розшук має ознаки політичного переслідування. Тобто фактично міжнародний розшук не здійснювався. Суди в таких випадках обґрунтовано відмовляли прокурорам у задоволенні клопотань про спецрозслідування, мотивуючи це тим, що суду не доведено факту перебування особи в міжнародному розшуку та факту виставленої стосовно неї «червоної картки» (ознака того, що міжнародний розшук дійсно проводиться). 27.04.2021 Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування» було внесено зміни до п. 4 ч. 2 ст. 297-2 КПК України, якими передбачено конструкцію «та/або», що розв'язала руки правоохоронним органам та суттєво ускладнила роботу захисникам, адже міжнародний розшук як підстава для спеціального досудового розслідування відійшов на другий план [13]. Також слід звернути увагу на те, що згідно з ч. 1 розділу IV («Порядок запитування публікації оповіщень Генеральним секретаріатом Інтерполу») наведеної вище інструкції передбачено публікацію Генеральним секретаріатом Інтерполу Червоного оповіщення лише за умови його погодження із центральним органом України щодо видачі особи (екстрадиції) і повідомлення ним про намір надіслати запит про видачу (екстрадицію) особи, яка розшукується, у разі її арешту, затримання чи встановлення місцезнаходження на території іноземної держави. Таким чином, в інструкції взагалі не передбачено як підставу

прийняття рішення про початок процедури «in absentia» публікацію Інтерполем Червоного оповіщення, що також дає змогу захиснику оскаржувати рішення суду про початок спеціального досудового розслідування, адже, хоча і оголошення особи в міжнародний розшук відійшло на другий план, все ж таки сама підстава оголошення такої особи законодавцем не виключена. Результати аналізу судово-слідчої практики, що містяться в Державному реєстрі судових рішень, свідчать, що наразі умова оголошення підозрюваного в міжнародний розшук розглядається судом формально за наявності лише постанови про оголошення особи в міжнародний розшук;

2. У більшості випадків повідомлення про підозру правоохоронці направляють за місцем реєстрації особи, завідомо знаючи, що там цю підозру не отримають. Лист повертається назад неврученим, але незважаючи на це, чомусь вважається, що повідомлення про підозру є врученим. У наведеному випадку взагалі виникають сумніви щодо набуття особою статусу підозрюваного, тому що:

- ч. 1 ст. 42 КПК України передбачено, що підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення її місцезнаходження, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим кодексом для вручення повідомлень;

- ч. 1 ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений цим кодексом для вручення повідомлень;

- ч. 3 ст. 11 КПК України повідомлення про підозру у кримінальному провадженні здійснюється у випадках, передбачених цим кодексом, та у порядку, передбаченому главою 11 цього кодексу, за винятком положень щодо змісту повідомлення та наслідків неприбуття особи;

- глава 11 КПК України регламентує порядок виклику особи до слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, в тому числі шляхом вручення повістки. Тобто з огляду на ч. 3 ст. 111 КПК України повідомлення у кримінальному провадженні здійснюється за аналогією зі врученням повістки;

- відповідно до ч. 1 ст. 135 КПК України особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою;

- згідно з ч. 1 ст. 136 КПК України належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом [10].

01.11.2024 на сайті про кримінальну юстицію «JUSTTALK» опубліковано дослідження щодо практики застосування процедури «in absentia», проблемних питань, пов'язаних із процесом застосування «in absentia» та сприйняттям цього напрямку у суспільстві [12]. У наведеному дослідженні головною проблематикою застосування «in absentia» визнано процес оголошення підозри в сучасних воєнних умовах та підкреслено, що процес оголошення про підозру військовим злочинцям рф взагалі став неможливим у зв'язку з розірванням дипломатичних відносин з країною-агресором рф (згідно з законом України від 01.12.2022 «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року»). Додатково наголошено на тому, що наразі повідомлення особи здійснюється шляхом його розміщення на офіційних сайтах відповідних державних органів, що лише накладає додаткові ризики на потерпілих осіб, оскільки їхні персональні дані в такому разі підлягають опублікуванню. Органи правопорядку також інформують підозрюваних осіб шляхом надіслання повідомлень у месенджери за їхніми номерами телефонів або номерами телефонів їхніх родичів, на персональні сторінки в соціальних мережах тощо. Проте в деяких випадках отримання таких повідомлень і підтвердження належності мобільних номерів не відображається у належний спосіб у матеріалах кримінального провадження, що може мати вплив на допустимість таких доказів.

Погоджуємося з наведеною, оскільки у довоєнні часи наша країна, незважаючи на триваючий уже тоді воєнний конфлікт, продовжувала свою співпрацю в межах міжнародного співробітництва, постійно користувалася договірними відносинами, а саме Конвенцією про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, шляхом направлення міжнародних запитів про міжнародну правову допомогу виконувала будь-які процесуальні дії на території РФ, в тому числі і вручення підозрюваному повідомлення про підозру. Незважаючи на той факт, що 23.02.2022 країна-агресор РФ вийшла з участі майже з 22 міжнародних угод, військові злочинці РФ все ще підпадають під міжнародний правовий захист, передбачений положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., ратифікованого нашою державою у 1973 р. [12], а саме під вимоги ч. 3 ст. 14 вказаного пакту щодо наявного права при розгляді будь-яких пред'явлених їм кримінальних обвинувачень як мінімум на встановлені гарантії.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що процедура «in absentia» може стати альтернативою процедури екстрадиції у воєнні часи, але лише за умови усунення наведених прогалин в законодавстві України та перегляду на міжнародному рівні питання щодо подій, пов'язаних із воєнними конфліктами. Процедура «in absentia» в сучасному баченні є найсуперечливішим інститутом сучасного українського кримінального процесу; на практиці у провадженнях «in absentia» найбільше порушуються права підозрюваного, обвинуваченого, гарантовані йому Конституцією України. Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, процедура «in absentia», передбачена в таких країнах ЄС, як Болгарія, Данія, Естонія, Італія, Чехія, Німеччина, Швейцарія, здійснюється без порушення законодавства цих держав [22]. Доречно врахувати дослідження вітчизняних науковців та внести відповідні зміни до законодавства України, запровадити структурні зміни в системі правоохоронних органів стосовно розслідування міжнародних злочинів, що дозволять посилити національну систему міжнародним досвідом та відповідними інструментами. Щодо застосування процесу оголошення міжнародного розшуку та подальшого процесу екстрадиції осіб, які скоюють військові, воєнні та політичні злочини, слід зазначити, що виникає необхідність укладати з окремими іноземними державами додаткові угоди про можливість здійснення міжнародного розшуку та застосування процедури екстрадиції щодо таких осіб.

Стосовно здійснення спеціального досудового розслідування «in absentia» існує необхідність розробити правовий механізм, яким слід зобов'язати держави (сторони обвинувачення, суди) гарантувати підозрюванім вжиття всіх можливих і розумних заходів, спрямованих на ефективне повідомлення таких осіб про здійснення щодо них кримінального переслідування та застосування процесу «in absentia». Вказане усуне зайве підґрунтя щодо можливості оскарження стороною захисту заочного вироку суду з підстав відсутності детального поінформовання зрозумілою мовою про характер і причини висунутого обвинувачення, зокрема зважаючи на досвід країн ЄС та практику Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел

1. Названа кількість воєнних злочинців росії в Україні від початку вторгнення. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/12/novyna/suspilstvo/nazvana-kilkist-voyennyyh-zlochyniv-rosiyi-ukrayini-pochatku-vtorhennya>.
2. Болвінов С. П. Практичні аспекти застосування інформаційних систем під час розслідування воєнних злочинів (на прикладі системи SORC). *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 32 (2). 2024. С. 531–543.
3. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news>.
4. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua>.
5. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957. Ратифіковано із заявами і застереженнями Законом України від 16.01.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text.
6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
7. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : наказ МВС України, Офісу Генерального прокурора, НАБУ, СБУ, ДБР, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серпня 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text>.
8. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

11. Мануїлова К. В. Рудецька П. А. Злочини проти людяності в контексті міжнародного права: кризь призму механізмів захисту прав людини. *Академічні візії*. 2023. Вип. 18. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/793/712>.

12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

13. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування : Закон України від 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#Text>.

14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

15. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 05.02.2024 № 49/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49/2024#Text>.

16. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#n2>.

17. Провадження in absentia. недоліки, сприйняття суспільством та очікування потерпілих. *JUSTTALK*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/provadhennya-in-absentia-nedoliki-spriynyattyasuspilstvom-ta-ochikuvannya-poterpilih>.

18. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. Ратифіковано із заявами Законом України від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

19. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол від 13.06.1956. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text.

20. Федченко В. М., Бадалова Т. Г. Екстрадиція в умовах воєнного стану та право на «in absentia». *Юридичний вісник «Одеська юридична академія»*. 2024. № 3. С. 327–332.

21. Федченко В. М., Бадалова Т. Г. Порядок направлення запитів про надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні в рамках екстрадиції : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 92 с.

22. Tishchenkova S., Harkusha A., Cherniak N. Counter-terrorism strategies at the interstate level: economic, legal and sociocultural dimensions. *Economic Annals-XXI*. 2018. Vol. 173. Issue 9–10. P. 4–9. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V173-01>.

23. Гаркуша А. Г., Петриченко Є. І. Регламентация повноважень щодо здійснення дізнання у кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 265–271.

Надійшла до редакції 27.11.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Nazvana kilnist voienykh zlochyniv rosiy v Ukraini vid pochatku vtorhnennia [The number of war crimes committed by Russia in Ukraine since the beginning of the invasion has been named]. *Slovo i Dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/12/novyna/suspilstvo/nazvana-kilnist-voyennykh-zlochyniv-rosiyi-ukrayini-pochatku-vtorhnennia>. [in Ukr.].

2. Bolvinov, S. P. (2024) Praktychni aspekty zastosuvannia informatsiinykh system pid chas rozsliduvannia voienykh zlochyniv (na prykladi systemy SORC) [Practical aspects of the use of information systems during the investigation of war crimes (on the example of the SORC system)]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 32 (2), pp. 531–543. [in Ukr.].

3. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/>. [in Ukr.].

4. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/>. [in Ukr.].

5. Ievropeiska konventsia pro vydachu pravoporushnykiv [European Convention on Extradition of Offenders] vid 13.12.1957. Ratyfikovano iz zaiavamy i zasterezhenniamy Zakonom Ukrainy vid 16.01.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text. [in Ukr.].

6. Zhenevska konventsia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy [Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War] vid 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykorystannia pravookhoronnykh orhanamy Ukrainy informatsiinoi systemy Mizhnarodnoi orhanizatsii kryminalnoi politzii – Interpol [On approval of the Instructions on the procedure for using the information system of the International Criminal Police Organization – Interpol by law enforcement agencies of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy, Ofisu Heneralnoho prokurora, NABU, SBU, DBR, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 17 serpnia 2020 r. № 613/380/93/228/414/510/2801/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text>. [in Ukr.].

8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. [in Ukr.].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

10. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

11. Manuilova, K. V. Rudetska, P. A. (2023) Zlochyny proty liudianosti v konteksti mizhnarodnogo prava: kriz pryzmu mekhanizmv zakhystu prav liudyny [Crimes against humanity in the context of international law: through the prism of human rights protection mechanisms]. *Akademichni vizii*. Vyp. 18. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/793/712>. [in Ukr.].

12. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 hrudnia 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukr.].

13. Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia okremykh polozhen u zviazku iz zdiisnenniam spetsialnogo dosudovoho rozsliduvannia [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of certain provisions in connection with the implementation of a special pre-trial investigation] : Zakon Ukrainy vid 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#Text>. [in Ukr.].

14. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. [in Ukr.].

15. Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini [On the extension of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 05.02.2024 № 49/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49/2024#Text>. [in Ukr.].

16. Pro ratyfikatsiiu Ryskoho statutu Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu ta popravok do noho [On the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments] : Zakon Ukrainy vid 21.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#n2>. [in Ukr.].

17. Provdzhennia in absentia, nedoliky, spryiniattia suspilstvom ta ochikuvannia poterpilykh [Proceedings in absentia: disadvantages, public perception and victims' expectations]. *JUSTTALK*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/provdzhennia-in-absentia-nedoliky-spryinyattya-suspilstvom-ta-ochikuvannia-poterpilykh>. [in Ukr.].

18. Ryskyi statut Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu [Rome Statute of the International Criminal Court] vid 17.07.1998. Ratyfikovano iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukr.].

19. Statut Mizhnarodnoi orhanizatsii kryminalnoi politsii – Interpol [Statute of the International Criminal Police Organization – Interpol] vid 13.06.1956. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text. [in Ukr.].

20. Fedchenko, V. M., Badalova, T. H. (2024) Ekstradytsiia v umovakh voiennoho stanu ta pravo na «in absentia» [Extradition under martial law and the right to «in absentia»]. *Yurydychna akademiia*. № 3, pp. 327–332. [in Ukr.].

21. Fedchenko, V. M., Badalova, T. H. (2024) Poriadok napravlennia zapytiv pro nadannia mizhnarodnoi pravovoi dopomohy u kryminalnomu provdzhenni v ramkakh ekstradytsii [The procedure for sending requests for international legal assistance in criminal proceedings within the framework of extradition] : metodychni rekomendatsii. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 92 p. [in Ukr.].

22. Tishchenkova, S., Harkusha, A., Cherniak, N. (2018) Counter-terrorism strategies at the interstate level: economic, legal and sociocultural dimensions. *Economic Annals-XXI*. Vol. 173. Issue 9–10, pp. 4–9. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V173-01>.

23. Harkusha, A. H., Petrychenko, Ye. I. (2021) Rehlementatsiia povnovazhen shchodo zdiisnennia diznannia u kryminalnomu protsesi [Regulation of the powers of investigation in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 265–271. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alina Harkusha. The relationship between special procedures «in absentia» and extradition in criminal proceedings under martial law. The article is devoted to highlighting the issues of application of Ukrainian and international legislation during the pre-trial investigation of the category of crimes against the foundations of national security of Ukraine, military, military and political criminal offenses. Problems of applying the extradition procedure in relation to servicemen of the armed forces of the Russian Federation and the right to apply the special procedure «in absentia» in relation to them. It was emphasized that the issues related to the implementation of the extradition procedure and the special procedure «in absentia» in the conditions of martial law for the specified category of persons have not yet been resolved.

The author proposed the improvement of the provisions of the criminal procedural legislation of Ukraine, and the possibility of revising international law in modern conditions of martial law regarding the application of the procedure of special pre-trial investigation «in absentia», extradition. It is proposed to consider «in absentia» as an alternative to a separate type of international assistance – extradition in criminal proceedings opened against servicemen of the Russian Armed Forces and citizens of Ukraine who are in temporarily occupied territories.

Keywords: pre-trial investigation bodies, defense attorney, suspect, wanted person, international cooperation, special pre-trial and judicial proceedings, European Court of Human Rights, extradition, «in absentia», military, political and war crimes.

УДК 343.14

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-25

Микола РЕПАН[©]

викладач

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДжЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Запропоновано усунути проблеми процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні шляхом:

- внесення змін до ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України, де не вказується перелік джерел доказів, закріплений у ст. 298-1 згаданого кодексу;
- удосконалення процедури та форми пояснення осіб;
- удосконалення назви «показання технічних приладів і технічних засобів...» заміною слова «показання» на слово «показники».

З метою здешевлення кримінального провадження та підвищення його ефективності запропоновано скасувати паперовий документообіг та запровадити електронне кримінальне провадження, що, у свою чергу, обумовлює розширення системи процесуальних джерел доказів їхніми електронними формами, або навіть скасувати поняття процесуальних джерел доказів взагалі.

Ключові слова: докази; доказування; процесуальні джерела доказів; система процесуальних джерел доказів; кримінальне провадження; показники технічних засобів під час доказування.

Постановка проблеми. Розглядаючи значення доказування у кримінальному провадженні, науковці зазначають про те, що доказування складає серцевину, основу кримінальної процесуальної діяльності. Це твердження є слушним, бо доказування «пронизує» всю кримінальну процесуальну діяльність. Усі рішення, що приймаються під час кримінального провадження, повинні бути обґрунтовані доказами, а інакше можуть бути скасовані. При цьому й скасування раніше прийнятого рішення буде законним, якщо таке рішення буде прийнято на підставі доказів. Отже, доказування у кримінальному провадженні є дуже важливим, тому до нього тривалий час прикуто увагу багатьох вчених-процесуалістів. Значення доказування є дуже широкою темою, але в межах представленого дослідження хотілося б зосередити увагу на самому доказуванні, насамперед на джерелах доказів у кримінальному провадженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Одразу зауважимо, що доказування було предметом багатьох наукових досліджень, до нього зверталися майже всі процесуалісти, тому назвемо лише окремих вчених. Із-поміж них: І. Басиста, О. Бондаренко, І. Гловюк, В. Гончаренко, О. Капліна, Л. Лобойко, Є. Лук'янчиков, В. Маринів, О. Михайленко, М. Михеєнко, В. Нор, О. Острійчук, М. Погорєцький, В. Попелюшко, В. Рожнова, Д. Савицький, Р. Савонюк, Н. Сиза, С. Стахівський, В. Тertiшник, О. Толочко, В. Трофименко, А. Туманянц, Л. Удалова, О. Шило, В. Юрчишин, О. Яновська та багато інших. Зазначеними та іншими вченими досліджувалися різні аспекти доказування, зокрема й питання джерел доказів, але кримінальна процесуальна діяльність під впливом змін у суспільному житті постійно оновлюється. Так, суспільство вимагає покращення результатів доказування, пришвидшення роботи з доказами, підвищення рівня достовірності результатів доказування, особливо в умовах воєнного стану, спеціального досудового розслідування (in absentia) – заочного провадження, переходу на європейські стандарти доказування тощо.

Мета статті – сформулювати пропозиції щодо розширення системи джерел доказів у кримінальному провадженні та уточнення назви окремих елементів цієї системи.

Виклад основного матеріалу. Доказування є доволі складною процедурою,

суворо виписаною в нормах Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Складність самої процедури інколи стає проблемою для здійснення доказування під час кримінального провадження. При цьому складність такої процедури обумовлює проблеми не лише для практичних працівників, але й для науковців, які висловлюють різні погляди на систему елементів процесу доказування, їхній зміст тощо. Наведемо лише декілька прикладів таких проблем.

І теорія кримінального процесу, і законодавство умовами допустимості доказів називає низку критеріїв, щодо яких у науковців немає єдності думок. На наш погляд, такими критеріями є:

- одержання фактичних даних із належного процесуального джерела (ч. 2 ст. 84 КПК);
- одержання фактичних даних належним суб'єктом;
- одержання фактичних даних у належному процесуальному порядку;
- належне оформлення джерела фактичних даних.

Такої самої думки дотримуються й інші науковці, але є й дещо відмінні погляди [1, с. 22].

Наприклад, щодо оцінки доказів із погляду одержання фактичних даних у належному процесуальному порядку хочемо звернути увагу на таку обставину.

Яскравим прикладом проблем щодо отримання фактичних даних у належному процесуальному порядку є неоднозначне ставлення науковців та практиків до використання гіпнозу під час процедури допиту. Так, А. Черненко зазначає: «На протязі багатьох років серед вчених та практиків триває дискусія про можливість застосування гіпнозу під час проведення вербальних слідчих (розшукових) дій (далі – слідчих дій) у кримінальному процесі. Причому у цій дискусії з'явилося не дві, а три сторони, що само по собі є нетрадиційним, як і сам гіпноз. Пояснимо. Є сторона, яка відстоює думку про можливість проведення слідчих дій з використанням гіпнозу, це перша сторона. Друга сторона висловлює думку про повну заборону використання гіпнозу у слідчих діях. Третя сторона відстоює думку про можливість використання гіпнозу, але не під час проведення слідчих дій, а у ході оперативно-розшукових заходів і у випадках, коли будуть використані всі традиційні методи розслідування і останні були нерезультативними. Також слід зазначити, що всі сторони у своїх доводах є доволі переконливими» [2, с. 267].

Отже, як бачимо, дискусія щодо застосування гіпнозу під час допиту свідчить про проблемність питання щодо можливості допустимості його використання під час допиту. Звісно, це теоретичні дискусії, але вони впливають на оцінку допустимості таких доказів за результатами конкретного допиту. І таких проблемних питань у доказуванні багато: вони стосуються, наприклад, законності отримання фактичних даних як під час проведення оперативно-розшукової діяльності, так і під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо. Оперативно-розшукові заходи і негласні слідчі (розшукові) дії проводяться з метою отримання фактичних даних, але використання їх у доказуванні під час кримінального провадження також становить проблему. Не будемо продовжувати висвітлювати всі проблеми доказування, лише зазначимо, що їх достатньо щодо кожного критерію умов допустимості доказів і що всі вони суттєво впливають на доказування та його результати.

Розглянувши проблеми щодо умов допустимості доказів, слід також зазначити, що проблемною можна назвати всю доказову діяльність під час кримінального провадження. Деякі вчені вважають доказову діяльність в національному кримінальному процесі занадто громіздкою, невиправдано складною і такою, що суперечить світовим стандартам, а також такою, що залишається по суті радянською. Повною мірою погоджуємося з такими висновками, оскільки чинна на сьогодні теорія доказів, дійсно, походить із радянських часів і відрізняється своєю складністю, але цьому є пояснення. Так, на прикладі долі відомого театрального діяча Леся Курбаса можна усвідомити необхідність у складності кримінальної процесуальної процедури доказування. Н. Царук так описала ту трагедію: «Завдяки Курбасу українське сценічне мистецтво європеїзувалося, відкривало для глядачів нові теми, героїв, прийоми. Він намагався поєднати національні традиції з найновішими формами європейського театру. Митець хотів змусити глядачів позбутися відчуття національної меншовартості. Закликав подолати обмеження свободи самовираження й не боятися виходити до світу з мистецькими пошуками та експериментами.

26 грудня 1933 року чекісти заарештували Курбаса у Москві.

«Курбас Олександр Степанович, – йшлося в постанові про арешт, – викривається

в тому, що був членом контрреволюційної Української військової організації».

9 квітня 1934 року судова трійка колегії ГПУ засудила Курбаса до 5 років таборів. Та на волю режисер ніколи не вийшов. 3 листопада 1937 року до двадцятої річниці «Жовтневої революції» у Соловецькому таборі особливого призначення Леся Курбаса розстріляли» [3].

З наведеного простежується, що Леся Курбас був засуджений судовою трійкою колегії ГПУ (Головного політичного управління), а рішення про його розстріл було прийнято поза судовою інстанцією на підставі революційної доцільності. На превеликий жаль, таких трагедій у Радянському Союзі на той час, час репресій 30-х років минулого століття, було дуже багато, що й спонукало державу розробити захисний механізм від свавілля у кримінальному провадженні. Саме такі події й стали приводом і підставою для розробки вченими теорії доказів. Згідно з цією теорією складна та суворо регламентована процедура встановлення винуватості особи і повинна стати запобіжником від свавілля у кримінальному провадженні. Треба віддати належне розробникам зазначеної теорії доказів у кримінальному провадженні, бо вона дійсно стала таким запобіжником. Але чи не відпала на сьогодні потреба у такій складній процедурі доказування? Відразу зауважимо: завдяки теорії доказів у кримінальному провадженні, передбаченій нею складній процедурі доказування є реальні гарантії встановлення обставин кримінального правопорушення, що може запобігти не лише свавільному ставленню до долі людини, але й корупційним проявам, що мають місце в нашому суспільстві. Саме тому, на нашу думку, необхідно залишити доволі складну процедуру доказування у кримінальному провадженні. Слід зазначити, що державою багато зроблено у напрямі подолання корупції, але послабляти наступ на неї не варто.

Звісно, будь-яка людська діяльність потребує постійного удосконалення, у тому числі й теорія доказів та доказове право, котре являє собою сукупність правових норм, що регламентують процедуру доказування під час кримінального провадження. Така робота постійно проводиться вченими-процесуалістами, а на основі їхніх висновків здійснюється удосконалення кримінального процесуального законодавства у цій частині. Не ставимо за мету проаналізувати весь масив такого законодавства, а лише прагнемо звернути увагу на певні проблеми у чинному законодавстві у частині процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України «процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів» [4]. Водночас кодекс містить додаткові норми щодо процесуальних джерел доказів. Так, у ст. 298-1 КПК України зазначено: «Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» [4].

Отже, наявний стан регламентації процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні є доволі складним, а головне, така складність не направлена на досягнення об'єктивності доказування (об'єктивності встановлення обставин кримінального правопорушення), про що йшла мова вище, а лише ускладнює суб'єктам правозастосування можливість безпомилкового доказування, оскільки у тій самій ч. 1 ст. 298-1 КПК України у другому реченні зазначається: «Такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора» [4].

Вивчення наведених норм нашої думку, що законодавець такими складними законодавчими конструкціями лише створює труднощі для правозастосовувачів (слідчих, прокурорів тощо), напруту та умови для помилки в їхній роботі. Такий висновок випливає з того, що законодавець ці важливі норми розташував доволі приховано одна від одної, що не відповідає суті самого поняття «кодекс» як систематизованого документа, що має за мету об'єднати роботу з пошуку та використання великого масиву нормативних приписів.

Проте на цьому, на жаль, проблеми процесуальних джерел доказів не закінчуються.

По-перше, додавши до процесуальних джерел доказів пояснення осіб, законодавець по суті ввів у КПК України недосконалий засіб фіксації фактичних даних, що у подальшому створило умови для недопустимості доказів, отриманих за допомогою

такого джерела. Так, законодавцем не встановлено форму цього документа, процедуру його отримання тощо. Отже, таке джерело доказів є недопустимим.

Доволі змістовно щодо цієї проблеми, на нашу думку, висловився А. Черненко: «Окремої уваги заслуговують питання пояснення як процесуального джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ст. 298-1 КПК). Певна річ, ці питання потребують окремого дослідження, тут лише хочемо звернути увагу, що пояснення як процесуальне джерело доказів повинно бути надійним засобом фіксації фактичних даних, але у зв'язку з цим виникають ряд питань. Зокрема: чи повинна особа попереджатися про давання завідомо неправдивих показань? Звісно, коли мова йде про доказування, а точніше, закріплення пояснень певної особи, то всі учасники судочинства повинні бути переконані й очікують, що така особа дає правдиві пояснення, а раз так, тоді бажано попередити таку особу про давання виключно правдивих пояснень. Але Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не передбачає кримінальної відповідальності за давання завідомо неправдивих пояснень. Стаття 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» передбачає кримінальну відповідальність лише свідка, потерпілого, експерта та спеціаліста і лише у разі давання ними завідомо неправдивих показань, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у певних випадках, а за завідомо неправдиве пояснення відповідальності не передбачено... Логічним був би крок внести відповідні зміни до ст. 384 КК України та передбачити відповідальність і за завідомо неправдиве пояснення, але у цьому разі зникає відмінність пояснення від давання показань.

Тут слід навести приклад Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), де законодавець не робить відмінності між поясненнями та показаннями. Так, у ст. 93 КАСУ, яка має назву «Пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників» законодавець вказує, що «Сторони, треті особи та їхні представники за їх згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено цим Кодексом, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи». Як бачимо у наведеній цитаті, законодавець називає статтю «Пояснення», а у самому її змісті говорить про допит свідків. Тобто законодавець не робить відмінності між поясненнями та показаннями. На наш погляд, це цілком виправдано, бо людина не залежно від форми подання інформації, завжди повинна говорити виключно правду, особливо коли спілкується з правоохоронцями або із судом чи суддею» [5].

А. Черненко звертає увагу й на форму пояснення: «Думаємо, що й у випадку, про який йдеться у ч. 1 ст. 300 КПК, відповідно до якої «Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу, а також відбирати пояснення для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку...», було б доречно скласти протокол. У інших випадках також повинно бути складено протокол, крім випадків, вказаних у КПК. Ми маємо на увазі випадки, коли певний учасник кримінального процесу дає пояснення у судовому засіданні, які фіксуються у журналі судового засідання тощо.

Щодо форми та змісту протоколу пояснення, то це питання, на наш погляд, заслуговує на окрему увагу, але за основу пропонуємо взяти ту форму, яка пропонувалася нами (А. Шияном та А. Черненком) у відповідному посібнику... Нагадаємо, у цьому випадку йдеться про навчально-практичний посібник «Протокольна форма досудової підготовки матеріалів в кримінальному судочинстві України» [6].

Окрім того, вчений звертає увагу, що існують пропозиції науковців й практиків замінити пояснення процесуальним інтерв'ю, та висловлює власну думку з цього приводу [6]. Не будемо наводити повні доводи вченого стосовно процесуального інтерв'ю, а лише констатуємо, що повністю згодні з висновком А. Черненка про те, що правила проведення процесуального інтерв'ю може бути поєднано з криміналістичною тактикою, зокрема там, де вони доповнюють криміналістичну тактику чи не суперечать їй. Крім того, підтримуємо думку автора, що питання пояснення потребують окремої предметної уваги, бо кримінальна процесуальна форма пояснення потребує суттєвої регламентації, як щодо процедури отримання пояснення, так і щодо форми його закріплення у відповідному процесуальному документі (протоколі пояснення та у формі документа з назвою «Пояснення»). Автор пропонує протоколом оформлювати пояснення, що отримано

органами досудового розслідування, за аналогією протоколу допиту, а документом під назвою «Пояснення», що складені захисником.

На наш погляд, така пропозиція дослідника є слушною, оскільки лише з назвою документа у такому разі можна буде чітко дізнатися, ким складено пояснення, що є певним критерієм оцінки змісту такого документа.

По-друге, щодо решти процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки слід зазначити, що результати медичного освідчення та висновок спеціаліста як процесуальні джерела доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки особливих нарікань у нас не викликають. До речі, норма щодо висновку спеціаліста як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки цілковито узгоджується з правами спеціаліста, передбаченими п. 9 ч. 4 ст. 71 КПК України. А ось щодо процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, котрі виписані у ст. 298-1 КПК України як показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, маємо зауваження, а саме щодо назви цих процесуальних джерел. На наше переконання, слово «показання» у назві процесуальних джерел використано не правильно, бо показання, згідно з КПК України, означають «відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження» (ст. 95 КПК України) [4], тому використання цього терміна у назві процесуального джерела є некоректним.

На нашу думку, тут має місце помилка, і замість слова «показання» слід було б застосувати слово «показники» технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Слово «результати» у цьому контексті, на наш погляд, також не підходить, бо означає підсумок дії, а тут іде мова не про дію, а про її фіксацію, фіксацію її наслідків, саме тому доречним є використання слова «показники». Причому використання словосполучення «фактичні дані» чи «відомості» у назві цих процесуальних джерел, на наше переконання, також буде неприйнятним, бо «фактичні дані» чи «відомості» по суті будуть, за умови допустимості, належності, достовірності тощо, претендувати на визнання доказами, що містяться у названих джерелах.

Отже, пропонуємо у тексті ст. 298-1 КПК України замінити слово «показання» на слово «показники» та викласти ч. 1 ст. 298-1 КПК України у такій редакції: «Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновок спеціаліста, показники технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису».

На наш погляд, необхідно внести зміни й до ч. 2 ст. 84 КПК України та викласти її у такій редакції: «Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про злочини є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Процесуальні джерела доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки зазначені у статті 298-1 цього Кодексу».

На наш погляд, вказані зміни до КПК України будуть доречними, більш зрозумілими для правозастосовувачів та покращать можливості застосування означених приписів.

Перш ніж перейти до підсумків, хочемо висловитися з приводу диференціації процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення на процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини та процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. На наш погляд, така диференціація процесуальних джерел доказів цілком виправдана з погляду економії процесуальних засобів та матеріальних витрат, також вона широко застосовується в багатьох європейських країнах.

Крім того, вітчизняні вчені давно висловлюються за здешевлення кримінального провадження шляхом скасування паперового документообігу та запровадження електронного кримінального провадження. Цілковито погоджуємося з такою думкою, адже простота, невелика вартість та оперативність електронного кримінального провадження

доведена численними науковими дослідженнями й успішно апробована в адміністративному й господарському судочинстві.

Вчені-процесуалісти також висловлюються за запровадження електронного кримінального провадження. Багато чого в цьому напрямі зроблено вченим А. Столітнім, який електронне кримінальне провадження обрав темою своєї докторської дисертації. Вчений сформулював власне визначення поняття електронного кримінального провадження, під яким розуміє режим кримінальної процесуальної діяльності, заснований на композиційних алгоритмах автоматизованих кримінальний процесуальних процедур, здійснюваний суб'єктами в електронному форматі та зафіксований в офіційному електронному процесуальному документі, і запропонував його закріпити у ст. 3 КПК України [8, с. 10]. У своєму дисертаційному дослідженні автор удосконалив теоретичні положення процесуального оформлення рішень та дій (зокрема, закріплення доказів, в тому числі електронних) під час досудового розслідування з використанням інструментів електронної фіксації [8, с. 12].

Теоретичні дослідження вчених не залишилися непоміченими й із боку практиків та держави.

Так, Верховний Суд підтримав теоретичні дослідження й дійшов висновку, що «електронні (цифрові) докази, до яких належать матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані), що містяться у відкритих (інтернет, різноманітні засоби масової інформації, соціальні мережі) чи закритих мережах (приватні месенджери та телеграм-канали, особисте листування з використанням комп'ютерної техніки і мобільних телефонів, флешнакопичувачі, карти пам'яті тощо), у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог процесуального законодавства, є основними доказами у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України. На це вказав Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у постанові від 12 червня 2024 року по справі 569/1908/23» [9].

Державна влада також за запровадження електронного кримінального провадження. Зокрема, у «Судово-юридичній газеті» повідомили, що побудовою електронного правосуддя в Україні, а саме повноцінної Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), будуть займатися експерти, пошук та наймання яких профінансують міжнародні партнери [10].

На наш погляд, питання запровадження електронного кримінального провадження продиктоване не лише економічною доцільністю та необхідністю осучаснення такого провадження, але й потребою сьогодення у значному розширенні системи (переліку) процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні. Розширення системи процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні якраз і обумовлюється запровадженням електронного кримінального провадження, де, безумовно, з'являться нові процесуальні джерела доказів; як мінімум, усі вони перейдуть в електронний формат, будуть електронними. Варто акцентувати, що електронне кримінальне провадження передусім необхідне в умовах воєнного стану, оскільки дозволяє використовувати сучасні електронні системи й безпілотні літальні апарати, котрі дають можливість фіксувати злочинні прояви й на полі бою без загрози для здоров'я і життя правоохоронців. Розширення системи процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні стане у нагоді під час розслідування кримінальних правопорушень на полі бою чи на окупованих територіях, а також дозволить допустити до кримінального розслідування у майбутньому приватних детективів, котрі успішно працюють у цій сфері у більшості країн світу. У деяких державах приватні детективи за своєю кількістю навіть домінують над іншими структурами. Наприклад, детективи у Сполучених Штатах Америки порівняно з державними поліцейськими мають більшу чисельність і відіграють значну роль у кримінальному розслідуванні. Україна у цьому питанні має свої особливості, адже приватні детективи можуть на замовлення проросійських сил займатися стеженням за військовими чи політичними діячами тощо або у інший спосіб шкодити українській державі. Саме тому детективи в Україні значно обмежені у своїй діяльності. Отже, необхідні продумані й достатньо зважені рішення з цих питань, без поспіху й невинуватих експериментів.

Водночас розширення процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні здатне вирішити ще й чисто практичні проблеми. Наприклад, трапляються випадки, коли на початковому етапі документування звичайної сімейної сварки не

вдається встановити ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 Кримінального кодексу України «Домашнє насильство», тому докази, зафіксовані у межах адміністративного провадження, можуть бути оформлені з порушенням кримінальних процесуальних норм і визнані недопустимими у кримінальному провадженні. Тому припускаємо можливість розширення або взагалі скасування поняття процесуальних джерел доказів у кримінальному й інших видах провадження.

Висновки. Отже, вищезазначене дозволяє дійти висновків щодо проблем, наявних у чинній системі процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні, та сформулювати такі пропозиції:

- перелік процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні міститься у статтях 84 та 298-1 КПК України, але у першій із них не згадується про перелік джерел у другій, що ускладнює їх застосування, тому запропоновано усунути цей недолік шляхом внесення змін до ст. 84;

- пояснення осіб як процесуальне джерело доказів є недосконалим засобом фіксації фактичних даних, тому запропоновано удосконалити процедуру його отримання та форму закріплення;

- назву «показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» як процесуальне джерело доказів пропонується удосконалити шляхом заміни слова «показання» на слово «показники».

З метою здешевлення кримінального провадження та підвищення його ефективності пропонується скасувати паперовий документообіг та запровадити електронне кримінальне провадження.

Запровадження електронного кримінального провадження обумовлює розширення системи процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні їхніми різноманітними електронними формами або навіть скасування поняття процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні в цілому.

У подальших наукових дослідженнях в окресленому напрямі, на нашу думку, слід зосередити увагу на питаннях можливості розширення системи процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні або на питаннях доцільності скасування поняття процесуальних джерел доказів та закріплення походження доказів з будь-яких джерел. Особливої уваги, на наше переконання, потребують питання обґрунтування прийнятих рішень про розширення чи скасування системи процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні та впливу цих рішень на забезпечення прав особи у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Бондаренко О. О., Глобенко Г. І., Романюк В. В. та ін. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.
2. Черненко А. П. Використання гіпнозу під час проведення вербальних слідчих (розшукових) дій у контексті верховенства права особи у кримінальному провадженні. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 25 лют. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 267–271.
3. Царук Н. 132 роки тому народився Лесь Курбас: історія розстріляного новатора. *Знай.ua*. URL: <https://history.znaj.ua/214624-132-roki-tomu-narodivsya-les-kurbas-istoriya-rozstrilyanogo-novatora>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Черненко А. П. Пояснення у досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування в умовах воєнного стану : матеріали наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 26 трав. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 191–194.
6. Черненко А. П. Про проблеми кримінальної процесуальної форми пояснення. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 401–404.
7. Шиян А. Г., Черненко А. П. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів в кримінальному судочинстві України : навч.-практ. посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України, 2002. 172 с.
8. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 648 с.
9. Верховний Суд висловився щодо використання листування у месенджерах як доказу в кримінальному провадженні. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/>

308137-verkhovnyy-sud-vyskazalsya-ob-ispolzovanii-perepiski-v-messendzherakh-v-kachestve-dokazatelstva-v-ugolovnom-proizvodstve.

10. Створення електронного правосуддя в Україні передали на аутсорс міжнародним партнерам. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/306981-sozdanie-elektronnogo-pravosudiya-v-ukraine-peredali-na-outsors-mezhdunarodnym-partneram>.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 10.12.2024

References

1. Bondarenko, O. O., Hlobenko, H. I., Romaniuk, V. V. ta in. (2018) Dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Evidence in criminal proceedings] : kurs leksii / za zah. red. O. O. Yukhna. Kharkiv : KhNUVS. 156 p. [in Ukr.].
2. Chernenko, A. P. (2022) Vykorystannia hipnozu pid chas provedennia verbalnykh slidchykh (rozshukovykh) dii u konteksti verkhovenstva prava osoby u kryminalnomu provadzhenni [The use of hypnosis during verbal investigative (search) actions in the context of the supremacy of the right of the individual in criminal proceedings]. *Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 25 liut. 2022 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 267–271. [in Ukr.].
3. Tsaruk, N. 132 roky tomu narodivsia Les Kurbas: istoriia rozstrilianoho novatora [Les Kurbas was born 132 years ago: the story of the executed innovator]. *Znai.ua*. URL: <https://history.znai.ua/214624-132-roki-tomu-narodivsya-les-kurbas-istoriya-rozstrilyanogo-novatora>. [in Ukr.].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
5. Chernenko, A. P. (2022) Poiasnennia u dosudovomu rozsliduvanni [Explanations in pre-trial investigation]. *Aktualni problemy diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu : materialy nauk.-prakt. seminaru* (m. Dnipro, 26 trav. 2022 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 191–194. [in Ukr.].
6. Chernenko, A. P. (2023) Pro problemy kryminalnoi protsesualnoi formy poiasnennia [On the problems of the criminal procedural form of explanation]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 17 ber. 2023 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 401–404. [in Ukr.].
7. Shyian, A. H., Chernenko, A. P. (2002) Protokolna forma dosudovoi pidhotovky materialiv v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Protocol form of pre-trial preparation of materials in criminal proceedings of Ukraine] : navch.-prakt. posibnyk. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipropetrovsk : Yurydychna akademiia MVS Ukrainy. 172 p.
8. Stolitnii, A. V. (2018) Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni [Electronic criminal proceedings in pre-trial investigation] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 648 p. [in Ukr.].
9. Verkhovnyi Sud vyslovyvsia shchodo vykorystannia lystuvannia u mesendzherakh yak dokazu v kryminalnomu provadzhenni [The Supreme Court has expressed its opinion on the use of correspondence in messengers as evidence in criminal proceedings]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/308137-verkhovnyy-sud-vyskazalsya-ob-ispolzovanii-perepiski-v-messendzherakh-v-kachestve-dokazatelstva-v-ugolovnom-proizvodstve>. [in Ukr.].
10. Stvorennia elektronnoho pravosudiva v Ukraini peredaly na outsors mizhnarodnym partneram [The creation of electronic justice in Ukraine has been outsourced to international partners]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/306981-sozdanie-elektronnogo-pravosudiya-v-ukraine-peredali-na-outsors-mezhdunarodnym-partneram>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Repan. Certain issues of sources of evidence in criminal proceedings. The author came to the conclusion that the current system of procedural sources of evidence in criminal proceedings has problems and proposed ways to solve them:

- the list of procedural sources of evidence in criminal proceedings is contained in articles 84 and 298-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, but the first of them does not mention the list of sources that are in the second, which complicates their application, therefore it is proposed to eliminate this deficiency through changes in Article 84;
- explanation of persons, as a procedural source of evidence is an imperfect means of recording factual data, therefore it is proposed to improve the procedure for obtaining it and the form of their confirmation;
- readings of technical devices and technical means that have the functions of photo and film shooting, video recording, or photo and film shooting devices, video recording as a procedural source of evidence is proposed to be improved by replacing the word «readings» in its name with the word «indicators».

In order to reduce the cost of criminal proceedings and increase their effectiveness, it is proposed to abolish paper document circulation and introduce electronic criminal proceedings.

The introduction of electronic criminal proceedings necessitates the expansion of the system of procedural sources of evidence in criminal proceedings in their various electronic forms, or even the abolition of the concept of procedural sources of evidence in criminal proceedings altogether.

Keywords: evidence, proving, procedural sources of evidence, system of procedural sources of evidence, criminal proceedings, indicators of technical means during proofing.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ Й ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-26

Євген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ФОРМАТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Розглянуто актуальну проблему визначення оптимального формату правового забезпечення фінансової функції під час дії воєнного стану в Україні.

Наголошено, що конкретизованим розвитком економічної функції є функція оподаткування і фінансового контролю (фінансова функція), спрямована на формування та поповнення казни, передусім державного бюджету, місцевих бюджетів, за рахунок усіх видів податків, здійснення контролю за утворенням, розподілом і використанням усіх ресурсів фінансової системи країни.

Зауважено, що основними детермінантами негативного впливу на стан правової регламентації реалізації фінансової функції є: перманентна економічна криза, прояви якої періодично спостерігалися в Україні й у довоєнний період, а ще більше поширилися в умовах майже 34-місячної дії воєнного стану; загрозливі показники тіньової економіки, котрі навіть за офіційними даними ніколи не становили менше 30 % ВВП країни; наявність значних зловживань як у податковій, так й в митній сферах, збитки від яких могли б покрити щорічні дефіцити державного бюджету не на один десяток відсотків; непоодинокі випадки розбіжності дій або навіть неприйнятності за своїми негативними наслідками конкуренції під час забезпечення правової охорони фінансових відносин між існуючими правоохоронними органами.

Акцентовано, що в умовах дії режиму воєнного стану в Україні правове забезпечення фінансової функції держави має здійснюватися в межах особливого (посиленого) формату. Однак, як засвідчує майже трирічний накопичений досвід, у нашій країні стан відповідного забезпечення характеризується своїми змішаними ознаками – звичайного та особливого форматів. Така особливість переважно негативно позначається на повноті та своєчасності реалізації фінансових завдань держави та суттєвою мірою обмежує використання її можливостей у цій сфері.

Запропоновано прийнятний формат правового забезпечення фінансової функції та заходи відповідного вдосконалення. Перший стосується формування та запровадження ефективної фінансової моделі. Другий – необхідності використання принципово нового підходу до правового забезпечення фінансової функції шляхом повної та своєчасної реалізації пов'язаних із нею об'єктивно існуючих суспільних потреб.

Ключові слова: формат; фінансова функція; правове забезпечення; воєнний стан; фінансова модель.

Постановка проблеми. В умовах триваючої вже третій рік війни на виснаження належна реалізація основних функцій, що покладаються на українську державу, з кожним тижнем, місяцем, роком стає все важче та складніше.

Вітчизняна економічна сфера, що і в умовах мирного життя ніколи не вражала своїми темпами зростання, під час дії воєнного стану продовжує функціонувати не тільки з численними невирішеними проблемами минулих часів, а і з не менш ускладнюючими

життя суспільства та держави викликами триваючого воєнного лихоліття.

Насамперед суттєво зменшилася кількість юридичних осіб – суб'єктів оподаткування (ворогом за майже три роки фізично знищено не одну сотню промислових та інших високоприбуткових підприємств), те саме можна сказати про тисячі об'єктів оподаткування, що залишилися на окупованих територіях.

Також негативно впливає на сферу економіки загрозливе скорочення робочих місць (сотні тисяч українських громадян добровільно або внаслідок мобілізації припинили свою безпосередню трудову діяльність та пішли боронити Батьківщину). Крім того, не слід забувати про декілька мільйонів наших співвітчизників, які стали біженцями і виїхали до країн Європи, США, Канади, Австралії та ін., що призвело до суттєвого скорочення чисельності фізичних осіб – суб'єктів оподаткування.

Війна – це не тільки людське горе, нещастя, відчай, це також значні фінансові та матеріальні витрати на озброєння сил оборони, грошове, продовольче забезпечення військовослужбовців, їх екіпірування, лікування, поховання загиблих військових та відповідні виплати рідним.

Коли стають відомими хоча б приблизні цифри, що характеризують фінансові потреби України в умовах війни, одразу виникає питання про дефіцит державного бюджету та джерела на його покриття. У зв'язку з цим не є таємницею, що майже дві третини теперішніх українських державних видатків забезпечуються завдяки коштам наших партнерів, за що їм низький уклін та велика подяка.

За таких обставин проблеми належної реалізації фіскальної функції в умовах нинішньої української скрути аж ніяк не мають зникати з порядку денного нагальних потреб нашої країни, а також науковців економічного та правового фаху, які є небайдужими до цих важливих питань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивчення окремих аспектів, пов'язаних із зазначеною вище проблематикою, значно більше займаються колеги-економісти, винятком є праці О. Боднарчука, А. Гарбінсько-Руденко, С. Ігнатенко, О. Ільницького, Д. Коробцової, Т. Шульги та деяких інших науковців-правників.

Проте подальшому вдосконаленню правового регулювання діяльності ключових фіскальних складових в умовах війни приділяється недостатньо уваги.

Зважаючи на це, існує нагальна потреба усунути прогалину у цьому важливому напрямі наукового пошуку, тому визначення прийняттого та необхідного формату правового забезпечення фіскальної функції під час воєнного стану в Україні є **метою** представленої праці.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід зазначити, що формування та реалізація фіскальної політики держави безпосередньо пов'язана зі втіленням у життя відповідної фіскальної функції, котра разом із такими головними напрямками державної діяльності, як політична, економічна, соціальна, оборонна, культурно-виховна, охорона правопорядку, екологічна та ін., складає систему функцій держави.

Термін «фіскальна функція держави» у переважній більшості праць із теорії держави і права не згадується – натомість використовується термін «функція оподаткування і фінансового контролю» [1, с. 7].

Конкретизованим розвитком економічної функції є функція оподаткування і фінансового контролю, спрямована на формування та поповнення казни, передусім державного бюджету, місцевих бюджетів, за рахунок усіх видів податків, здійснення контролю за утворенням, розподілом і використанням усіх ресурсів фінансової системи країни. Податки, як відомо, призначені для покриття витрат на утримання державного апарату, перерозподілу доходів серед різних верств населення, забезпечення перспективного економічного, культурного та іншого розвитку країни. Фінансовий контроль потрібен для перевірки виконання фінансових зобов'язань перед державою, правил фінансових операцій тощо [2, с. 97–98].

Термін «функція оподаткування і фінансового контролю» недостатньо повно відображає справжній зміст цієї функції, необґрунтовано звужує його. Адже насправді все, що слугує інтересам державної казни, має відношення до акумулювання державних доходів (казни), називається фіскальним. Відповідно, функцію держави, що полягає в акумулюванні державних доходів шляхом встановлення і стягнення обов'язкових платежів (податків, зборів, мит, штрафів), доцільно називати фіскальною (від лат. *fiscus* – корзина, каса, казна). Відзначається, що реалізація фіскальної функції передбачає тільки

позадовірні, імперативні способи акумулювання бюджетних коштів, тому здійснення фінансових запозичень на внутрішньому чи зовнішньому ринках такою функцією не охоплюється. При цьому фіскальна функція є складовою фінансової функції держави (поряд із монетарною, грошово-кредитною та ін.), а її основними компонентами є податкова, митна і бюджетно-штрафна [1, с. 7].

У вітчизняній науковій літературі часто використовуються словосполучення, що позначають майже тотожні поняття, як-от: бюджетно-податкова політика, податково-бюджетна політика, фіскальна політика та ін. Дослідники окреслених питань, які аналізують механізм здійснення фіскальної політики, найчастіше зосереджуються не на політиці в цілому, а на окремих її засобах та заходах. У результаті різногалузевих досліджень зміст фіскальної політики ототожнюється з результатами розробки проблематики щодо організації бюджетного процесу, реорганізації та розбудови податкових органів, механізмів встановлення та збирання податків, видів та структури витрат бюджету, обчислення податкового навантаження для різних галузей народного господарства, підприємств, верств населення тощо [3, с. 67].

Поміж дослідників немає єдності щодо розуміння поняття фіскальної політики: одні її тлумачать у більш вузькому сенсі, зводячи суто до справляння податків, інші значно ширше характеризують сутність означеної політики і ведуть мову про весь обсяг джерел наповнення державного та місцевих бюджетів, а також про управління видатками із них. На наше переконання, саме другий підхід є більш справедливим, адже не можна запровадити ефективну та стабільну фіскальну політику, якщо її реалізація не враховує усіх джерел наповнення бюджету, напрями та обсяги фінансування із нього, можливі податкові ризики тощо [4, с. 165].

Фіскальна діяльність – це безпосереднє виконання відповідними державно-владними структурами покладених на них повноважень щодо реалізації нормативно закріплених положень, правил, процедур, сукупність яких складає зміст фіскальної політики, котра, у свою чергу, де-факто формується від розуміння сутності та соціального призначення фіскальної функції держави.

Система органів, що здійснюють фіскальну функцію держави, за предметною підвідомчістю на сьогодні складається з двох основних блоків: 1) органи загальної компетенції; 2) органи спеціальної компетенції. З-поміж органів загальної компетенції, котрі долучені до здійснення фіскальної функції держави, за загальним правилом, вирізняються парламент, глава держави і уряд; у федеративних державах, крім того, – легіслатури та уряди суб'єктів федерації, а в умовах децентралізації – представницькі та виконавчі органи автономних утворень, а також представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування. До органів спеціальної компетенції у цій системі належать фінансові (міністерство фінансів, фінансові департаменти, управління, відділи) та фіскальні (податкові та митні) органи.

Норми конституції, що визначають засади фіскальної системи, отримують подальший розвиток на рівні спеціальних законів. Саме в законах визначаються податкова і бюджетна система, база оподаткування, види і підстави подання податкових пільг, порядок адміністрування податків та зборів тощо. Однією із сучасних тенденцій є кодифікація фіскального законодавства, завдяки якій досягається однаковість, внутрішня узгодженість і достатня стабільність правового регулювання в окресленій сфері. Окремим законодавчим актом (кодексом або законом) визначаються статус, організація і діяльність фіскальних органів.

Нижній рівень правового регулювання фіскальних відносин становлять підзаконні акти, в яких регламентуються питання, що потребують вузькопрофесійного підходу. Наявність таких актів надає нормативній основі фіскальної діяльності держави необхідну гнучкість і динамізм, здатність оперативно та відповідно реагувати на зміни в соціально-економічній сфері [1, с. 16].

Зупиняючись на питанні чинного правового забезпечення фіскальної функції України, слід зазначити, що таке забезпечення здійснюється у традиційному форматі правового регулювання суспільних відносин, а не шляхом більш дієвого підходу – забезпечення відповідних суспільних потреб, та характеризується значною кількістю детермінантів негативного впливу на стан зазначеної правової регламентації, до яких насамперед слід віднести: перманентну економічну кризу, прояви якої періодично спостерігалися в Україні як у довоєнний період, а ще більше поширилися в умовах майже 34-місячної дії воєнного стану; загрозливі показники тіньової економіки, котрі навіть за

офіційними даними ніколи не становили менше 30 % ВВП країни; наявність значних зловживань як у податковій, так й в митній сферах, збитки від яких могли б покрити щорічні дефіцити державного бюджету не на один десяток відсотків; малоприхований негативний тиск на формування та реалізацію фіскальної політики з боку «впливових» та «авторитетних» осіб з метою отримання різноманітних пільг та інших преференцій щодо справляння податків чи митних платежів; нестабільність нормативно-правової бази, норми актів якої безпосередньо регламентують здійснення фіскальної функції; існування фактів невдалого реформування відповідних державних структур (наприклад, створення у травні 2014 р. Державної фіскальної служби, а в грудні 2018 р. – її поділ на Державну податкову і Державну митну служби); непоодинокі випадки розбіжності дій або навіть неприйнятної за своїми негативними наслідками конкуренції під час забезпечення правової охорони фіскальних відносин між існуючими правоохоронними органами (БЕБ, НАБУ, НПУ, СБУ та ін.); неузгодженість намірів та дій між окремими вищими інститутами влади щодо розв’язання окремих питань оподаткування (10 жовтня 2024 р. український парламент ухвалив законопроект № 11416-д про збільшення податків, однак Президентом України він був підписаний лише 28 листопада 2024 р.).

Така неквапливість пояснюється відвертою непопулярністю цього владно-управлінського кроку як серед звичайних громадян, так і представників вітчизняних бізнесових кіл (насамперед так званого малого бізнесу). Зокрема, підвищення податків передбачає такі зміни: підвищення військового збору із зарплат фізичних осіб (включно з учасниками режиму «Дія.Сіті») з 1,5 % до 5 % – із дати набуття чинності законом (виняток – військовослужбовці (залишиться 1,5 %)); збільшення з 01 січня 2025 р. військового збору з інших доходів громадян (крім зарплат) із 1,5 % до 5 %; запровадження військового збору в розмірі 10 % від мінімальної зарплати (наразі – 800 грн) для фізичних осіб – підприємців першої, другої та четвертої груп; введення військового збору для ФОП третьої групи в розмірі 1 % від доходу; підвищення ставки податку на прибуток за 2024 р. для банків із 25 % до 50 % (оскільки вони вже сплатили податки за старою ставкою за більшу частину цього року, то новий податок запроваджується ретроспективно – «заднім числом»); підвищення ставки податку на прибуток для небанківських фінансових установ (крім страхових компаній) із 18 % до 25 % із 01 січня 2025 р.; запровадження щомісячних авансових платежів із податку на прибуток для АЗС: 30, 45 або 60 тис. грн за кожну станцію залежно від її типу (сума перепалат не буде враховуватися для зменшення податкових зобов’язань у майбутньому); запровадження авансового внеску з податку на прибуток для пунктів обміну валют у розмірі 700 євро за кожен пункт обміну в Києві, 600 євро – у містах із населенням понад 50 тис. осіб, 200 євро – для інших населених пунктів; запровадження мінімального податку на землю в розмірі 700 грн. і 1400 грн. за гектар; введення щомісячної звітності щодо ПДФО, військового збору та єдиного соціального внеску з 01 січня 2025 р. (раніше у Верховній Раді України це пов’язували із запровадженням «економічного бронювання», але зараз ця норма необхідна для моніторингу відповідності заброньованих новим вимогам); звільнення «національного кешбеку» від оподаткування ПДФО та військовим збором у 2024–2025 рр.; підвищення ренти на видобуток щебню, глини, граніту та піску – не менше 5 дол. за тону [5].

19 листопада 2025 р. Президент України В. Зеленський підписав Закон України «Про Державний бюджет України на 2025 рік», який набирає чинності 01 січня 2025 р. Відповідно до ст. 1 цього законодавчого акта доходи Державного бюджету України визначені у сумі 2 327 141 677,9 тис. грн., а його видатки – 3 929 061 884,7 тис. грн. Граничний обсяг дефіциту Держбюджету складає 1 640 630 585 тис. гривень.

Крім того, згідно з п. 3 Прикінцевих положень згаданого Закону України у 2025 р. зупиняється дія: абзаців другого і третього частини першої ст. 14 Бюджетного кодексу України (далі – Кодекс 1); частини другої ст. 18 Кодексу 1; ст. 24-1 Кодексу 1; пункту 52 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення Кодексу 1».

За твердженням прем’єр-міністра України Д. Шмигала, «пріоритетом кошторису залишається захист нашої держави. Фінансування Сил безпеки й оборони, закупівля й виробництво зброї, дронів та техніки. На це виділяємо 2,23 трлн грн.». За його словами, 420,9 млрд грн. буде направлено на соціальний захист, 217 млрд грн. – на охорону здоров’я, 199 млрд грн. – на освіту.

Також він повідомив, що закони про зміни до Податкового кодексу України (далі – Кодекс 2) будуть підписані вже найближчими днями та наберуть чинності. Це є однією з ключових вимог наших кредиторів, МВФ [6].

Загалом під час дії воєнного стану (на час здійснення цього дослідження) до Кодексу 2 було внесено 56 змін (2022 р. – 28; 2023 р. – 20; у поточному році – 8).

Водночас Кодекс 1 за згаданий період поповнився 16 змінами (2022 р. – 8; 2023 р. – 4; 2024 р. – 4), а до Митного кодексу України за вказаний час внесено 31 зміну (2022 р. – 11; 2023 р. – 15; 2024 р. – 5).

Правове забезпечення фіскальної функції тісно пов'язане з таким маловивченим у правовому контексті поняттям, як «фіскальна безпека» (цей термін широко використовується науковцями – представниками економічної науки). Фіскальну безпеку можна вважати невід'ємною складовою фінансової безпеки – останнє поняття достатньо широко використовують науковці-правники. Зокрема, Д. Коробцова цілком слушно наголошує, що в умовах дії воєнного стану питання фінансової безпеки держави набувають актуального значення, оскільки оборона країни, армія, функціонування органів оборони та захисту спирається на достатнє та стабільне фінансове забезпечення, як вітчизняне, так і з залученням міжнародної допомоги [7, с. 142].

Після ознайомлення з майже трирічною практикою реалізації фіскальної функції в реаліях широкомасштабної війни в Україні можна стверджувати, що відповідне правове забезпечення так остаточно й не перейшло у необхідний особливий (посилений) формат, окремі характерні особливості такого забезпечення залишаються з мирних часів дії звичайного формату, у якому домінують альтернативність диспозиційного методу, низький рівень державного контролю (а точніше, його вибірковість) та можливість уникнення від покарання за скоєні порушення закону у фіскальній сфері.

Визначаючи подальші напрями вдосконалення правового забезпечення фіскальної функції, що в умовах дії воєнного стану могли б суттєво прискорити її перехід у необхідний та більш адаптований для реалій сьогодення особливий формат, на наш погляд, необхідно виокремити два важливі та перспективні вектори. Перший стосується формування ефективної фіскальної моделі, другий – необхідності запровадження принципово нового підходу до правового забезпечення, що полягає у переведенні здійснення цієї важливої державної функції у стан забезпечення повної та вчасної реалізації об'єктивно існуючих груп суспільних потреб, що стосуються реалізації фіскальної функції.

Така новація детермінує заміну поширеного та домінуючого зараз механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері здійснення фіскальних функцій на більш складний структурно та функціонально механізм правового забезпечення втілення у життя об'єктивно існуючих потреб, пов'язаних із реалізацією фіскальних завдань держави. Тобто в основі вказаної новації закладена первинність об'єкта права (суспільних потреб, усвідомлення яких формує державно-публічний інтерес) щодо похідного від нього предмета правового регулювання (суспільних відносин, через які реалізуються згадані потреби та інтереси).

Повертаючись до першого напрямку відповідного вдосконалення, слід наголосити на необхідності побудови ефективної, базованої на позитивних практиках та перевірених ними принципах, стійкої до можливих деформаційних негативних впливів (внутрішніх або зовнішніх), гнучкої та здатної до саморозвитку та самовдосконалення фіскальної моделі. Усі організаційні рівні такої управлінської конструкції мають забезпечувати та відповідати за: перший – формування фіскальної політики; другий – її реалізацію та відповідний контроль; третій – здійснення державного нагляду (зовнішнього контролю) та правової охорони (насамперед адміністративної та кримінальної). Інститути, що утворюють вказані рівні, мають діяти злагоджено, обопільно залежно та функціонально спрямовано як на виконання покладених на них безпосередніх завдань, так і на забезпечення досягнення спільної мети, що визначається аксіологічною сутністю фіскальної функції держави.

У належний спосіб використовуючи можливості наведеного вище новаційного підходу правового забезпечення суспільних потреб, складові елементи цієї моделі мають більше шансів для результативної діяльності, бо за таких обставин під час реалізації фіскальних завдань збільшується ймовірність виявлення підміни публічних потреб та інтересів приватними чи кланово-груповими інтересами.

Відповідальне застосування потенціалу контрольно-наглядових функцій дозволить вчасно виявляти зловживання та правопорушення в усіх сферах (податковій, митній, бюджетній), що охоплюють фіскальну діяльність.

Крім того, нова модель матиме більше можливостей ефективно впливати на

якість та своєчасність правового забезпечення фіскальної функції, зокрема, зважаючи на свою універсальність та здатність до самовдосконалення, така конструкція здатна у відносно коротких часовий термін (після скасування воєнного стану) перейти від особливого формату (необхідності здійснення більш жорстких, імперативних фіскальних заходів, що є пріоритетними в умовах війни) до перевлаштування фіскальної політики на ліберальний лад та повернення до звичайного стану здійснення податкових, митних та бюджетних завдань, що сприятиме інтенсифікації євроінтеграційних процесів України (насамперед пов'язаних зі вступом до ЄС).

Висновки. Вищевикладене дозволяє констатувати, що в умовах дії режиму воєнного стану в Україні правове забезпечення фіскальної функції держави має здійснюватися у межах особливого (посиленого) формату. Однак, як засвідчує майже трирічний накопичений досвід, у нашій країні стан відповідного забезпечення характеризується своїми змішаними ознаками – звичайного та особливого форматів. Така особливість переважно негативно позначається на повноті та своєчасності реалізації фіскальних завдань держави та суттєвою мірою обмежує використання її можливостей у цій сфері.

Для поліпшення ситуації необхідно за допомогою нових підходів використання існуючого правового потенціалу вжити організаційних заходів, спрямованих на запровадження дієвих механізмів правового забезпечення повного та своєчасного втілення у життя об'єктивно існуючих груп суспільних потреб, пов'язаних із реалізацією фіскальної функції в різних умовах суспільного життя (війни або миру, рецесії чи економічного зростання). Першим та безальтернативним кроком має стати створення універсальної та ефективної за результатами свого функціонування фіскальної моделі України.

Список використаних джерел

1. Носіков Д. М. Сучасна функція сучасної держави: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 20 с.
2. Петришин О. В. та ін. Загальна теорія держави і права : підруч. Харків : Право, 2009. 584 с.
3. Джураєва О. О. Фіскальна функція сучасної держави: загальнотеоретичний аспект. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 17 вер. 2018 р.). Харків : Гельветика, 2018. С. 66–69.
4. Соф'їн М. До проблеми визначення фіскальної політики в Україні в умовах євроінтеграції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 162–166.
5. Крижний А. Зеленський підписав історичне підвищення податків в Україні. *Економічна правда*. URL: <https://epravda.com.ua/finances/zelenskiy-pidpisav-istorichne-pidvishchennya-podatkov-v-ukrajini-800221/>.
6. Петровський Д. Зеленський підписав закон про державний бюджет на 2025 рік. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-derzhavniy-byudzheth-na-2025-rik-12834882.html>.
7. Коробцова Д. В. Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 141–146. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261779/258188>.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Nosikov, D. M. (2016) Suchasna funktsiia suchasnoi derzhavy: teoretyko-pravovyi aspekt [The modern function of the modern state: theoretical and legal aspect] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].
2. Petryshyn, O. V. ta in. (2009) Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law] : pidruch. Kharkiv : Pravo. 584 p. [in Ukr.].
3. Dzhuraieva, O. O. (2018) Fiskalna funktsiia suchasnoi derzhavy: zahalnoteoretychnyi aspekt [The fiscal function of the modern state: general theoretical aspect]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 17 ver. 2018 r.). Kharkiv : Helvetyka, pp. 66–69. [in Ukr.].
4. Sofin, M. (2019) Do problemy vyznachennia fiskalnoi polityky v Ukraini v umovakh yevrointehratsii [To the problem of determining fiscal policy in Ukraine under the conditions of European integration]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 7, pp. 162–166. [in Ukr.].
5. Kryzhnyi, A. Zelenskyi pidpysav istorychne pidvishchennia podatkiv v Ukraini [Zelensky

signed a historic tax increase in Ukraine]. *Ekonomichna pravda*. URL: <https://pravda.com.ua/finances/zelenskiy-pidpisav-istorichne-pidvishchennya-podatkov-v-ukrajini-800221/>. [in Ukr.].

6. Petrovskiy, D. Zelenskiy pidpysav zakon pro derzhavnyi biudzhnet na 2025 rik [Zelensky signed the law on the state budget for 2025]. *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-derzhavnyi-byudzhnet-na-2025-rik-12834882.html>. [in Ukr.].

7. Korobtsova, D. V. (2022) Pravove zabezpechennia finansovoi bezpeky derzhavy v umovakh voiennoho stanu [Legal support for the financial security of the state under martial law]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. № 2, pp. 141–146. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261779/258188>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyi. Formats of legal support for the fiscal function under martial law in Ukraine. The current problem of determining the optimal format of legal support for the fiscal function during martial law in Ukraine is considered.

It is emphasized that the specific development of the economic function is the function of taxation and financial control (fiscal function), aimed at the formation and replenishment of the treasury, primarily the state budget, local budgets, at the expense of all types of taxes, exercising control over the formation, distribution and use of all resources of the country's financial system.

It is noted that the main determinants of the negative impact on the state of legal regulation of the implementation of the fiscal function are: a permanent economic crisis, the manifestations of which were periodically observed in Ukraine in the pre-war period and became even more widespread in the conditions of almost 34 months of martial law; threatening indicators of the shadow economy, which even according to official data have never amounted to less than 30% of the country's GDP; the presence of significant abuses in both the tax and customs spheres, the losses from which could cover the annual deficits of the state budget by more than one tenth of a percent; frequent cases of divergence of actions or even unacceptable competition in terms of its negative consequences when ensuring the legal protection of fiscal relations between existing law enforcement agencies.

It is emphasized that under the conditions of the martial law regime in Ukraine, the legal support of the fiscal function of the state should be carried out within a special (enhanced) format. However, as almost three years of accumulated experience shows, in our country the state of the relevant support is characterized by its mixed features – ordinary and special formats. Such a feature mainly negatively affects the completeness and timeliness of the implementation of the fiscal tasks of the state and significantly limits the use of its capabilities in this area. An acceptable format of legal support of the fiscal function and measures for its corresponding improvement are proposed. The first concerns the formation and implementation of an effective fiscal model. The second is the need to use a fundamentally new approach to the legal support of the fiscal function through the full and timely implementation of the objectively existing social needs associated with it.

Keywords: *format; fiscal function; legal support; martial law; fiscal model.*

УДК 005.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-27

Лариса МАРЦЕНЮК[©]
доктор економічних наук,
професор
(Український державний
університет науки
і технологій,
м. Дніпро, Україна)

Ілля МАХІНЬКО[©]
аспірант
(Український державний
університет науки
і технологій,
м. Дніпро, Україна)

Біджай Кумар КАНДЕЛ[©]
доктор філософії з
менеджменту
(Університет Катманду,
Непал)

УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наголошено, що людський капітал є одним із основних капіталів підприємства, адже саме від компетентностей персоналу більшою мірою залежить ефективність діяльності підприємства. В умовах воєнного стану менеджерам рекомендовано насамперед забезпечити безпеку працівників або шляхом евакуації виробництва та обслуговуючого персоналу, або за допомогою укріплення власних споруд, або скориставшись переведенням частини процесів на дистанційну форму організації роботи. При цьому менеджери повинні вивчити недоліки дистанційної роботи та прийняти заходи щодо недопущення зниження продуктивності праці в онлайн-режимі. Окрему увагу менеджерам рекомендовано присвятити впровадженню гендерної рівності в колективі та відмові від гендерних стереотипів.

Ключові слова: людський капітал, людський потенціал, людські ресурси, гендер, управління людськими ресурсами, управління трудовим колективом в умовах війни.

Постановка проблеми. У процесі свого функціонування суб'єкт господарювання використовує різні види ресурсів, у тому числі й людські. Саме людські ресурси, на наш погляд, займають провідне місце у досягненні успішності або ефективності діяльності підприємства. Менеджери завжди мають приділяти достатньо уваги трудовому потенціалу, а в період воєнного стану особливо, адже структура штату під час воєнних дій внаслідок об'єктивних причин може суттєво змінюватися з одного боку, а з іншого боку, наявний колектив значно (за психологічними особливостями) відрізняється від того, який був у мирні часи, адже погляди працюючих можуть змінюватися, усталені стереотипи – руйнуватися, а члени колективу – не бажати більше планувати своє життя на майбутнє, обираючи стратегію життя «тут і зараз». Все це суттєво відбивається на комунікаціях усередині колективу, як за вертикаллю, так і горизонталлю, та негативно позначається на загальних результатах роботи. Завдання менеджерів – не допустити падіння бойового духу колективу, налаштувати його на

© Л. Марценюк, 2024

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>
rwinform1@ukr.net

© І. Махінко, 2024

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9715-4619>
dp020891miv@gmail.com

© Б.К. Кандел, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3793-2410>
bijaykkandel@gmail.com

позитивне майбутнє, підтримати членів колективу в насущних справах та зорієнтувати кожного працюючого на досягнення спільної мети роботи підприємства – отримання прибутку та власного благополуччя. Зважаючи на те, що сучасні менеджери усіх підприємств усіх форм власності та усіх галузей стикнулися в період воєнного стану з необхідністю здійснення змін в управлінні людськими ресурсами, вважаємо обрану тему для дослідження доволі актуальною та такою, що потребує особливої уваги з боку як науковців, так і практиків, яким прагнуть успішно управляти колективом під час воєнного часу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням управління людськими ресурсами в науковій літературі присвячено багато досліджень. Деякі науковці акцентують увагу на необхідності мотивації персоналу, інші – на підвищенні компетентності кадрів, комусь важливіше встановити гендерний баланс на підприємстві тощо. Впевнені, що всі питання, котрі піднімають для обговорення науковці у своїх статтях, є актуальними та гідними уваги з боку інших науковців та практиків, але вважаємо, що методи управління, зокрема і людськими ресурсами, час від часу потребують коригування, адже внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства змінюється, тож менеджери повинні реагувати на ці зміни та бути гнучкими і вміти адаптувати власні стратегії управління персоналом під ті виклики та реалії, що відбуваються у цей час у цих умовах, тому що, на наш погляд, стратегії управління персоналом в мирний час та у воєнний час відрізняються, адже колектив може поводити себе зовсім по-іншому у кризових умовах, а менеджеру в цих умовах потрібно виявити себе мудрою та толерантною людиною.

Науковці Н. Носань, О. Борисенко, Т. Назаренко акцентують увагу на тому, що людський ресурс є ключовим ресурсом підприємства і в кризовий період, а саме у період воєнного стану, керівництво підприємства повинно забезпечити безпеку персоналу. Якщо є можливість, провести евакуацію виробництва та, відповідно, обслуговуючого персоналу або забезпечити можливість дистанційної роботи [1].

Питанням переваг та недоліків дистанційної роботи управління в науковій літературі присвячено багато досліджень; науковці радять менеджерам більш ретельно контролювати роботу підлеглих, які працюють дистанційно, вводити більше проміжних контролів, адже тільки в такий спосіб можна забезпечити позитивні результати роботи підприємства в кінці звітного періоду.

Автори Л. Марценюк, Г. Гребенюк констатують, що в період коронавірусної кризи та обмеження пересування роботодавці вимушені були ті робочі процеси, котрі можливо, швидко перевести у цифровий чи дистанційний формат [2].

За останні 3–4 роки в Україні підприємства вже доволі вдало організували дистанційну роботу підлеглих, при цьому навіть заощадили певні кошти на витратах, пов'язаних із обслуговуванням інфраструктури перебування працівників на робочому місці.

Ми не є прибічниками дистанційної форми роботи, адже вважаємо, що ніщо не замінить особистого спілкування, що безліч потенційно блискучих ідей можливо, так і залишилися нереалізованими в головах талановитих новаторів, адже в умовах праці онлайн їм нікому було про них вчасно розповісти, проте з огляду на воєнний стан, безперечно, переведення тих робочих процесів, які можливо, в дистанційний формат допомагає забезпечити безпеку працівників та продовжити роботу підприємства якщо не на ту потужність, що спостерігалась у період до пандемії та повномасштабної війни, але хоча б у такому стані, щоб не звільняти основну частину працівників та продовжити забезпечувати клієнтську базу товарами та послугами, до яких вони вже звикли.

Для підвищення компетентності персоналу як у професійному, так і психологічному аспектах менеджерам потрібно приділяти увагу плану розвитку персоналу, передбачаючи та втілюючи заходи підвищення кваліфікації працівників. Такі заходи можуть організовуватися як на базі підприємства, так і фізично за його межами або навіть в онлайн-форматі. Розвивати трудовий потенціал як засіб утримання конкурентоздатності на ринку належає Л. Марценюк у дослідженні «Розвиток трудового потенціалу як основний елемент підвищення ресурсного потенціалу підприємства науковці» [3].

Важливо забезпечувати гендерну рівність в колективі. Саме дотримання принципів гендерної збалансованості дозволить менеджерам побудувати здорову атмосферу в колективі, уникнути гендерних стереотипів та неправильного розподілу

ролей. В останні роки керівники підприємств стали звертати увагу на гендерну рівність, на необхідність дотримання гендерного балансу; на багатьох підприємствах уже існує додаткова звітність, що враховує гендерний розподіл, а також там жінки займають раніше так звані чоловічі посади [4].

В умовах війни гендерні стереотипи зникають ще швидше, аніж у мирний період, адже жінкам доводиться освоювати професії, на яких раніше (до мобілізації) працювали чоловіки, наприклад, багато жінок зараз працює водіями різних транспортних засобів, а також на залізничному транспорті, в системі МВС та в інших сферах, де раніше більшість штату співробітників складали чоловіки.

І хоча досліджень щодо управління персоналом у науковій літературі достатньо, вважаємо, що рекомендації вчених необхідно час від часу доповнювати та видозмінювати залежно від ситуації, в якій опинилися підприємства.

Метою статті є розробка рекомендацій управлінському персоналу стосовно управління людськими ресурсами в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Управлінський персонал зазвичай виконує функцію впливу суб'єкта на об'єкт з метою досягнення цілей, що поставлені перед підприємством в різних часових інтервалах. Окрім базових класичних методів та інструментів впливу управлінського персоналу на підлеглих в умовах воєнного часу, задля підтримки конкурентоспроможності підприємства менеджерам потрібно реалізовувати на практиці реактивні адаптивні стратегії впливу на людський капітал. Необхідно враховувати додаткові умови, в яких опинилося підприємство станом на конкретну дату та мобілізувати заздалегідь визначені (якщо це можливо) ресурси з мінімальними витратами на організацію додаткових заходів впливу на персонал.

Під час дії воєнного стану умови, в яких функціонує підприємство, швидко змінюються, а тому тільки той, хто здатен буде швидше відреагувати, власне, і залишиться на ринку, зможе підтримати свою платоспроможність та не втратити клієнтську базу і широке коло стейкхолдерів.

На наш погляд, менеджери повинні звернути свою увагу при управлінні людськими ресурсами в умовах воєнного стану на два ключових аспекти: по-перше, на матеріальне забезпечення працівників; по-друге, на їх психологічну підтримку. При цьому питання забезпечення безпеки робочого місця є найголовнішим, адже кожна людина потребує безпечних умов роботи, і ці умови їй повинен гарантувати роботодавець. Власники підприємств мають залучати власних та зовнішніх фахівців до моніторингу зовнішнього середовища та прийняття рішення щодо: 1) можливості та доцільності передислокації виробничих потужностей в інший регіон (в такому випадку потрібно пам'ятати, що зберегти штат у повному складі не вдасться, адже у працівників можуть бути об'єктивні причини, що завадять їм переїхати в той регіон, куди буде перенесено виробничі потужності підприємства); 2) укріплення існуючого виробництва в існуючому регіоні; 3) закриття частини потужностей або повного закриття підприємства на невизначений термін; 4) об'єднання з іншими підприємствами заради виживання.

Під матеріальним забезпеченням працівників маємо на увазі збереження тієї їхньої платоспроможності, що була у довоєнний період, із визначенням їхньої реальної купівельної спроможності та недопущенням падіння доходів працівників, адже це може негативно позначитися як на стабільності штату (через велику ймовірність високої плинності кадрів), так і на продуктивності праці (невмотивовані, малозабезпечені працівники можуть шукати додаткові джерела заробітку, а це негативно впливатиме на результати діяльності цього працівника на основному місці роботи). Окрім того, негативний імідж підприємства як роботодавця може швидко розповсюдитися, зокрема за допомогою соціальних мереж, якщо невдоволені працівники заявлятимуть гласно про це. Як варіант, роботодавець може запропонувати працівникові умови роботи в дистанційному форматі або перевести його на скорочену частину ставки з гарантією соціального захисту.

Щодо другого аспекту зазначимо, що саме роботодавець (зважаючи на те, що більшість часу людина проводить на роботі) повинен забезпечити психологічну стабільність персоналу. Необхідно враховувати, що нервова система кожного українця ослаблена, адже люди страждають від страху несподівано померти, від страху втратити своїх рідних у тилу чи на фронті, від розлуки із родичами, які вимушені були виїхати за межі України як біженців. Окрему травму отримали люди, які втратили близьких під час війни, – вони особливо вразливі та потребують додаткової підтримки. Варто виокремити

і таку категорію, як особи, які отримали інвалідність унаслідок воєнних дій і які бажають та мусять адаптуватися до життя та роботи в сучасному суспільстві, що в кожній своїй частині так чи інакше страждає від проявів війни. Особи з обмеженими можливостями, які демобілізувалися внаслідок погіршення здоров'я та повернулися до своїх колективів або працюють у нових, потребують толерантного ставлення та особливої підтримки з боку психологів і колег.

Окремо слід наголосити на необхідності налагодження стійких доброзичливих комунікаційних процесів – інформація стосовно поточної ситуації щодо господарювання та змін повинна бути доступна працівникам, аби вони за необхідності могли вчасно прийняти рішення стосовно свого подальшого працевлаштування (наприклад, вважаємо, якщо менеджменту підприємства стане відомо, що обсяги виробництва доведеться скоротити або навіть зупинити повністю, то колектив повинен про це дізнатися якомога раніше, а не в останній момент, коли персонал підприємства ставлять перед фактом звільнення; громадянам зараз і так достатньо стресових умов, тож згладити їх там, де є можливість, працедавцям просто необхідно); або може скластися інша ситуація, коли топ-менеджменту необхідно буде залучити працівників підприємства до мозкового штурму з пошуку напрямів виходу з кризи, заходів утримання на ринку, утримання конкурентоспроможності підприємства (комунікаційні канали між управлінцями та виконавцями повинні бути чітко налагоджені, працівники підприємства мають володіти достовірною та своєчасною інформацією, адже це сприятиме побудові довіри між роботодавцем і найманими працівниками та врешті-решт позитивно відобразиться на інтегральних результатах діяльності підприємства).

На формуванні позитивної корпоративної культури, атмосфери взаємоповаги, підтримки, співчуття наполягають О. Череп, Ю. Калюжна, Л. Михайліченко [5], і ми з цим згодні, адже від морального стану працівників багато в чому залежить і їхня фізична працездатність та вмотивованість працювати взагалі.

Окрім підлеглих, самі управлінці теж потребують психологічної підтримки, адже їм доводиться приймати не завжди популярні рішення в кризових умовах, наприклад, щодо скорочення персоналу в період воєнного стану, або швидко шукати гідних працівників на вільні вакансії, що з'явилися внаслідок звільнення колишніх працівників через різні обставини. Тому, на наш погляд, топ-менеджерів повинен підтримувати як колектив, зокрема шляхом участі у розробці та втіленні антикризових заходів, так і професійні психологи (послуги психологів можуть бути достатньо коштовними та спричинити незаплановані витрати підприємства, тож пропонуємо керівництву різних галузей та й самих підприємств звернутися за допомогою в цьому питанні до міжнародної спільноти – або щодо безкоштовних консультацій, або стосовно тренінгів та періодичної підтримки психологів онлайн, що фінансуватиметься іноземними партнерами).

Крім того, управлінському персоналу не варто забувати про те, що важливим елементом високої продуктивності праці є мотивація. Саме на необхідності матеріальної та нематеріальної мотивації наголошують науковці В. Котковський, Б. Самородов, А. Чхеайло [6], і ми їх підтримуємо, адже для працівника рівнозначно важливими є і комфортні умови праці (це може бути і дистанційна форма роботи, і гібридна, за якої деякий робочий час людина проводить вдома, а деякий – на роботі), і психологічна підтримка з боку роботодавця.

Висновки. Отже, з-поміж основних рекомендацій управлінському персоналу стосовно управління людськими ресурсами в умовах воєнного стану слід виокремити такі: забезпечення безпеки працівників шляхом евакуації виробництва в безпечні регіони чи укриття (захисту) виробничих потужностей або переведення працівників на дистанційну чи гібридну форму роботи; матеріальне та моральне заохочення; психологічна підтримка, особливо осіб, які втратили рідних на війні або які отримали інвалідність внаслідок воєнних дій; укріплення та підняття корпоративного духу, аби працівник почував себе потрібним та захищеним у конкретному колективі; налагодження стійких комунікацій, залучення підлеглих до розробки та втілення плану антикризових заходів; дотримання гендерного паритету; управління виключно у правовому полі.

Список використаних джерел

1. Носань Н., Борисенко О., Назаренко Т. Антикризове управління та стратегічний розвиток підприємств у період війни. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 68. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-18>.
2. Марценюк Л. В., Гребенюк Г. М. Дистанційна робота як нова реальність трудових відносин.

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 3. С. 135–141.

3. Марценюк Л. В. Розвиток трудового потенціалу як основний елемент підвищення ресурсного потенціалу підприємства. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету.* 2020. № 2 (12). С. 102–107.

4. Марценюк Л. В., Наливайко Л. Р. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право.* 2022. № 1. С. 61–66.

5. Череп О., Калюжна Ю., Михайліченко Л. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-24>.

6. Котковський В., Самородов Б., Чхейло А. Управління людськими ресурсами в умовах війни: мотивація, шляхи і способи ефективного застосування особистісного потенціалу. *Сталій розвиток економіки.* 2024. № 3 (50). С. 228–235.

Надійшла до редакції 03.12.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Nosan, N., Borysenko, O., Nazarenko, T. (2024) Antykryzowe upravlennia ta stratehichniy rozvytok pidpriemstv u period viiny [Anti-crisis management and strategic development of enterprises during the war]. *Ekonomika ta suspilstvo.* Vyp. 68. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-18>. [in Ukr.].

2. Martseniuk, L. V., Hrebeniuk, H. M. (2021) Dystantsiina robota yak nova realiiia trudovykh vidnosyn [Remote work as a new reality of labor relations]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vntrishnikh sprav.* № 3, pp. 135–141. [in Ukr.].

3. Martseniuk, L. V. (2020) Rozvytok trudovoho potentsialu yak osnovnyi element pidvyshchennia resursnoho potentsialu pidpriemstva [Development of labour potential as a main element of increasing the resource potential of the enterprise]. *Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu.* № 2 (12), pp. 102–107. [in Ukr.].

4. Martseniuk, L. V., Nalyvaiko, L. R. (2022) Prava zhinok ta henderna rivnist v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Women's rights and gender equality in Ukraine: problems of theory and practice]. *Pryvatne ta publichne pravo.* № 1, pp. 61–66. [in Ukr.].

5. Cherep, O., Kaliuzhna, Yu., Mykhailichenko, L. (2023) Osoblyvosti upravlinnia personalom v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Peculiarities of personnel management under martial law in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo.* Vyp. 48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-24>. [in Ukr.].

6. Kotkovskiy, V., Samorodov, B., Chkheailo, A. (2024) Upravlinnia liudskymy resursamy v umovakh viiny: motyvatsiia, shliakhy i sposoby efektyvnoho zastosuvannia osobystisnoho potentsialu [Human resource management in wartime: motivation, ways and means of effective application of personal potential]. *Stalyi rozvytok ekonomiky.* № 3 (50), pp. 228–235. [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Illia Makhinko, Bijay Kumar Kandel. Human resources management under marital law. It is emphasized that human capital is one of the main capitals of an enterprise, since it is the competences of personnel that largely determine the efficiency of an enterprise. In martial law, managers are recommended, first of all, to ensure the safety of employees either by evacuating production and service personnel or by strengthening their own facilities, and also, if possible, to transfer some processes to a remote form of work organization. At the same time, managers should study the disadvantages of remote work and take measures to prevent a decrease in labor productivity in online mode. Managers are recommended to pay special attention to the implementation of gender equality in the team, destroying gender stereotypes. Managers should assure employees that any profession is important, regardless of whether a man or a woman performs a specific job.

The authors state that managers must be able to respond quickly to changes in the external environment and to various kinds of crises. To effectively counteract the consequences of crises, managers are recommended to develop an action plan in advance. This plan should include a list of measures with precise instructions on who should act, how they should act, what resources they should attract for their actions, and what deadlines the executor has for implementing the planned measures. It is recommended to apply measures to prevent staff turnover, sharp staff reductions, and to intensify activities to retrain employees in related professions or those for which they have a talent. Personnel training can be carried out both on the basis of the enterprise itself and in an online format or in person at other leading enterprises in the industry in which a particular enterprise operates.

To successfully manage human resources, a manager must offer their own ideas, listen to the ideas of colleagues, and apply the ideas of competitors, if possible.

In conditions of martial law, company management needs to pay special attention to the mental stability of employees, organizing trainings and involving professional psychologists to maintain a healthy spirit in the team.

Keywords: human capital, human potential, human resources, gender, human resource management, management of the labor collective under martial law.

УДК 343.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-28

**Михайло
ПУЗИРЬОВ[©]**
доктор юридичних
наук, старший
дослідник

**Вікторія
ДЗЮБА[©]**
курсант

(Національна академія Національної гвардії України,
м. Харків, Україна)

ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ ТА ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Розкрито феноменологію економічної злочинності в умовах воєнного стану крізь призму загроз національній та державній безпеці України. Визначено сучасні показники економічної злочинності в умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану. З'ясовано криміногенні чинники, здатні детермінувати це суспільно небезпечне явище під час війни та у післявоєнний період. Окреслено перспективи подальших наукових досліджень у межах окресленої проблематики, що будуть спрямовані на розроблення концептуальних підходів до запобігання і протидії економічній злочинності в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.

Ключові слова: національна безпека України; державна безпека; воєнний стан; економічна злочинність; кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності; кримінальні правопорушення, пов'язані з використанням бюджетних коштів; кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; кримінологічна характеристика; детермінанти; запобігання.

Постановка проблеми. Належною мірою впорядкований і такий, що відповідає нормам законодавства, порядок суспільних відносин в економічній сфері є запорукою стабільного розвитку держави, безпеки її громадян, інвестицій в економіку, зростання наповнення фінансовими ресурсами державного бюджету, створення робочих місць, підвищення життєвого рівня населення, та й загалом він створює економічні передумови для побудови громадянського суспільства і правової держави.

І навпаки, порушення процесів сталого розвитку та перебігу суспільних відносин в окреслених сферах призводить до суспільно шкідливих (небезпечних) наслідків, що виявляються в падінні кількісно-якісних показників у різних галузях національної економіки, зменшенні авторитету держави як перед власними громадянами, так і на міжнародному рівні, зниженні життєвого рівня населення, посиленні впливу та захопленні влади олігархічними, організованими злочинними групами, загрожує державному суверенітету.

Крім того, як наголошується у Стратегії національної безпеки України (затвердженій Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020), «непослідовність та незавершеність реформ і корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливають її стале і динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище» [1]. У свою чергу, Стратегія забезпечення державної безпеки (затверджена Указом Президента України

© М. Пузирьов, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7814-9476>

mpuzyrov@gmail.com

© В. Дзюба, 2024

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5319-9484>

vdzuba6@gmail.com

№ 56/2022 від 16.02.2022) до об'єктів забезпечення державної безпеки відносить у тому числі й економічний потенціал, а при характеристиці сучасного безпекового середовища та загроз державній безпеці в цьому програмному документі підкреслюється, що «олігархічними колами встановлено контроль над стратегічними підприємствами та галузями національної економіки, у тому числі через вплив на політичні інститути та процеси» [2].

За таких обставин значну суспільну небезпеку і загрозу національній та державній безпеці України, особливо в умовах воєнного стану, становлять вияви економічної злочинності, не позбавленої, зокрема, й корупційної складової.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблематику економічної злочинності у своїх дослідженнях порушували такі вчені, як: С. Баліна, І. Богатирьов, С. Боровікова, В. Голіна, Б. Головкін, О. Джу́жа, В. Дрьомін, А. Закалюк, А. Запотоцький, О. Кальман, В. Коваленко, О. Колб, О. Користін, О. Крижановський, О. Литвинов, Т. Мельничук, П. Михайленко, Я. Монастирський, О. Ніпіаліді, В. Черней, С. Чернявський, В. Шакун, К. Юртаєва, С. Якімова та ін. Дослідженням економічної злочинності як загрози національній, державній та економічній безпеці України займалися такі вітчизняні вчені, як: Д. Грицишен, Г. Дарнопих, А. Дикий, С. Лисак, Л. Парфентій, І. Супрунова та ін.

Проте соціально-економічні та інші зміни в державі, зумовлені збройною агресією РФ та введенням в Україні воєнного стану, мали негативний вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, його економічний розвиток, детермінувавши кількісно-якісні зміни як у загальній злочинності, так і в економічній зокрема. Це потребує відповідного кримінологічного аналізу з подальшим виробленням науково обґрунтованих шляхів запобігання і протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Мета статті полягає у визначенні сучасних показників економічної злочинності в умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану та з'ясуванні криміногенних чинників, здатних детермінувати це суспільно небезпечне явище під час війни та у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що на виконання п. 66 Стратегії національної безпеки України розроблена і затверджена Указом Президента України від 11.08.2021 № 347/2021 Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року [3]. Проте у зазначеному нормативно-правовому акті стратегічного планування не визначено ні кримінальних загроз економічного характеру, ні заходів запобігання, протидії та кримінально-правового реагування на такі загрози. З-поміж іншого це зумовлено тією обставиною, що поняття «економічні кримінальні правопорушення», «економічна злочинність» є доктринальними, адже Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить відповідного розділу, що визначав би перелік економічних кримінальних правопорушень, натомість криміналізуючи кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (розділ VII), кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII) та ін. [4].

У цьому контексті ускладнюється і отримання кількісно-якісних показників економічної злочинності, адже в Україні на сьогодні відсутня єдина статистична звітність щодо вчинених економічних кримінальних правопорушень, сукупність яких утворює економічну злочинність. Наявна система обліку кримінальних правопорушень та сформовані на її підставі загальнодержавні звіти про кримінальні правопорушення за відповідні періоди (місяці, роки) ґрунтуються на архітектоніці закону України про кримінальну відповідальність. Тому статистика економічної злочинності вибудовується з огляду на статистичні показники певних груп кримінальних правопорушень згідно зі структурою Особливої частини КК України.

Так, за даними Офісу Генерального прокурора, одне з провідних місць за кількісними показниками (і провідне за критерієм галузевої приналежності) у структурі економічної злочинності посідають кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, кількість яких протягом останніх трьох років є відносно стабільною і такою, що має тенденцію до збільшення, а саме: 2022 р. обліковано 3414 кримінальних правопорушень, 2023 р. – 4840, протягом січня-серпня 2024 р. – 3734 (при показнику 3436 кримінальних правопорушень за аналогічний період 2023 р.) [5].

За результатами цього дослідження можемо виділити такі тенденції у стані економічної злочинності в частині вчинених кримінальних правопорушень у сфері

господарської діяльності за період дії в Україні правового режиму воєнного стану.

По-перше, це криміналізація незаконного використання гуманітарної допомоги (ст. 201-2 КК України) на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» від 24.03.2022 [6] і стала тенденція до зменшення кількості таких випадків, що пов'язане в тому числі з резонансними випадками притягнення винних до відповідальності й активізацією діяльності органів правопорядку щодо запобігання та протидії цьому кримінальному правопорушенню. Так, 2022 р. обліковано 384 кримінальні правопорушення за ст. 201-2 КК України, 2023 р. – 189, протягом січня-серпня 2024 р. – 86 (при показнику 192 кримінальні правопорушення за аналогічний період 2023 р.) [5].

По-друге, це виявлення та облік (порівняно з попередніми роками, на чому наголошували вчені-кримінологи [7, с. 111]) кримінальних правопорушень, передбачених ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» (2022 р. – 3 кримінальні правопорушення, 2023 р. – 12, січень-серпень 2024 р. – 6) [5]. Натомість в аналізований період майже повністю відсутні факти виявлення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 211 КК України «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону» (2022 р. – 0 кримінальних правопорушень, 2023 р. – 1, січень-серпень 2024 р. – 0) [5]. Такі тенденції, з одного боку, можуть вказувати на латентність відповідних кримінальних правопорушень, а з іншого – на вибірковість дій уповноважених суб'єктів (зокрема Бюро економічної безпеки України, Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України) у протидії вказаним кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності.

По-третє, серед тенденцій економічної злочинності в умовах воєнного стану відмічається збільшення кількості облікованих випадків легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Зокрема, 2022 р. обліковано 437 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209 КК України, 2023 р. – 969, протягом січня-серпня 2024 р. – 785 (при показнику 684 кримінальні правопорушення за аналогічний період 2023 р.) [5].

Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 визначено правовий механізм запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [8].

По-четверте, це тенденція сталого вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)». Так, 2022 р. обліковано 390 кримінальних правопорушень за ст. 212 КК України, 2023 р. – 914, протягом січня-серпня 2024 р. – 634 (при показнику 566 кримінальних правопорушень за аналогічний період 2023 р.) [5]. Зазначена тенденція дуже тісно корелює з таким показником, як «ціна злочинності». За даними офіційної статистики, за період 2022 р. – серпень 2024 р. сума несплачених податків, зборів та інших обов'язкових платежів становила: 2022 р. – 1,78 млрд грн., 2023 р. – 1,05 млрд грн., протягом січня-серпня 2024 р. – 2,88 млрд грн. (при показнику 645 млн грн. за аналогічний період 2023 р.) [5].

По-п'яте, за період 2022 р. – серпень 2024 р. збільшилася кількість кримінальних правопорушень, вчинених на підприємствах, в установах, організаціях, за видами економічної діяльності (в тому числі й у сфері оборони). Зокрема, 2022 р. обліковано 35 471 кримінальне правопорушення (з них 2573 – у сфері оборони), 2023 р. – 51 655 (у сфері оборони – 7040), протягом січня-серпня 2024 р. – 36 486 (у сфері оборони – 5159) (при показнику 37 153 кримінальні правопорушення (у сфері оборони – 4318) за аналогічний період 2023 р.). Як свідчать дані офіційної статистики, частка кримінальних правопорушень, вчинених у сфері оборони (у структурі кримінальних правопорушень за видами економічної діяльності), протягом останніх трьох років зросла з 7,3 % у 2022 р. до 13,6 % у 2023 р. та 14,1 % у 2024 р. [9]. Такий стан справ не може не викликати занепокоєння, адже збільшення кримінальних правопорушень, вчинених у сфері оборони, становить особливу загрозу для національної безпеки України в умовах воєнного стану.

По-шосте, це кримінологічна потреба в реагуванні на загрози національній безпеці з боку нових форм вияву економічної злочинності в умовах воєнного стану, а

також на «нові схеми» вчинення кримінальних правопорушень та зрощення економічної, корупційної й організованої злочинності. Зокрема, російсько-українська війна зумовила, з одного боку, виділення великих сум на розвиток і відновлення України за наслідками воєнних (бойових) дій на території України [10], а з іншого – розкрадання виділених коштів, гуманітарної допомоги тощо [11].

Сучасна економічна злочинність в Україні в умовах воєнного стану має низку загальних та спеціальних детермінант. Зокрема, загальні детермінанти (як-от негативні тенденції в економічній, соціальній і політичній сферах) посилюються кризовими процесами, зумовленими збройною агресією РФ проти України, що безпосередньо впливають на сферу національної економіки і можуть детермінувати економічну й інші види злочинності. До таких криміногенних чинників в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, зокрема, належать:

1) загибель та поранення значної кількості військовослужбовців та цивільних громадян України, що негативним чином позначається на демографічній ситуації, «людському капіталі» держави, що виступає одним із базисів сталого розвитку національної економіки;

2) тимчасова втрата контролю за окремими територіями в результаті окупації їх ворогом, що призведе (як під час війни, так й у післявоєнний період) до несприятливої соціально-економічної ситуації, а також із високою ймовірністю – до їх суттєвого відставання від інших регіонів держави за низкою економічних показників;

3) значні економічні втрати та збитки, зумовлені руйнуванням та пошкодженням великої кількості об'єктів інфраструктури, будівель, споруд тощо. Як наслідок – суттєве погіршення, а подекуди й занепад соціально-економічної ситуації в низці територіальних громад та регіонів, що матиме істотний криміногенний вплив на локальному, регіональному та державному рівнях;

4) у підсумку – значне падіння національної економіки. За такого стану справ буде знижена «прозорість» здійснення відповідних господарських процедур, що полегшить вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем тощо;

5) підвищення рівня тіньової економічної діяльності (тіньової економіки) за рахунок збільшення в умовах воєнного стану (та, прогнозовано, у післявоєнний період) кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із: незаконним обігом зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів; виготовленням нелегальної (підробленої) продукції (алкогольних напоїв, тютюнових виробів тощо) та ін.

Розуміємо, що це не вичерпний перелік криміногенних чинників в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, здатних детермінувати економічну й інші види злочинності в Україні. До інших (зумовлених війною) детермінантів, за результатами проведеного дослідження, можна віднести такі, як: зростання рівня безробіття; зменшення рівня матеріального забезпечення населення; зростання внутрішньої та зовнішньої міграції, котрі мають у переважній більшості вимушений характер; кризові процеси в сімейній (домашній) сфері; травмування суспільства війною загалом та посттравматичний стресовий розлад у значної частини населення зокрема, викликаний веденням на території України воєнних (бойових) дій та участю значної частини громадян (як військовослужбовців, так і цивільних осіб) у захисті України.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило виявити такі тенденції у стані економічної злочинності в Україні в умовах воєнного стану (період 2022 р. – серпень 2024 р.): 1) криміналізація незаконного використання гуманітарної допомоги (ст. 201-2 КК України) і стала тенденція до його зменшення, що пов'язане в тому числі з резонансними випадками притягнення винних до відповідальності й активізацією діяльності органів правопорядку щодо запобігання та протидії цьому кримінальному правопорушенню; 2) виявлення та облік (порівняно з попередніми роками) кримінальних правопорушень, передбачених ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»; 3) збільшення кількості облікованих випадків легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом; 4) стале вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»;

5) збільшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених на підприємствах, в установах, організаціях, за видами економічної діяльності (в тому числі й у сфері оборони); 6) кримінологічна потреба в реагуванні на загрози національній безпеці з боку нових форм вияву економічної злочинності в умовах воєнного стану, а також на «нові схеми» вчинення кримінальних правопорушень та зрощення економічної, корупційної й організованої злочинності.

У свою чергу, до криміногенних чинників, здатних детермінувати економічну й інші види злочинності в Україні під час війни та у післявоєнний період, належать такі: 1) загибель та поранення значної кількості військовослужбовців та цивільних громадян України; 2) тимчасова втрата контролю за окремими територіями та результатами окупації їх ворогом; 3) значні економічні втрати та збитки, зумовлені руйнуванням та пошкодженням великої кількості об'єктів інфраструктури, будівель, споруд тощо; 4) значне падіння національної економіки; 5) підвищення рівня тіньової економічної діяльності (тіньової економіки); 6) зростання рівня безробіття; 7) зменшення рівня матеріального забезпечення населення; 8) зростання внутрішньої та зовнішньої міграції; 9) кризові процеси в сімейній (домашній) сфері; 10) травмування суспільства війною загалом та посттравматичний стресовий розлад у значної частини населення зокрема тощо.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на розроблення концептуальних підходів до запобігання і протидії економічній злочинності в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5>.
7. Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 109–119.
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.
9. Про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, в установах, організаціях, за видами економічної діяльності. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-kriminalni-pravoporushennya-vchineni-na-pidpriyemstvakh-v-ustanovah-organizaciyah-za-vidami-ekonomichnoyi-diyalnosti-2>.
10. Світовий банк виділив 1,5 млрд доларів на розвиток і відновлення України. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-svitovyy-bank-ukrayina-pozyka/32878663.html>.
11. Розкрадання гуманітарної допомоги в Україні. Хто, як і чому це робить? *BBC NEWS УКРАЇНА*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61584802>.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>. [in Ukr.].
2. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku «Pro Stratehiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky» [On the decision of the National Security and Defense

Council of Ukraine dated December 30, 2021 «On the Strategy for Ensuring State Security»] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 16.02.2022 № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>. [in Ukr.].

3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku «Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 11, 2021 «On the Strategy for the Economic Security of Ukraine for the Period Until 2025»] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>. [in Ukr.].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

5. Pro zareistrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultaty-yikh-dosudovoho-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonne vykorystannia humanitarnoi dopomohy [On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding liability for the illegal use of humanitarian aid] : Zakon Ukrainy vid 24.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5>. [in Ukr.].

7. Yurtaieva, K. V. (2018) Suchasni tendentsii ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini [Current trends in economic crime in Ukraine]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 2, pp. 109–119. [in Ukr.].

8. Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia [On prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of the proliferation of weapons of mass destruction] : Zakon Ukrainy vid 06.12.2019. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2020. № 25. St. 171. [in Ukr.].

9. Pro kryminalni pravoporushennia, vchyneni na pidpriemstvakh, v ustanovakh, orhanizatsiiakh, za vydamy ekonomichnoi diialnosti [On criminal offenses committed at enterprises, institutions, organizations, by type of economic activity]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-kryminalni-pravoporushennia-vchyneni-na-pidpriemstvakh-v-ustanovakh-organizatsiyah-za-vidami-ekonomichnoyi-diialnosti-2>. [in Ukr.].

10. Svitovyi bank vydilyv 1,5 mlrd dolariv na rozvytok i vidnovlennia Ukrainy [The World Bank has allocated \$1.5 billion for the development and restoration of Ukraine]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-svitovyy-bank-ukrayina-pozyka/32878663.html>. [in Ukr.].

11. Rozkradannia humanitarnoi dopomohy v Ukraini. Khto, yak i chomu tse robyt? [Theft of humanitarian aid in Ukraine. Who does it, how and why?]. *BBC NEWS UKRAINE*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61584802>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykhailo Puzyrov, Viktoriia Dziuba. Economic crime under martial law as a threat to national and state security of Ukraine. The article reveals the phenomenology of economic criminality under martial law through the prism of threats to the national and state security of Ukraine.

Modern indicators of economic criminality under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine have been determined, namely: 1) criminalization of the illegal use of humanitarian aid (Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine) and a trend towards its reduction, which is connected, among other things, with high-profile cases of bringing the guilty to justice and the activation of law enforcement agencies to prevent and counter this criminal offense; 2) detection and accounting (compared to previous years) of criminal offenses provided for in Art. 210 of the Criminal Code of Ukraine «Inappropriate use of budget funds, implementation of budget expenditures or provision of loans from the budget without established budget allocations or exceeding them»; 3) an increase in the number of registered cases of legalization (laundering) of property obtained through crime; 4) constant commission of criminal offenses provided for in Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine «Evasion of payment of taxes, fees (mandatory payments)»; 5) increase in the number of criminal offenses committed at enterprises, institutions, organizations, by types of economic activity (including in the field of defense); 6) criminological need to respond to threats to national security from new forms of manifestation of economic criminality under martial law conditions, as well as to «new schemes» of committing criminal offenses and the growth of economic, corruption and organized criminality.

Criminogenic factors capable of determining economic and other types of criminality in Ukraine during the war and in the post-war period have been identified, which include: 1) the death and injury of a significant number of servicemen and civilians of Ukraine; 2) temporary loss of control over certain territories as a result of their occupation by the enemy; 3) large economic losses and damages caused by the destruction and damage of a large number of infrastructure objects, buildings, structures, etc.; 4) significant decline of the national economy; 5) increasing the level of shadow economic activity (shadow economy); 6) increase in the level of unemployment; 7) decrease in the level of material support of the population; 8) growth of internal and external migration; 9) crisis processes in the family (home) sphere; 10) traumatization of society by war in general and post-traumatic stress disorder in a large part of the

population in particular, etc.

The prospects of further scientific research in this direction are outlined, which will be aimed at developing conceptual approaches to the prevention and counteraction of economic criminality in Ukraine under martial law and in the post-war period.

Keywords: *national security of Ukraine, state security, martial law, economic criminality, criminal offenses in the field of economic activity, criminal offenses related to the use of budget funds, criminal offenses in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services, criminological characteristics, determinants, prevention.*

UDC 343.97

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-29

Eduard RYZHKOV[©]
Ph.D. in Law, Professor
(Dnipro State University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

COUNTERING CORRUPTION IN UKRAINE IN THE FIELD OF INFORMATIZATION UNDER MARTIAL LAW

Едуард Рижков. ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ У СФЕРІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. Досліджено актуальні проблеми протидії корупції у сфері інформаційної безпеки України в умовах воєнного стану.

Наголошено, що корупційні прояви в цьому секторі становлять загрозу не лише для ефективності функціонування державних інституцій, а й для національної безпеки загалом.

Вивчено ключові причини корупційних ризиків, що обумовлюють негативні наслідки, зокрема витоки критично важливої інформації, компрометацію державних реєстрів і зниження обороноздатності.

Особливу увагу приділено аналізу конкретних прикладів корупційних діянь у секторі інформаційної безпеки та викликів, пов'язаних зі впровадженням сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, як дієвого інструменту для боротьби з корупцією.

Акцентовано, що корупційні прояви в інформаційній сфері є критично небезпечними для функціонування державних інституцій та обороноздатності України, особливо в умовах воєнного стану. Такі діяння підривають довіру суспільства до державного управління, знижують ефективність роботи силових структур та можуть призводити до витоків стратегічно важливих даних.

Запропоновано комплекс заходів для мінімізації корупційних ризиків, як-от посилення правових санкцій, оптимізація функцій державних інституцій, розвиток міжнародної співпраці та запровадження технологій автоматизації.

Штучний інтелект та автоматизовані системи розглядаються як важливі інструменти мінімізації корупційних ризиків. Їх використання дозволить підвищити прозорість процесів, знизити ризики незаконного втручання та оптимізувати функціонування державного апарату.

Зроблено висновок, що ефективна протидія корупції в інформаційній сфері є невід'ємною складовою збереження національної безпеки та суверенітету України.

Ключові слова: *корупція, сектор безпеки і оборони, кібербезпека, інформаційні технології, штучний інтелект, воєнний стан, IT-сфера, IT-коаліція.*

Relevance of the study. In Ukraine, as in many other countries, the functioning of state institutions responsible for information security is accompanied by corruption risks and negative manifestations. Corruption in this area not only undermines the efficiency of these structures but also poses significant threats to national security, especially during armed conflict. These negative phenomena require not only prompt responses from state authorities but also active public involvement in exposing, preventing, and combating corruption.

One of the key factors in ensuring the effectiveness of Ukraine's multi-tiered and complex information security management system is a comprehensive approach to minimizing

corruption risks. This involves the clear identification, prevention, and eradication of corrupt practices within the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Armed Forces of Ukraine, and other military formations and law enforcement agencies stipulated by the current legislation.

During martial law, when Ukrainian society has united to defend the country's territorial integrity and sovereignty, the fight against all forms of corruption in governance and national security systems becomes critically important. Particular emphasis must be placed on eradicating corrupt practices among leadership, military personnel, and law enforcement officers, as these structures ensure the country's defense capability and the stability of public institutions. Achieving this task is not only a component of national security strategy but also a guarantee of public trust in state governance and the effective functioning of the defense sector.

Well-documented cases of corruption in the country's information sector during martial law highlight the significant impact of such illegal actions on the nation's defense capability due to their societal danger.

Therefore, combating corruption in Ukraine's information security sector should become a priority area of state policy. This policy should involve scientifically grounded approaches, the implementation of information and technological innovations, active interagency cooperation, and public participation to achieve a high level of security and defense capability.

Recent publications review. The issue of combating corruption in the field of informatization under martial law is addressed in Ukrainian scientific literature in a limited and fragmented manner. In most cases, the legal aspects of anti-corruption efforts within law enforcement, the Armed Forces, the Security Service of Ukraine, the State Service of Special Communications and Information Protection, and other security and defense sector entities are only part of broader studies on national anti-corruption policy.

The topic of corruption in Ukraine has been explored in the works of scholars such as V. Averyanov, O. Bandurka, L. Zubkova, R. Kalyuzhny, Yu. Kovbasyuk, M. Kravchuk, I. Lavriv, M. Melnyk, A. Movchan, A. Moshnin, A. Novak, Ye. Pashchenko, S. Rohulsky, V. Fedorenko, M. Chaly, and others.

At the same time, the search for the causes of corruption in Ukraine's informatization sector under martial law requires separate scientific investigation.

The article's objective is to study the causes of corruption in Ukraine's informatization sector under martial law and to identify measures to counter it.

The article continues with detailed descriptions of: Legislative frameworks such as Ukraine's "Law on the Basics of Cybersecurity"; Critical issues specific to the IT sector, including restricted access classifications and state monopolization; Real-world examples of corruption cases and their consequences; Proposed solutions, including leveraging artificial intelligence and international collaboration to combat corruption.

The conclusion emphasizes the urgent need for systemic measures to combat corruption in Ukraine's information sphere, particularly during wartime, to safeguard national security and sovereignty.

Discussion. Ukraine's information sphere, according to current legislation, specifically the Law of Ukraine "On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine," is recognized as a priority area for state protection [1]. This sector is critically important due to several factors:

- the sensitivity of information containing data about citizens and the management of critical infrastructure;
- the significant volume of financial and material resources involved in its operation;
- the high level of responsibility required from users of information systems, which imposes special requirements on them.

For these reasons, the IT sphere is additionally protected by classifications of restricted access and confidentiality, given the nature of the information it processes. It has a limited circle of users, which, in turn, imposes specific restrictions on these individuals, including additional requirements.

The information sector is effectively under state monopoly, necessitating enhanced accountability for officials. Given the limited public oversight of this sphere, their level of responsibility before the law must be unconditional.

The international and domestic experience since 2014, supplemented by analytical insights into contemporary challenges, demonstrates that during martial law, corruption risks in the information sector can lead to severe societal consequences. These include: A decline in the

country's defense capability, particularly due to leaks of strategically important data; Reduced efficiency of key state institutions such as the Armed Forces of Ukraine, law enforcement agencies, and critical infrastructure facilities; The compromise of state registries and the banking system, posing threats to economic stability; The vulnerability of citizens due to data breaches, which can be exploited by adversaries for manipulation and destabilization.

Over the decade of Russian military aggression against Ukraine, the frequency of corruption cases in the security and defense sectors has shown a growing trend.

According to A. Moshnin, the general causes of increasing corruption in Ukraine include inefficient management, legislative deficiencies, societal moral decay, the rise of new moral values centered on personal success and enrichment, and the inefficiency of most state institutions [2, p. 107].

Corruption in the information sphere, as revealed through law enforcement investigations, reports by civil society organizations, journalists, and international partners, reflects a persistent negative situation marked by repeated illegal practices.

During martial law, this situation creates additional risks to national security and defense, beyond undermining the fundamental societal relations protected by law in the realm of public order.

Analysis of Key Examples of Corruption. The analysis of known corruption cases highlights the significant vulnerability of the information sector in the security and defense domains. Key incidents include:

1. The organization of a criminal group by a former head of the IT Department of the Ministry of Internal Affairs, involving the illegal use of information from the National Police's Information and Communication System Portal [3].
2. Embezzlement of budgetary funds by leaders of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine through criminal schemes [4].
3. The scandal surrounding the illegal enrichment of the Head of the Counterintelligence Protection Department in the Information Security Sector of the Security Service of Ukraine, which led to his dismissal [5].
4. Data leaks from the "Diia" application [6], the lack of public dialogue on this issue, and the failure to hold individuals accountable even after the acknowledgment of this fact by U.S. judicial authorities [7].
5. The absence of public accountability for individuals responsible for the inadequate protection of information in state registries, with breaches, damage, and destruction occurring following enemy cyberattacks in late 2024 [8].
6. Lobbying of legislative initiatives to strengthen the influence of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine in the information security sector, despite corruption scandals [9].
7. Exposure of a series of abuses in the implementation of information policies by a former Deputy Minister of Defense of Ukraine [10].

A common feature of these offenses is the conducive environment for their commission and the lack of enforcement of the principle of inevitable punishment for the perpetrators.

It is likely that the situation would improve if the proposal voiced by legal experts and society were implemented—corruption during martial law should be equated with acts of treason or, at the very least, collaboration with the enemy.

We support the view of Ye. M. Pashchenko and M. H. Chaly that there is a need to ensure full implementation of the principle of inevitability of punishment for individuals in uniform who commit acts of corruption [11, p. 216].

In any case, it is evident that during wartime, applying measures designed for peacetime to officials whose activities exhibit signs of corruption is insufficiently effective. This is especially critical for individuals involved in corrupt activities in the information sector, which, as previously noted, is highly vulnerable and has the potential to result in societal harm of a more destructive nature, up to and including the loss of statehood and sovereignty.

Under martial law, corruption in some cases is closely linked to treason or facilitates it in the most direct manner, given favorable conditions and prerequisites.

From our perspective, based on the moral and legal principles developed by humanity at the start of the 21st century, corruption by public officials in a country under martial law reflects a profoundly deficient level of personal awareness and legal consciousness. Such individuals should be stripped of their authority and punished in the most appropriate manner available in the state, taking into account the potentially dangerous societal consequences of their

actions.

A real alternative to subjective thinking and improper actions by individuals prone to corruption lies in artificial intelligence (AI) and machine learning tools, which are inherently the most effective instruments in the field of information technology.

Although AI technology still lacks clear legal regulation, Ukraine has already made initial steps toward its development [12, p. 123]. For instance, in 2020, Ukraine adopted the Concept for the Development of Artificial Intelligence, which outlines the main directions for its advancement in the country [13].

In any case, given the shortage of state resources caused by the war, AI represents perhaps the only truly effective tool capable of compensating for this factor and positively influencing the country's recovery during and after the war.

Moreover, artificial intelligence can be successfully utilized as an analytical tool for solving criminal offenses, including corruption-related crimes [14, p. 38].

Thus, what measures can a society under martial law take to combat corruption in the IT sector? In our opinion, the necessary measures should include the following:

1. Equate the qualifying characteristics of corruption crimes to those of treason during martial law, or expand the qualifying features of corruption offenses to allow for stricter sanctions.
2. Develop international cooperation through the creation of IT coalitions analogous to "Ramstein," uniting international partners in combating cyber threats and corruption in the information sphere.
3. Prevent the establishment of structures within the public sector that exhibit monopolistic influence on the IT services market or in performing state information functions.
4. Optimize the functions of public institutions by transferring non-core financial and economic functions to the private sector under strict regulation and supervision.
5. Legally oppose lobbying efforts aimed at introducing legislation to advance corrupt interests and monopolistic influence in IT-related societal relations.
6. Consider the possibility of introducing artificial intelligence in the informatization sphere at the level of state policy formation and implementation. Minimize the human factor in automation processes to optimize and enhance efficiency.

Conclusions. The main causes of corruption in the information sphere include the low accountability of officials, limited public oversight, legislative inefficiencies, and management shortcomings. Corruption is further exacerbated by monopolistic practices in the information security sector and inadequate anti-corruption mechanisms.

Corruption in the information sector during wartime acts as a catalyst for risks to national security and sovereignty. Implementing a systemic approach to combating such manifestations, including strengthening accountability, fostering international cooperation, and enhancing public oversight, is critically important for maintaining state stability.

The analysis of corruption causes and consequences during wartime requires further scientific research, particularly regarding the integration of advanced technologies into the national security domain. Strengthening legislation aimed at increasing accountability for corruption crimes is also a vital direction.

Combating corruption in the information sphere under martial law is not only a challenge but an essential condition for ensuring Ukraine's national security, territorial integrity, and sovereignty. A comprehensive approach encompassing legal, organizational, and technological measures is necessary to ensure the state's resilience against internal and external threats.

Список використаних джерел

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05 жовтня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
2. Мошнін А. Корупція у сучасній Україні: стан та напрями протидії. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 2 (62). С. 106–110. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-16](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-16).
3. Поліція затримала групу осіб на чолі з колишнім посадовцем НПУ за несанкціоноване використання службової інформації. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: https://mvs.gov.ua/press-center/news/Policiya_zatrimala_grupu_osib_na_choli_z_kolishnim_posadovcem_NPU_za_nesankcionovane_vikoristannya_sluzhbovoi_informacii__18445.
4. Жирій К. Уряд звільнив голову Держспецзв'язку та його заступника через корупцію. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/society/uryad-zvilniv-golovu-derzhspezczy-yazku-ta-yogo->

zastupnika-cherez-korupciyu-12461352.html.

5. Буняк В. Президент звільнив Іллію Вітюка з посади керівника Департаменту кібербезпеки. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/226230/2024-05-01-prezydent-zvilnyv-illyu-vityuka-z-posady-kerivnyka-departamentu-kiberbezpeky/>.

6. У комітеті Ради хочуть покликати міністра Федорова на засідання через можливий витік даних із Дії. *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/vitik-danih-diya-komitet-radi-hoche-poklikati-fedorova-na-zasidannya-50431845.html>.

7. За що американці засудили Дію. *Еспресо*. URL: <https://espreso.tv/poglyad-za-shcho-amerikantsi-zasudili-diyu>.

8. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо невідкладних заходів посилення спроможностей із кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури від 29.09.2022 № 8087. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40553>.

9. Дейнега В. Корупція в Держспецзв'язку. *Останній bastion*. URL: https://bastion.tv/korupciya-v-derzhspetsv-yazku_n59118.

10. Про корупцію у Держспецзв'язку та на проекті «Армія дронів». Обговорюємо пост Віталія Дейнеги. *DOU.ua*. URL: <https://dou.ua/forums/topic/46312/>.

11. Пашенко Є. М., Чалий М. Г. Організаційно-правові засади протидії корупції в секторі безпеки і оборони України на відомчому рівні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Вип. 4. Ч. 3. С. 213–216. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.35>.

12. Рижков Е. В., Синиціна Ю. П., Прокопов С. О. та ін. Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності : навч. посібник. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 181 с.

13. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

14. Рижков Е. В., Писаренко Н. Ю. Штучний інтелект як аналітичний інструмент для розкриття кримінальних правопорушень. *Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС технічними засобами в умовах воєнного стану : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 квіт. 2024 р.)*. Київ : ДНДІ МВС, 2024. С. 38–39.

Надійшла до редакції 26.11.2024

Прийнято до опублікування 02.12.2024

References

1. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [On the basic principles of ensuring cybersecurity in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05 zhovtnia 2017 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. [in Ukr.].

2. Moshnin, A. (2022) Koruptsiia u suchasni Ukraini: stan ta napriamy protydyi [Corruption in modern Ukraine: the state and directions of counteraction]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*. № 2 (62), pp. 106–110. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-16](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-16). [in Ukr.].

3. Politsiia zatrymala hrupu osib na choli z kolyshnim posadovtsem NPU za nesanktsionovane vykorystannia sluzhbovoi informatsii [Police detained a group of people led by a former NPU official for unauthorized use of official information]. *Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy*. URL: https://mvs.gov.ua/press-center/news/Policiya_zatrymala_grupu_osib_na_choli_z_kolishnim_posadovcem_NPU_za_nesankcionovane_vikorisannya_sluzhbovoi_informatsii_18445. [in Ukr.].

4. Zhyrii, K. Uriad zvilnyv holovu Derzhspetsv-yazku ta yoho zastupnyka cherez koruptsiyu [Government dismissed the head of the State Special Communications Service and his deputy due to corruption]. *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/society/uryad-zvilniv-golovu-derzhspetsv-yazku-ta-yogo-zastupnika-cherez-korupciyu-12461352.html>. [in Ukr.].

5. Buniak, V. Prezydent zvilnyv Illiu Vityuka z posady kerivnyka Departamentu kiberbezpeky [The President dismissed Ilya Vityuk from the post of head of the Cybersecurity Department]. *Detektor media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/226230/2024-05-01-prezydent-zvilnyv-illyu-vityuka-z-posady-kerivnyka-departamentu-kiberbezpeky/>. [in Ukr.].

6. U komiteti Rady khochut poklykaty ministra Fedorova na zasidannya cherez mozhlyvyi vytyk danykh iz Diu [The Rada committee wants to summon Minister Fedorov to a meeting due to a possible data leak from Diya]. *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/vitik-danih-diya-komitet-radi-hoche-poklikati-fedorova-na-zasidannya-50431845.html>. [in Ukr.].

7. Za shcho amerykantsi zasudyly Diiu [What the Americans condemned Diya for]. *Espresso*. URL: <https://espreso.tv/poglyad-za-shcho-amerikantsi-zasudili-diyu>. [in Ukr.].

8. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo nevidkladnykh zakhodiv posylennia spromozhnosti iz kiberzakhystu derzhavnykh informatsiinykh resursiv ta obektiv krytychnoi informatsiinoi infrastruktury [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Urgent Measures to Strengthen Cybersecurity Capabilities of State Information Resources and Critical Information Infrastructure Facilities] vid 29.09.2022 № 8087. URL: <https://itd.rada.gov.ua/>

billInfo/Bills/Card/40553. [in Ukr.].

9. Deineha, V. Koruptsiia v Derzhspetsv'iazku [Corruption in the State Special Communications Service]. *Ostannii bastion*. URL: https://bastion.tv/korupciya-v-derzhspecv'iazku_n59118. [in Ukr.].

10. Pro koruptsiuu u Derzhspetsv'iazku ta na proiekti «Armiia droniv». Obhovoriuiemo post Vitaliia Deinehy [About corruption in the State Service for Special Communications and the «Army of Drones» project]. *DOU.ua*. URL: <https://dou.ua/forums/topic/46312/>. [in Ukr.].

11. Pashchenko, Ye. M., Chalyi, M. H. (2022) Orhanizatsiino-pravovi zasady protydii koruptsii v sektori bezpeky i borony Ukrainy na vidomchomu rivni [Organizational and legal principles of combating corruption in the security and defense sector of Ukraine at the departmental level]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. Vyp. 4. Ch. 3, pp. 213–216. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.35>. [in Ukr.].

12. Ryzhkov, E. V., Synytsina, Yu. P., Prokopov, S. O. ta in. (2024) Informatsiino-analitychne zabezpechennia pravookhoronnoi diialnosti [Information and analytical support of law enforcement activities] : navch. posibnyk. Dnipro : Dnipro. derzh. un-t vnutr. sprav. 181 p. [in Ukr.].

13. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02 hrudnia 2020 r. № 1556-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

14. Ryzhkov, E. V., Pysarenko, N. Yu. (2024) Shtuchnyi intelekt yak analitychnyi instrument dlia rozkryttia kriminalnykh pravoporushen [Artificial intelligence as an analytical tool for revealing criminal offenses]. *Aktualni pytannia zabezpechennia diialnosti orhaniv i pidrozdiliv systemy MVS tekhnichnymy zasobamy v umovakh voiennoho stanu : materialy II Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 25 kvit. 2024 r). Kyiv : DNDI MVS, pp. 38–39. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article explores the pressing issues of combating corruption in Ukraine's information security sector, particularly under martial law. It emphasizes that corruption in this sector threatens not only the efficiency of public institutions but also national security as a whole. The key causes of corruption risks are analyzed, along with their negative consequences, such as the leakage of critically important information, the compromise of state registries, and a decline in defense capability. Special attention is paid to specific examples of corruption in the information security sector and the challenges associated with implementing modern technologies, such as artificial intelligence, as effective tools for combating corruption.

The article highlights that corruption in the information sphere poses critical dangers to the functioning of public institutions and Ukraine's defense capability, especially during martial law. Such actions undermine public trust in state governance, reduce the efficiency of security structures, and can lead to the leakage of strategically important data.

A comprehensive set of measures is proposed to minimize corruption risks, including strengthening legal sanctions, optimizing the functions of state institutions, fostering international cooperation, and implementing automation technologies. Artificial intelligence and automated systems are considered essential tools for mitigating corruption risks. Their use will increase transparency, reduce the risks of illegal interference, and optimize the functioning of the state apparatus.

It is concluded that effective anti-corruption measures in the information sector are an integral part of preserving Ukraine's national security and sovereignty.

Keywords: *corruption, security and defense sector, cybersecurity, information technologies, artificial intelligence, martial law, IT sector, IT coalition.*

УДК 343.14
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-30

Юрій ЧЕЛПАН[©]
провідний науковий співробітник

Валерій СТЕПАНОВ[©]
кандидат технічних наук

(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОННОГО ПЕРЕХОПЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В МЕРЕЖАХ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ 5G, ЯКИЙ ВИКОРИСТОВУЄ ТЕХНОЛОГІЮ IMS

Розглянуто особливості законного перехоплення інформації в електронних комунікаційних мережах мобільного зв'язку п'ятого покоління 5G, який використовує технологію IP-підсистеми мультимедійного зв'язку. Наведено певні функціональні модулі у зазначеній підсистемі та у ядрі мережі 5G, взаємодія з якими необхідна для здійснення уповноваженими органами законного перехоплення інформації. Встановлено вид та зміст інформації, котру генерують вказані функціональні модулі. Звернено увагу на необхідність модернізації шлюзів мережних комплектів технічних засобів для їх адаптування як до відмінностей технології мобільного зв'язку 5G від технологій попередніх поколінь 3G/4G, так і до особливостей застосування IP-підсистеми мультимедійного зв'язку в мережах мобільного зв'язку 5G.

Ключові слова: законне перехоплення інформації, IP-підсистема мультимедійного зв'язку, технічні засоби, технологія мобільного зв'язку 5G, функціональні модулі.

Постановка проблеми. Постачальники послуг електронних комунікацій в Україні розпочали впровадження технології мобільного зв'язку п'ятого покоління 5G. Одночасно с цим здійснюється адаптація до технології мобільного зв'язку 5G існуючої IP-підсистеми мультимедійного зв'язку IMS (IP multimedia subsystem) у мобільному зв'язку 4G. Зазначена IMS є платформою для надання мультимедійних послуг через IP-мережі. Вона переважно використовується для надання таких послуг, як Voice (VoNR, VoLTE, VoWiFi тощо), а також організації відеочатів, відеоконференцій та роботи мультимедійних служб на основі обміну миттєвими повідомленнями. Оскільки IMS не залежить від різновиду доступу, вона є досить актуальною під час спільного використання мереж мобільного зв'язку 5G/4G, у тому числі роумінгу в них. Існує декілька підходів до побудови архітектури використання IMS в мережах мобільного зв'язку 5G. Аналіз зазначених підходів не є темою представленого дослідження. Спільним у них є використання певних функціональних модулів у IMS та у ядрі мережі 5G (5G core network), а також інформації, що в них генерується.

Визначення переліку вказаних функціональних модулів та інформації в них є особливо важливим під час необхідної модернізації шлюзів мережних комплектів (точок доступу в мережах мобільного зв'язку) технічних засобів для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в електронних комунікаційних мережах загального користування України (далі – технічних засобів),

© Ю. Челпан, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-3540-6421>
iv_ict@ssu.gov.ua

© В. Степанов, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5249-6883>
iv_ict@ssu.gov.ua

загальні вимоги до яких наведені в нормативному документі «Технічні засоби для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в електронних комунікаційних мережах загального користування України. Загальні технічні вимоги» (далі – нормативному документі), затвердженому наказом Служби безпеки України та Адміністрації Держспецзв'язку № 460/781 від 31.12.2021 [1]. Шлюзи мережних комплектів технічних засобів мають бути адаптовані як до відмінностей технології мобільного зв'язку 5G від технологій попередніх поколінь 3G/4G, так і до особливостей застосування IMS в мережах мобільного зв'язку 5G.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Зазначені технічні засоби досліджували С. Грищенко [2; 3], А. Манжай [4], Ю. Парасіч [5], С. Пеньков [4], І. Стіщенко [6] та інші вчені. У більшості наукових праць та прикладних робіт розглядалися теоретичні та нормативні аспекти побудови технічних засобів щодо технологій мобільного зв'язку поколінь 2G/3G/4G. Праці вищезазначених науковців прикладних установ та фахівців уповноважених органів, безсумнівно, є вагомим внеском у дослідження вказаних технічних засобів. Слід зазначити, що технології мобільного зв'язку 3G/4G/5G, як і функції законного перехоплення інформації LI (lawful interception) з мереж мобільного зв'язку вказаних поколінь, досить успішно стандартизовані Партнерським проєктом третього покоління (3GPP) та Європейським інститутом телекомунікаційних стандартів (ETSI). Однак на сьогодні перелік функціональних модулів у IMS та у ядрі мережі мобільного зв'язку 5G, що мають бути задіяні під час законного перехоплення інформації в контексті застосування як єдиної системи технічних засобів [2], так і вузькопрофільних технічних засобів [3], не визначено. Також необхідно чітко зрозуміти вид та зміст певної інформації, котру вони генерують для передавання до шлюзів мережних комплектів технічних засобів.

Метою статті є визначення переліку функціональних модулів у IMS та у ядрі мережі мобільного зв'язку 5G, котрі мають бути задіяні під час законного перехоплення інформації, а також наявності певної інформації в зазначених модулях.

Виклад основного матеріалу. У нормативному документі зазначено, що під час законного перехоплення інформації (перехоплення електронних комунікацій) уповноважені органи отримують об'єкти перехоплення: сеанси зв'язку суб'єктів перехоплення (абонентів спостереження), інформацію про їх місцезнаходження та додаткову інформацію про профіль послуг, що закріплені за кінцевим (термінальним) обладнанням суб'єктів перехоплення [1]. Під службовими даними сеансів зв'язку суб'єктів перехоплення IRI (intercept related information) розуміють інформацію, що використовується для встановлення, підтримання та закінчення сеансу зв'язку, замовлення та відміни основних, додаткових послуг та дозволяє ідентифікувати електронну комунікаційну мережу, електронну комунікаційну послугу, і кінцеве (термінальне) обладнання, його місцезнаходження та належність. Водночас під інформаційними повідомленнями сеансів зв'язку суб'єктів перехоплення CC (content of communication) розуміють IP-сеанси голосових повідомлень та розмов.

Розглянемо представлену на рис. 1 схему загальну законного перехоплення інформації в мережі мобільного зв'язку 5G, що використовує технологію IMS.

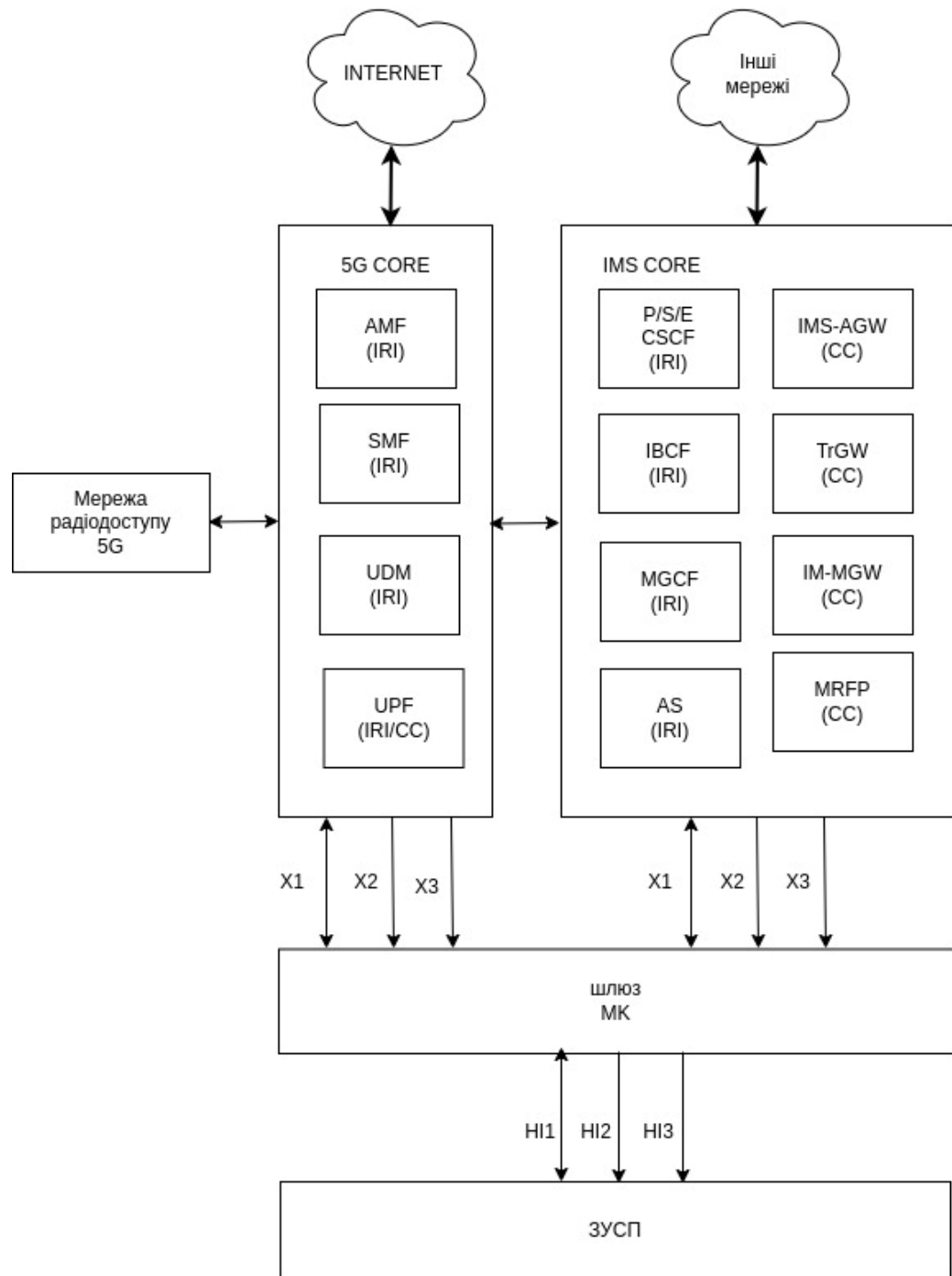

Рис. 1. Схема загальна законного перехоплення інформації в мережі мобільного зв'язку 5G, що використовує технологію IMS

У технічній специфікації ETSI TS 133 127 [7] зазначені функціональні модулі IMS (пункти доступу), що задіяні під час законного перехоплення інформації у мережах мобільного зв'язку 5G. Вони виконують, крім основних функцій генерування інформації, також функції відбору об'єктів перехоплення. До вказаних функціональних модулів відносять:

1. IMS-AGW (IMS access gateway) – шлюз доступу до IMS;
2. TrGW (transit gateway) – перехідний шлюз;
3. IM-MGW (IM media gateway) – медіашлюз IMS;

4. MRFP (multimedia resource function processor) – функційний процесор мультимедійних ресурсів;

5. P/S/E-CSCF (proxy/serving/emergency call session control function) – елементи, що виконують функції управління сеансами зв'язку;

6. IBCF (interconnection border control functions) – елемент, що виконує функції управління з'єднанням між мережами, що межують;

7. MGCF (media gateway control function) – елемент, що виконує функцію управління медіашлюзом;

8. AS (application server) – сервер додатків.

Модулі IMS-AGW, TrGW, IM-MGW та MRFP генерують та надають до шлюзів мережних комплексів технічних засобів інформаційні повідомлення CC (відомі як медіадані IMS).

Шлюз доступу IMS-AGW використовується для обробки медіапотоків між мережею доступу (access network), до якої підключені споживачі послуг, та ядром IMS.

Перехідний шлюз TrGW використовується для трансляції медіапотоків між різними мережевими доменами або мережами з різними технологіями (наприклад, між мережами IMS або при міжмережних з'єднаннях із різними постачальниками послуг). TrGW потрібен для управління міжмережними стиками та підтримки цілісності медіапотоків між цими мережами.

Медіашлюз IM-MGW діє як міст між мережею IMS та мережами з комутацією каналів, перетворює повідомлення SIP із IMS у формат сигналізації з комутацією каналів та навпаки. Він є найважливішим елементом IMS. Медіашлюз IM-MGW обробляє голосовий зв'язок як частину виклику на основі IP. Під управлінням MGCF він надає послуги завершення, транскодування та перетворення медіапотоку.

Функційний процесор мультимедійних ресурсів MRFP інтегрований в платформу, що зазвичай має назву медіасервер. Він надає послуги конференц- зв'язку, транскодування звуку, запису та аналізу мультимедіа.

Модулі P/S/E-CSCF, IBCF, MGCF та AS генерують та надають до шлюзу службові дані IRI (відомі як дані сигналізації IMS).

Вхідний/вихідний проксі-сервер P-CSCF, через який проходять усі запити від IMS-терміналу або до нього, реалізує функцію управління сеансом проксі-дзвінків. SIP-сервер S-CSCF підтримує прив'язку місцезнаходження користувача послуг, наприклад, IP-адреси терміналу користувача послуг, з якого він отримав доступ в мережу, до його SIP-адреси. Він реалізує функцію управління сеансом обслуговування викликів. Елемент управління сеансом зв'язку E-CSCF використовують для набору екстрених служб. Водночас він обробляє дані, що надає послуга LRF (функція пошуку місцезнаходження).

Елемент IBCF управляє з'єднанням між мережами різних постачальників послуг. Він узгоджує адресу IPv4 з IPv6 та навпаки, управляє доступом, здійснює взаємодію SIP-мережі IMS з сигнальними протоколами IP-мереж інших постачальників послуг.

Елемент MGCF виконує функцію управління медіашлюзом та забезпечує ключову функціональність, що підтримує маршрутизацію SIP-мережі IMS у голосову мережу TDM та взаємодію мультимедіа та сигналізації між базовими мережами.

Слід зазначити, що сервер додатків AS не є елементом IMS, він працює поверх неї, надаючи послуги на основі SIP-протоколу в мережах, побудованих згідно з IMS архітектурою.

У технічних специфікаціях ETSI TS 133 127 [7] та ETSI TS 133 128 [8] зазначені функціональні модулі AMF, SMF, UDM, UPF ядра мережі мобільного зв'язку 5G (пункти доступу), котрі під час законного перехоплення інформації генерують та надають до шлюзу мережного комплексу службові дані IRI:

1) AMF (core access and mobility management function) – елемент мережної функції управління доступом та мобільністю;

2) SMF (session management function) – елемент мережної функції управління сеансами користувачів послуг;

3) UDM (unified data management) – елемент управління даними користувачів послуг на основі уніфікованої бази даних його профілів;

4) UPF (User Plane Function) – елемент функції площини передачі даних користувачів послуг.

Крім цього, функціональний модуль UPF ядра мережі мобільного зв'язку 5G генерує та надає до шлюзу мережного комплексу технічних засобів також інформаційні

повідомлення СС.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження визначено перелік функціональних модулів у IMS (IMS-AGW, TrGW, IM-MGW, MRFP, P/S/E-CSCF, IBCF, MGCF, AS) та ядрі мережі мобільного зв'язку 5G (AMF, SMF, UDM, UPF), котрі необхідно задіяти під час законного перехоплення інформації, а також наявність службових даних IRI та інформаційних повідомлень СС в зазначених модулях.

Вважаємо за доцільне запропонувати такі зміни в нормативному документі [1]:

1) шлюз мережного комплексу технічних засобів має бути з'єднаним із обладнанням відбору об'єктів перехоплення – функціональними модулями мережі мобільного зв'язку 5G (AMF, SMF, UDM, UPF) та мережі IMS (IMS-AGW, TrGW, IM-MGW, MRFP, P/S/E-CSCF, IBCF, MGCF, AS);

2) шлюз мережного комплексу технічних засобів за внутрішніми інтерфейсами має надавати до зазначених модулів таблицю спостереження з ідентифікаційними ознаками об'єктів перехоплення, а також отримувати від них інформаційні повідомлення СС та метадані IRI об'єктів перехоплення, пов'язаних із суб'єктами перехоплення (абонентами спостереження).

Запропоновані зміни рекомендуємо використовувати під час підготовки нормативно-правових актів щодо законного перехоплення інформації в Україні та нової редакції нормативного документа [1], а також під час планування оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій у мережах мобільного зв'язку покоління 5G, що використовує технологію IP-підсистеми мультимедійного зв'язку IMS.

Список використаних джерел

1. Про затвердження нормативного документа «Технічні засоби для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в електронних комунікаційних мережах загального користування України. Загальні технічні вимоги»: наказ Служби безпеки України та Адміністрації Держспецзв'язку від 31.12.2021 № 460/781. URL: <https://www.cip.gov.ua/ua/news/spilnoi-nakaz-službi-bezpeki-ukrayini-ta-administraciyi-derzhspeczv-yazku-vid-31-12-2021-460-781-pro-zatverdzhennya-normativnogo-dokumentu-tekhichni-zasobi-dlya-zdiisnennya-upovnovazhenimi-organami-operativno-rozshukovikh-kontrozviduvalnikh-rozviduvalnikh-zakhodiv-ta-neglasnikh-slidchikh-rozshukovikh-dii-v-elektronnikh-komunikaciynikh-merezhakh-zagalnogo-koristuvannya-ukrayini-zagalni-tekhichni-vimogi>.
2. Степанов В. А., Грищенко С. М. Єдина система технічних засобів зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. *Збірник наукових праць НА СБУ*. 2021. № 78. С. 211–215.
3. Степанов В. А., Грищенко С. М. Технічні засоби для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 280–284.
4. Манжай А. В., Пеньков С. В. Стандартизація в сфері законного перехвату телекомунікацій. *Legia si Vista*. 2017. № 5/2. С. 86–89. РОСІЙСЬКА!!
5. Парасіч Ю. М. Використання можливостей DPI-систем для організації законного перехоплення на магістральних каналах зв'язку. *Збірник наукових праць НА СБУ*. 2017. № 65. С. 239–244.
6. Степанов В. А., Стішенко І. К. Особливості дозволеного законом перехоплення інформації з телекомунікаційних мереж. *Спеціальні телекомунікаційні системи та захист інформації*. 2005. № 10. С. 76–80.
7. Digital cellular telecommunications system (Phase 2+) (GSM); Universal Mobile Telecommunications System (UMTS); LTE; 5G; Lawful Interception (LI) architecture and functions. ETSI, 2022. 162 p. URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_TS/133100_133199/133127/17.05.00_60/ts_133127v170500p.pdf.
8. LTE; 5G; Digital cellular telecommunications system (Phase 2+) (GSM); Universal Mobile Telecommunications System (UMTS); Security; Protocol and procedures for Lawful Interception (LI); Stage 3. ETSI, 2021. 166 p. URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_ts/133100_133199/133128/16.05.00_60/ts_133128v160500p.pdf.

References

1. Pro zatverdzhennia normativnoho dokumenta «Tekhnichni zasoby dlia zdiisnennia upovnovazhenymy orhanamy operativno-rozshukovykh, kontrozviduvalnykh, rozviduvalnykh zakhodiv ta nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii v elektronnykh komunikatsiynykh merezhakh zahalnoho korystuvannia Ukrainy. Zahalni tekhnichni vymohy» [On approval of the regulatory document «Technical means for carrying out operational-search, counterintelligence, intelligence measures and covert investigative (search) actions by authorized bodies in electronic communication networks of public use of

Ukraine. General technical requirements»] : nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy ta Administratsii Derzhspetsv'iazku vid 31.12.2021 № 460/781. URL: <https://www.cip.gov.ua/ua/news/spilnii-nakaz-sluzhbi-bezpeki-ukrayini-ta-administratsiyi-derzhspetsv-yazku-vid-31-12-2021-460-781-pro-zatverdzhennya-normativnogo-dokumenta-tekhnicni-zasobi-dlya-zdiisnennya-upovnovazhenimi-organami-operativno-rozshukovikh-kontrolnuvalnikh-rozviduvalnikh-zakhodiv-ta-neglasnikh-slidchikh-rozshukovikh-dii-v-elektronnikh-komunikatsiynikh-merezhakh-zagalnogo-koristuvannya-ukrayini-zagalni-tekhnicni-vimogi>. [in Ukr.].

2. Stepanov, V. A., Hryshchenko, S. M. (2021) Yedyna systema tekhnichnykh zasobiv zniattia informatsii z elektronnykh komunikatsiynikh merezh [An unified system of technical means of lawful interception from electronic communication networks]. *Zbirnyk naukovykh prats NA SBU*. № 78, pp. 211–215. [in Ukr.].

3. Stepanov, V. A., Hryshchenko, S. M. (2021) Tekhnichni zasoby dlia nehlashnoho zniattia informatsii z elektronnykh komunikatsiynikh merezh [Technical means for covert removal of information from electronic communication network]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 280–284. [in Ukr.].

4. Manzhai, A. V., Penkov, S. V. (2017) Standartyzatsiya v sfere zakonnoho perekhvata telekommunikatsiy [Standardization in the field of lawful interception of telecommunications]. *Legia si Vista*. № 5/2, pp. 86–89. РОСІЇСЬКА!!

5. Parasich, Yu. M. (2017) Vykorystannia mozhlyvosti DPI-system dlia orhanizatsii zakonnoho perekhopennia na mahistralnykh kanalakh v'iazku [Using the capabilities of DPI systems to organize lawful interception on backbone communication channels]. *Zbirnyk naukovykh prats NA SBU*. № 65, pp. 239–244. [in Ukr.].

6. Stepanov, V. A., Stishenko, I. K. (2005) Osoblyvosti dozvolenoho zakonom perekhopennia informatsii z telekomunikatsiynikh merezh [Peculiarities of lawful interception of information from telecommunication networks]. *Spetsialni telekomunikatsiini systemy ta zakhyst informatsii*. № 10, pp. 76–80. [in Ukr.].

7. Digital cellular telecommunications system (Phase 2+) (GSM); Universal Mobile Telecommunications System (UMTS); LTE; 5G; Lawful Interception (LI) architecture and functions. ETSI, 2022. 162 p. URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_TS/133100_133199/133127/17.05.00_60/ts_133127v170500p.pdf.

8. LTE; 5G; Digital cellular telecommunications system (Phase 2+) (GSM); Universal Mobile Telecommunications System (UMTS); Security; Protocol and procedures for Lawful Interception (LI); Stage 3. ETSI, 2021. 166 p. URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_ts/133100_133199/133128/16.05.00_60/ts_133128v160500p.pdf.

Надійшла до редакції 15.10.2024
Прийнято до опублікування 28.10.2024

ABSTRACT

Yurii Chelpan, Valerii Stepanov. Peculiarities of lawful interception of information in 5G mobile communication networks using IMS technology. The article examines the peculiarities of lawful interception of information in electronic communication networks of fifth generation mobile communication 5G, that use IP technology of the multimedia communication subsystem. Certain functional modules in the specified subsystem and in the core of the 5G network, interaction with which is necessary for authorized structures to lawful intercept information, are given. It is established the type and content of the information, that generated by the specified functional modules.

It is established, that certain functional modules of the specified subsystem and the functional modules of the 5G core network must interact with gateway of the network set of the technical means of the interception system.

The gateway of the network set of the technical means of the interception system on the internal interfaces must provide to functional modules a surveillance table with identification objects and must receive from them informational messages and metadata of interception objects, related with interception subjects (surveillance subscribers).

The authors has suggested offers for changes to the normative document on lawful interception in Ukraine. The proposals are recommended to be used during the planning of operative-search, counter-intelligence, reconnaissance measures and covert investigative (search) actions in 5G mobile communication networks of public use in Ukraine.

Keywords: *lawful interception of information, IP multimedia communication subsystem, technical means, 5G mobile communication technology, functional modules.*

УДК 621.396

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-31

Андрій ЗУБ[©]

старший науковий співробітник
(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ВДОСКОНАЛЕНИХ СИСТЕМ ЗАХИСТУ БПЛА ВІД РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ ПРОТИДІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО КОНФЛІКТУ

У дослідженні розглядаються сучасні підходи до розробки та впровадження систем захисту безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛА) від засобів радіоелектронної протидії, що є надзвичайно актуальним в умовах сучасних бойових дій.

Проаналізовано основні типи радіоелектронних загроз, зокрема глушіння сигналів управління, перехоплення каналів зв'язку, створення перешкод для навігаційних систем, а також їхній вплив на ефективність виконання бойових завдань БПЛА. Особливу увагу приділено тому, як такі загрози змінюють сценарії застосування дронів у військових операціях, зокрема обмежуючи їхню автономність та зменшуючи надійність.

Представлено інноваційні методи та технічні рішення, спрямовані на підвищення стійкості БПЛА до радіоелектронного придушення. З-поміж них слід виокремити: використання адаптивних антен, що здатні динамічно змінювати частоти сигналів; впровадження алгоритмів штучного інтелекту для прогнозування загроз і розробки альтернативних маршрутів польоту; інтеграцію зашифрованих протоколів передачі даних, що забезпечують захист від перехоплення. Зазначено роль багатопланової системи захисту, що поєднує технічні рішення (спеціалізоване обладнання), програмні елементи (захищені алгоритми управління) та тактичні прийоми (зміна висоти польоту, розробка безпечних зон операцій).

На основі аналізу сучасних досліджень і практичного досвіду розроблено комплексну систему захисту БПЛА, що забезпечує стійкість до різноманітних радіоелектронних впливів. Запропонована система містить механізми для активного виявлення загроз, адаптивної перебудови системи управління та мінімізації ризику втрати дрона або компрометації його місії. Окрім того, сформульовано практичні рекомендації щодо впровадження таких систем у військових підрозділах, включно з навчанням операторів, інтеграцією захисних рішень у наявні платформи та періодичною оцінкою ефективності за допомогою симуляцій та польових випробувань.

Запропонований підхід не лише покращує захищеність БПЛА, але й сприяє підвищенню їхньої функціональної надійності, знижуючи ризики втрати обладнання та збільшуючи ефективність бойового застосування в умовах сучасного радіоелектронного протистояння.

Ключові слова: БПЛА, радіоелектронна протидія, системи захисту, радіоелектронна боротьба, завадостійкість, криптографічний захист, автономна навігація, адаптивні системи управління, електромагнітна сумісність, протидія перехопленню.

Постановка проблеми. Широке застосування БПЛА в сучасних конфліктах привело до розвитку засобів радіоелектронної протидії, що вимагає створення ефективних систем захисту. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю забезпечення стійкого функціонування БПЛА в умовах інтенсивної радіоелектронної боротьби.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика захисту безпілотних літальних апаратів стала предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених, як-от: В. Григоренко, О. Іваненко, А. Семенов, М. Сидоренко, І. Коваленко, П. Ковальчук, О. Мельник, В. Михайлов, О. Петров та ін.

Мета статті – здійснити аналіз сучасних підходів до розробки і впровадження систем захисту БПЛА від засобів радіоелектронної протидії та сформулювати пропозиції щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Розробка і впровадження вдосконалених систем захисту безпілотних літальних апаратів (БПЛА) від радіоелектронної протидії є важливим завданням в умовах сучасного конфлікту, де противник часто використовує різноманітні засоби для перехоплення або знищення безпілотників. БПЛА відіграють критичну роль у

сучасних воєнних діях, виконуючи завдання розвідки, спостереження, навігації та, в багатьох випадках, атаки цілей. Однак їхня ефективність значною мірою залежить від здатності захиститися від радіоелектронних атак, що можуть призвести до втрати контролю над БПЛА, викрадення інформації чи виведення цих апаратів із ладу [1, с. 3].

Однією з основних загроз для БПЛА є глушіння сигналу зв'язку з наземною станцією. Оскільки безпілотники переважно керуються через супутникові або радіоканали, противник може використовувати спеціальні системи, щоб заблокувати чи замінити ці сигнали, що робить дрон неефективним або призводить до його втрати. Щоб протидіяти цьому, сучасні системи захисту БПЛА розробляються з урахуванням багаторівневого захисту каналів зв'язку. Використання частотного гопінгу (частотного перестрибування) – швидкого перемикання між різними частотами в межах одного сигналу – дозволяє значно ускладнити для противника перехоплення та глушіння сигналу.

Захист GPS-навігації є ще однією важливою частиною захисних систем БПЛА. Використання завадостійких GPS-приймачів, що можуть визначати та відкидати фальшиві сигнали, є критично важливим. Деякі вдосконалені системи навіть використовують багатоканальні приймачі, що одночасно можуть зчитувати сигнали від різних супутникових систем, як-от Galileo, GLONASS та BeiDou, що дозволяє створити надійнішу навігаційну систему та мінімізувати вплив глушіння.

Ще одним перспективним напрямом є використання автономних навігаційних систем, що дозволяють БПЛА виконувати місію навіть у разі повної втрати GPS. Системи інерційної навігації, що використовують гіроскопи та акселерометри для визначення положення дрона у просторі, є важливим резервним рішенням. Розвиток штучного інтелекту також відкриває можливість для БПЛА ідентифікувати та реагувати на потенційні загрози в режимі реального часу, аналізуючи можливі сигнали втручання та обираючи оптимальні заходи для їх уникнення [3, с. 88].

Для вдосконалення захисту від радіоелектронної протидії розробники також застосовують криптографічні методи шифрування даних, що передаються між БПЛА та наземною станцією. Використання криптографічних алгоритмів підвищує рівень безпеки передачі інформації, що мінімізує ризик перехоплення або підробки сигналів командування. Застосування квантової криптографії в перспективі може значно підвищити захищеність системи зв'язку, оскільки такий захист практично неможливо обійти сучасними методами перехоплення.

Ще один підхід до захисту безпілотників охоплює використання систем штучного інтелекту, що здатні передбачати можливість радіоелектронної атаки на основі аналізу ситуації. Наприклад, за допомогою сенсорів та системи машинного навчання дрон може ідентифікувати загрозу, адаптувати висоту, змінювати маршрути, уникати небезпечних зон і навіть самостійно виконувати деякі місії в автономному режимі без втручання оператора. У майбутньому подібні системи можуть «навчатися» на основі аналізу тисяч бойових операцій та забезпечувати індивідуалізований захист для кожного типу місії [2, с. 123].

Важливим аспектом також є здатність швидкої адаптації під час місії. Сучасні системи захисту БПЛА повинні враховувати можливість зміни рівня радіоелектронного тиску та змінювати конфігурації або поведінку дрона у відповідь на дії противника. Адаптивні системи частотного хоупінгу, автоматичне оновлення алгоритмів обробки сигналу та програмовані маршрути, що змінюються залежно від умов, дозволяють уникати багатьох типів атак. Ці технології стають важливим аспектом роботи сучасних БПЛА у конфліктах, де противник постійно удосконалює свої засоби радіоелектронної боротьби.

Отже, сучасні засоби радіоелектронної протидії вимагають застосування різноманітних методів захисту БПЛА, що передбачає багаторівневий підхід до захисту каналів зв'язку, використання криптографії, штучного інтелекту, автономних систем навігації та адаптивних засобів передачі сигналу. Врахування цих напрямів дозволить суттєво підвищити ефективність і стійкість БПЛА до дій противника, забезпечуючи їхню здатність виконувати критичні місії навіть у складних умовах сучасного конфлікту [4, с. 85].

З метою досконалого управління БПЛА на сьогодні активно використовуються локальні радіотехнічні навігаційні системи (далі – ЛРНС), що дозволяють забезпечити ефективне управління літальним апаратом в умовах складної завадової ситуації, в тому числі в умовах активної радіоелектронної протидії. До основних напрямів підвищення

рівня управління БПЛА в умовах активної радіоелектронної протидії варто віднести:

- модернізацію ЛРНС у системі підвищення потужності передавачів;
- налаштування динамічної зміни коду та потужності передавачів псевдосупутників ЛРНС з урахуванням зміни зовнішніх умов;
- псевдовипадкову перебудову робочих частот задля розширення спектра;
- періодичну зміну частотного каналу кожного фізичного каналу;
- розширення спектра довжини псевдовипадкової послідовності (як наслідок, отримуємо сигнал із розширеним спектром, ширина якого визначається спектром псевдовипадкової послідовності та збільшується пропорційно заданій величині);
- впровадження комутованих антен або спрямованих антен із механічним скануванням для підвищення рівня управління променем передавача в умовах БПЛА.

Перспективним напрямом є впровадження технології машинного навчання для аналізу радіочастотного спектра і виявлення аномалій, котрі можуть сигналізувати про радіоелектронні атаки. БПЛА, обладнані такими системами, здатні виявляти навіть незначні зміни в радіочастотному полі та визначати джерела потенційної загрози. Завдяки машинному навчанню система може постійно вдосконалювати свої можливості у розпізнаванні атак, стаючи дедалі ефективнішою під час кожної місії. Крім того, інтеграція таких рішень із іншими розвідувальними системами дозволяє оперативно передавати інформацію про загрозу на командні центри, що підвищує обізнаність про ситуацію в зоні конфлікту [5, с. 68].

Новітніми є й методи захисту за допомогою когнітивного радіозв'язку, що дозволяє БПЛА автономно змінювати налаштування зв'язку в режимі реального часу, вибираючи оптимальні частоти для передачі даних. Цей підхід значно ускладнює противнику можливість заблокувати або перехопити зв'язок, адже когнітивні радіосистеми можуть «навчатися» і пристосовуватися до будь-якої ситуації. Така гнучкість є надзвичайно корисною в умовах інтенсивної радіоелектронної боротьби, де швидка адаптація є запорукою успішного виконання місії.

Одним із перспективних рішень є також використання розподілених систем безпеки для захисту групи БПЛА, де кілька дронів можуть працювати в одному районі та забезпечувати взаємну безпеку. У такій системі кожен БПЛА може діяти як спостерігач, виявляючи радіоелектронні загрози для інших дронів. Така розподілена модель дозволяє мінімізувати ризик втрати всієї групи через атаку на одного безпілота. Крім того, координація групи БПЛА зменшує залежність від зовнішніх командних центрів і, таким чином, робить усю систему більш стійкою до радіоелектронного тиску [6, с. 68].

Ще одним перспективним напрямом є інтеграція систем захисту БПЛА з наземними комплексами протидії, що здатні працювати в парі з безпілотниками. Наприклад, наземні комплекси можуть сканувати радіочастотний спектр на наявність ворожих сигналів і «попереджати» БПЛА про можливі загрози. Така синергія забезпечує багатовимірний захист: дрон залишається захищеним від атак противника, а наземні системи посилюють захисні заходи, якщо загроза стає більш інтенсивною. Це значно розширює здатність БПЛА виконувати завдання навіть у найскладніших умовах.

Крім того, розглядається можливість впровадження так званих хмарних систем управління і захисту. У цьому підході безпілотики використовують централізовані обчислювальні ресурси для управління та моніторингу, що дозволяє ефективніше обробляти великі обсяги інформації про радіоелектронну обстановку. «Хмарні» платформи можуть швидко адаптувати системи захисту до нових загроз, забезпечуючи постійне оновлення алгоритмів безпеки.

Загалом розвиток інноваційних методів захисту БПЛА від радіоелектронної протидії стає важливим напрямом сучасних оборонних технологій. Поєднання високотехнологічних рішень, таких як штучний інтелект, когнітивний радіозв'язок, розподілені системи безпеки та інтеграція з наземними комплексами, дозволяє створювати дійсно надійні та ефективні захисні системи. У майбутньому такі методи можуть стати стандартом для військових безпілотників, що забезпечить їхню ефективність та безпеку в конфліктах різного масштабу й інтенсивності [2, с. 130].

Таким чином, розвиток технологій захисту БПЛА є критично важливим для забезпечення безпеки військових операцій у сучасних умовах. Поєднання інноваційних підходів, як-от AI, когнітивні радіосистеми, розподілені мережі та інтеграція з наземними системами, дозволяє створити ефективну і стійку систему захисту. Це значно підвищує ефективність використання БПЛА, забезпечуючи їхню адаптивність і незалежність в

умовах радіоелектронного протистояння. Відповідно, впровадження таких систем є не лише технологічною перевагою, але й стратегічною необхідністю для збереження конкурентоздатності та захисту військових операцій у майбутніх конфліктах.

Удосконалення систем захисту БПЛА від радіоелектронної протидії має стратегічне значення для підвищення ефективності військових операцій, особливо з урахуванням інтенсивного розвитку засобів РЕБ у сучасних конфліктах. Перспективи розвитку в цьому напрямі зосереджені на впровадженні штучного інтелекту, квантових технологій, адаптивного програмного забезпечення та вдосконалених методів комунікації.

Однією з головних сфер удосконалення є використання штучного інтелекту (далі – ШІ) та машинного навчання. ШІ дозволяє БПЛА не лише розпізнавати радіоелектронні загрози, але й прогнозувати дії противника на основі аналізу попередніх моделей атак, а отже, швидко адаптувати свої комунікаційні та навігаційні алгоритми, щоб мінімізувати ризики перехоплення чи глушіння сигналу.

Квантові технології також є перспективним напрямом. Впровадження квантового шифрування та квантового розподілу ключів у системи зв'язку БПЛА може забезпечити надвисокий рівень безпеки. Це унеможливує злам систем передачі даних і значно підвищує захищеність БПЛА в умовах активного радіоелектронного протистояння [3, с. 89].

Іншим важливим аспектом є вдосконалення когнітивних радіосистем, що можуть автоматично визначати найменш завантажені частоти і адаптувати зв'язок у режимі реального часу. Когнітивні мережі, засновані на алгоритмах машинного навчання, дозволяють дронам автоматично налаштовувати комунікації, уникаючи перевантажених чи перешкоджених частот.

Крім того, розглядається перспективність використання в майбутньому технологій блокчейн для децентралізованого контролю за БПЛА в бойових умовах, що дозволить передавати захищені команди між БПЛА в мережі без центрального контролера і підвищить стійкість до радіоелектронних атак.

Вдосконалення систем захисту БПЛА матиме значний вплив на поліпшення автономності та функціональності безпілотників, дозволяючи їм виконувати завдання навіть у глибокому тилу противника без втрати зв'язку з командним центром. Ці технології забезпечать більш стійке виконання стратегічних операцій, підвищать ефективність збору розвідувальної інформації та знизять ризики для екіпажу за рахунок віддаленого керування безпілотними системами.

Подальші дослідження можуть зосередитися на розробці нових матеріалів для створення корпусів БПЛА, що мають поліпшені електромагнітні характеристики. Це передбачає застосування композитних матеріалів, що можуть забезпечити краще маскування від радіолокаційних систем.

Перспективним напрямом є інтеграція ШІ для аналізу даних про РЕП-загрози в режимі реального часу. Розробка алгоритмів, що дозволяють БПЛА адаптувати свою тактику на основі змінюваного електромагнітного середовища, відкриває нові горизонти для їх використання в бойових умовах [5].

Дослідження когнітивних радіосистем, що можуть динамічно налаштовувати частотний спектр та алгоритми зв'язку, забезпечать більшу стійкість до глушіння та перехоплення сигналів. Це дозволить БПЛА здійснювати операції в складних умовах радіоелектронної обстановки.

Наступним кроком є дослідження нових алгоритмів управління, що базуються на машинному навчанні. Здатність БПЛА до самостійного навчання та адаптації до умов середовища може суттєво покращити їхню ефективність та зменшити ризики.

Важливим аспектом є розробка моделей для симуляції дій противника, зокрема щодо використання засобів РЕП. Це дозволить краще підготувати БПЛА до різноманітних сценаріїв бойових дій і створити стратегії протидії.

Необхідно проводити експериментальні дослідження на полігонах для тестування нових систем захисту у реальних умовах. Це допоможе виявити недоліки у вже розроблених рішеннях і вчасно скоригувати їх.

Об'єднання зусиль фахівців із різних галузей, таких як електроніка, матеріалознавство, програмування та військові технології, забезпечить комплексний підхід до розробки нових систем захисту.

Співпраця з міжнародними організаціями та компаніями у сфері оборонних

технологій дозволить отримати доступ до нових розробок і обмінятися досвідом у впровадженні ефективних систем захисту.

Крім того, важливими аспектами є стратегічне планування, що передбачає оцінку ризиків та визначення ключових напрямів для інвестицій у дослідження та розробку [7, с. 89], а також створення стандартів і рекомендацій для забезпечення інтеграції нових технологій у вже існуючі системи безпеки.

Таким чином, перспективи подальших досліджень у цій сфері охоплюють широкий спектр напрямів, що можуть суттєво підвищити ефективність систем захисту БПЛА від радіоелектронної протидії, забезпечуючи їхню надійність і безпеку в умовах сучасного конфлікту.

Висновки. Отже, розробки та впровадження вдосконалених систем захисту безпілотних літальних апаратів від радіоелектронної протидії в умовах сучасного конфлікту свідчать про значний прогрес і перспективи цього напрямку. У процесі досліджень і впровадження нових технологій стає очевидним, що захист БПЛА від радіоелектронних загроз є одним із ключових чинників ефективного виконання бойових завдань у складних умовах.

По-перше, інтеграція штучного інтелекту та машинного навчання дозволяє створювати системи, здатні не лише розпізнавати й аналізувати загрози, але й оперативно адаптуватися до нових типів радіоелектронного впливу. Такі системи забезпечують БПЛА можливістю працювати автономно, що є особливо важливим в умовах обмеженого зв'язку з командними центрами.

По-друге, когнітивний радіозв'язок і розподілені системи безпеки значно ускладнюють роботу противника, дозволяючи дронам уникати радіоелектронного придушення та перешкод. Такі технології роблять безпілотники гнучкими та здатними змінювати частоти зв'язку в режимі реального часу, що підвищує їхню стійкість до радіоелектронних атак.

По-третє, синергія наземних і повітряних систем захисту створює багатоплановий підхід до безпеки БПЛА. Наземні комплекси можуть забезпечувати додаткову підтримку, що підвищує шанси на успішне виконання завдання навіть за інтенсивного радіоелектронного впливу з боку противника.

Список використаних джерел

1. Адаптивна система захисту БПЛА від засобів радіоелектронної протидії : пат. 157234 Україна: МПК G01S 7/38. № u202300123; заявл. 15.01.2023; опубл. 25.07.2023, Бюл. № 14. 6 с.
2. Григоренко В. О., Семенов А. П. Методика оцінки ефективності систем протидії радіоелектронному придушенню БПЛА. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2023. № 3 (77). С. 123–131.
3. Іваненко О. Д., Сидоренко М. П. Радіоелектронна боротьба в сучасних конфліктах : підруч. Харків : ХВУ, 2023. 388 с.
4. Коваленко І. В., Петров О. М. Аналіз сучасних методів захисту БПЛА від засобів радіоелектронної боротьби. *Системи озброєння і військова техніка*. 2023. № 2 (68). С. 85–94.
5. Ковальчук П. С. Методи підвищення завадостійкості систем управління БПЛА в умовах радіоелектронної протидії : дис. ... д-ра техн. наук : 20.02.14 / Національний університет оборони України. Київ, 2023. 368 с.
6. Мельник О. В. Криптографічні методи захисту каналів управління БПЛА. *Наука і техніка Повітряних Сил ЗСУ*. 2023. № 2 (41). С. 68–76.
7. Михайлов В. С. Системи захисту безпілотних літальних апаратів : монографія. Львів : Львівська політехніка, 2023. 292 с.

Надійшла до редакції 12.11.2024

Прийнято до опублікування 27.11.2024

References

1. Adaptive system of UAV protection against radio-electronic countermeasures [Adaptive UAV protection system against radio-electronic countermeasures] : pat. 157234 Ukraine: MPK G01S 7/38. № u202300123; zaivl. 15.01.2023; opubl. 25.07.2023, Biul. № 14. 6 p. [in Ukr.].
2. Hryhorenko, V. O., Semenov, A. P. (2023) Metodika otsinky efektyvnosti system protyidii radioelektronnomu prydushenniu BPLA [Methodology for evaluating the effectiveness of countermeasures against radio-electronic suppression of UAVs]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl*. № 3 (77), pp. 123–131. [in Ukr.].
3. Ivanenko, O. D., Sydorenko, M. P. (2023) Radioelektronna borotba v suchasnykh konfliktakh [Radio-electronic warfare in modern conflicts] : pidruch. Kharkiv : KhVU. 388 p. [in Ukr.].
4. Kovalenko, I. V., Petrov, O. M. (2023) Analiz suchasnykh metodiv zakhystu BPLA vid

zasobiv radioelektronnoi borotby [Analysis of modern methods of protection of UAVs from means of electronic warfare]. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika*. № 2 (68), pp. 85–94. [in Ukr.].

5. Kovalchuk, P. S. (2023) Metody pidvyshchennia zavadostiikosti system upravlinnia BPLA v umovakh radioelektronnoi protydyi [Methods of improving the immunity of UAV control systems in the conditions of radio-electronic countermeasures] : dys. ... d-ra tekhn. nauk : 20.02.14 / Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy. Kyiv. 368 p. [in Ukr.].

6. Melnyk, O. V. (2023) Kryptohrafichni metody zakhystu kanaliv upravlinnia BPLA [Cryptographic methods of protecting UAV control channels]. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl ZSU*. № 2 (41), pp. 68–76. [in Ukr.].

7. Mykhailov, V. S. (2023) Systemy zakhystu bezpilotnykh litalnykh aparativ [Defense systems of unmanned aerial vehicles] : monohrafiia. Lviv : Lvivska politekhnika. 292 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Zub. Development and implementation of advanced systems of protection of UAVs against radio-electronic countermeasure under today conflict. The study examines modern approaches to the development and implementation of systems for the protection of unmanned aerial vehicles (hereinafter – UAVs) from radio-electronic countermeasures, which is extremely relevant in the conditions of modern warfare. The main types of radio-electronic threats are analyzed, in particular jamming of control signals, interception of communication channels, creation of obstacles for navigation systems, as well as their impact on the effectiveness of UAV combat missions. Particular attention is paid to how such threats change the scenarios for the use of drones in military operations, in particular, limiting their autonomy and reducing reliability.

The work presents innovative methods and technical solutions aimed at increasing the resistance of UAVs to radio-electronic suppression. Among them, the following stand out: the use of adaptive antennas capable of dynamically changing signal frequencies; implementation of artificial intelligence algorithms for forecasting threats and developing alternative flight routes; integration of encrypted data transmission protocols that provide protection against interception. The role of a multi-layered protection system, which combines technical solutions (specialized equipment), software elements (protected control algorithms) and tactical techniques (change of flight height, development of safe areas of operations) is indicated.

Based on the analysis of modern research and practical experience, a comprehensive UAV protection system has been developed, which provides resistance to various radio-electronic influences. The proposed system includes mechanisms for active detection of threats, adaptive restructuring of the control system and minimizing the risk of losing the drone or compromising its mission. In addition, practical recommendations for the implementation of such systems in military units are formulated, including operator training, integration of protective solutions into existing platforms, and periodic evaluation of effectiveness through simulations and field tests.

The proposed approach not only improves the security of UAVs, but also contributes to increasing their functional reliability, reducing the risks of equipment loss and increasing the effectiveness of combat use in the conditions of modern radio-electronic confrontation.

Keywords: *UAVs, radio-electronic countermeasures, protection systems, radio-electronic warfare, immunity to interference, cryptographic protection, autonomous navigation, adaptive control systems, electromagnetic compatibility, anti-interception.*

УДК 34.015.4:336.2(477):355.02
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-32

**Ельвіра
КРУЦЬ[©]**
здобувач II курсу,
другого
(магістерського)
рівня

**Марина
РУДАЯ[©]**
(науковий керівник)
кандидат
економічних наук,
старший науковий
співробітник, доцент

(Державний податковий університет,
м. Ірпінь Київської обл., Україна)

ПРЕРОГАТИВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ОСОБЛИВИХ УМОВ ОПОДАТКУВАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Досліджено особливості забезпечення прав людини за допомогою особливих умов оподаткування під час дії воєнного стану в Україні. Визначено заходи, спрямовані на введення спеціальних податкових режимів, звільнення від певних податків. Висвітлено особливості здійснення податкових перевірок в умовах воєнного стану. Узагальнено заходи щодо сплати єдиного податку та єдиного внеску на соціальне страхування під час дії такого правового режиму.

З-поміж різних проблем, котрі сьогодні розв'язує наука, важливе місце займає забезпечення прав і свобод людини та громадянина. З огляду на особливості масштабної мобілізації громадян і підприємців для активної участі в обороні держави в умовах воєнного стану Верховна Рада України ухвалила низку важливих законодавчих актів, спрямованих на реформування податкової системи, в яких передбачено спеціальні умови оподаткування, з метою зменшення фінансового навантаження на економіку, забезпечення її швидкої адаптації до нових умов та подальшого відновлення.

Зазначені зміни у податковій системі спрямовані на зменшення податкового навантаження як на бізнес, так і на громадян. Однак слід пам'ятати, що фінансування обороноздатності держави залежить від сплати податків до державного бюджету, місцевих бюджетів. Тому, якщо є можливість, рекомендовано вчасно сплачувати податкові зобов'язання. У воєнний час економічна безпека окремих громадян не може розглядатися ізольовано, адже вся економічна діяльність має бути інтегрована у систему економічної безпеки держави. Уряд має ретельно аналізувати ситуацію і шукати ефективні заходи підтримки підприємців, спрямовані на зменшення фінансових та економічних ризиків, а також на стимулювання відновлення бізнесу та економічного зростання в умовах військового конфлікту.

Ключові слова: забезпечення прав людини, оподаткування, податкові перевірки, податки, воєнний стан.

Постановка проблеми. Рівень захисту прав і свобод людини залежить від розвиненості механізмів та ефективності застосованих процедур та заходів. Зважаючи на особливості масштабної мобілізації громадян та підприємців для активної участі в захисті держави в умовах воєнного стану, Верховна Рада України прийняла серію важливих законодавчих актів, спрямованих на реформування податкової системи з метою зниження фінансового тиску на економіку, забезпечення фінансової стійкості, швидкої адаптації економіки до нових умов та її подальшого відновлення. У цих законах визначені особливі умови оподаткування та відповідні заходи [8-14; 18], як-от: особливості оподаткування та подання звітності в період дії воєнного стану; можливість введення спеціальних

© Е. Круць, 2024
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8443-7741>
krucelvira011@gmail.com

© М. Рудая, 2024
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4986-4112>
ruday@ukr.net

податкових режимів, звільнення від певних податків або стягнення їх за зменшеними ставками, а також інші механізми для забезпечення фінансової підтримки та стабілізації економічного розвитку країни в умовах воєнного конфлікту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Незважаючи на значний науковий внесок у розробку окресленої проблематики, питання забезпечення прав людини за допомогою особливих умов оподаткування під час дії воєнного стану залишаються актуальними і потребують подальших комплексних досліджень. Численними у цьому напрямі є публікації З. Варналія, О. Ляшенко, В. Мартинюка, І. Бінько, Я. Жаліло, К. Швабія та інших вчених.

Метою статті є дослідження забезпечення прав людини за допомогою особливих умов оподаткування під час дії воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Застосування правового режиму воєнного стану, відповідно до ст. 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», суттєво впливає на складові економічної безпеки. Конституційні права громадян у сфері економічної безпеки повинні забезпечуватися шляхом уточнення нормативних положень, котрі регламентують їхню захищеність від загроз та ризиків, що виникають в економічній сфері, а також враховують умови, в яких перебувають громадяни.

За даними щоквартального опитування, проведеного Європейською бізнес-асоціацією поміж представників малого та середнього бізнесу, учасників проєкту Unlimit Ukraine [20], з 24 квітня до 11 травня 2023 р. лише 6 % підприємців не понесли жодних збитків, порівняно з 10 % у жовтні попереднього року. Також виявлено, що лише 41 % підприємців продовжують працювати у повному обсязі, 49 % – з обмеженнями, а 10 % наразі не працюють. Значно зросла кількість підприємств, які не мають достатніх фінансових резервів, зокрема, з 25 % у жовтні 2022 р. до 32 % у травні 2023 р. Лише 62 % підприємців продовжують виплачувати заробітну плату працівникам у повному обсязі. 3-поміж найбільш актуальних проблем підприємці вказують на зниження купівельної спроможності населення (57 %), нестачу фінансування та ускладнення доступу до кредитування (31 %), податковий тиск (29 %), а також нестачу фахівців та проблеми з бронюванням співробітників і виїздом за кордон (по 28 %) [20].

Таким чином, ситуація в малому та середньому бізнесі стає все більш складною через військові події. Зменшення купівельної спроможності населення, складність у доступі до фінансування та нерівномірний податковий тиск стають серйозними викликами для бізнесу. Тож держава почала шукати ефективні механізми для стимулювання бізнесу в цей період із метою зменшення економічних загроз для працездатних громадян. Наприклад, Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022 [12] надав можливість значно зменшити податкове навантаження на бізнес.

Отже, охарактеризуємо особливі умови оподаткування, передбачені прийнятими законами України. Зокрема, згідно із Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо скасування мораторію на проведення податкових перевірок» від 09.11.2023, що набрав чинності з 08.12.2023 [9], скасовано мораторій на проведення таких податкових перевірок, як: 1) камеральні перевірки (п. 75.1.1 та ст. 76 Податкового кодексу України); 2) фактичні перевірки, описані в ст. 80 Податкового кодексу України та п. 69.27 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України; 3) позапланові документальні перевірки, що стосуються платників податків, чия податкова адреса не має зв'язку ні з тимчасово окупованою територією, ні з територією активних або можливих бойових дій. Такі перевірки можуть бути проведені згідно з будь-якою з підстав, передбачених у ст. 78 Податкового кодексу України, зокрема у випадках порушення законодавства щодо оподаткування доходів, отриманих нерезидентами, оподаткування піддакцизної продукції, проведення азартних ігор та надання фінансових послуг. Відповідно до п. 69.352 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України в період з 01.12.2023 до 31.12.2024 включно до планування проведення документальних планових перевірок на 2023 та 2024 роки можуть бути включені платники податків, які відповідають принаймні одному з критеріїв на основі показників, сформованих за підсумками 2021 календарного року [8].

Крім того, одним із нововведень є те, що з 01 листопада 2023 р. набув чинності мораторій на проведення документальних перевірок згідно з п. 69.351 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України [8]. Цей мораторій застосовується до таких

категорій суб'єктів: фізичних осіб-платників єдиного податку першої та другої груп (за винятком перевірок, пов'язаних з припиненням підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, та/або таких, що проводяться за їх зверненням) – до 01 серпня 2024 р., а також до підприємств на тимчасово окупованих територіях або територіях, де тривають бойові дії. Винятками з мораторію є проведення перевірок лише в таких випадках: за зверненням самого платника податків; на підставах, визначених відповідно до п. 78.1.5, 78.1.7, 78.1.8, 78.1.12, 78.1.21 Податкового кодексу України; у платників податків, стосовно яких отримано податкову інформацію, що свідчить про порушення вимог валютного законодавства щодо дотримання граничних строків надходження товарів за імпортними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями [8].

Але при цьому слід враховувати, що з 01.08.2023 відновлено застосування штрафів та пені за невиконання вимог щодо єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ) та проведення перевірок згідно з положеннями п. 911.1, 911.2, 912 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» до періоду дії воєнного чи надзвичайного стану [11]. Отже, відповідно до ч. 11 ст. 25 згаданого закону [17] податковий орган має право застосувати до платника ЄСВ такі штрафні санкції: у випадку ухилення від взяття на облік або несвоєчасного подання заяви про взяття на облік платниками ЄСВ, на яких не поширюється дія Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 [15], накладається штраф у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за несплату, неповну сплату або несвоєчасну сплату суми ЄСВ одночасно з видачею сум виплат, на які нараховується ЄСВ (авансових платежів), накладається штраф у розмірі 10 % таких несплачених або несвоєчасно сплачених сум; за неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою звітності про нарахування ЄСВ у складі звітності з податку на прибуток (єдиного податку) накладаються штрафи, передбачені за порушення порядку подання такої звітності, у порядку та розмірах, встановлених Податковим кодексом України. За ці порушення передбачено штраф у розмірі 1020 грн (2040 грн за повторне порушення протягом року) [15].

У випадку, якщо під час проведення перевірок контролерами в період із 01.08.2023 до дати припинення або скасування воєнного стану буде донараховано єдиний внесок і платник сплатить недоїмку протягом 30 календарних днів, він звільняється від штрафних санкцій та пені, пов'язаних із цим донарахуванням, згідно з новим п. 924 розділу VIII Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [17]. Сума єдиного внеску, сплачена у порядку, передбаченому цим підпунктом, не підлягає оскарженню. Крім того, з 01.03.2022 і до припинення або скасування воєнного стану в Україні та протягом 12 місяців після цього мають право не сплачувати ЄСВ такі особи: фізичні особи – підприємці (далі – ФОП) на загальній системі оподаткування; ФОП на спрощеній системі оподаткування; самозайняті особи; члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах. Такі особи не заповнюють розрахунок ЄСВ у складі податкової декларації за період, коли ЄСВ не нараховувався, не обчислювався та не сплачувався.

У період із 01 серпня 2023 р. до 31 липня 2025 р., але не пізніше закінчення воєнного стану до ФОП, які є платниками єдиного податку та не зареєстровані як платники податку на додану вартість (далі – ПДВ), що провадять торгівлю товарами (за винятком підакцизних товарів, технічно складних побутових товарів, що підлягають гарантійному ремонту, лікарських засобів, виробів медичного призначення, ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння) або надають послуги, імплементується фінансова відповідальність за порушення у проведенні розрахункових операцій з використанням реєстраторів розрахункових операцій (далі – РРО/ПРРО) або реєстраторів контролю касових операцій (далі – РК) на неповну суму вартості проданих товарів чи наданих послуг, невиконання розрахункових операцій через РРО/ПРРО з фіскальним режимом роботи, невидачу відповідного розрахункового документа (у паперовій та/або електронній формі), який підтверджує виконання розрахункової операції, або проведення її без використання РК на окремому господарському об'єкті такого суб'єкта господарювання [15]. За перше вчинене порушення сума фінансової відповідальності становитиме 25 % вартості проданих із порушенням товарів (робіт,

послуг), встановлених цими положеннями. За кожне наступне вчинене порушення сума фінансової відповідальності зростатиме до 50 % вартості проданих із порушенням товарів (робіт, послуг). Починаючи з 01 жовтня 2023 р. суб'єкти господарювання звільняються від відповідальності за порушення вимог законодавства (за винятком порушень порядку здійснення розрахункових операцій при продажу підакцизних товарів), що вчинені ними під час реалізації товарів чи надання послуг на таких територіях: тимчасово окупованих територіях України – до дати завершення тимчасової окупації відповідних територій; територіях активних бойових дій – до дати завершення бойових дій на відповідних територіях; територіях можливих бойових дій – до дати припинення можливості бойових дій на відповідних територіях. Усі наведені дати визначаються відповідно до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженому наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України № 309 від 22.12.2022 [16].

Під час перевірок у період дії воєнного стану до фізичних осіб – підприємців, які здійснюють реалізацію підакцизних товарів, що не обліковані у встановленому порядку, та/або не надали під час проведення перевірки документи, що підтверджують облік таких товарів у місці продажу (господарському об'єкті), за рішенням контролюючих органів застосовується фінансова та адміністративна відповідальність. Фінансова санкція складається у розмірі вартості таких товарів, що не обліковані у встановленому порядку, за цінами реалізації, але не менше 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (відповідно до п. 20 Порядку декларування та реєстрації місця проживання (перебування), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 265 від 07.02.2022) [2].

Слід зазначити, що наказами Державної податкової служби України № 445 [5] та № 446 [6] від 09.06.2023 було затверджено методики проведення перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податку на прибуток та податку на додану вартість. Визначено процедуру документальної перевірки, що охоплює порівняння первинних документів зі зведеними обліковими регістрами, перевірку достовірності відображення господарських операцій у бухгалтерському обліку, взаємний контроль операцій, зіставлення облікових регістрів із даними Головної книги та показниками фінансової та податкової звітності. Зважаючи на те, що податок на прибуток та його база оподаткування є суто розрахунковою величиною, рекомендується підтверджувати їхню правомірність виключно шляхом перевірки даних первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку, наданих платником податків під час проведення документальної перевірки. Рекомендується розпочинати перевірку зі встановлення правильності визначення бази оподаткування ПДВ, оскільки саме до неї застосовується відповідна ставка податку, відповідно, визначається розмір податкового зобов'язання. Тому доцільною є перевірка дотримання платником податків правил, викладених у законодавчих та інших актах, таких як Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Інструкція № 291, НП(С)БО 11 «Зобов'язання», НП(С)БО 15 «Дохід», НП(С)БО 16 «Витрати», НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», інші НП(С)БО/МСБО та МСФЗ залежно від питань перевірки [5; 6].

Крім того, згідно з положеннями Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 [11] у період дії воєнного стану платники податку на додану вартість мають право створювати податковий кредит, використовуючи лише первинні документи, без необхідності реєстрації податкових накладних або проведення коригувальних розрахунків у Єдиному реєстрі податкових накладних. Проте після завершення або скасування воєнного стану платники податку на додану вартість мають обов'язок протягом шести місяців скласти та зареєструвати всі податкові накладні або розрахунки коригування відповідно до вимог податкового законодавства. У період дії воєнного стану платники податку на додану вартість повинні приділяти особливу увагу складанню первинних документів, що мають відповідати вимогам, встановленим Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Від початку конфлікту Верховна Рада України ухвалила низку законодавчих змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування та звітності ФОП [11,12,13,14]. Вони стосуються оподаткування ФОП, особливостей сплати єдиного податку та єдиного внеску на соціальне страхування фізичними особами – підприємцями, які є платниками єдиного податку, а також особливостей подання звітності у період воєнного стану.

Зокрема, згідно із Законом України, з 2022 р. і до припинення або скасування дії воєнного стану, а також протягом року після його скасування чи закінчення фізичні особи – підприємці, особи, що обрали спрощену систему оподаткування, незалежні професіонали (зокрема адвокати) і члени фермерських господарств, якщо вони не є об'єктами обов'язкового страхування з інших підстав, мають право не нараховувати, не обчислювати і не сплачувати єдиний внесок за себе. При цьому роботодавці, які є платниками єдиного податку, обрали спрощену систему оподаткування (ФОП, що входять до другої та третьої груп платників єдиного податку, а також юридичні особи, які належать до третьої групи платників єдиного податку), мають право за власним рішенням не сплачувати єдиний внесок за найманих працівників, призваних на військову службу до Збройних Сил України під час мобілізації. Протягом дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, а також протягом трьох місяців після його припинення або скасування не будуть застосовуватися штрафні санкції, а пеня за цей період не нараховуватиметься і буде списана. Також встановлено тимчасовий мораторій на проведення документальних перевірок правильності нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску.

Слід зазначити, що на територіях, де відбуваються або відбувалися бойові дії або тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, застосовуються спеціальні умови щодо екологічного податку, земельного податку та податку на нерухоме майно, яке відрізняється від земельної ділянки. Зокрема: з 01 січня 2022 р. до 31 грудня року, коли припинено або скасовано воєнний стан, не стягується екологічний податок за утворення радіоактивних відходів та їх тимчасове зберігання; протягом 2022 і 2023 років не встановлюється оплата за землю; за 2021, 2022 та до закінчення року, у якому припинено або скасовано воєнний стан, не обчислюється та не сплачується податок на нерухоме майно, інше, ніж земельна ділянка, для об'єктів житлової нерухомості, включно з їх частками, розташованих на територіях, де тривають бойові дії або тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, а також для житлової нерухомості, яка стала непридатною для проживання внаслідок збройної агресії російської федерації. Варто зазначити, що перелік таких територій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Висновки. Отже, держава внесла значні зміни у систему оподаткування, спрямовані на зменшення податкового тиску як на підприємства, так і на громадян. Проте слід враховувати, що від сплати податків до державного бюджету, місцевих бюджетів залежить фінансування обороноздатності держави. Тому, якщо це можливо, рекомендується вчасно сплачувати податкові зобов'язання. У воєнний період економічна безпека окремих громадян не може розглядатися ізольовано, оскільки вся економічна діяльність має бути інтегрованою в систему економічної безпеки держави. Урядові слід уважно аналізувати ситуацію та шукати ефективні заходи підтримки для підприємців, спрямовані на зменшення фінансових та економічних ризиків, а також на стимулювання відновлення бізнесу та економічного зростання в умовах воєнного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Гавриленко О. І. Дотримання конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Функціонування Конституції України та проблеми реалізації її норм в умовах воєнного стану : матеріали Регіон. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 27 черв. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 55–57.
2. Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/265-2022-%D0%BF>.
3. Збірник нормативно-правового регулювання фінансово-економічної безпеки / упоряд. : О. М. Кубецька, Я. С. Палешко, Д. Б. Санакоєв, О. В. Неклеса. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 312 с.
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%96-%D0%BF>.
5. Про затвердження Методики проведення перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податку на прибуток : наказ Державної податкової служби України від 09.06.2023 № 445. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/nakazi/78240.html>.
6. Про затвердження Методики проведення перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податку на додану вартість : наказ Державної податкової служби України від 09.06.2023 № 446. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/podatkoviyy-audit/nakazi/78241.html>.
7. Чубенко А. Г. Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88–101.
8. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>.

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо скасування мораторію на проведення податкових перевірок : Закон України від 09.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3453-20>.

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2118-20>.

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2120-20>.

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2142-20>.

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану : Закон України від 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2173-20>.

14. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України та розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України : Закон України від 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2192-20>.

15. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/755-15>.

16. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією : наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1668-22>.

17. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2464-17>.

18. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

19. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року : рішення РНБО України від 11.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>.

20. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/unlimit-ukraine/>.

Надійшла до редакції 26.11.2024

Прийнято до опублікування 05.12.2024

References

1. Havrylenko, O. I. (2022) Dotrymattia konstytutsiinykh prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu [Observance of constitutional rights and freedoms under martial law]. *Funktsionuvannia Konstytutsii Ukrainy ta problemy realizatsii yii norm v umovakh voiennoho stanu : materialy Rehion. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 27 cherv. 2022 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 55–57. [in Ukr.].

2. Deiaki pytannia deklaruvannia i reiestratsii mistsia prozhyvannia ta vedennia reiestriv terytorialnykh hromad [Some issues of declaration and registration of residence and maintenance of community registers] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.02.2022 № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/265-2022-%D0%BF>. [in Ukr.].

3. Zbirnyk normatyvno-pravovoho rehuliuвання finansovo-ekonomichnoi bezpeky [Collection of normative and legal regulation of financial and economic security] / uporiad. : O. M. Kubetska, Ya. S. Paleshko, D. B. Sanakoev. O. V. Neklesa. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2019. 312 p. [in Ukr.].

4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennia Metodyky provedennia perevirky dostovirnosti, povnoty narakhuvannia ta splaty podatku na prybutok [On approval of the Methodology for verifying the accuracy, completeness of accrual and payment of income tax] : nakaz Derzhavnoi podatkovoї sluzhby Ukrainy vid 09.06.2023 № 445. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/nakazi/78240.html>. [in Ukr.].

6. Pro zatverdzhennia Metodyky provedennia perevirky dostovirnosti, povnoty narakhuvannia ta splaty podatku na dodanu vartist [On approval of the Methodology for verifying the accuracy, completeness of the calculation and payment of value-added tax] : nakaz Derzhavnoi podatkovoї sluzhby Ukrainy vid 09.06.2023 № 446. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/podatkoviy-audit/nakazi/78241.html>. [in Ukr.].

7. Chubenko, A. H. (2014) Teoretyko-pravovyi aspekt zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky [Theoretical and legal aspect of ensuring economic security]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 88–101. [in Ukr.].

8. Podatkoviy kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo skasuvannia moratorii na provedennia podatkovykh perevirok [On amendments to the Tax Code of

Ukraine and other laws regarding the lifting of the moratorium on tax audits] : Zakon Ukrainy vid 09.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3453-20>. [in Ukr.].

10. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkuvannia ta podannia zvitnosti u period dii voiennoho stanu [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding taxation and reporting during martial law] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2118-20>. [in Ukr.].

11. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts regarding the operation of norms during martial law] : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2120-20>. [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva na period dii voiennoho stanu [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts to improve legislation during martial law] : Zakon Ukrainy vid 24.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2142-20>. [in Ukr.].

13. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo administruvannia okremykh podatkov u period voiennoho, nadzvychainoho stanu [On the introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the administration of certain taxes during the period of martial law and state of emergency] : Zakon Ukrainy vid 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2173-20>. [in Ukr.].

14. Pro vnesennia zmin do rozdil VI «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy ta rozdil XX «Perekhidni polozhennia» Podatkovoho kodeksu Ukrainy [On amendments to Section VI «Final and transitional provisions» of the Budget Code of Ukraine and Section XX «Transitional provisions» of the Tax Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2192-20>. [in Ukr.].

15. Pro derzhavnu reistratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriemstiv ta hromadskykh formuvan [On state registration of legal entities, individuals-entrepreneurs, and community formations] : Zakon Ukrainy vid 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/755-15>. [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennia Pereliku terytorii, na yakykh vedutsia (velysia) boiovi dii abo tymchasovo okupovanykh Rosiiskoiu Federatsiieiu [On the approval of the list of territories where hostilities are (were) conducted or temporarily occupied by the Russian Federation] : nakaz Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy vid 22.12.2022 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1668-22>. [in Ukr.].

17. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia [On the collection and accounting of the single contribution to compulsory state social insurance] : Zakon Ukrainy vid 08.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2464-17>. [in Ukr.].

18. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. [in Ukr.].

19. Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku [On the Strategy for Economic Security of Ukraine until 2025] : rishennia RNBO Ukrainy vid 11.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>. [in Ukr.].

20. Ievropeiska Biznes Asotsiatsiia [European Business Association]. URL: <https://eba.com.ua/unlimit-ukraine/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Elvira Kruts, Maryna Rudaya (research supervisor). Prerogative of ensuring human rights through special taxation conditions under martial law in Ukraine. The features of ensuring human rights through special taxation conditions during martial law in Ukraine are investigated. Measures aimed at introducing special tax regimes, exemptions from certain taxes are identified. The features of tax audits under martial law are highlighted. Measures for paying a single tax and a single social insurance contribution during such a legal regime are summarized.

Among the various problems that science is solving today, ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen occupies an important place. Given the features of the large-scale mobilization of citizens and entrepreneurs for active participation in the defense of the state under martial law, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a number of important legislative acts aimed at reforming the tax system, which provide for special taxation conditions, in order to reduce the financial burden on the economy, ensure its rapid adaptation to new conditions and further recovery.

The above-mentioned changes in the tax system are aimed at reducing the tax burden on both business and citizens. However, it should be remembered that the financing of the state's defense capability depends on the payment of taxes to the state budget and local budgets. Therefore, if possible, it is recommended to pay tax obligations on time. In wartime, the economic security of individual citizens cannot be considered in isolation, because all economic activity must be integrated into the system of economic security of the state. The government must carefully analyze the situation and seek effective measures to support entrepreneurs aimed at reducing financial and economic risks, as well as stimulating the restoration of business and economic growth in conditions of military conflict.

Keywords: ensuring human rights, taxation, tax audits, taxes, martial law.

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ЗАСАД НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

UDC 81'37:811.161.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-33

**Anatoliy
POPOVSKYY[®]**
Doctor
of Philology,
Professor,
Honoured Worker
of Education
of Ukraine

**Ganna
DEKUSAR[®]**
Senior Lecturer

(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

IMPERIAL ROD OF CRIMINAL MOSCOW – EXECUTIONERS, TORTURE ROOMS, TORTURE

**Анатолій Поповський, Ганна Декусар. ІМПЕРСЬКИЙ ЖЕЗЛ ЗЛОЧИННОЇ
МОСКВИ – КАТИ, КАТІВНІ, КАТУВАННЯ.** Висвітлено лексико-семантичні особливості слів,
пов'язаних із виконавцями, закладами та способами катування періоду російсько-української війни
2014–2024 рр.

Викриваються злочинні дії як місцевих колаборантів, зрадників, так і окупантів у
розбудові катівень та застосуванні методів катування. З'ясовується плинна тяглість цього прощарку
слів як словотворчого й образного художнього засобу в творчій спадщині українських поетів ХІХ–
ХХІ ст. Такі жорстокі окупаційні методи путінської ідеології, як і столітні утиски російської імперії
щодо українського народу, є геноцидом свободолюбивої нації, яка нині веде жорстоку боротьбу за
незалежність демократичного устрою не тільки України, а й світової цивілізації.

Ключові слова: кат, катівня, катування, колаборанти, зрадники, окуповані рф українські
території, методи катування, словотвірні особливості катівньої лексики, геноцид.

*Ми пробачали всім ворогам
Найстрашніше – знущання над нами,
Ми забули про помсту **катам**,
Ми забули про суд над **катами**.
(Олесь Лупій).*

*We forgave all our enemies
The most terrible thing – mockery of us,
We forgot about revenge on the **tortures**,
We forgot about the trial of the **tortures**.
(Oles Lupiy).*

© A. Popovskyy, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7815-1891>

anatolii.popovskyy@dduvs.edu.ua

© G. Dekusar, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8727-5944>

hanna.dekusar@dduvs.edu.ua

Problem statement. The realities of the Russian-Ukrainian war exposed many complex moral, ethical and linguistic problems of the present day. If we talk about the linguistic portrait of the era of the aforementioned war period, it is striking that in our time the functional activity of a number of lexemes to denote various types of abuse, as well as concepts associated with them, has increased in the mass media. These nomens were previously used in artistic and journalistic works, and now they represent the crimes of the combat units of the Russian Federation against the Ukrainian people.

The purpose of the article is to analyze the transformation process of this layer of vocabulary in the conditions of martial law, caused by the treacherous invasion of the Russian Federation troops into the territory of sovereign Ukraine.

Presentation of the main material. Among the lexemes of this thematic group, the most frequently used is the lexeme KAT (executioner), which has the following interpretation: 1. One who carries out death sentences, corporal punishment. 2. Figurative: one who kills, tortures; torturer, scoundrel. 3. Swearing: demon, devil.

No less active is the word KATIVNYA (torture room), used in the meaning of 'a place of torture in prison, etc.'; and KATUVANNYA (torture) - transl. to beat very hard, to inflict severe physical torment [1, p. 327]. This layer of words has become actively functioning since the treacherous invasion of the Russian Federation troops into the territory of sovereign Ukraine in 2014 and the occupation of Crimea, Luhansk, Donetsk, Kherson, Zaporizhzhia regions, eradicating the Ukrainian spirit by terrorist means and instilling the ideas of the "Russian world" under the disgusting slogan of "brotherhood of the Slavs", which Taras Shevchenko warned against: *The executioners are mocking us, while our drunken truth is sleeping* [2, p. 253]. And a whole cohort of his followers called for a poetic fight against the oppressors: *The word, you are my only weapon, We must not both perish! Perhaps, in the hands of unknown brothers You will become a better sword for executioners* [3, p. 259]. *Let us unite with brother, brother, Together, in agreement, not in quarrel. Let the cannons thunder Our executioners - employers, Send the terror of death! And we will stand up for agreement, For brotherhood, for freedom, So that they may come to the worlds!* [4, p. 10]. *And people are having fun like children, The executioners sing hymns of servitude And the generals dream of planting Atomic groves on the whole planet* [5, p. 127] etc. As a manifestation of a national curse, this word sounds like a formidable refrain in the rebel songs of the knights of the Ukrainian Insurgent Army, Organisation of Ukrainian Nationalists: *Tremble, tremble, cursed executioner, one more step and you will be drown in blood. Like a storm of the people, the disaster is coming and is already tearing the iron chains!* [6, p. 10].

The criminal handwriting of Soviet executioners is revealed by Volodymyr Sirenko in the poem "Rehabilitation":

Посеред ночі вдерлися чекісти
злі, як вовки, і потягли людину
і розстріляли вранці у тюрмі
без суду, як велося, і без слідства.
Пройшли роки. На клаптику паперу
черкнули – «реабілітований помертньо»
і відіслали справку в її дім –
чи втішити рідню чи насміятись.
Нема людини. Папірець фальшивий
Її живу ніколи не замінить.
На ньому дата, гербова печатка
І підпис *ката*. Все як слід, по формі.
Що не кажи, чекісти точні люди [7, p. 37].

At midnight the Chekists broke in
as evil as wolves, and dragged the person
and shot him in the morning in prison
without a trial, as was customary, and without an investigation.
Years passed. On a piece of paper
they wrote – "rehabilitated posthumously"
and sent the certificate to his home –
whether to console his relatives or to laugh.

*There is no person. The piece of paper is fake.
His life will never be replaced.
There is a date and an official seal on it
And the **executioner's** signature. Everything is as it should be,
according to the form.
Whatever you say, the Chekists are precise people [7, p. 37].*

A detailed description of the criminal activities of the occupation authorities has been widely covered in the media, such as: How the system of terror was built in the occupied Kherson region and who was the main shadow executioner. 11/14/2023 Investigators of the Security Service of Ukraine, the National Police and the State Bureau of Investigation managed to reconstruct the general picture of terror in the Kherson region during the Russian occupation. Law enforcement officers recorded more than ten former torture chambers in the deoccupied part of the region. Five of them were directly in Kherson. According to estimates by representatives of the Kherson Regional Prosecutor's Office, about 1,500 Ukrainian citizens were kidnapped during the occupation. And this is a very conservative estimate, since the exact number of prisoners that the occupiers took with them is unknown. Their fate is also unknown. The head of the investigative department of the Main Police Department in the Kherson region, Ihor Dem'yanyuk, is leading the investigation of crimes committed in two "places of deprivation of freedom": in the basement of the Main Police Department and the premises of the TDC (temporary detention center) and states: "The leadership of the SSS is being monitored in all torture chambers. In Kherson, the so-called SSS – "state security service" – was located on Pylyp Orlyk Street. The temporary owners set up a torture chamber in the basement. The newly created structure was headed by the former head of the Security Service of Ukraine during the Yanukovich era, Oleksandr Yakymenko, who personally participated in the torture. After the pro-Ukrainian protests in Kherson, a wave of detentions and searches swept through the city.

The primary task of Federal Security Service is to establish the whereabouts of all Ukrainian citizens who could potentially engage in violent or ideological resistance. The next step is to lure these individuals to their side or "neutralize" them. The first torture chamber in the city appeared on March 9, 2022 in the premises of the temporary detention center (TDC). The Russians had to seize the facility with the help of the Russian Guard. Later, the Russian Guards under the command of Oleksandr Naumenko also seized the building of the Main Police Department. Both torture chambers were quickly filled to capacity. TDC became the largest Kherson torture chamber. According to the National Police, about 400 Ukrainian citizens passed through it. The Main Police Department was smaller in size, holding about 60 prisoners.

In early April, at least two torture chambers were already operating at full capacity - almost every active Kherson resident had an acquaintance who had been "in the basement" at that time. And by the end of May - early June four large torture chambers were already operating in the city. In the temporary detention center (TDC), in the building of the Main Directorate of the National Police (MDNP), in the premises of the Appeal Court and, of course, in the basement of the newly created State Security Service (SSS). Not only resistance members, former law enforcement officers or leaders of public opinion fell into the black net. Anyone could end up in the torture chamber and become a victim.

This word entered the lexicon of the mayor of Dnipro Borys Filatov as a factor in decommunization and vile hyperbolization of the leader of the country of soviets: "We didn't cross paths, so we lost each other for many years. But there are things that cannot be forgotten. Like this mystical story in 2015, when Sanya and Vova Parasyuk came to my house and found... an aluminum head of Lenin, which in 2014, together with other volunteers, we demolished in Mangush. I don't know how this head came to me and who brought it. In general, I always discourage all donors from such gifts. No, no, I'm not superstitious and I don't have any prejudices, but keeping such artifacts in the house is not entirely right.

The guys laughed for a long time about how the dovish executioner of Ukraine flew off the landing and got lost, and then a year later they dug it up at the mayor's house" [8, p. 4].

The word-forming possibilities of this word have noticeably expanded both in the philosophical interpretation of Vasyl Stus' poetic word:

Вмирає пізно чоловік,
А родиться дочасно,
тому й на світі жити звик,
як раб і рабовласник.
Він **като-жертва, жертво-кат**,
страждає і богує,
іде вперед, немов назад,
як душу гнів руйнує,

*A man dies late,
But he's early born,
That's why he's accustomed to live in the world,
Like a slave and a slave owner.
He is **an executioner-victim, a victim-executioner**,
He suffers and worships,
He goes forward, as if backwards,
As anger destroys the soul,*

and in mass media: **Lawyer-executioner** of enemy equipment. A former lawyer destroyed 10 units of Russian armored vehicles in one day. Now Dmitry (call-name: Lawyer) is the chief sergeant of the platoon of the 79th Tavria Airborne Assault Brigade of the Armed Forces of Ukraine, and was once a lawyer and an official of the Cabinet of Ministers (October 10, 2024), as well as in the speeches of spiritual pastors: The Apostle Peter is the most famous among the apostles of Jesus, who later became the first Pope of Rome. He was born in Bethsaida, which is located in Syria. The Apostle Peter converted two wives of Emperor Nero to Christianity, and he was executed by him in 67 in Rome. The apostle told his executioners that he was not worthy to die like Jesus, so he asked to be crucified upside down (Easter speech of the head of the Greek Catholic Church, His Beatitude Sviatoslav / May 5, 2024. Ukrainian Radio) and in the periodical press: The administration initially lied that he (Vasyl Stus – A.P.) was taken to the central hospital, but Romashov, one of the Russian political prisoners who was sitting in the second wing of the prison, said that Vasyl shouted: "Killed, you bastards!" The indomitable poet was indeed killed in a sadistic way by his prison executioners at night on the 4th of September, 1985. On the twentieth day after the death of Vasyl Stus, an event occurred - a general arrived from Moscow, summoned Zhuravkov, the camp chief - and left almost immediately. And suddenly Zhuravkov died. Did Zhuravkov shoot himself? Did they help him? It is unknown. But the executioner of State Security Committee, a rare sadist, survived Vasyl by only twenty days [9, p. 6].

The phrase **Russian executioner**, is often used in news headlines: *Russian executioner was identified who was mocking residents of Kharkiv region* UA.NEWS November 10, 2023 16:32 <https://ua.news/ua/ukraine/identyfikovaly-rosijskogo-kata-yakyj-znushhavsya-nad-meshkantsyamy-harkivshhyny>.

A unique place in the modern information space is occupied by such lexical unit as **kativnya (torture room)**: In occupied Berdyansk, the organizer of **kativnya** was eliminated. On May 5, 2024, a Ford Kuga car exploded in temporarily occupied Berdyansk, Zaporizhzhia region. <https://u-news.com.ua/172364-v-okupovanomu-berdiansku-znyshchyl-y-organizatora-kativni.html>. The car belonged to Ananievsky Yevhen Oleksandrovyich, Meta reports. Ananievsky is one of the organizers of **torture camps** on the territory of Berdyansk correctional colony No. 77, where he held his occupation position. As a result of the explosion, Yevhen Ananievsky, who was involved in the torture of Ukrainian prisoners, was eliminated.

A priest in the Kyiv region allowed the occupiers to set up a torture chamber for Myroslav BZIKADZE in the basement of the church. July 7, 12:30 2023 <https://bykvu.com.ua/bukvy/dopomahav-rosiianam-pid-chas-okupatsii-vidkryto-kryminalne-provadhennia-shchodo-nastoiatelia-khramu-upts-mp-na-kyivshchyni/>.

However, among these linguistic units, the word torture is marked by the activity of a wide palette of functional possibilities of the nomination of informative content, as evidenced by numerous reports of torture in various occupied territories and beyond:

In Ukraine, a large-scale system of torture of prisoners in colonies was exposed - shocking details, News, Crime 29.05.2024 <https://glavpost.ua/news/v-ukraini-vikrili-masshtabnu-sistemu-katuvannya-v-yazniv-u-koloniakh-shokuvalni-podr>.

A resident of Turkmenistan, who boasted about the torture of Ukrainians, paid for it in his homeland. Liliya Ragutska 05/18/2024 <https://war.obozrevatel.com/ukr/meshkanets-turkmenistanu-yakij-hvalivsyia-katuvannyami-ukraintsiv-poplatisyia-na-batkivschini-foto.htm>. A citizen of Turkmenistan, Serhiy Grigoryan, fought against Ukraine on the side of Russia from the fall of 2022 to the summer of 2023. During this time, he earned money for a one-room apartment, which his mother bought in Turmenbashi with the money sent by the criminal. However, the occupier, who boasted about the torture of Ukrainians, did not have long to enjoy his new home: he was forced to sell the apartment so as not to go to jail for mercenary service. The epic story, told by Turkmen.News, was brought to the attention of blogger Necro Mancer. The Crimean Tatar said that he himself was in Russian captivity for about seven months, in particular in Olenivka, where the Russians blew up a barrack in which 53 prisoners of war died. According to Asan Isenadzhiev, he was lucky to survive, and was later exchanged. As the serviceman says, every day in captivity is "hell", and some of his comrades have been in Russian captivity for more than 700 days. The prisoners are subjected to psychological pressure, hunger, torture, abuse and are without proper medical care. Comments Ukraine.

The village headman in Luhansk region told how the Russians torture those who disagree with the occupation, News, Crime 10/16/2023 <https://glavpost.ua/news/starosta-selana-luganshchini-rozpovila-yak-rosiyani-katuyut-nezgodnikh-iz-okupatsieyu>.

Among the Ukrainian continent, there are also homegrown werewolves who have not lost their skills in torture: They were beaten and starved for a week: military enlistment office employees tortured a man. Gazeta.ua Wednesday, September 20, 2023 12:29 https://gazeta.ua/articles/np/_tizhden-bili-i-morili-golodom-pracivniki-vijskkomatu-katuvali-cholovika/1158344.

The Russians kidnapped and tortured a Crimean Tatar activist. Pustiva Valentina June 12, 2023, 15:29 <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4597554-rosiiany-vykraly-i-katuvaly-krymskotatarskoho-aktyvistu>

The Russian Federation is holding Ukrainian civilians hostage and torturing them: OSCE Mission report. Marina Berest <https://meta.ua/uk/news/society/154253-rf-trimae-tsivilnih-ukrayintsiv-u-zaruchnikah-ta-katue-yih-zvit-misiyi-obse/> Суснільство 11:21 - April 26, 2024. The number of Ukrainian civilians that Russia is holding hostage can be measured in thousands, although the exact number cannot be established.

The Russian Federation tortured Ukrainians to death: the UN made a statement. | Comments Ukraine 09/26/2023. https://society.comments.ua/ua/news/warrussia/rf-katuvava-ukrainciv-do-smerti-v-oon-zrobili-zayavu-718563.html?utm_source=iua. The UN confirmed that Russia used torture methods in the occupied parts of Ukraine that were so cruel that they caused the death of some Ukrainian prisoners. According to the portal "Comments", this statement was made by the head of the Commission for the Investigation of the Situation in Ukraine, Eric Mose, writes "Sky News".

More than 90% were tortured: what is the condition of 230 Ukrainians who returned from Russian captivity Yulia Shevchenko 01/05/2024 <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/617850-ponad-90-zaznali-katuvan-yakiy-stan-230-ukrajinciv-yaki-povernulisya-z-rosiyskogo-polonu>.

Former Berkut officer sentenced to 6 years in prison for torturing protesters during Maidan. 12/21/2023 <https://espreso.tv/kolishnogo-berkutivtsiya-zasudili-do-6-rokiv-pozbavleniya-voli-za-katuvannya-protestuvalnikiv-pid-chas-maydanu>. This was reported by the Prosecutor General's Office.

Russian oppositionist Alexei Navalny told about his prison life and about the new torture method that was invented for him. 12/18/2023. The PACE approved a report and resolution on Russian oppositionist Alexei Navalny. The document included information about the poisoning of the politician, in which the Russian government was involved, and not a "serious illness".

The identity of the Russian occupier was identified who tortured a resident of the Kyiv region. UA.NEWS December 12, 2023 15:56. <https://ua.news.ua/war-vs-rf/vstanovlena-osoba-rosijskogo-okupanta-yakij-katuvav-meshkantsya-kyivshhyny>. They did not give them food and drink, they gave them electric shocks on their genitals: a Russian and a collaborator tortured Kherson residents. Ukr. pravda 12.12.2023. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/12/12/7432715/>. Ukrainian law enforcement officers have identified the Russian National Guardsman and a collaborator from Oleshki, who were among the occupiers who brutally tortured at least 90 Ukrainians in a pre-trial detention center in Kherson.

Militants in Donbas kidnapped a person and tortured him in his office (Ukrainian Radio, 12/30/2018), etc. To the above far incomplete illustrative material, it is worth adding that primordial aspiration of world humanity, expressed by Yu. Shevelev: "Let's think: the fascists tortured their enemies, and the imperial communists killed and tortured people because they loved their land, wanted to see their Ukraine free and independent, because they had intelligence and knew how to think. Will the judgment come on the peoples who are responsible for the bloody crimes of the fratricidal war of 1917-1920, the famines of 1922, 1933, 1947, the mass repressions of the 30s and 40s, the Stalin-Beria camps of the 50s" [9, p. 5] plus the modern criminal actions of Putin's horde in the occupied territories of Ukraine in 2014-2024.

Conclusions. From the perspective of the long historical continuity of Ukraine's stay under the watchful eye of the voracious great-power Moscow executioners, torture chambers, and torture from Ivan the Terrible to our times remain the main foundation for the development of an empire of world evil, which zealously watches and "looks with an insatiable eye over the edge of the world to see if there is a country to conquer," applying criminal occupation methods of robbery, deportation, imprisonment of dissidents, torture and mass physical destruction of freedom-loving Ukrainians (Zaporizhzhya Sich, Baturyn, famines, gulags, etc.), destruction of monuments of spiritual culture and natural resources (Chernobyl HPP, Zaporizhzhia HPP, Kakhovka Reservoir, Kakhovka HPP, mined agricultural lands, forests, etc.), destruction of power lines, water supply, gas storage facilities, important facilities of the Ukrainian energy system, residential buildings, etc. masses of the civilian population, vehicles for individual and public use.

All this is a clearly planned genocide of the freedom-loving Ukrainian people, who for the fourth century (1654-2024) have been waging a fierce struggle at the cost of their lives for the gained independence not only of their Motherland, but also of the world democratic community, which is now awakening from a lethargic sleep, realizing the criminal essence of Putin's ideology in the Russian Federation and beyond. But despite everything, Ukraine is waging a holy battle with insidious and ferocious racism. It is fighting victoriously and stubbornly, bringing closer the long-awaited Victory Day, which will open the way for Ukraine to join the EU and the UN.

Список використаних джерел

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. проф. В. В. Дубичинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2007. 832 с.
2. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Держвидхудліт, 1956. 591 с.
3. Українка Л. Слово, чому ти не твердая криця // Антологія української поезії. Київ : Держвидхудліт, 1962. Т. 2. 414 с.
4. Грабовський П., Малеча Н., Бойків І. Робоча книга з української мови для шкіл політосвіти 1-го ступеня, для гуртків нижчого технічного персоналу та самоосвіти. 2-е вид., випр. Київ : Держвидав України, 1929. 158 с.
5. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина: вірші, сонети, поеми, казки, байки / передм. В. Т. Гончаренка. Київ : Наук. думка, 2005. 294 с.
6. Українські повстанські пісні. Запоріжжя, 2002.
7. Сіренко В. І. Навпростець по землі: Вірші, оповідання. Дніпропетровськ : ВПОП «Дніпро», 1994. 59 с.
8. Філатов Б. Буде вулиця Олександра Гостіщева. *Наше місто*. 2024. 21 бер. (№ 12). С. 4.
9. Лук'янчук Г. Голови не гнув : до 80-річчя від дня народження Василя Стуса. *Українське слово*. 2018. 3-16 січ. (№ 1-2). С. 1-6.
10. Шевель М. К. Ув'язнена юність : повість-сповідь. Дніпропетровськ : Січ, 1993. 142 с.

Надійшла до редакції 27.11.2024

Прийнято до опублікування 03.12.2024

References

1. Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 60 000 slov [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 60,000 words] / za zah. red. prof. V. V. Dubichynskoho. Kharkiv : VD «ShKOLA», 2007. 832 p. [in Ukr.].
2. Shevchenko, T. (1956) Kobzar [Kobzar]. Kyiv : Derzhvydkhudlit. 591 p. [in Ukr.].
3. Ukrainka, L. (1962) Slovo, chomu ty ne tvrdaia krytsia [Word, why aren't you hard steel] // Antolohiia ukrainskoi poezii. Kyiv : Derzhvydkhudlit. Vol. 2. 414 p. [in Ukr.].
4. Hrabovskiy, P., Malecha, N., Boikov, I. (1929) Robocha knyha z ukrainskoi movy dlia shkil politosvity 1-ho stupenia, dlia hurtkiv nyzhchoho tekhnichnoho personalu ta samoosvity [Workbook on the Ukrainian language for schools of political education of the 1st level, for circles of lower technical personnel and self-education]. 2-e vyd., vypr. Kyiv : Derzhvydav Ukrainy. 158 p. [in Ukr.].

5. Symonenko, V. (2005) Ty znaiesh, shcho ty – liudyna: virshi, sonety, poemy, kazky, baiky [You know that you are a person: poems, sonnets, fairy tales, fables] / peredm. V. T. Honcharenka. Kyiv : Nauk. dumka. 294 p. [in Ukr.].
6. Ukrainski povstanski pisni [Ukrainian rebel songs]. Zaporizhzhia, 2002. [in Ukr.].
7. Sirenko, V. I. (1994) Navprostets po zemli: Virshi, opovidannia [Straight across the land: Poems, stories]. Dnipropetrovsk : VPOP «Dnipro». 59 p. [in Ukr.].
8. Filatov, B. (2024) Bude vulytsia Oleksandra Hostishcheva [There will be a street of Oleksandra Gostishchev]. *Nashe misto*. 21 ber. (№ 12), p. 4. [in Ukr.].
9. Lukianchuk, H. (2018) Holovy ne hnuv : do 80-richchia vid dnia narodzhennia Vasylia Stusa [He did not bend his head : to the 80th anniversary of the birth of Vasyl Stus]. *Ukrainske slovo*. 3-16 sich. (№ 1–2), pp. 1-6. [in Ukr.].
10. Shevel, M. K. (1993) Uviaznena yunist [Imprisoned youth] : povist-spovid. Dnipropetrovsk : Sich. 142 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article highlights the lexical and semantic features of words related to the perpetrators, institutions and methods of torture during the Russian-Ukrainian war of 2014-2024. The criminal actions of both local collaborators, traitors and occupiers in the development of torture rooms and methods of torture are exposed. The fluid continuity of this layer of words as a word-forming and figurative artistic means in the creative heritage of Ukrainian poets of the 19th-21st centuries is revealed. Such cruel occupation methods of Putin's ideology, as well as the centuries-old oppression of the Russian Empire against the Ukrainian people, are a genocide of a freedom-loving nation, which is currently waging a fierce struggle for the independence of the democratic system not only of Ukraine, but also of world civilization.

Keywords: executioner, torture room, torture, collaborators, traitors, Ukrainian territories occupied by the russian federation, torture methods, word-forming features of torture vocabulary, genocide.

УДК 37.018-057.87:004

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-34

**Iryna
TSAROVA[©]**
Doctor
of Philology,
Professor,
(Dnipro State
University
of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

**Cameron
BATMANGHLICH[©]**
Ph.D., M.Sc.,
PGCHEP
(Varna University
of Management,
Varna, Bulgaria)

METHODS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING FOR LAW ENFORCEMENT SPECIALTIES

Ірина Царьова, Камерон Батмангліч. МЕТОДИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. Розглянуто сучасні методи цифрової трансформації у викладанні іноземних мов для спеціальностей правоохоронної діяльності. Проаналізовано особливості використання цифрових платформ, мобільних додатків, інтерактивних методів та штучного інтелекту в освітньому процесі. Виокремлено практичні рекомендації щодо ефективного впровадження технологій для підвищення рівня володіння іноземною мовою. Визначено можливості Moodle, MIA: Освіта для створення внутрішніх навчальних курсів для закладів вищої

© I. Tsarova, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5778-4051>

iryna.tsarova@dduvs.edu.ua

© C. Batmanglich, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2050-4946>

cameron.batmanglich@gmail.com

освіти.

Наголошено, що симуляційні тренінги з відтворенням реальних ситуацій (як-от переговори з іноземними колегами або свідками), що використовуються в поліцейській діяльності, є ефективними для тренування розмовної мови. Зауважено, що процес цифрової трансформації освіти в закладах вищої освіти МВС України – це системне оновлення мети й змісту навчання, інструментів, методів та організаційних форм навчальної роботи в середовищі, що розвивається. Цифрова трансформація спрямована на пріоритезацію всебічного розвитку кожного здобувача вищої освіти, формування в нього компетенцій для життя в умовах сучасної цифрової економіки. Зазначено ефективність застосування електронної освітньої платформи «МІА: Освіта» як педагогічної технології. Виокремлено переваги її застосування в навчальному процесі: підвищення мотивації до вивчення іноземної мови; підвищення ефективності контролю, котрий здійснює викладач; формування самоконтролю, який здійснює сам здобувач вищої освіти; формування навичок самоорганізації навчальної діяльності; вільний і тривалий доступ до навчальних матеріалів; рівневий підхід у навчанні іноземної мови; можливість швидкого реагування викладача на зміни, що відбулися, у процесі навчання. Акцентовано увагу на використанні тренажерів для ситуаційного моделювання з іноземними мовами (під час затримання або розслідування). Зауважено, що переклад та адаптація термінів є вагомим кроком для забезпечення ефективної комунікації між структурними одиницями поліції різних країн.

Ключові слова: цифрова трансформація, іноземні мови, правоохоронна діяльність, інтерактивне навчання, штучний інтелект, освітні технології.

Relevance of the study. Scientific and technological progress, the process of modification of the information and economic space in the world involve constant changes in all spheres of society. The requirements for the education system, its flexibility and adaptability are becoming clear in terms of the need to develop the digital competence of academic staff, the formation of skills in interaction with information technology among students, which is also relevant to the field of teaching foreign languages in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs. In today's digitalized society, law enforcement requires specialists to have a high level of foreign language proficiency. This is especially important for international cooperation in the fight against crime, cybercrime and terrorism [9]. Digital transformation is becoming an important factor in implementing changes in the educational environment, facilitating the integration of modern technologies into the learning process. This allows students to develop important skills, such as critical thinking, communication skills, and adaptability to dynamic changes. This approach is especially important for higher education, where the formation of a foreign language environment is crucial for training specialists capable of international cooperation.

In the field of law enforcement, knowledge of foreign languages is not only an indicator of education, but also a strategically important tool for cooperation with other countries, information exchange, and global security. In this context, digital tools help to create realistic [14].

In the field of law enforcement, knowledge of foreign languages is not only an indicator of education, but also a strategically important tool for cooperation with other countries, information exchange, and global security. In this context, digital tools help to create realistic models of foreign language communication that take into account professional scenarios (interrogations, negotiations, reporting, etc.) and improve the quality of training for future law enforcement officers.

Through the use of online platforms, interactive programs and simulation trainings, higher education students not only improve their language skills, but also acquire intercultural competence [17], which is the basis for effective professional communication in a globalized world.

Despite a significant number of works devoted to various issues of digitalization, a number of theoretical problems and practical issues of creating a flexible and adaptive educational system capable of withstanding external challenges remain relevant.

Recent publications review. The process of digital transformation of education in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is a systematic update of the purpose and content of education, tools, methods and organizational forms of educational work in a developing environment. The digital transformation is aimed at prioritizing the comprehensive development of each higher education student, forming their competencies for life in the modern digital economy. The history of the development of police activity reflects the evolution of law enforcement, changes in socio-political conditions and the improvement of subsystems [9].

The problems of digital transformation of higher education, in particular for law

enforcement specialties, imply that the entire system of methodological tools will be revised to allow for the introduction of the latest technologies and their testing, ensuring high results in achieving the goal of foreign language acquisition by students. This, in turn, means that changes are also affecting general educational concepts, strategies, and individual methods and techniques of teaching foreign languages. These issues are constantly in the center of attention of scholars. These problems are dealt with by I. Kozubai [1], V. Krasnopolskyi [2], T. Ishchenko, I. Nikitina [12], A. Maksymova [10; 11], T. Pakulova [14], P. Mertala, A. Rahmatullah [13], A. Ray [15]. Theoretical aspects of the digital transformation of professional training of future specialists are covered in the works of I. Shyshenko, I. Kharchenko [4]. A. Saha's research offers views on the mental aspects of introducing digital resources into the pedagogical environment [16].

The **purpose** of the article is to study digital methods of teaching foreign languages and their adaptation to the specifics of the professional needs of the National Police of Ukraine.

Summary of the main material. Despite the fact that in recent years, about 80% of teaching and learning materials created by academic staff have been posted on information and education platforms, only a small proportion of teachers actively use electronic educational resources in the learning process. In addition, in order to follow the Western European approach, a teacher must be able not only to develop teaching materials but also to create resources on their own. However, at present, the work of posting materials on portals is carried out by a special employee, and it takes additional time to coordinate interaction with them. Therefore, if a teacher plans to use electronic educational resources in the educational process, he or she should organize his or her activities taking into account the time required to implement the materials on educational platforms.

A higher education student can access teaching and learning materials at any time. First of all, these are work programs of the discipline, textbooks, collections of tasks for classroom and independent work, workshops, cases, tests for self-control. Depending on the level of students in the group, the teacher determines the need to use a specific learning tool for training for active and receptive learning of text and speech material.

Testing using the Test Task Bank is conducted regularly: both for current assessment and for intermediate control. In addition, foreign language teachers have created test task banks for students' self-preparation. Self-preparation tests are available to students after they have completed a particular topic of the curriculum, and they can practice completing such tasks at any time outside of class, and the teacher can track the results of the work done through the report system in their "personal account". Self-preparation test tasks are mostly reproductive. Such tasks are a good way to practice and consolidate vocabulary and grammar. The freedom to choose the time of completion of test tasks allows each student to determine his or her own pace of testing.

It is worth noting the effectiveness of the electronic educational platform «MIA: Education» as a pedagogical technology. The use of this platform as both a main and an additional tool in the training of applicants makes it possible to highlight the advantages of its use in the educational process: increased motivation to learn a foreign language; effectiveness of control exercised by the teacher; self-control exercised by the higher education applicant; formation of skills of self-organization of learning activities; free and long-term access to educational materials; leveled approach to teaching a foreign language; the ability to quickly respond to changes in the learning process; the possibility of [17; 18].

The transformation of the educational environment in the modern world, taking into account global digitalization, dictates to teachers a new understanding and knowledge of the learning process, which is carried out using modern information and communication technologies. Testing and sections of the current control and intermediate certification of higher education applicants of Dnipro State University of Internal Affairs show that the use of an educational and methodological complex containing electronic textbooks and collections, the use of an electronic educational platform as a means of self-study, contributes to the growth of foreign language communicative competence of applicants [1; 14].

The use of digital technologies leads to an increase in the motivation of cadets and students to learn a foreign language, since, as they note in their questionnaires, it is easier for them to work with electronic devices. These technologies of the so-called «paperless education» [4] make it possible to independently determine the time of completion of tasks, a large number of people can work with them simultaneously, and interaction with teachers through chats makes the learning process dynamic.

Today, interest in learning foreign languages (especially English) has grown

significantly in all countries of the world. Learning a foreign language is more important than ever, as knowledge of a foreign language is a necessary, though not the only, requirement for academic mobility, which we are talking about in light of recent events. In the modern world, there is a process of modernization of educational activities in the context of European requirements. Today's students need to study more mobility, be able to transfer to European universities and receive a European diploma supplement, which will allow them to find employment in any European country [8]. This raises the question of the quality of foreign language teaching and learning.

Legal English is relatively difficult to understand and master, even for native English speakers. Its vocabulary and syntax are alien to modern English, and its similarity to modern, common English is deceptive, suggesting that it sounds like it should be understandable to native English speakers, but in fact this is more of an assumption than a proven fact. Both the spoken and written forms of legal language are difficult for even well-educated speakers of American English to understand, they have difficulty understanding the language used in court, and their lawyers have to explain the meaning of many phrases to them [1].

The profession of a future National Police officer requires a person to make quick and non-standard decisions, to be able to quickly and competently adapt to new and non-standard professional situations. Society needs a specialist who thinks independently and critically, who is able to see a problem and solve it creatively. The profession requires that bachelors develop independence and initiative in acquiring new knowledge at university and in subsequent years [4; 7].

Vocational training of a foreign language is inextricably combined with the general language level of proficiency, which requires general language practice. Language competencies are formed primarily in the process of communication in the language of native speakers. A large role is played by speech practice, without which it is impossible to develop the skills of speaking and understanding of foreign speech, which over time can lead to forgetting the language [5].

Increase the volume of speech communication or the density of communication in a foreign language is possible by means of Internet technologies (blog, forum, chat, Skype, etc.), multimedia means within the integration of full-time and distance learning; within the unified information and educational environment of additional education, as well as in specialized education (elective course, distance learning model).

Online material can contain a rich illustrative thematic series, which can perform many educational, developmental, educational, psychological functions. A scientific and pedagogical worker can use the method of suggestology, providing speech material with appropriate photographs or music, it is possible to demonstrate the material in a certain color background. This helps applicants to conduct training in a working environment, but without visible stress. Using this method, you can interest or motivate applicants to search for new information and assimilate the submitted, immerse in the created atmosphere [4; 14].

The Internet broadens horizons, increases motivation to learn a foreign language, promotes the development of reading skills, translation, and the expansion of vocabulary. The advantages of this type of activity is also that the applicant gets the opportunity to organize it independently at a convenient time for himself. Control by the teacher is carried out in the form of «round tables» with demonstrations of presentations and oral discussion of various topics. This type of occupation, as a rule, is popular among applicants and is highly effective [5].

The use of interactive online services ensures the introduction of life situations into the educational process that applicants for higher education may encounter. Visual demonstration using the screen allows you to make decisions depending on the social and cultural context. In other words, implemented communication as close to real communication. The use of interactive online services allows you to use visual (text, picture, series of drawings, tables), audiovisual (sound film, video, computer) resources, and also provides the opportunity to combine these resources depending on the purpose and objectives of the educational process.

An interesting learning tool is the use of videos posted on YouTube video hosting. For example, the study of irregular verbs will be quick and effective if you study them using videos in which irregular verbs are read to music. The student sees how all three forms of the verb are written, hears how they are pronounced to music. This way of studying verbs allows you to use kinesthetics that can move to music and pronounce verbs. The teacher can develop a system of movements and offer them to a group of students [2]. A song with irregular verbs can begin each lesson until the students master all the material.

So, the digitalization of the process of learning English is based on three basic

principles:

1) intensification – the involvement of various techniques and комп'ютерних tools that allow you to study the language more intensively and get effective results in a shorter time;

2) individualization – the possibility of implementing an individual approach to each student, taking into account his individuality (physical, psycho-emotional, intellectual characteristics);

3) differentiation – the possibility of creating different variants of tasks, level tests, determining the sequence of material submission, which makes it possible to take into account the abilities of applicants and the choice of an individual pace in language learning.

Conclusions. So, based on the above, we can conclude that interactive services are effective and convenient to use when learning a foreign language. The use of information and communication technologies contributes to increasing the interest of applicants to the subject and the effective formation of all types of speech activity. Systematic work with комп'ютерними tasks forms stable skills of independent work, which leads to a reduction in the time for performing standard tasks and allows to increase the time for performing creative works.

It seems that the use of tasks and authentic materials based on Internet resources is one of the most effective ways to achieve the main goals of teaching a foreign language. They contribute to the development of self-educational activity aimed at mastering new experiences.

The introduction of information and communication technologies in the educational process allows: to provide positive motivation for learning; conduct practical classes at a high aesthetic and emotional level (music, animation); provide a high degree of differentiation of training; develop self-control of applicants and a sense of responsibility for the work done; create opportunities for creative self-development of the individual.

Prospects for further exploration. A promising tool for the practical розв'язання of the tasks of managing digital renewal and the direction of building the theory of digital transformation is the development of model representations that make it possible to see the changes taking place in educational organizations, predict and direct them. Analysis of such developments will reveal the key features of об'єктивування qualitative changes in the teaching of foreign languages.

Список використаних джерел

1. Козубай І. В. Комплексний аналіз впливу штучного інтелекту на викладання та вивчення іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 63. Т. 1. С. 210–214.
2. Краснопольський В., Поліщук О., Демченко М. Інтеграція мобільних додатків у освітній процес: аналіз ефективності та можливостей для здобувачів освіти. *Академічні візії*. 2024. Вип. 32. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1174/1041>.
3. Мірошніченко Л. В. Тривимірність художніх образів у романі Г. Тарасюк «Між пеклом і раєм». *Грааль Науки*. 2024. № 42. С. 431–436.
4. Шищенко І., Харченко І. Теоретичні аспекти цифрової трансформації професійної підготовки майбутніх фахівців. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Вип. 2 (49). С. 241–244.
5. Царьова І. В. Лінгвопрагматичний аспект юридичного дискурсу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 9. С. 125–131.
6. Царьова І. В. Сучасний дискурс інформаційної війни. *Південний архів : Філологічні науки*. 2023. Вип. XCV. С. 39–44.
7. Царьова І. В. Лінгвоцентричний аспект юридичного тексту. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*. 2020. № 39. С. 97–106.
8. Dekusar G., Tsyhikalo H. Computer Crimes: some glimpses on the problem. *Національні інтереси України*. 2024. № 4. С. 141–146.
9. Halenko Y., Kazlauskas J. Teaching a Native Language as a Foreign One: Methods, Approaches and Experience of Ukraine and the Republic of Lithuania. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2023. Vol. 3. No. 1. P. 70–80.
10. Maksymova A., Varava V. Comparative legal analysis of residence conditions of foreigners in Ukraine and abroad. *Philosophy, economics and law review*. 2024. Vol. 4. № 1. P. 195–201.
11. Maksymova A., Polyezhayev Y., Tytar O., etc. Linguistic divergence in the context of globalization: an analysis of linguistic changes and its impact on cultural identity. *Ad Alta Journal of interdisciplinary research*. 2024. Vol. 14. Issue 1. Special issue XLII. P. 129–134.
12. Nikitina I., Ishchenko T. Smart-Systems in STEM Education. *International Conference on Information and Communication Technologies in Education, Research, and Industrial Applications*. Cham : Springer, 2023. P. 325–335.

13. Pakulova T. Digital education: for and against. *Мова і право : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 27 жовт. 2021 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 63–64.
14. Rahmatullah A. S., Mulyasa E., Syahrani S., etc. Digital era 4.0: The contribution to education and student psychology. *Linguistics and Culture Review*. 2022. No. 6 (S3). P. 89–107.
15. Ray A., Bala P. K., Dasgupta S. A. Psychological Analytics Based Technology Adoption Model for Effective Educational Marketing // *Digital and Social Media Marketing (Advances in Theory and Practice of Emerging Markets)*. Cham : Springer, 2020. 356 p.
16. Saha A., Dutta A., Sifat R. I. The mental impact of digital divide due to COVID-19 pandemic induced emergency online learning at undergraduate level: Evidence from undergraduate students from Dhaka City. *Journal of Affective Disorders*. 2021. Vol. 294. P. 170–179.
17. Tsareva I., Maksymenko O., Kalko R. Philosophical aspect of information warfare. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2024. Vol. 4. No. 1. P. 57–66.
18. Tsareva I. Functional and derivative space of the legal text // *Advanced trends of the modern development of philology in European countries : collective monograph*. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. 240 p. P. 217–233.

Submitted 29.11.2024

Admitted 09.12.2024

References

1. Kozubai, I. V. (2023) Kompleksnyi analiz vplyvu shtuchnoho intelektu na vykladannia ta vyvchennia inozemnykh mov [Comprehensive analysis of the impact of artificial intelligence on teaching and learning foreign languages]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Iss. 63. T. 1, pp. 210–214. [in Ukr.].
2. Krasnopolskyi, V., Polishchuk, O., Demchenko, M. (2024) Intehratsiia mobilnykh dodatkov u osvithni protses: analiz efektyvnosti ta mozhlyvosti dlia zdobuvachiv osvity [Integration of mobile applications into the educational process: analysis of efficiency and opportunities for students]. *Akademichni vizii*. Iss. 32. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1174/1041>. [in Ukr.].
3. Miroshnichenko, L. V. (2024) Tryvymirnist khudozhnykh obraziv u romani H. Tarasiuk «Mizh peklo i raem» [The Three-Dimensionality of Artistic Images in Hanna Tarasiuk's Novel Between Hell and Paradise]. *Hraal Nauky*. № 42, pp. 431–436. [in Ukr.].
4. Shyshenko, I., Kharchenko, I. (2021) Teoretychni aspekty tsyfrovoi transformatsii profesiinoi pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv [Theoretical aspects of digital transformation of professional training of future specialists]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya : «Pedahohika. Sotsialna robota»*. Iss. 2 (49), pp. 241–244. [in Ukr.].
5. Tsarova, I. V. (2017) Linhvoprahamatychnyi aspekt yurydychnoho dyskursu [The linguopragmatic aspect of legal discourse]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya № 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*. Iss. 9, pp. 125–131. [in Ukr.].
6. Tsarova, I. V. (2023) Suchasnyi dyskurs informatsiinoi viiny [Contemporary discourse of information warfare]. *Pivdennyi arkhiv : Filolohichni nauky*. Iss. XCV, pp. 39–44. [in Ukr.].
7. Tsarova, I. V. (2020) Linhvotsentrychnyi aspekt yurydychnoho tekstu. [The linguocentric aspect of a legal text]. *Linhvistychni studii / Linguistic Studies*. № 39, pp. 97–106. [in Ukr.].
8. Dekusar, G., Tsyhikalo, H. (2024) Computer Crimes: some glimpses on the problem. *Natsionalni interesy Ukrainy*. № 4, pp. 141–146.
9. Halenko, Y., Kazlauskas, J. (2023) Teaching a Native Language as a Foreign One: Methods, Approaches and Experience of Ukraine and the Republic of Lithuania. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 3. No. 1, pp. 70–80.
10. Maksymova, A., Varava, V. (2024) Comparative legal analysis of residence conditions of foreigners in Ukraine and abroad. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 4. № 1, pp. 195–201.
11. Maksymova, A., Polyezhayev, Y., Tytar, O., etc. (2024) Linguistic divergence in the context of globalization: an analysis of linguistic changes and its impact on cultural identity. *Ad Alta Journal of interdisciplinary research*. Vol. 14. Issue 1. Special issue XLII, pp. 129–134.
12. Nikitina, I., Ishchenko, T. (2023) Smart-Systems in STEM Education. *International Conference on Information and Communication Technologies in Education, Research, and Industrial Applications*. Cham : Springer, pp. 325–335.
13. Pakulova, T. (2021) Digital education: for and against. *Мова і право : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 27 жовт. 2021 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, pp. 63–64.
14. Rahmatullah, A. S., Mulyasa, E., Syahrani, S., etc. (2022) Digital era 4.0: The contribution to education and student psychology. *Linguistics and Culture Review*. No. 6 (S3), pp. 89–107.
15. Ray, A., Bala, P. K., Dasgupta, S. A. (2020) Psychological Analytics Based Technology Adoption Model for Effective Educational Marketing // *Digital and Social Media Marketing (Advances in Theory and Practice of Emerging Markets)*. Cham : Springer. 356 p.
16. Saha, A., Dutta, A., Sifat, R. I. (2021) The mental impact of digital divide due to COVID-19 pandemic induced emergency online learning at undergraduate level: Evidence from undergraduate students from Dhaka City. *Journal of Affective Disorders*. Vol. 294, pp. 170–179.
17. Tsareva, I., Maksymenko, O., Kalko, R. (2024) Philosophical aspect of information warfare.

ABSTRACT

The article discusses modern methods of digital transformation in teaching foreign languages for law enforcement specialties. The features of using digital platforms, mobile applications, interactive methods and artificial intelligence in the educational process are analyzed. Practical recommendations for the effective implementation of technologies to improve the level of foreign language proficiency are highlighted. The possibilities of Moodle, MIA: Education for creating internal training courses for higher education institutions. It is emphasized that the creation of simulation trainings for real situations (negotiations with foreign colleagues or witnesses) used in police activities is effective for training spoken language. It is noted that the sectoral police terminology contains highly specialized service, legal, military, and medical terms. The author emphasizes the use of simulators for situational modeling with foreign languages (during detention or investigation). The translation and adaptation of terms is an important step to ensure effective communication between police units in different countries.

Keywords: *digital transformation, foreign languages, law enforcement, interactive learning, artificial intelligence, educational technologies.*

УДК 316.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-35

Наталія КОМІХ[®]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м.Дніпро, Україна)

ДУАЛЬНА ОСВІТА В ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Здійснено аналіз дуальної форми освіти як форми навчання в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання в умовах війни. Концептуалізовано поняття дуальної освіти та окреслено основні її базові положення та особливості. Для підтвердження теоретичних положень стосовно запровадження дуальної освіти в системі підготовки поліцейських проведено неструктуроване інтерв'ю учасників освітнього процесу – здобувачів, викладачів, роботодавців. Інформанти зазначили позитивні можливості та ризики впровадження дуальної освіти в системі підготовки поліцейських. З'ясовано, що дуальні освітні програми можуть бути впроваджені в ЗВО із специфічними умовами навчання, але практична реалізація потребує суттєвої підготовки та адаптації до специфіки роботи поліцейського та умов воєнного стану.

Ключові слова: *дуальна освіта, поліцейський, стейкхолдери, заклади із специфічними умовами навчання, освітня програма, програмні результати навчання, освітні компетенції.*

Постановка проблеми. Актори модернізації освітнього процесу, що полягає у пошуці інноваційних форм навчання, все частіше апелюють до актуалізації питання запровадження дуальної освіти, зокрема в закладах зі спеціальними умовами навчання. Сьогодні в Україні продовжується період змістовних та послідовних змін, закладених реформою правоохоронних органів з 2014 р. Значно уповільнила цей процес війна, адже організація освітнього процесу в умовах війни має структурні, інституційні та соціально-психологічні особливості. Тож підготовка висококваліфікованого поліцейського є найактуальнішим питанням для суспільної політики превентивних дій, забезпечення охорони прав людини, дотримання правопорядку, верховенства права, підвищення рівня довіри до представників правоохоронних структур. Успішність роботи в цьому напрямі багато в чому залежить від вміння враховувати зарубіжний досвід підготовки поліцейських та впроваджувати найбільш ефективні досягнення і методики.

© Н. Комих, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

nataliia.komykh@dduvs.edu.ua

Увага до оновлення методик підходу до організації та змісту освіти пов'язана із суттєвими трансформаціями глобального суспільного порядку. В світі стрімко розгортається епоха революцій не тільки технологічного характеру – в засобах виробництва, а і ментального – виробництва, споживання значень, емоцій. Оскільки характер поточних перетворень до кінця не зрозумілий, то мова йде про глибинні трансформації у двох основних сферах: технологічній та інформаційній. Усі інші суспільні процеси (віртуалізації, візуалізації, цифровізації) є похідними від зазначених. У технологічній сфері інновації пов'язані з розвитком цифрових технологій, штучного інтелекту, роботизації в діяльності поліції, зокрема в інформаційній сфері (об'єкти та суб'єкти відтворення інформаційних потоків, «розмиття» експертності, символізація та маніпуляція значеннями, інформаційні війни).

Отже, суспільства змінюються та вимагають суттєвих змістовних та інструментальних, інституційних трансформацій освіти, зокрема в аспекті посилення практичної складової у набутті компетенцій та програмних результатів навчання. Саме впровадження дуальної освіти є напрямом, що дозволяє моделювати варіанти практичної підготовки здобувачів освіти.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У сучасній закордонній науковій літературі триває дискусія про специфіку, ефективність та проблеми впровадження дуальної форми освіти в навчальних закладах. У цьому напрямі фундаментальними є дослідження німецьких вчених, як-от: Г. Хофштеттер, В. Тутліс, Х. Зайберт, К. Клейнерт. В Україні наукові дискусії про дуальну освіту в межах професійної освіти, а потім і вищої стартували на початку 2000-х років як результат пошуку можливостей удосконалення практичної складової освіти кваліфікованого фахівця. Аналізу європейського досвіду впровадження дуальної освіти, методологічним підходам до організації підготовки професійних фахівців за дуальною формою присвятили свої праці, зокрема, такі вчені: О. Кайтановська, У. Мілл, М. Дернова, В. Новік, Ю. Корягін, О. Давліканова, О. Гилон, Л. Колісник, Н. Момот, Л. Марценюк та ін. Нечисленними є публікації, що стосуються запровадження дуальної форми в закладах освіти із специфічними умовами навчання в умовах війни, що потребує подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Мета статті – розглянути та визначити сильні та слабкі сторони дуальної освіти в закладах зі специфічними умовами навчання в умовах війни. Кейс, що буде підданий аналізу, стосується підготовки поліцейських. Адже сучасний освітній простір фахівця з правоохоронної діяльності змістовно розгортається в межах дискурсу community policing, оскільки поліцейський у своїй діяльності максимально наближений до громади, соціума. Значущим елементом навчання в цьому напрямі є практична складова у формі дуальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Термін «дуальна освіта» з'явився в педагогічному дискурсі Німеччини в 60-х роках минулого століття. Мова йшла про покращення професійної освіти шляхом налагодження соціального партнерства між закладами середньої та вищої освіти та підприємствами. Звичайно, наголошувалось на економічних ефектах запровадження такої форми освіти та покращенні змісту освіти з орієнтацією на інновації та практику. Досвід Німеччини в адаптованій до соціально-економічної специфіки тієї чи іншої країни формі було застосовано в Канаді та низці європейських країн [1]. В Україні впровадження дуальної форми освіти розпочалося з наказу Міністерства освіти і науки України № 298 від 16.03.2015 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи за темою «Професійна підготовка кваліфікованих робітників з використанням елементів дуальної системи навчання» на базі закладів професійно-технічної освіти» [3]. В 2018 р. з'являється розпорядження Кабінету Міністрів № 660-р, що затвердило Концепцію підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти. Згідно з концепцією в період 2020–2030 рр. повинні бути запроваджені кластери дуальної освіти на базі конкурентоспроможних ЗВО та зацікавлених роботодавців, у тому числі правоохоронної сфери [4]. Зараз в Україні здійснюють підготовку здобувачів в умовах дуальної освіти за напрямками аграрної, банківської, виробничої галузей та ІТ-сфери. Проте слід відмітити, що масштаби розгортання доволі невеликі, що спричинено війною. Проблеми такого стану пов'язують насамперед із матеріальними можливостями університетів, відповідною технічною базою та запровадженням дистанційної освіти.

Важливу та потужну роботу із запровадження дуальної освіти в Україні здійснюють вчені та одночасно посадовці Міністерства освіти та науки України О. Шаров

(генеральний директор директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти та науки України), Ю. Рашкевич (член Національного агентства кваліфікацій, член Національної команди експертів з реформування вищої освіти в Україні). Важливим напрямом роботи вчених є запровадження публічного майданчика для обговорення специфіки дуальної освіти за галузями знань, проведення дослідження та аналізу вже напрацьованого досвіду, підготовка підґрунтя для законодавчої підтримки діяльності всіх суб'єктів дуальної освіти.

Отже, дуальна форма освіти – це спосіб здобуття освіти на основі договору, що передбачає поєднання навчання здобувачів у закладах освіти з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах, організаціях для набуття певного практичного досвіду та рівня кваліфікації. Ця система передбачає теоретичне навчання в закладі освіти та отримання практичних навичок в умовах реальної професійної діяльності. Ключовим є наголошення на навчанні в умовах як університету, так і реальної ситуації на підприємстві, в організації, установі.

Дуальна освіта покликана вирішити певні проблеми, що склалися в існуючій українській системі освіти та покращити її, адаптувати до вимог соціально-економічних реалій суспільства. З-поміж основних завдань, що мають бути реалізовані у процесі запровадження дуальної освіти, слід виокремити:

- підвищення якості підготовки фахівців відповідно до реальних вимог ринку праці;
- модернізацію освітніх програм із метою приведення їх у відповідність до сучасного змісту професійної діяльності;
- підвищення рівня конкурентоздатності випускників закладів освіти, сприяння зростанню рівня зайнятості молоді;
- для ЗВО із специфічними умовами навчання – зменшення відрахування курсантів за власним бажанням;
- скорочення періоду адаптації випускників до професійної діяльності;
- підвищення мотивації здобувачів освіти до навчання;
- посилення ролі роботодавців та фахових об'єднань у системі підготовки кваліфікованих фахівців.

Із-поміж ключових положень дуальної освіти зазначимо: компетентнісний підхід при розробці освітніх програм, що забезпечується за рахунок здобуття від 25 % до 60 % кредитів під час навчання на робочому місці; заключення договору між ЗВО та роботодавцем, за яким здобувач має змогу навчатися та отримувати заробітну платню; оцінювання результатів навчання роботодавцем та викладачем від ЗВО; право учасника програми на працевлаштування та право роботодавця на конкурсний відбір учасників програми.

Досвід впровадження дуальної освіти в систему підготовки поліцейських в Німеччині детально розглядають у своєму дослідженні Л. Марценюк та О. Груздев [2]. Автори, аналізуючи освітню програму підготовки поліцейських, акцентують, що практична складова навчання дорівнює за три роки майже 40 %. Це достатньо високий показник. Також приділяється суттєва увага кваліфікації викладацького складу. З викладачами, за умови високих показників педагогічної діяльності, укладають контракт на 5 років, а потім він повертається до діючого поліцейського підрозділу. А отже, викладачі є практиками, а не тільки теоретиками.

Для з'ясування можливостей впровадження дуальної освіти при підготовці фахівців правоохоронної сфери нами було проведено зондажне дослідження, що передбачає застосування комплексу методів збору інформації, як-от: спостереження, аналіз документів та опитування. Зокрема, було проведено нестандартизоване інтерв'ю зі стейкхолдерами: всіма учасниками освітнього процесу (здобувачами та викладачами Дніпровського державного університету внутрішніх справ (далі – ДДУВС)) і роботодавцями (поліцейськими – представниками середньої керівної ланки районних, міських та обласних відділів Національної поліції України). Вибірка є структурованою та типізованою, кількість опитаних обмежується насиченістю та повторюваністю відтвореної ними інформації. Всього опитано п'ятнадцять осіб. Отримана емпірична інформація була проаналізована методом аналітичної індукції.

Слід зауважити, що підготовка фахівців правоохоронної сфери має свою специфіку і, дійсно, передбачає достатньо об'ємну практичну складову на 2 та 3 курсах у вигляді ознайомчої та навчальної практики – загалом 8 кредитів (ОП «Правоохоронна

діяльність» ДДУВС). У вітчизняних ЗВО відсутні освітні програми підготовки поліцейських з елементами дуальної освіти. Маємо на увазі конкретні освітні програми та освітні компоненти на різних рівнях вищої освіти. Позитивним моментом є розповсюдження практик запровадження дуальних лекцій. Однак вони є тільки елементом дуальної освіти і не можуть вважатися її заміником.

Сучасний стан організації освітнього процесу поліцейського є достатньо системно, методологічно та методично грамотно вибудованим, але питання оволодіння практичними навичками роботи залишається актуальним. Про це засвідчили під час проведеного нами інтерв'ю як здобувачі («хотілося б більше практики», «практичних навичок недостатньо», «недостатньо конкретних навичок у роботі»), так і роботодавці. Наприклад, інформант 5 «роботодавець-поліцейський» із досвідом роботи в поліції понад 10 років зазначив: «...дійсно, практичного досвіду недостатньо для випускників. Коли вони приходять вже на роботу, то мають пройти певний час адаптації, нам треба постійно за ними наглядати, що створює певні незручності в роботі та додаткове навантаження».

За допомогою інтерпретації результатів проведеного нами інтерв'ю спробуємо окреслити ситуацію щодо поєднання теоретичного навчання та практики у реаліях української системи підготовки поліцейських. Слід зазначити, що обізнаність усіх учасників дослідження стосовно змісту дуальної форми навчання була достатньо низькою. На початку інтерв'ю виникла необхідність ознайомити їх із ключовими положеннями цієї форми освіти. Усі інформанти погодилися, що дуальна освіта є достатньо ефективною стосовно підготовки сучасного фахівця в різних галузях, проте щодо поліцейських є певні обмеження. Наголосили на тому, що запровадження програми дуальної освіти вимагає ретельної підготовки, котру треба здійснювати не один рік. Як зазначив інформант 2 «викладач ЗВО – поліцейський», це пов'язане зі спеціалізацією: «...можливості запровадження дуальної освіти є цікавим напрямом в осучасненні освіти поліцейського, однак треба зважати на спеціалізацію, наприклад, це важко зробити для фахівців із стратегічного розслідування або кримінальної поліції. А от для патрульних поліцейських така можливість є». Також інформанти наголосили, що є певні ризики впровадження, пов'язані з тим, що освіта за дуальною формою не є масовою, а передбачає залучення кращих курсантів. Зокрема, інформант 4 «викладач ЗВО – поліцейський» зауважив, що: «Дніпровський державний університет внутрішніх справ має досвід, на жаль, невдалий, запровадження освітньої програми з елементами дуальності, що мала назву «2+1». Курсантів було багато, і не всі одразу змогли розпочати роботу, зважаючи на рівень опанування володіння зброєю, рівень практичних знань. Як наслідок, деякі курсанти не змогли пройти підсумкову атестацію». Саме такий досвід потрібно, на нашу думку, враховувати в разі розробки дуальної освітньої програми.

Цікавою вбачається думка, висловлена інформантом 3 «роботодавець-поліцейський», про те, що «в поліції раніше існував так званий інститут наставництва – це нагадує елемент дуальності. Наставник – це той, хто уже на робочому місці фактично навчав специфіки роботи поліцейського, ділився практичним досвідом. Як би повернути таку практику, але важливо, щоб робота була додатково оплачувана, це мотивує». Загалом майже усі учасники інтерв'ю – роботодавці наголосили, що можливості для запровадження дуальної форми підготовки поліцейських є, але необхідно, щоб була гідна оплата роботи як викладачів-практиків, так і самих здобувачів освіти.

Слід зауважити, що в умовах воєнного стану перевагами дуальної освіти є: прискорення періоду адаптації поліцейського до реальних умов роботи, оволодіння практичними навичками, інструментами та методиками виконання функціональних обов'язків. Молодий фахівець має уже чітко розуміти специфіку роботи, умови, а головне, знати, як подбати про власну безпеку та безпеку своїх колег.

Висновки. Отже, розвиток дуальної форми освіти в межах ЗВО зі специфічними умовами навчання, безперечно, є перспективним напрямом, але потребує удосконалення певних механізмів для ефективної підготовки фахівців. Реальність війни значно ускладнює цей процес, адже виконання професійних обов'язків поліцейського набуває подвійного ризику та вимагає посилення уваги і психологічного навантаження. На наш погляд, саме завдяки інноваційній складовій дуальної освіти підготовка фахівців правоохоронної сфери зможе відповідати викликам сучасних трансформацій українського суспільства з урахуванням війни та, відповідно, посилення уваги до безпекової поведінки поліцейського, що має бути реалізовано в законодавчих змінах. У подальшому є перспективи впровадження дуальної форми освіти в систему підготовки

поліцейських, але за умови ґрунтовного підготовчого етапу, що передбачає: пошук балансу в освітній програмі між теоретичною і практичною підготовкою; ретельний підбір викладачів-практиків; узгодження обсягу навчального навантаження; перегляд умов оплати праці; окреслення умов потрапляння на програму, подальшого навчання та працевлаштування; визначення чітких вимог до навчання та викладання в межах програми.

Список використаних джерел

1. Гончар Л. Розвиток дуальної освіти Німеччини в історичному контексті. *Професійна педагогіка*. 2021. № 1 (22). С. 32–40.
2. Марценюк Л. В., Груздєв О. В. Дуальна освіта як засіб поєднання освіти та практики. *Економіка і держава*. 2021. № 3. С. 58–65.
3. Про проведення дослідно-експериментальної роботи за темою «Професійна підготовка кваліфікованих робітників з використанням елементів дуальної системи навчання» на базі закладів професійно-технічної освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 16 березня 2015 р. № 298. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/20150417/3825/nmo2981.pdf>.
4. Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 660-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-p#Text>.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Honchar, L. (2021) Rozvytok dualnoi osvity Nimechchyny v istorychnomu konteksti [The development of dual education in Germany in a historical context]. *Profesiina pedahohika*. № 1 (22), pp. 32–40. [in Ukr.].
2. Martseniuk, L. V., Hruzdiev, O. V. (2021) Dualna osvita yak zasib poiednannia osvity ta praktyky [Dual education as a means of combining education and practice]. *Ekonomika i derzhava*. № 3, pp. 58–65. [in Ukr.].
3. Pro provedennia doslidno-eksperymentalnoi roboty za temoiu «Profesiina pidhotovka kvalifikovanykh robotnykiv z vykorystanniam elementiv dualnoi systemy navchannia» na bazi zakladiv profesiino-tekhnichnoi osvity [On conducting research and experimental work on the topic «Vocational training of qualified workers using elements of the dual training system» on the basis of vocational education institutions] : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 bereznia 2015 r. № 298. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/20150417/3825/nmo2981.pdf>. [in Ukr.].
4. Pro skhvalennia Kontseptsii pidhotovky fakhivtsiv za dualnoiu formoiu zdobuttia osvity [On approval of the Concept of training specialists in the dual form of education] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 veresnia 2018 r. № 660-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-r#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nataliia Komykh. Dual education in institutions with specific learning conditions in war conditions. The article analyzes the dual form of education as a form of organizing the learn process in higher education institutions with specific training conditions in wartime. It is emphasized that the current state of the organization of the educational process of police officers is sufficiently systematically, methodologically and methodically competently built, but the issue of mastering practical work skills is relevant. The concept of dual education is conceptualized and the main basic provisions and features of dual education are outlined. It is noted that the dual form of education is a method of obtaining education based on a contract, which involves combining the training of applicants in educational institutions with training at workplaces at enterprises, institutions, organizations. This system involves training both in university conditions and in a real situation at an enterprise, organization, institution.

To confirm the theoretical provisions regarding the introduction of a dual system for training police officers, an exploratory study was conducted using an unstructured interview method with participants in the educational process - applicants, teachers, employers. The informants noted the positive opportunities and risks of implementing dual education in the education of police officers. In particular, they emphasized that there are certain risks of implementation related to the fact that education in the dual form is not mass, but involves the involvement of the best cadets. It was found that dual educational programs can be implemented in higher education institutions with specific learning conditions, but practical implementation requires significant preparation and adaptation. The reality of war significantly complicates this process, because the performance of the professional duties of a police officer becomes doubly risky and requires increased attention and mental stress.

Keywords: *dual education, police officer, stakeholders, institutions with specific learning conditions, educational program, program learning outcomes, educational competencies.*

УДК 159.9:355

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-36

Олександр ГРЕСЬ[©]

науковий співробітник

(Український науково-дослідний інститут

спеціальної техніки та судових експертиз

Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ УЧАСТІ В БОЙОВИХ ДІЯХ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Здійснено аналіз досвіду України в застосуванні інноваційних методів психологічної реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Розглянуто основні виклики, з якими стикаються військові та цивільні психологи під час надання допомоги учасникам бойових дій, а також ефективні підходи, що напрацьовані в Україні за роки збройного конфлікту.

Зокрема, приділено увагу методам арт-терапії, тілесно-орієнтованим практикам, використанню віртуальної реальності, залученню тварин-терапевтів тощо. Окремо висвітлено досвід створення реабілітаційних центрів та відновлення психологічного здоров'я військовослужбовців у військових частинах.

Підкреслено важливість міждисциплінарної співпраці, залучення ветеранських організацій та громадських ініціатив для забезпечення комплексної психологічної реабілітації. Наголошено на необхідності подальших наукових досліджень та систематизації накопиченого досвіду для вдосконалення та поширення ефективних практик.

Ключові слова: психологічна реабілітація, учасники бойових дій, арт-терапія, тілесно-орієнтовані практики, анімалотерапія, віртуальна реальність, Україна.

Постановка проблеми. Сучасні інноваційні технології відкривають нові можливості для психологічної реабілітації військовослужбовців, які зазнали травматичного впливу внаслідок участі в бойових діях. Використання технологій віртуальної реальності (далі – VR), доповненої реальності (далі – AR), штучного інтелекту та машинного навчання дозволяє надавати допомогу, адаптовану до потреб військових, знижуючи їхнє емоційне навантаження та підвищуючи ефективність відновлення. Кожна з цих технологій відіграє унікальну роль, створюючи умови для поступового виходу з травматичного стану, а також для соціальної адаптації та інтеграції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням психологічної реабілітації військовослужбовців присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені, як Н. Агаєв, О. Блінов, Ю. Бриндіков, І. Григус, О. Кокун, І. Крук, Н. Лозінська, М. Москаленко, В. Остапчук, І. Пішко та ін.

Метою статті є аналіз досвіду України щодо застосування інноваційних методів психологічної реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях.

Виклад основного матеріалу. Одним із найперспективніших методів у межах психологічної реабілітації військовослужбовців є використання віртуальної реальності. VR дозволяє військовослужбовцям знову пережити травматичні події в контрольованому середовищі під керівництвом фахівців, щоб знизити рівень тривоги та подолати посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР). За допомогою VR-технології фахівці можуть моделювати сценарії відповідно до досвіду військових, у такий спосіб зменшуючи відчуття страху, ізоляції та тривоги. Цей метод дозволяє не лише опрацьовувати минулі травматичні події, а й навчати стратегіям подолання стресу, що допомагає краще адаптуватися до повсякденного життя.

Штучний інтелект (далі – AI) та машинне навчання (далі – ML) також допомагають значною мірою змінити підходи до реабілітації, створюючи можливості для персоналізованої терапії. Завдяки аналізу даних AI здатен прогнозувати психологічний стан військовослужбовців та оцінювати їхні потреби в психологічній допомозі. Це є особливо корисним для моніторингу змін у стані здоров'я військових, оскільки дозволяє

фахівцям оперативно коригувати терапевтичний процес. Наприклад, AI-алгоритми можуть відстежувати показники стресу та тривоги на основі фізіологічних даних, що дозволяє створювати індивідуальні плани лікування та підбирати техніки для покращення емоційного стану. У такий спосіб AI та ML забезпечують раннє виявлення змін і запобігають розвитку тяжких психологічних розладів [1, с. 36].

Мобільні додатки та телемедицина розширюють доступ до психологічної підтримки, надаючи можливість постійного моніторингу стану здоров'я та отримання консультацій у будь-який час і в будь-якому місці. Такі додатки можуть містити техніки самопомогі, інформаційні матеріали та інструкції для релаксації, що дозволяє військовим самостійно підтримувати свій психічний стан. Вони дозволяють отримати негайну психологічну підтримку у разі кризових ситуацій, а також підтримувати контакт зі психологами та консультантами для періодичних перевірок і корекцій стану. Телемедицина надає можливість військовим отримувати професійну допомогу незалежно від їхнього місцезнаходження, що є особливо цінним для ветеранів у віддалених регіонах, де доступ до фахівців обмежений.

Доповнена реальність відкриває нові можливості в терапії військових – вона дозволяє відтворювати життєві ситуації зі стресовими чинниками різного рівня у безпечному середовищі. Це допомагає учасникам вчитися керувати своїми емоціями та впевнено реагувати на різні ситуації. Крім того, AR сприяє відновленню почуття реальності та допомагає знизити тривожність при поверненні до мирного життя [2, с. 10].

Це означає просування розуміння того, що психічні проблеми, такі як ПТСР, депресія та тривога, є реальними і значущими та вимагають професійного лікування. Крім того, важливо змінити наратив, що психічні проблеми є ознакою слабкості.

Розмови про психічне здоров'я мають стати нормою, особливо поміж військових. Співчуття, розуміння і безперервна підтримка від суспільства можуть значною мірою сприяти успішній психологічній реабілітації військовослужбовців.

Тема психологічної реабілітації військовослужбовців після участі в бойових діях стала особливо актуальною для України у зв'язку з військовим конфліктом, що триває на її території. Відновлення психічного здоров'я та адаптація ветеранів є важливим завданням, і в Україні активно впроваджуються інноваційні методи, що мають на меті зменшити наслідки травматичного стресу, ПТСР та інших психологічних проблем, що виникають через війну. Існують різні підходи до реабілітації військових, що поєднують традиційні методи психотерапії та сучасні технологічні рішення.

Одним із інноваційних підходів у лікуванні ПТСР, як уже зазначалося, є використання віртуальної реальності. VR-терапія дозволяє створити безпечний контрольований простір, де військові можуть «пережити» свої спогади в умовах контролю і допомоги психотерапевта. Така технологія дає можливість поступово звикати до ситуацій, що викликають страх або тривогу, та вчитися керувати ними. Українські фахівці активно адаптують зазначені методики, що широко застосовуються в світі, до реалій місцевих військових. Завдяки VR-сесіям учасники відновлюють відчуття контролю над власним життям і здобувають навички, котрі допомагають краще адаптуватися до цивільного життя після служби [3, с. 45].

Поряд із технологіями VR активно використовуються методи арт-терапії. Вони охоплюють малювання, скульптуру, музику та інші види творчості. Арт-терапія допомагає військовим висловлювати власні почуття за допомогою мистецтва, коли слова можуть бути недостатніми. Українські психологи, соціальні працівники та волонтери проводять групові та індивідуальні заняття, де ветерани мають змогу в безпечному середовищі працювати з негативними емоціями, тривогою та стресом. Творчий процес сприяє вивільненню прихованих емоцій, допомагає знизити рівень стресу та поліпшити емоційний стан.

Ще одним важливим елементом є кінотерапія, що вже успішно застосовується в українських реабілітаційних центрах. Цей метод дозволяє ветеранам працювати з власними емоціями через перегляд фільмів або створення власного кіно. Фільми, які зображують різні життєві ситуації, дозволяють ветеранам побачити себе з іншого боку, ідентифікувати себе з персонажами на екрані. Такий метод допомагає створити відчуття підтримки та зрозуміти, що вони не єдині з подібними труднощами. Психологи підбирають тематику фільмів у такий спосіб, щоб вони максимально сприяли розкриттю та опрацюванню певних переживань, що робить кінотерапію ефективним інструментом у роботі з ПТСР [4, с. 216].

Водночас в Україні активно впроваджується кінезіотерапія – метод фізичної реабілітації, що враховує зв'язок між фізичним і психологічним здоров'ям. Спеціальні фізичні вправи сприяють відновленню тонусу м'язів, зняттю стресу та покращенню настрою. Багато ветеранів відчувають зниження рівня тривожності після регулярних фізичних занять, таких як йога, плавання, біг. Цей підхід також використовується для підвищення рівня енергії та боротьби з депресивними настроями. Українські фахівці проводять спеціальні групові заняття та розробляють індивідуальні програми, зважаючи на фізичні можливості та потреби кожного учасника.

Ще один інноваційний метод, що активно використовується, – це терапія за допомогою тварин, або анімалотерапія. Доведено, що спілкування з тваринами, такими як собаки та коні, знижує рівень стресу, покращує настрій і підвищує соціальну адаптивність ветеранів. У багатьох українських центрах реабілітації пропонують можливість спілкуватися з тваринами, що допомагає знижувати напруження та відчувати підтримку. Крім того, цей метод сприяє розвитку навичок комунікації та довіри, що можуть бути втрачені після участі в бойових діях [1, с. 36].

Також важливим аспектом реабілітації є групова терапія, де ветерани можуть спілкуватися з тими, хто має схожий досвід. Українські програми реабілітації містять організацію груп підтримки, де ветерани можуть обмінюватися досвідом, ділитися своїми переживаннями та одержувати підтримку від інших учасників. Групові сесії допомагають подолати відчуття самотності та ізоляції, що часто супроводжує тих, хто повертається з війни. Ветерани також мають можливість надавати одне одному підтримку, що робить їх менш уразливими перед власними страхами та тривогами. Відчуття підтримки та розуміння з боку інших ветеранів сприяє швидкій адаптації та полегшенню процесу відновлення. Групова терапія дозволяє створити середовище довіри, де кожен може висловити свої емоції та отримати пораду, а отже, є ефективною формою психологічної допомоги.

На додаток до психотерапії ветерани мають доступ до освітніх програм, що допомагають їм здобути нові професійні навички. Така форма реабілітації дозволяє учасникам бачити своє майбутнє в цивільному суспільстві, розвивати нові інтереси та впевненіше адаптуватися до нових умов життя. Курси, надані психологічними центрами, охоплюють широкий спектр тем – від бізнесу та управління до креативних індустрій. Це сприяє поверненню військових до цивільного життя, надаючи їм шанс на нову професійну реалізацію [5, с. 28].

Заглиблюючись у питання інноваційної психологічної реабілітації військовослужбовців, варто зазначити, що кожен метод спрямований на певні аспекти посттравматичного відновлення з огляду на специфічний досвід та потреби учасників бойових дій. Українські фахівці стикаються з унікальними викликами, пов'язаними з тривалістю та інтенсивністю бойових дій, що впливає на різноманітність і масштаб реабілітаційних підходів. Для того щоб реабілітація була ефективною, ці методи мають охоплювати комплексний спектр відновлення – від фізичного здоров'я та психічної стабільності до адаптації та соціалізації ветеранів у мирне життя.

Ключовою складовою процесу відновлення є психотерапія, що орієнтована на роботу з глибокими психологічними травмами та почуттям провини, які часто супроводжують військових. Один із ефективних підходів у цьому напрямі є когнітивно-поведінкова терапія (далі – КПТ), що допомагає розпізнавати деструктивні думки та змінювати поведінкові патерни. В українських центрах ветеранам пропонують програми, що допомагають знаходити нові шляхи реагування на стресові ситуації, знижуючи рівень тривоги та допомагаючи повернутися до нормального ритму життя. Під час КПТ ветерани навчаються замінювати негативні переконання конструктивними думками, що покращує їхню здатність до адаптації [6, с. 44].

Ще одним важливим методом, що активно застосовується в Україні, є тілесно-орієнтована терапія. Ця методика базується на розумінні взаємозв'язку між тілом і психікою. Оскільки багато ветеранів зберігають фізичну напругу внаслідок стресу, тілесні практики допомагають розслабитися, полегшити симптоми ПТСР і покращити самопочуття; вони можуть передбачати дихальні вправи, масаж та елементи фізичної терапії, що сприяють відновленню почуття контролю над своїм тілом і розумом. Українські реабілітаційні центри часто впроваджують елементи йоги, що допомагає учасникам навчитися контролювати своє дихання, зменшуючи тим самим фізичне та психічне напруження.

Інший новий напрям у сфері реабілітації – це інтеграція системного підходу, що охоплює сімейну терапію. Участь родини є важливою для підтримки ветерана, адже соціальна підтримка має величезне значення в процесі відновлення. Українські спеціалісти допомагають сім'ям розуміти проблеми, з якими стикаються їхні близькі після війни, та вчитися правильно підтримувати їх. Це передбачає навчання сімейних пар навичок комунікації, управління стресом і розуміння симптомів ПТСР. Така терапія сприяє більш гармонійному відновленню ветеранів, допомагаючи їм повернутися до повноцінного сімейного життя [7, с. 134].

Інтеграція технологічних рішень, таких як мобільні додатки для підтримки психічного здоров'я, також стає дедалі популярнішою в Україні. Наприклад, як уже зазначалося вище, існують спеціалізовані програми, що пропонують інструкції для релаксаційних технік, записи з керованою медитацією та інші інструменти для контролю симптомів ПТСР. Такі додатки дають ветеранам змогу самостійно працювати над своїм психічним здоров'ям, не обмежуючись місцем або часом. Це дуже важливо, оскільки доступ до спеціалістів може бути обмеженим у віддалених регіонах, а самостійна робота сприяє формуванню стійкості та самостійності.

Крім того, варто звернути увагу на методiku терапії через природу, відому як ескотерапія. В Україні зростає інтерес до цього підходу, оскільки він допомагає ветеранам відновлювати зв'язок із собою за допомогою спілкування з природою. Прогулянки на природі, заняття риболовлю, походи в гори та спілкування з тваринами дозволяють ветеранам знижувати рівень тривоги, покращують настрій і стимулюють емоційну стабільність. Спілкування з природою та віддалення від міських умов сприяє відновленню відчуття внутрішнього спокою.

Ще одним перспективним напрямом, що потребує розвитку, є адаптація методів медитації та майндфулнесу, або практики усвідомленості. Медитація допомагає фокусуватися на теперішньому моменті та відпускати переживання минулого, що можуть переслідувати військових. Майндфулнес дозволяє ветеранам оволодіти навичками самоусвідомлення, що є важливим інструментом у боротьбі з тривогою та депресією. В Україні поступово впроваджуються такі методи, проте для досягнення їхньої ефективності потрібне відповідне навчання фахівців і створення програм, що були б спеціально адаптовані до потреб військових [8, с. 20].

Висновки. Таким чином, інноваційні методи реабілітації військових в Україні забезпечують комплексний підхід до відновлення після бойових дій. Використання VR-технологій, арт-терапії, кінезіотерапії, анімалотерапії та групової терапії дозволяє забезпечити психологічну підтримку з різних сторін. Це допомагає військовим поступово повертатися до нормального життя, знижує рівень стресу та сприяє повній соціальній адаптації. Важливо, щоб такі методи були постійно доступними для всіх ветеранів та поширювались у масштабах країни.

Отже, інноваційні методи реабілітації військовослужбовців, що впроваджуються в Україні, демонструють позитивні результати та дозволяють охопити різні аспекти відновлення – фізичний, психологічний і соціальний. Розвиток таких методів та їх адаптація до потреб ветеранів сприяють формуванню системного підходу до психологічної підтримки та реабілітації. Це не лише покращує психічне здоров'я військовослужбовців, але й сприяє їхній інтеграції в суспільство після завершення бойових дій. Важливість таких ініціатив не можна недооцінювати, адже вони допомагають створити стійке та здорове суспільство, де кожен учасник бойових дій може одержати належну підтримку.

Список використаних джерел

1. Білов О. А. Нормативні документи організації та проведення психологічної реабілітації військовослужбовців. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 10-11 лют. 2017 р.). Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. С. 36–38.
2. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб : кваліфікац. наук. праця на правах рукопису / Хмельницький національний університет МОН України. Хмельницький, 2018. 46 с.
3. Григус І. М., Нагорна О. Б. Основи фізичної терапії. Одеса : Олді+, 2022. 150 с.
4. Гулько Б. А. Посттравматичний стресовий розлад – в розрізі часу. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2015. № 1. Т. 19. С. 216–219.
5. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О. та ін. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : метод. посібник. Київ : НДЦ ГП

ЗСУ, 2017. 282 с.

6. Крук І. М., Григус І. М. Фізична терапія військовослужбовців з наслідками вогнепальних поранень. *Rehabilitation and Recreation*. 2022. № 12. С. 44–51. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.12.6>.

7. Москаленко М. М. Психологічна реабілітація ветеранів військових конфліктів. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку* : зб. доп. Всеукр. студентської наук.-практ. конф., присвяченої 125-річчю з Дня народження Гордона Олпорта. Кропивницький, 2022. С. 134–137.

8. Пророк Н., Запорожець О., Креймеєр Дж. та ін. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посібник. Т. 1. Київ, 2018. 208 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf>.

Надійшла до редакції 25.11.2024

Прийнято до опублікування 02.12.2024

References

1. Blinov, O. A. (2017) Normatyvni dokumenty orhanizatsii ta provedennia psykhologichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv [Normative documents on the organization and conduct of psychological rehabilitation of military personnel]. *Viiskova psykhologhiia u vymirakh viiny i myru: problemy, dosvid, perspektyvy* : materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 10-11 liut. 2017 r.). Kyiv : KNU imeni Tarasa Shevchenka, pp. 36–38. [in Ukr.].

2. Bryndikov, Yu. L. (2018) Teoriia ta praktyka reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv uchasnykiv boiovykh dii v systemi sotsialnykh sluzhb [Theory and practice of rehabilitation of military personnel participating in combat operations in the system of social services] : kvalifikats. nauk. pratsia na pravakh rukopysu / Khmelnytskyi natsionalnyi universytet MON Ukrainy. Khmelnytskyi. 46 p. [in Ukr.].

3. Hryhus, I. M., Nahorna, O. B. (2022) Osnovy fizychnoi terapii [Basics of physical therapy]. Odesa : Oldi+. 150 p. [in Ukr.].

4. Hunko, B. A. (2015) Posttravmatychnyi stresovyi rozlad – v rozrizi chasu. [Post-traumatic stress disorder – in time]. *Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu*. № 1. Т. 19, pp. 216–219. [in Ukr.].

5. Kokun, O. M., Ahaiev, N. A., Pishko, I. O. ta in. (2017) Psykhologichna robota z viiskovosluzhbovtiamy – uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennia [Psychological work with servicemen - participants of the anti-terrorist operation at the stage of recovery] : metod. posibnyk. Kyiv : NDTs HP ZSU. 282 p. [in Ukr.].

6. Kruk, I. M., Hryhus, I. M. (2022) Fizychna terapiia viiskovosluzhbovtiv z naslidkamy vohnepalnykh poranen [Physical therapy of military personnel with the consequences of gunshot wounds]. *Rehabilitation and Recreation*. № 12, pp. 44–51. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.12.6>. [in Ukr.].

7. Moskalenko, M. M. (2022) Psykhologichna reabilitatsiia veteraniv viiskovykh konfliktiv [Psychological rehabilitation of veterans of military conflicts]. *Teoretyko-metodolohichni problemy praktychnoi psykhologii ta yii perspektyvy rozvytku* : zb. dop. Vseukr. studentskoi nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 125-richchiiu z Dnia narodzhennia Hordona Olporta. Kropyvnytskyi, pp. 134–137. [in Ukr.].

8. Prorok, N., Zaporozhets, O., Kreimeier, Dzh. ta in. (2018) Osnovy reabilitatsiinoi psykhologii: podolannia naslidkiv kryzy [Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis] : navch. posibnyk. Т. 1. Kyiv, 2018. 208 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Hres. Innovative methods of psychological rehabilitation of military servicemen after participation in combat actions: the experience of Ukraine. The article is devoted to the analysis of Ukraine's experience in the application of innovative methods of psychological rehabilitation of military servicemen who participated in hostilities. The work examines the main challenges faced by military and civilian psychologists when providing assistance to combatants, as well as effective approaches developed in Ukraine during the years of armed conflict.

In particular, attention is paid to art therapy methods, body-oriented practices, the use of virtual reality, the involvement of therapy animals, etc. The experience of creating rehabilitation centers and restoring the psychological health of military servicemen in military units is highlighted separately.

The importance of interdisciplinary cooperation, the involvement of veteran organizations and public initiatives to ensure comprehensive psychological rehabilitation is emphasized. The need for further scientific research and systematization of accumulated experience for improvement and dissemination of effective practices is emphasized.

Keywords: *psychological rehabilitation, combatants, art therapy, body-oriented practices, animal therapy, virtual reality, Ukraine.*

Трибуна АСПРАНТА

УДК 351.741

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-37

Юрій БУЛАНОВ[©]

ад'юнкнт

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВВЕДЕННЯ ПОСИЛЕНОГО ВАРІАНТУ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено основні терміни і поняття, передбачені нормативно-правовими актами, що використовуються науковцями стосовно регулювання умов і порядку несення служби працівниками Національної поліції України у різних режимах, формах, масштабах і способах. Розглянуто, зокрема, поняття та їх співвідношення: службова і службово-бойова діяльність; посилений варіант службової діяльності; повсякденний режим та посилений варіант несення служби; особливий режим несення служби; надзвичайна обстановка; особливі умови діяльності; надзвичайні обставини; екстремальна, ризиконебезпечна та кризова ситуація тощо.

З огляду на аналіз основних та додаткових повноважень поліції, передбачених у Законі України «Про Національну поліцію», особливостей виконуваних завдань і специфіки обраних методів для їх реалізації режими несення служби класифіковано на три види: 1) повсякденні службові завдання (виконання планових завдань); 2) спеціальні службові завдання (під час надзвичайного стану чи інших кризових ситуацій); 3) службово-бойові завдання (під час введення воєнного стану).

Ключові слова: службова діяльність, службово-бойова діяльність, підрозділи Національної поліції України, посилений варіант службової діяльності, надзвичайна ситуація, кризова ситуація.

Постановка проблеми. Закон України «Про Національну поліцію» [1] регламентує порядок проходження служби в поліції, проте сама дефініція «службова діяльність» відсутня, хоча у відомчому нормативно-правовому акті надано поняття «посилений варіант службової діяльності» [2].

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну в лютому 2022 р. у зв'язку з загрозою національній безпеці органи та підрозділи Національної поліції України (далі – НПУ) як сили безпеки були переведені в максимальну боеготовність. «Військові» умови несення служби в поліції стали неочевидними з погляду порядку та умов її діяльності, але є очевидним, що вони вимагають специфічних настанов щодо залучення працівників НПУ до забезпечення публічної безпеки та порядку на територіях розмежування поряд із районами ведення активних бойових дій. Набуття особовим складом поліції нового «мілітарного» функціоналу компетентностей із розширенням повноважень дозволяє свідчити про зміну виду та режиму несення служби.

Зважаючи на певну нормативно-правову термінологічну невизначеність стосовно різних видів (режимів) несення служби органами і підрозділами НПУ, з'ясування сутності та співвідношення категорій, пов'язаних із введенням посиленого варіанту несення служби, є актуальним на тлі складної оперативної обстановки в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загальні проблеми службово-бойової діяльності знайшли широке відображення у вітчизняній правовій науці, а саме у роботах О. Бандурки, І. Голосніченка, О. Гуляка, О. Долженкова, Р. Калюжного, В. Колпакова, В. Комарницького, О. Комісарова, В. Конопльова, О. Копана,

С. Кузніченка, В. Ліпкана, В. Олефіра, О. Остапенка, В. Петкова, В. Покайчука, Х. Ярмачі, а професійної підготовки – у працях М. Ануфрієва, В. Бабенка, С. Бутова, Г. Васильєва, І. Загорка, О. Мисливої, О. Никифорової, В. Пліска, Б. Шаповалова та інших учених.

Наукові доробки мають важливе теоретичне і практичне значення для удосконалення законодавства. Водночас актуальним залишається наукове осмислення термінології у сфері службово-бойової діяльності.

Метою статті є визначення нормативно-правового змісту категорій, що використовуються стосовно різних режимів несення служби органами і підрозділами поліції, з метою встановлення системних зв'язків між ними та подальшого внутрішнього узгодження законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Завдяки системному та семантичному аналізу чинного законодавства, насамперед Закону України «Про Національну поліцію», що регламентує порядок проходження служби в поліції, поняття «службова діяльність» можна визначити як безперервне, активне, узгоджене за цілями, місцем і часом виконання поставлених ст. 1 цього закону завдань [1].

У відомчій Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посиленій варіант службової діяльності поняття «посилений варіант службової діяльності» визначено як комплекс організаційно-правових, превентивних, профілактичних, оперативних та інших заходів, пов'язаних з особливим режимом виконання службових завдань і залученням значної кількості поліцейських з метою швидкої стабілізації оперативної обстановки, якщо наявними силами і засобами, що безпосередньо залучені до забезпечення публічної безпеки і порядку у повсякденному режимі несення служби, їх виконати неможливо [2].

Зазначене дає підстави стверджувати, що за масштабами, формами та методами реалізації службової діяльності поліції нормативно визначено два її різновиди: повсякденний режим та посилений варіант (особливий режим). Поліція, залежно від ступеня складності вирішуваних завдань і виникнення певних явищ чи подій, виконує функції або у звичних (повсякденних) умовах, або у таких, що характеризуються значним ускладненням оперативної обстановки.

Різні режими несення служби територіальними підрозділами поліції з урахуванням передбачених в Законі України «Про Національну поліцію» основних (ст. 23) та додаткових (ст. 24) повноважень та особливостей поставлених завдань і специфіки методів їх реалізації (правоохоронні або військові методи) дає можливість класифікувати заходи реагування поліції на поточну оперативну обстановку на три види:

1) повсякденні службові завдання (виконання планових завдань):

– запобігання вчиненню, виявлення та припинення правопорушень, в тому числі виявлення причин та умов, що їм сприяють;

– усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці;

– розшук підозрюваних і обвинувачених та осіб, які пропали безвісти;

– провадження у справах та досудове розслідування;

– доставлення та затримання;

– забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху;

– надання домедичної допомоги постраждалим особам;

– забезпечення безпеки взятих під захист осіб;

– протидія гендерно-зумовленому насильству;

– охорона фізичних осіб та об'єктів права приватної, комунальної і державної власності;

– дозвільний контроль (зброї, спеціальних засобів, боєприпасів, вибухових та інших предметів, матеріалів та речовин);

– заходи захисту кіберпростору;

– оперативно-розшукова діяльність;

– техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події;

– розмінування, що має оперативний характер;

– участь у вчиненні виконавчих дій;

– конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охорона їх у залі суду;

– адміністративний нагляд тощо;

2) спеціальні службові завдання (під час надзвичайного стану чи інших кризових

ситуацій):

- участь у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації;
- контроль радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;
- захист об'єктів критичної інфраструктури та протидія злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, що загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення;
- проведення спеціальних операцій (припинення масових заворушень та діяльності незаконних збройних формувань і терористичних угруповань);
- сприяння Державній прикордонній службі України у виявленні каналів незаконного перетинання державного кордону, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин;
- припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень;

3) службово-бойові завдання (під час введення воєнного стану):

- участь у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану;
- територіальна оборона;
- відсіч збройній агресії проти України;
- боротьба з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) і нелегітимними воєнізованими або збройними формуваннями.

Чимало фахівців вважають, що потреба в посиленому варіанті службової діяльності поліції виникає в разі надзвичайної обстановки, котру слід розглядати у співвідношенні з поняттям особливих умов діяльності поліції, що виникають внаслідок такої обстановки, у зв'язку з тим, що вони невіддільні [4, с. 4].

Законодавець дає поняття надзвичайної ситуації як обстановки на окремій території чи об'єкті, що характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загинувших і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності (п. 24 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України [5]).

Зважаючи на законодавче визначення надзвичайної ситуації, фахівці пропонують розуміти надзвичайну обстановку як несподівану, раптову зовнішню обстановку, що характеризується невизначеністю і складністю ухвалення рішень, конфліктністю і стресовим станом населення, значною соціально-екологічною й економічною шкодою, насамперед людськими жертвами. Тобто під надзвичайною обстановкою визнаються такі ситуації, за яких явища, події, пригоди соціального (криміногенного і некриміногенного), природного, біологічного, техногенного та іншого походження несуть підвищений ступінь загрози громадському життю, а саме: а) порушують нормальний (звичайний) ритм життя населення, конкретної території – настає стресовий стан у відповідь на дію несприятливих зовнішніх або внутрішніх чинників (напруження, виникнення паніки); б) створюють загрозу порушення громадського порядку та громадської безпеки, пов'язану із суспільною небезпекою; в) викликають загрозу для життя (загибелі) та ушкодження здоров'я багатьох людей; г) заподіюють (можуть заподіяти) шкоду державним органам, а також майновим інтересам громадян, вихід з ладу або руйнування об'єктів; д) створюють сприятливі умови для активізації злочинного елементу; е) можуть спричинити загрозу конституційному ладу та суверенітету України [6, с. 101].

Зміст поняття «особливі умови» щодо сфери діяльності поліції більшість науковців розкривають крізь поєднання двох компонентів: надзвичайної обстановки, викликані об'єктивними явищами природи й суспільного життя, та спеціального правового режиму з виданням спеціальних нормативних актів, створенням надзвичайних органів управління, застосуванням посиленних заходів охорони публічного порядку [6]. Деякі фахівці особливі умови та надзвичайні обставини вважають не взаємообумовленими, а самостійними складовими так званих ризиконебезпечних ситуацій у діяльності поліції [7].

Законодавцем визначено поняття «кризова ситуація» як крайнє загострення протиріч, гостра дестабілізація становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні [8],

а кризові ситуації класифіковано на три групи за рівнями: «раннього попередження», «попередження» та «надзвичайної ситуації» [9].

Введення в законодавство категорії «кризова ситуація» викликало поміж науковців дебати щодо співвідношення її змісту з більш традиційною – «надзвичайна ситуація». Наразі науковці вживають обидва поняття і як синоніми, і як причину та наслідок [10]. Чимало термінологічної невизначеності додає широке вживання в спеціальній літературі термінів «особливі умови діяльності Національної поліції України», «надзвичайні обставини й особливі умови», «надзвичайні обставини», «надзвичайні обставини й локальна надзвичайна ситуація», «критичні обставини», «надзвичайна подія», «виняткове положення», «складні умови», «екстремальна ситуація», «ризиконебезпечна ситуація» тощо.

Г. Ситник вважає, що надзвичайна ситуація є лише певною стадією кризової ситуації соціального характеру, адже не всяка криза пов'язана із загрозами фізичній безпеці громадян чи втрати матеріальних ресурсів – її наслідки можуть бути позитивними, на відміну від надзвичайних ситуацій, хоча між ними існує прямий та зворотний зв'язок [11, с. 190], а О. Хитра називає надзвичайні ситуації «кризою третього рівня» [12, с. 14–15].

Надзвичайна ситуація, згідно з чинним законодавством, є кризовою ситуацією найбільш небезпечного рівня. Проте «кризова ситуація рівня надзвичайної», на наш погляд, за походженням може бути і соціального, і техногенного, і природного, і воєнного характеру, у той час як надзвичайна ситуація, згідно з Порядком класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями, може бути або техногенною, або природною [13]. Як уточнюється у Кодексі цивільного захисту України, надзвичайна ситуація може утворитися як у мирний час, так і в особливий період, зокрема у воєнний час (ст. 11), а особливих режимів функціонування сил цивільного захисту (в системі МВС це, наприклад, підрозділи ДСНС), на відміну від режимів несення служби поліцією, залежно від ситуації, що склалася з огляду на законодавство, у кодексі визначено чотири: 1) повсякденний; 2) підвищеної готовності; 3) надзвичайної ситуації; 4) надзвичайного стану [5].

У законодавстві без тлумачення змісту також вживається категорія «кризова ситуація, що загрожує національній безпеці» (абз. 12 п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України») [8], тому науковці пропонують ототожнювати її з фактичною наявністю кваліфікованих за фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом) небезпечних чинників і негативних наслідків, а сферою її використання вважати цивільно-військові відносини [14, с. 110]. Причому рішення про розмежування «надзвичайної» ситуації та «кризової» залежить виключно від тлумачення уповноваженим суб'єктом небезпечності впливу певних чинників на національні інтереси у відповідній ситуації (мирний час або особливий період).

У п. 39 Воєнної доктрини України, що вже втратила чинність, було виокремлено два види діяльності правоохоронних органів у сфері національної безпеки: у «мирний час» і в «особливий період» (час мобілізації, воєнний час і відбудовний період після закінчення воєнних дій [15]), а також вказано на особливі умови (режими воєнного та надзвичайного стану) і «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України» [16].

Водночас у ч. 2 ст. 14 Закону України «Про національну безпеку України» особливими умовами діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони визначено: воєнний або надзвичайний стан, особливий період і кризову ситуацію, що загрожує національній безпеці України, в умовах яких застосовуються спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи [17].

Зважаючи на зазначене, діяльність сектора безпеки і оборони в перспективі захисту національної безпеки доцільно розглядати у таких правових режимах: 1) мирний час; 2) кризова ситуація, що загрожує національній безпеці, 3) особливий період (зокрема воєнний стан).

Із норм вищезгаданого закону (п. 6 ч. 1 ст. 1, п. 9 ч. 1 ст. 1 та п. 10 ч. 1 ст. 1) випливає, що кризовою ситуацією, яка загрожує національній безпеці України, є явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізацію яких забезпечує державний суверенітет України, територіальну цілісність, конституційний лад та прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян, збереження національних цінностей держави тощо. Зокрема, з-поміж останніх кризових ситуацій, що спричинили введення посиленого варіанту несення служби в поліції, можна назвати: поширення коронавірусної хвороби;

поширення міжнародного тероризму та міжнародної злочинності, зокрема у кіберпросторі; підживлюваний із-за кордону сепаратизму; утворення окупаційних адміністрацій та незаконних збройних формувань на тимчасово окупованих територіях; посилення загроз для критичної інфраструктури, пов'язаних із несанкціонованим втручанням у її функціонування (і фізичного, і кіберхарактеру); триваючі бойові дії та ін.

Будь-яка кризова ситуація, що загрожує національній безпеці, ускладнює оперативну обстановку, викликає невідкладну потребу здійснення за короткий час додаткових заходів правового, організаційно-ресурсного та тактичного характеру з метою мінімізації збитків та нормалізації надзвичайної обстановки.

Забезпечення державної політики у сфері національної безпеки передбачає завчасну підготовку відповідних сил і засобів, що діють на підставі єдиного механізму реагування.

Задля того, щоб під час виникнення кризових ситуацій різного характеру події не виходили з-під контролю, виникає необхідність застосовування специфічних організаційно-правових форм забезпечення національної безпеки і нормалізації ситуації, зокрема введення посиленого варіанту несення служби органами і підрозділами Національної поліції України.

Висновки. Таким чином, посилений варіант службової діяльності поліції пов'язаний із певними умовами, що можуть призвести чи призвели до загострення оперативної обстановки (криміногенного або некриміногенного характеру), – так званою кризовою ситуацією різного ступеня небезпеки. Характер обстановки впливає на особливості організаційно-тактичних заходів із реагування на подію.

Переведення на посилений варіант несення служби підрозділів поліції відбувається з метою виконання специфічних і стабілізаційних завдань із усунення наслідків кризової ситуації шляхом відновлення правопорядку, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, виконання службових завдань у випадку введення правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, а також виконання завдань територіальної оборони та цивільного захисту в особливий період.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності : наказ МВС України 10.12.2015 № 1560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16#Text>.
3. Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони органів державної влади військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України : наказ МВС України від 20.07.2016 № 692. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1140-16#Text>.
4. Дії працівників міліції в умовах надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Київ : Київський нац. ун-т внутр справ, 2008. 57 с.
5. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.
6. Комісаров О. Г., Собакар А. О., Соболев Е. Ю., Юнін О. С. та ін. Тактико-спеціальна підготовка : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 277 с.
7. Лефтеров В. О., Тимченко О. В. Психологические детерминанты гибели и ранений работников органов внутренних дел : монография. Донецк : ДИВД МВД Украины, 2002. 324 с. РОСІЙСЬКА!!
8. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text>.
9. Про затвердження Національного плану дій : наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 02.11.2015 № 687. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1458-15/ed20151102/paran48#n48> (втратив чинність).
10. Терент'єва А. В. Управління надзвичайними ситуаціями з елементами кризового менеджменту. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=881>.
11. Ситник Г. П. Взаємозумовленість кризових та надзвичайних ситуацій у контексті публічного управління у сфері національної безпеки. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (8). С. 180–193.
12. Хитра О. Л. Реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України: адміністративно-правові засади реалізації теорії та досвіду : монографія. Львів : Растр-7, 2019. 398 с.
13. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями : постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-п#Text>.

14. Комісаров О. Г., Хитра О. Л. Концептуальні підходи до використання категорії «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (87). С. 104–111.
15. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/paran8?nreg=555%2F2015&find=1&text=%E8%E7&x=6&y=6#n8> (втратив чинність).
17. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

Надійшла до редакції 25.11.2024
Прийнято до опублікування 05.12.2024

References

1. Pro Natsionalnu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41. St. 379. [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok perevedennia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy na posyleni variant sluzhbovoi diialnosti [On approval of the Instruction on the procedure for transferring the bodies of the National Police of Ukraine to an enhanced version of official activity] : nakaz MVS Ukrainy 10.12.2015 № 1560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16#Text>. [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu ta nesennia sluzhby z okhorony orhaniv derzhavnoi vlady viiskovymy chastynamy i pidrozdilamy Natsionalnoi hvardii Ukrainy [On approval of the Regulation on the organization and performance of the service for the protection of state authorities by military units and subdivisions of the National Guard of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 20.07.2016 № 692. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1140-16#Text>. [in Ukr.].
4. Dii pratsivnykiv militsii v umovakh nadzvychainykh sytuatsii pryrodnoho i tekhnogennoho kharakteru [Actions of militia officers in conditions of natural and man-made emergencies]. Kyiv : Kyivskiy nats. un-t vnutr sprav, 2008. 57 p. [in Ukr.].
5. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Civil Protection Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02.10.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 34–35. St. 458. [in Ukr.].
6. Komisarov, O. H., Sobakar, A. O., Sobol, E. Yu., Yunin, O. S. ta in. (2017) Taktyko-spetsialna pidhotovka [Tactical and special training] : navch. posibnyk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 277 p. [in Ukr.].
7. Lefterov, V. O., Tymchenko, O. V. (2002) Psykholohycheskye determynanty hybely y ranenyi rabotnykov orhanov vnutrennykh del [Psychological determinants of death and injury of employees of internal affairs bodies] : monohrafiya. Donetsk : DYVD MVD Ukrainy. 324 p.
8. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [On the National Security and Defense Council of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.03.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-vp#Text>. [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii [On approval of the National Action Plan] : nakaz Ministerstva enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti Ukrainy vid 02.11.2015 № 687. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1458-15/ed20151102/paran48#n48>. (expired) [in Ukr.].
10. Terentiev, A. V. (2015) Upravlinnia nadzvychainymy sytuatsiiamy z elementamy kryzovoho menedzhmentu [Emergency management with elements of crisis management]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=881>. [in Ukr.].
11. Sytnyk, H. P. (2020) Vzaiemozumovlenist kryzovykh ta nadzvychainykh sytuatsii u konteksti publichnogo upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky [Interdependence of crisis and emergency situations in the context of public administration in the sphere of national security]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. № 2 (8), pp. 180–193. [in Ukr.].
12. Khytra, O. L. (2019) Reahuvannia na kryzovi sytuatsii, shcho zahrozhuut natsionalnii bezpetsi Ukrainy: administratyvno-pravovi zasady realizatsii teorii ta dosvidu [Response to crisis situations that threaten the national security of Ukraine: administrative and legal principles for the implementation of theory and experience] : monohrafiya. Lviv : Rastr-7. 398 p. [in Ukr.].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku klasyfikatsii nadzvychainykh sytuatsii za yikh rivniamy [On approval of the Procedure for classifying emergency situations by their levels] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 bereznia 2004 r. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-p#Text>. [in Ukr.].
14. Komisarov, O. H., Khytra, O. L. (2017) Kontseptualni pidkhody do vykorystannia katehorii «kryzovi sytuatsii, shcho zahrozhuut natsionalnii bezpetsi Ukrainy» [Conceptual approaches to the use of the category «crisis situations threatening the national security of Ukraine»]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (87), pp. 104–111. [in Ukr.].
15. Pro mobilizatsiiu pidhotovku ta mobilizatsiiu [On mobilization training and mobilization] : Zakon Ukrainy vid 21 zhovtnia 1993 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 44. St. 416. [in Ukr.].
16. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.09.2015 № 555/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/paran8?nreg=555%2F2015&find=1&text=%E8%E7&x=6&y=6#n8>. (expired). [in Ukr.].
17. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 31. St. 241. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Bulanov. Regulatory and legal principles of the introduction of an enhanced option of official activity in units of the National Police of Ukraine. The article is devoted to the main terms and concepts provided for by normative legal acts and which are used by scientists in relation to the regulation of the conditions and order of service by the employees of the National Police of Ukraine in various modes, forms, scales and methods. In particular, the concepts and their relationship are considered: service and service-combat activity; enhanced variant of official activity; everyday mode and enhanced version of service; special mode of service; emergency situation; special conditions of activity; extraordinary circumstances; extreme, risky and crisis situation, etc.

After the full-scale invasion of the Russian into Ukraine in February 2022, in connection with the threat to national security, the bodies and units of the National Police as a security force were transferred to maximum combat readiness, which is currently ongoing. «Military» conditions of service in the police have become unclear from the point of view of the order and conditions of their activities, but obviously require specific instructions regarding their involvement in ensuring public safety and order in the demarcation areas near the areas of active hostilities. The acquisition by the police personnel of new «military» functional competencies with the expansion of their powers allows us to talk about a change in the type and mode of service.

It is advisable to consider the activities of the security and defense sector in the following legal regimes: 1) peacetime, 2) a crisis situation threatening national security, 3) a special period. Based on the analysis of the main and additional powers of the police provided for in the Law of Ukraine «On the National Police», the specifics of the tasks performed and the specifics of the methods of their implementation, the mode of service is classified into three types: 1) everyday official tasks (fulfillment of planned tasks); 2) special official tasks (during a state of emergency or other crisis situations); 3) service and combat tasks (during the introduction of martial law).

Keywords: service activity, service and combat activity, units of the National Police of Ukraine, enhanced version of service activity, emergency situation, crisis situation.

УДК 343.213.5+343.31

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-38

Юрій ГАРКУША[©]

ад'юнкт

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
ДО ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ**

Досліджено ознаки кримінально-правової політики України в умовах російсько-української війни до введення воєнного стану (20 лютого 2014 р. – 23 лютого 2022 р.). Визначено сім її напрямів, котрі здебільшого стосувалися посилення охорони встановленого порядку несення військової служби, національної безпеки України, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. Доведено, що поза увагою законодавця залишилися можливі напрями формування кримінально-правової політики у досліджуваний період часу, пов'язані з регулюванням кримінально-правових відносин у сферах визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, призначення покарання тощо з урахуванням фактичного статусу території країни, котра з початком війни була поділена на окуповану, деокуповану та неокуповану.

Ключові слова: кримінально-правова політика, історико-правовий метод, російсько-українська війна, воєнний стан, окупована територія, деокупована територія, неокупована територія.

Постановка проблеми. Кримінально-правова політика держави є частиною політики у сфері боротьби (або ж запобігання) злочинності, котра, своєю чергою, є складовою внутрішньої соціальної політики держави. У теорії кримінального права виокремлюють напрями кримінально-правової політики залежно від групування об'єктів кримінальних протиправних посягань, тобто відповідно до структури Особливої частини КК України

© Ю. Гаркуша, 2024

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3727-5248>

yurecg8888@gmail.com

(двадцять основних напрямів, що, у свою чергу, поділяються на піднапрямки) [19, с. 15–19].

Проте кримінально-правова політика держави не обмежується спрямованістю виключно на захист тих чи інших об'єктів від кримінальних протиправних посягань. Кримінальне законодавство містить значну кількість регулятивних норм, що формують кримінально-правову політику держави, зокрема у сферах визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, призначення покарання тощо.

Початок війни російської федерації проти України у 2014 р. спровокував поділ території країни на окуповану, деокуповану та неокуповану, що, своєю чергою, викликало необхідність диференціації внутрішньої політики держави з урахуванням зазначеного поділу. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України мало наслідком прийняття Президентом України Указу «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. [3]. Введення воєнного стану, що продовжується у державі до сьогодні, фактично створило необхідність урахування цієї обставини та часу при формуванні кримінально-правової політики держави на окупованій, деокупованій та неокупованій територіях України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню питань кримінально-правової політики України присвячена значна кількість праць українських вчених. Так, П. Фрісом започаткована наукова школа з науковою темою: «Політика Української держави у сфері боротьби зі злочинністю». Чимало досліджень із окресленої проблематики проведено після введення в Україні воєнного стану. Як зазначає О. Острогляд, під час перебування країни у стані війни правоохоронні органи з об'єктивних причин не в змозі повною мірою реагувати на прояви злочинності, що викликає в окремих осіб відчуття безкарності, яке, своєю чергою, призводить до вчинення кримінальних правопорушень із використанням воєнного стану [2, с. 287].

Водночас чинне кримінальне законодавство України не містить уніфікованих підходів до врахування фактичного статусу території України (окупована, деокупована, неокупована) та воєнного стану при вирішенні питань криміналізації діянь або врегулюванні кримінально-правових відносин, що викликає потребу в подальших наукових розробках у цьому напрямі.

Метою статті є виокремлення ознак кримінально-правової політики України в умовах російсько-української війни до введення воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Початок російсько-української війни у лютому 2014 р. призвів не тільки до поділу території України на окуповану, деокуповану та неокуповану, а й спровокував необхідність реакції законодавця на ці події, зокрема в частині формування кримінально-правової політики. Умовно кримінально-правову політику України в період триваючої російсько-української війни можна поділити на політику до введення воєнного стану (20 лютого 2014 р. – 23 лютого 2022 р.) та політику в умовах воєнного стану (24 лютого 2022 р. – теперішній час).

Кримінально-правову політику України періоду триваючої російсько-української війни до введення воєнного стану характеризує прийняття 117 законів України, котрими вносилися зміни та доповнення до КК України [1]. За період дії воєнного стану прийнято 32 такі закони.

Зміни та доповнення до кримінального законодавства України з початку війни російської федерації проти України і до введення воєнного стану лише частково враховували фактичний початок цієї війни, оскільки цей факт не був оголошений країною-агресором і тривалий час не був усвідомлений ані суспільством України, ані українським законодавцем. На підтвердження цього свідчить кількість законів України, якими реформувалося кримінальне законодавство України і які прямо або опосередковано враховували факт збройної агресії російської федерації проти України, – 15 зі 117, тобто лише майже 13 %.

До цих законів України, що характеризують кримінально-правову політику України вищезазначеного періоду, спрямовану на подолання наслідків фактичної війни, належать такі:

1) Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» від 08 квітня 2014 р., яким, зокрема, криміналізовано перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період (ст. 114-1 КК України), виключено можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності у разі вчинення злочинів проти основ національної

безпеки України, передбачених у ст. ст. 109–114-1, проти миру та безпеки людства, передбачених у ст. ст. 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК України [11];

2) Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р., яким, зокрема, криміналізовано порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї з метою заподіяння шкоди інтересам держави (ст. 332-1 КК України) [16];

3) Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07 жовтня 2014 р., яким, зокрема, встановлено такий вид покарання, як конфіскація майна за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості [14];

4) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку проходження військової служби та питань соціального захисту громадян України, які проходять військову службу під час особливого періоду» від 15 січня 2015 р., яким, зокрема, криміналізовано ухилення від призову на військову службу за призовом осіб офіцерського складу [9];

5) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 05 лютого 2015 р., яким, зокрема, посилено санкцію ч. 2 ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби» КК України шляхом введення альтернативного основного покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні на строк від шести місяців до одного року [5];

6) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 12 лютого 2015 р., яким, зокрема, криміналізовано ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період (крім відбудовного періоду) чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 336-1 КК України) [4];

7) Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р., яким, зокрема, посилено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 402–405, 407–411, 413, 418–421, 425, 426, 428, 435 КК України [12];

8) Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» від 07 квітня 2015 р., яким криміналізовано перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) [15];

9) Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09 квітня 2015 р., яким, зокрема, криміналізовано виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-1 КК України) [17];

10) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 06 жовтня 2015 р., яким, зокрема, посилено кримінальну відповідальність за найманство (ст. 447 КК України) [7];

11) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб» від 16 березня 2017 р., яким, зокрема, розширено поняття військового злочину (ст. 401 КК України), внесено зміни та доповнення до ст. ст. 425, 426 КК України [6];

12) Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 р., яким, зокрема, криміналізовано насильницьке зникнення (ст. 146-1 КК України) [18];

13) Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України» від 18 жовтня 2018 р., яким, зокрема, криміналізовано незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК України) [13];

14) Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконні дії стосовно державних нагород, незаконне носіння військової форми одягу, наругу над місцем поховання захисника суверенітету та територіальної цілісності України та деяких

інших осіб» від 06 червня 2019 р., яким, зокрема, криміналізовано осквернення або руйнування пам'ятника, спорудженого в пам'ять осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації або іншої держави, визнаної Верховною Радою України агресором, учасників Революції Гідності, борців за незалежність України у XX столітті (ч. 2 ст. 297 КК України) [10];

15) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» від 30 березня 2021 р., яким, зокрема, уточнено редакції ст. ст. 336 «Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» та 337 «Ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів» КК України [8].

Аналіз змін та доповнень, внесених до кримінального законодавства наведеними законами, дозволяє виділити напрями (сфери) формування кримінально-правової політики України з початку війни російської федерації проти України і до введення воєнного стану.

До них належать: 1) кримінально-правова політика у сфері національної безпеки України (вносилися зміни та доповнення до розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України); 2) кримінально-правова політика у сфері охорони волі, честі та гідності особи (до розділу III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини КК України включено ст. 146-1 «Насильницьке зникнення»); 3) кримінально-правова політика у сфері охорони громадської безпеки (в окремих статтях розділу IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» Особливої частини КК України посилено санкції за вчинення відповідних кримінальних правопорушень); 4) кримінально-правова політика у сфері охорони громадського порядку та моральності (у розділі XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» Особливої частини КК України встановлено відповідальність за осквернення або руйнування пам'ятника, спорудженого в пам'ять осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України (ч. 2 ст. 297)); 5) кримінально-правова політика у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розділ XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» Особливої частини КК України доповнено статтями 332-1, 332-2, 336-1, а також внесено доповнення до змісту ст. ст. 336, 337); 6) кримінально-правова політика у сфері охорони встановленого порядку несення військової служби (розділ XIX «Кримінальні правопорушення проти охорони встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» Особливої частини КК України доповнено ст. 426-1, а також внесено доповнення до змісту ст. ст. 402–405, 407–411, 413, 418–421, 425, 426, 428, 435); 7) кримінально-правова політика у сфері охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України доповнено ст. 436-1, а також внесено доповнення до змісту ст. ст. 437–439, 442, 447).

Таким чином, напрями (сфери) формування кримінально-правової політики України з початку війни російської федерації проти України і до введення воєнного стану були спрямовані на удосконалення охорони тих чи інших суспільних відносин, а не на їх регулювання. Більшість змін та доповнень стосувалися кримінальних правопорушень проти охорони встановленого порядку несення військової служби, основ національної безпеки України, охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Кримінально-правова політика України досліджуваного періоду не була спрямована на регулювання кримінально-правових відносин на різних частинах території країни залежно від їхнього фактичного статусу: окупована, деокупована чи неокупована. Хоча загальна внутрішня політика держави з 2014 р. враховувала різні статуси територій, про що свідчать прийняті у той період нормативно-правові акти, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р., який, із-поміж іншого, встановлював, що тимчасово окупована російською федерацією територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції України та законів України, а також міжнародних договорів,

згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [16].

Висновки. Отже, використання історико-правового методу дослідження формування кримінально-правової політики України з початку війни російської федерації проти України у 2014 р. і до введення воєнного стану дозволяє виділити сім її напрямів, котрі здебільшого стосувалися посилення охорони встановленого порядку несення військової служби, національної безпеки України, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. При цьому поза увагою законодавця залишилися можливі напрями формування кримінально-правової політики у досліджуваній період часу, пов'язані з регулюванням кримінально-правових відносин у сферах визначення обставин, що виключають кримінальність протиправності діяння, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, призначення покарання тощо з урахуванням фактичного статусу території країни, котра з початком війни була поділена на окуповану, деокуповану та неокуповану.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Острогляд О. В. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 286–290. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/55.pdf>.
3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 12 лютого 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/186-19#n6>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період : Закон України від 05 лютого 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n62>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб : Закон України від 16 березня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-19#n96>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства : Закон України від 06 жовтня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-19#n6>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку : Закон України від 30 березня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#n50>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку проходження військової служби та питань соціального захисту громадян України, які проходять військову службу під час особливого періоду : Закон України від 15 січня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-19#n10>.
10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконні дії стосовно державних нагород, незаконне носіння військової форми одягу, наругу над місцем поховання захисника суверенітету та територіальної цілісності України та деяких інших осіб : Закон України від 06 червня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-19#n24>.
11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 08 квітня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183-18#Text>.
12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12 лютого 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#n2>.
13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України : Закон України від 18 жовтня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-19#n6>.
14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 07 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n6>.
15. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень : Закон України від 07 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/290-19#n2>.
16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
17. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#n71>.

18. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12 липня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#n239>.

19. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

Надійшла до редакції 29.11.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

2. Ostroliad, O. V. (2022) Kryminalno-pravova polityka v umovakh viiny: zakonodavchy aspekt [Criminal law policy in the conditions of war: legislative aspect]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. № 1, pp. 286–290. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/55.pdf>. [in Ukr.].

3. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].

4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy [On amendments to some legislative acts of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 12 liutoho 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/186-19#n6>. [in Ukr.].

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtiv, nadannia komandiram dodatkovykh prav ta pokladennia oboviazkiv v osoblyvyi period [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding strengthening the responsibility of military personnel, granting commanders additional rights and imposing duties in a special period] : Zakon Ukrainy vid 05 liutoho 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n62>. [in Ukr.].

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtiv ta deiakykh inshykh osib [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding strengthening the responsibility of military personnel and some other persons] : Zakon Ukrainy vid 16 bereznia 2017 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-19#n96>. [in Ukr.].

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo prokhodzhennia viiskovoi sluzhby u Zbroinykh Sylakh Ukrainy inozemtsiamy ta osobamy bez hromadianstva [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding military service in the Armed Forces of Ukraine by foreigners and stateless persons] : Zakon Ukrainy vid 06 zhovtnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-19#n6>. [in Ukr.].

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia okremykh pytan vykonannia viiskovoho oboviazku ta vedennia viiskovoho obliku [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of certain issues of the performance of military duty and the maintenance of military records] : Zakon Ukrainy vid 30 bereznia 2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#n50>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku prokhodzhennia viiskovoi sluzhby ta pytan sotsialnoho zakhystu hromadian Ukrainy, yaki prokhodiat viiskovu sluzhbu pid chas osoblyvoho periodu [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the procedure for completing military service and issues of social protection of citizens of Ukraine who complete military service during a special period] : Zakon Ukrainy vid 15 sichnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-19#n10>. [in Ukr.].

10. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonni dii stosovno derzhavnykh nahorod, nezakonne nosinnia viiskovoi formy odiahu, naruhu nad mistsem pokhovannia zakhysnyka suverenitetu ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy ta deiakykh inshykh osib [On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine regarding liability for illegal actions regarding state awards, illegal wearing of military uniforms, insulting the burial place of the defender of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine and some other persons] : Zakon Ukrainy vid 06 chervnia 2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-19#n24>. [in Ukr.].

11. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [On amendments to the Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 08 kvitnia 2014 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183-18#Text>. [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi viiskovi zlochyny [On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding increased liability for certain war crimes] : Zakon Ukrainy vid 12 liutoho 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#n2>. [in Ukr.].

13. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonne peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding responsibility for illegally crossing the state border of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-19#n6>. [in Ukr.].

14. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo nevidvorotnosti pokarannia za okremi zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky, hromadskoi bezpeky ta koruptsiini zlochyny [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the inevitability of punishment for certain crimes against the foundations of national security, public security and corruption crimes] : Zakon Ukrainy vid 07 zhovtnia 2014 r. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n6>. [in Ukr.].

15. Pro vnesennia zminy do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo perevyschennia viiskovoiu sluzhbovuiu osoboiu vlady chy sluzhbovykh povnovazhen [On the introduction of amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding the abuse of power or official authority by a military official] : Zakon Ukrainy vid 07 kvitnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/290-19#n2>. [in Ukr.].

16. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>. [in Ukr.].

17. Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky [On the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols] : Zakon Ukrainy vid 09 kvitnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#n71>. [in Ukr.].

18. Pro pravovyi status osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn [On the legal status of persons who have disappeared under special circumstances] : Zakon Ukrainy vid 12 lypnia 2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#n239>. [in Ukr.].

19. Fris, P. L. (2005) Kryminalno-pravova polityka Ukrainiskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problem [Criminal law policy of the Ukrainian state: theoretical, historical and legal problems]. Kyiv : Atika. 332 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Harkusha. The formation of the criminal law policy of Ukraine under the russian-Ukrainian war before the introduction of martial law. The article examines the features of the criminal law policy of Ukraine in the conditions of the russian-Ukrainian war before the introduction of martial law (February 20, 2014 – February 23, 2022). It is substantiated that changes and additions to the criminal legislation of Ukraine since the beginning of the war of the russian federation against Ukraine and before the introduction of martial law only partially took into account the actual beginning of this war (out of one hundred and seventeen laws on amendments and additions, only fifteen directly or indirectly took into account the fact of armed aggression of the russian federation against Ukraine).

Seven directions of criminal law policy of Ukraine are highlighted: 1) criminal law policy in the sphere of national security of Ukraine; 2) criminal law policy in the sphere of protection of freedom, honor and dignity of the person; 3) criminal law policy in the sphere of public safety protection; 4) criminal law policy in the sphere of protection of public order and morality; 5) criminal law policy in the sphere of protection of state secrets, inviolability of state borders, provision of conscription and mobilization; 6) criminal law policy in the field of protection of the established order of military service; 7) criminal law policy in the field of peace protection, human security and international legal order.

It is proved that possible directions of the formation of criminal law policy in the studied time period, related to the regulation of criminal law relations in the spheres of determining the circumstances that exclude the criminal illegality of an act, remained outside the attention of the legislator, exemption from criminal responsibility and punishment, punishment, etc., taking into account the actual status of the territory of the country, which was divided into occupied, de-occupied and unoccupied at the beginning of the war.

Keywords: criminal law policy, historical and legal method, russian-Ukrainian war, martial law, occupied territory, de-occupied territory, unoccupied territory.

УДК 342.951:351.88

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-39

Андрій КАЛАШНИК[©]

аспірант

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ НА ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ЇХ ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ

Забезпечення національної безпеки та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам – одна з головних основ розвитку суспільства і держави. Саме суб'єкти адміністративно-правового реагування на виклики та загрози національній безпеці України забезпечують захист безпеки країни та створюють нові механізми для її зміцнення.

Головним суб'єктом є держава, що використовує власні механізми та правові заходи впливу

© А. Калашник, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-2320-7506>

d_alpaa@dduvs.edu.ua

на суспільні відносини і забезпечує ефективне функціонування системи безпеки.

Національна безпека в Україні забезпечується державою в особі влади, суспільством в особі громадян та іншими допоміжними суб'єктами в особі волонтерів, організацій тощо. Ця структура суб'єктів має вертикальну будову.

Проте найважливішим суб'єктом завжди буде держава, яка відповідно до Конституції і внутрішнього законодавства гарантує безпеку всіх громадян на території України, а також захист і заступництво своїм громадянам поза межами країни. Далі за цією будовою йде суспільство, а саме українці, які своїми діями сприяють органам державної влади у забезпеченні надійної та захищеної системи національної безпеки, а вже після – допоміжні суб'єкти, які частково виконують заходи щодо покращення та забезпечення стабільного захисту національної безпеки України.

У представленому дослідженні сформовано поняття «суб'єкт забезпечення національної безпеки», проаналізовано повноваження таких суб'єктів та їхню взаємодію у сфері забезпечення національної безпеки.

Висвітлено власне бачення щодо класифікації суб'єктів за їх повноваженнями відповідно до проведеного аналізу нормативної бази України.

Зауважено на проблемних питаннях щодо відсутності належної та достатньої взаємодії між суб'єктами, що, як наслідок, спричиняє дублювання виконання одного й того самого завдання щодо забезпечення національної безпеки різними органами влади, а отже, призводить до неефективності такої діяльності.

Ключові слова: суб'єкт, національна безпека, адміністративно-правове реагування, система, взаємодія суб'єктів, суб'єкт національної безпеки.

Постановка проблеми. У сучасних умовах національна безпека України перебуває під значним внутрішнім і зовнішнім тиском, що вимагає вдосконалення механізмів реагування на виклики та загрози. Зростання глобальних ризиків, зокрема військових конфліктів, кіберзагроз, економічної нестабільності та екологічних катастроф підкреслює важливість ефективної взаємодії між суб'єктами адміністративно-правового забезпечення безпеки. Держава та її інститути є ключовими суб'єктами у цій сфері, проте відсутність узгодженої системи взаємодії та кодифікованого нормативного регулювання знижує ефективність реагування. Проблема саме й полягає у дублюванні функцій різними органами, неузгодженості їхніх дій та недостатньому рівні обміну інформацією, що створює прогалини в системі національної безпеки. Крім того, сучасні виклики потребують адаптації законодавчої бази до нових умов, зокрема запровадження чітких критеріїв розмежування повноважень між суб'єктами загальної, спеціальної компетенції та допоміжними інституціями. Аналіз цих аспектів дозволить визначити ключові недоліки системи та запропонувати шляхи її вдосконалення, що є критично важливим для забезпечення стійкості держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Попри те, що проблеми адміністративно-правового забезпечення національної безпеки є предметом досліджень багатьох вчених (зокрема, мова йде про роботи В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Бантишева, В. Бевзенка, О. Безпалової, Ю. Битяка, В. Білоуса, Є. Кобка, А. Комзюка, С. Константінова, М. Лошицького, М. Мельника, О. Музичука, Г. Пономаренко, Г. Ситника, А. Собакаря, М. Тищенко, З. Чуйко та ін.), у вітчизняній юридичній літературі систему суб'єктів адміністративно-правового реагування на виклики та загрози національній безпеці України, а також особливості їх повноважень та взаємодії висвітлено недостатньо, в існуючих наукових працях ці питання досліджувалися фрагментарно або в межах ширшої адміністративно-правової проблематики.

Мета статті полягає у здійсненні спрямованого комплексного аналізу повноважень суб'єктів забезпечення національної безпеки, їх взаємодії, а також висвітленні проблемних питань, що перешкоджають ефективній реалізації безпекової функції держави.

Виклад основного матеріалу. Під суб'єктом адміністративного права розуміються фізичні та юридичні особи, на яких покладено певний обсяг прав і обов'язків у галузі адміністративно-правового регулювання адміністративних відносин і які виконують функції виконавчої влади [1, с. 49–51; 2, с. 69].

Конкретного визначення поняття «суб'єкт забезпечення національної безпеки» під час дослідження виявлено не було, тому пропонується власне бачення його тлумачення, а саме: суб'єкт забезпечення національної безпеки – це коло фізичних та юридичних осіб публічного права, на яких покладено права та обов'язки в галузі адміністративно-правового регулювання адміністративних відносин, що виникають із метою забезпечення національної безпеки та забезпечення її дотримання.

На сьогодні також відсутній законодавчо закріплений перелік суб'єктів забезпечення

національної безпеки, проте до 2018 р. такий перелік містив Закон України «Про основи національної безпеки України», який зараз не є чинним. Стаття 4 зазначеного закону закріплювала повний перелік системи суб'єктів забезпечення національної безпеки [3].

З метою встановлення чіткого переліку таких суб'єктів нами було здійснено аналіз значної частини нормативно-правової бази, отже, розглянемо зазначених суб'єктів шляхом здійснення власної класифікації їх відповідно до покладених на них повноважень.

На нашу думку, можна виокремити три основні види суб'єктів, а саме:

І. Суб'єкти загальної компетенції. До таких суб'єктів варто віднести органи державної влади, що розробляють стратегії, норми щодо створення певного алгоритму дій для захисту національної безпеки країни та перевіряють результати таких дій. Ці суб'єкти, як правило, не мають основних повноважень щодо вирішення лише безпекових питань в Україні – такі повноваження є одними з-поміж інших у переліку їхніх обов'язків.

Це такі суб'єкти: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, судова влада України, Національне антикорупційне бюро України тощо.

Ключовим суб'єктом загальної компетенції є Президент України, який відповідно до ст. 106, 107 Конституції України [4], а також ст. 5 Закону України «Про національну безпеку України» [5], як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина та Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України:

- забезпечує загальне керівництво в галузі національної безпеки й оборони України;

- забезпечує незалежність держави, забезпечує лідерство в галузі національної безпеки і оборони України;

- представляє до Верховної Ради України власну позицію про оголошення стану війни та приймає рішення про використання українських військ у разі збройного нападу на Україну;

- запроваджує загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в деяких її частинах у разі загрози нападу або загрози національній незалежності України;

- приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України [6] та ін.

Таким чином, Президент України здійснює загальне управління національною безпекою. Стовідсотково можна зазначити, що від дій Українського лідера (Президента України) залежить створення, підтримання та розвиток цілісної системи захисту національної безпеки країни.

У межах повноважень, встановлених Конституцією України, Верховна Рада України визначає основи внутрішньої і зовнішньої політики, національної безпеки, встановлює правову базу в цій галузі, затверджує введення надзвичайного стану і воєнного стану, проведення мобілізації, визначає загальну структуру національної безпеки, сили, функції тощо [7]. Отже, у зв'язку з тим, що Верховна Рада України має законотворчу силу, саме від її дій та прийнятих нормативно-правових актів залежить уявлення про методи забезпечення міцної системи захисту національної безпеки.

Кабінет Міністрів України є виконавчим органом влади і відіграє важливу роль у формуванні та реалізації політики держави [8]. Щодо національної безпеки його повноваження охоплюють:

1. Оборону та армійську справу – Кабінет Міністрів України визначає стратегічні напрями розвитку Збройних Сил України, приймає рішення з питань оборонної політики та забезпечення безпеки країни;

2. Зовнішню політику – формує зовнішні відносини, включно з участю в міжнародних союзах та організаціях, що впливає на національну безпеку;

3. Економічну безпеку – вживає заходів для забезпечення економічної стійкості та захисту національних інтересів у сфері економіки;

4. Систему правопорядку, шляхом здійснення контролю за правопорядком і вжиттям заходів для забезпечення безпеки громадян та держави в цілому;

5. Кризове управління, що полягає у керуванні державною безпекою в умовах

кризи, як-от природна катастрофа, терористична загроза чи інші небезпеки.

Ці аспекти роботи Кабінету Міністрів України у комплексі визначають стратегію та заходи для забезпечення національної безпеки України.

Національний банк України відіграє важливу роль у забезпеченні національної економічної та фінансової безпеки [9, с. 233]. Він виконує функції, що сприяють стабільності економіки та забезпеченню фінансової безпеки країни, що має безпосередній вплив на національну безпеку в цілому.

Судова влада України також відіграє одну з важливих функцій у сфері забезпечення національної безпеки, а саме в таких аспектах: захист правопорядку; боротьба зі злочинністю; контроль за додержанням законів; вирішення конституційних питань. Суди можуть відігравати важливу роль у вирішенні конституційних спорів, що дозволяє зберігати конституційний лад та стабільність держави, забезпечувати захист прав і свобод громадян.

Суди виступають як гарант прав та свобод громадян, що є важливим для утримання соціальної стабільності та національної безпеки [10]. Отже, діяльність судів є необхідним елементом правової системи, що сприяє стабільності, справедливості та національній безпеці в державі.

Стосовно Національного антикорупційного бюро України варто зазначити, що такий суб'єкт в останні роки створює нову Україну – країну без корупції. Адже, як зазначає значна кількість вітчизняних та зарубіжних експертів, саме високий відсоток корупційних проявів в Україні унеможлиблює створення міцної системи національної безпеки.

Вищенаведені суб'єкти створюють початок та алгоритм дій для вирішення питання захисту національної системи, вони виконують координаційну функцію для інших суб'єктів, що будуть опрацьовані далі.

II. Суб'єкти спеціальної компетенції. До таких суб'єктів варто, на нашу думку, віднести органи, що активними діями виконують встановлений нормами закону алгоритм дій для попередження небезпеки чи усунення наслідків її впливу на систему національної безпеки країни, а саме: Раду національної безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України та підпорядковані йому органи, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Бюро економічної безпеки України тощо.

Відповідно до ст. 107 Конституції України Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО України) є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Усі вищерозглянуті суб'єкти також мають обов'язок захисту національної безпеки, але останній не є їхнім стратегічним завданням порівняно з РНБО України, адже це єдиний орган держави, що має прямим та основним обов'язком забезпечення національної безпеки. Відповідні повноваження закріплені в Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [11].

Саме зараз, під час війни РНБО України своєю роботою розробляє та здійснює сотні захисних заходів задля збереження цілісності нашої держави та захисту громадян.

Також треба звернути увагу на повноваження Міністерства внутрішніх справ України та його підпорядкованих органів, як-от: Національна поліція України; Адміністрація Державної прикордонної служби України; Державна міграційна служба України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Національна гвардія України.

До основних повноважень Міністерства внутрішніх справ України у сфері забезпечення національної безпеки належать [5]:

1) забезпечення захисту прав і свобод людини, соціальних і національних інтересів, боротьба зі злочинністю, підтримання громадської безпеки і правопорядку, поліцейське обслуговування;

2) захист суверенних прав державних кордонів України та виключної (морської) економічної зони України;

3) здійснення цивільного захисту;

4) розгляд питань легальної міграції (імміграції та еміграції) та ін.

Далі слід зазначити, що Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України та інші військові формування є основою оборони держави та головним механізмом забезпечення її безпеки [12] з огляду на виконання саме активних дій, тобто безпосередню участь у захисті країни.

Дії названих суб'єктів спрямовані не тільки на запобігання агресії проти нашої країни, а й на збройний захист цілісності та недоторканності української території, а також на дотримання міжнародних договорів України.

Розглядаючи такий суб'єкт, як Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, варто зазначити, що безпечне середовище і довкілля є також однією з основних складових системи національної безпеки будь-якої країни. Основні завдання цього відомства зазначені у Положенні про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 614 від 25 червня 2020 р. «Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів». Ключовим із них визначено охорону навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, біологічної і генетичної безпеки.

Нарешті, останнім суб'єктом, котрий пропонується розглянути у цьому виді представленої класифікації, є Бюро економічної безпеки України. Економічна безпека надзвичайно важлива для країни, оскільки забезпечує високий рівень життя для громадян та дозволяє органам державної влади ефективно виконувати свої функції, зокрема щодо забезпечення України всіма необхідними ресурсами.

Під час збройного конфлікту росії та України важливість економічної безпеки стає ще гострішою [13], адже показник кількості економічних злочинів є досить високим.

Опрацьовуючи цей вид класифікації, вважаємо, що саме діяльність представлених суб'єктів створює основний та рушійний механізм забезпечення функціонування усіх ланок для формування єдиної та захищеної системи захисту національної безпеки країни.

III. Допоміжні суб'єкти. До таких суб'єктів можна віднести цільові інституції, що створюються для виконання конкретного єдиного завдання, наприклад, волонтерські установи/організації, об'єднання громадян, які можуть добровільно брати участь у заходах, що націлені на відновлення чи покращення певних безпекових напрямів.

Наприклад, роль волонтерських організацій у забезпеченні внутрішньо- та зовнішньополітичної безпеки України полягає передусім у їхній діяльності щодо зміцнення обороноздатності країни як базової складової національної безпеки та надання різної допомоги населенню країни у скрутних ситуаціях.

Що стосується громадських організацій, то за час війни накопичилося багато прикладів, коли громадяни чи певні громадські організації об'єднували свої сили та здійснювали заходи, спрямовані на поліпшення безпекової ситуації. Наприклад, за час війни Україна створила національний проєкт «Пліч-о-пліч», метою якого є об'єднання громад-партнерів для підтримки та відновлення громад, які розташовані вздовж кордону та на лінії бойового зіткнення, де значна частина об'єктів інфраструктури пошкоджена та зруйнована.

Саме такі суб'єкти більш детально розуміють потреби громадян у різних ситуаціях, адже держава просто не має змоги оцінити кожную загрозу й опрацювати її наслідки саме для конкретного громадянина, особливо якщо від впливу певної загрози страждає значна кількість населення, тощо.

У всіх опрацьованих вище нормативних актах зазначено про пріоритетність та важливість координації та взаємодії між наведеними суб'єктами, але системи постійного контролю за такою співпрацею ще не існує, а отже, в Україні немає досконалої схеми співпраці таких суб'єктів, і, як результат, виникають певні наслідки негативного характеру: дублювання зусиль; пропуск можливих загроз через недостатній обмін інформацією та співпрацю між різними суб'єктами; вразливість перед загрозами тощо.

Розв'язання цієї проблеми вимагає встановлення ефективних механізмів координації, обміну інформацією та співпраці між усіма суб'єктами національної безпеки, а також усунення будь-яких перешкод, котрі заважають такій співпраці, що і має стати головною метою для верхівки кожного державного органу.

Висновки. Таким чином, система суб'єктів адміністративно-правового реагування на виклики та загрози є важливим елементом забезпечення національної безпеки України. Аналіз засвідчив, що чинна система містить суттєві прогалини, як-от: дублювання функцій між органами, недостатня координація їхньої діяльності, слабкий інформаційний обмін та відсутність чітко визначених механізмів оперативного реагування. Система суб'єктів адміністративно-правового реагування на виклики та загрози національної безпеки України має бути комплексною, багаторівневою та інтегрованою, щоб забезпечити ефективне прогнозування, виявлення, попередження й нейтралізацію загроз. Така система повинна враховувати специфіку сучасних викликів, зокрема щодо протидії гібридним загрозам, екологічним ризикам, а також забезпечення кібербезпеки, захисту

критичної інфраструктури та енергетичної безпеки. Ключовими принципами формування системи суб'єктів адміністративно-правового реагування на виклики та загрози національній безпеці України мають стати: забезпечення єдиного підходу до управління загрозами шляхом підготовки нормативно-правових актів, що регламентуватимуть діяльність усіх суб'єктів; інтеграція державних, регіональних та місцевих суб'єктів, включно з органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами, Збройними Силами України, державними агентствами, а також інституціями державно-приватного партнерства; розбудова міжвідомчих зв'язків за допомогою єдиних інформаційно-аналітичних платформ взаємодії та координації; використання сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту та автоматизованих систем аналізу даних, для прогнозування ризиків і прийняття рішень у реальному часі з урахуванням дії правового режиму воєнного стану; забезпечення роботи спеціалізованих центрів моніторингу загроз на основі сучасних технологій; розробка програм партнерства між державою та бізнесом для захисту об'єктів критичної інфраструктури.

Реалізація зазначеного бачення дозволить створити ефективну, гнучку та стійку систему реагування, здатну адаптуватися до нових викликів, забезпечить підвищення рівня національної безпеки, стабільність держави та ефективний захист громадян і стратегічних інтересів України.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
2. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
3. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (втратив чинність).
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
6. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посібник. Київ : КНТ, 2019. 576 с.
7. Ворона П. В., Мучник А. М. Держане будівництво і місцеве самоврядування в Україні : навч.-метод. посібник. Полтава : ПП Шевченко, 2010. 98 с.
8. Шипілова Л. М. Стратегічне планування у сфері національної безпеки : курс лекцій. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2023. 143 с.
9. Житний П. В., Карамишева Г. М. Вплив економічного аналізу на систему економічної безпеки банківської діяльності. *Економіка, підприємництво, менеджмент*. 2011. № 23 (II). С. 231–235.
10. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.
11. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text>.
12. Ковальський В. С., Білоус В. Т., Демський С. Е. та ін. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 320 с.
13. Як Бюро економічної безпеки боротиметься з порушниками під час війни. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/232311-yak-byuro-ekonomichnoyi-bezpeki-borotimetsya-z-porushnikami-pid-chas-viyini>.

Надійшла до редакції 22.11.2024

Прийнято до опублікування 04.12.2024

References

1. Administratyvne pravo. Zahalna chastyna [Administrative law. General part] : navch. posibnyk. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2011. 216 s. [in Ukr.].
2. Kolpakov, V. K. (1999) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter. 736 p. [in Ukr.].
3. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the foundations of national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (vtratyv chynnist). [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
5. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 31. St. 241. [in Ukr.].
6. Lipkan, V. A. (2019) Natsionalna bezpeka Ukrainy [National Security of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : KNT. 576 p. [in Ukr.].
7. Vorona, P. V., Muchnyk, A. M. (2010) Derzhane budivnytstvo i mistseve samovriaduvannia v Ukraini [State construction and local self-government in Ukraine] : navch.-metod. posibnyk. Poltava : PP Shevchenko. 98 p. [in Ukr.].
8. Shypilova, L. M. (2023) Stratehichne planuvannia u sferi natsionalnoi bezpeky [Strategic planning in the field of national security] : kurs lektsii. Kyiv : VPTs «Kyivskiy universytet». 143 p. [in Ukr.].

9. Zhytnyi, P. V., Karamysheva, H. M. (2011) Vplyv ekonomichnoho analizu na systemu ekonomichnoi bezpeky bankivskoi diialnosti [The impact of economic analysis on the system of economic security of banking activities]. *Ekonomika, pidpriemnytstvo, menedzhment*. № 23 (II), pp. 231–235. [in Ukr.].
10. Moskvych, L. M. (2011) Efektyvnist sudovoi systemy: kontseptualnyi analiz [The effectiveness of the judicial system: a conceptual analysis] : monohrafiia. Kharkiv : Vydavnytstvo «FINN». 384 p. [in Ukr.].
11. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [On the National Security and Defense Council of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.03.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-vp#Text>. [in Ukr.].
12. Kovalskyi, V. S., Bilous, V. T., Demskyi, S. E. ta in. (2022) Sud, pravookhoronni ta pravozakhysni orhany Ukrainy [Court, law enforcement and human rights protection bodies of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 320 p. [in Ukr.].
13. Yak Biuro ekonomichnoi bezpeky borotymetsia z porushnykamy pid chas viiny [How the Bureau of Economic Security will fight violators during the war]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/232311-yak-byuro-ekonomichnoyi-bezpeki-borotimetsya-z-porushnikami-pid-chas-viyni>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Kalashnyk. The system of actors of administrative and legal response to challenges and threats to the national security of Ukraine, their coordination and interaction. Ensuring national security and preventing various external and internal threats is one of the fundamental foundations of the development of society and the state. It is the actors of administrative and legal response to challenges and threats to the national security of Ukraine that ensure the protection of the country's security and create new mechanisms for its strengthening.

The main actor is the state, which uses its own mechanisms and legal measures to influence social relations and ensures the effective functioning of the security system.

National security in Ukraine is ensured by the state in the form of the authorities, society in the form of citizens and other auxiliary subjects in the form of volunteers, organizations, etc. This entity structure has a vertical structure.

The most important actor will always be the state, which, in accordance with the Constitution and internal legislation, guarantees the safety of all citizens on the territory of Ukraine, as well as protection and intercession for its citizens outside the country. This structure is further followed by society, namely Ukrainians, who by their actions contribute to state authorities in ensuring a reliable and protected system of national security, and only then auxiliary entities, which partially implement measures to improve and ensure stable protection of Ukraine's national security.

The article defines the concept of «actor of ensuring national security», analyzes their powers and interaction in the field of ensuring national security.

An important contribution of this work is the highlighting of one's own vision regarding the classification of subjects according to their powers in accordance with the analysis of the regulatory framework of Ukraine.

The work also identified and drew attention to problematic issues related to the lack of proper and sufficient interaction between subjects, which as a result causes duplication of the same task to ensure national security by various authorities, which is characterized by inefficiency as a result.

Keywords: actor, national security, administrative and legal response, system, interaction of subjects, subject of national security.

УДК 344

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-40

Олександр КУЧЕРОВСЬКИЙ[©]

ад'юнк

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З ВІЙСЬКОВИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Досліджено окремі аспекти регламентації кримінальної відповідальності за воєнні злочини у Кримінальному кодексі України після ратифікації нашою державою Римського статуту Міжнародного кримінального суду та співвідношення воєнних злочинів і військових кримінальних правопорушень у вітчизняному кримінальному законодавстві і праві з огляду на таку ратифікацію.

© О. Кучеровський, 2024

d_clc@dduvs.edu.ua

З'ясовано, що систему воєнних злочинів складають діяння, передбачені лише ст. 438 Кримінального кодексу України, котра відтепер має назву «Воєнні злочини». Наголошено, що диспозиція цієї норми потребує удосконалення в частині приведення її у відповідність із положеннями ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду з урахуванням пропозицій фахівців Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України, висловлених ними у зауваженнях до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього № 11484 від 15 серпня 2024 р.

Встановлено, що «воєнні злочини» та «військові кримінальні правопорушення» є окремими поняттями, котрі охоплюють кола діянь, що посягають на відмінні за своїм змістом суспільні відносини, тобто різні родові об'єкти. Доведено, що суб'єкти аналізованих груп кримінальних правопорушень також відрізняються: суб'єктами військових кримінальних правопорушень виступають особи, зазначені у ч. 2 ст. 401 Кримінального кодексу України, однією зі спільних рис котрих є те, що вони служать державі України. Тоді як суб'єктами воєнних злочинів можуть бути громадяни будь-яких держав, переважно комбатанти, але не виключається визнання такими і цивільних осіб. Хоча у деяких проявах воєнні злочини та військові кримінальні правопорушення можуть бути зовнішньо схожими між собою (мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими тощо), але воєнні злочини завжди вчиняються у зв'язку зі збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного (внутрішнього) характеру.

Ключові слова: воєнні злочини, військові кримінальні правопорушення, суб'єкти воєнних злочинів, суб'єкти військових кримінальних правопорушень, Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення військ російської федерації на територію нашої держави та вчинення ними численних звірств проти мирного населення та інших злочинів щодо інфраструктури, промислових об'єктів, довкілля тощо неабияк актуалізувало дискусію з приводу визначення поняття «воєнний злочин» у кримінальному праві України, а також необхідності та способу його закріплення у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України).

В інформаційному просторі до сьогодні відбувалася термінологічна плутанина щодо військових та воєнних злочинів [1, с. 208]. Інколи мала місце підміна понять «військовий злочин» та «воєнний злочин», у тому числі науковцями, які займаються проблемами кримінального права [2, с. 154]. Наприклад, І. Пташник у своєму дослідженні на тему «Принцип розмежування (відмінності) як один з підґрунть для кваліфікації військових злочинів» фактично аналізував воєнні злочини [3]. Проте наприкінці свого дослідження вчений зробив висновок, що «російська федерація вчиняє на території України серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема принципу розмежування (відмінності), що тягне за собою найтяжчі військові злочини, які підпадають під рамки статті 8 Римського Статуту МКС» [3, с. 580]. Непорозуміння також виникали внаслідок використання деякими посадовими особами подібної термінології суто в політичному значенні, а не юридичному. Але ж цілком зрозуміло, що для підозри, обвинувачення та притягнення до покарання винуватців насамперед необхідна правильна кваліфікація діяння [1, с. 208].

Після того ж, як Верховною Радою України 21 серпня 2024 р. було ратифіковано Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та у подальшому внесено зміни до КК України, згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 4012-IX від 09 жовтня 2024 р. (далі – Закон України № 4012-IX) термін «воєнні злочини» нарешті отримав закріплення у вітчизняному кримінальному законодавстві у ст. 438 КК, але питання щодо співвідношення таких діянь із військовими кримінальними правопорушеннями залишається відкритим.

Крім того, хоча поняття «воєнні злочини» і було включено до тексту КК України, проте, починаючи з назви і закінчуючи конструкцією статті, законодавча регламентація таких злочинів потребує подальшого вдосконалення в частині приведення її диспозиції у відповідність зі ст. 8 Римського статуту МКС. Також законодавець визначив воєнні злочини за допомогою викладення переліку відповідних діянь, що їх становлять, у диспозиції лише однієї норми – ч. 1 ст. 438 КК України. У такому разі віднесення до цієї групи інших складів кримінальних правопорушень, котрі вчені також вважали воєнними злочинами, відтепер вважається проблематичним.

Вищевикладене свідчить про необхідність пошуку шляхів подальшого

вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства в аналізованому напрямі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Систему воєнних злочинів на монографічному рівні досліджували, зокрема, такі вітчизняні науковці, як: В. Базов, О. Бантишев, О. Броневицька, В. Гальцова, Л. Демидова, В. Ємельяненко, С. Кучевська, С. Мохончук, К. Оробець, М. Піддубна, В. Попович, Б. Романюк та ін.

Водночас, як слушно зазначає М. Зубанський, поміж вітчизняних вчених не склався єдиний підхід до розуміння категорії «воєнний злочин»; основні розбіжності правового розуміння цієї категорії полягають у тому, що практично кожен науковець-дослідник намагався сформулювати своє, якісно відмінне визначення зазначеної категорії [4, с. 48]. Отже, поява у тексті КК України поняття «воєнний злочин» обумовлює потребу його ретельного аналізу, з тим щоб виявити недоліки та переваги його законодавчої регламентації.

Метою статті є визначення системи воєнних злочинів та їх співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями у вітчизняному кримінальному законодавстві після набуття чинності Законом України № 4012-ІХ.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розгляду питання, зазначимо, що сам термін «воєнний злочин» з'явився лише в 1945 р. у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу, де зазначалося, що такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що охоплюють вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю. Женевські конвенції 1949 року, в яких було кодифіковано міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни, окрім іншого, містять перший в історії перелік воєнних злочинів, під якими розуміються серйозні порушення конвенцій, зважаючи на специфіку відносин, врегульованих кожною з них. Причому кожна з чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. подає власний перелік серйозних порушень, що разом створюють єдину систему [5, с. 101].

Але на сьогодні найактуальнішим міжнародним правовим актом у питаннях визначення воєнних злочинів виступає саме Римський статут МКС, підписаний у 1998 р., котрий набрав законну силу в 2002 р. після того, як понад 60 країн світу його ратифікували. Цей документ не тільки зміг консолідувати в собі всі складі воєнних злочинів, розкиданих до цього по багатьох міжнародних джерелах міжнародного гуманітарного права, але й надати більш-менш чітке тлумачення кожному з них [6, с. 457].

Що стосується вітчизняного кримінального законодавства, то після того, як законодавець змінив назву ст. 438 КК України на «Воєнні злочини», до такої категорії унеможливлено віднесення діянь, передбачених іншими нормами КК України, котрі, як вважали вітчизняні вчені та практичні працівники, належали до аналізованої категорії. Наприклад, на думку судді Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді Н. Стефанів, систему воєнних злочинів за КК України складали: мародерство (ст. 432 КК України); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України); погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України); незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України); застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України). Найманство (ст. 447 КК України) також може прирівнюватися до воєнних злочинів, якщо спеціальною метою є використання найманців саме у воєнних конфліктах, що сприяє розширенню їхніх масштабів [7, с. 12]. Майже такий перелік наводить і дослідниця воєнних злочинів на дисертаційному рівні М. Піддубна [5, с. 101].

Висновок, що до воєнних злочинів слід відносити лише діяння, передбачені у ст. 438 КК України, випливає з назви цієї статті, котра окреслює коло діянь, що їх слід вважати воєнними злочинами, і при цьому всі вони перелічені у ч. 1 згадуваної норми.

Проте виникають деякі зауваження щодо самої ст. 438 КК України, оскільки законодавець змінив її назву, саму диспозицію цієї норми залишив без змін.

Як справедливо зазначають автори висновку на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 11484 від 15 серпня 2024 р., законодавчий підхід щодо зміни назв ст. 437 КК

України «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» на «Злочин агресії» та ст. 438 цього кодексу «Порушення законів та звичаїв війни» на «Воєнні злочини» сам собою не вирішує питання належної узгодженості положень національного кримінального права з Римським статутом МКС. Так, аналіз приписів цього статуту дозволяє стверджувати, що орієнтиром для встановлення державами-учасниками кримінальної відповідальності за воєнні злочини є ст. 8 статуту. У вказаній нормі акцентується увага на тому, що МКС має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в межах плану чи політики або в межах широкомасштабного вчинення таких злочинів. Окрім того, для цілей Римського статуту МКС «воєнні злочини» означають, із-поміж іншого, грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., зокрема: катування або нелюдське поводження; широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо; оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони; умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд тощо. Отже, ст. 8 Римського статуту МКС охоплює усі ті різновиди воєнних злочинів, що уособлюють останні напрацювання міжнародного права в частині кримінального переслідування за відповідні міжнародні злочини [8]. Тобто відтепер, після ратифікації нашою державою Римського статуту МКС, до воєнних злочинів у вітчизняному кримінальному законодавстві мають належати діяння, передбачені ст. 8 цього міжнародного документа.

Відповідно, існує потреба приведення диспозиції ст. 438 КК України у відповідність із положеннями ст. 8 Римського статуту МКС.

З цього приводу заслуговує на увагу пропозиція фахівців Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України, висловлена ними у зауваженнях до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього № 11484 від 15 серпня 2024 р. Так, фахівці констатували, що національне кримінальне законодавство має бути узгоджене зі складами злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, тобто найбільш тяжкими злочинами, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії. Відсутність подібної синхронізації не сприятиме реалізації принципу сумлінного виконання міжнародно-правових зобов'язань, закріпленого ст. 18 Конституції України. Водночас зміни до ст. ст. 437 та 438, а також редакція нової статті 442-1 КК України не враховують наведених вище вимог і потребують доопрацювання. Відповідно, пропонувалось диспозицію ст. 438 КК України «Воєнні злочини» викласти у такому вигляді: «Порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а так само вчинення одного або декількох діянь, передбачених статтею 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду» [9]. Викладення диспозиції ст. 438 КК України у пропонованій редакції, на нашу думку, краще сприяло б гармонізації вітчизняного кримінального законодавства стосовно воєнних злочинів із міжнародними нормативними документами, що регламентують відповідальність за їх вчинення.

Що стосується співвідношення воєнних злочинів із військовими кримінальними правопорушеннями, то у науковій доктрині сформувалися чотири концептуальні підходи, що відображають погляди стосовно співвідношення понять «військові злочини» та «воєнні злочини»: 1) вживання понять «військові злочини» та «воєнні злочини» як синонімів; 2) розуміння поняття «воєнного злочину» як більш загального, що охоплює і поняття «військові злочини»; 3) розуміння поняття «військові злочини» як більш загального, що охоплює і поняття «воєнні злочини»; 4) розмежування понять «військові злочини» та «воєнні злочини» з огляду на різний об'єкт правопорушення [10, с. 800].

Останній із підходів, на нашу думку, є таким, що найточніше характеризує співвідношення розглядуваних кримінальних правопорушень. Так, родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень виступають суспільні відносини, що забезпечують встановлений порядок несення або проходження військової служби. Натомість воєнні злочини посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення міжнародного миру, безпечного співіснування держав і народів, дотримання норм міжнародного права, якими встановлені правила ведення збройних конфліктів [10, с. 766]. Причому О. Шамсутдінов вважає ці суспільні відносини родовим об'єктом таких злочинів.

Незважаючи на зовнішню співзвучність термінів «військовий» та «воєнний»,

вони мають різні значення. Так, «військовий» – це «стосовний війська // прийнятий, установлений у війську, в армії // військовослужбовець» [11, с. 187]. Тоді як термін «воєнний» означає «стосовний до війни, пов'язаний із нею» [11, с. 199].

Відрізняються і суб'єкти аналізованих груп кримінальних правопорушень. Для військових кримінальних правопорушень суб'єктами виступають особи, зазначені у ч. 2 ст. 401 КК України (військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом) [12]. Однією зі спільних рис цих для категорій осіб є те, що вони служать державі Україна. Тоді як суб'єктами воєнних злочинів можуть бути громадяни будь-яких держав: військовий персонал або наділений схожими повноваженнями; члени урядів; члени організованих збройних груп тощо [7, с. 12]. Діяння цих осіб завжди повинні відбуватися в контексті збройного конфлікту, як міжнародного, так і неміжнародного [3, с. 578]. Що стосується використання терміна «збройний конфлікт», то з погляду міжнародного права за своєю суттю збройний конфлікт є війною. Для визнання війни є обов'язковим офіційне її оголошення хоча б однією зі сторін протистояння. Оскільки офіційне оголошення війни на сьогодні відбувається рідко, тому поширення набуває термін «збройний конфлікт». Відповідно, в офіційних міжнародних документах замість терміна «війна» вживається інший – «збройний конфлікт», що точніше відображає реалії ведення воєнних дій [13, с. 43–44].

Крім того, воєнні злочини можуть вчинятися цивільними особами. У такому разі важливе значення також матиме зв'язок діяння зі збройним конфліктом. Відповідно, цивільна особа може бути визнана винною у воєнному злочині у разі вчинення діянь проти збройних сил, цивільних осіб чи об'єктів, які користуються спеціальним захистом і які належать до супротивної сторони [7, с. 12].

Хоча це не виключає того, що низка військових кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (ст. ст. 433–435 КК України), дублюється у ст. 438, 445 КК України. Тим самим створена ситуація конкуренції у разі їхньої кваліфікації з воєнними злочинами, що містяться у розділі XX («Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку») КК України (ст. 436–447) [14, с. 318]. Водночас у цьому випадку йдеться саме про правову неузгодженість окресленого питання в нашому національному законодавстві, котре потребує негайної додаткової регламентації та правового аналізу. Тобто «воєнний злочин» та «військовий злочин» – це два різні поняття, єдиним спільним моментом яких є те, що вони обидва являють собою кримінально протиправну діяльність, і все [6, с. 461].

Воєнні злочини належать до так званих міжнародних злочинів, котрі є найтяжчими злочинами, що посягають на основи міжнародного правопорядку. Поряд із воєнними злочинами до них належать злочини геноциду, злочини проти людяності та злочини агресії. Це ті злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС [5, с. 101].

Ще одним із ключових моментів, що відрізняє воєнні злочини від інших кримінально караних діянь, є те, що обов'язковою умовою під час їх вчинення є факт наявності збройного конфлікту. Тобто, відповідно до норм Римського статуту МКС, воєнні злочини можуть вчинятися як під час міжнародного збройного конфлікту, тобто між двома і більше країнами, так і під час збройного конфлікту, що відбувається всередині однієї держави, але без зовнішнього іноземного втручання [6, с. 457–458].

Отже, наведені вище аргументи доводять позицію, що «військові кримінальні правопорушення» та «воєнні злочини» є різними поняттями, що охоплюють кола діянь, котрі посягають на відмінні за своїм змістом суспільні відносини та вчиняються різними суб'єктами, хоча у деяких проявах такі діяння можуть бути відносно схожими між собою.

Висновки. Таким чином, після набуття чинності Законом України № 4012-IX система воєнних злочинів у вітчизняному КК України складається з однієї норми – ст. 438 «Воєнні злочини». Диспозиція цієї статті потребує удосконалення в частині приведення її у відповідність із положеннями ст. 8 Римського статуту МКС.

Здійснене дослідження співвідношення воєнного та військового кримінальних правопорушень у вітчизняному кримінальному законодавстві і праві підтверджує позицію тих вчених, які вважають, що це зовсім різні поняття, котрі охоплюють кола діянь, що посягають на відмінні за своїм змістом суспільні відносини та вчиняються різними суб'єктами. Хоча у деяких проявах такі діяння можуть бути відносно схожими між собою,

але воєнні злочини завжди вчиняються у зв'язку зі збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного (внутрішнього) характеру.

Список використаних джерел

1. Гарасимів О. І., Марко С. І., Ряшко О. В. Як покарати воєнних злочинців в Україні: механізми відновлення справедливості // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. С. 205–218.*
2. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Forum Prava. 2020. № 61 (2). С. 150–162.*
3. Пташник І. Р. Принцип розмежування (відмінності) як один з підґрунть для кваліфікації військових злочинів // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. С. 568–583.*
4. Зубанський М. К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства. 2022. № 58. С. 47–56.*
5. Піддубна М. В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 98–101.*
6. Морозюк Н. С. Значення військових насильницьких кримінальних правопорушень // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. С. 440–467.*
7. Стефанів Н. Воєнні злочини: особливості кваліфікації за міжнародним та національним законодавством / Верховний Суд. Київ, 2024. 43 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf.
8. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (реєстр. № 11484). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44725>.
9. Зауваження до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/8877f842-1dcb-455d-9e13-0e832e72399e>.
10. Шамсутдінов О. В. Кримінально-правова характеристика застосування зброї масового знищення // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. С. 761–794.*
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
13. Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблістий В. В. та ін. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2023. 532 с.
14. Карпенко М. І. Актуальні питання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення та їх запобігання потребують невідкладного позитивного вирішення // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. С. 316–338.*

Надійшла до редакції 25.11.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Harasymiv, O. I., Marko, S. I., Riashko, O. V. (2023) Yak pokaraty voiennykh zlochyntsyv v Ukraini: mekhanizmy vidnovlennia spravedlyvosti [How to punish war criminals in Ukraine: mechanisms of restoring justice] // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 205–218. [in Ukr.].*
2. Chervyakova, O. V. (2020) Vidpovidalnist za voenni zlochynty: mekhanizmy ta protsesy vidnovlennia suverenitetu ta bezpeky Ukrainy [Responsibility for war crimes: mechanisms and processes of restoring sovereignty and security of Ukraine]. *Forum Prava. № 61 (2), pp. 150–162. [in Ukr.].*
3. Ptashnyk, I. R. (2023) Pryntsyyp rozmezhuvannia (vidminnosti) yakodyn z pidgrunt dla kvalifikatsii viiskovykh zlochyntsyv [The principle of distinction (difference) as one of the grounds for qualifying military crimes] // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 568–583. [in Ukr.].*
4. Zubanskyi, M. K. (2022) Poniattia ta sklad voiennoho zlochyntsyv v konteksti polozhen mizhnarodnoho kryminalnoho prava [The concept and composition of a military crime in the context of the provisions of international criminal law]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva. № 58, pp. 47–56. [in Ukr.].*
5. Pidubna, M. V. (2016) Voenni zlochynty v kryminalnomu pravi Ukrainy [Military crimes in the criminal law of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo. Iss. 40. T. 2, pp. 98–101. [in Ukr.].*
6. Moroziuk, N. S. (2023) Znachennia viiskovykh nasylnytskykh kryminalnykh pravoporushen

[The meaning of military violent criminal offenses] // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 440–467. [in Ukr.].

7. Stefaniv, N. (2024) Voienni zlochyny: osoblyvosti kvalifikatsii za mizhnarodnym ta natsionalnym zakonodavstvom [Military crimes: peculiarities of qualification under international and national legislation] / Verkhovnyi Sud. Kyiv. 43 p. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf. [in Ukr.].

8. Vysnovok na proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Rymaskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho» [Conclusion on the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments»] (reistr. № 11484). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44725>. [in Ukr.].

9. Zauvazhennia do proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Rymaskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho [Remarks on the draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments]. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/8877f842-1dcb-455d-9c13-0e832e72399e](https://itd.rada.gov.ua/8877f842-1dcb-455d-9c13-0e832e72399e). [in Ukr.].

10. Shamsutdinov, O. V. (2023) Kryminalno-pravova kharakterystyka zastosuvannia zbroyi masovoho znyshchennia [Criminal and legal characteristics of the use of weapons of mass destruction] // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 761–794. [in Ukr.].

11. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] : 250000 / uklad. ta holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : Perun, 2005. 1728 p. [in Ukr.].

12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

13. Fomenko, A. Ye., Yumin, O. S., Berezhniak, V. S., Shablysty, V. V. ta in. (2023) Kvalifikatsiia okremykh kryminalnykh pravoporushen proty voiennoi bezpeky Ukrainy [Qualification of Certain Criminal Offenses Against the Military Security of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : Alerta. 532 p. [in Ukr.].

14. Karpenko, M. I. (2023) Aktualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za viiskovi kryminalni pravoporushennia ta yikh zapobihannia potrebuut nevidkladnoho pozytyvnoho vyreshennia [Current issues of criminal liability for military criminal offenses and their prevention require urgent positive solutions] // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 316–338. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Kucherovskiy. War crimes: some aspects of regulation of criminal liability and the relationship with military criminal offenses under the Criminal Code of Ukraine. The article examines certain aspects of regulation of criminal liability for «war crimes» in the Criminal Code of Ukraine after our State ratified the Rome Statute of the International Criminal Court and the correlation between war crimes and military criminal offences in national criminal legislation and law as a result of such ratification.

It is found that the system of «war crimes» consists of acts provided for only in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which is now called «War Crimes». It is noted that the disposition of this provision needs to be improved in terms of bringing it in line with the provisions of Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, taking into account the proposals of the specialists of the Main Legal Department of the Verkhovna Rada of Ukraine, expressed in their comments to the draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and amendments thereto No. 11484 of 15 August 2024.

The author establishes that «war crimes» and «military criminal offences» are separate concepts which cover a range of acts which encroach on social relations which are different in their content, i.e. different generic objects. The author proves that the subjects of the analysed groups of criminal offences are also different: for «military criminal offences», the subjects are the persons referred to in Article 401(2) of the Criminal Code of Ukraine, one of the common features of which is that they serve the State of Ukraine. While the subjects of «war crimes» may be citizens of any state, mainly combatants, civilians may also be recognised as such. Although in some manifestations «war crimes» and «war crimes» may be outwardly similar to each other (looting, violence against the population in the area of hostilities, ill-treatment of prisoners of war, etc.), «war crimes» are always committed in connection with an armed conflict of international or non-international character.

Keywords: war crimes, military criminal offences, subjects of war crimes, subjects of military criminal offences, Rome Statute of the International Criminal Court.

УДК 343.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-41

Андрій ЛИТВЯК[©]

аспірант

(Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна)

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Проаналізовано індивідуально-профілактичних заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. Зауважено, такі заходи, як і інша правозастосовна практика, не можуть здійснюватися безсистемно, стихійно, а передбачають наявність науково обґрунтованої тактики. Рекомендовано при застосуванні тактики як сукупності засобів і прийомів для досягнення стратегічної мети дотримуватися певних вимог (принципів) її практичної реалізації. Насамперед це підпорядкованість головній стратегічній меті, тобто недопущення насильницьких злочинів, а також залежність від умов здійснення і використання її нормативно-стандартизованого і творчого характеру. Наголошено, що тактика індивідуально-кримінологічного запобігання має забезпечуватися практичним виконанням досягнень науки та передової практики. Резюмовано, що тактика застосування заходів індивідуально-профілактичного впливу в межах професійної правозастосовної діяльності потребує урахування загальних етичних засад цієї діяльності та ставить певні етичні вимоги до її суб'єктів, що сприятиме практичному втіленню конституційних прав і свобод працівника правоохоронного органу як громадянина.

Ключові слова: працівники правоохоронних органів, насильницькі злочини, запобігання, індивідуально-профілактичні заходи, правоохоронна деонтологія, виховна робота, диференціація, професійна деформація.

Постановка проблеми. Відомо, що працівники правоохоронних органів зазнають суттєвого впливу найбільш криміналізованої частини суспільства, оскільки за специфікою своєї діяльності постійно контактують із представниками злочинного світу. Окрім того, суттєвий розрив між рівнем матеріального забезпечення, ступенем соціально-правової захищеності і значними службовими навантаженнями, особливо в умовах воєнного стану, досягає тієї межі напруженості, за якою спостерігається висока ймовірність психологічного та соціального зриву, що за певних обставин трансформується у злочинну поведінку, у тому числі й насильницького характеру. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання здійснюються стосовно не лише окресленого виду злочинів, а й інших правопорушень, діапазон яких досить широкий. Об'єктами запобігання є, власне, працівники, які допустили порушення службової дисципліни чи мають відхилення в поведінці, а також імовірні порушники правових норм, тобто працівники, віднесені до групи ризику (посиленого контролю).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-методологічну основу статті склали наукові праці вітчизняних учених, які займалися вивченням проблем вчинення, детермінаційного комплексу та запобігання кримінальним правопорушенням (злочинам) працівників правоохоронних органів, зокрема: С. Алтухова, П. Андрушка, М. Ануфрієва, Л. Багрій-Шахматова, О. Бандурки, І. Богатирьова, В. Боднара, Д. Бондаренка, О. Бусол, О. Гіди, В. Голіни, О. Джужі, О. Дудорова, О. Ігнатова, Я. Кондратьєва, О. Мартиненка, О. Новакова, В. Осадчого, А. Савченка, Д. Тичини, М. Хавронюка, С. Шалгунової та ін.

Мета статті полягає в аналізі індивідуально-профілактичних заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. У галузевій юридичній науці індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням (злочинам) визначається як «вид запобігання злочинності, спрямований на конкретну особу. Ця діяльність проводиться на

етапі перед виникненням злочинного наміру. Деякі кримінологи вважають, що індивідуальне запобігання злочинам є частиною спеціально-кримінологічного запобігання злочинам і не виділяють його окремо» [1, с. 39].

Кримінологічна наука не може бути відокремлена від теорії запобіжної діяльності, як правильно зауважив академік А. Закалюк. Важливо, на думку зазначеного вченого, враховувати, що «теорія запобігання злочинності включає в себе елементи інших наук, таких як педагогіка, психологія, соціологія, але це не означає, що вона виходить за межі кримінології» [2, с. 325]. Основним завданням індивідуальної профілактики є, за твердженням кримінологів – представників харківської наукової школи, «усунення загрози потенційного злочину» [3, с. 39].

Так, один із її представників професор В. Голіна вважає, що «до об'єктів індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням належать такі: поведінка та спосіб життя осіб, які мають високу ймовірність схильності до кримінальних правопорушень; соціальні елементи їхньої особистості, що вказують на антигромадську спрямованість; психофізичні особливості індивідів, що мають соціальне значення під час формування та реалізації особистості; негативні криміногенні умови середовища та життєвого укладу; інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації та полегшують вчинення кримінальних правопорушень» [1, с. 146].

Схожі погляди на цей рівень запобіжної діяльності сформували представники київської наукової школи кримінології, які вважають, що «індивідуальна профілактика – це перш за все вплив на осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та їхнє соціальне оточення. Цей вид діяльності полягає в цілеспрямованій роботі з конкретною людиною та її найближчим оточенням. Об'єктами такої профілактики є особи, чия поведінка та спосіб життя свідчать про можливість вчинення ними злочинів. Погляди, мотиви та система цінностей особи можуть бути основою для профілактичного впливу на неї лише у випадку, коли ці погляди, мотиви та орієнтації виявляються у антигромадській поведінці» [4, с. 100].

Крім того, як стверджують О. Джужа та В. Василевич, «виходячи з механізму злочинної поведінки, індивідуальна профілактика має бути спрямована на особу та її негативні риси, на середовище, що формує цю особу, а також на умови, обставини та ситуації, що сприяють або полегшують вчинення злочинів. При цьому слід мати на увазі, що йдеться про безпосередню діяльність відповідних суб'єктів, тобто тих, від кого йде такий вплив» [4, с. 101].

При цьому для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобіжного впливу, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави [3, с. 146].

Проведений аналіз кримінологічної літератури засвідчує, що «фактичні підстави запобігання злочинам – це реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний злочин, її основна спрямованість і внутрішній зміст. Правові підстави полягають у відповідності індивідуального запобігання злочинам нормам права. Кримінологічні підстави визначаються наявністю певного рівня криміногенності особи, що дозволяє виділити осіб, від яких можна очікувати вчинення злочину» [1, с. 40].

Індивідуальне запобігання злочинам зазвичай відбувається у двох формах:

а) якщо йдеться про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню насильницьких злочинів, виявлених у діяльності спеціальних суб'єктів (зокрема правоохоронних органів), то це вимагає застосування організаційно-управлінських, економічно-технологічних та ідеологічних заходів, що реалізуються у спеціальному процесуальному порядку (глава 4 КПК України «Докази і доказування» [5]);

б) якщо йдеться про конкретну особу правоохоронця, то застосовуються програми індивідуального коригування поведінки [4].

За словами А. Закалюка, «вплив на особу, яка задумала або розпочала злочин, може запобігти його вчиненню. Цей вплив може бути прямим або опосередкованим, включаючи використання оперативних можливостей або вплив на близьке оточення та членів сім'ї» [2, с. 334].

Специфічність цього об'єкта запобігання і сутність такої діяльності щодо відповідного кола осіб дає підстави іменувати її індивідуальною кримінологічною профілактикою. Її предметом слід насамперед визначити індивідуально-профілактичний вплив, спрямований передусім на усунення чи нейтралізацію причин та умов інших ланок (елементів) причинного сплетіння (зв'язків), наявність яких призводить до вчинення насильницького злочину.

До компонентів індивідуально-профілактичної роботи можна віднести поведінку і спосіб життя працівників, від яких слід очікувати неправомірних дій, специфічні соціально-правові, кримінологічні та моральні ознаки співробітника, що можуть свідчити про його антисоціальну спрямованість, несприятливі щодо дотримання законослухняної поведінки умови мікросоціального середовища і незадовільні умови проходження служби, наявність випадків тиску (шантажу) на працівника, інші тривалі або короткотермінові, але значущі факти й обставини, наявність яких стимулює криміногенну ситуацію.

Потрібно враховувати такі суб'єктивні й об'єктивні ознаки потенційних правопорушників – працівників правоохоронних органів, як:

1) тяга до марнотратства, розкішного життя, захоплення азартними іграми тощо;
2) прагнення до володіння (фактичного володіння) предметами розкоші (від лімітованого автомобіля до фешенебельного житла), придбання дорогих товарів, вартість яких незрівнянна із розміром заробітної плати (грошового забезпечення); проживання в орендованих дорогих квартирах або готелях; відпочинок на дорогих курортах тощо;

3) «комерційний» підхід до своїх службових обов'язків (прагнення до одержання всілякої вигоди, диференціація службових обов'язків залежно від можливості одержання особистої вигоди), у тому числі й за попередньою посадою (у випадку переведення на іншу посаду або інше місце роботи);

4) підвищений інтерес до тих або інших відомостей, підвищена «цікавість» до роботи інших відділів і служб, службової та оперативної інформації про роботу конкретного підрозділу, у тому числі щодо оформлення документів, прийняття відповідних рішень за фактами кримінального провадження тощо;

5) неакуратність, недбалість у роботі з документами, щодо зберігання бланків, штампів тощо;

6) вчинення дій, що негативно позначаються на громадській думці про стан законності в тому чи іншому правоохоронному органі, хоча прямо можуть бути й не заборонені законом або іншим нормативно-правовим актом (присутність на банкетах, що влаштовуються організаціями, контроль за діяльністю яких входить до компетенції цієї особи; публічне неділове спілкування з людьми, що перебувають на утриманні злочинних угруповань або займаються незаконною діяльністю) [6, с. 142–144].

Проблема забезпечення профілактичного впливу у правоохоронних органах зумовлена тим, що злочини та інші правопорушення допускаються (вчиняються) саме проти тих суспільних відносин, у яких ці особи беруть безпосередню участь, виступаючи гарантом правопорядку й законності, і на яких (осіб) поширюються регулятивні, соціально-охоронні й контрольні функції.

Для встановлення характеру, форми та можливих цілей спілкування з особами, які часто контактують із досліджуваним працівником (відвідують його під час виконання службових обов'язків, підтримують контакти телефоном тощо), доцільно проводити оперативні заходи. Також варто розглянути ідею створення системи соціологічного моніторингу дисципліни й законності у правоохоронних органах, що могла б відстежувати динаміку та якісний склад порушень дисципліни, їхню поширеність, рівень стурбованості порушеннями у підрозділах, виявляти латентні порушення, створювати демографічний та психологічний портрети порушників, вивчати ставлення працівників до різних видів порушень дисципліни й законності [7, с. 155–159; 8, с. 67].

Важливим є вивчення особових справ працівників, до яких, окрім інших даних, мають систематично вноситися результати планових і позапланових медичних, а особливо психологічних оглядів. Щодо ролі медичних оглядів у запобіганні протиправній поведінці працівників необхідно закріпити обов'язкове проведення регулярних перевірок (надання результатів відповідних медичних аналізів), що активно використовуються, зокрема, в зарубіжних країнах, на предмет вживання алкоголю й наркотичних речовин [9]. Окрім регулярних перевірок працівників, які вступають на службу (методом випадкового відбору), необхідно проводити перевірки співробітників під час виконання ними службових обов'язків. У випадку відмови працівника від надання результатів аналізів або при їхніх позитивних результатах працівника має бути звільнено або відсторонено від служби на певний строк, пов'язаний із проходженням курсу лікування та/або відповідних тренінгів.

Таким чином, варто наголосити, що індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, можна визначити як соціальну, урегульовану законами й підзаконними

нормативно-правовими актами діяльність уповноважених суб'єктів щодо усунення причин та умов, чинників і обставин вчинення насильницьких злочинів конкретними особами з-поміж персоналу правоохоронних органів, поведінка яких свідчить про достатній рівень імовірності вчинення ними кримінально протиправних діянь.

Із цього випливає, що суб'єктами індивідуальної кримінологічної запобіжної діяльності, з одного боку, виступають працівники підрозділів внутрішньої безпеки, інспекцій з особового складу, а з іншого – представники керівної ланки різних рівнів правоохоронної системи й Державне бюро розслідувань.

Необхідність та обґрунтованість індивідуально-профілактичних заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, мають обумовлюватися наявністю однієї чи декількох підстав для їх здійснення, а саме:

- фактичними підставами, про що свідчать антисоціальні дії конкретного працівника;

- правовими підставами на рівні наданих процесуальних повноважень, а також тими, що з'являться після прийняття Закону України «Про профілактику кримінальних правопорушень»;

- кримінологічними підставами, зокрема загальними (характеристики особи, криміногенні умови середовища, що впливають на неї) і спеціальними (вказують на емпірично встановлений комплекс ознак, властивий конкретному типу особистості, різновидам її антигромадської поведінки).

У контексті індивідуально-профілактичних заходів варто зупинити увагу на виховних процесах, оскільки суспільно-політичні процеси, що відбуваються в Україні після проголошення її державного суверенітету, в результаті формування незалежної, демократичної, правової держави, вимагають нових підходів до забезпечення виховного впливу на людину, оновлення змісту, форм і методів цієї роботи. Це дуже важливо у зв'язку з реформуванням багатьох галузей, переходом до ринкових відносин в економіці, втратою частиною населення звичних життєвих пріоритетів та стереотипів. Не стала винятком і правоохоронна сфера.

Відомо, що успішне подолання кризових явищ у різних сферах суспільних відносин вимагає від працівника не лише високого професіоналізму при виконанні дорученої справи, а й нового мислення, глибокої національної самосвідомості, законослужності, культури поведінки тощо. Сьогодні ще не ліквідовані порушення законності з боку окремих працівників правоохоронних органів, мають місце зловживання владою, приниження гідності людини та нехтування правами громадян. Такі явища свідчать про те, що не кожен працівник є взірцем ввічливості й тактовності, високої культури й чуйності, уважності та неупередженості при спілкуванні з громадянами. Усунення цих недоліків значною мірою визначатиме ставлення населення до правоохоронної системи, позитивно впливатиме на рівень довіри до неї та підтримки суспільством діяльності правоохоронців.

Отже, потреба удосконалення виховного процесу, підвищення дієвості заходів виховного впливу на працівників, забезпечення участі у цій справі керівних кадрів усіх рівнів, колективу в цілому є важливим напрямом роботи з працівниками правоохоронних органів щодо запобігання вчиненню ними насильницьких злочинів.

Заходи виховного характеру являють собою сукупність засобів і способів впливу на свідомість особи за суворого дотримання конституційних та основоположних прав і свобод людини. Виховання працівників правоохоронних органів із метою запобігання насильницьким злочинам і фоновим явищам має ґрунтуватися на формуванні соціально корисних інтересів і потреб та сприянні якомога повнішому їх задоволенню, наданні особам, які вчинили правопорушення несвідомо чи в результаті допущеної помилки, педагогічної, психологічної чи соціальної допомоги.

Ці завдання можуть реалізовуватись як оперативним (повсякденним), так і перспективним способами. При здійсненні оперативного впливу реалізація виховних заходів відбувається негайно і можлива за будь-яких умов життя й діяльності працівника, а перспективного – забезпечується цілеспрямоване позитивне коригування соціальної спрямованості працівника протягом значного проміжку часу, що дає позитивні зрушення у його моральному, правовому і професійному вихованні.

Керівники (начальники), формуючи у підлеглих суспільно корисні потреби й інтереси, викликаючи у них прагнення до якнайглибшого опанування професійними знаннями, культурою поведінки, можуть і повинні сприяти коригуванню їхньої

соціальної спрямованості та ліквідації кримінальних спонукань у їхньому середовищі.

Аналіз змісту виховної роботи із працівниками правоохоронних органів, її складових частин засвідчив, що така робота є комплексом організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких, соціальних заходів тощо, спрямованих на розвиток у працівників вірності Присязі, особистої відповідальності за свідоме виконання Конституції та законів України, безумовне дотримання Кодексу честі, високої духовної культури і моральних якостей, почуття патріотизму, державного світогляду, засвоєння морально-етичних норм поведінки.

Службові завдання працівників правоохоронних органів практично завжди пов'язані із розв'язанням проблем боротьби добра і зла, реалізацією ідеалів справедливості. Тому без формування у кожного з них достатнього духовно-морального потенціалу, виховання почуття обов'язку служіння своєму народові, Батьківщині, що є фундаментом професійної діяльності, не може бути якісного і свідомого виконання покладених на них правоохоронних завдань.

На нашу думку, утвердження високої внутрішньої духовності кожного працівника, допомога у становленні його як особистості може здійснюватися за допомогою благодійного впливу християнської моралі, церкви, потенціал яких використовується сьогодні ще не повною мірою. З огляду на історію розвитку суспільства треба частіше залучати представників різних релігійних конфесій до патріотичного і духовно-морального виховання працівників правоохоронних органів, що значно розширить можливості підвищення авторитету та престижу правоохоронної служби.

Сьогодні існує нагальна потреба комплексного охоплення та вивчення усієї сукупності соціальних, професійно-етичних та організаційно-управлінських норм і принципів поведінки працівників правоохоронних органів у сфері виконання ними службових обов'язків, відповідної соціальної ролі та функцій.

Тому назріла потреба створення як нормативно-орієнтуючого соціального інституту такої нової специфічної прикладної галузі наукових знань, як правоохоронна деонтологія. Така ідея виникала у межах поліцейстики й підтримана багатьма вченими-практиками [10]. Саме в межах названої галузі має формуватися вся сукупність етичних норм і принципів поведінки працівників правоохоронних органів при виконанні ними своїх службових обов'язків, а її наукова основа дасть можливість чітко сформулювати основні положення кодексів поведінки працівників правоохоронних органів з урахуванням специфіки правоохоронних завдань, що здійснюються ними, видавати відомчі нормативно-правові акти, що регламентують правозастосовну діяльність, тощо. Усе це, безумовно, має вирішуватися з огляду на правові концепції, соціальний склад працівників правоохоронної системи, специфіку традицій, звичаїв, етнічних характеристик населення тощо.

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладене та практику організації виховного впливу на працівників правоохоронних органів, доходимо таких висновків:

1. Виховна робота у правоохоронних органах – це безперервний процес, що передбачає цілеспрямовану діяльність керівного складу усіх ланок управління, активу громадських формувань, науково-педагогічних кадрів щодо сприяння, набуття кожним працівником визначених державою стандартів у поведінці та виконанні покладених службових завдань;

2. Виховна робота базується на наукових засадах педагогіки, психології, соціології, конфліктології тощо і передбачає детальне вивчення колективу як на рівні усієї системи, так і на рівні конкретної службово-професійної групи аж до кожного індивіда включно;

3. Сьогодні виникла об'єктивна потреба систематизації та об'єднання множинності моральних вимог і принципів професійної поведінки у єдиній прикладній галузі наукових знань – юридичній деонтології та її підвиді – правоохоронній деонтології;

4. З огляду на постійну ротацію працівників керівник зобов'язаний впливати на формальну та неформальну структури колективу з метою оптимізації виконання службових обов'язків підрозділом та окремими його представниками;

5. Надзвичайно важливим елементом роботи керівника є диференціація виховної роботи, тобто уміння здійснювати виховний вплив на різні категорії працівників;

6. Реалізація заходів виховного впливу має здійснюватися з використанням усього доступного арсеналу педагогічних та психологічних методик, з урахуванням конкретного виховного завдання та особливостей об'єкта впливу;

7. Особливу увагу керівник має приділити виховній роботі, спрямованій на боротьбу з професійною деформацією як інтровертивної, так і екстравертивної спрямованості.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам у середовищі працівників правоохоронних органів, як і інша правозастосовна практика, не можуть здійснюватися безсистемно, стихійно, а передбачають наявність науково обгрунтованої тактики, що має забезпечуватися практичним виконанням досягнень науки та передової практики. Безумовно, тактика застосування заходів індивідуально-профілактичного впливу у межах професійної правозастосовної діяльності потребує врахування загальних етичних засад цієї діяльності та ставить певні етичні вимоги до її суб'єктів, що сприятиме практичному втіленню конституційних прав і свобод працівника правоохоронного органу як громадянина.

Список використаних джерел

1. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
3. Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуйська М. Ю. та ін. Кримінологія : підруч. / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.
4. Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. Профілактика злочинів : підруч. / за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Ігнатов О. М. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження : монографія. Харків : Формат Плюс, 2008. 296 с.
7. Кобзин Д. А. Соціальні зміни як детермінанта дисципліни в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. соціолог. наук : 22.00.03. Харків, 2000. 206 с.
8. Коруля І. В. Роль керівника у системі управління ОВС. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 63–68.
9. Туляков В. А. Кримінологія сучасності. *Кримінологія в Україні та протидія злочинності*. 2018. С. 71–79.
10. Гіда Є. О. Деонтологічні засади забезпечення прав і свобод людини та громадянина працівниками міліції у сфері правопорядку : монографія. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 416 с.

Надійшла до редакції 26.11.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Holina, V. V. (2011) *Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka)* [Crime prevention (theory and practice)] : navch. posibnyk. Kharkiv : Nats. yuryd. akad. Ukrainy. 120 p. [in Ukr.].
2. Zakaliuk, A. P. (2007) *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka* [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice] : u 3 kn. Kyiv : Vyd. Dim «In Yure». Kn. 1 : *Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky*. 424 p. [in Ukr.].
3. Holina, V. V., Holovkin, B. M., Valuiska, M. Yu. ta in. (2014) *Kryminolohiia* [Criminology] : pidruch. / za red. V. V. Holiny, B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo. 440 p. [in Ukr.].
4. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Hida, O. F. ta in. (2011) *Profilaktyka zlochyniv* [Crime prevention] : pidruch. / za zah. red. O. M. Dzhuzhy. Kyiv : Atika. 720 p. [in Ukr.].
5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
6. Ihnatov, O. M. (2008) *Nasylnytski zlochyny, shcho vchyniautsia pratsivnykamy orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta poperedzheniia* [Violent crimes committed by employees of the internal affairs bodies of Ukraine: criminological characteristics, determination and prevention] : monohrafiia. Kharkiv : Format Plus. 296 p. [in Ukr.].
7. Kobzyn, D. A. (2000) *Sotsialni zminy yak determinanta dystsypliny v orhanakh vnutrishnikh sprav* [Social changes as a determinant of discipline in the internal affairs bodies] : dys. ... kand. sotsioloh. nauk : 22.00.03. Kharkiv. 206 p. [in Ukr.].
8. Korulia, I. V. (2014) *Rol kerivnyka u systemi upravlinnia OVS* [The role of the manager in the management system of the internal affairs bodies]. *Yurydychnyi visnyk*. № 2, pp. 63–68. [in Ukr.].
9. Tuliakov, V. A. (2018) *Kryminolohiia suchasnosti* [Criminology of the present].

Kryminolohiia v Ukraini ta protydia zlochynnosti : zb. nauk. statei, pp. 71–79. [in Ukr.].

10. Hida, Ye. O. (2011) *Deontologichni zasady zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna pratsivnykamy militsii u sferi pravoporiadku* [Deontological principles of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen by militia officers in the sphere of law enforcement] : monohrafiia. Kyiv : FOP O. S. Lipkan. 416 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Lytviak. Individual measures to prevent violent crimes committed by law enforcement officers. The article reveals the individual measures to prevent violent crimes committing by law enforcement officers. It emphasizes that individual preventive measures among law enforcement officers, like other law enforcement practices, cannot be carried out unsystematically, spontaneously, but require the presence of scientifically substantiated tactics. It is recommended that when using tactics as a set of means and techniques to achieve a strategic goal, as a guide to action and the art of their practical implementation, adhere to certain requirements (principles) of its practical implementation. First of all, this is subordination to the main strategic goal, i.e. the prevention of violent crimes, as well as dependence on the conditions of its implementation and use of a normative, standardized and creative nature. It is noted that the tactics of individual criminological prevention should accumulate and be provided with the practical implementation of the achievements of science and advanced practice. It is summarized that the tactics of applying measures of individual preventive influence within the framework of professional law enforcement activities require taking into account the general ethical principles of this activity and imposes certain ethical requirements to its subjects, which will contribute to the practical implementation of the constitutional rights and freedoms of the law enforcement officer as a citizen.

The important preventive role of educational work in law enforcement agencies is emphasized, which is considered as a continuous process that involves the purposeful activities of the management of all levels of management, the active participation of public organizations, and scientific and pedagogical personnel in promoting the acquisition by each employee of standards of behavior determined by the state and the performance of assigned official tasks.

Keywords: law enforcement officers, violent crimes, prevention, individual and preventive measures, law enforcement deontology, educational work, differentiation, professional deformation.

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-42

Іван ПАТАЛАХА[©]

аспірант

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД» ЯК БАГАТОАСПЕКТНОГО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ФЕНОМЕНА

Метою статті є розкриття змісту поняття «право на справедливий суд», що відображає однійменне явище правової дійсності у статичі та динаміці.

Доведено, що право на справедливий суд має міжгалузевий характер. Аргументовано, що: 1) право на справедливий суд у статичі являє собою структурний елемент правового статусу людини, що становить сукупність гарантованих правовою державою її потенційних можливостей (звернення до суду, подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді, оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції, встановлення судового контролю за виконанням судових рішень та ін.), використання яких має забезпечити судовий захист інших прав, свобод і законних інтересів людини шляхом ухвалення правосудного рішення; 2) право на справедливий суд у динаміці – це надані праводієздатному суб'єкту нормами національного законодавства України можливості правомірної поведінки у правовідносинах (звернення до суду, подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді, оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції, встановлення судового контролю за виконанням судових рішень та ін.) з метою судового захисту інших його прав, свобод і законних інтересів, що забезпечуються кореспондуючим обов'язком суду ухвалити правосудне рішення та гарантуються державою.

© І. Паталаха, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-0934-2030>

d_thsl@dduvs.edu.ua

Ключові слова: *право на справедливий суд, зміст поняття «право на справедливий суд», право на справедливий суд у статичній, право на справедливий суд у динамічній, правовий статус людини, правовідносини, конституційні правовідносини, правоохоронні відносини, процесуальні правовідносини, суб'єктивне право, суб'єктивне право уповноваженої сторони правовідносин, можливості суб'єкта правовідносин, юридичний обов'язок зобов'язаної сторони правовідносин.*

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної правничої науки, що не втрачає своєї актуальності, є уточнення її понятійно-категоріального апарату.

Однією з таких категорій, що використовується в теоріях правової держави, прав людини, правового статусу, правосуддя, є право на справедливий суд.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема розкриття змісту поняття «право на справедливий суд» не нова для правничої науки. Вагомий внесок у її розробку належить таким правникам, як Г. Бережанський, В. Боняк, Н. Камінська, А. Кучук, В. Маляренко, Л. Наливайко, А. Панчишин, К. Трихліб, Н. Шевелер та ін. Водночас аналіз цих наукових праць свідчить про деякий відхід учених від класичного для загальнотеоретичної юридичної науки підходу, що передбачає формулювання визначення досліджуваного поняття на основі інтерпретації категорії «суб'єктивне право».

Вченими не враховано і той факт, що право на справедливий суд як правовий феномен може виявлятися у статичній – як структурний елемент правового статусу людини, а також у динамічній – як елемент юридичного змісту правовідносин. Заповненню відповідної прогалини і присвячене представлене дослідження.

Метою статті є розкриття змісту поняття «право на справедливий суд», що відображає однойменне явище правової дійсності у його статичній та динамічній.

Виклад основного матеріалу. Огляд доктринальних джерел, а також навчальної і довідкової літератури свідчить про різну інтерпретацію вченими поняття «правовий статус» («правовий статус особи»). На підтвердження цієї тези наведемо судження, що розкривають зміст цієї категорії. У своїй науковій праці «Поняття, ознаки та структура категорії “правовий статус”» А. Панчишин у такий спосіб розкриває зміст поняття, що становить предмет розгляду: «правовий статус є складною категорією, що характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Вона відіграє надзвичайно важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки шляхом встановлення прав (обов'язків), а також гарантій їх реалізації визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та визначає місце конкретного суб'єкта в суспільстві. Правовий статус характеризується чіткою системністю та стабільністю, що, з одного боку, надає суб'єктам відносин певні гарантії реалізації своїх прав, а з іншого, запобігає зловживанню наданими їм правами» [1, с. 97].

Правовий статус як самостійна категорія, на думку А. Панчишина, характеризується такими ознаками: 1) має універсальний характер, оскільки торкається всіх суб'єктів права; 2) відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин, а також ступінь і характер їхньої взаємодії; 3) права і свободи, що складають основу правового статусу, не можуть реалізуватися без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності; 4) ця категорія забезпечує системність прав, свобод та обов'язків; 5) елементи структури правового статусу є взаємозалежними та взаємодіючими; 6) правовий статус характеризується відносною стабільністю [1, с. 96].

Важливим питанням, на яке звертають увагу дослідники, є визначення внутрішньої будови правового статусу. А. Панчишин до структури однойменного явища як інтегративного поняття відносить: а) правові норми, що визначають статус (мова йде про норми конституційного та поточного законодавства, міжнародні договори); б) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; в) правосуб'єктність; г) правові принципи; ґ) громадянство; д) гарантії прав і свобод; е) юридичну відповідальність; є) правовідносини загального (статусного) типу.

Інший учений, К. Трихліб під правовим статусом розуміє сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права [2, с. 534]. У питаннях визначення змісту поняття «правовий статус» та його структури дослідник фактично поділяє думку попереднього автора [2, с. 535].

Т. Гудзь та Ю. Коломієць обґрунтовано дають таке визначення поняття «правовий статус особи», що вживається як синонім до терміно-поняття «правовий статус»: «це юридично закріплене становище особи як соціального суб'єкта, в її відносинах з іншим учасниками правового спілкування (державою, інститутами

громадянського суспільства, іншими людьми), тобто, це сукупність прав та обов'язків особи, що визначені та гарантовані конституцією, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана парламентом» [3, с. 101]. Вказані автори у своїй роботі не наводять переліку суттєвих ознак цієї загальнотеоретичної категорії. Що ж до внутрішньої будови правового статусу особи, то, на думку правників, зміст і структуру цього правового явища складають: а) конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина; б) принципи правового статусу особи; в) гарантії реалізації конституційних прав і свобод; г) конституційна правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність); г) юридична відповідальність; д) громадянство [3, с. 103].

І хоча правовий статус не є предметом цього дослідження, дозволимо собі зробити низку застережень із приводу суджень вищезгаданих авторів. Аналіз сформульованої А. Паншиним дефініції поняття «правовий статус» свідчить про те, що її автор методологічно некоректно ототожнює правовий статус як загальнотеоретичну категорію з правовим статусом як явищем правової дійсності. Підтвердженням цьому слугує теза правника про те, що правовий статус є складною категорією, що характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Цілком очевидно, що такі риси має не родове поняття як форма абстрактного мислення, а феномен правового статусу.

Дискусійним вважаємо теоретичне положення про те, що категорія відіграє надзвичайно важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки шляхом встановлення прав (обов'язків), а також гарантій їх реалізації визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та місце конкретного суб'єкта в суспільстві. Переконані, що категорія «правовий статус» не відіграє і в принципі не може відігравати жодної ролі в організації суспільних відносин. Натомість вона має важливе значення у процесі пізнання правового статусу, адже відображає однойменне явище правової дійсності в його суттєвих ознаках. Що ж до організації суспільних відносин, то цю функцію здійснюють юридичні засоби, що є елементами механізму правового регулювання. Загальнотеоретичні категорії до таких засобів не належать.

Не можна погодитись і з тезою автора про те, що категорія «правовий статус» забезпечує системність прав, свобод та обов'язків. Єдність прав, свобод та обов'язків (а по-суті, їхня системність) досягається за допомогою принципів правового статусу, що є необхідною складовою інституту правового статусу людини і громадянина, однак вони (принципи) знаходяться поза межами правового статусу як явища правової дійсності. Вказаний умовивід є логічно істинним і щодо іншого необхідного елемента інституту правового статусу – норм права різної галузевої приналежності.

Не поділяємо думку А. Панчишина і про те, що права та свободи, що складають основу правового статусу, не можуть реалізуватися без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності. Цей умовивід ґрунтується на таких міркуваннях:

- реалізація прав і свобод, що здійснюється в межах правовідносин чи то навіть поза ними, на відміну від правового статусу, відображає не статику, а динаміку, тобто рух правової матерії;

- юридичну відповідальність, з огляду на складність і багатоаспектність цього явища правової дійсності, про що свідчить багатоманітність підходів до розуміння однойменного поняття (юридична відповідальність як правоохоронні відносини; юридична відповідальність як застосування санкцій охоронних норм; юридична відповідальність як міра державного примусу й ін.) [4, с. 30–35], не коректно розглядати як структурний елемент правового статусу. Навіть якщо під юридичною відповідальністю розуміти юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [5, с. 209], то і в цьому випадку згаданий обов'язок не може визнаватися елементом правового статусу, адже він, по-перше, є не основним, а додатковим; а по-друге, визначається судовим чи іншим юрисдикційним органом у правозастосовному акті стосовно кожної конкретної особи правопорушника.

Крім того, не поділяємо думку автора і про визнання структурним елементом правового статусу, поряд із основними правами, свободами та обов'язками, ще й законних інтересів. Такий висновок ґрунтується на розумінні поняття законного інтересу, що, на відміну від суб'єктивного права, відбиває не юридичні можливості суб'єкта, а лише його легітимне прагнення до того, що не заборонено законом, тобто тільки бажання, мрію, потяг суб'єкта, а отже – не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. Вважаємо очевидним той факт, що законотворець, визначаючи загальний чи спеціальний правовий статус суб'єктів, не може та й не повинен урахувати бажання чи мрії усіх адресатів

правових норм [6, с. 11].

Некоректним вважаємо також визнання складовою правового статусу правовідносин загального (статусного) типу. Для обґрунтування цієї тези звернемося до тих положень теорії правовідносин, що розкривають зміст однойменного поняття, а також його видову диференціацію. Під правовідносинами розуміють правову форму соціальної взаємодії суб'єктів права з метою реалізації інтересів та досягнення результату, що передбачений законом або не суперечить закону та іншим джерелам права [7, с. 64–75].

Залежно від визначеності кількості суб'єктів (критерій для класифікації поняття «правовідносини») запропоновано розрізняти такі види останніх: а) загальні правовідносини, в яких кількість уповноважених або зобов'язаних суб'єктів не визначена; б) конкретні правовідносини, в яких кількість суб'єктів визначена точно [8, с. 222]. Аналіз дефініції поняття «правовідносини», а також наведеного підходу до класифікації однойменного поняття дає підстави для висновку про те, що, по-перше, правовідносини є явищем динамічним, а тому не можуть бути структурним елементом статичного системного утворення, котрим є правовий статус; по-друге, визнання правовідносин загальними жодною мірою не означає зміни юридичної природи цього явища.

Не поділяємо думки і тих авторів (Т. Гудзь, Ю. Коломєць), які структурними елементами галузевого правового статусу визнають правосуб'єктність та громадянство. На підтвердження цього умовиводу наведемо такі аргументи:

1) категорія «правосуб'єктність» є складовою понятійно-категоріального апарату теорії правовідносин і відображає передбачену законом здатність суб'єкта бути учасником правовідносин. Саме тому її визнають необхідною передумовою вступу в правовідносини;

2) громадянство являє собою постійний політико-правовий зв'язок фізичної особи з державою, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках. Із погляду теорії правовідносин правовий зв'язок між суб'єктами у вигляді їхніх взаємних прав і обов'язків у розумінні теорії правовідносин є не чим іншим, як юридичним змістом правовідносин, а самі правовідносини, на чому наголошувалося вище, не можуть бути структурним елементом статичного утворення, котрим є правовий статус.

На окрему увагу заслуговує питання визнання вченими гарантій прав і свобод (гарантій реалізації прав і свобод) самостійним структурним елементом правового статусу. Розглядаючи це питання, необхідно виходити передусім із усталеного в правничій науці підходу до розуміння юридичних гарантій реалізації прав і свобод людини та громадянина як системи умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених конституцією та законами прав і свобод людини та громадянина [3, с. 106].

Аналіз наведеної дефініції свідчить про те, що вищезгадані гарантії являють собою єдність умов, засобів та юридичних механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина. У зв'язку з цим небезпідставним є запитання: чи дійсно всі вказані вище явища правової дійсності є складовими правового статусу людини і громадянина?

Огляд навчальної та наукової літератури, присвяченої гарантіям прав і свобод людини, свідчить про те, що вчені не розкривають зміст терміно-поняття «умови забезпечення (реалізації) прав і свобод людини», а лише обмежуються згадкою про них або ж їхньою доволі лаконічною характеристикою.

Торкаючись питання умов гарантування прав і свобод людини, І. Магновський, наприклад, акцентує увагу на двох моментах: а) узгодженості позитивних законів із природними правами, що дає змогу визнавати їх основними джерелами права; б) існуванні у злагоді держави і суспільства як умови функціонування прав і свобод та середовища їх гарантування [9, с. 70–72].

В. Погорілко і В. Федоренко, характеризуючи гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина, констатують: «загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного і державного життя, а саме, політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та ін.» [10, с. 273].

Задля з'ясування змісту терміно-поняття «умови забезпечення (реалізації) прав і свобод людини» звернемося до Великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В. Бусела. У цьому довідковому виданні містяться такі трактування слова «умова(и)», що стосується досліджуваного терміно-поняття: 1) «Необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь»; 2) «Обставини, особливості реальної дійсності, на яких відбувається або здійснюється що-

небудь» [11, с. 1295].

На основі аналізу вищенаведених суджень І. Магновського, В. Погорілка та В. Федоренка й інтерпретації слова «умова(и)» щодо терміно-поняття «умови забезпечення прав і свобод людини» можна запропонувати таке його визначення: «це обставини, особливості реальної соціальної дійсності, за яких втілюються в життя приписи уповноважуючих норм права». З цього судження випливає, що умови забезпечення (реалізації) прав і свобод людини не можуть розглядатися як структурний елемент її правового статусу.

Щодо другого елемента гарантій забезпечення прав людини – юридичних (правових) засобів, то необхідно зважати на такі теоретичні положення, що мають методологічне значення:

1) поняття «правові засоби» дозволяє узагальнити всі ті явища (інструменти і процеси), що покликані забезпечити досягнення визначених у законодавстві цілей. Головне в теорії правових засобів – «які соціальні завдання» ці правові механізми можуть вирішити, де і в якому порядку їх можна використати у практичній юридичній діяльності для досягнення соціально значущих результатів. Ця категорія пов'язує ідеальне (мету) з реальним (результатом) і містить у собі одночасно як фрагменти ідеального – інструменти (засоби встановлення), так і фрагменти реального – технології (засоби діяльності). Саме в цій площині названі різноманітні юридичні феномени можна розглядати як засоби. І саме в цьому зрізі юридичного життя вони набувають особливих властивостей – властивостей явищ, що діють у зв'язці «мета (ціль) – засіб – результат»;

2) правовий засіб (з огляду на його «статус») є поняттям, покликаним позначити насамперед функціональний, прикладний аспект правової системи;

3) питання про юридичні засоби, за допомогою яких можуть досягатися цілі правового регулювання, є вирішальним у визначенні його ефективності, оскільки раціонально обрані та перевірені на практиці засоби – запорука високої продуктивності права [12, с. 190];

4) юридичні засоби можна розуміти і як універсальний «будівельний» матеріал системи права. І хоча загальновизнано, що остання складається з норм, не можна заперечувати того факту, що самі норми також складаються з первинних, елементарних частин (гіпотези, диспозиції та санкції), що, відповідно, визначають умови дії норми права (містять вказівку на юридичні факти), закріплюють міру потенційно можливої та/або необхідної поведінки суб'єктів (вказують на права й обов'язки суб'єктів), а також вказують на ті небажані наслідки, що настають у разі невиконання (неналежного виконання) чи недотримання юридичних обов'язків активного чи пасивного типу (інформують суб'єктів про стягнення чи покарання як вияв юридичної відповідальності). І юридичні факти, і права та обов'язки суб'єктів, і стягнення та покарання суб'єктів з погляду теорії юридичних засобів також визнаються юридичними засобами;

5) питання про юридичні засоби актуальне і стосовно конституційних прав людини на самозахист та захист. Доволі часто суб'єкти самі прагнуть досягти своїх цілей (захистити законні інтереси) за допомогою конкретних засобів, установлених у законодавстві. Для більш ефективного результату громадяни звертаються до правозахисників (передусім адвокатів), які з наявного набору юридичних засобів професійно допомагають вибрати найбільш адекватні, оптимальні для цієї конкретної ситуації [12, с. 191].

Аналіз вищенаведених теоретичних положень, що розкривають юридичну природу правових засобів, свідчить про те, що лише окремі з них, а саме ті, що у вигляді ідеального зразка (моделі) поведінки суб'єктів закріплені в диспозиціях правових норм, можуть уважатися структурними елементами правового статусу людини. Маються на увазі суб'єктивні права й обов'язки, але вони розглядаються вченими як самостійний елемент правового статусу, на чому нами наголошувалося вище.

Що ж до інших правових засобів, котрі відображають функціональний (динамічний), прикладний бік правої системи, то вони апіорі не можуть вважатися структурними елементами статичного явища, яким є правовий статус людини.

Вказані умовиводи вважаємо логічно істинними й щодо юридичних механізмів забезпечення прав і свобод людини як складової гарантій забезпечення прав людини. Підтвердженням цьому слугують різні за своїм змістом судження вчених про такого роду механізми, але для яких спільним є визнання механізмів реально функціонуючими (тобто динамічними), складними системними утвореннями.

Зважаючи на вищевикладене, сформулюємо низку суджень про правовий статус людини, що слугуватимуть теоретико-методологічною основою для вирішення дослідницького завдання з розкриття змісту поняття «право на справедливий суд»:

а) правовий статус, як загальнотеоретична категорія, відображає правове становище людини як соціального суб'єкта у відносинах із іншим соціальними суб'єктами;

б) його зміст складають закріплені в конституції держави, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана парламентом, а також законодавчих актах держави основоположні права, свободи та обов'язки людини;

в) структурним елементом правового статусу людини є лише ті юридичні засоби (тобто юридичні гарантії), що являють собою суб'єктивні права (можливості) фізичної особи на самозахист і захист (саме таким є право на судовий захист);

г) права (повноваження) інших суб'єктів із забезпечення прав і свобод людини теж складають зміст правового статусу, щоправда, не загального, а спеціального, притаманного органам публічної влади, їхнім посадовим і службовим особам.

Наступним етапом в обраному нами алгоритмі дослідження права на справедливий суд стане з'ясування поглядів учених на зміст загальнотеоретичної категорії «права людини», що їх у взаємозв'язку із загальним правовим статусом людини у правничій науці іще називають «людські права», основні, основоположні чи конституційні [13, с. 18]. Задля цього звернемося до вже використаних нами праць А. Панчишина, К. Трихліба, Т. Гудзь та Ю. Коломойця.

На думку А. Панчишина, права суб'єкта суспільних відносин у структурі правового статусу – це формально визначені та юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами і реалізовувати суб'єктивні інтереси. Уточнюючи зміст цього поняття, правник, зокрема, зауважує, що це, по-перше, певні можливості суб'єкта діяти у певний спосіб або ж утримуватися від певних вчинків із тим, щоб забезпечити власне нормальне існування, свій розвиток, задоволення тих потреб, що сформувались. Самі ж потреби, як результат історично-природного та соціального розвитку людини, є змінними. По-друге, зміст і обсяг можливостей суб'єкта залежать насамперед від можливостей усього суспільства, переважно від рівня його економічного розвитку. І з цього боку права суб'єкта – явище передусім соціальне, що породжується самим суспільством та ступенем і характером взаємодії суб'єктів, що сформувались. Потретьє, вони не повинні відчувуватися, відбиратися будь-ким, не можуть бути і предметом дарування з боку держави або будь-якої іншої організації чи особи [1, с. 96].

Під категорією «свободи особи» вчений розуміє нормативно закріплені можливості, що мають певні особливості порівняно з правом. А. Панчишин стверджує, що, надаючи свободи, держава робить акцент на значенні людини у певних сферах суспільної діяльності. Це виявляється у самостійному виборі суб'єктом способу життя, діяльності та поведінки в умовах, що забезпечуються державою і суспільством. Свободи, у свою чергу, надають можливість встановити певну межу, що визначає певні можливості втручання держави у життя особи. Як правило, свободи мають диспозитивний зміст, що надає можливість вибору того варіанту поведінки, що найповніше забезпечує реалізацію суб'єктивних інтересів [1, с. 96].

Цю позицію з приводу змісту вищезгаданих загальнотеоретичних положень поділяє і К. Трихліб [2, с. 535].

Інші вітчизняні правники Т. Гудзь та Ю. Коломоєць пропонують таке визначення поняття, що розглядається нами: «основні (конституційні) права і свободи» – це міри можливої поведінки особи у суспільних відносинах, визнані суспільством і гарантовані державою. Соціальне призначення основних прав і свобод виявляється у тому, що вони втілюють ідеали демократії, гуманізму і справедливості, сприяють всебічному розвитку особи, надають широкі можливості для активної участі в управлінні суспільством і державою, функціонуванні державного і політико-правового механізму, а також сприяють підвищенню рівня загальної та правової культури особи, удосконаленню демократичного способу життя [3, с. 104].

Аналіз вищенаведених суджень, що розкривають юридичну природу прав і свобод людини як основного елемента її правового статусу, дає підстави для таких проміжних висновків:

1. Як ключовий при визначенні поняття «права людини» використовується термін «можливості», що свідчить про усталеність у сучасній правничій науці підходу до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії;

2. Можливості суб'єкта користуватися соціальними благами та діяти у певний спосіб або утримуватися від певних дій не повною мірою відображають зміст цього явища, адже поза увагою вчених залишаються принаймні можливості вимагати належної поведінки від інших осіб та звертатися за захистом до держави;

3. Помилковою, і навіть шкідливою, вважаємо тезу про надання державою свобод людини, так само як і прав, адже вона суперечить теоріям природного права та природних прав людини, що постулюють ідею їхньої обумовленості природою самої людини (або їхнім божественним походженням);

4. Теза про «свободи, які надають можливість встановити певну межу, що визначає певні можливості втручання держави в життя особи» вбачається дещо абсурдною. За логікою А. Панчишина та К. Трихліба, свобода, тобто нормативно закріплена можливість (а саме так розуміють однойменну категорію ці автори), надає можливість встановити певну межу, що визначає певні можливості;

5. Некоректним і граматично неправильним при формулюванні визначення поняття «основні (конституційні) права і свободи» є використання у множині слова «міри» у логіко-граматичному зв'язку зі словосполученням «можливої поведінки особи»;

6. Надання широких можливостей для активної участі в управлінні суспільством і державою, функціонуванні державного і політико-правового механізмів є рисою, властивою лише політичним правам, що становить складову не загального правового статусу людини, а правового статусу громадянина.

Завдання пізнання розгляданого права на справедливий суд не лише у статичі, але й у динаміці зумовлює необхідність його дослідження як складового елемента юридичного змісту правовідносин, на чому наголошувалося вище.

У сучасній правничій науці юридичний зміст правовідносин визначається як діалектична єдність суб'єктивних юридичних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків їх учасників. Оскільки досліджуване право може бути реалізоване лише в межах правовідносин за участю суду, особливості юридичного змісту цих відносин виявляється в тому, що суд, як уповноважена сторона таких відносин, що за своєю природою мають управлінський характер, наділяється державно-владними повноваженнями, котрі становлять діалектичну єдність юридичних прав та юридичних обов'язків державного органу, що здійснює функцію правосуддя [14, с. 181].

Огляд доктринальних джерел та новітньої навчальної літератури з теорії права свідчить про єдність учених у підході до розуміння терміно-поняття «суб'єктивне юридичне право» – підтвердженням цьому слугують схожі за своїм змістом його дефініції. Зокрема, авторський колектив підручника «Загальна теорія права» за редакцією М. Козюбри визначає суб'єктивне право як гарантовану правом міру можливої поведінки особи [15, с. 230]. Важливими в плані загальнотеоретичної характеристики цього поняття є й зроблені вченими такі уточнення: 1) суб'єктивне право належить уповноваженій особі, а його реалізація дає змогу задовольнити власний законний інтерес; 2) носій цього права має можливість вільно обирати передбачений нормою об'єктивного права варіант поведінки; 3) межі можливої поведінки суб'єкта визначені нормами права; 4) реалізація суб'єктивного права, тобто переведення передбачених ним можливостей у практичну площину, реальне здійснення правомірних дій має місце в межах правовідносин. Саме в межах правовідносин відбувається конкретизація суб'єктивного права, визначеного нормами об'єктивного права; здійснюється його прив'язка до іншого суб'єкта – зобов'язаної сторони, до певного об'єкта (визначеного блага), уточнюється зміст та межі дозволеної поведінки уповноваженої особи; 5) реалізація суб'єктивного права зумовлена певними юридичними фактами [15, с. 230].

Н. Оніщенко стверджує, що «під суб'єктивним правом слід розуміти надану і охоронювану державою міру (межу) можливої (дозволеної) поведінки особи із задоволення своїх законних інтересів, передбачених об'єктивним правом». Основну відмінність досліджуваного явища від права об'єктивного дослідниця вбачає в тому, що суб'єктивне право реалізується не інакше як за волевиявленням його носія [16, с. 435].

Найбільш змістовним є визначення терміно-поняття «суб'єктивне юридичне право», запропоноване І. Сердюком: «це надана праводієздатному суб'єкту юридичними нормами з метою задоволення його інтересів або інтересів тих осіб, яких він представляє за законом чи договором, міра можливої (дозволеної) поведінки в правовідносинах, забезпечена кореспондуючим обов'язком зобов'язаної сторони правовідносин і гарантована державою» [14, с. 182].

У гносеологічному плані важливе значення мають і суттєві ознаки цього поняття, що їх виокремив автор:

- 1) ідеться про можливість (можливості) певної поведінки суб'єктів права;
- 2) ця можливість (можливості) надається (передбачена) юридичними нормами (це положення узгоджується з тезою розробників теорії правової держави про те, що не держава надає суб'єктивні права, як про це стверджують позитивісти, а право є виявом самообмеження державної влади);
- 3) ця можливість (можливості) надана не кому-небудь, а саме суб'єкту правовідносин (особі праводієздатній);
- 4) надається суб'єкту правовідносин з метою задоволення його інтересів або інтересів тих осіб, яких він представляє за законом чи договором;
- 5) існує в правовідносинах та є однією зі складових їхнього юридичного змісту;
- 6) має свої межі як міра можливої поведінки. Порушення цієї міри є зловживання суб'єктивним правом;
- 7) не може існувати поза зв'язком із кореспондуючим (відповідним йому) юридичним обов'язком;
- 8) його реалізація гарантується можливістю застосування різних засобів державно-владного впливу до носія юридичного обов'язку [8, с. 238].

Оскільки предметом розгляду в межах цього питання є не суб'єктивне право як загальне, а суб'єктивне право на справедливий суд як особливе, наступним кроком в обраному нами алгоритмі дослідження стане з'ясування специфічних рис, властивих саме цьому явищу.

Як відомо, кожна наука пізнає свій предмет за допомогою понятійно-категоріального апарату та відповідного йому термінологічного ряду. З погляду логіки поняття являє собою форму абстрактного мислення, що відображає досліджуване явище в його суттєвих ознаках, а з погляду мовознавства термін слугує словесним символом поняття, тому процес пізнання досліджуваного нами правового феномена раціонально починати з аналізу його словесного символу і вже потім переходити безпосередньо до розкриття змісту поняття.

Зважаючи на те, що юридичний термін «право на справедливий суд» складається з трьох слів, об'єднаних сполучником «на», причому два з них – «справедливий» і «суд» утворюють усталене самостійне словосполучення, виникає потреба у з'ясуванні значення кожного окремо взятого слова, а також у їх граматичному та логічному взаємозв'язку.

Принагідно відзначити, що смислове навантаження слова «право» в його суб'єктивному значенні було визначено нами вище. Термін «справедливий» у довідковій літературі вживається в таких значеннях: «1. Який діє на підставі об'єктивних фактів, позбавлений упередження. // Заснований на правильному, об'єктивному ставленні до кого-, чого-небудь. 2. Заснований на вимогах справедливості, який має законні підстави, достатньо підтверджений, обґрунтований. // У значенні іменника справедливе, те, що виражає об'єктивність, відповідає морально-етичним і правовим нормам» [11, с. 1180].

Друге з наведених значень цього слова відсилає нас до терміна «справедливість», що несе в собі такі смислові навантаження: «1. Властивість за значенням справедливий. 2. Правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь. Віддавати справедливість. По справедливості. 3. Людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам» [11, с. 1180].

Полісемічністю вирізняється і юридичний термін «суд». У контексті питання, що складає предмет розгляду, заслуговують на увагу такі значення слова «суд», відображені у Великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією Ю. Шемшученка: «1. Орган держави для здійснення правосуддя. 2. Процес судочинства» [17, с. 862–863].

Оскільки справедливий суд, як нами зазначалося вище, є словосполученням, усталеним у правничій науці, важливо з'ясувати і його смислове навантаження.

Аналіз наведених вище значень слів «справедливий» і «суд» у їхній граматичній єдності також свідчить про багатозначність словосполучення «справедливий суд». Цим терміном може позначатися: 1) створений для здійснення правосуддя орган держави (колектив професійних суддів, відмінною особистісною рисою яких є справедливість як морально-етичний принцип); 2) орган, створений для здійснення правосуддя (колектив професійних суддів, дії та вчинки яких у правовідносинах із іншими учасниками юридичного процесу відповідають морально-етичним і правовим нормам). Обидва ці значення відображають деонтологічний аспект буття професійних суддів, які,

уособлюючи суд, покликані здійснювати правосуддя; 3) процес судочинства, котрий здійснюють професійні судді на підставі правильного, об'єктивного та неупередженого ставлення до інших учасників юридичного процесу, що забезпечує ухвалення справедливого рішення.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що юридичний термін «право на справедливий суд» несе в собі два смислові навантаження:

1. Можливість доступу кожного до суду; уособленням суду є професійні судді, відмінною особистісною рисою яких є почуття справедливості;

2. Можливість особи брати участь у судовому процесі, що здійснюється професійними суддями, характеризується об'єктивним та неупередженим ставленням до інших його учасників та забезпечує ухвалення справедливого судового рішення.

З'ясувавши значення цього юридичного терміна, перейдемо до більш складного завдання – розкриття змісту однойменного поняття та з'ясування його суттєвих ознак. У науковій літературі з цього питання обґрунтовано наголошується на тому, що чинне національне законодавство не містить чіткої дефініції категорії «право на справедливий суд», хоча окремі вчені, як-от Н. Шелевер, все ж намагалися розкрити її зміст, буквально відтворюючи текст ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підтвердженням цьому слугує таке судження автора про досліджуване нами явище: «У ст. 6 Конвенції визначено право на справедливий суд як право особи на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо цивільних прав та обов'язків особи або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти особи кримінального обвинувачення» [18, с. 72]. Вищенаведене судження про право на справедливий суд не можна вважати дефініцією цього поняття як із погляду формальної логіки, так і з погляду юридичної техніки.

На підтвердження цієї тези наведемо такі аргументи: по-перше, помилково визначати досліджуване нами право за допомогою його словесного символу, тобто допускати тавтологію; логічно хибним буде судження про право на справедливий суд як право особи..., а по-друге, текст ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод сформульований у спосіб, властивий уповноважувачим нормам права, а не дефінітивним.

Крізь призму практичної реалізації права на справедливий суд намагався пізнати це явище Г. Бережанський. На основі аналізу різних підходів учених до розуміння цього поняття він дійшов таких висновків: 1) розуміння права на справедливий суд залежить від багатьох чинників, що не завжди перебувають у суто юридичній площині; 2) у сучасних державах зі стабільною та належною правовою системою розуміння цього права може мати загальноприйнятий узагальнений вигляд; 3) особливе значення у розуміння справедливого суду вкладається крізь призму категорії «справедливість» та її значення у різних соціальних групах й у різні епохи; 4) сучасне наукове трактування права на справедливий суд є неоднозначним і потребує подальших доопрацювань; 5) право на справедливий суд містить у собі чотири основні аспекти (змістовний, інституційний, матеріальний, процесуальний), що органічно доповнюють один одного та формують єдине комплексне розуміння аналізованої категорії [19, с. 195].

Оцінімо вищенаведені висновки на предмет їх правильності й обґрунтованості. Не заперечуючи тези дослідника про те, що розуміння права на справедливий суд залежить від багатьох чинників і що не всі вони перебувають у суто юридичній площині, поставимо запитання: що нового і важливого дає цей висновок у плані пізнання права на справедливий суд? Якщо вчений як елемент інструментарію свого дослідження обирає діалектичний методологічний підхід, то умовивід, зроблений Г. Бережанським, буде логічно правильним стосовно будь-якого явища правової дійсності, адже всі вони не лише взаємопов'язані між собою, але й перебувають у залежності від багатьох чинників (політичних, економічних, культурних тощо).

Вважаємо недостатньо обґрунтованою тезу автора про те, що в сучасних державах зі стабільною та належною правовою системою розуміння права на справедливий суд може мати загальноприйнятий узагальнений вигляд. Аргументуємо свою позицію. Аналіз умовиводу Г. Бережанського свідчить про те, що вчений розуміння права на справедливий суд, котре, на його думку, може мати загальноприйнятий узагальнений вигляд, ставить у пряму залежність від того, чи вирізняються сучасні держави стабільною та належною правовою системою. Переконані, що в умовах

функціонування різних правових систем світу, навіть тих, що мають достатньо високий рівень свого розвитку, розуміння права на справедливий суд не може мати загальноприйнятого узагальненого вигляду. Аргументами на користь цього слугують як плюралізм підходів до праворозуміння, так і принцип наукового плюралізму, практичне втілення в життя якого допускає різноманітні підходи вчених до розуміння категорії, що складає предмет пізнання.

У зв'язку з цим слушною є думка А. Кучука про компаративне дослідження правових явищ, що має ґрунтуватися на принципі правового поліцентризму; ця керівна вимога зобов'язує дослідника виходити з неуніверсальності права, що розглядається як соціокультурний феномен, зміст якого відрізняється у кожній із культур (цивілізацій) і має не лише раціональну, але й амбівалентну природу [20, с. 266].

Зважаючи на європейський вибір українського народу та практику Європейського суду з прав людини, особливе місце поміж різних концепцій розуміння права, на думку дослідника, посідає природно-правова, що у західній культурі фактично ототожнює право з мораллю – мораллю-обов'язком чи мораллю, якій властива не лише імперативність, але й атрибутивність, що є маркером неуніверсальності права. Загальне розуміння моралі, вважає А. Кучук, можливе в межах однієї культури (цивілізації); у різних культурах сприйняття поведінки як моральної чи аморальної є неоднаковим [20, с. 268].

Слід зазначити, що висновок Г. Бережанського про залежність змістовного наповнення терміно-поняття «справедливий суд» від значення категорії «справедливість» вважаємо достатньо переконливим.

Не викликає заперечень і теза автора про сучасне наукове трактування права на справедливий суд як неоднозначне та таке, що потребує подальших доопрацювань. Це положення не лише відображає сучасний стан дослідження феномена справедливого суду, але й узгоджується з принципами наукового плюралізму та розвитку, де останній розглядається як важлива складова діалектики.

На особливу увагу в контексті питання, що складає предмет розгляду, заслуговує висновок Г. Бережанського про право на справедливий суд як таке, що містить у собі змістовний, інституційний, матеріальний і процесуальний аспекти, що органічно доповнюють один одного та формують єдине комплексне розуміння аналізованої категорії. Якщо навіть зробити припущення, що право на справедливий суд містить в собі згадані чотири складники, то зміст цього поняття з необхідністю має розкриватися за допомогою або одного судження, що у вигляді акумульованих у ньому суттєвих ознак відображає відповідні аспекти, або ж сукупності суджень, що відображають кожен із його складників. І хоча вчений намагався роз'яснити кожен із аспектів права на справедливий суд, авторське визначення цього поняття у його науковій праці відсутнє.

Аналіз норм права, закріплених у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», свідчить про те, що носіями права на справедливий суд у розумінні суб'єкта законотворчості та Європейського суду з прав людини є всі фізичні особи, незалежно від їхнього правового статусу, а також юридичні особи, включно з іноземними. Аргументом на підтвердження цієї тези є неодноразово вживаний у тексті вищезгаданих статей конвенції та закону термін «кожен» (у різних відмінках), а також припис ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з яким «іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України» [21].

За своєю сутністю право на справедливий суд не обмежується якоюсь однією можливістю, а являє собою сукупність принаймні таких процедурно-процесуальних можливостей:

- 1) можливість звернення до суду [22];
- 2) можливість подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді (ч. 2 ст. 22 КПК України);
- 3) можливість оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції (п. 17 ч. 1 ст. 7 КПК України);
- 4) можливість встановлення судового контролю за виконанням судових рішень (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України) [23].

Як нами зазначалося вище, носієм права на справедливий суд може бути не лише потерпілий, але й обвинувачений у вчиненні правопорушення. У розумінні ч. 3 ст. 6 вищезазначеної конвенції суб'єкт права, який має статус обвинуваченого, наділяється

такими можливостями:

- «а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача» [24].

Сучасна теорія права розглядає суб'єктивне право як юридичний засіб задоволення потреб і захисту законних інтересів його носія (*суттєва ознака однойменної категорії (виділено нами – курсив І. П.)*). Що ж до права на справедливий суд, то його роль (призначення) виявляється в тому, що воно є юридичним засобом захисту інших прав, свобод та законних інтересів його носія.

Як зазначалося вище, досліджуване суб'єктивне право може існувати і в межах правовідносин, і поза ними (як елемент правового статусу людини), але втілення його в життя відбувається в межах конституційних правовідносин, правоохоронних відносин різної галузевої приналежності (вищезгадані правовідносини належать до різновиду матеріальних), а також процесуальних правовідносин різної галузевої приналежності.

У межах конституційних правовідносин реалізується гарантоване ч. 2 ст. 55 Основного закону Української держави суб'єктивне право кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Згадана конституційна можливість реалізується праводієздатними суб'єктами шляхом звернення до судів загальної юрисдикції.

Під конституційними правовідносинами в доктрині конституційного права розуміють суспільні відносини, що виникають на основі конституційно-правових норм, суб'єкти яких наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [25, с. 12].

Правоохоронні відносини інтерпретуються як правова форма соціальної взаємодії праводієздатних суб'єктів, що має владний характер, детермінована фактом вчинення правопорушення і має на меті його профілактику чи припинення, відновлення порушеного права, притягнення правопорушника до певного виду юридичної відповідальності й уможливорює примусове виконання ним суб'єктивного юридичного обов'язку, передбаченого законом чи договором і опосередкованого правозастосовним актом [14, с. 172–173]. Аналіз визначення поняття «правоохоронні відносини» свідчить про те, що в межах правової форми соціальної взаємодії суд у тому числі вирішує питання щодо притягнення правопорушника, вина якого встановлена, до юридичної відповідальності.

У контексті досліджуваної проблематики заслуговують на увагу судження про справедливість, обґрунтовані у рішенні Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання. Справедливість, як стверджує єдиний орган конституційного контролю, – одна з основних засад права, що є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [26].

У сфері реалізації права справедливість виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покаранню, цілям законодавця і засобам, що обираються для їх досягнення [26].

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину, справедливе застосування норм права є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та межі покарання відповідатимуть одне одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні з тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав і свобод людини і громадянина,

зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [26].

Процесуальними в теорії права визнаються правовідносини, що виникають на основі норм процесуального права та є похідними від матеріальних правовідносин [8, с. 221–222]. На нашу думку, наведена дефініція недостатньо повно розкриває юридичну природу цього явища, у зв'язку з чим виникає необхідність зробити наголос і на таких суттєвих ознаках окресленого явища:

1) процесуальні правовідносини виникають із приводу реалізації суб'єктами норм матеріального права;

2) вони мають управлінський характер, оскільки однією зі сторін цих відносин є праводієздатний суб'єкт, наділений державно-владними повноваженнями (йдеться про суд);

3) вони мають організаційний характер, оскільки їхня роль у механізмі правового регулювання зводиться до забезпечення впорядкування (організації) матеріальних правовідносин. Останніми в контексті права на справедливий суд є конституційні та правоохоронні відносини.

Однією з правових аксіом, що сприйнята сучасною теорією правовідносин, є положення про те, що суб'єктивному праву однієї сторони правовідносин із необхідністю відповідає юридичний обов'язок їхньої іншої сторони. Зважаючи на це положення, суттєвою ознакою поняття права на справедливий суд вважаємо його забезпечення юридичним обов'язком зобов'язаної сторони, роль якої відіграє суд.

Оскільки правовідносини, в межах яких реалізується право на справедливий суд, розраховані на правомірну поведінку суб'єктів, важливою для них є і роль держави. Як відомо, остання виступає гарантом утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а отже, і гарантом правовідносин, у межах яких втілюється в життя право на справедливий суд.

Висновки. Отже, зважаючи на обраний нами підхід до розуміння досліджуваного поняття, пропонуємо такі дефініції, що розкривають його зміст у статичі та динаміці:

1) право на справедливий суд у статичі – це структурний елемент правового статусу людини, що являє собою сукупність гарантованих правовою державою її потенційних можливостей (звернення до суду, подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді, оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції, встановлення судового контролю за виконанням судових рішень та ін.), використання яких має забезпечити судовий захист інших прав, свобод і законних інтересів людини шляхом ухвалення правосудного рішення;

2) право на справедливий суд у динаміці – це надані праводієздатному суб'єкту нормами національного законодавства України можливості правомірної поведінки в правовідносинах (звернення до суду, подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді, оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції, встановлення судового контролю за виконанням судових рішень та ін.) з метою судового захисту інших його прав, свобод і законних інтересів, що забезпечуються кореспондуючим обов'язком суду ухвалити правосудне рішення та гарантуються державою.

Список використаних джерел

1. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.
2. Трихліб К. Правовий статус // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. Акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. Юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : «Право», 2017. 952 с. С. 534–536.
3. Гудзь Т., Коломієць Ю. Основи конституційно-правового статусу особи у сучасних державах // Конституційне право : підруч. / за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 484 с. С. 101–141.
4. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30–35.
5. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонів, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубєвої. Харків : Одиссей, 2009. 952 с.
7. Сердюк І. А. Сучасна парадигма дослідження поняття «правовідносини». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 64–75.
8. Сердюк І. А. Види правових відносин // Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ;

кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 468 с. С. 217–219.

9. Магновський І. Гарантії прав і свобод людини в українській теоретико-правовій думці // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. II. Права людини в контексті поліцейської діяльності. 1224 с. С. 70–72.

10. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 4-е вид., перероб і доопр. Київ : Видавництво Ліра-К, 2012. 576 с.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

12. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра, 2015. 372 с.

13. Боняк В. О. Термінологічна невизначеність категорії, що відображає можливості людини, необхідні для її існування та розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3. С. 18–22.

14. Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. Дніпро, 2010. 187 с.

15. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.

16. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

17. Маляренко В. Т. Суд // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 : П–С / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. 736 с. С. 686.

18. Шелевер Н. Конституційне право на справедливий суд у контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 72–78.

19. Бережанський Г. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 191–196.

20. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

21. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

22. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

23. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

25. Боняк В. О., Завгородній В. А., Самотуга А. В., Філяніна Л. А. Конституційне право України : навч. посібник для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 293 с.

26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

Надійшла до редакції 29.11.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Panchyshyn, A. V. (2010) Poniattia, oznaky ta struktura katehorii «pravovyi status» [Concept, features and structure of the category «legal status»]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2, pp. 95–98. [in Ukr.].

2. Trykhlil, K. (2017) Pravovyi status [Legal status] // Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. Т. 3 : Zahalna teoriia prava / redkol. : O. V. Petryshyn (holova) ta in. ; Nats. Akad. prav. nauk Ukrainy ; In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy ; Nats. Yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv : «Pravo». 952 p., pp. 534–536. [in Ukr.].

3. Hudz, T., Kolomiets, Yu. (2019) Osnovy konstytutsiino-pravovoho statusu osoby u suchasnykh derzhavakh [Fundamentals of the constitutional and legal status of a person in modern states] // Konstytutsiine pravo : pidruch. / za zah. red. O. S. Bakumova, T. I. Hudz, M. I. Marchuka. Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. 484 p., pp. 101–141. [in Ukr.].

4. Serdiuk, I. A. (2011) Metodolohichniy analiz suchasnykh interpretatsii poniattia «iurydychna vidpovidalnist» [Methodological analysis of modern interpretations of the concept of «legal responsibility»]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 1, pp. 30–35. [in Ukr.].

5. Rabinovych, P. M. (2021) Osnovy teorii ta filosofii prava [Fundamentals of theory and philosophy of law] : navch. posibnyk. Lviv : Vydavnytstvo LOBF «Medytyna i pravo», 2021. 256 p. [in Ukr.].

6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Naukovo-praktychnyi komentar [Civil Procedure Code of Ukraine : scientific and practical commentary] / za red. Ye. O. Kharytonova, O. I. Kharytonovoi, V. V. Vasylenka, N. Yu. Holubievoi. Kharkiv : Odissei, 2009. 952 p. [in Ukr.].

7. Serdiuk, I. A. (2009) Suchasna paradyhma doslidzhennia poniattia «pravovidnosyny» [Modern paradigm of research of the concept of «legal relations»]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 64–75. [in Ukr.].

8. Serdiuk, I. A. (2015) Vydy pravovykh vidnosyn [Types of legal relations] // Teoriia derzhavy i prava : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. Yu. A. Vediernikov. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 468 p., pp. 217–219. [in Ukr.].
9. Mahnovskiy, I. (2005) Harantii prav i svobod liudyny v ukrainskii teoretyko-pravovii dumtsi [Guarantees of human rights and freedoms in Ukrainian theoretical and legal thought] // Mizhnarodna politseiska entsyklopediia : u 10 t. / vidp. red. Yu. I. Rymarenko, Ya. Yu. Kondratiev, V. Ya. Tatsii, Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : Vydavnychi Dim «In Yure». T. II. Prava liudyny v konteksti politseiskoi diialnosti. 1224 p., pp. 70–72. [in Ukr.].
10. Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. / za zah. red. V. L. Fedorenka. 4-e vyd., pererob i doopr. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2012. 576 p. [in Ukr.].
11. Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2002. 1440 p. [in Ukr.].
12. Boniak, V. O. (2015) Orhany okhorony pravoporiadku Ukrainy v suchasnomu vymiri: konstytutsiino-pravovy aspekt [Law enforcement agencies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect: monograph Law enforcement agencies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira. 372 p. [in Ukr.].
13. Boniak, V. O. (2018) Terminologichna nevyznachenist katehori, shcho vidobrazhaie mozhlyvosti liudyny, neobkhidni dlia yii isnuvannia ta rozvytku [Terminological uncertainty of the category reflecting the capabilities of a person necessary for his existence and development]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. Iss. № 3, pp. 18–22. [in Ukr.].
14. Serdiuk, I. A. (2010) Osnovy teorii pravookhoronnykh vidnosyn [Fundamentals of the theory of law enforcement relations] : monohrafiia. Dnipro. 187 p. [in Ukr.].
15. Zahalna teoriia prava [General theory of law] : pidruch. / za zah. red. M. I. Koziubry. Kyiv : Vaite, 2015. 392 p. [in Ukr.].
16. Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs [Theory of state and law. Academic course] : pidruch. / za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. 688 p. [in Ukr.].
17. Maliarenko, V. T. (1998) Sud [Court] // Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. T. 5 : P–S / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (hol. redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsyklopediia. 736 p., pp. 686. [in Ukr.].
18. Shelever, N. (2020) Konstytutsiine pravo na spravedlyvyi sud u konteksti statti 6 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku [The constitutional right to a fair trial in the context of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950]. *Yurydychnyi visnyk*. № 5, pp. 72–78. [in Ukr.].
19. Berezhanskiy, H. (2017) Osoblyvosti rozuminnia prava na spravedlyvyi sud [Peculiarities of understanding the right to a fair trial]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3, pp. 191–196. [in Ukr.].
20. Kuchuk, A. M. (2017) Osnovy teorii pravovoho politsentryzmu [Fundamentals of the theory of legal polycentrism] : monohrafiia. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 312 p. [in Ukr.].
21. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges] : Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2016 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukr.].
22. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. [in Ukr.].
23. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
24. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
25. Boniak, V. O., Zavhorodnii, V. A., Samotuha, A. V., Filianina, L. A. (2017) Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine] : navch. posibnyk dlia pidhot. do ispytu za kredytno-modulnoiui syst. navchannia. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 293 p. [in Ukr.].
26. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on the imposition of a more lenient sentence by the court)] vid 02 lystopada 2004 r. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Patalakha. Interpretation of the concept of «right to a fair trial» as a multi-aspect social and legal phenomenon. The purpose of this article is to reveal the essence of the concept of the «right to a fair trial» which reflects the corresponding legal reality in both static and dynamic aspects. To achieve this goal, the author relies on the following theoretical propositions of methodological significance: 1) the disclosure of the concept of «right to a fair trial» and the determination of the content of the right to a fair trial are fundamentally different questions, and therefore, the answers to them will also differ. While the former requires identifying the essential characteristics of this concept, the latter involves determining the set of structural elements (powers) that constitute the subjective right under study; 2) from a cognitive perspective, it is necessary to distinguish between the right to a fair trial in statics and in dynamics. In its static form, it is a component of a person's legal status, whereas in its dynamic form, it represents a structural element of the legal content of legal relations involving the court, within which the state-

guaranteed possibility is realized; 3) it is fundamentally important to recognize that both parties to the process – the victim and the accused (defendant), as well as the plaintiff and the respondent – are holders of the right to a fair trial, regardless of who initiated the judicial process.

It is argued that: 1) the right to a fair trial in statics constitutes a structural element of a person's legal status, representing a set of potential opportunities guaranteed by the rule of law (such as filing a lawsuit, submitting motions for certain procedural actions in court, appealing final court decisions to higher courts, and establishing judicial oversight of the enforcement of court decisions). The exercise of these opportunities ensures judicial protection of other rights, freedoms, and legitimate interests of a person through the issuance of a just decision; 2) the right to a fair trial in dynamics consists of the legally recognized possibilities granted by the national legislation of Ukraine, allowing legally competent subjects to engage in lawful behavior in legal relations (such as filing lawsuits, submitting motions for procedural actions in court, appealing final court decisions in higher courts, and ensuring judicial oversight of the enforcement of court decisions) with the aim of judicial protection of their other rights, freedoms, and legitimate interests. This right is ensured by the corresponding duty of the court to issue a just decision and is guaranteed by the state.

Keywords: right to a fair trial, concept of «right to a fair trial», right to a fair trial in statics, right to a fair trial in dynamics, legal status of a person, legal relations, constitutional legal relations, law enforcement relations, procedural legal relations, subjective right, subjective right of the authorized party in legal relations, capabilities of the subject of legal relations, legal obligation of the obligated party in legal relations.

УДК 342.9:336.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-43

Катерина РЕМЕЗ[©]

аспірант

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Розкрито досвід правового регулювання відповідальності за податкові правопорушення. Визначено, що податкова система – це основа функціонування будь-якої держави. Від ефективності податкового законодавства та його дотримання залежить економічна стабільність. Незважаючи на важливість податкової системи, порушення податкового законодавства є поширеним явищем як в Україні, так і за її межами.

Здійснено огляд основних положень податкового законодавства зарубіжних країн (Франції, Німеччини, Польщі, Нідерландів, США). Охарактеризовано види податкових санкцій, що становлять підставу для юридичної відповідальності.

Під час дослідження було детерміновано, що особливістю правового регулювання у сфері податкових правопорушень у Франції є наявність великої кількості превентивних заходів. Наприклад, якщо суб'єкт оподаткування планує фінансові операції, то він може завчасно отримати консультації щодо необхідних розмірів сплати податку чи виправлення податкової декларації. Виокремлено досвід Польщі у сфері відповідальності за податкові правопорушення та зазначено, що в цій країні податкова відповідальність базується на принципі соціальної відповідальності – якщо суб'єкт декларування притягується до відповідальності, то поряд із штрафними санкціями він втрачає право на податкові пільги, якими користувався до порушення законодавства у сфері оподаткування. Визначено, що у податковому законодавстві Німеччини застосовується принцип безкарності до тих, хто зможе повністю виправити неправильні відомості за всі податкові правопорушення податкового виду до закінчення строку давності. Виявлено, що на застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення у США впливають такі чинники, як надто ускладнена система контролюючих органів та три рівні податкової системи (федеральний, штатний, місцевий). Водночас Нідерланди надають право платникам податків – нерезидентам на базові пільги.

У висновку на основі досвіду зарубіжних країн визначено напрями його можливої імплементації в податкову систему України.

Ключові слова: зарубіжний досвід, податки, відповідальність, санкції, податкові системи, правове регулювання, податковий контроль, податкові санкції.

Постановка проблеми. Податкова система – це основа функціонування будь-якої держави. Від ефективності податкового законодавства та його дотримання залежить економічна стабільність, розвиток соціальних програм і забезпечення потреб держави та місцевих громад.

Саме тому держава повинна мати дієві механізми щодо попередження та притягнення до відповідальності винних суб'єктів, що вчинили неправомірні діяння. Одним із таких механізмів є інститут адміністративної та фінансової відповідальності за податкові правопорушення.

Слід зауважити, що порушення податкового законодавства є поширеним явищем як в Україні, так і за її межами. З іншого боку, важливим і стратегічним напрямом є інтеграція України до європейської спільноти країн. Одним із ключових аспектів цього процесу є гармонізація податкової політики України щодо відповідальності в цій сфері з нормами ЄС. Саме тому є актуальним аналіз правового регулювання відповідальності за порушення податкового законодавства в зарубіжних країнах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти зарубіжного досвіду правового регулювання відповідальності за податкові правопорушення вивчали В. Андрущенко, І. Галушак, П. Гега, Я. Греца, Ю. Гринь, С. Данілов, Ю. Козаченко, С. Корецька, І. Кохан, О. Мащенко, О. Сушкова, В. Теремецький, Т. Тучак, Р. Усенко та інші вчені.

Проте вивчення стану наукової розробки проблематики правового регулювання відповідальності за податкові правопорушення в зарубіжних країнах засвідчило відсутність комплексних напрацювань та окреслених шляхів імплементації передового досвіду в українську правничу систему.

Метою статті є аналіз міжнародного досвіду правового регулювання відповідальності за податкові правопорушення та визначення шляхів його імплементації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна, як демократична правова держава, є учасником багатьох міжнародних договорів у сфері оподаткування. Наприклад, одним із таких міжнародних документів, котрий Україна має імплементувати у національне законодавство, є Директива ради (ЄС) 2016/1164 від 12.07.2016 про встановлення правил протидії практикам ухилення від сплати податків, що мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку країни. Директива застосовується до всіх платників податків, що підлягають оподаткуванню на прибуток [3].

Варто зазначити, що складовою євроінтеграційного курсу України, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, є адаптація податкового законодавства України до стандартів правової системи ЄС із питань оподаткування. Такі стандарти базуються на загальних принципах європейського права щодо податкових відносин, на судовій практиці Суду ЄС, а також на податковому законодавстві держав-членів ЄС [7, с. 120]. Саме тому важливим аспектом в імплементації зарубіжного досвіду є адаптація Україною підписаних угод.

Зокрема, розглянемо та проаналізуємо правове регулювання відповідальності за податкові правопорушення в окремих країнах Європи та Америки. Так, у Франції відповідальність за податкові правопорушення регулюється Загальним податковим кодексом [9]. У цій країні немає єдиного соціального внеску (податку), а система соціального страхування і забезпечення є надзвичайно складною. Передбачено, зокрема, податкові пільги за віком. Податковий контроль має три рівні. На першому (le contrôle formel) функції податкової служби обмежені перевіркою формальної правильності реквізитів поданої декларації та випискою податкового повідомлення. У разі виникнення будь-якої неясності на другому рівні перевірки (le contrôle sur pièces) платнику в письмовій формі або через Інтернет надсилається перелік питань, що потребують пояснення, на що відводиться до 30 днів, а у разі необхідності документального підтвердження – до двох місяців; пов'язані з оподаткуванням документи платник має зберігати не менше шести років. У серйозних випадках надходить черга поглибленого третього рівня контролю (la vérification approfondie), що проводиться у режимі розслідування, про що попередньо інформують платника. Цю перевірку здійснюють фахівці Генеральної інспекції фінансів (Inspection Générale des Finances). Щоправда, ризик потрапити під контроль третього рівня порівняно невеликий. З-поміж мільйонів платників подібних перевірок зазнають здебільшого бізнесмени у сфері ресторанного бізнесу і будівництва, які мають справу з розрахунками готівкою, а також господарськими

операціями, пов'язаними зі сплатою ПДВ [4, с. 29, 31].

Усі податкові правопорушення у Франції поділяються на суттєві та несуттєві. Водночас фахівці та експерти зазначають, що французькі платники податків характеризуються високою правовою свідомістю. Також важливим аспектом французького податкового законодавства є так зване «право на помилку» для осіб, які задекларували доходи та вчасно сплатили всі податки, проте це діє при несуттєвих правопорушеннях. Ще однією особливістю правового регулювання у сфері податкових правопорушень у Франції є велика кількість превентивних заходів. Наприклад, якщо суб'єкт оподаткування планує фінансові операції, то він може завчасно отримати консультації щодо необхідних розмірів сплати податку чи виправлення податкової декларації.

Що ж до Федеративної Республіки Німеччини, то в цій країні податкові правопорушення врегульовані Законом про податковий кодекс, що містить усі види відповідальності.

Стосовно запобігання правопорушенням у податковій сфері у ст. 371 Податкового кодексу Німеччини зазначено, що той, «хто повністю виправить неправильні відомості за всі податкові правопорушення податкового виду, не буде покараний за ці податкові правопорушення, проте інформація має бути надана про всі не передбачені законом податкові злочини податкового виду не більш ніж за останні десять календарних років. Безкарність не застосовується, якщо у разі виправлення, доповнення чи складання одного з податкових злочинів, про які не повідомлялося, закінчився строк давності». Тобто інформація має бути надана про всі не передбачені законом податкові злочини податкового виду, але не менше ніж про всі податкові злочини податкового виду за останні десять календарних років. При цьому принцип безкарності застосовується лише до тих, хто зможе повністю виправити неправильні відомості за всі податкові правопорушення податкового виду до закінчення строку давності. Також ст. 240 кодексу визначено, що за несвоєчасну сплату податків нараховується пеня у розмірі одного відсотка від суми необхідного платежу [8].

Варто також зазначити, що німецька податкова система – це калейдоскоп із понад 40 податків, зборів та обов'язкових платежів, пов'язаних із економічними і соціально-побутовими явищами, зокрема таких, як податок для власників собак, церковний податок, податки на пиво, каву, полювання, розважальні заходи та ін. Принцип системи оподаткування в Німеччині: «Тягар податків має відповідати обсягу суспільних благ і послуг, що надаються платникам із боку державних органів коштом податків». Із метою урівноважування централістських і федералістських фіскальних інтересів податки поділено на три групи: 1) однозначно закріплені за конкретними бюджетами; 2) спільні для двох; 3) для всіх ланок бюджетної системи [4, с. 85].

Американська податкова система – одна з найчисленніших у світі. Фіскальні платежі (податки, збори, обов'язкові платежі, а також внески у соціальні фонди, які в США так само мають статус taxes – податків) у різних комбінаціях на федеральному, штатному і місцевому рівнях налічують майже 200 найменувань. Багатьох із них не було ще на початку XX ст. Внаслідок взаємодії фіскального федералізму з індивідуалізмом, зумовленим історичними обставинами заселення й освоєння країни і перенесенням із особистого рівня на регіонально-локальний, абсолютно ідентичних податкових систем штатів і органів місцевого самоврядування в США не існує. Третина загальної суми податків і зборів надходить у штатні та місцеві бюджети. Перевага подібних пропорцій розподілу податкових доходів полягає у тому, що саме на регіональному, а ще більше на локальному рівнях повною мірою діють економічні та соціальні стимули справно платити податки. Адже на нижчому рівні більш помітні забезпечувані коштом податків суспільні блага [4, с. 132].

У США всі порушення податкового законодавства поділяються на дві категорії: злочини та інші порушення, що не класифікуються як злочини згідно із законодавством. Ухилення, уникнення або спроба ухилення чи уникнення сплати законно встановлених податків є одними із найсерйозніших податкових злочинів у США. Крім санкцій, передбачених Кодексом внутрішніх доходів, особи, винні у таких порушеннях, заносяться в різноманітні інформаційні реєстри й так звані чорні списки. Це призводить до відчутних обмежень для порушників, які можуть мати намір отримати кредит чи займатися фінансовою діяльністю, в тому числі службою у державному секторі [5, с. 7].

Відповідальність у США характеризується посиленними санкціями порівняно з Францією та Німеччиною. Податковий кодекс США складний, і його розділи слід

розглядати в контексті не тільки кодексу, але й таких документів, як Положення про Міністерство фінансів, а також судові рішення, що інтерпретують Податковий кодекс США. Це є характерним для цієї країни, адже прецедент посідає особливе місце серед джерел права у США. Основоположним принципом американської правової системи є принцип дотримання судового прецеденту.

Науковці зазначають, що на застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення у США впливають такі чинники, як надто ускладнена система контролюючих органів (лише органів місцевого самоврядування понад 80 тис.), три рівні податкової системи (федеральний, штатний, місцевий) з різними податками і їхніми ставками, іншими особливостями; складний механізм сплати з урахуванням великої кількості пільг та їхня нестабільність тощо [1, с. 121]. Щодо відповідальності за несплату податків слід зазначити, що вона може бути як фінансовою, так і кримінальною.

Наприклад, за несплату податків передбачено такий вид штрафу, як комбінований, що поєднує штраф у 5 % від несплаченої суми та 50 % від суми, котру платник податку отримав би у разі розміщення цих коштів у банку (із урахуванням стандартних банківських ставок), а відповідно до ст. 7203 розділу 26 Кодексу внутрішніх державних доходів несвоєчасне подання податкової декларації може кваліфікуватись як податкове правопорушення і злочин з накладенням штрафу або позбавленням волі на строк до 1 року [2, с. 35].

Відповідальність за податкові правопорушення у Польщі регулюється законами «Ординація податкова» від 29.08.1997, «Про принципи реєстрації та ідентифікації платників податків і зборів» від 13.10.1995, Фінансовим кримінальним кодексом 1999 р., Кодексом адміністративних процедур 1960 р. Відповідно до польської моделі фінансової відповідальності саме службова особа є суб'єктом податкового правопорушення, а юридична особа несе додаткову відповідальність [6, с. 125].

У Польщі відповідальність за податкові правопорушення базуються на принципі соціальної відповідальності. Так, якщо суб'єкт декларування притягується до відповідальності, то поряд зі штрафними санкціями суб'єкт втрачає право на податкові пільги, котрими користувався до порушення законодавства у сфері оподаткування.

Контроль за дотриманням податкового законодавства у Польщі здійснюється як у межах держави (департаментами «Податки і збори», «Головний інспекторат фінансового контролю», «Адміністративно-бюджетне бюро» у складі Міністерства фінансів), так і на рівні воєводств (кожне має власну фінансову палату, а більшість – фінансові управління). Фінансові управління контролюють правильність розрахунку і своєчасність сплати податків, накладають санкції за порушення податкового законодавства. Натомість фінансові палати ведуть контроль за діяльністю фінансових управлінь, перевіряють річні фінансові звіти найбільш великих платників податків [4].

Податкова служба Нідерландів (Belastingdienst), що працює над національним податковим законодавством, є установою Міністерства фінансів (Ministerie van Financiën). Служба відповідає за збір податків і внесків на соціальне страхування. Голландська система оподаткування поділяє різні типи оподатковуваного доходу на три групи, кожна з яких має власну ставку [10]: 1) оподатковуваний дохід від прибутку, зайнятості та власності на житло (заробітна плата, пенсії, соціальні виплати та вартість нерухомості, зайнятої власником); 2) оподатковуваний дохід від відсотків; 3) оподатковуваний дохід від заощаджень та інвестицій. Belastingdienst автоматично вираховує відсоток із місячної заробітної плати фізичної особи. Однак наприкінці кожного року потрібно подати податкову декларацію (belastingaangifte) і задекларувати свої доходи та майно. Особи отримують остаточне податкове повідомлення та у деяких випадках – податкову знижку. Платники податків – нерезиденти мають право на базові пільги в податковій графі III під час визначення власних вигід від інвестицій та заощаджень у Нідерландах. До категорії прямих податків, що стягуються національним урядом, належать: податок на прибуток, корпоративний податок, податок на спадщину та дарування. Окрім прямого оподаткування фізичних осіб, уряд Нідерландів також стягує деякі непрямі податки, зокрема: податок на додану вартість, акцизний збір, податок із легкових автомобілів і мотоциклів, податок на споживання безалкогольних напоїв та іншої продукції, податок на великогазові транспортні засоби. Крім загальнонаціональних податків, кожен житель Нідерландів повинен платити місцеві податки своїй міській раді (gemeente) [4].

Висновок. Таким чином, оцінюючи міжнародний досвід правового регулювання оподаткування, справедливо дійти висновку про необхідність використання зарубіжної

практики та її подальшу імплементацію в національне українське адміністративне та податкове законодавство. Досвід зарубіжних країн вказує на потребу удосконалення податкової системи України в напрямках: впровадження різних штрафних санкцій залежно від тяжкості чи повторності правопорушення (на прикладі податкової моделі США), надання платникам податків – нерезидентам права на базові пільги (на прикладі законодавства Нідерландів, Польщі та деяких інших країн), удосконалення системи нарахування пені, зважаючи на німецький досвід.

Крім того, доречним вбачаємо вдосконалення чинного законодавства з урахуванням вивченого позитивного зарубіжного досвіду, насамперед шляхом внесення змін до:

1. Податкового кодексу України. Зокрема, слід визначити на законодавчому рівні склад правопорушення у вигляді його вчинення з необережності, що стане пом'якшуючою обставиною під час притягнення платника податків до відповідальності, доповнивши ст. 112-1 Податкового кодексу України;

2. Кримінального кодексу України, а саме доповнення ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» частиною другою – посилення санкції за повторне ухилення від сплати податків. Згідно з чинним законодавством кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків не залежить від того, чи вчинила особа правопорушення вперше або ж повторно. Недостатньо посилена відповідальність за ухилення від сплати податків не створює достатнього стримування для правопорушників. Тому доцільно запровадити більш суворе покарання за повторне ухилення від сплати податків, ніж за перше правопорушення.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Податкові системи зарубіжних країн : навч. посібник. Ірпінь : Ун-т держ. фіскал. служби України, 2021. 210 с.
2. Бабенко А. Ю., Небесна М. О. Правове регулювання відповідальності за порушення митного законодавства у зарубіжних країнах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 34–39.
3. Директива Ради (ЄС) 2016/1164 від 12 липня 2016 року про встановлення правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-16#Text.
4. Інформаційна довідка : Податкова система країн-членів ЄС. Липень, 2022. № 11. USAID. 20 с. URL: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/InfoNotes/PDF/11-podatкова-sistema-krajin-chleniv-es.pdf>.
5. Манукян А. А. Відповідальність за порушення норм податкового законодавства : дис. ... д-ра філос. : 081 Право / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2024. 224 с.
6. Смакограй М. К. Правове регулювання фінансової відповідальності за податкові правопорушення в Україні : дис. ... д-ра філос. : 081 Право / КНЕУ. Київ, 2024. 238 с.
7. Усенко Р. А. Фінансові санкції за законодавством України : монографія. Київ : Дакор, 2007. 168 с.
8. Abgabenordnung (AO). *buzer.de*. URL: <https://www.buzer.de/AO.htm>.
9. Code général des impôts. *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069577/.
10. The Dutch tax system. *Expatica*. URL: <https://www.expatica.com/nl/finance/taxes/netherlands-tax-system-103981/>.

Надійшла до редакції 28.11.2024

Прийнято до опублікування 06.12.2024

References

1. Andrushchenko, V. L., Tuchak, T. V. (2021) Podatkovi systemy zarubizhnykh krain [Tax systems of foreign countries] : navch. posibnyk. Irpin : Un-t derzh. fiskal. sluzhby Ukrainy. 210 p. [in Ukr.].
2. Babenko, A. Yu., Nebesna, M. O. (2021) Pravove rehuliuвання vidpovidalnosti za porushennia mytnoho zakonodavstva u zarubizhnykh kraïnakh [Legal regulation of liability for violation of customs legislation in foreign countries]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia : Yurysprudentsiia*. № 53, pp. 34–39. [in Ukr.].
3. Dyrektyva Rady (leS) 2016/1164 vid 12 lypnia 2016 roku pro vstanovlennia pravyl protydiï praktykam ukhylennia vid splaty podatkiv, yaki maiut bezposeredniï vplyv na funktsionuvannia vnutrishnoho rynku [Council Directive (EU) 2016/1164 of 12 July 2016 laying down rules against tax avoidance practices that directly affect the functioning of the internal market]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-16#Text. [in Ukr.].
4. Informatsiïna dovidka : Podatkova sistema kraïn-chleniv YeS [Informational reference : Tax system of EU member states]. Lypen, 2022. № 11. USAID. 20 s. URL: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/InfoNotes/PDF/11-podatкова-sistema-krajin-chleniv-es.pdf>. [in Ukr.].
5. Manukian, A. A. (2024) Vidpovidalnist za porushennia norm podatkovoho zakonodavstva [Liability for violation of tax legislation] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava

Mudroho. Kharkiv. 224 p. [in Ukr.].

6. Smakohrai, M. K. (2024) Pravove rehuliuвання finansovoї vidpovidalnosti za podatkovі pravoporushennia v Ukraini [Legal regulation of financial liability for tax offenses in Ukraine] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo / KNEU. Kyiv. 238 p. [in Ukr.].

7. Usenko, R. A. (2007) Finansovi sanktsii za zakonodavstvom Ukrainy [Financial sanctions according to the legislation of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Dakor. 168 p. [in Ukr.].

8. Abgabenordnung (AO). *buzer.de*. URL: <https://www.buzer.de/AO.htm>.

9. Code général des impôts. *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069577/.

10. The Dutch tax system. *Expatica*. URL: <https://www.expatica.com/nl/finance/taxes/netherlands-tax-system-103981/>.

ABSTRACT

Kateryna Remez. International experience of legal regulation of liability for tax offenses and ways of its implementation in Ukraine. The experience of legal regulation of liability for tax offenses is disclosed. It was determined that the tax system is the basis of the functioning of any state. Economic stability depends on the effectiveness of tax legislation and its compliance. Despite the importance of the tax system, violation of tax legislation is a common phenomenon both in Ukraine and abroad.

A review of the main provisions of the tax legislation of foreign countries (France, Germany, Poland, the Netherlands, the USA) was conducted. The types of tax sanctions that serve as a basis for liability are characterized.

Also, during the research, it was determined that a feature of the legal regulation in the field of tax offenses in France is a large number of preventive measures. For example, if a tax subject is planning financial transactions, I can get advice in advance on the required amount of tax payment or correction of the tax return. The experience of Poland in the field of liability for tax offenses is singled out and it is stated that tax liability is based on the principle of social responsibility – if the subject of the declaration is brought to justice, then, along with fines, the subject loses the right to tax benefits that he used before violating the legislation in the field of taxation. It has been determined that in German tax law the principle of impunity applies to those who can fully correct incorrect information for all tax offenses of the tax type before the expiration of the statute of limitations. It is highlighted that the application of financial responsibility for tax offenses in the USA is influenced by such factors as an overly complicated system of control bodies and three levels of the tax system (federal, state, local). At the same time, the Netherlands entitles non-resident taxpayers to basic benefits.

In the conclusion, based on the experience of foreign countries, directions for possible implementation into the tax system of Ukraine are determined.

Keywords: *foreign experience, taxes, responsibility, sanctions, tax systems, legal regulation, tax control, tax sanctions.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-44

Володимир ШАТОХІН[©]

аспірант

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА НА ТРАНСПОРТІ

Розглянуто проблематику визначення системи суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті. Зауважено, що система суб'єктів публічного контролю на транспорті – це складна взаємодія різних органів та установ, покликаних забезпечувати дотримання законодавства у сфері транспорту та безпеки руху. Визначено зміст поняття «суб'єкти публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті»; наголошено, що такі суб'єкти є суб'єктами правовідносин. З'ясовано, як співвідносяться між собою поняття «суб'єкти державного контролю», «суб'єкти громадського контролю», «суб'єкти публічного контролю». Запропоновано окреслити такі функції суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті: нормотворчу; функцію ліцензування та сертифікації; функцію безпосереднього застосування контрольних заходів; сервісну функцію; інформаційну функцію. Підтримано позиція авторів про пріоритетність поширення децентралізації управління транспортними перевезеннями та

© В. Шатохін, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-4825-2599>

d_alpaa@dduvs.edu.ua

координації діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері транспорту під час реалізації державної транспортної політики.

Акцентовано на тому, що координація діяльності суб'єктів публічного контролю на транспорті є необхідною умовою для ефективного забезпечення безпеки на транспорті, дотримання законодавства та високої якості транспортних послуг. Визначено типові проблеми координації суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті: дублювання функцій; відсутність єдиного підходу; бюрократичні бар'єри; недостатнє фінансування. Встановлено, що координація діяльності суб'єктів публічного контролю на транспорті – це безперервний процес. Запропоновано заходи вдосконалення координації суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті: створення єдиної державної інформаційної системи; розширення використання електронних послуг; активне залучення громадськості до контролю; підвищення кваліфікації працівників контролюючих суб'єктів.

Ключові слова: суб'єкт, система, публічний контроль, транспорт, законодавство, додержання, перевірка.

Постановка проблеми. Визначення та вдосконалення системи суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті є надзвичайно актуальним питанням у сучасних умовах. Зростання мобільності населення та кількості транспортних засобів призводить до збільшення навантаження на транспортну інфраструктуру, підвищення ризику ДТП та погіршення екологічної ситуації. Крім того, сучасний транспорт – це складний комплекс взаємопов'язаних систем, що вимагає більш детального регулювання та контролю. Електромобілі, безпілотні транспортні засоби та інші інновації вимагають нових підходів до регулювання та контролю.

Важливо підкреслити, що інтеграція України в європейський транспортний простір потребує гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами та посилення міжнародної співпраці у сфері транспорту. Водночас корупційні схеми у транспортній галузі підривають довіру громадян до влади, призводять до неефективного використання бюджетних коштів та зниження якості транспортних послуг. При цьому потреба у підвищенні якості таких послуг залишається, а саме стосовно безпеки, комфорту, доступності.

Саме тому визначення системи суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті є складним, але необхідним завданням. Від ефективності цієї системи залежить безпека на транспорті, якість транспортних послуг та розвиток транспортної інфраструктури в цілому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті частково були висвітлені в роботах таких українських вчених, як: А. Бойко, В. Василенко, М. Грибан, О. Дубинський, В. Мельников, О. Музичук, В. Невядовський, В. Петраш, А. Собакарь та ін. Однак комплексного дослідження системи суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті проведено не було, а сама система не визначена в наукових колах адміністративного права на сучасному етапі державотворення України.

Мета статті – визначити систему суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті.

Виклад основного матеріалу. Важливість визначення системи суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті обумовлена необхідністю здійснення ефективного управління транспортною системою. Чітко визначені повноваження та відповідальність кожного суб'єкта контролю сприяють уникненню дублювання функцій та підвищують ефективність контролю. Чіткий розподіл компетенції між суб'єктами такого контролю впливає на якість наданих транспортних послуг – контроль за дотриманням стандартів якості транспортних послуг дозволяє підвищити задоволеність пасажирів. Також важливо зазначити, що чіткі правила та процедури контролю ускладнюють корупційні схеми, а контроль за дотриманням екологічних норм допомагає зменшити негативний вплив транспорту на довкілля. Крім того, ефективна транспортна система є важливим чинником розвитку економіки.

Система суб'єктів публічного контролю на транспорті – це складна взаємодія різних органів та установ, покликаних забезпечувати дотримання законодавства у сфері транспорту та безпеки руху. Їхні функції, повноваження та взаємодія визначаються чинним законодавством.

Щодо розкриття змісту поняття «суб'єкти публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті» важливо зазначити, що такі суб'єкти є суб'єктами

правовідносин, а саме: 1) вони є статичною складовою механізму контролю за додержанням законодавства на транспорті; 2) їх організація та функціонування визначені нормативно-правовими засадами в державі; 3) метою їхньої діяльності є створення необхідних умов для реалізації прав і свобод людини; 4) засоби досягнення цієї мети є адміністративно-правовими.

В. Петраш називає суб'єктами управління транспортом (а контроль є однією з функцій управління) у транспортній галузі органи, організації та їхніх посадових осіб, створені у встановленому законодавством порядку спеціально для здійснення управлінських функцій, наділені правами й обов'язками, щоб своїми діями реалізовувати надані права та виконувати покладені на них обов'язки [1, с. 60]. А. Собакарь під суб'єктами контролю за безпекою дорожнього руху розуміє сукупність спеціальних органів та установ, що беруть участь у процесі організації контролю за безпекою руху на автомобільному транспорті та яких держава наділяє повноваженнями щодо здійснення конкретних контрольних дій, закріплюючи процедури контролю у відповідних нормах [2, с. 15]. Проте, як слушно підкреслює науковець, ефективність державного контролю значною мірою залежить від наявності дієвої системи суб'єктів, наділених відповідними контрольними повноваженнями. Саме чітка, організаційно побудована система суб'єктів державного контролю, на думку автора, сприяє чіткому розмежуванню між відповідними органами предмета контролю, повноважень і створенню ефективних механізмів взаємодії між контролюючими суб'єктами щодо обміну інформацією, одержаною під час контролю, запобігання правопорушенням, ужиття заходів впливу щодо осіб, які вчинили порушення, з-поміж іншого й притягнення до юридичної відповідальності [2, с. 15–16], із чим цілком погоджуємося.

До спеціальних принципів реалізації державної транспортної політики А. Бойко відносить поширення децентралізації управління транспортними перевезеннями; координацію діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері транспорту [3, с. 27–28]. Відповідно, до системи суб'єктів загального забезпечення реалізації державної транспортної політики автор відносить: 1) органи влади, що формують правові основи державної транспортної політики України (Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України); 2) суб'єкти публічного адміністрування, що сприяють реалізації державної транспортної політики в межах своєї компетенції та для яких реалізація окремих її напрямів не є головним владним повноваженням. Спеціалізована публічна адміністрація представлена органами державної влади, що безпосередньо забезпечують реалізацію державної транспортної політики країни, як-от: Міністерство інфраструктури України, Державна авіаційна служба України, Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України, Державна служба України з безпеки на транспорті, Державне агентство інфраструктурних проектів України [3, с. 27–28].

Погоджуємося з думкою О. Дубинського, що лівова частка практичної роботи щодо державного контролю за додержанням законодавства на транспорті припадає саме на спеціальні уповноважені транспортні органи (центральної й місцевої виконавчої влади), що безпосередньо забезпечують виконання законів та інших нормативних актів вищих органів влади, розробляють і приймають нормативно-правові акти в межах своєї компетенції, проводять перевірки й інші заходи [4, с. 134].

Публічний же контроль є ширшим поняттям та охоплює також громадський контроль, а отже, суб'єктами публічного контролю є, зокрема, органи місцевого самоврядування, громадські організації, фізичні та юридичні особи, засоби масової інформації тощо. Такі суб'єкти можуть брати участь у громадських слуханнях, здійснювати моніторинг діяльності перевізників, інформувати про порушення законодавства компетентні державні органи, а також висвітлювати проблеми транспорту, проводити незалежні розслідування, формувати громадську думку тощо.

На підставі аналізу діяльності суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті можемо виокремити виконувані ними функції:

- нормотворча функція – розробка та затвердження нормативно-правових актів у сфері транспорту;
- функція ліцензування та сертифікації – видача дозволів на здійснення певних видів транспортної діяльності;
- функція безпосереднього застосування контрольних заходів – проведення перевірок, складання актів, застосування заходів впливу;

– сервісна функція (надання адміністративних послуг) – реєстрація транспортних засобів, видача водійських посвідчень тощо;

– інформаційна функція – поширення інформації про законодавство, права та обов’язки учасників правовідносин у сфері транспорту серед громадськості.

Слід акцентувати на тому, що координація діяльності суб’єктів публічного контролю на транспорті є необхідною умовою для ефективного забезпечення безпеки руху, дотримання законодавства та високої якості транспортних послуг. Вона передбачає узгодження дій різних органів влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій різних форм власності, засобів масової інформації та громадськості, що здійснюють контроль у цій сфері. Координація діяльності таких суб’єктів відбувається за рахунок реалізації всіх її елементів. Так, нормативно-правова база визначає повноваження, відповідальність та форми взаємодії різних суб’єктів контролю на транспорті. Під час координації таких суб’єктів можуть бути створені міжвідомчі комісії та ради для обговорення актуальних питань, координації дій та ухвалення спільних рішень, а також інформаційні системи для забезпечення обміну даними між різними суб’єктами, що дозволяє оперативно реагувати на зміни в ситуації. Координація часто відбувається шляхом розроблення спільних планів роботи для узгодження дій різних суб’єктів контролю при проведенні спільних заходів. При цьому регулярні наради та зустрічі дозволяють обмінюватися досвідом, вирішувати проблемні питання та узгоджувати подальші дії.

Зауважимо, що на ефективність координації суб’єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті впливає низка чинників:

– чітке розмежування функцій: кожен суб’єкт контролю повинен чітко розуміти свої повноваження та відповідальність;

– ефективна комунікація: важливим є своєчасний обмін інформацією між усіма суб’єктами публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті;

– єдиний підхід до оцінки ризиків, що дозволяє зосередити зусилля на найбільш проблемних ділянках;

– використання сучасних технологій: інформаційні системи та програмне забезпечення можуть значно полегшити процес координації;

– прозорість та підзвітність: вусі рішення та дії мають бути обґрунтованими та доступними для громадськості.

Варто також окреслити типові проблеми координації суб’єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті: дублювання функцій; відсутність єдиного підходу; бюрократичні бар’єри; недостатнє фінансування.

Так, дублювання функцій різних суб’єктів, що здійснюють публічний контроль за додержанням законодавства на транспорті, є поширеною проблемою, що призводить до неефективного використання ресурсів, затягування процесів та зниження загальної ефективності контролю. З метою її подолання пропонуємо вжити таких заходів:

1. Здійснити чіткий розподіл повноважень:

– кожен суб’єкт повинен мати чітко визначені в нормативно-правових актах повноваження, що не перетинаються з повноваженнями інших суб’єктів;

– створити матрицю відповідальності, що допоможе візуалізувати розподіл функцій між різними суб’єктами та уникнути невизначеності;

2. Впровадити ефективні механізми взаємодії:

– створити спільні робочі групи для розробки спільних планів роботи, обміну інформацією та вирішення спірних питань;

– розробити єдині стандарти та процедури для забезпечення узгодженості дій різних суб’єктів;

– запровадити використання єдиних інформаційних систем. Обмін даними між різними суб’єктами в режимі реального часу дозволить уникнути дублювання перевірок та підвищить ефективність контролю;

3. Проводити регулярний аналіз ефективності:

– моніторинг діяльності кожного органу – це сприятиме виявленню дублювання функцій та інших проблем на ранній стадії;

– оцінку ефективності виконання завдань. Регулярна оцінка дозволить внести необхідні корективи в систему контролю;

4. Забезпечити залучення громадськості:

- проводити громадські слухання, що дозволить отримати зворотній зв'язок від громадськості та виявити проблеми, що можуть бути пропущені органами влади;
- організувати роботу громадських рад. Залучення представників громадськості до роботи контролюючих суб'єктів допоможе забезпечити прозорість та підзвітність їхньої діяльності;

5. Здійснювати постійне вдосконалення законодавства шляхом:

- його адаптації до нових викликів та потреб громади;
- усунення прогалин та суперечностей, що дозволить уникнути неоднозначного тлумачення норм права та зменшить ризик виникнення конфліктів між різними органами.

Координація діяльності суб'єктів публічного контролю на транспорті є складним, але необхідним завданням. Вона вимагає постійної уваги та зусиль із боку державних органів, бізнесу та громадськості. Ефективна координація дозволить підвищити безпеку на транспорті, покращити якість транспортних послуг та забезпечити сталий розвиток транспортної галузі. З метою вдосконалення координації суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті пропонуємо такі заходи: створення єдиної державної інформаційної системи; розширення використання електронних послуг; активне залучення громадськості до контролю; підвищення кваліфікації працівників контролюючих суб'єктів.

Висновок. Таким чином, система суб'єктів публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті в Україні є важливим механізмом забезпечення безпеки руху, якості надання транспортних послуг та дотримання норм законодавства. Проведений аналіз виявив, що її функціонування пов'язане з такими проблемами, як дублювання функцій та недостатня координація суб'єктів, відсутність єдиного підходу до оцінки ризиків та бюрократичні бар'єри. Розв'язання цих питань є важливим для підвищення ефективності системи контролю, зниження корупційних ризиків та поліпшення стану транспортної галузі загалом. Для цього необхідно:

- розмежувати повноваження між суб'єктами публічного контролю шляхом внесення змін до нормативно-правових актів, що регламентують їхню діяльність, та створити матрицю відповідальності;
- розробити єдину державну інформаційну систему обміну даними між суб'єктами контролю, що забезпечить прозорість та оперативність реагування на порушення транспортного законодавства;
- розширити електронні послуги для спрощення взаємодії громадян із контролюючими органами;
- забезпечити активне залучення громадськості за допомогою організації громадських слухань, моніторингу діяльності перевізників, створення та активізації діяльності громадських рад при контролюючих органах;
- організувати підвищення кваліфікації працівників контролюючих суб'єктів шляхом проведення регулярних тренінгів та обміну досвідом;
- привести національне законодавство у відповідність до європейських стандартів для посилення міжнародної співпраці в транспортній сфері тощо.

Список використаних джерел

1. Конспект лекцій з дисципліни «Транспортне право» : для студ. 1 курсу денної і заочної форм навчання за напрямом 1004 – «Транспортні технології» спеціальностей 6.100402 – «Транспортні системи», 6.100401 – «Організація і регулювання дорожнього руху», 6.100403 – «Організація перевезень і управління на транспорті», 6.050208 – «Логістика» / укл. : В. І. Петраш. Харків : ХНАМГ, 2008. 159 с.
2. Собакарь А. О. Інституційні засади державного контролю за безпекою дорожнього руху в Україні. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. Серія «Економіка, право». 2013. № 2 (61). С. 15–22.
3. Бойко А. В. Адміністративно-правове забезпечення державної транспортної політики в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2021. 41 с.
4. Дубинський О. Ю. Суб'єкти здійснення державного контролю за додержанням законодавства на транспорті в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 131–135.

Надійшла до редакції 29.11.2024

Прийнято до опублікування 10.12.2024

References

1. Konspekt lektzii z dysypliny «Transportne pravo» [Lecture notes on the discipline «Transport Law»] : dlia stud. 1 kursu dennoi i zaochnoi form navchannia za napriamom 1004 – «Transportni tekhnolohii» spetsialnostei 6.100402 – «Transporti systemy», 6.100401 – «Orhanizatsiia i rehuliuвання

dorozhnoho rukhu», 6.100403 – «Orhanizatsiia perevezen i upravlinnia na transporti», 6.050208 – «Lohistyka») / ukl. : V. I. Petrash. Kharkiv : KhNAMH, 2008. 159 p. [in Ukr.].

2. Sobakar, A. O. (2013) Instytutsiini zasady derzhavnoho kontroliu za bezpekoiu dorozhnoho rukhu v Ukraini [Institutional principles of state control over road safety in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy. Seriya «Ekonomika, pravo»*. № 2 (61), pp. 15–22. [in Ukr.].

3. Boiko, A. V. (2021) Administratyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoi transportnoi polityky v Ukraini [Administrative and legal support of state transport policy in Ukraine] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Dnipro. 41 p. [in Ukr.].

4. Dubynskyi, O. Yu. (2018) Subiekty zdiisnennia derzhavnoho kontroliu za doderzhanniam zakonodavstva na transporti v Ukraini [Subjects of state control over compliance with transport legislation in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 131–135. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Shatokhin. The system of actors of public control over compliance with the legislation on transport. The scientific article deals with issue of defining the system of actors of public control over compliance with legislation on transport. The work determined that the system of subjects of public control on transport is a complex interaction of various bodies and institutions, called to ensure compliance with legislation in the field of transport and traffic safety. The content of the concept of «subjects of public control over compliance with legislation on transport» is defined, it is emphasized that such subjects are subjects of legal relations. It has been clarified how the concepts of «subjects of state control», «subjects of public control», «subjects of public control» are related to each other. Proposed functions of subjects of public control over compliance with legislation in transport: rule-making; licensing and certification function; function of direct application of control measures; service function; information function. The authors' position on the priority of spreading the decentralization of transport management and coordination of the activities of public administration entities in the field of transport during the implementation of the state transport policy is supported.

Emphasis is placed on the fact that the coordination of the activities of the subjects of public control in transport is a necessary condition for the effective provision of safety in transport, compliance with legislation and high quality of transport services. Typical problems of coordination of subjects of public control over compliance with legislation on transport were noted: duplication of functions; lack of a unified approach; bureaucratic barriers; insufficient funding. It has been established that the coordination of the activities of subjects of public control in transport is a continuous process. Proposed measures to improve the coordination of subjects of public control over compliance with legislation on transport: creation of a unified state information system; expanding the use of electronic services; active involvement of the public in control; improving the qualifications of employees of controlling entities.

Keywords: actor, system, public control, transport, legislation, compliance, inspection.

УДК 343.344

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-45

Катерина ШТЕФАН[©]

ад'юнкнт

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗБРОЯ, БОЙОВІ ПРИПАСИ ТА ВИБУХОВІ ПРИСТРОЇ ЯК ОBOB'ЯЗKOBІ OЗHAKИ CKЛAДІB KPMІHАЛЬHИХ ПPАBOПOPУШEHЬ

Виокремлено склади кримінальних правопорушень, обов'язковою ознакою яких є вогнепальна зброя, бойові припаси та вибухові пристрої. Визначено ознаки впливу цих предметів на ступінь суспільної небезпечності таких діянь.

Зауважено, що залежно від родового об'єкта кримінальні правопорушення, обов'язковою ознакою яких є зброя, бойові припаси та вибухові пристрої, поділяються на десять видів. Зазначені предмети у складах цих кримінальних правопорушень мають різне кримінально-правове значення (предмет або ознака предмета кримінального правопорушення, знаряддя або засоби кримінального правопорушення). Водночас КК України містить значну кількість складів кримінальних

© К. Штефан, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-7003-8924>

d_clc@dduvs.edu.ua

правопорушень, у яких зброя, бойові припаси та вибухові пристрої не є обов'язковою ознакою, однак їх застосування суттєво впливає на ступінь суспільної небезпечності цих діянь.

Запропоновано передбачити використання цих предметів як обтяжуючі обставини тяжких та особливо тяжких умисних злочинів проти життя, здоров'я та власності особи.

Ключові слова: зброя, бойові припаси, вибухові пристрої, обов'язкові ознаки, склад кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у 2022 р. спровокувало, поміж іншого, сплеск законодавчої активності, спрямованої на врегулювання та захист суспільних відносин, що виникли або змінились через зазначене вторгнення. КК України, як основний нормативно-правовий акт, яким держава захищає найбільш важливі цінності, зазнав понад двадцять змін та доповнень. Значна частина цих змін та доповнень пов'язана зі введенням в Україні воєнного стану.

Так, вчинення в умовах воєнного стану більшості кримінальних правопорушень проти власності корисливої спрямованості визнається особливо обтяжуючою обставиною, а самі ці правопорушення – тяжкими чи особливо тяжкими злочинами.

Водночас повномасштабне вторгнення призвело до появи у населення значної кількості трофейної зброї. За даними МВС України, на руках у громадян може перебувати від одного до п'яти мільйонів одиниць зброї, а також боєприпаси [5].

Однак окремим досліджень впливу такої кількості зброї на ступінь суспільної небезпечності різних видів кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану не проводилось, що викликає потребу в них, зокрема щодо тієї категорії кримінальних правопорушень, склади яких містять як обов'язкові ознаки зброю, бойові припаси та/або вибухові пристрої.

Вивчення зазначеного питання дозволить обґрунтувати доцільність або ж недоцільність визнання цих ознак обставинами, що обтяжують вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених КК України, та запропонувати напрями удосконалення кримінального законодавства України у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Кримінально-правові питання, пов'язані зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими пристроями як ознаками складів кримінальних правопорушень, були предметом досліджень багатьох українських та зарубіжних вчених, зокрема О. Бандурки, В. Борисова, В. Ємельянова, В. Тихого та ін. Проте більшість таких досліджень стосувалися питань кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень проти громадської безпеки загалом, підстав кримінальної відповідальності за незаконне поводження з вищезазначеними предметами та суміжних із ними питань, зокрема щодо впровадження дозволу на придбання, зберігання та носіння вогнепальної зброї цивільним населенням, удосконалення законодавства у цій сфері. Дискусії з цього питання тривають дотепер. Поміж науковців (П. Фріс, П. Мітрухов та ін.), як і серед населення України, немає єдиного погляду щодо цього питання. Так, П. Фріс вважає можливою так звану легалізацію зброї серед цивільного населення за умови чіткого законодавчого регулювання цього питання [6, с. 2].

Такі чинники, як наявність у цивільного населення вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових пристроїв, як легальних, так і нелегальних, їх використання під час вчинення кримінальних правопорушень, здатні впливати на ступінь суспільної небезпечності таких діянь і в мирний час, і в умовах воєнного стану. Проте питання такого впливу не є достатньо дослідженим у національній доктрині кримінального права.

Метою статті є виокремлення складів кримінальних правопорушень, обов'язковою ознакою яких є вогнепальна зброя, бойові припаси та вибухові пристрої, та визначення ознак впливу цих предметів на ступінь суспільної небезпечності таких діянь.

Виклад основного матеріалу. КК України не має окремого розділу Особливої частини, що містив би склади всіх кримінальних правопорушень, обов'язковою ознакою яких є зброя, бойові припаси та вибухові пристрої. Традиційно незаконне поводження з цими предметами відносять до кримінальних правопорушень проти громадської безпеки. Проте інші розділи Особливої частини КК України містять склади кримінальних правопорушень, ознакою яких є або всі ці предмети, або окремі з них. До них, зокрема, належать: диверсія (ст. 113), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2),

незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинені із застосуванням зброї (ч. 2 ст. 146), контрабанда культурних цінностей та зброї (ст. 201), умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209-1), терористичний акт (ст. 258), сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму (ст. 258-4), створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263), незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 263-1), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264), масові заворушення із застосуванням зброї (ст. 294), хуліганство із застосуванням вогнепальної або холодної зброї (ч. 4 ст. 296), незаконне перетинання державного кордону України із застосуванням зброї (ч. 3 ст. 332-2), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу із застосуванням зброї (ч. 2 ст. 365), втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, поєднані із заволодінням зброєю чи з її використанням (ч. 2 ст. 393), більшість військових кримінальних правопорушень (ст. ст. 402–414, 418–421, 425–429), застосування зброї масового знищення (ст. 439), розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440) [3].

Окремо виділимо склади кримінальних правопорушень, у яких використовується термін «озброєність» для характеристики ознак суспільно небезпечного діяння: катування (примітка до ст. 127 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України), піратство (ст. 446 КК України) [3].

Залежно від родового об'єкта кримінальні правопорушення, обов'язковою ознакою яких є зброя, бойові припаси та/або вибухові пристрої, можна класифікувати на такі види: 1) кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (ст. ст. 113, 114-2 КК України); 2) кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи (ч. 2 ст. 146 КК України); 3) кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (ст. ст. 201, 209-1 КК України); 4) кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (ст. ст. 257, 258, 258-4, 260, 262–264 КК України); 5) кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (ст. ст. 294, 296 КК України); 6) кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (ст. 332-2 КК України); 7) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. 365 КК України); 8) кримінальні правопорушення проти правосуддя (ст. 393 КК України); 9) кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (ст. ст. 402–414, 418–421, 425–429 КК України); 10) кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 436-2, 439, 440, 446 КК України).

Аналіз наведеної класифікації дозволяє дійти висновку, що законодавцем України зброя, бойові припаси та/або вибухові пристрої враховані при кримінально-правовому захисті половини суспільних відносин, що охороняються кримінальним законодавством держави.

Зазначимо, що зброя, бойові припаси та/або вибухові пристрої у наведених складах кримінальних правопорушень мають різне кримінально-правове значення як ознаки цих складів (предмет або ознака предмета кримінального правопорушення та знаряддя або засоби кримінального правопорушення). Так, предметом зазначені речі матеріального світу (або окремі з них) виступають у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 127, 201, 209-1, 257, 258, 258-4, 260, 262–264, 393 (у разі заволодіння зброєю), ст. ст. 402–414, 418–421, 425–429, 439, 440, 446 КК України.

Ознакою предмета зброя, бойові припаси та/або вибухові пристрої виступають у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 114-2, 436-2 КК України.

Знаряддям кримінального правопорушення зазначені предмети визнаються у складах, передбачених ст. ст. 113, 365 КК України, а засобами – у складах, передбачених ст. ст. 146, 294, 296, 332-2, 393 (у разі використання зброї) КК України.

Подальший аналіз складів усіх вищезазначених кримінальних правопорушень дозволяє визначити підходи законодавця щодо визнання зброї, бойових припасів та/або

вибухових пристроїв обтяжуючими чи особливо обтяжуючими обставинами тих чи інших суспільно небезпечних діянь.

Зазначені речі виступають ознаками кваліфікованих чи особливо кваліфікованих складів таких кримінальних правопорушень: незаконне позбавлення волі або викрадення людини, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, хуліганство, незаконне перетинання державного кордону України, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, непокоря, невиконання наказу, опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або насильство щодо начальника, порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство, ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, залишення гинучого військового корабля [3].

Прикладом визнання застосування зброї як особливо кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 406 КК України, є такий. За ч. 3 ст. 406 КК України був засуджений військовослужбовець строкової військової служби військової частини НГУ солдат К., який 16.04.2023 приблизно о 22 год. 49 хв. під час несення служби у добовому наряді в умовах воєнного стану, перебуваючи поблизу будівлі КП «Івано-Франківськводокотехпром», попередньо взявши із ставниці з вогнепальною зброєю закріплений за ним автомат АК-74, у порушення вимог ст. ст. 3, 17, 28, 68 Конституції України, ст. ст. 11, 20, 21, 22, 49, 50, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 1-4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, без встановлених законодавством підстав, діючи умисно та протиправно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень та бажаючи їх настання, з метою прояву уявної переваги та порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, за відсутності відносин підлеглості, здійснив один постріл із закріпленого за ним автомата АК-74 у напрямку групи військовослужбовців НГУ, в результаті чого влучив в передпліччя правої руки солдата М., спричинивши останньому тілесні ушкодження у виді травми правого передпліччя з наскрізною раною в нижній третині правої променевої кістки, що належать до тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості, викликали тривалий розлад здоров'я і не були небезпечними для життя в момент спричинення [2].

Водночас КК України містить значну кількість складів кримінальних правопорушень, у яких зброя, бойові припаси та вибухові пристрої не є обов'язковою ознакою, однак їх застосування суттєво впливає на ступінь суспільної небезпечності цих діянь. Про це свідчать, зокрема, статистичні дані.

Так, 2020 р. було обліковано 752 кримінальні правопорушення, вчинені з використанням зброї та бойових припасів, зокрема умисних вбивств – 97, умисних тяжких тілесних ушкоджень – 20, розбоїв – 43. У 2021 р. ці показники склали 720 кримінальних правопорушень, із яких вищезазначених злочинів – 62, 27 та 31 відповідно. У 2022 р., більшість якого припала на час дії воєнного стану, було обліковано 7003 кримінальні правопорушення з використанням зброї та бойових припасів. Кількість умисних вбивств при цьому зросла до 306, умисних тяжких тілесних ушкоджень – до 59, а розбоїв – до 40. За одинадцять місяців 2023 р. було обліковано 26 306 кримінальних правопорушень із використанням зброї та бойових припасів, а вищезазначені кримінальні правопорушення склали 994, 88 та 33 відповідно [7, с. 592].

При цьому наведені статистичні показники не враховують стан злочинності з використанням зброї, бойових припасів та вибухових пристроїв на тимчасово окупованих територіях України, оскільки з об'єктивних причин облік кримінальних правопорушень на цих територіях за сучасних умов суттєво обмежений.

Аналіз наведеної вище статистичної інформації дозволяє виокремити додаткові види кримінальних правопорушень, ознакою яких можуть виступати зброя, бойові припаси та/або вибухові пристрої і при цьому суттєво підвищувати ступінь суспільної небезпечності таких діянь: 1) кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; 2) кримінальні правопорушення проти власності.

Так, наприклад, 25 жовтня 2018 р. о 20 год. 45 хв. 3., діючи з прямим умислом, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, керуючись корисливим мотивом та метою заволодіння чужим майном, перебуваючи в приміщенні пункту обміну валют Закарпатського відділення № 41 ТОВ «Фінансова компанія «Октава Фінанс», розташованого за адресою: місто Ужгород, вул. Залізнична, 1-а, здійснив напад на касира цього відділення К., що виразилось у вимозі негайно надати йому грошові кошти під погрозою застосування насильства, небезпечного для життя та здоров'я останньої, зокрема вимога про передачу коштів супроводжувалась спрямуванням у віконце каси, де сиділа потерпіла, дула короткоствольної вогнепальної зброї – гладкоствольного самозарядного пістолета марки «ПМ-Т», калібру 9 мм, 1960 р. випуску, всередині якого знаходився магазин із одним бойовим патроном, та словесними погрозами його застосування та заподіяння смерті потерпілій [1]. Дії 3. кваліфіковані за ч. 1 ст. 187 та ч. 1 ст. 263 КК України.

На наш погляд, демонстрація чи реальне застосування зброї, бойових припасів чи вибухових пристроїв становлять значно більший ступінь суспільної небезпечності діянь, пов'язаних із погрозою чи реальним застосуванням цих предметів, ніж погрози спричинити шкоду здоров'ю чи життю людини без їх демонстрації, оскільки ступінь сприйняття реальності погрози потерпілою особою значно зростає. Більш реальним при цьому стає і спричинення самої шкоди потерпілому. На таку обставину звертається увага у науковій літературі: наслідки завдання удару під час бійки, від якого потерпілий отримує тяжкі травми, не можна прирівняти за суспільною небезпечкою до отримання таких ушкоджень від ножа чи пістолета. Звичайно, що завдання тяжких тілесних ушкоджень (умисно чи з необережності) із застосуванням зброї, безумовно, повинно мати більш значущий вплив на відповідальність та покарання [8, с. 447]. Цілком погоджуємося з цією тезою і пропонуємо включити до деяких складів кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, проти власності як обтяжуючі обставини вчинення їх із використанням зброї, бойових припасів чи вибухових пристроїв.

На окрему увагу у кримінально-правовому розумінні заслуговує зброя масового знищення – зброя невибіркової дії, застосування якої може заподіяти смерть невизначеному колу осіб. Документи ООН до зброї масового знищення відносять таку, як: «діє шляхом вибуху чи за допомогою радіоактивних матеріалів, смертоносна хімічна і бактеріологічна зброя чи будь-яка інша зброя, яка буде розроблена в майбутньому, яка має властивості атомної бомби чи іншої вищезгаданої зброї» [4, с. 218].

Зброя масового знищення за принципом своєї дії суттєво відрізняється від інших видів зброї, а тому підходить до криміналізації суспільно небезпечних діянь із її застосуванням потребують окремого дослідження.

Висновки. Отже, зброя, бойові припаси чи вибухові пристрої є обов'язковими ознаками складів кримінальних правопорушень, передбачених десятима розділами Особливої частини КК України. Значення цих ознак залежить від родового та безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення, впливу зазначених предметів на ступінь суспільної небезпечності того чи іншого діяння. Досліджувані речі можуть виступати предметом або ознакою предмета кримінального правопорушення, його знаряддям або засобами. Залежно від ролі зброї, бойових припасів чи вибухових пристроїв у складі кримінального правопорушення вони становлять ознаки основного, кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складу. Водночас КК України містить склади кримінальних правопорушень, ступінь суспільної небезпечності яких суттєво зростає у разі використання при їх вчиненні зброї, бойових припасів чи вибухових пристроїв, проте ці ознаки не враховані законодавцем як обтяжуючі обставини. Пропонуємо передбачити використання цих предметів як обтяжуючі обставини тяжких та особливо тяжких умисних злочинів проти життя, здоров'я та власності особи.

Список використаних джерел

1. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області у справі № 308/14016/18 від 06 лютого 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79680005>.
2. Вирок Тисменицького районного суду Івано-Франківської області у справі № 352/2100/23 від 24 липня 2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120563695>.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Мохончук С. М. Зброя масового знищення як предмет злочину, передбаченого

ст. ст. 439, 440 Кримінального кодексу України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 218–223.

5. У МВС підраховували, скільки зброї може бути на руках в українців. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/04/12/novyna/suspilstvo/mvs-pidrahuvaly-skilky-zbroyi-mozhe-buty-rukax-ukrayincziv>.

6. Фріс П. Л. Право громадян на зброю – «PRO ET CONTRA». *Наше право*. 2015. № 5. С. 77–84.

7. Штефан К. В. Ступінь суспільної небезпечності окремих кримінальних правопорушень, ознакою яких є зброя, бойові припаси та вибухові пристрої, в умовах воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) : у 2 ч.* Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 592–593.

8. Щербина Н. О. Розуміння поняття «зброя» у Загальній частині Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 445–448. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/109.pdf.

Надійшла до редакції 02.12.2024

Прийнято до опублікування 10.12.2024

References

1. Vyroky Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti u spravi № 308/14016/18 vid 06 liutoho 2019 r. [Verdict of the Uzhhorod City District Court of the Zakarpattia Oblast in case No. 308/14016/18 dated February 6, 2019]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79680005>. [in Ukr.].

2. Vyroky Tysmenytskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti u spravi № 352/2100/23 vid 24 lytnia 2024 r. [Verdict of the Tysmenytskyi District Court of the Ivano-Frankivsk Oblast in case No. 352/2100/23 dated July 24, 2024]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120563695>. [in Ukr.].

3. Kryminalnyy kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05 kvitnya 2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

4. Mokhonchuk, S. M. (2006) Zbroya masovoho znyshchennya yak predmet zlochyну, peredbachenoho st. st. 439, 440 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Weapons of mass destruction as an object of the crime provided for in Art. Art. 439, 440 of the Criminal Code of Ukraine]. *Univertsytetski naukovyi zapysky*. № 2 (18), pp. 218–223. [in Ukr.].

5. U MVS pidrahuvaly, skilky zbroyi mozhe buty na rukakh v ukrayintziv [The Ministry of Internal Affairs calculated how many weapons Ukrainians can have]. *Slovo i Dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/04/12/novyna/suspilstvo/mvs-pidrahuvaly-skilky-zbroyi-mozhe-buty-rukax-ukrayincziv>. [in Ukr.].

6. Fris, P. L. (2015) Pravo hromadyan na zbroyu – «PRO ET CONTRA» [Citizens right to arms is «PRO ET CONTRA»]. *Nashe pravo*. № 5, pp. 77–84. [in Ukr.].

7. Shtefan, K. V. (2024) Stupin suspilnoyi nebezpechnosti okremykh kryminalnykh pravoporushen, oznakoyu yakyyh ye zbroya, boyovi prypasy ta vybukhovi prystroyi, v umovakh voyennoho stanu [The degree of public danger of certain criminal offences, characterized by weapons, ammunition and explosive devices, in the conditions of martial law]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 ber. 2024 r.) : u 2 ch.* Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Ch. I, pp. 592–593. [in Ukr.].

8. Shcherbyna, N. O. (2024) Rozuminnia ponyattya «zbroya» u Zahalnyi chastyni Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Understanding the concept of «weapon» in the General Part of the Criminal Code of Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 3, pp. 445–448. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kateryna Shtefan. Weapons, ammunition and explosive devices as mandatory features of criminal offenses. The composition of criminal offenses, the obligatory sign of which is firearms, ammunition and explosive devices, is distinguished. The signs of the influence of these objects on the degree of social danger of such acts are determined.

It is noted that depending on the generic object, criminal offenses, the obligatory sign of which is weapons, ammunition and explosive devices, are divided into ten types. The specified objects in the composition of these criminal offenses have different criminal-legal significance (the subject or feature of the subject of the criminal offense and the tools or means of the criminal offense). At the same time, the Criminal Code of Ukraine contains a significant number of criminal offenses in which weapons, ammunition and explosive devices are not a mandatory feature, but their use significantly affects the degree of public danger of these acts.

It is proposed to provide for the use of the specified objects as aggravating circumstances of serious and especially serious intentional crimes against life, health and property of a person.

Keywords: *weapons, ammunition, explosive devices, mandatory signs, composition of a criminal offense.*

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Батмангліч Камерон (Cameron Batmanglich) – доктор філософії (економіка) (Варненський університет менеджменту, м. Варна, Болгарія)

Березняк Василь Сергійович – завідувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Бідняк Валентин Анатолійович – докторант кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри права та правоохоронної діяльності Державного університету «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Бойко Олексій Павлович – доцент кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Болгаренко Вадим Миколайович – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Буланов Юрій Олександрович – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Войтюк Марина Петрівна – викладач кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ганжа Олександр Олександрович – начальник Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук

Гаркуша Аліна Григорівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Гаркуша Юрій Сергійович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Гресь Олександр Михайлович – науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Декусар Ганна Геннадіївна – старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Дзюба Вікторія Сергіївна – курсант гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України (м. Харків, Україна)

Дяченко Сергій Вікторович – доцент кафедри цивільного права та процесу державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна), адвокат, кандидат юридичних наук, доцент

Єфімов Володимир Веніамінович – доцент кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Журавель Олександр Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Журавльова Тетяна Василівна – доцент кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Зуб Андрій Андрійович – старший науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

(м. Київ, Україна)

Калашник Андрій Сергійович – аспірант кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Кандел Біджай (Bijay Kandel) – доктор філософії з менеджменту (Університет Катманду, Непал)

Киян Володимир Якович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін ННІ права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Кіяниця Володимир Миколайович – старший викладач кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Кобко Євген Васильович – професор кафедри управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Комих Наталія Григорівна – т.в.о. завідувача кафедри психології, соціології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат соціологічних наук, доцент

Кононець Віта Петрівна – провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Котелюх Микола Олександрович – викладач циклу професійно-практичної підготовки Центру первинної професійної підготовки «Академія поліції» Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат педагогічних наук

Круць Ельвіра Михайлівна – здобувач II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна)

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кучеровський Олександр Олександрович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Литвяк Андрій Олегович – аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна)

Манжула Андрій Анатолійович – професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна), доктор юридичних наук, професор

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Марченко Олеся Володимирівна – професор кафедри цивільного, господарського та трудового права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Махінько Ілля Володимирович – аспірант кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна)

Опацький Роман Миколайович – доцент кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Паталаха Іван Олексійович – аспірант кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Петков Валерій Петрович – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна) доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Поповський Анатолій Михайлович – професор кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Проценко Олена Вікторівна – науковий співробітник відділу організації наукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Пузирьов Михайло Сергійович – професор кафедри правових дисциплін гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, старший дослідник

Ремез Катерина Ігорівна – аспірант кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Репан Микола Іванович – старший викладач кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Рижков Едуард Володимирович – професор кафедри інформаційних технологій Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, професор

Рогальська Вікторія Вікторівна – професор кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Рудая Марина Ігорівна – доцент кафедри кримінального судочинства та аналітичної діяльності Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна), кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент

Савенко Наталія Сергіївна – здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ННІ права Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна)

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Солдатенко Олена Анатоліївна – професор кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, професор

Степанов Валерій Анатолійович – науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат технічних наук

Хашев Вадим Георгійович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук,

Царьова Ірина Валеріївна – завідувач кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філологічних наук, професор

Челпан Юрій Васильович – провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Чепік-Трегубенко Ольга – доцент кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Шатохін Володимир Петрович – аспірант кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Штефан Катерина Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

CONTENTS

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT UNDER MARTIAL LAW

Oleksandr Hanzha	
Criminal-legal anti-corruption measures in law enforcement bodies during martial law	7
Roman Opatsky, Yevhen Kobko	
Foreign experience of law enforcement regarding the response to gender-based violence under martial law	15
Mykola Koteliukh	
Peculiarities of law-and-order maintenance in the de-occupied territories	20

THEORETICAL-LEGAL, CONSTITUTIONAL-LEGAL AND CIVIL-LEGAL ASPECTS OF HUMAN RIGHTS

Andrii Manzhula	
The institution of civil (registered) partnerships as a component of preventing discrimination against LGBT persons in Ukraine	27
Ihor Serdiuk	
Modern paradigm of research on the right to a fair trial and the mechanism to ensure it	32
Olha Chepik-Trehubenko	
Mediation under martial law in Ukraine: current state and prospective directions of research	38
Maryna Voitiuk	
Interpretation of the concept of «functions of a social state based on the rule of law»: doctrinal approaches	44

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL PRINCIPLES OF CURRENT LAW ENFORCEMENT

Vita Kononets	
Peculiarities of administrative liability for violation of tax legislation	52
Olesia Marchenko	
The correlation of the legal categories «electronic procedures» and «public services» in the service activities of public administration bodies as one of the directions of corruption prevention	58
Roman Opatsky, Andrii Sobakar	
Grounds and procedure for releasing of adult daughter and son from obligation to maintain their parents	65
Serphiy Diachenko, Natalia Savenko	
Collection of alimony for minors under marital law: judicial practice	71
Oleksandr Zhuravel	
Necessary defense of a police officer during the performance of office tasks	78
Tetiana Zhuravlova	
Features of administrative procedures in tax control: legal aspects and application effectiveness	83
Volodymyr Kiyan	
Specific issues of the application of Ukrainian legislation by courts in labor dispute resolution	89

ADMINISTRATIVE-LEGAL, CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE PRINCIPLES OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

Ivan Bohatryyov	
Criminal-executive principles of convicts' material liability in places of imprisonment of the State Criminal Executive Service of Ukraine	96

Valerii Petkov Criminal liability for ecocide: legal analysis and prospects for improving legislation	102
---	-----

Vadym Khashev Some issues to establish encroachments on property committed by russian servicemen in Ukraine	107
---	-----

Olena Protsenko Experience of foreign countries of combating and preventing violence (on the example of the United States)	115
---	-----

LAW ENFORCEMENT IN THE CONTEXT OF CURRENT PROBLEMS
OF CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCES

Vasyl Berezniak Certain issues of cooperation between Ukraine and the International Criminal Court	123
--	-----

Olena Soldatenko, Volodymyr Kyianytsia Some topical issues of application of property seizure during pre-trial investigation under martial law	130
---	-----

Viktoriia Rohalska, Vadym Bolharenko Peculiarities of conducting a search in de-occupied territories under martial law	136
--	-----

Valentin Bidniak Cooperation of pre-trial investigation bodies with knowledgeable persons in the course of investigation of criminal offences related to public financing of the healthcare sector	144
---	-----

Oleksii Boiko, Volodymyr Yefimov Peculiarities of interaction of investigators of the National Police of Ukraine with the Armed Forces of Ukraine during the transferring items and documents discovered on the battlefield or in deoccupied territories	149
--	-----

Alina Harkusha The relationship between special procedures «in absentia» and extradition in criminal proceedings under martial law	155
---	-----

Mykola Repan Certain issues of sources of evidence in criminal proceedings	164
--	-----

ECONOMIC-LEGAL AND TECHNOLOGICAL ASPECTS OF BUILDING
SECURITY ENVIRONMENT UNDER MARTIAL LAW

Yevhen Kurinnyi Formats of legal support for the fiscal function under martial law in Ukraine	172
---	-----

Larysa Martseniuk, Illia Makhinko, Bijay Kumar Kandel Human resources management under marital law	179
--	-----

Mykhailo Puzyrov, Viktoriia Dziuba Economic crime under martial law as a threat to national and state security of Ukraine	184
---	-----

Eduard Ryzhkov Countering corruption in Ukraine in the field of informatization under martial law	190
---	-----

Yurii Chelpan, Valerii Stepanov Peculiarities of lawful interception of information in 5G mobile communication networks using IMS technology	196
---	-----

Andrii Zub Development and implementation of advanced systems of protection of UAVs against radio-electronic countermeasure under today conflict	202
---	-----

Elvira Kruts, Maryna Rudaya (research supervisor) Prerogative of ensuring human rights through special taxation conditions under martial law in Ukraine	208
---	-----

PSYCHOLOGICAL-EDUCATIONAL AND LINGUISTIC MEANS
OF MAKING PRINCIPLES OF NATIONAL RESISTANCE

Anatoliy Popovskyy, Ganna Dekusar Imperial rod of criminal moscow – executioners, torture rooms, torture	215
Iryna Tsarova, Cameron Batmanghlich Methods of digital transformation of the process of foreign language teaching for law enforcement specialties	221
Nataliia Komykh Dual education in institutions with specific learning conditions in war conditions	227
Oleksandr Hres Innovative methods of psychological rehabilitation of military servicemen after participation in combat actions: the experience of Ukraine	232

POSTGRADUATE STUDENT'S TRIBUNE

Yurii Bulanov Regulatory and legal principles of the introduction of an enhanced option of official activity in units of the National Police of Ukraine	237
Yurii Harkusha The formation of the criminal law policy of Ukraine under the russian-Ukrainian war before the introduction of martial law	243
Andrii Kalashnyk The system of actors of administrative and legal response to challenges and threats to the national security of Ukraine, their coordination and interaction	249
Oleksandr Kucherovskiy War crimes: some aspects of regulation of criminal liability and the relationship with military criminal offenses under the Criminal Code of Ukraine	255
Andrii Lytviak Individual measures to prevent violent crimes committed by law enforcement officers	262
Ivan Patalakha Interpretation of the concept of «right to a fair trial» as a multi-aspect social and legal phenomenon	268
Kateryna Remez International experience of legal regulation of liability for tax offenses and ways of its implementation in Ukraine	282
Shatokhin Volodymyr The system of actors of public control over compliance with the legislation on transport	287
Kateryna Shtefan Weapons, ammunition and explosive devices as mandatory features of criminal offenses	292
<i>Authors</i>	298

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2024

Спеціальний випуск № 1 (132)

***«Права людини та правоохоронна діяльність
в умовах воєнного стану»***

Українською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*

Редактор *О. Ю. Чижевська*

Коректор *М. С. Касян*

Підп. до друку 27.12.2024. Формат 70x100/16. Друк цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 23,56. Обл.-вид. арк. 25,34. Тираж – 35 прим.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 8112 від 13.06.2024